2

İbn Cüzey Tefsiri

et-teshîl li-ulûmi't-tenzîl

التّسهيل
لِعُلومِ التَّنْزِيل

İBN CÜZEY

Ebü'l-Kāsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed
el-Kelbî el-Gırnâtî

beka

İbn Cüzey Tefsiri

İbn Cüzey, (ö. 741/1340) *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl* isimli tefsirinde büyük oranda Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf* ve İbn Atıyye'nin (ö. 541/1147) *el-Muharrarü'l-vecîz* isimli tefsirlerinden istifade etmiştir. Müfessir, tefsirine iki mukaddime yazmış, bunların ilkinde muhtasar olarak Kur'ân ilimlerine, ikinci kısımda ise garîbü'l-Kur'ân diyebileceğimiz Kur'ân'da sık kullanılan, farklı manalara gelen ve anlaşılması zor olan kelimelerin açıklamasına alfabetik sıraya göre yer vermiştir. Bu mukaddimeler hem Kur'ân'ın belli bir disiplin içerisinde anlaşılması hem de tefsir usûlü ile ilgili terimlerin kolay bir şekilde öğrenilmesi için ön hazırlık olmuştur.

Mukaddimeden sonra her âyeti Mushaf sırasına göre ele alan İbn Cüzey, anlaşılması zor kelime ve terkipleri açıklamıştır. İlgili âyetlerde kelâmî meselelere de değinen müfessir, Ehl-i sünnet görüşünü savunmuş, Mu'tezile ve benzeri mezhepleri eleştirmiştir. İbn Cüzey âyetleri, isrâiliyattan uzak durarak, sahih rivâyetlerle veciz bir şekilde tefsir etmiş, çok fazla tafsilata girmemiş, naklettiği görüşleri tahlil ve tenkit etmiş, tefsire dair bilinmesi gereken her konuya yer vermiş ve tartışmalı konularda kendi tercihlerini belirtmiştir. Bu özellikleri bakımından *et-Teshîl* tefsir literatüründe önemli bir yere sahiptir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

İBN CÜZEY TEFSİRİ

ET-TESHÎL Lİ-ULÛMİ'T-TENZÎL

2. CİLT

NİSÂ SÛRESİ - YUNUS SÛRESİ

KİTABIN ADI & YAZARI
İBN CÜZEY TEFSİRİ
ET-TESHÎL Lİ-ULÛMİ'T-TENZÎL
İBN CÜZEY

EDİTÖR
Dr. Öğr. Üyesi Faik AKCAOĞLU

TERCÜME
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZAKTAN
(Nisâ Sûresi)
Doç. Dr. Mehmet ERGÜN
(Mâide – Yunus Sûreleri)

SON OKUMA
Murat KARTAL

İÇ & KAPAK TASARIM
A. Azzam ÖZEL& İnkreativ Arts

ISBN
978-625-6400-86-3 (Tk) 978-625-6400-88-7 (2.c)

MATBAA
Step Ajans Matbaa Ltd. Şti.
Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi No.11
Bağcılar/İstanbul Telefon: 0212 446 88 46
Matbaa Sertifika No: 45522

beka

SAFER - 1445 / EYLÜL - 2023
1. BASKI

Ziya Gökalp Mahallesi, Abdullah Paşa Caddesi, No:28
Başakşehir/İstanbul
Telefon/Faks: 0212 512 45 43 - 512 51 66 - 512 90 40
WhatsApp Hattı: 0212 909 80 86
Web: www.bekakitap.com Eposta: bekayay@hotmail.com
Yayıncılık Sertifika No: 50128

İBN CÜZEY

İBN CÜZEY TEFSİRİ

ET-TESHÎL Lİ-ULÛMİ'T-TENZÎL

TERCÜME

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZAKTAN

Doç. Dr. Mehmet ERGÜN

beka

İÇİNDEKİLER

سُورَةُ النِّسَاءِ

4. NİSÂ SÛRESİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

Rahmân Rahîm Allah'ın Adıyla

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَث۪يراً وَنِسَٓاءًۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ي تَسَٓاءَلُونَ بِه۪ وَالْاَرْحَامَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَق۪يباً {١}

1. Ey insanlar! Sizi tek bir candan yaratan ve eşini de ondan yaratan ve ikisinden birçok erkek ve kadın yayan Rabbinizden sakının. Evet, adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ/***Ey insanlar! Rabbinizden sakının:*** Genele hitap olup takva konusunda Bakara sûresinde açıklamada bulunmuştuk.

مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ/***Tek bir candan:*** Âdem *aleyhisselâm*'dır.

زَوْجَهَا/***Eşi:*** Âdem *aleyhisselâm*'ın kaburga kemiğinin bir parçasından yaratılmış olan Havvâ'dır.

وَبَثَّ/***Ve besse:*** "Yaydı" demektir.

تَسَّاءَلُونَ بِهِ/***Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz:*** Yani "Bir kısmınız bir kısmınıza 'Allah için şunu yapmanı istiyorum' der" demektir.

وَالْأَرْحَامَ/***Ve'l-erhâm:*** Nasb ile (okunduğunda iki ihtimal olup ya) Allah ismine atıftır.[1] Yani "Akrabalık bağlarına karşı dikkatli olun, onları koparmayın" demektir ya da câr ve mecrûr olan yere atıftır ki bu da "بِهِ/bihî" lafzıdır. Zira "بِهِ/bihî" lafzı, nasb mahallindedir.[2] (İkinci bir okuyuş olarak) "بِهِ/bihî" lafzındaki zamire atfedilerek mecrûr okunmuştur. Basralılara göre bu, zayıf bir görüştür. Zira mecrûr olan zamire ancak onu esre kılan âmil (câr) tekrarı ile atıf yapılır.[3]

إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا/***Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir:*** Kul, bu ve benzeri âyetlerin hakikatini idrak edince şerefli bir makam olan murâkabe makamına erişir. Onun aslı "ilim" ve "hâl"dir. Ardından da ondan iki hâl meydana gelir. İlme gelince; bu, kulun Allah'ın onun her hâlini bilip onu gözlediğini, bütün amellerini gördüğünü, bütün konuştuklarını işittiğini, aklından geçen her şeyden haberdar olduğunu bilmesidir. Hâle gelince; bu da bilginin kalple bütünleşmiş olmasıdır. Öyle ki bu bilgi onu tamamen kaplar ve ondan bir an gâfil olmaz. Bu hâl olmadan sadece bilmek yeterli değildir. Bu ilim ve hâl gerçekleşince ashâb-ı yemin (kitabını sağ tarafından alan mü'minler) nezdinde bunun neticesi "Allah'tan hayâ etmektir." Bu da zorunlu olarak günahları terk etmeyi ve taatlerde gayretli olmayı gerektirir. Bu iki hâlin mukarrebûn makamındaki velilerde neticesi ise "Celal sahibi Allah'ı yüceltmeyi ve tazimi gerektiren müşâhededir." Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu iki neticeye ***"İhsan, Allah'a O'nu görüyormuşsun gibi kulluk etmendir. Her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O seni görmektedir"*** hadisi ile işaret etmiştir. Peygamber *sallallahu*

---

1 "اتَّقُوا اللّٰهَ وَاتَّقُوا الْأَرْحَامَ/Allah'tan ve akrabalardan sakının" şeklindedir. Bu da "akrabaların haklarından sakının, onları ziyaret edin ve onlardan kopmayın" demektir. bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 480.

2 Bu tıpkı "مررت بزيد وعمراً/Zeyd ve Amr'a uğradım" ifadesinde olduğu gibidir. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 462.

3 Diğer bir ifadeyle zâhir bir ismin mecrûr bir zamire atfedilmesi caiz değildir. Örneğin; "مَرَرْتُ بِكَ وَزَيْدٍ" demek caiz değildir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 479.

aleyhi ve sellem'in ***"Allah'a O'nu görüyormuşsun gibi kulluk etmendir"*** ifadesi adeta büyük bir sultanı gören kimse gibi tazimi gerektiren müşâhedeye yani ikinci neticeye işaret etmektedir. Zira sultanı gören kişi o vakit zorunlu olarak sultanı yüceltir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O seni görmektedir"*** ifadesi birinci neticeye (Allah'tan hayâ etmeye) işaret etmektedir. Bunun anlamı şudur: Eğer sen henüz mukarrebûn makamı olan müşâhede ehli gibi olamamışsan şunu iyi bil ki O, seni görmektedir, o hâlde sen de ashâb-ı yemin makâmı olan hayâ ehlinden ol. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ihsanı, ilkin en yüksek makam olarak (müşâhede makamı) açıklayınca anladı ki insanların çoğu buna güç yetiremeyecek. Bundan dolayı ondan aşağı derecedeki diğer (Allah'ın seni gördüğünü bilme hâlindeki) makama indi.

Şunu bil ki, murâkabe, (kulun, sürekli biçimde Allah Teâlâ'nın gözetimi altında bulunduğunun şuur ve idrakinde olması) öncesinde nefisle Allah'a itaat konusunda anlaşma (müşârata) ve Allah'a bağlanma (murâbata) olmadıkça doğru ve sağlam olmaz. Kendini muhasebe ve muâkabe (nefsi cezalandırma) bunlardan sonra gelir.

Müşârata, kulun nefsine taate devamlı sûretle uymayı ve günahları terk etmeyi şart koşmasıdır. Murâbata ise bunları yapacağına dair Rabbi'ne söz vermesidir. Akabinde müşârata ve murâbatadan sonra başlangıçta o kişinin ölümüne kadar murâkabe gerçekleşir. Bundan sonra kul, nefsine yapması için şart koştuğu ve sözleştiği hususlarda kendisini muhasebe eder. Şayet kendisini Rabbi ile yaptığı anlaşmaya uymuş olarak görürse Allah'a hamd eder. Şayet anlaşmayı ihlal etmiş ve murâkabe sözleşmesini bozmuş görürse nefsini benzer bir duruma tekrar dönmemesi için şiddetli bir şekilde cezalandırır. Sonra yine müşârata ve murâbataya döner, murâkabe hâlini korur. Ardından muhasebe ile kendisini kontrol eder. Allah Teâlâ'ya kavuşuncaya kadar işte bu şekilde devam eder.

وَاٰتُوا الْيَتَامٰٓى اَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَب۪يثَ بِالطَّيِّبِۖ وَلَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَهُمْ اِلٰٓى اَمْوَالِكُمْۜ اِنَّهُ كَانَ حُوباً كَب۪يراً

2. *Yetimlere mallarını verin, temizi pis olanla değişmeyin, onların mallarını kendi mallarınıza katarak (kendi malınızmış gibi) yemeyin. Çünkü bu, büyük bir günahtır.*

وَاٰتُوا الْيَتَامٰٓى اَمْوَالَهُمْ/***Yetimlere mallarını verin:*** Bu ifade vasî (veli) olan kişilere hitaptır. Bir görüşe göre, büyüklerle birlikte küçüklere miras bırakmayan Araplara hitap olup onlara küçüklere de miras bırakmaları emredilmiştir. Hitabın vasî olan kişilere olduğu görüşüne göre maksat, vasîlerin, yetimlerin çocukluk döneminde giydikleri ve yedikleri şeyleri kendi mallarından yetimlere vermeleridir. Buna göre yetim kelimesi hakiki anlamda kullanılmış olur. Bir görüşe göre maksat, bülüğa erdiklerinde yetimlere mallarını vermektir. Buna göre yetim kelimesi mecaz manada kullanılmış olur. Zira yetim bülüğa erdikten sonra (yetimlikten çıkmış,) büyük olmuştur.[4]

وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَب۪يثَ بِالطَّيِّبِ/***Temizi pis olanla değişmeyin:*** Onlardan bazıları yetimin malında olan semiz koyunu kendi malındaki cılız koyunla, saf dirhemi değeri düşük dirhemle değiştiriyordu. Onlara bunu yapmaları yasaklandı. Bir görüşe göre anlam şöyledir: "Onların pis olan malını yemeyin. Allah sizi temiz olan kendi malınızı yemeye çağırıyor."

وَلَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَهُمْ اِلٰٓى اَمْوَالِكُمْ/***Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin:*** Bu, "Yetimlerin mallarını kendi mallarıyla ortaklaşa yemelerine dair bir yasak" anlamındadır. Bir görüşe göre, kendi mallarını yetimlerin mallarıyla karıştırmalarını yasaklamaktadır. Daha sonra Allah Teâlâ buna "وَاِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ/***Eğer onlarla birlikte yaşarsanız, onlar sizin kardeşlerinizdir***"[5] âyetiyle izin vermiştir. Âyetteki "تَأْكُلُوا/te'külû" fiili "اِلٰى/ilâ" harfi cerri ile müteaddi olmuştur. Zira "اِلٰى/ilâ" harfi cerri burada bir araya getirmek ve katmak anlamlarını ihtiva eder. Bir görüşe göre, âyetteki "اِلٰى/ilâ" harfi cerri, "مع/birlikte" anlamındadır.

---

4 Yetim, lügatta hem küçük hem de büyük yaşta kimseler için, örfte ise sadece küçük yaştakiler için kullanılır. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 482.

5 Bakara 2/219-220.

حُوبًا/Hûben: "Günah" demektir.

وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامٰى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَۚ فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ ذٰلِكَ اَدْنٰۤى اَلَّا تَعُولُواۜ {٣}

3. Eğer (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) yetimlerin haklarına riayet edememekten korkarsanız beğendiğiniz (veya size helâl olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın ya da sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.

وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامٰى فَانْكِحُوا/Eğer yetimlerin haklarına riayet edememekten korkarsanız... evlenin: Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle demiştir: "Bu âyet yetimlerin velileri hakkında inmiştir. Onlar velâyetleri altındaki kızların[6] güzelliğine kapılır ve onlarla evlenmek isterlerdi, onların velileri konumunda olmaları sebebiyle de mehirlerinin değerini düşürürlerdi. Onlara 'Velâyetiniz altında bulunan kızların mehirleri konusunda adaletli olun. Her kim onlara karşı adaletli olmaktan korkarsa haklarını tam olarak vereceği uzak akrabadan beğendikleriyle evlensin' denildi." İbn Abbâs şöyle demiştir: "Araplar (günaha düşme korkusuyla) yetimlerin mallarından çekiniyor, kadınlar arasında adil olma (haksızlık yapmama) konusunda çekinmiyorlardı. Bu âyet bu konuda inmiştir. Yani 'Yetimlere karşı adil davranmamaktan korktuğunuz gibi aynı şekilde kadınlara karşı da adil davranmamaktan da korkun' demektir." Bir başka bir rivâyete göre, Araplardan bazıları on hatta daha fazla kadınla evlenir, maddi yönüyle sıkıntı çektiğinde yetimin malından alırdı. Onlara "Şayet yetimlere karşı adil davranmamaktan korkuyorsanız beğendiğiniz yani nikâhı helâl olan kadınlarla

---

6 Dâru'z-Ziyâ baskısında "أوليائهم" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "وَلَايَتِهِم" şeklinde geçmektedir. Kanaatimizce Şârika baskısı daha doğrudur. Zira "وَلِيَّة/hanım" kelimesinin çoğulu "وَلَايَا" veya "وَلِيَّات" şeklinde gelir.

yetinin" denilmiştir.[7] Allah Teâlâ "فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ/***Beğendiğiniz kadınlarla evlenin***" ifadesinde cins kastetmek istediği için "مَنْ/men" edatını kullanmamış, onun yerine "مَا/mâ" edatını kullanmıştır. Bu konuda Zemahşerî "Akıllı varlıkların dişi olanları, gayr-ı âkil konumunda farzedilmektedir" demiştir Buna "مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ/***elinizin altındakiler (cariyeler) hariç***"[8] ifadesi de örnektir.

مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ/***İkişer, üçer, dörder:*** Bu kelimeler, sıfat olma ve muâdillik (asıllarından yine asıl anlamına denk başka bir kelimeye dönüştürülmüş olma) özelliğinden[9] dolayı gayr-i munsarıftır. Söz konusu bu ifade, "مَا طَابَ/***beğendiğiniz kadınlar***" ifadesinden hâldir. İbn Atıyye şöyle demiştir: Bedeldir, bunlar normal sayma sayılarından dönüştürülmüştür. Burada bu sayıların tekrar edilmesinin anlamı ise şudur: Buradaki hitap (üç kişiden oluşan) bir topluluğa olup onlardan her birisinin söz konusu (ikişer, üçer, dörder şeklindeki) sayılardan istemiş olduğu herhangi birisi kadar kadını nikâhlaması caizdir. (Anlam bakımından) insan lafzının tekrar edilmesinden dolayı (daha açıkçası bu sayıların muhatabı bir kişi değil ayrı ayrı üç insan olmasından dolayı, diğer bir ifadeyle bir insanın bunlardan sedece birini seçmesi gerektiğini ifade için) sayılar tekrar edilmiştir.[10] Anlam şudur: Sizler iki veya üç yahut dört kadını nikâhlayabilirsiniz. Bundan dolayı cahiliye döneminde yapılan bir kişinin aynı anda dörtten fazla kadınla evlenmesi yasaklanmıştır. Bir grup da şöyle demiştir: "Zikredilen görüşte olanların sözleri dikkate alınmaz. Zira dokuz kadını aynı anda nikâh altına almak caizdir. Çünkü 'مَثْنٰى وَثُلٰثَ

---

7 Bu rivâyete göre, Allah Teâlâ, kişinin çok kadınla evlenmesi durumunda daha fazla harcamada bulunmak zorunda kalacağından ve bu durumda yetimin malına el uzatması muhtemel olacağından veliyi çok kadınla evlenmekten sakındırmıştır. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 486.

8 Mü'minûn 23/6.

9 Râzî bunu şöyle açıklar: Muâdil olma (ıdl), senin bir kelimeyi zikredip onunla başka bir kelimeyi kastetmendir. Nitekim sen "زُفَرُ" ve "عُمَرُ" dersin, bununla "زافِر" ve "عامِر"i kastedersin. Burada da böyledir. "مَثْنٰى" kelimesi ile "اِثْنَتَيْنِ ثِنْتَيْنِ/iki iki" kastedilir. Diğer bir ifadeyle de "ثُلٰثَ" kelimesi "ثَلَاثًا ثَلَاثًا"den, "رُبَاعَ" kelimesi "أَرْبَعًا أَرْبَعًا"dan dönüştürülmüştür. Hâliyle bu kelimeler de aslından başka bir kelimeye muâdil kılınarak dönüştürülmüş birer kelime olurlar. Aslı "اثْنَيْنِ اثْنَيْنِ، وَثَلَاثًا ثَلَاثًا، وَأَرْبَعًا أَرْبَعًا" şeklindedir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 486.

10 Zira bir kişiye hitap olduğu düşünülürse aynı anda dokuz kadınla evlilik ortaya çıkar.

وَرُبَاعَ/***ikişer, üçer, dörder’*** ifadesinin toplamı dokuz yapar.” Bu yanlıştır. Zira maksat bu sayılar arasından birini seçmektir, bu sayıları toplamak değildir. Şayet Allah Teâlâ bu sayıların toplamını isteseydi (açıkça) dokuz sayısını zikreder, bu sayıyı bırakıp ondan daha uzun ve açıklık bakımından daha kapalı olan bir ifadeye dönmezdi. Ayrıca dörtten fazla kadınla evlenmenin haram olduğu konusunda icma vardır.

فَوَاحِدَةً/***Fe-vâhideten:*** Yani “Şayet iki, üç veya dört hanım arasında adaleti sağlamaktan korkarsanız adaleti sağlamayı arzulayarak bir kadınla ya da az olsun çok olsun elinizin altındaki cariyelerle yetinin” demektir. Buradaki “فَوَاحِدَةً/fe-vâhideten” kelimesi gizli bir fiille mansup olup takdiri “فَانْكِحُوا فَوَاحِدَةً/Bir kadını nikâhlayın” demektir.

ذٰلِكَ اَدْنٰى اَلَّا تَعُولُوا/***Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır:*** Bu ifadedeki ism-i işâret bir eşle yetinmeye râcidir. Anlam şöyledir: Bu adaletten ayrılmamanız için daha uygundur. Âyetteki “تَعُولُوا/teûlû” kelimesi “eğilip sapmak” demektir. Bir görüşe göre, söz konusu ifadenin anlamı şöyledir: “Bu, aile fertlerinizin çoğalmaması için daha uygundur (ki fakirleşmeyesiniz).”

وَاٰتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةًۜ فَاِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ
شَيْءٍ مِنْهُ نَفْساً فَكُلُوهُ هَنٖيئاً مَرٖيئاً {٤}

4. Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile (cömertçe) verin. Eğer gönül hoşluğu ile o mehrin bir kısmını size bağışlarlarsa onu da afiyetle yiyin.

وَاٰتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً/***Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile verin:*** Âyetteki hitap eşleredir. Bir görüşe göre, velileredir. Zira onlardan bazıları (ister kendileri evlenmiş olsun ister başka bir erkekle evlendirmiş olsun) velayeti altında bulunan yetim kadınların mehirlerini yiyorlardı. Bir görüşe göre bu ifade şiğar yoluyla (iki kimsenin velisi bulundukları iki kadını, karşılıklı olarak birbirlerine mehir olmaksızın nikâhlaması şeklindeki) evlenmeyi yasaklamaktadır. “نِحْلَةً/Nıhle” yani “Sizlerden kadınlara verilmiş bağışı veya Allah’ın onlara vermiş olduğu bağışı”

demektir. Bir görüşe göre, “نِحْلَةً/nıhle” kelimesi “kanun ve din” anlamına gelir.[11] Mansup olması “onlara verin” anlamında mastar olmasından dolayı[12] veya kendilerine hitap olunan muhatap zamirinden hâldir.[13]

فَاِنْ طِبْنَ لَكُمْ/Eğer gönül hoşluğu ile o mehrin bir kısmını size bağışlarlarsa: Koca veya veliler için bir izin olup daha önce geçen ihtilafa mebni kocaların, kadınlara mehir olarak teslim etmiş oldukları bazı şeyleri onların hoşnutluğu ile almalarıdır. Âyetteki “مِنْهُ/minhu” ifadesindeki zamir mehire veya verme fiiline döner.

هَنِيئاً مَرِيئاً/Onu afiyetle yeyin: Mehiri helâl kılmaktan ibaret olup mübah olan hükmü kesin bir şekilde (mübâlağa ile) bildirmektedir. Buradaki “هَنِيئاً مَرِيئاً/henîen merîen” kelimeleri iki sıfat olup yemek boğazdan kolayca geçip, rahatsızlık vermediği zaman kullanılan “هَنُؤَ الطَّعَامُ وَمَرُؤَ” tabirinden gelmektedir. Söz konusu iki kelime “أَكْلاً هَنِيئًا/afiyetle yemek” anlamında mef’ûlü mutlakın (mastarın) sıfatıdır.[14] Yahut “فَكُلُوهُ/onu yiyin” ifadesindeki fâilin zamiri olan “هُ/onu” lafzından hâldir.[15] Bir görüşe göre “فَكُلُوهُ/onu yiyin” ifadesinde durulur ve dua anlamında “هَنِيئاً مَرِيئاً/Afiyet şifa olsun!” diye başlanır.

وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَٓاءَ اَمْوَالَكُمُ الَّت۪ي جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ قِيَاماً وَارْزُقُوهُمْ ف۪يهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلاً مَعْرُوفاً {٥}

5. Allah’ın sizin için değerli kıldığı mallarınızı aklı ermezlere vermeyin. O mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin.

---

11 Araplarda birinin dini ve mezhebi anlamında “نِحْلَتُهُ كَذَا/Onun mezhebi şudur” denilir. Buna göre ifadenin anlamı şöyle olur: “Onlara mehirlerini verin. Zira bu, bir nihle yani bir din, şeriat ve mezheptir.” Bk. Râzî, *Mefâtîhü’l-gayb*, IX, 492.

12 Zira hem "النِّحْلَةَ " hem de “إيتاء,” “vermek” anlamındadır. Buna göre adeta “وَانْحَلُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً/Kadınlara mehirlerini gönül hoşnutluğu ile verin” demektedir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü’l-gayb*, IX, 492.

13 “Onlara mehirlerini bağışlayan ve gönül hoşluğu ile veren kimseler olarak verin” demektir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü’l-gayb*, IX, 492.

14 “فَكُلُوهُ أَكْلاً هَنِيئًا مَرِيئًا” takdirindedir.

15 “كُلُوهُ وَهُوَ هَنِيءٌ مَرِيءٌ/Onu afiyet içerisinde yiyin.” Bk. Râzî, *Mefâtîhü’l-gayb*, IX, 493.

وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَٓاءَ/Aklı ermezlere vermeyin: Buradaki "السُّفَهَٓاءَ/süfehâ" kelimesinden maksat bir görüşe göre, kişinin çocukları ve hanımıdır. Yani "Saçıp savurmalarından dolayı mallarınızı onlara vermeyin" demektir. Bir görüşe göre "السُّفَهَٓاءَ/süfehâ" kelimesinden maksat, mahcur olan (kendi adına işlem yapabilmesi yani fiilî ehliyeti sınırlanmış) kişilerdir.

اَمْوَالَكُمُ/Mallarınızı: Yani "Mahcur olan kişilerin mallarını" demektir. Bu ifadede mallar, muhataplara (velilere) nispet edilmiştir. Zira mahcurlar, onların gözetimi ve kontrolü altındadır.

قِيَماً/Sizin için değerli kıldığı mallarınızı: Buradaki "قِيَماً/kıyemen"[16] kelimesi "قِيمَة/kîmet" kelimesinin çoğuludur. Bir görüşe göre bu kelime elifle "قِيَاماً/kıyâmen" kelimesi ile aynı anlamdadır. Yani "Siz geçiminizi onunla ayakta tutuyorsunuz" demektir.

وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ/O mallarla onları besleyin, giydirin: Bir görüşe göre, eşinin ve çocuklarının nafakasını sağlaması gereken kişi hakkındadır. Bir görüşe göre, onların mallarından giyinen ve beslenen mahcur kimseler hakkındadır.

وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلاً مَعْرُوفاً/Onlara güzel söz söyleyin: Yani "Onlar için hayır duada bulunun veya onlara güzel vaatlerde bulunun" demektir. Bundan maksat da "Şayet isterseniz (reşit olduğunuzda) mallarınızı size teslim ederiz" demektir.

وَابْتَلُوا الْيَتَامٰى حَتّٰٓى اِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَۚ فَاِنْ اٰنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْداً فَادْفَعُٓوا اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْۚ وَلَا تَأْكُلُوهَٓا اِسْرَافاً وَبِدَاراً اَنْ يَكْبَرُواۜ وَمَنْ كَانَ غَنِياًّ فَلْيَسْتَعْفِفْۚ وَمَنْ كَانَ فَقِيراً فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَاِذَا دَفَعْتُمْ اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ فَاَشْهِدُوا عَلَيْهِمْۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَسِيباً {٦}

6. Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri (gözetip) deneyin. Şayet onlarda olgunluk görürseniz hemen mallarını kendilerine

16 Nâfi' ve İbn Amr bu kelimeyi "قِيَماً" şeklinde elif'siz okumuşlardır. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 496.

verin. Büyüyecekler (de geri alacaklar) diye o malları israfla ve tez elden yemeyin. Zengin olan (veli) yetimin malına tenezzül etmesin, yoksul olan da israf etmeksizin yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun. Bununla birlikte hesap sorucu olarak Allah yeter.

وَابْتَلُوا الْيَتَامٰى/***Yetimleri (gözetip) deneyin:*** Yani "Onların olgunlaşıp olgunlaşmadığını (malı idare etmeyi bilip bilmediklerini) deneyin" demektir.

بَلَغُوا النِّكَاحَ/***Beleğû'n-nikâha:*** "Erkeklik çağına ulaştıklarında" demektir.

فَاِنْ اٰنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا/***Şayet onlarda olgunluk görürseniz:*** Bu ifadedeki rüşd, "kendi iyiliğine olanı ve malını idare etmeyi bilmek" demektir. Dindar bir kimse olmasa da (yani en fâsık bir kimse olsa dahi[17]) din (İslâm) grubundan olması şart koşulmuştur. Mâlik, büluğ ve rüşde itibar etmiştir. Bu ikisi olduğunda mal teslim edilir. Ebû Hanîfe ise sefihlik (aklı olduğu hâlde şeriatın ve aklın gereklerine aykırı bir şekilde hareket etme ve malını gereği gibi kullanmama durumu) görülmediği sürece sadece bülüğa ermeye itibar etmiştir. Ancak onun bu görüşü Kur'ân'a aykırıdır.

وَبِدَارًا اَنْ يَكْبَرُوا/***Ve bidâran en yekberû:*** Bu ifade "Onların büyümesinden dolayı (mallarını alırlar diye) tez elden (yemeyin)" anlamındadır. Yani "Vasî, yetimin malını o büyümeden önce yiyerek mal yığar" demektir. Âyetteki "اَنْ يَكْبَرُوا/en yekberû" ifadesi, "بِدَارًا/bidâran" ile birlikte mef'ûl olarak nasb kılınmıştır.[18] Yahut mef'ûlün min eclih olup takdiri "Onların büyümelerinden korktuğunuz için" şeklindedir.

فَلْيَسْتَعْفِفْ/***Yetimin malına tenezzül etmesin:*** Allah Teâlâ, zengin vasîye, yetimin malına tenezzül etmemesini ve onun malından hiçbir şey yememesini emretmiştir.

---

17 Parantez içindeki bu görüş Ebû Hanîfe'ye aittir. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 37.
18 Geniş bilgi için bk. Enbârî, *el-Beyân*, I, 243.

وَمَنْ كَانَ فَقِيراً فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ/*Yoksul olan da israf etmeksizin yesin:* Ömer *radıyallahu anh* şöyle demiştir: "Bunun anlamı şöyledir: Fakir vasî, yetimin malından borç olarak alır, eli bollaşınca onu geri öder." Bir görüşe göre, bundan maksat vasînin çalışması ve hizmeti miktarınca ona ücret düşmesidir. Âyetteki "بِالْمَعْرُوفِ/bi'l-ma'rûfi" lafzı "israf etmeksizin" anlamındadır. Bir görüşe göre bu âyeti, "اِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْماً اِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَاراً/***Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkınmış olurlar***"[19] âyeti nesh etmiştir.

فَاَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ/*Yanlarında şahit bulundurun:* Allah Teâlâ burada (töhmet altında kalmaya karşı) korunmayı ve (işi) kesinleştirmeyi emretmiştir. Şahit bulundurmak menduptur. Bir görüşe göre farzdır.

لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَۖ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ اَوْ كَثُرَۜ نَصِيباً مَفْرُوضاً {٧}

7. Anne-babanın ve akrabaların bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır; anne-babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Hem de kalan mal az olsun çok olsun farz kılınmış bir hisse olarak...

لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ/*Erkeklere bir pay vardır:* Âyetin sebeb-i nüzulü şöyledir: Bazı Araplar kadınlara miras vermezlerdi. Buna binaen erkek ve kadınların vâris olması için bu âyet indi.

نَصِيباً مَفْرُوضاً/*Farz kılınmış bir hisse olarak:* Bu ifade "فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِ/***Allah tarafından konulmuş birer farîza olarak***"[20] âyetinde olduğu gibi mef'ûlü mutlakın nasp olmasından dolayı mansuptur.[21] Zemahşerî şöyle demiştir: Bu ifade tahsisten dolayı mansuptur. Anlam şöyledir: "Ben özellikle (farz kılınmış kat'i olan) bir payı kastediyorum."

---

19 Nisâ 4/10.

20 Nisâ 4/11.

21 Adeta şöyle söylenmek istenmiştir: "قَسْماً وَاجِبًا/Vacip bir taksimat olarak." Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 503.

وَاِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ اُو۫لُوا الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينُ
فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلاً مَعْرُوفاً {٨}

8. Taksim sırasında (kendilerine miras düşmeyen) yakınlar, yetimler ve yoksullar orada hazır bulunurlarsa bundan, onları da nasiplendirin ve onlara güzel söz söyleyin.

وَاِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ/***Taksim sırasında (kendilerine miras düşmeyenler) orada hazır bulunursa:*** Hitap vârislere olup mirastan akrabalara, yetimlere ve yoksullara tasaddukta bulunmaları emredilmiştir. Bir görüşe göre "فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ/***onları da nasiplendirin***" ifadesi vücûb ifade eder. Bir görüşe göre nedb (teşvik) ifade eder. Sahih olan görüş de budur. Bir görüşe göre bu âyet, miras âyetleri ile neshedilmiştir.

وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافاً خَافُوا
عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللّٰهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلاً سَدِيداً {٩}

9. Arkalarında güçsüz çocuklar bırakmaları durumunda onlar için endişe edecek olanlar, korksunlar; Allah'tan sakınsınlar ve doğru konuşsunlar.

وَلْيَخْشَ الَّذِينَ/***Korksunlar:*** Âyet, yetimlerin velilerine emir anlamındadır. Allah Teâlâ yetimlerin malları mukabilinde onlara iyilik yapmalarını, yine kendi evlatlarını güçsüz bırakmaktan nasıl korkuyorlarsa yetimlerden dolayı da Allah'tan öyle korkmalarını, yetimlere karşı şefkat ve merhametin aksi bir davranışta bulunmasınlar diye de kendi evlatlarının bu yetimlerin durumunda olabileceğini tasavvur etmelerini emretmiştir. Bir görüşe göre de "الَّذِينَ/o kimseler"den maksat (yetim velileri değil), ölmek üzere olan hastanın başında oturup hastaya, vârislerini (maddi anlamda) perişan edecek kadar çok malı tasadduk etmesini emreden kimselerdir.[22] Bundan dolayı bu kimselere, kendi

---

22 Hastanın başında oturan insanlar "Neslin seni Allah'ın azabından kurtaramaz, malını Allah yolunda harca" derdi. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 477. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Sa'd'a ***"Çocuklarını zengin hâlde bırakman onları insanlara el-***

evlatları için korktukları gibi vârisler için de korkmaları emredilmiştir. Âyetteki "وَلْيَخْشَ/korksunlar" fiilinin mef'ûlü hazfedilmiştir. "خَافُوا/Hâfû" fiili ise şart edatı "لَوْ/lev"in cevabıdır.

وَلْيَقُولُوا قَوْلاً سَدِيداً/***Doğru konuşsunlar:*** Birinci görüşe göre bu ifade vasînin yetime güzel sözlerle latîfe etmesidir. İkinci görüşe göre ise miras hakkında "Vasiyetinde aşırıya kaçma, vârislerine karşı merhametli ol" demeleridir.

اِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْماً اِنَّمَا يَأْكُلُونَ
فِي بُطُونِهِمْ نَاراً وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيراً{١٠}

10. Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkınmış olurlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir.

اِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْماً/***Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler:*** Bir görüşe göre bu âyet, kadınları mirasçı olarak kabul etmeyen kimseler hakkında inmiştir. Bir görüşe göre vasîler hakkındadır. Âyetin lafzı, haksız yere yetim malı yiyen herkes hakkında umûm ifade eder.

اِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَاراً/***Ancak ateş tıkınmış olurlar:*** Yani "Yetimlerin malını yemeleri cehenneme girmelerine sebep olacaktır" demektir. Bir görüşe göre, onlar cehennemde ateş yiyeceklerdir.

يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِي اَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ فَاِنْ كُنَّ نِسَاءً
فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَاِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلِاَبَوَيْهِ
لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ اِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَاِنْ لَمْ يَكُنْ

---

avuç açacak şekilde bırakmandan daha hayırlıdır" buyurmuştur. Sahâbîler de vasiyetin malın 1/3'üne ulaşmamasını daha güzel görürlerdi. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 478. Başka hadiste Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Vasiyet üçte birdir. Üçte bir de çoktur. Sana vâris olanları zengin olarak bırakman, onları insanlara el-avuç açacak şekilde fakir ve muhtaç bırakmandan daha hayırlıdır."*** Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 505.

لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ اَبَوَاهُ فَلِاُمِّهِ الثُّلُثُۚ فَاِنْ كَانَ لَهُ اِخْوَةٌ فَلِاُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا اَوْ دَيْنٍۜ اٰبَاؤُكُمْ وَاَبْنَاؤُكُمْۚ لَا تَدْرُونَ اَيُّهُمْ اَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعاًۜ فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيماً حَكِيماً {١١}

11. Çocuklarınız(ın miras hakları) hususunda Allah size şöyle emreder: Erkeğe, iki kadının hissesi kadar.23 (Erkek evlat olmayıp) ikiden fazla kadın iseler, ölenin bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, anne-babasından her birinin mirastan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da anne-babası ona vâris olmuşsa annesine üçte bir (düşer). Eğer ölenin kardeşleri varsa, annesine altıda bir (düşer. Bütün bu paylar ölenin) yapacağı vasiyetten ve borçtan sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin size fayda bakımından daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konulmuş farzlardır (paylardır). Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.

يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِي اَوْلَادِكُمْ/*Evlatlarınız(ın miras hakları) hususunda Allah size şöyle emreder:* Bu âyet, Sa'd b. Rebî'nin kızları hakkında inmiştir.[24] Bir görüşe göre, Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) hakkında inmiştir. Şöyle

---

23 Bu ifade, pek çok hükmü ortaya koymaktadır: 1. Ölen kimse, geride bir erkek ve bir kız çocuğu bıraktığı zaman, erkeğin mirastaki payı 2, kadının ki ise 1'dir. 2. Vâris olacak kimseler, üç ve daha fazla sayıdaki erkek ile üç ve daha fazla sayıdaki kadın ise, her erkeğin hissesi 2, her kadının hissesi ise 1'dir. 3. Çocuklarla beraber, anne-baba ve eşler gibi başka vârisler de bulunursa, bunlar kendi hisselerini alırlar, paylar alındıktan sonra geriye kalan mal, erkeğin payı 2 olmak üzere, evlatlar arasında taksim edilir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 510.

24 Atâ şunu rivâyet etmiştir: "Sa'd b. Rebî' şehit edildi ve geriye iki kızını, hanımını ve kardeşini bıraktı. Kardeşi malın tamamını alınca, Sa'd'ın hanımı, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip "Ey Allah'ın Resûlü! Şu iki kız Sa'd'ın kızlarıdır. Sa'd şehit edildi; kızların amcası ise onların mallarını aldı" dedi. Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Dön, umulur ki Allah bu hususta hükmedecektir"*** buyurdu. Bir müddet sonra kadın geldi ve ağlamaya başladı. İşte böylece bu âyet nazil oldu. Bunun üzerine Allah Resûlü, o iki kızın amcasını çağırdı ve ***"Sa'd'ın iki kızına üçte iki, annelerine ise sekizde bir mal ver, geriye kalan ise senindir"*** buyurdu. İşte İslâm'da taksim edilen ilk miras budur. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 509.

ki: Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*, hastalığı esnasında onun ziyaretine gitmişti. O esnada cahiliye döneminde kadınlara ve çocuklara miras verilmemesi arzedilmişti. Yine bu âyetin "اَلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ/ ***Anneye, babaya, yakınlara uygun bir biçimde vasiyet etmesi (Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur)***"[25] âyetini neshettiği söylenmiştir. Allah Teâlâ geçmişte olan hükmün neshedildiğine[26] ve başka bir hükmün konulduğuna dikkat çekmek için "أوصاكم/size emretti" fiilini kullanmayıp özellikle devam bildiren "يُوصِيكُمْ/size emreder" muzari fiil üslûbunu kullanmıştır. Yine "يُوصِيكُمْ/***size şöyle emreder***" demeyip "يُوصِيكُمُ اللهُ/***Allah size şöyle emreder***" şeklinde Allah ismi açıkça zikredilmiştir. Zira Allah Teâlâ, böylelikle vasiyetin önemini ifade etmek istemiş, ayrıca isimlerin en yücesi olan Allah ismini kullanmıştır. Yine "في أبنائكم/oğullarınız(ın miras hakları) hususunda" demeyip özellikle "فِي اَوْلَادِكُمْ/***Evlatlarınız(ın miras hakları) hususunda***" demiştir. Zira "إبن/oğul" kelimesi; süt oğulu, kızın oğlunu (torun) ve evlatlık olan oğulu kapsar. Hâlbuki bunlar vârislerden değildir.[27]

لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ/***Erkeğe iki kadının hissesi kadar:*** Bu ifade, zikredilen vasiyetin bir açıklamasıdır. Şayet "Neden 'İki kadına bir erkek hissesi veya kadına erkek hissesinin yarısı vardır' denilmedi?" denilirse şöyle cevap verilir: Erkeğin üstünlüğünden dolayı erkeği zikrederek başlamıştır. Zira maksat da erkeğin hissesini belirtmektir. Şayet "İki kadına bir erkek hissesi vardır" deseydi burada kadın üstün tutulmuş olurdu.

فَاِنْ كُنَّ نِسَاءً/***(Erkek evlat olmayıp) kadınsalar:*** Buradaki "كُنَّ/künne" lafzında çoğul zamiri özellikle müennes getirilmiştir. Çünkü burada (mirasçılar arasında erkek olmayıp salt kadının olduğu durum anlatıldığı için) kadınları kastetmektedir. Aslı bunun evlatlara dönmesidir. Zira bu ifade erkek ve kızı kapsar. Bir görüşe göre, geride kalan kadınlara

---

25 Bakara 2/180.

26 Dâru'z-Ziyâ baskısında tercümesini yaptığımız bu kısım "تنبيها على ما مضى" şeklinde geçmekte iken Şârika baskısında "نسخ" kelimesi ile birlikte "تنبيها على نسخ ما مضى" şeklinde geçmektedir. Tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

27 Burada ilaveten şu bilgiyi verebiliriz: Miras hukukunda evlatlar kapsamına oğul, kız, oğlun oğlu... ve oğlun kızı girer. Babanın oğlu olmadığı durumda kız, oğlun oğlu ve oğlun kızı mirasçı olur.

döner. Zemahşerî âyette geçen "كَانَ/kâne" fiilini tam fiil olmak üzere "كُنَّ/künne"deki zamirin müphem ve "نِسَاءً/nisâen" kelimesinin de o zamirin tefsiri olmasını caiz görmüştür.

فَوْقَ اثْنَتَيْنِ*/Eğer (erkek bulunmayıp) ikiden fazla (kadın iseler):* Âyetin zahiri "İkiden fazla kadın iseler" şeklindedir. Bundan dolayı üç ve daha fazla kadının hissesi üçte ikidir. İki kızın payı konusunda ise ihtilaf vardır. İbn Abbâs "İki kıza bir kız gibi mirasın yarısı vardır" derken, cumhur ise "Üçte ikisi vardır" demiştir. Cumhur, "فَوْقَ اثْنَتَيْنِ***/Eğer (erkek bulunmayıp) ikiden fazla"*** ifadesini iki ve üstü olarak te'vil etmiştir. Bir grup da Allah Teâlâ'nın "فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ***/Vurun boyunlarına"***[28] ifadesinde olduğu gibi "فَوْقَ/fevka"nın zâid olduğunu söylemiştir. Bu zayıf bir görüştür. Bir grup da "İki kadına üçte iki oranındaki hisse Kur'ân'la değil sünnetle sabit olmuştur" demiştir. Bir görüşe göre de bu, iki kız kardeşe kıyasladır.

وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً*/Eğer yalnız bir kadınsa:* Bu ifadedeki "وَاحِدَةً/vâhideten" kelimesi merfû olarak fâil, "كَانَ/kâne" tam fiildir. Mansup olarak "كَانَ/kâne"nin haberidir. Allah Teâlâ'nın "فَلَهَا النِّصْفُ***/yarısı onundur"*** ifadesi, kızın tek kaldığında hissesinin, mirasın yarısı olduğuna dair bir delildir. Yine oğul tek kaldığında malın tümünün onun olduğuna dair de delil vardır. Zira erkeğin hissesi, iki kadının payı kadardır.

إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ*/Ölenin çocuğu varsa:* Buradaki "وَلَدٌ/veled" kelimesi ister sülb yoluyla ister torun grubundan olan bir, iki ve çoğul olan erkek ve kızı kapsar. Bunların tümü (yani biri olması durumunda) anne-babanın hissesi altıda bire düşer.[29]

---

28 Enfâl 8/12.

29 Burayı daha geniş şekilde şöyle izah edebiliriz: Anne-babanın üç hâli vardır: Birinci hâl: Anne-baba ile birlikte, ölenin bir çocuğunun da bulunması ki bu âyette anlatılan bu hâldir; oğlan ve kız için, "çocuk" (veled) kelimesinin kullanıldığı hususunda bir münakaşa yoktur. Binaenaleyh bu birinci hâlin, şu üç şekilde olması mümkündür:

1. Anne-baba ile birlikte, ölenin bir veya daha fazla erkek çocuğunun geriye kalmış olması... İşte bu durumda anne-babadan her birinin payı altıda birdir.

2. Anne-baba ile birlikte, ölenin iki veya daha fazla kız çocuğunun geriye kalmış olması... Bu durumda hüküm yine aynıdır.

وَوَرِثَهُ اَبَوَاهُ فَلِاُمِّهِ الثُّلُثُ/Eğer çocuğu yok da anne-babası ona vâris olmuş ise annesine üçte bir (düşer). Allah Teâlâ, ancak iki şartla annenin hissesini üçte bir yapmıştır.

Birincisi: (Anne-baba ile birlikte) çocuğun bulunmaması.

İkincisi: Mirası sadece anne-babanın alması (ebeveynden başka hiçbir mirasçı olmaması).

Bundan dolayı iki şarttan birisini, diğerine atfetmek için "وَوَرِثَهُ/ve verisehû" ifadesinde vav bulunmaktadır. Babanın payı bu ifadeden anlaşıldığı için söylenmemiştir. Zira hem üçte birden sonra geriye üçte iki kalmış hem de anne-babadan sonra hiçbir vâris de bulunmamaktadır. Bu da babanın, kalan mal olan üçte ikiyi almasını gerektirir.

فَاِنْ كَانَ لَهُ اِخْوَةٌ فَلِاُمِّهِ السُّدُسُ/Eğer ölenin kardeşleri varsa, annesine altıda bir (düşer): Âlimler, üç kardeşin, annenin payını altıda bire düşürdüğü konusunda icma etmiş, diğer taraftan iki kardeşin altıda bire düşürüp düşürmeyeceği konusunda ihtilaf etmiştir. Cumhur iki kardeşin, anne payını altıda bire düşüreceği görüşündedir. İbn Abbâs'ın görüşüne göre ise iki kardeş anne payını altıda bire düşürmez. Zira ikisi bir kardeş gibidir. Onun delili şudur: "اِخْوَةٌ/Kardeşler" kelimesi iki kardeş için kullanılmaz. Zira bu kelime çoğuldur, tesniye değildir. Çoğulun en azı ise üçtür. Diğerleri de şöyle demişlerdir: Bazen çoğul lafız tesniye için de kullanılır, tıpkı Allah Teâlâ'nın şu âyetlerinde olduğu gibi: "وَدَاوُدَ وَسُلَيْمٰنَ اِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ اِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ/***Davud ve Süleyman'ı da (an). Bir zaman, bir ekin konusunda hüküm veriyorlardı: Bir grup insanın koyun sürüsü, geceleyin başıboş bir vaziyette bu ekinin içine dağılıp ziyan vermişti. Biz onların hükmünü görüp bilmekte idik.***"[30] "وَهَلْ اَتٰيكَ نَبَؤُا الْخَصْمِ اِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ/***(Ey Muhammed!) Sana davacıların haberi***

---

3. Anne-baba ile birlikte, ölenin geriye tek kızının kalmış olması... Bu durumda, kızın mirastaki payı, malın yarısıdır, bu âyete göre de annenin payı altıda bir, babanın payı altıda birdir. Geriye kalan altıda bir ise asabe olması sebebi ile yine babaya aittir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 515.

30 Enbiyâ 21/78.

ulaştı mı? Mabedin duvarına tırmanmışlardı."[31] "فَسَبِّحْ وَاَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضٰى/***(Resûlüm!) Gündüzün etrafında (iki ucunda) da tesbih et ki, hoşnutluğa eresin."***[32] Yine onlar Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"İki ve ikinin üstü çoğuldur"***[33] hadisini delil getirmişlerdir. Mâlik şöyle demiştir: "Bu zamana kadar 'اِخْوَةٌ/kardeşler,' iki ve daha fazlası kabul edilerek bir yol izlenmiştir." Onun mezhebinde de çoğulun en az sınırı ikidir. Buna göre iki ve daha fazla olan kardeş, ister öz (anne-baba bir) ister baba bir veya anne bir olsun ya da ikisi de farklı olsun,[34] yine ister iki erkek ister iki kız olsun ya da bir erkek bir kız olsun mirasta annenin payını üçte birden altıda bire hacb eder (indirir). Şayet onlarla birlikte baba varsa kalan mala vâris olur. Cumhura göre kardeşlere hiçbir şey yoktur. Zira onlar anneyi hacb ederler, vâris olamazlar.[35] Bir grup da "Kardeşler, anneyi hacb ettikleri (engelledikleri) altıda bir payı alırlar" demiştir. Baba olmadığında kardeşler vâris olurlar.

مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصٖي بِهَٓا اَوْ دَيْنٍ/***(Bütün bu paylar ölenin) yapacağı vasiyetten ve borçtan sonradır:*** Buradaki "مِنْ بَعْدِ/sonra" sözü "فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ/***Ölenin bıraktığının üçte ikisi onlarındır"*** âyetinin zimnine yerleştirilmiş anlamla ilişkilidir. Yani "Vasiyetten sonra onların payının üçte iki olduğunda karar kılındı" demektir. Bu ifadenin "تَرَكَ/***ölenin bıraktığı"*** kelimesiyle ilişkili olması mümkün değildir. "Onlara" demektir. Söz konusu ifadedeki "يُوصٖي/yûsî" fiilinin faili ölüdür. Şeriatta borç önce gelmesine rağmen hem vasiyetin öneminden dolayı hem de bu emri tekit için ve de hafife alınmasın diye âyette vasiyet borçtan önce getirilmiş, borç sonra getirilmiştir. Zira borcun sahibi mahkemeye dava açar. Borcun mirastan tahsil edilmesi konusundaki emir herhangi bir tekide ihtiyaç hissetmez. Vasiyet üçte birlik paydan, borç ise kefenden

---

31 Sâd 38/21. Burada tırmanan aslında iki kişidir. Ancak zamir çoğul gelmiştir. Âyetin devamından bu anlaşılmaktadır: "اِذْ دَخَلُوا عَلٰى دَاوُدَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ قَالُوا لَا تَخَفْ خَصْمَانِ بَغٰى بَعْضُنَا عَلٰى بَعْضٍ فَاحْكُمْ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَاهْدِنَٓا اِلٰى سَوَٓاءِ الصِّرَاطِ/***Davud'un yanına girmişlerdi de Davud onlardan korkmuştu. 'Korkma! Biz birbirine hasım iki davacıyız, aramızda adaletle hükmet, haksızlık etme; bize doğru yolu göster' dediler."*** (Sâd 38/22)

32 Tâhâ 20/130.

33 Ahmed b. Hanbel, V, 254; Dârekutnî, *Sünen*, I, 281.

34 Kardeşlerden birinin, mûrisin baba bir, diğeri anne-baba bir kardeşi olma durumu buna örnektir.

35 Baba varsa anneye altıda bir, babaya bundan geri kalan mal düşer.

sonraki anamaldan tahsil edilir. Âyette geçen vasiyet ve borç, bazen olup bazen de olmadığı için nekra olarak zikredilmiştir. Bu da vasiyetteki vücûb hükmünün kalmadığına delâlet eder.[36]

اَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعاً/***Size fayda bakımından daha yakın olanı (bilemezsiniz):*** Bir görüşe göre, "kendisine ihtiyaç hissedildiğinde ihtiyaçları karşılama bakımından (hangisinin daha yakın olacağını bilemezsiniz)."[37] Bir görüşe göre, "ahirette şefâat etme bakımından (hangisinin daha yakın olacağını bilemezsiniz)."[38] Yine maksadın "maldaki mirastan faydalanma bakımından (hangisinin daha yakın olacağını bilemezsiniz)" şeklinde olması da mümkündür.[39] Bu görüş, cümlenin konumuna göre en uygun olandır.

وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ اَزْوَاجُكُمْ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَاِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا اَوْ دَيْنٍ وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ

---

36 İlgili âyet şu şekildedir: "كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْراً اَلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقاً عَلَى الْمُتَّقِينَ/***Birinize ölüm geldiği zaman, eğer kayda değer bir mal bırakacak durumdaysa anneyee, babaya, yakınlara uygun bir biçimde vasiyet etmesi Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur."*** (Bakara 2/180)

37 Baba, evladı muhtaç olduğunda onun geçimini sağlamakla yükümlüdür. Evlat da aynı şekilde muhtaç olduğunda babanın geçimini sağlamakla yükümlüdür. Hangisinin harcama bakımından daha hayırlı olduğunu bilmezsiniz. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 484.

38 İbn Abbâs şöyle demiştir: "Allah sizi birbirinize şefaatçi kılar. Binaenaleyh, babalar ve oğullar sizden Allah'a en çok kim itaat ederse, cennette en yüksek derece onun olur. Eğer cennette, babanın derecesi çocuğunun derecesinden daha yüksek olursa, gözü aydın olsun diye, babasının isteği üzerine Allah, onun çocuğunu babasının yanına yükseltir. Çocuğun derecesi babasınınkinden daha yüksek olursa, Allah o çocuğun anne-babasını onun yanına yükseltir. İşte bu sebeple Allah Teâlâ "Siz, babalarınızdan ve oğullarınızdan hangisinin size fayda bakımından daha yakın olduğunu bilmezsiniz" buyurmuştur. Çünkü baba ve evlattan biri, kendisinin cennetteki istifadesinin, babasıyla mı evladıyla mı daha fazla olacağını bilemez. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 519. Ayrıca bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 484.

39 Buradaki maksadı şöyle de ifade edebiliriz: Oğulun babadan, babanın oğuldan önce ölerek hangisinin diğerine vâris olacağının (ve dolayısıyla mirası da hangisinin alacağının) bilinmemesidir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 519.

تُوصُونَ بِهَٓا اَوْ دَيْنٍۜ وَاِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً اَوِ امْرَاَةٌ وَلَهُٓ اَخٌ اَوْ اُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُۚ فَاِنْ كَانُٓوا اَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَهُمْ شُرَكَٓاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصٰى بِهَٓا اَوْ دَيْنٍۙ غَيْرَ مُضَٓارٍّۚ وَصِيَّةً مِنَ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَلٖيمٌۜ {١٢}

12. (Erkekler olarak) eşlerinizin yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra eğer çocukları yoksa, bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Sizin çocuğunuz yoksa, yapacağınız vasiyetten ve borçtan sonra, bıraktığınızın dörtte biri eşlerinizindir. Çocuğunuz varsa, bıraktığınızın sekizde biri eşlerinizindir. Eğer bir erkek veya kadının, anne-babası ve çocukları bulunmadığı hâlde (kelâle şeklinde) malı mirasçılara kalırsa ve bir erkek yahut bir kız kardeşi varsa, her birine altıda bir düşer. Bundan fazla iseler üçte bire ortaktırlar. (Bu taksim) yapılacak vasiyetten ve borçtan sonra, kimse zarara uğratılmaksızın (yapılacak)tır. Bunlar Allah'tan size vasiyettir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir, halîmdir.

وَاِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً/*Eğer bir erkeğin, anne-babası ve çocukları bulunmadığı hâlde (kelâle şeklinde) malı mirasçılara kalırsa:* Kelâle, temel (ana) soyun kesilmesidir. Bu da ölenin çocuk ve babasının olmamasıdır. Burada kelâlenin, "(ebeveyni ve çocuğu dışındakilerin) kendisine mirasçı olduğu ölü" veya vârisler (mirasçı olanlar) veya "mirasçı olma"[40] ya da "akrabalık" yahut "mal" anlamında kullanılmış olması mümkündür. Kelâle lafzı ölü için kullanılmışsa i'râbı "كَانَ/kâne"nin haberidir. "يُورَثُ/Yûrasü" kelimesi ("رَجُلٌ/racülün" lafzı için) sıfat konumundadır.[41] Yahut "يُورَثُ/yûrasü" kelimesi "كَانَ/kâne"nin haberi ve "كَلَالَةً/kelâle" lafzı "يُورَثُ/yûrasü" fiilindeki zamirden haldir.[42] Yine "كَانَ/kâne" tam fiil, "يُورَثُ/yûrasü" kelimesi sıfat konumundadır ve "كَلَالَةً/kelâle" lafzı

40 Dâru'z-Ziyâ baskısında "وِراثة/miras, tereke" kelimesi bulunmamakla birlikte Şârika baskısında bu kelime bulunmaktadır. Metnin ilerleyen satırlarında da bu kelimeye dair açıklama bulunduğu için tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

41 "Şayet kendisine kelâleten mirasçı olunan bir erkek olursa" demektir.

42 "Şayet bir erkeğe kelâleten mirasçı olunursa" demektir.

buradaki zamirden hâldir. Kelâle lafzı vârisler anlamında kullanılmışsa muzâfın hazfi üzere "كَانَ/kâne"nin haberidir. Takdiri şöyledir: "Kelâle sahibi." Yahut yine müzâfın hazfi üzere hâldir. Şayet kelâle lafzı "mirasçı olma"[43] anlamında kullanılmışsa bu kelime hâl konumunda mastardır. Şayet kelâle lafzı "akrabalık" anlamında kullanılmışsa mef'ûlün min eclihtir. Takdiri şöyledir: "Akrabalıktan dolayı (kalanlar) mirasçı olur." Şayet kelâle lafzı "mal" anlamında kullanılmışsa bu kelime "يُورَثُ/yûrasü" kelimesinin mef'ûlüdür. Bu yaklaşımların tümü "كَانَ/kâne"nin tam fiil olması ve "يُورَثُ/yûrasü" kelimesinin sıfat konumunda olması iledir. "كَانَ/Kâne" nâkıs fiil olursa "يُورَثُ/yûrasü" kelimesi onun haberi olur. Âlimler, "وَلَهُ اَخٌ اَوْ اُخْتٌ/***bir erkek yahut bir kız kardeşi varsa"*** ifadesinden maksadın, anne bir erkek ve anne bir kız kardeş olduğu konusunda icma etmişlerdir.[44] Nitekim Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675) da şöyle okumuştur: "(Ölenin) anne bir erkek veya kız kardeşi varsa...." Bu okuyuş da âyetin anlamını açıklamaktadır.

فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ/***Her birine altıda bir düşer:*** Anne bir kardeş tek ise onun payı altıda birdir. Anne bir kız kardeş tek ise yine böyledir.

فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ/***(Bundan fazla iseler) üçte bire ortaktırlar:*** Anne bir kardeşler iki ve daha fazla iseler, bunlar ister erkek ister kız olsun ikisi de aynıdır (miras payı eşittir),[45] üçte bire ortaktırlar (fazlasına ortak

43 Dâru'z-Ziyâ baskısında buradaki kelime "وِرثة/vârisler" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "وِراثة/miras, tereke" şeklinde geçmektedir. Kanaatimizce Şârika baskısı doğrudur.

44 Zira Allah Teâlâ, bu sûrenin sonunda, ***"De ki: Allah, babası ve çocuğu olmayanın mirası hakkındaki hükmü (şöylece) açıklar..."*** (Nisâ 4/176) buyurmuş, iki kız kardeşin mirastaki payının üçte iki, kardeşlerin payının ise malın tamamı olduğunu, burada ise, erkek ve kız kardeşlerin mirastaki paylarının üçte bir olduğunu açıklamıştır. Burada kastedilen erkek ve kız kardeşlerin, Nisâ sûresinin 176. âyetinde kastedilen erkek ve kız kardeşlerden başka olması gerekir. Bu sebeple buradakiler sadece anne bir erkek ve kız kardeşler; Nisâ sûresinin 176. âyetindekiler ise, anne-baba bir veya baba bir erkek ve kız kardeşlerdir. Sonra Allah Teâlâ, "Eğer onlar bundan çok iseler, o zaman onlar... üçte birde ortaktırlar" buyurmuş, böylece, her ne şekilde olurlarsa olsunlar, onların mirastaki paylarının üçte birden fazla olamayacağını açıklamıştır. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 523.

45 Sadece bu durumda kız ve erkek eşit pay alır.

olamazlar). Zira Allah Teâlâ'nın "شُرَكَاءُ/*ortaktırlar*" ifadesi aralarında eşitliği gerektirir. Bunun aksi söz konusu değildir.

غَيْرَ مُضَارٍّ/***Kimse zarara uğramaksızın (yapılacak)tır:*** Bu ifade hâl olarak mansuptur.[46] Burada âmil, "يُوصَى/yûsâ" fiilidir. "مُضَارٍّ/Mudârrin" kelimesi ismi fâildir. İbn Abbâs şöyle demiştir: "Vasiyetle zarar vermek büyük günahlardandır."[47] Vasiyetle zarar vermenin birçok şekli vardır. Bazıları şunlardır: Herhangi bir vâris için özel vasiyette bulunmak, malının üçte birinden fazlasını vasiyet etmek veya malın üçte birini, muhtaç vâristen mal kaçırmak için vasiyet etmek. Şayet vârislere zarar vermek için ölen kişinin, malın üçte birinden fazlasını vasiyet ettiği bilinirse ittifaken bu miktar mirasa geri iade edilir. Bu durumda üçte birlik kısmın mirasa iade edilip edilmeyeceği konusunda ihtilaf edilmiş olup Mâlikî mezhebinde iki görüş vardır. Meşhur görüşe göre, üçte birlik vasiyet yerine getirilir.

وَصِيَّةً مِنَ اللّٰهِ/***Bunlar Allah'tan size vasiyettir:*** Bu ifade Allah Teâlâ'nın "يُوصِيكُمُ اللّٰهُ/***Allah size şöyle emreder***"[48] ifadesinden dolayı mef'ûlü mutlaktır (pekiştirici mastardır). Yine bu ifadenin mastar olmaksızın mansup olması da caizdir.

تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ {١٣}

13. Bunlar Allah'ın (koyduğu) sınırlardır. Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse Allah onu, altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. Orada devamlı kalıcıdırlar. İşte büyük kurtuluş budur.

---

46 "Vasiyyet eden kişi vârislerine zarar vermeksizin vasiyyet eder" demektir.

47 İbn Abbâs bunu Hz. Peygamber'den nakletmiştir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 525.

48 Dâru'z-Ziyâ baskısında burada ikinci defa "وَصِيَّةً مِنَ اللّٰهِ/***Bunlar Allah'tan size vasiyettir***" ifadesi yazılı olmakla birlikte Şârika baskısında "يُوصِيكُمُ اللّٰهُ/***Allah size şöyle emreder***" ifadesi yer almaktadır. Şârika baskısı doğru olduğu için tercüme ona göre yapılmıştır.

تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ/***Bunlar Allah'ın (koyduğu) sınırlardır:*** Bu ifade daha önce geçmiş olan miras ve benzeri konularda belirtilen hükümlere işarettir.

وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَاراً خَالِداً فِيهَاۖ وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ {١٤}

14. Kim Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelir ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar ve onun için alçaltıcı bir azap vardır.

"وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ/***Kim Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelirse:*** Mu'tezile, "Mü'minlerden asi olanlar cehennemde ebedi kalacaklardır" sözünde bu âyete dayanır. Eş'arî ise bu âyeti kâfirlere hamletmiştir.

وَالّٰتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً مِنْكُمْۚ فَاِنْ شَهِدُوا فَاَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتّٰى يَتَوَفّٰيهُنَّ الْمَوْتُ اَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَبِيلاً {١٥}

15. Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye ya da Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde hapsedin.

يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ/***Fuhuş yapanlara:*** "فَاحِشَة/Fâhişe" burada "fuhuş/zina" anlamındadır.

مِنْ نِسَائِكُمْ/***Kadınlarınızdan:*** "Müslüman kadınlardan" demektir. Zira Müslüman kadına zina haddi uygulanır. Kâfir erkek ve kadına had mi yoksa ceza mı uygulanacağı konusunda ihtilaf edilmiştir.

فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً مِنْكُمْ/***Aranızdan dört şahit getirin:*** Zina şahitliğinde zinanın olduğunu iddia edecek kişinin durumunu ağırlaştırmak ve kulların bu hâlini örtmek (ortaya çıkmasını zorlaştırıp önlemek) için özellikle dört şahit hükmünü koymuştur. Yahut zina eden iki kişiden her birinin iki (toplamda dört) şahidinin bulunması için bu hükmü koymuştur.

فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ/Onları evlerde hapsedin: (İslâm'ın ilk dönemlerinde) zinanın cezası evlerde hapsedilmekti. Daha sonra bu âyetin akabinde zikredilen "eziyet edin" emri ile bu hüküm nesh edilmiştir. Bu eziyet de sövme ve kınamadır. Bir görüşe göre, evde hapsedilme kadınlar için, eziyet erkekler içindir. Bu durumda ikisi arasında nesh söz konusu değildir. İbn Atıyye ve İbn Firâs, bu görüşü, Allah Teâlâ'nın hapsedilme hakkındaki "**مِنْ نِسَائِكُمْ/kadınlarınızdan**" ve eziyet hakkındaki "**مِنْكُمْ/siz erkeklerden**" ifadelerinden dolayı tercih etmiştir. Ardından "hapsedilme ve eziyet" cezası, muhsana recm, muhsan dışındakilere celde ile nesh edilmiş ve son hüküm bu olmuştur. Celde Nûr sûresinde zikredilmiştir. Recm ise zaten Kur'ân'da mevcuttu, daha sonra lafzı nesh edilip hükmü baki kalmıştır. Nitekim Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem,* Mâiz el-Eslemî ve başkalarına da recm uygulamıştır.[49]

وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ فَاٰذُوهُمَاۚ فَاِنْ تَابَا وَاَصْلَحَا
فَاَعْرِضُوا عَنْهُمَاۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ تَوَّاباً رَحِيماً{١٦}

16. İçinizden fuhuş yapan her iki tarafa eziyet edin. Eğer tevbe eder, uslanırlarsa artık onları kendi hâline bırakın. Çünkü Allah tevbeleri çok kabul eden ve çok esirgeyendir.

فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا/Onları kendi hâline bırakın: Allah Teâlâ, zina eden erkeğe eziyeti emrettiğinde tevbe etmeleri durumunda eziyeti bırakma anlamında olan kendi hâline bırakmayı da emretmiştir.

اِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللّٰهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّٓوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ
قَرِيبٍ فَاُولٰٓئِكَ يَتُوبُ اللّٰهُ عَلَيْهِمْۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيماً حَكِيماً{١٧}

17. Allah'ın kabul edeceği tevbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra fazla vakit geçmeden tevbe edenlerin tevbesidir. İşte Allah bunların tevbesini kabul eder. Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir.

---

49 Buhârî, 6824; Müslim, 1690; Ebû Dâvud, 4442; Ahmed b. Hanbel, V, 347.

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللّٰهِ/*Allah'ın kabul edeceği tevbe:* Yani Allah Teâlâ, bu sıfat üzere olan kimsenin tevbesini kabul eder. Bir kul, şartlarına uygun olarak sahih bir tevbe ettiğinde âlimlerin çoğunluğuna göre Allah'ın onun tevbesini kabul edeceği kesindir. Ebu'l-Meâli şöyle demiştir: "Yapılan tevbenin kabul edileceği zanna dayalı söylenir. Zira bunun kabul edileceği kesin değildir."

يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ/*Ancak bilmeden kötülük edenler:* Ahmaklık ve az ilim tahsili onu günaha sürüklemiştir. Buradaki anlam "İşlemiş olduğu fiilin günah olduğunu bilmemezlik durumu" değildir. Sahâbe, ister kasten olsun ister bilmeyerek olsun her günahın "جَهَالَة/cehâlet" kapsamında olduğunu icma ile kabul etmiştir.

ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ/*Sonra fazla vakit geçmeden tevbe edenlerin tevbesini (kabul eder):* Bir görüşe göre bu tevbe, hastalık ve ölümden önce olan tevbedir. Bir görüşe göre de ruhun kabzından ve melekler görünmeden öncedir. Bu konuda Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Allah Teâlâ can boğaza gelmedikçe kulun tevbesini kabul eder."***[50]

وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّاٰتِۚ حَتّٰٓى اِذَا حَضَرَ
اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ اِنّ۪ي تُبْتُ الْـٰٔنَ وَلَا الَّذ۪ينَ يَمُوتُونَ
وَهُمْ كُفَّارٌۜ اُو۬لٰٓئِكَ اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَاباً اَل۪يماً {١٨}

18. Buna karşılık kötülükleri bilerek yapanların tevbesi de -ki böyle biri ölüm gelip çatınca "Ben şimdi tevbe ettim" der- kâfir olarak ölenlerin tevbesi de makbul değildir. Onlar için acı bir azap hazırlamışızdır.

وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذ۪ينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّاٰتِۚ/*Buna karşılık kötülükleri bilerek yapanların tevbesi makbul değildir:* Âyet, tevbenin kabul edilmeyeceği an olan ölümün görünme anına kadar günahta ısrar eden kimseler hakkındadır. Şayet bu kişiler kâfirlerden iseler icma ile cehennemde ebedi

50 Tirmizî, 3460; İbn Mâce, 4243.

kalacaklardır. Müslümanlardan iseler Allah'ın meşietine/dilemesine kalmıştır, ister onlara azap eder, isterse de onları affeder. Allah Teâlâ'nın "اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَاباً اَلِيماً/***Onlar için acı bir azap hazırlamışızdır***" âyeti, kâfirler hakkında sabit, Müslümanlardan asiler hakkında ise "اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالاً بَعِيداً/***Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Ondan başka günahları dilediği kimse için bağışlar***"[51] âyetinden dolayı mensûhtur. Onların azabı Allah'ın meşietine bağlıdır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَرِثُوا النِّسَٓاءَ كَرْهاًۜ وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ اِلَّٓا اَنْ يَأْت۪ينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍۚ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِۚ فَاِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـٔاً وَيَجْعَلَ اللّٰهُ ف۪يهِ خَيْراً كَث۪يراً {١٩}

19. Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir. Apaçık bir hayâsızlık yapmadıkça onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmeniz için de kadınları sıkıştırmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmıyorsanız (bilin ki) bir şey sizin hoşunuza gitmeyebilir ama Allah onda nice hayırlar yaratmıştır.

لَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَرِثُوا النِّسَٓاءَ كَرْهاً/***Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir:*** İbn Abbâs şöyle demiştir: "Cahiliye döneminde adam öldüğü zaman onun velileri hanımı üzerinde ailesinden[52] daha geniş yetkiye sahip olurlardı. İsterlerse içlerinden biriyle onu evlendirir, isterlerse de başkasıyla evlendirir, isterlerse de evlenmesine izin vermezlerdi. Âyet bu konu hakkında inmiştir." Buna göre âyetin anlamı şöyledir: "Sizin, mala mirasçı olur gibi erkeklerden kadınları miras olarak almanız helâl değildir." Bir görüşe göre âyetteki hitap, malına mirasçı olmak için kendisine ilgi duymadığı hâlde kadını nikâhı altında tutan kocalaradır. Bir diğer görüşe göre âyetteki hitap, kadınlara kocası olmaksızın (sadece kendileri) mirasçı olabilmek için onların evlenmesine engel olan velileredir.

---

51 Nisâ 4/116.

52 "Ailesinden" kelimesi *Muharreru'l-vecîz*'de yer alan rivâyette bulunmaktadır. Bk. İbn Atıyye, *Muharreru'l-vecîz*, II, 26.

وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ/Kadınları sıkıştırmayın: Bu ifade "اَنْ تَرِثُوا/en terisû" ifadesine ma'tuftur[53] veya nehiydir.[54] Âyetteki "عَضْل/adl" kelimesi "engellemek" anlamına gelir. İbn Abbâs şöyle demiştir: "Yine bu âyet kocanın ölümünden sonra hanımının bir başkasıyla evlenmesini engelleyen kocanın velileri hakkındadır." Ancak buna göre Allah Teâlâ'nın "مَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ/**mâ ateytümûhünne"** âyeti "Ölen adamın kadına vermiş olduğu şeyler" anlamındadır. Ayrıca İbn Abbâs şöyle demiştir: "Bu âyet, kadını nikâh altında tutan ve mehrini de fidye olarak verip kurtulması için ona kötü davranan kocalar hakkındadır."[55] Bu anlam "مَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ/**mâ ateytümûhünne"** sözündeki lafzın zâhirî manasıdır. Ayrıca "وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ/**Onlarla iyi geçinin"** ifadesi de bunu desteklemektedir. Zira bu ifadenin kocalar hakkında olması daha kuvvetlidir. Onların dışında herkes hakkında da olabilir. Bir görüşe göre bu âyet, veliler hakkındadır.

اِلَّٓا اَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ/Apaçık bir hayâsızlık yapmadıkça: Bir görüşe göre buradaki "فَاحِشَةٍ/fâhişetin" kelimesi "zina" demektir. Bir görüşe göre, kadının kocasına dikkafalılık yapması ve buğz etmesidir. Kadın, dikkafalılık ettiğinde kocanın mehir olarak verdiklerini ve diğer mallarını alabilir. Bu (mehrin geri alınması), kötü müamele kadın tarafından yapıldığında hul'a cevaz veren Mâlikî mezhebine göre caizdir. Kadının zina etmesi onun dikkafalılık etmesinden kocasına daha ağır gelir. Bundan dolayı kocanın mehirle birlikte fidye alması da caizdir.[56]

---

53 Takdiri şöyledir: "وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلَا أَنْ تَعْضُلُوهُنَّ/Kadınlara zorla mirasçı olmanız ve onları sıkıştırmanız size helâl olmaz." Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, X, 11.

54 Bu durumda nehiyden dolayı meczumdur. Takdiri de şöyledir: "وَلَا تَرِثُوا وَلَا تَعْضُلُوا/Kadınlara bu şekilde mirasçı olmayın ve onları sıkıştırmayın." Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, X, 11.

55 İslâm'da kadına ayrılması için yapılan uygulama kaldırılmış, karşılıklı anlaşmaya dayalı boşanma (mühâlea) hakkı getirilmiştir. Sözlükte "elbiseyi çıkarmak, soyunmak; ayırmak" gibi anlamlara gelen hul' fıkıhta kadının belli bir bedel vermesi karşılığında kocanın ayrılmaya razı olması üzerine evlilik bağından kurtulmasını ifade eder. Karşılıklı anlaşmayla gerçekleşmesi sebebiyle bu işleme muhâlea adı verilir. Geniş bilgi için bk. Atar, Fahrettin, "Muhâlea," *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 399-402.

56 İbn Sîrîn ve Ebû Kılâbe konuyla ilgili şöyle demişlerdir: "Hanımının karnı üzerinde bir adam bulmadığı sürece kocaya hanımından fidye alması helâl değildir." Yine Ebû Kılâbe şöyle demiştir: "Kişinin, karısı zina ettiği takdirde fidye verip kendisini kurtarıncaya kadar onu sıkıştırmasında ve ona zarar verecek uygulamalarda bulun-

فَاِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ/***Eğer onlardan hoşlanmıyorsanız:*** Âyetin anlamı şöyledir: Kadının herhangi bir yönünden hoşlanmıyorsanız buna sabredin. Zira Allah başka bir yönden sizin için hayırlar yaratmış olabilir. Bir görüşe göre çok hayır, çocuktur. En güzel olan ise hayrın umûm olmasıdır. Zira Resûlullah'ın hadisi de bu anlamdadır: ***"Mü'min erkek bir kusurundan dolayı hemen hanımına kızmasın. Onun bir huyundan hoşlanmazsa hoşlanacağı ve razı olacağı başka bir huyu vardır, ona baksın."***

وَاِنْ اَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍۙ وَاٰتَيْتُمْ اِحْدٰيهُنَّ قِنْطَاراً
فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْـٔاًۜ اَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَاناً وَاِثْماً مُبِيناً {٢٠}

20. Eğer bir eşi boşayıp da yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın. Siz iftira atarak ve açıkça günaha girerek mi onu geri alacaksınız?

وَاِنْ اَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ/***Eğer bir eşi boşayıp da yerine başka bir eş almak isterseniz:*** Âyet, kişinin hanımını boşayıp bir başkasıyla değiştirmek istediğinde boşanmadan dolayı hanımından fidye almasını yasaklamaktadır. Bu âyet dikkate alınarak kötü muamele erkekten olup kadın kocasından ayrılmak istediğinde Mâliki mezhebi ve diğer mezhepler fidye almanın yasak olduğu yönünde bir uygulamaya gitmiştir. Bir grup "Bu âyet Bakara sûresindeki 'فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهٖ/***Kadının (erkeğe) fidye vermesinde her iki taraf için de sakınca yoktur***'[57] âyetiyle nesh edilmiştir" demiştir. Bir grup da "Bu âyet nâsihtir" demiştir. Doğru olan ise bu âyetin ne nâsih ne de mensûh olduğudur. Zira fidye alınmasına cevaz bir yön, onun yasaklanması başka bir yöndür. Bundan dolayı burada ne çelişki ne nesh vardır.

قِنْطَاراً/***Yüklerle mehir:*** Çokluğu mübâlağa ile ifade için verilmiş bir misaldir. Ömer *radıyallahu anh* mehirleri yüksek tutmayı

---

masında bir mahzur yoktur." Süddî de "Kadınlar böyle yaptıklarında mehirlerini alın" demiştir. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 95.

57 Bakara 2/229.

yasakladığında, bir kadın söz konusu âyeti yüksek mehir almanın caiz olduğuna delil getirmiştir. Bunun üzerine Ömer *radıyallahu anh* "Kadın doğru söyledi, adam yanıldı. Tüm insanlar senden daha iyi anlayışa sahip ey Ömer!" demiştir.

وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ اَفْضٰى بَعْضُكُمْ اِلٰى بَعْضٍ
وَاَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقاً غَلِيظاً {٢١}

21. Vaktiyle siz birbirinize karılıp katıldığınız ve onlar sizden sağlam bir söz almış olduğu hâlde onu nasıl geri alırsınız!

اَفْضٰى بَعْضُكُمْ اِلٰى بَعْضٍ/***Birbirinize karılıp katıldığınız:*** Bu ifade cimâdan kinayedir.

مِيثَاقاً غَلِيظاً/***Sağlam bir söz:*** Bir görüşe göre "sağlam söz"den kasıt "nikâh akti"dir. Bir görüşe göre, Allah Teâlâ'nın اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِۖ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ/***Boşama iki defadır. Bundan sonrası ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermektir"***[58] âyetindeki ilkedir. Bir görüşe göre, "iyi geçinme emri"dir.[59]

وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ اٰبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَۜ
اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتاًۜ وَسَاءَ سَبِيلاً {٢٢}

22. Geçmişte olanlar bir yana, babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin. Çünkü bu bir zinadır, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur.

وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ اٰبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ/***Babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin:*** Araplardan bazıları babasından sonra onun hanımıyla (üvey

58 Bakara 2/229. "Sağlam söz" velinin nikâh kıyarken "(Bu kadını) Allah'ın Kitabı'ndaki 'Ya iyilikle tutma ya da güzellikle salıverme' ilkesine göre sana nikâhlıyorum" demesidir. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 492.

59 Nitekim Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Kadınlar hakkında Allah'tan korkun. Çünkü siz onları Allah'ın bir emaneti olarak aldınız ve Allah'ın kelimesi (sözü) ile onları kendinize helâl kıldınız."*** (Müslim, Hac 147)

anne) ile evlenirdi. Bu uygulamayı haram kılmak için söz konusu âyet inmiştir. Böylelikle bir kişinin evlendiği kadınla ister onunla ilişkiye girsin ister girmesin alt soyuna (toruna) kadar çocuklarıyla evlenmek haram olmuştur. Zira âyetteki nikâh, akit anlamındadır. "مَا نَكَحَ/Mâ nekeha" ifadesi ile kadınlar kastedilmektedir.[60] Her ne kadar kadınlar akleden kimselerden olsa da onlar için "مَا/mâ" edatı kullanılmıştır. Zira maksat cins ifade etmektir. Bir adam bir kadınla zina etse bu kadının, zina ettiği adamın çocuklarıyla evlenmesinin haram olup olmadığı konusunda ihtilaf edilmiştir. Ebû Hanîfe bunun haram olduğunu ifade etmiş, Şâfiî ise buna cevaz vermiştir. Mâlikî mezhebinde ise iki görüş vardır: Haram olduğunu söyleyenler bu âyeti delil getirmiş ve âyetteki nikâh kelimesini ilişkiye hamletmişlerdir. Buna cevaz verenler ise "Bu âyet bunu kapsamaz" demişlerdir. Şöyle ki: Buradaki "nikâh" kelimesi "akit" anlamındadır.

اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ/***Geçmişte olanlar bir yana:*** Cahiliye döneminde yapmış olduğunuz bu fasit akit bir yana, İslâm ile artık bu akitler sona erdi. Allah Teâlâ da öncekileri affetti ve sizleri ondan dolayı sorgulamayacaktır. Buna Allah Teâlâ'nın (sonra gelen âyette) tekrar edilen[61] "اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ/***Geçmişte olanlar bir yana"*** ifadesinden sonra gelen "اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُوراً رَحِيماً/***Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir"***[62] âyeti işaret etmektedir. İbn Abbâs iki kız kardeşi birden alma hakkında şöyle demiştir: "Araplar iki kız kardeşi birden alma ve babanın hanımıyla evlenme haricinde İslâm'ın haram kıldığı her şeyi haram sayıyorlardı."[63] Bir

---

60 Bir görüşe göre "akit"tir. Buna göre anlam "Babablarınızın fâsit nikâhı gibi bir nikâh kıymayın" şeklindedir. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 103; Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, X, 19.

61 Dârü'z-Ziyâ ve Şârika baskılarında "في المرة الأخرى" şeklinde geçmekle birlikte Dâru'l-Erkam baskısında "في المرأة الأخرى" şeklinde geçmektedir. Tercüme Dârü'z-Ziyâ ve Şârika baskılarına göre yapılmıştır. Şayet Dâru'l-Erkam baskısı doğru ise buna göre tercüme şöyle olurdu. Buna Allah Teâlâ'nın diğer kadınlar ve iki kız kardeşi birden alma hakkındaki "اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ/***Geçmişte olanlar bir yana"*** ifadesinden sonra gelen "اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُوراً رَحِيماً/***Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir"*** âyeti işaret etmektedir.

62 Nisâ 4/23.

63 Bu ifadenin daha iyi anlaşılması için ilk önce konuyla ilgili âyetin tümünü vermek gerekir: حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ... وَاُمَّهَاتُ نِسَٓائِكُمْ... وَاَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْاُخْتَيْنِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُوراً رَحِيماً/***Anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz... eşlerini-***

görüşe göre anlam "Ancak daha önce geçmiş olanı terk edin" şeklindedir.[64] Zemahşerî şöyle demiştir: "Anlam şöyledir: Ancak ölmüş olan üvey anneleriniz hariç. Nikâhlamanız mümkünse haydi bakalım onları nikâhlayın! Bu da olacak bir şey değildir ki! Buna göre âyet, (üvey anne ile evlenmenin) haram olduğunu mübâlağalı bir şekilde ifade etmektedir."[65]

إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتاً/***Çünkü bu bir zinadır, iğrenç bir şeydir:*** Buradaki "كَانَ/kâne" fiili bu âyette, "إِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُوراً رَحِيماً/***Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir***"[66] ifadesinde ve benzeri ifadelerde olduğu gibi süreklilik ifade eder. Müberred (ö. 286/900) şöyle demiştir: '"كَانَ/Kâne' fiili burada zaittir." Bu tespit, haberinin mansup olmasından dolayı yanlıştır. Allah Teâlâ'nın "إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتاً وَسَاءَ سَبِيلاً/***Çünkü bu bir zinadır, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur***" ifadesinde kişinin üvey annesi ile evlenmesi zina olarak tanımlanınca "مَقْتاً/maktan" kelimesi bunun zinadan daha çirkin bir davranış olduğuna işaret etmek için eklenmiştir.

---

zin anneleri... iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı. Ancak geçen geçmiştir. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir. (Nisâ 4/23) Âyette görüldüğü gibi eşlerin anneleri (üvey anne) ve iki kız kardeşi aynı anda alma fiili haram kılınmıştır. Ancak daha önce yapılmışsa artık bu geçmişte kalmış ve affedilmiştir. Bu bilgileri göz önünde bulundurak İbn Abbâs'ın bu ifadesini şöyle anlamak gerekir: Araplar dinin haram kıldığı her şeyi kabul edip hayatlarına aktarmışlardı. Ancak daha önce üvey anne ile evlenmiş olma ve iki kız kardeşle aynı anda evlenmiş olma durumuyla ilgili az önce de belirtildiği gibi Allah Teâla "إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ/***Geçmişte olanlar bir yana***" ifadesini kullandığı için bu iki fiilden birini yapmış olanlara izin verilmiş oluyordu. Bundan dolayı yeniden böyle bir şey yapmamak şartıyla bu durumlarını devam ettiriyorlardı. Hâliyle geçmişte olmasından ve verilen izinden dolayı bunu kendilerine helâl saymış oluyorlardı. İbn Abbâs da muhtemelen bunu kastetmiştir.

64 Bu durumda istisnâ-i munkatı olur. Zira maziyi muzariden istisna kılmak caiz değildir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, X, 21.

65 Zemahşerî burada "سَلَفَ" kelimesini "ata, ecdat, geçmişte ölmüş olan kişi" anlamında kabul etmiştir. Böyle olunca da Allah Teâlâ'nın "حَتّٰى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ/***Deve iğne deliğine girinceye kadar***" (A'râf 7/40) âyetinde olduğu gibi söz konusu âyeti onlara bir meydan okuma anlamında görmüştür.

66 Nisâ 4/23.

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَاَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْاَخِ وَبَنَاتُ الْاُخْتِ وَاُمَّهَاتُكُمُ الّٰت۪ٓي اَرْضَعْنَكُمْ وَاَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَاُمَّهَاتُ نِسَٓائِكُمْ وَرَبَٓائِبُكُمُ الّٰت۪ي ف۪ي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَٓائِكُمُ الّٰت۪ي دَخَلْتُمْ بِهِنَّۘ فَاِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْۘ وَحَلَٓائِلُ اَبْنَٓائِكُمُ الَّذ۪ينَ مِنْ اَصْلَابِكُمْۙ وَاَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْاُخْتَيْنِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُوراً رَح۪يماًۙ {٢٣}

23. Anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren anneleriniz, süt bacılarınız, eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Eğer onlarla (nikâhlanıp da) henüz birleşmemişseniz kızlarını almanızda size bir mahzur yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı. Ancak geçen geçmiştir. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ/***Size haram kılındı:*** Âyet, zikredilen kadınlarla nikâh kıymanın haram olduğunu ifade eder. Ebedî olarak haram kılınmış olan kadınlar üç sınıftır: Nesepten dolayı olanlar, süt emzirmeden dolayı olanlar, sıhriyet (evlilik) sebebiyle olanlar.

Nesepten dolayı olanlar: Nesepten dolayı âyette zikredilen yedi sınıf haram olur. Temel kaidesi şudur: Nesep erkeğe;

a. Alt soyundaki bütün fürûyu (çocuk ve torunlar)

b. Üst soyundaki bütün usûlü (anne ve neneler)

c. Anne-babanın alt soyundaki bütün füruyu (anne-baba bir, baba bir, anne bir kardeşler ve bunların fürûları)

d. Anne-baba tarafından gelen her aslın ilk fürûsunu haram kılar. (Kişinin kendi hala, amca, teyze ve dayısı ile anne veya babasının hala,

amca, dayı ve teyzesidir. Haramlık bu sayılan akrabaların fürûlarını kapsamaz).

أُمَّهَاتُكُمْ/**_Anneleriniz:_** Bu ifadeye anne, anne ve baba tarafından neneler ile üst soyun tümü girer.

وَبَنَاتُكُمْ/**_Kızlarınız:_** Bu ifadeye kız, oğlun kızı, kızın kızı ile alt soyun tümü girer.

وَأَخَوَاتُكُمْ/**_Kız kardeşleriniz:_** Bu ifadeye öz kız kardeşler, baba bir kız kardeş, anne bir kız kardeş girer.

وَعَمَّاتُكُمْ/**_Halalarınız:_** Bu ifadeye babanın kız kardeşi, dedenin kız kardeşi, bu ister öz, ister baba bir veya anne bir kardeş olsun en üst soya kadar tümü girer.

وَخَالَاتُكُمْ/**_Teyzeleriniz:_** Bu ifadeye annenin kız kardeşi, en üst soya kadar nenenin kız kardeşi, ister öz ister baba bir veya anne bir olsun tümü girer.

وَبَنَاتُ الْأَخِ/**_Erkek kardeş kızları:_** Bu ifadeye öz, baba bir, anne bir erkek kardeş soyundan gelenlerin tümü girer.

وَبَنَاتُ الْأُخْتِ/**_Kız kardeş kızları:_** Bu ifadeye öz, baba bir, anne bir kız kardeş soyundan gelenlerin tümü girer.

وَأُمَّهَاتُكُمُ الّٰتِي اَرْضَعْنَكُمْ وَاَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ/**_Sizi emziren anneleriniz, süt bacılarınız:_** Allah Teâlâ burada süt emzirme yoluyla haram olan iki sınıfı zikretmiştir. Bunlar da anne ve kız kardeşlerdir. Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: **_"Nesep yoluyla haram olanlar süt yoluyla da haram olurlar."_**[67] Bu hadis, nesepten dolayı haram olan yedi sınıfın (süt emzirmeden dolayı) haram olmasını gerektirir. Bunlar da anne, kız, kız kardeş, hala, teyze, erkek kardeşin kızı ve kız kardeşin kızıdır.[68] Bunun tafsilatı çok uzun sürer. Süt emzirme hakkında bazı

---

67 Buhârî, Şehâdât 7; Müslim, 1447.

68 Süt emzirmeden dolayı haram olanlar: Süt anne, süt kız, süt kız kardeş, süt hala, süt teyze, süt erkek kardeşin kızı, süt kız kardeşin kızı.

meseleler vardır ancak söz konusu âyetin lafızlarına taalluk etmediği için biz burada zikretmedik.

وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ/***Eşlerinizin anneleri:*** Sıhriyet (evlilik) sebebiyle haram olanlar dörttür. Bunlar, babanın hanımı, oğlun hanımı, hanımın annesi ve hanımın kızıdır.

İlk üçe gelelim: Erkek kadınla ilişkiye ister girsin ister girmesin (ilk üçtekiler) nikâh aktiyle haram olur. Eşin kızına gelince; ancak erkeğin, onun annesiyle (yani erkeğin nikah kıydığı kadınla) ilişkiye girmesinden sonra haram olur. Zira onunla cinsel ilişkiye girmek icma ile onun kızını erkeğe haram kılar. Cinsel ilişkiye girmeden kadından zevk alsa Mâlik ve cumhura göre bu da kadının kızını haram kılar. Diğer taraftan nikâh yapılsa, ilişkiye girmese icmaen kızı haram olmaz. Nesepten dolayı haram olduğu gibi bu dört sınıf, süt emzirmeden dolayı da haram olur.

وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ/***Evlerinizde bulunan üvey kızlarınız:*** Buradaki üvey kız, adamın hanımının eski kocasından olmuş kızıdır. Babanın, kızı terbiye etmesinden dolayı üvey kız, "الرَّبِيبَةُ-er-rabîbe" olarak isimlendirilmiştir.[69] "الرَّبِيبَة/er-Rabîbe" kelimesi "فَعِيلَة/faîle" vezninde olup ism-i mef'ûl anlamındadır. Allah Teâlâ'nın "اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ/***evlerinizde bulunan"*** ifadesinde genel durum esas alınmıştır. Zira çoğunlukla üvey kız annenin evli olduğu kocanın evinde olur. Üvey kız, ister adamın evinde olsun ister olmasın fark etmez, üvey babasıyla evlenemez. Bu, âlimlerin çoğunluğunun görüşüdür. Ancak Ali b. Ebî Tâlib'den rivâyet edildiğine göre o, üvey kızın, üvey babanın evinde ve terbiyesinde bulunmadığı durumda ikisi arasındaki nikâh akdine cevaz vermiştir.

اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ/***Kendileriyle birleştiğiniz:*** Kadının kızının üvey babaya haram olması için özellikle cinsel ilişki şart koşulmuştur. Onun dışında diğerlerinin haram olması için bu şart koşulmamıştır. Âlimlerin çoğunluğunun görüşü de bu şekildedir. Ancak Ali b. Ebî Tâlib'den gelen rivâyete göre o, tümünün haram olmasında ilişkiyi şart koşmuştur. Ali b. Ebî Tâlib'den sonra icma bunun aksine oluşmuştur.

---

69 Âyetteki "الرَّبَائِبُ" kelimesi, "رَبِيبَة" kelimesinin çoğulu olup kelime manası "terbiye edilmiş" demektir.

وَحَلَٓائِلُ اَبْنَٓائِكُمْ/*Oğullarınızın eşleri:* Buradaki "حَلَائِل/halâil" kelimesi "حَلِيلَة/halîle" kelimesinin çoğulu olup "eş" demektir.

الَّذ۪ينَ مِنْ اَصْلَابِكُمْۙ/*Sulbünüzden olan:* Erkeğin evlatlık almış olduğu oğlunun eşini haram kapsamı dışında tutmak için getirilmiş tahsis ifadesidir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, kendisine "Muhammed'in oğlu Zeyd" denilen Zeyd b. Hârise el-Kelbî'nin eşi Zeyneb b. Cahş (ö. 20/641) ile evlenmesi gibi bu kadın o adama yabancıdır.

وَاَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْاُخْتَيْنِ/*İki kız kardeşi birden almak:* İster öz ister baba bir veya anne bir iki kız kardeş olsun ikisini birden almanın haram olmasını gerektirir. İki eş hakkında durum böyledir. Cima ile birlikte kız kardeş olan iki cariyeyi aynı anda almaya gelince; Mâlik, Şâfiî ve Ebû Hanîfe bunu yasaklamışlardır. Onlar "kız kardeş olan iki cariyenin," "iki kız kardeş" lafzının kapsamına girdiği görüşündedirler. Zâhirîler ise buna cevaz vermişlerdir. Zira onlar âyeti, (cariye edinme yoluyla değil) nikâh akdi ile ikisini birden almaya tahsis etmişlerdir. Cima etmeksizin kız kardeş olan iki cariyeyi aynı anda mülk edinmek ittifakla caizdir.

اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ/*Ancak geçen geçmiştir:* Bunun anlamı şöyledir: Ancak cahiliye döneminde yapmış olduğunuz bu fâsit akitler İslâm ile artık sona erdi. Allah da bunları affetti ve sizleri bundan dolayı sorgulamayacaktır. Bu görüş, ilk konuda da geçtiği gibi görüşler içerisinde tercihe şayan olanıdır.

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَٓاءِ اِلَّا مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْۚ كِتَابَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْۚ وَاُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَٓاءَ ذٰلِكُمْ اَنْ تَبْتَغُوا بِاَمْوَالِكُمْ مُحْصِن۪ينَ غَيْرَ مُسَافِح۪ينَۜ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِه۪ مِنْهُنَّ فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ فَر۪يضَةًۜ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ ف۪يمَا تَرَاضَيْتُمْ بِه۪ مِنْ بَعْدِ الْفَر۪يضَةِۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَل۪يماً حَك۪يماً {٢٤}

24. (Harp esiri olarak) sahip olduğunuz cariyeler müstesna, Allah'ın üzerinizdeki yazılı hükmü olarak evli kadınlar da size haram kılındı. Bunların dışında kalanlara ise gayrımeşru bir ilişki tarzında değil de evlenip ırzınızı

korumak amacıyla mallarınızla talip olmanız size helâl kılındı. Onlardan faydalanmanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin. Mehirin kesinleştirilmesinden sonra (bir miktar indirim için) karşılıklı anlaşmanızda size günah yoktur. Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ/***Ve'l-muhsanâtü mine'n-nisâi:*** Burada maksat "kocası bulunan evli kadınlar"dır. Bu ifade, daha önce zikredilen haram kadınlara ma'tûftur. Anlam şöyledir: Bir kadın erkeğin koruması (nikâhı) altında olduğu sürece onunla nikâh akdi yapmak helâl değildir.

اِلَّا مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ/***(Harp esiri olarak) sahip olduğunuz cariyeler müstesna:*** En meşhur görüşe göre esirleri kastetmekte olup istisnası, istisna-i muttasıl'dır. Anlam şöyledir: Eğer kâfir bir kadın, kocası var ve bu durumda esir alınmışsa Müslümanlardan onu cariye olarak alan kişinin onunla ilişkiye girmesi caizdir. Âyetin sebeb-i nüzulü: Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*, Evtâs'a bir ordu göndermiş, bu ordu da düşman kadınlarını esir almıştı. O kadınların da müşrik kocaları vardı. Müslümanlar da (müşrik kocaları bulunmasından dolayı) onlarla ilişkiye girerek günaha girmekten çekindiler. Bunun üzerine söz konusu âyet, buna izin için indi. Mâlikî mezhebine göre esir alınma nikâhı bozar, kâfir eşler (karı-koca) ister ikisi birden aynı anda esir alınmış olsun ister ikisinden biri, diğerinden önce esir alınmış olsun hüküm fark etmez. İbn Mevvâz ise "Esir alınma nikâhı bozmaz" demiştir.

كِتَابَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ/***Allah'ın üzerinizdeki yazılı hükmü olarak:*** Bu ifade (tekit edici) mastar olarak mansuptur. Yani "Allah (saymış olduklarını haram kabul etmenizi) size kesin bir hüküm olarak koymuştur" demektir. Bu da Allah'ın haram kıldığı şeyleri haram kabul etmektir. Kûfelilere göre bu ifade iğrâ (teşvik) olduğu için mansuptur.

وَاُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَٓاءَ ذٰلِكُمْ/***Bunlardan başkası size helâl kılındı:*** Anlamı şudur: Haram kılınmış olan kadınların dışındaki kimselerle evlenmeniz size helâl kılındı. Buradaki "اُحِلَّ/ühille" fiili, "كِتَابَ اللّٰهِ/kitâballahi" ifadesini nasb eden gizli bir fiile atfedilmiş olup fâili de Allah'tır. Yani

"Zikredilen kimselerin size haram olduğu hükmünü koydu. Bunların dışındakileri de size helâl kıldı" demektir.

أَنْ تَبْتَغُوا/En tebtegû: Mef'ûlün min eclih ya da "مَا وَرَاءَ ذٰلِكُمْ/bunlardan başkası" ifadesinden bedeldir. Mef'ûlü hazfedilmiş olup o da kadınlardır.

مُحْصِنِينَ/Muhsinîne: Burada "iffetli olmak"[70] demektir. Mansup olması ise "أَنْ تَبْتَغُوا/en tebtegû" ifadesindeki fâilden hâl olmasından dolayıdır.

غَيْرَ مُسَافِحِينَ/Gayra musâfihîne: Yani "Zina etmemek üzere" demektir. "سِفَاح/Sifâh" kelimesi "zina" anlamına gelir.

فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً/Onlardan faydalanmanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin: İbn Abbâs ve başkaları şöyle demişlerdir: Anlamı şudur: "Eşten istifade edip ilişki vaki olduğunda ücret vermek vacip olur. Bu da tam bir mehirdir."[71] Bir görüşe göre bu ifade, miras hakkı doğurmaksızın belli bir süreye kadar kıyılan mut'a nikâhı hakkındadır. İslâm'ın ilk yıllarında caizdi. Daha sonra mut'ada da mehrin vacip olduğunu bildiren bu âyet indi. Âlimlerin çoğunluğuna göre bir süre sonra mut'a haram kılınmıştır. Buna göre bu âyet, mut'a nikâhının haram olduğuna dair sabit haberle nesh olmuştur. Bir görüşe göre miras âyetiyle nesh olmuştur. Zira mut'a nikâhında miras hakkı söz konusu değildir. Bir görüşe göre bu âyeti, Allah Teâlâ'nın "وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ/*Ve onlar ki, iffetlerini korurlar*"[72] âyeti nesh etmiştir. İbn Abbâs'tan mut'a'nın caiz olduğuna dair bir görüş rivâyet edilmiştir. Ancak daha sonra bu görüşünden döndüğü nakledilmiştir.

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ/Mehirin kesinleştirilmesinden sonra (bir miktar indirim için) karşılıklı anlaşmanızda size günah yoktur: Kim "Önceki âyet kadınların mehirleri hakkındadır" derse bunun anlamı, mehirde indirime gitme veya mehrin belirlenmesinden sonra tehir etme konusunda karşılıklı anlaşmaya bir izindir. Kim de "Söz konusu âyet

---

70 Dârü'z-Ziyâ ve Şârika baskılarında "أعفة" şeklinde geçmekle birlikte Dâru'l-Erkam baskısında "العفة" şeklinde geçmektedir.

71 Onlarla nikâh akdi yaparak (cinsi münasebette bulunmaksızın) sadece istifade ederse mehrin yarısını verir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, X, 1.

72 Mü'minûn 23/5.

mut'a nikâhı hakkındadır" derse bunun anlamı, mut'anın süresinde uzatma ve ücret (mehir) artırma konusunda karşılıklı anlaşmaya bir izindir.

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلاً اَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانْكِحُوهُنَّ بِاِذْنِ اَهْلِهِنَّ وَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ اَخْدَانٍ فَاِذَٓا اُحْصِنَّ فَاِنْ اَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَاَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٥﴾

25. İçinizden, imanlı hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan imanlı genç kızlarınız (sayılan) cariyelerinizden alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. Hep aynı köktensiniz (insanlık bakımından aranızda fark yoktur). Öyle ise iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost da tutmamaları şartı ve sahiplerinin izni ile onları (cariyeleri) nikâhlayıp alın, mehirlerini de normal miktarda verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı (uygulanır). Bu (cariye ile evlenme izni), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلاً اَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ/***İçinizden, imanlı hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan imanlı genç kızlarınız (sayılan) cariyelerinizden alsın:*** "Hür kadınlarla evlenmek için maddi imkân bulamayan kişiye, cariye genç kızlarla evlenmesi için bir izin" anlamındadır. "طَوْلاً/Tavlen" kelimesi âyette maddi zenginliktir. "مُحْصَنَاتٍ/Muhsanât" kelimesi ile burada "cariye dışındaki hür kadınlar" kastedilir. Mâlik ve onun talabelerinden çoğunluğun görüşüne göre hür kimsenin cariye ile evliliği ancak şu iki şartla caizdir:

Birincisi: İmkânsızlık. Bu da evlenebileceği hür bir kadın bulamamasıdır.

İkincisi: Sıkıntıya düşme korkusu. Bunun anlamı da evlenme emrinin akabinde gelen "ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ/***Bu (cariye ile evlenme izni), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir***" ifadesinden dolayı zinadır. İbn Kâsım ise "Hitap deliline itibar edilmez" sözüne dayanarak bu iki şart olmadan da cariyelerle evlenmenin caiz olduğunu söylemiştir. Bütün âlimler, "مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ/***imanlı genç kızlarınızdan***" ifadesinden dolayı evlenilecek cariyenin Müslüman olma şartında ittifak etmişlerdir. Ancak Irak âlimleri bunu şart koşmamıştır. İ'râb olarak "طَوْلاً/tavlen" kelimesi "اسْتِطَاعَة/güç yetirme" kelimesinin mef'ûlüdür. "اَنْ يَنْكِحَ/En yenkiha" ise ondan bedel olup nasb mahallindedir. Takdiri şöyledir: "Nikâh akdi için." Yine "طَوْلاً/tavlen" kelimesinin masdar olarak mansup olması mümkündür, âmili ise "اسْتِطَاعَة/istitâa" kelimesidir. Zira "اسْتِطَاعَة/istitâa" kelimesi, "يَتَقَارَبُ/yaklaşır" anlamındadır.[73] Buna göre "اَنْ يَنْكِحَ/evlenmeye" ifadesi "اسْتِطَاعَة/güç yetirme" kelimesinin mef'ûlüdür ya da mastardır.

وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيمَانِكُمْ/***Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir:*** Anlam şudur: Allah tüm işlerin iç yüzünü bilir. Size onların zâhirine bakmak gerekir. Cariyede iman belirtisi varsa onun nikâhı sahihtir. Onun iç yüzünü bilmek, Allah kalmıştır.

بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ/***Hep aynı köktensiniz:*** Yani "Sizin cariyeleriniz sizdendir" demektir. Bu ifade, cariyelerle nikâhlanmaya ısındırmak içindir. Zira bazı Araplar cariyeleri nikâhlamayı küçümsüyordu.

فَانْكِحُوهُنَّ بِاِذْنِ اَهْلِهِنَّ/***Sahiplerinin izni ile onları (cariyeleri) nikâhlayıp alın:*** "Onların sahipleri olan efendilerinin izni ile nikâhlayın" demektir.

وَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ/***Mehirlerini verin:*** Buradaki "اُجُورَهُنَّ/ücûrahünne" kelimesi "mehirlerini" demektir. Bu da şunu gerektirir: "Onlar mehirlerine efendilerinden daha çok hak sahibidirler." Bu görüş Mâlikî mezhebine göredir.

---

73 Kanaatimizce müfessir, "لَمْ يَسْتَطِعْ" ifadesini, "لم يَتَقَارَبْ" şeklinde tefsir etmekte olup o zaman mana "(hür kadınlarla evlenmeye) *yeterince yaklaşamayan kimse...*" şeklinde olur.

بِالْمَعْرُوفِ/*Bi'l-ma'rûfi:* Yani "Sünnetin gerektirdiği kanuna uygun olarak" demektir.

مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ/*Muhsanâtin gayra müsâfihâtin:* Yani "İffetli, zinakâr olmayan kadınlar" demektir. Hâl olarak mansup olup âmili "فَانْكِحُوهُنَّ/fenkihûhünne" ifadesidir.

وَلَا مُتَّخِذَاتِ اَخْدَانٍ/*Gizli dost da tutmamaları şartı ile:* Buradaki "اَخْدَان/ehdân" kelimesi "خِدْن/hidn" lafzının çoğulu olup "dost" demektir. Cahiliye kadınları arasında sadece kendisiyle zina etmek için gizli dost edinen kimseler vardı. Yine kendisine dokunan hiçbir eli geri çevirmeyen kadınlar da vardı.

فَاِذَٓا اُحْصِنَّ فَاِنْ اَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ/*Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı (uygulanır):* Bunun anlamı şudur: Cariye evlendikten sonra zina ederse ona hür kadınlara uygulanan had cezasının yarısı uygulanır. Zira zinada hür kadına yüz sopa, cariyeye elli sopa vurulur. Âyetteki "فَاِذَٓا اُحْصِنَّ/fe-izâ uhsinne" ifadesi ile burada kadınların evlenmeleri kastedilir. Yine "فَاحِشَةٍ/fâhişetin" kelimesi burada "zina" anlamında, "مُحْصَنَاتِ/muhsanâtin" kelimesi burada "hür kadınlar" anlamındadır. Azap ise burada "sopa vurmak" demektir. Âyet, evlendikten sonra zina eden cariyeye had cezasını gerektirmektedir. Evli olanların dışındakilere uygulanan had cezası sünnetten çıkarılır. Bu da evli olanlara uygulanan had cezası gibidir. Bu hüküm, hemzenin ötresi ve sad'ın esresi ile "اُحْصِنَّ/ühsinne" şeklindeki kıraate göredir. Her ikisi üstünlü olarak da okunmuştur. Anlamı şudur: "Müslüman olduklarında." Bir görüşe göre "evlendiklerinde" demektir.

ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ/*Bu (cariye ile evlenme izni), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir:* İsm-i işâret cariye ile evlenmeye râcidir. Yani "Bu sadece zinaya düşmekten korkan kişi için caizdir, kendisine hâkim olan kimse için değil" demektir.

وَاَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ/*Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır:* Burada maksat, cariyelerle evlenmeyip sabretmektir. Bu ifade cariyelerle evliliği

terk etmeye bir davettir. Gerekçesi ise söz konusu evliliğin, çocuğun köleleşmesine sebebiyet verecek olmasıdır.

يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ {٢٦}

26. Allah size (helâli-haramı) açıklamak ve sizi, sizden öncekilerin yollarına iletmek ve sizin günahlarınızı bağışlamak istiyor. Allah hakkıyla bilendir, yegâne hikmet sahibidir.

يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ/***Allah size açıklamak istiyor:*** Zemahşerî "Bu ifade aslında 'يريد الله أنْ يُبَيِّنَ لكم/yürîdullahü en yübeyyine leküm' şeklindedir" demiştir. Lam harfi cerri Allah Teâlâ'nın açıklama isteğini pekiştirmek için eklenmiştir. Tıpkı "لَا أَبَا لَكَ/Babasız kalasıca" deyiminde olduğu gibi. (Yani lam'ın "أَبَا/ebâ" kelimesinin muhataba izâfetini pekiştirmek için kullanılması gibi.) Kûfeliler ise "Lam harfi cerri 'أنْ/en' gibi mastariyyedir" demişlerdir.

وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ/***Ve sizi, sizden öncekilerin yollarına iletmek (istiyor):*** Yani "Allah sizi, onları örnek almanız için sizden önceki peygamberler ve sâlihlerin yoluna iletmek (istiyor)."

وَاللّٰهُ يُرِيدُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ اَنْ تَمِيلُوا مَيْلاً عَظِيماً {٢٧}

27. Allah sizin tevbenizi kabul etmek ister. Şehvetlerine uyanlar (kötü arzuların esiri olanlar) ise büsbütün yoldan çıkmanızı isterler.

وَاللّٰهُ يُرِيدُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ/***Allah sizin tevbenizi kabul etmek ister:*** Bu ifadeyi Allah Teâlâ, (peşinden gelen) "الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ/***şehvetine uyanların***" iradesinin bozuk olmasından dolayı girizgâh mahiyetinde tekrar etmiştir.

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ/***Şehvetine uyanlar:*** Mücâhid'e göre burada onlar, zina eden kimselerdir. Bir görüşe göre, evlilik yapılması haram olan

kadınlarla evlenmelerinden dolayı Mecûsîlerdir. Bir görüşe göre, şehvetine uyan herkes hakkında umûm ifade eder. Tercihe şayan olan da budur.

يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْۚ وَخُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَعِيفاً {٢٨}

28. Allah sizden (yükünüzü) hafifletmek ister. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır.

يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْۚ/***Allah sizden (yükünüzü) hafifletmek ister:*** Cümlenin bağlamı cariyelerle evlenme iznine düşenler için (yükün) hafifletilmesini gerektirmektedir. Diğer taraftan Allah Teâlâ'nın kullarından hafifletmiş olduğu her şey (sorumluluk) için umûm ifade eder. Allah dininde kolaylık sağlamıştır.

وَخُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَعِيفاً/***Çünkü insan zayıf yaratılmıştır:*** Bir görüşe göre anlamı şöyledir: "Kadınlara karşı sabredemez." Cümle bağlamının gerektirdiği anlam budur. Ancak lafız, bu anlamdan daha kapsamlıdır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً
عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيماً {٢٩}

29. Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hâli müstesna, mallarınızı bâtıl (haksız ve haram) yollar ile yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah, sizi esirgeyecektir.

لَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ/***Mallarınızı bâtıl (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin:*** Bu ifadeye kumar, gasp, hırsızlık ve benzeri şeyler girer.

اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً/***Ticaret olması hâli müstesna:*** Bu, istisnâ-i munkatı'dır. Anlam şöyledir: Fakat o malı, ticaret ile olursa yiyebilirsiniz. Âyetteki ticaret izninde, kişinin yüz dirhemlik bir malı bir dirheme satın almasının (veya satmasının) caiz olduğuna delil vardır.

Meşhur olan görüş bu alışverişin geçerli olduğu yönündedir. İbn Vehb'ten hikâye edilerek anlatıldığına göre, o şöyle demiştir: "Gabn (aldanma) üçte biri aştığı takdirde (akit) kabul edilmez." Buradaki "أَنْ/en" nasb, "تِجَارَةٌ/ticâreten" kelimesi, "تَكُونَ/tekûne" lafzının fâili olarak ref mahallindedir.[74] Bu "كَانَ/kâne," tam fiil kabul edildiğindedir. Yine "تِجَارَةً/ticâraten" kelimesi "تَكُونَ/tekûne" lafzının haberi olarak nasb ile okunmuştur (ismi müstetirdir).[75] Bu da "كَانَ/kâne," nâkıs fiil kabul edildiğindedir.

عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ/***Karşılıklı rızaya dayanan:*** Yani "anlaşma" demektir. Bundan dolayı Mâlikîler bu ifadeyi ayrılmadan önce akitle alışverişin tamam olacağına delil olarak getirmişlerdir. Şâfiî, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in **"Alan da satan da (o alışveriş yaptıkları yerden) ayrılmadıkça muhayyerdirler"**[76] hadisinden dolayı "Alışveriş, iki tarafın bedenle birbirlerinden ayrılması ile tamam olur"[77] demiştir.

وَلَا تَقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ/***Ve kendinizi öldürmeyin:*** (Bu ifade hakkında) İbn Atıyye şöyle demiştir: "Müfessirler anlamın şöyle olduğunda icma etmişlerdir: 'Birbirinizi öldürmeyin.'" Ben de derim ki: Âyetin lafzı insanın kendisini öldürmesini de kapsamaktadır. Zira Amr b. el-Âs (ö. 43/664) âyeti bu manaya yormuş[78] ve Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* bunu duyunca yadırgamamıştır.

---

74 Takdiri şöyledir: "إِلَّا أَنْ تُوجَدَ وَتَحْصُلَ تِجَارَةٌ." Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, X, 57.

75 Takdiri şöyledir: "إِلَّا أَنْ تَكُونَ التِّجَارَةُ تِجَارَةً." Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, X, 57.

76 Buhârî, 2114; Müslim, 2421; Ebû Dâvûd, 2997.

77 Buhârî, 2111.

78 Amr b. el-Âs hâdiseyi şöyle anlatmaktadır: Zâtü's-Selâsil yılında Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* beni bir sefere gönderdi. Soğuğu çok şiddetli bir gecede ihtilâm oldum. Su ile yıkanırsam ağır bir hastalığa yakalanmaktan korktuğum için teyemmüm ettim sonra arkadaşlarıma sabah namazını kıldırdım. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna vardığımda durumu kendisine arz ettim. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Ey Amr! Cünüp olduğun hâlde mi arkadaşlarına namaz kıldırdın?"*** dedi. Ben "Evet, ey Allah'ın Resûlü! Soğuğu çok şiddetli bir gecede cünüp olmuştum. Yıkandığım takdirde ölmekten korktum" dedim ve "وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ/***Canınıza kıymayın"*** âyetini okudum. Bunun üzerine Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* güldü ve herhangi bir şey söylemedi. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 217.

وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ عُدْوَاناً وَظُلْماً فَسَوْفَ نُصْلِيهِ
نَاراً وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيراً{٣٠}

30. Kim düşmanlık ve haksızlık ile bunu (haram yemeyi veya öldürmeyi) yaparsa (bilsin ki) onu ateşe koyacağız. Bu ise Allah'a çok kolaydır.

وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ/**Kim bunu yaparsa:** Öldürmeye işaret etmektedir. Zira öncesinde zikredilen en yakın şey budur. Bir görüşe göre, adam öldürme ve malı bâtıl yollarla yemeye işaret etmektedir. Bir görüşe göre, bu sûre başlangıcında geçmiş olan yasakların tümüne işaret etmektedir.

اِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ
سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلاً كَرِيماً{٣١}

31. Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi şerefli bir yere (cennete) sokarız.

اِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ/***Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız:*** İnsanlar büyük günahların neler olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. İbn Abbâs "Büyük günahlar, Allah Teâlâ'nın sonunu ateş, lanet ve gazap ile bitirdiği tüm günahlardır" demiştir. İbn Mes'ûd da "Büyük günahlar, bu sûrenin başından bu âyetin başına kadar sayılmış olan şeylerdir" demiştir. Bazı âlimler de "Allah'a isyan olan her şey büyük günahtır" demiştir. Yine bazıları büyük günahları on yedi olarak saymıştır. Buhârî'de Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle rivâyet edilmiştir: ***"Yedi büyük günahtan sakının. Bunlar, Allah'a ortak koşmak, sihir, cana kıymak, faiz yemek, yetim malı yemek, savaş kızıştığı anda kaçmak ve namuslu ve iffetli kadına zina iftirasında bulunmaktır."***[79] Hadiste kendisi hakkında nas (ifade) olmasından dolayı bunların büyük günahlardan olduğu konusunda hiçbir şüphe yoktur. Bazı âlimler, hadislerde büyük günahlardan olduğuna dair bir

79 Buhârî, Vasâyâ 23; Müslim, Îmân 145.

nas (ifade) geçmesinden dolayı ya da Kur'ân'da veya hadiste kendisi (işlendiği takdirde) hakkında tehdit olmasından dolayı bunlara bazı şeyleri eklemişlerdir. Bunlardan bir kısmı şunlardır: Anne-babaya isyan etmek, yalancı şahitlik yapmak, yalan yere yemin etmek, zina yapmak, hırsızlık yapmak, içki içmek, yağma yapmak, Allah'ın rahmetinden ümit kesmek, kendini Allah'ın azabından emin görmek, yolcuyu sudan mahrum etmek, Beyt-i Harâm'da zulüm yaparak haktan sapmak,[80] laf taşımak, idrar bulaşmasından sakınmamak, ganimetten bir şeyler aşırmak (gulûl), kişinin kardeşinin namusuna göz dikmesi, hüküm verirken haksızlık yapmak.

نُكَفِّرْ عَنكُمْ سَيِّآتِكُمْ/*Sizin küçük günahlarınızı örteriz:* Büyük günahlardan sakınıldığı sürece küçük günahların affedileceğine dair bir sözdür.

مُدْخَلاً كَرِيماً/*Şerefli bir yere:* Bu ifadedeki "مُدْخَلاً/müdhalen" kelimesi ism-i mekan olup burada "cennet" anlamındadır.

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللّٰهُ بِهٖ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ لِلرِّجَالِ
نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ وَسْـَٔلُوا
اللّٰهَ مِنْ فَضْلِهٖ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيماً {٣٢}

32. (Ey erkek ve kadın cinsi!) Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri temenni etmeyin. Zira erkeklerin de kazandıklarından nasipleri vardır, kadınların da kazandıklarından nasipleri vardır. Allah'tan lütfunu isteyin. Şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir.

وَلَا تَتَمَنَّوْا/*Temenni etmeyin:* Sebeb-i nüzulü: Bazı kadınlar "Keşke biz de mirasta erkeklerle eşit olsak ve gazvelere onlarla birlikte katılsak"

---

80 Muhtemelen bunun delili şu âyettir: "اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِاِلْحَادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ اَلِيمٍ/***İnkâr edenler, Allah'ın yolundan ve -yerli, taşralı- bütün insanlara eşit (kıble veya mabet) kıldığımız Mescid-i Harâm'dan (insanları) alıkoymaya kalkanlar (şunu bilmeliler ki) kim orada (böyle) zulüm ile haktan sapmak isterse ona acı azaptan tattırırız.***" (Hac 22/25)

dediler. Bunun üzerine söz konusu âyet, bu şekilde temennide bulunmayı yasaklamak için indi. Zira onların bu temennilerinde şeriatın hükmüne reddiye vardır. Bu durumda tüm şer'î hükümlere karşı gelmeyi temenni (arzu) etmek de bu yasağa dâhil olur.

لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا/***Zira erkeklerin de kazandıklarından nasipleri vardır:*** Yani "ecir ve sevaplardan (nasipleri vardır)" demektir. Bir görüşe göre, "mirastan" demektir. Ancak bu manayı "إِكْتِسَاب/kazanma" lafzı kabul etmez.

وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا {٣٣}

33. (Erkek ve kadından) her biri için, anne, baba ve akrabanın bıraktığından (hisselerini alacak olan) vârisler kıldık. Yeminlerinizin bağladığı kimselere de paylarını verin. Çünkü Allah her şeyi görmektedir.

وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ/***(Erkek ve kadından) her biri için vârisler kıldık:*** Âyetin anlamında iki görüş vardır:

Birincisi: (Anne-baba ve akrabanın bıraktığı) mirastaki her bir şeye mirasçı olacak vârisler belirledik. Buna göre "مِمَّا تَرَكَ/min mâ terake" ifadesi "لِكُلٍّ/li-küllin" kelimesini açıklamaktadır.

İkincisi: Bizim vâris kıldığımız her bir kimse, anne-baba ve akrabanın bıraktığı terikeye mirasçı olur. Buna göre "مَا تَرَكَ/mâ terake" ifadesi gizli bir fiile tealluk eder. "مَوَالِي/Mevâliye" kelimesinden kasıt burada vârisler ve asabedir.[81]

---

81 İslâm hukukçuları asabeyi, ölü ile olan ilgisinin mahiyet ve nev'ine göre kısımlara ayırmışlardır.

A. Nesebiyye. Miras bırakana erkek vasıtasıyla ve kan (nesep) bağı ile bağlı bulunan asabedir. Oğul ve oğlun oğlu gibi kendileri de erkek olanlara binefsihî, oğul yanında bulunan kız gibi, erkek kardeşi sayesinde asabe olanlara bigayrihî, ölünün kızının yanında bulunan öz kız kardeşi gibi, belli şartlarda asabe olanlara maa'l-gayr asabe denilir. Nesep yoluyla asabe olan bu üç grubun her biri kendi arasında da kısımlara ayrılır.

وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ/***Yeminlerinizin bağladığı kimselere de paylarını verin:*** Bu ifadenin "Mensuh mu yoksa muhkem mi?" olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Mensûh olduğunu söyleyenler şöyle demişlerdir: "Anlamı, cahiliye döneminde uygulanan anlaşmaya bağlı olarak ortaya çıkan miras payıdır."[82] Bir görüşe göre, Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ashâbı arasında kurduğu kardeşlik akdidir. Daha sonra bunu "وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ/***Hısımlar,***

---

1. Binefsihî Asabe Olanlar. Bunlar miras bırakanla akrabalık münasebeti (cihetü'l-karâbe) bakımından dörde ayrılır. a. Oğulluk ilişkisi ile bağlı olanlar: Oğullar, oğulların oğulları... b. Babalık ilişkisi ile bağlı olanlar: Baba, onun babası, onun babası... c. Kardeşlik ilişkisi ile bağlı olanlar: Erkek kardeşler, bunların erkek çocukları, çocukların erkek çocukları... d. Amcalık ilişkisi ile bağlı olanlar: Amcalar, bunların erkek çocukları... Binefsihî asabe olan bu dört çeşit akraba yukarıdaki sıraya göre vâris olurlar. 2. Bigayrihî Asabe Olanlar. Bunlar yakınlık derecesi ve kuvveti bakımından eşit olan "birlikte erkek ve kadın" asabedir ve dört grupta toplanırlar. a. Ölünün oğlu ile beraber bulunan kızları. b. Oğlun oğlu veya bunun oğlu... ile beraber bulunan oğul kızları. Bu grupta kız torunun vâris olabilmesi başka türlü mümkün olmuyorsa, kendisinden daha aşağı derecede bulunan erkek torun ile de asabe olabilir. Mesela; oğlun kızı, oğlun oğlunun oğlu ile vâris olur. c. Öz erkek kardeş ile beraber bulunan öz kız kardeşler. d. Baba bir erkek kardeş ile birlikte bulunan baba bir kız kardeşler. 3. Maa'l-gayr Asabe Olanlar. Bunlar da iki grupta toplanmaktadır. a. Kızlar veya oğul kızları ile beraber bulunan öz kız kardeşler. b. Yine kızlar veya oğul kızları ile beraber bulunan baba bir kız kardeşler. Mesela; miras bırakanın iki kızı, bir de öz kız kardeşi bulunduğunda, kızlar ashâbü'l-ferâizden olarak mirasın üçte ikisini eşit şekilde paylaşırlar, geriye kalan üçte bir hisse de maa'l-gayr asabe sıfatıyla öz kız kardeşin olur. B. Sebebiyye. Bu kısma giren asabe, miras bırakan şahsa (ölüye) kan bağı ve nesep ile değil, azat olma sebebiyle bağlı bulunmaktadır. Bu durumda köleyi azat eden erkek veya kadın (mevlâ), eski kölesinin nesebî asabe veya ashâbü'l-ferâiz nev'inden vârislerinin bulunmaması hâlinde ona, sebebî asabelik ile vâris olmaktadır. Geniş bilgi için bk. Karaman, Hayrettin, "Asabe," *DİA*, İstanbul, 1991, III, 452.

82 Zira cahiliyye döneminde bir kişi, birisi ile anlaşma yapar ve "Benim kanım senin kanın; barışın barışım, savaşım savaşındır. Sen bana vârissin, ben de sana vârisim. Sen benim diyetimi öde, ben de senin diyetini ödeyeyim" derlerdi. Bu şekilde anlaşma yapanların, birbirlerinin mirasından altıda bir hakları olurdu. İşte bu husus Allah Teâlâ'nın "وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ/***Hısımlar, Allah'ın kitabında birbirine daha yakındırlar***" (Enfâl 8/75) ve "يُوصِيكُمُ اللَّهُ/***Allah size tavsiye ve emreder ki..***" (Nisâ 4/11) âyetleriyle neshedilmiştir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, X, 68. Diğer taraftan rivâyete göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Mekke fethedildiği gün bir konuşma yaparak şöyle buyurmuştur: ***"Cahiliyeden kalma bir antlaşma varsa ona sımsıkı bağlı kalın. İslâm bu gibi antlaşmaları sadece pekiştirir (feshetmez), ancak İslâm'a girdikten sonra bir daha böyle antlaşmalar yapmayın."*** Bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 505.

Allah'ın Kitab'ında birbirine daha yakındırlar"[83] âyeti nesh etmiştir. Böylelikle miras hakkı akrabalar için olmuştur. "Söz konusu âyet muhkemdir" diyenler de ihtilafa düşmüşlerdir. İbn Abbâs "Bu âyet, anlaşmaya dayalı birbirine destek verme ve yardımda bulunma hakkındadır, miras hakkında değildir" demiştir. Ebû Hanîfe de "Bu âyet miras hakkında olup iki adamdan birinin diğerine mirasçı olmak üzere veli olmasıdır. Her ne kadar aralarında akrabalık olmasa da bu sahihtir" demiştir.

اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ وَبِمَا اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللّٰهُ وَالّٰتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَاِنْ اَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلاً اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِياً كَبِيراً {٣٤}

34. Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur. Sâliha kadınlar, itaatkâr olanlar ve Allah'ın koruduğu ırz ve namuslarını kocalarının gıyabında da koruyanlardır. Başkaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve (bunlarla yola gelmezlerse) dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın. Çünkü Allah yücedir, büyüktür.

اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ/***Erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur:*** Buradaki "قَوَّامُ/kavvâm" kelimesi mübâlağa kalıbındadır. "Bir şeyi yönetmek, gözetimiyle onu kontrol altında tutmak" anlamındadır. İbn Abbâs "Erkekler kadınlar üzerinde yöneticidir" demiştir.

بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ/***Allah'ın üstün kılması sebebiyle:*** Bu ifadedeki be harfi cerri gerekçelendirme içindir, "مَا/mâ" edatı ise mastariyyedir. Üstünlük; imâmet, cihad, boşama yetkisi, kâmil akıl ve benzeri şeyler bakımındadır.

83 Enfâl 8/75.

وَبِمَا اَنْفَقُوا/Harcama yaptıkları için: Bu da verilen mehir ve hanımlar için devamlı olan harcamalardır.

فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ/Sâliha kadınlar itaatkâr olanlardır: Yani dinlerinde sâliha olan kadınlar, kocalarına karşı da itaatkârdırlar veya kocalarının hakları konusunda Allah'a itaatkârdırlar.[84]

حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ/Kocalarının gıyabında da koruyanlardır: Yani **"(Allah'ın koruduğu ırz ve namuslarını)** kocasının bilgisi dışında olduğu zaman da korurlar" demektir.

بِمَا حَفِظَ اللّٰهُ/Bimâ hafizallahü: "Irz ve namuslarını Allah'ın muhafazası ve gözetimi sayesinde (kocalarının gıyabında da koruyanlardır)" veya "Allah'ın kadına kocasına itaat etme ve bunu koruma emri mukâbilinde (kocalarının gıyabında da namuslarını koruyanlardır)" demektir. "مَا/Mâ" edatı mastariyye[85] veya "الَّذِي/vellezî"[86] anlamındadır.

وَالّٰتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ/Başkaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara: Buradaki "korku," bir görüşe göre burada "emin olmak, kesin bilmek" anlamındadır.

فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ/Kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve (bunlarla yola gelmezlerse) dövün: Bu ifade kadının kocasına başkaldırdığında onu terbiye etme yollarını açıklar. Bu da şu aşamalara göredir: Hafif bir başkaldırmada öğüt vermek, bundan

---

84 Burada Râzî şu açıklamada bulunmuştur: Şunu bil ki, kadın ancak kocasına itaat ettiği zaman sâliha olabilir. Zira Allah Teâlâ, "فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ/***Sâliha kadınlar itaatkâr olanlardır"*** buyurmuştur ki cemi kelimenin başında elif-lam istiğrâk ifade eder. Bu da her sâliha kadının kocasına itaatkâr olmasını gerektirir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, X, 71.

85 Takdiri şöyle olur: "بِحِفْظِ اللّٰهِ/Allah'ın muhafazası sayesinde." Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, X, 71.

86 Takdiri şöyle olur: "بِمَا حَفِظَهُ اللّٰهُ لَهُنَّ/Allah'ın onları koruduğu şey sayesinde." Buna göre anlam "Allah'ın, erkeklere kadınlar hakkında adil olmalarını, onları iyi bir şekilde tutmalarını ve onlara mehirlerini vermelerini emrederek, kadınları üzerindeki haklarını muhafaza etmelerine karşılık, kadınların da kocalarının haklarını muhafaza etmeleri gerekir" şeklindedir. Buna göre "بِمَا حَفِظَ اللّٰهُ" tabiri sanki "Bu, şuna karşılıktır" yani "Bu, şunun mukâbilindedir" denilmesi gibidir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, X, 71.

daha ağır olduğunda yataklarında yalnız bırakmak, bundan da daha ağır olursa dövmek. Kadın bu terbiye safhaları esnasında başkaldırmasına her ne zaman son verirse bir sonraki safhaya geçilmez. Buradaki "هجران/ hicrân," "yataklarında yalnız bırakma" demektir. Bir görüşe göre, kadınla birlikte yatıldığında ilişkiye girmemektir. Dövme de yara bere bırakmaksızındır.

فَاِنْ اَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلاً/***Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın:*** Yani kadın kocasına itaat ederse kocanın ne yatağını ayırarak ne de döverek ona sıkıntı verme hakkı bulunmaz.

وَاِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَماً مِنْ اَهْلِهِ وَحَكَماً مِنْ اَهْلِهَاۚ اِنْ يُرِيدَٓا اِصْلَاحاً يُوَفِّقِ اللّٰهُ بَيْنَهُمَاۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيماً خَبِيراً {٣٥}

35. (Ey veliler!) Şayet karı-kocanın ayrılmalarından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar barıştırmak isterlerse Allah aralarını bulur. Şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır.

وَاِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا/***(Ey veliler!) Şayet karı-kocanın ayrılmalarından korkarsanız:*** Buradaki "شِقَاقَ/şikâka" kelimesi "fenalık ve düşmanlık" demektir. Bu ifadenin aslı, "اِنْ خِفْتُمْ شِقَاقًا بَيْنَهُمَا/in hıftüm şikâkan beynehümâ" şeklindedir. Daha sonra genişletme (ittisâ)[87] yoluyla "شِقَاقَ/şikâka" kelimesi zarfa muzaf olmuştur. Bu tıpkı "بَلْ مَكْرُ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ/***Hayır! Gece-gündüz (işiniz) tuzak kurmaktı***"[88] ifadesi gibidir. Zira bunun da aslı "مَكْرٌ بالَّيْلِ وَالنَّهَارِ/mekrun bi'l-leyli ve'n-nehâri" şeklindedir.[89]

فَابْعَثُوا حَكَماً/***Bir hakem gönderin:*** Allah Teâlâ, kadının hem başkaldırma durumunda hükmünü hem de itaati durumunda hükmünü

87 Burada mef'ûlün zarfa izafe edilmesi ile olmuştur.
88 Sebe 34/33. Aslında bu ifadedeki izâfet terkibinin tercümesi şöyledir: Gecenin ve gündüzün tuzağıydı (işiniz).
89 Burada "مَكْرُ" kelimesi ile "الَّيْلِ" kelimesi izafet oluşturmamıştır.

zikretmiştir. Daha sonra da burada bu iki durumdan farklı olan; karı-koca arasının kötü olduğu, aralarının düzeltilemediği, ikisinden hangisinin haksız olduğunun bilinmediği diğer bir durumu zikretmiştir. Bu durumda, hem karı-kocanın durumuna bakmak hem de kocanın iznine müracaat etmeksizin hul' (bedel karşılığında anlaşmalı boşanma), talak gibi onlar için ortaya çıkan hükmü uygulamak amacıyla iki Müslüman hakem gönderilir. Ebû Hanîfe şöyle demiştir: "Bu iki hakem ancak kendilerine (koca tarafından) yetki verilirse karı-kocanın ayrılması kararını verebilir. Şayet farklı görüşlerde olurlarsa ittifak etmedikleri sürece verilen iki hüküm de hiçbir şey ifade etmez."

Mâlikî mezhebinin meşhur görüşüne göre hâkim, iki hakemi de gönderen kişidir. Bir görüşe göre, hakemleri karı-koca gönderir. Kadıların uygulaması, iki hakem değil de güvenilir bir kadın gönderme şeklinde gerçekleşmektedir. Bazı âlimler de şöyle demişlerdir: "Bu, Kur'ân hükmünü ve uygulanmakta olan sünneti değiştirmektir."

مِنْ اَهْلِهِ وَحَكَماً مِنْ اَهْلِهَاۚ/*Erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem:* Mâlikî mezhebine göre, iki hakemin karı-kocanın ailesi dışından olması caizdir. En mükemmel olanı Allah Teâlâ'nın belirttiği gibi ikisinin de aileden olmasıdır.

اِنْ يُرِيدَٓا اِصْلَاحاً يُوَفِّقِ اللّٰهُ بَيْنَهُمَاۜ/*Bunlar barıştırmak isterlerse Allah aralarını bulur:* Buradaki "يُرِيدَٓا/yürîdâ" kelimesinde bulunan tesniye zamiri, iki hakeme, "بَيْنَهُمَاۜ/beynehümâ" kelimesindeki tesniye zamiri ise en kuvvetli görüşe göre karı-kocaya râcidir. Bir görüşe göre, her iki zamir de eşlere râcidir. Bir görüşe göre de hakemlere râcidir.

وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهٖ شَيْـٔاً وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَاناً وَبِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكٖينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبٰى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّبٖيلِۙ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالاً فَخُوراًۙ {٣٦}

36. Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya,

ellerinizin altında bulunanlara (köle, cariye, hizmetçi ve benzerlerine) iyi davranın. Allah, kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez.

وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبٰى وَالْجَارِ الْجُنُبِ/***Yakın komşuya, uzak komşuya:*** İbn Abbâs "Yakın komşu, nesep yönüyle yakın akraba, uzak komşu ise yabancılardır" demiştir. Bir görüşe göre, yakın komşu, sana yakın konut, uzak komşu ise uzak konuttur. Bazılarına göre komşuluk sınırı, her yönden kırk evdir.[90]

وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ/***Yakın arkadaş:*** İbn Abbâs "Bu, yol arkadaşıdır" demiştir. Ali b. Ebî Tâlib "Hanımdır" demiştir.

مُخْتَالاً/***Mühtâlen:*** Bu kelime "kendini beğenmişlik" anlamında "مُفْتَعِل/müfteil" vezninde ism-i fâildir. Bu da kibir ve kişinin kendisini beğenmesidir.

فَخُوراً/***Fehûran:*** "Aşırı övünen, gururlanan" demektir.

اَلَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَاباً مُهِيناًۚ {٣٧}

37. Bunlar cimrilik eden ve insanlara da cimriliği tavsiye eden, Allah'ın kendilerine lütfundan verdiğini gizleyen kimselerdir. Biz, kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırladık.

اَلَّذِينَ يَبْخَلُونَ/***Cimrilik eden:*** Bu ifade "مُخْتَالاً/mühtâlen" kelimesinden bedel ya da yerme (zem) manasından dolayı nasb yahut gizli mübtedanın haberi olarak merfûdur veya mübteda olup haberi mahzûftur. Takdiri şöyledir: "(Cimrilik edenler....) azap görürler." Söz konusu âyet Yahudilerle ilgili olup onlardan içlerinde "Kerdem (b. Zeyd), Huyey b. Ahtâb, Rifâa b. Zeyd b. et-Tâbût" gibilerin bulunduğu bir grup hakkında inmiştir. Onlar Ensâr'a "Cihad ve sadaka için mallarınızı infak etmeyin"

---

90 Şârika baskısında bu ifade "دار" olarak geçmekle birlikte Dâru'z-Ziyâ baskısında "ذراعا" şeklinde geçmektedir. Farklı kaynaklarda da "دار" şeklinde geçmektedir. Bundan dolayı "konut" olarak tercüme edilmiştir.

diyorlardı. Bununla birlikte bu âyet, Müslümanlardan bu fiili işleyen kimseleri de kapsar.

وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ رِئَٓاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِيناً فَسَٓاءَ قَرِيناً {٣٨}

38. Allah'a ve ahiret gününe inanmadıkları hâlde mallarını insanlara gösteriş için infak edenler (ahirette azaba düçar olurlar). Şeytan bir kimseye arkadaş olursa, ne kötü bir arkadaştır o!

وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ/***İnfak edenler:*** Bu ifade "اَلَّذِينَ يَبْخَلُونَ/cimrilik edenler" ifadesine atıftır. Bir görüşe göre "كَافِرِينَ/kâfirler" kelimesine atıftır. Söz konusu âyet, zekât ve cihad adı altında riyakârlık ve dalkavukluk için infakta bulunan münafıklar hakkındadır. Bir görüşe göre, Yahudiler hakkındadır. Bir görüşe göre, Müslümanlara karşı yapılan harpte mallarını infak eden Mekke müşrikleri hakkındadır.

قَرِيناً/***Ne kötü bir arkadaştır o:*** Yani "Onu azdırmak için devamlı onunla olup ondan ayrılmayan" demektir.

وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللّٰهُۜ وَكَانَ اللّٰهُ بِهِمْ عَلِيماً {٣٩}

39. Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah'ın kendilerine verdiğinden infak etselerdi ne olurdu sanki! Allah onların durumunu hakkıyla bilmektedir.

وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ/***Allah'a ve ahiret gününe iman etselerdi ne olurdu sanki:*** Latife kabilinden onlara bir çağrı yahut iman ve infak etmeyi terk etmelerinden dolayı bir kınamadır. Adeta şöyle söylenmiştir: "Bu durumda onlara zarar vardır."

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍۚ وَاِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ اَجْراً عَظِيماً{٤٠}

40. Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez. (Kulun yaptığı iş, eğer bir kötülük ise onun cezasını adaletle verir.) İyilik olursa onu katlar (kat kat artırır), kendinden de büyük mükâfat verir.

مِثْقَالَ ذَرَّةٍ/***Zerre kadar:*** "Onun ağırlığı kadar" demek olup "ذَرَّةٍ/zerre," küçük bir karıncadır. Bu ifade çoğa dikkat çekmek için azın misal getirilmesidir.

وَاِنْ تَكُ حَسَنَةً/***İyilik olursa:*** Buradaki "حَسَنَةً/hasene" kelimesi ref ile fâil, "تَكُ/tekü"[91] ise tam fiildir.[92] Yine "حَسَنَةً/hasene" kelimesi nasb ile nâkıs fiilin haberi olur ve nâkıs fiilin ismi burada gizlidir.[93]

يُضَاعِفْهَا/***Yüdâıfhâ:*** "Bir iyiliği, on katından yedi yüz katına veya daha fazlasına kadar çoğaltır" demektir.

وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ/***Kendinden de (büyük mükâfat) verir:*** Yani "Kendi katından lütuf olarak ve amelin sevabına ilaveten mükâfat verir" demektir.

فَكَيْفَ اِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلٰى هٰٓؤُلَٓاءِ شَهِيداًۜ{٤١}

41. Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit olarak gösterdiğimiz zaman hâlleri nice olur!

---

91 Âyetteki "تَكُ" fiili, "كَانَ" fiilindendir. Aslı "تَكُونُ" olup cezmden dolayı sondaki ötre düşmüştür. Hem nun hem de vav harfleri sakin olduğu için, (içtimâ-i sakineynden dolayı) vav düşmüş ve kelime "تَكُنْ" şeklinde kalmıştır. Daha sonra, sakin olduğu için nun harfi de düşmüş ve kelime "تَكُ" olmuştur. Nun, harf-i lînlere benzer. Harf-i lînler kelime sonunda bulundukları zaman cezmden dolayı düşerler. Bu tıpkı senin, "لَمْ اَدْرِ" demen gibidir. Bu, "لَا أَدْرِي/Bilmiyorum" demektir. Kur'ân'da bu kelime, hem nun'un hazfi ile hem de nun'u hazfedilmemiş olarak gelmiştir. Hazfi, bu âyette olduğu gibidir. Nun'un hazfedilmemiş olarak gelişine misal ise Allah Teâlâ'nın "إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيراً/***Eğer zengin veya fakir olursa"*** (Nisâ 4/135) âyetidir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, X, 82.

92 Bu durumda "تَكُ" kelimesi "olursa, meydana gelirse" anlamında olur.

93 Takdiri "إِنْ تَكُ فِعْلَتُهُ حَسَنَةً/Onun yaptığı iş iyilik olursa" demektir. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 195.

فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا/Fe-keyfe izâ ci'nâ: Bu ifadenin takdiri şöyledir: "كيف يكون الحال إذا جئنا/(Şahit getirdiğimiz zaman) hâli nice olur!"

بِشَهِيدٍ/Şahit: Onların amelleri hakkında şahitlik edecek olanlar, nebîlerdir.

وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَٰؤُلَاءِ شَهِيداً/Seni de onlara şahit olarak gösterdiğimiz zaman: Yani "Sen kavmine şahitlik edeceksin" demektir. İbn Mes'ûd, bu âyeti Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e okuduğu zaman Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in gözlerinden yaşlar döküldüğünü bildirir.

يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوّٰى بِهِمُ الْاَرْضُۜ وَلَا يَكْتُمُونَ اللّٰهَ حَدٖيثاً ﴿٤٢﴾

42. Küfür yoluna sapıp peygamberi dinlemeyenler o gün yerin dibine batırılmayı temenni ederler ve Allah'tan hiçbir haberi gizleyemezler.

لَوْ تُسَوّٰى بِهِمُ الْاَرْضُ/Lev tüsevvâ bihimü'l-ardu: Yani "Yere gömülmeyi sonra da ölülerin dümdüz olduğu gibi onlar da yerle bir olmayı temenni ederler" demektir. Bir görüşe göre, tıpkı "وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَاباً/**İnkârcı kişi 'Keşke toprak olsaydım!' diyecektir**"[94] âyetinde olduğu gibi yerle bir (toprak) olmayı temenni ederler. Bu da kıyametin dehşetini gördüklerinden dolayı olacaktır.

وَلَا يَكْتُمُونَ اللّٰهَ حَدِيثاً/Allah'tan hiçbir haberi gizleyemezler: Yeni bir başlangıç cümlesi olup kıyamet günü Allah'tan hiçbir şeyi gizleyemeyeceklerini haber vermektedir. Şayet "Bu âyeti 'وَاللّٰهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ/**Rabbimiz Allah hakkı için biz ortak koşanlar olmadık!**'[95] âyeti ile birlikte nasıl anlamak gerekir?" denilirse, iki şekilde cevap verilir:

---

94 Nebe 78/40.
95 En'âm 6/23.

Birincisi: Gizlemek onlara bir fayda sağlamaz. Zira onlar bir şeyleri gizlediklerinde organları konuşur. Böylelikle sanki onlar hiçbir şeyi gizlememiş gibi olurlar.

İkincisi: Onlar farklı gruplardan oluşmakta olup onların farklı zaman dilimleri vardır. Bir görüşe göre "وَلَا يَكْتُمُونَ/velâ yektümûne" ifadesi "تُسَوّٰى/tüsevvâ" ifadesine atıftır. Yani "Onlar hiçbir şeyi gizlememeyi isterler" demektir. Zira onlar gizlediklerinde rezil rüsvâ olurlar.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى حَتّٰى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُباً اِلَّا عَابِر۪ي سَب۪يلٍ حَتّٰى تَغْتَسِلُواۜ وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا صَع۪يداً طَيِّباً فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْد۪يكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوّاً غَفُوراً{٤٣}

43. Ey iman edenler! Siz sarhoş iken, ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken de mescitten geçme durumu müstesna gusül yapıncaya kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya bir yolculukta bulunursanız yahut sizden biri ayakyolundan gelirse ya da kadınlara dokunup da (bu durumlarda) su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin: Yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır.

لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى/***Siz sarhoş iken namaza yaklaşmayın:*** Sebeb-i nüzulü: Sahâbeden bir grup kimse içki haram olmadan önce içki içmiş, daha sonra da namaza gitmişlerdi. Onlardan biri imam olmuş ve okurken karıştırmıştı. Bundan dolayı âyet, sarhoşken namaza yaklaşmayı yasaklamaktadır. Bir grup da şöyle demiştir: "Bu âyet, içkinin haram kılınması ile mensûh olmuştur." Böyle bir şey söz konusu değildir. Zira bu âyette içkinin mübah olmasını gerektirecek bir şey bulunmamaktadır. Söz konusu âyet sadece sarhoşluk durumunda namazı yasaklamaktadır. Bu hüküm zaten içkinin hem mübah olduğu hem de haram kılındığı esnada mevcuttu. Bazıları da şöyle demiştir: "Anlam şöyledir: Sizde

namaza yaklaşmayı yasaklayacak sorhoşluk olmasın." Zira kişiye namaz kılması emredilmiştir. Sanki âyet sarhoşluğun ve onun sebebi olan içmenin yasak olmasını gerektirmektedir. Bu yaklaşım lafzın gerektirdiği anlamdan uzaktır.

حَتّٰى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ/Ne söylediğinizi bilinceye kadar: Yani "Aklınız başınıza gelip ne okuduğunuzu bilinceye kadar" demektir. Bundan ortaya çıkan neticeye göre, sarhoş ne dediğini bilmez. Bazı âlimler bundan şunu çıkarmıştır: Sarhoşun ne talağı ne de ikrarı hüküm ifade eder.

وَلَا جُنُبًا اِلَّا عَابِر۪ي سَب۪يلٍ/Cünüp iken de mescitten geçme durumu müstesna: Buradaki "وَلَا جُنُبًا/velâ cünüben" kelimesi "وَاَنْتُمْ سُكَارٰى/ve entüm sükârâ" ifadesinin mahalline atıftır. Zira bu, hâl konumundadır.[96] Cünüp burada "boşalma veya ilişkiye girmeden dolayı manen temiz olmayan kişi" demektir. Bir gruba göre çoğuldan istisnâ edilmesindeki delile binaen cinsel ilişkide bulunmuş kimse demektir. "عَابِر۪ي سَب۪يلٍ/Âbirî sebîlin" ifadesinin anlamında ihtilaf edilmiştir. Bir görüşe göre, "yolcu" demektir. Buna göre anlam, yolculuk hariç cünüp iken namaza yaklaşma konusunda bir yasaktır. Yolcu iken kişi gusül etmeksizin teyemmümle namaz kılabilir. Âyetin iktizası, yolculukta cünüp olan kimse için teyemmümün mübah olmasıdır. İkâmet hâlinde cünüp olan kimseye teyemmümün mübah olması ise hadisten çıkarılır. Bir görüşe göre "عَابِر۪ي سَب۪يلٍ/âbirî sebîlin" ifadesi, "mescidden geçip giden kimse" anlamındadır. Buradaki "namaz" lafzı ile mescit kastedilir. Zira mescit, namaz kılanan yerdir.[97] Buna göre âyet, cünüp kimsenin mescidden (zorunlu olarak) geçmesi haricinde mescide yaklaşmasına bir yasak anlamındadır. Şâfiî âyeti buna göre değerlendirmiştir. Zira o, cünüp kimsenin mescidden geçmesine cevaz vermiş, orada oturmasına cevaz vermemiştir. Mâlik ise mescitten geçmesini ve mescidde oturmasını yasaklamıştır. Dâvud her ikisine de cevaz vermiştir.

---

96 "وَاَنْتُمْ سُكَارٰى" ifadesindeki vav, hâl vav'ıdır. Anlamı "Sarhoş ve cünüp olduğunuz hâlde namaza yaklaşmayın" şeklinde olur.

97 Bu, muzâfın hazfedilmesi kabilindendir. Buna göre ifadenin takdiri "لَا تَقْرَبُوا مَوْضِعَ الصَّلَاةِ/Namaz yerine yaklaşmayın" şeklinde olur. Muzâfın hazfedilmesi ise yaygın bir mecazdır. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, X, 86.

وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ/***Eğer hasta olur veya bir yolculukta bulunursanız:*** Sebeb-i nüzulü: Müreysî' (Beni Müstalik) gazvesinde sahâbenin yanında su bulunmamasıdır. Suyun bulunmaması hâlinde teyemmüm onlara mübah kılınmıştır. Suyun bulunmama durumu üç türlüdür.

Birincisi: Yolculukta suyun bulunmaması.

İkincisi: Hastalıkta suyun bulunmaması. İcma ile bu iki durumda teyemmüm caizdir. Zira bu âyet, Allah Teâlâ'nın "وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ/***Eğer hasta olur veya bir yolculukta bulunursanız"*** sözünden dolayı suyun bulunmadığı hastalık ve yolculukta ikisi hakkında da bir delildir. Ardından da Allah Teâlâ "فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً/***Su bulamamışsanız"*** buyurmuştur.

Üçüncüsü: Hastalık olmaksızın ikâmet hâlinde suyun bulunmaması. Fakihler bunda ihtilaf etmiş olup Ebû Hanîfe'nin mezhebine göre burada teyemmüm caiz değildir. Âyetin zâhirine göre suyun bulunmama hâli, sadece hastalık ve yolculukla birlikte olduğunda dikkate alınır.

Mâlikî ve Şâfiî mezheplerine göre suyun bulunmaması durumunda teyemmüm caizdir. Şayet "Âyet bunu iktizâ etmiyor" dersek bunun cevazı sünnetten çıkarılır. Şayet "Âyet bunu iktizâ ediyor" dersek bunun cevazı âyetten çıkarılır. Tercihe şayan olan da -inşâallah- bu görüştür. Bu da âyetin başında hastalık ve yolculuğun zikredilmesi sonrasında hastalık olmaksızın ve yolculuğun söz konusu olmadığı durumda hadeslerin (manevi kirliliğin) zikredilmesinin sonucudur. Tüm bunlardan sonra Allah Teâlâ, "فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً/***Su bulamamışsanız"*** buyurmuştur.

فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً/***Su bulamamışsanız:*** Bu ifade hastaya, yolcuya veya hasta olmaksızın ve yolculuk olmadığı hâlde abdestsiz kimseye döner. Buna göre, hasta olmaksızın ve yolculuk olmasa da su bulamayan kimse için teyemmüm caizdir. Bu âyette Mâlik ve Şâfiî'nin görüşlerine delil vardır. Yine Mâlikî mezhebine göre hasta, su bulup da bedenine verecek zarardan dolayı suyu kullanamadığı durumda da teyemmüm caizdir. Şayet "Âyet bunu iktizâ etmiyor" dersek buna cevaz sünnetten çıkarılır. Şayet "Âyet bunu iktizâ ediyor" dersek buna cevaz, Allah Teâlâ'nın "وَاِنْ

مَرْضٰى كُنْتُمْ*/Eğer hasta olur..."* sözünün kapsamından çıkarılır.[98] Âyetteki "مَرْضٰى/merdâ" kelimesi "Suya dokunamıyorsanız" demektir. Mâlik'e göre teyemmümün caiz olduğu hastalık ölçüsü, ölmekten veya hastalığın artmasından ya da iyileşmenin gecikmesinden korkmaktır. Şâfiî'ye göre ise yalnızca ölüm korkusudur. Yolculuğun ölçüsü ise namazın kısaltıldığı ya da kısaltılmadığı yerlerden olsun ikâmet hâlinden ayrılmaktır.

اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ*/Yahut sizden biri ayakyolundan gelirse:* Buradaki "اَوْ/ev" edatı hakkında iki yorum bulunmaktadır:

Birincisi: "اَوْ/Ev" edatının asıl anlam ve kullanım üzere, tafsil ve tenvî için olmasıdır.

İkincisi: "اَوْ/Ev" edatının vav edatı anlamında kullanılmış olmasıdır.

Asıl anlam ve kullanım üzere olduğunu söyleyenlere göre, Allah Teâlâ'nın "فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً*/su bulamamışsanız"* ifadesi bundan önce zikrettiğimiz gibi hastaya, yolcuya, ayakyolundan gelene yahut hasta veya yolcu olsun ya da olmasın ilişkiye girmiş olan kişilere râcidir. Bu durum, su bulunmadığında sağlıklı mukim için teyemmüme izni gerektirir. Mâlikî ve Şâfiî mezheplerinin görüşü budur. Öyleyse âyette iki mezhebin görüşüne delil vardır. "اَوْ/Ev" edatının vav edatı anlamında kullanıldığını savunan görüşe göre, Allah Teâlâ'nın "فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً*/su bulamamışsanız"* ifadesi hastaya ve yolcuya râcidir. Bu durum, teyemmümün ancak suyun bulunmadığı hastalık ve yolculuk durumunda caiz olmasını, suyun olmadığı sağlıklı mukim kimseye ise caiz olmamasını gerektirir. Fakat bu kişi için teyemmüme izin başka bir yerden çıkarılır. İki gerekçeden dolayı tercihe şayan olan, "اَوْ/ev" edatının asıl anlam ve kullanım üzere olduğudur.

Birincisi: "اَوْ/Ev" edatını vav anlamında kabul etmek onu asıl anlamından uzaklaştırmak demektir. Bu zayıftır.

---

98 Tercümesini yaptığımız cümlede ifade Dâru'z-Ziyâ baskısında "جوازه منهما" şeklinde geçmekle birlikte Şârika ve Dâru'l-Erkam baskısında "جوازه منها" şeklinde geçmektedir. Kanaatimizce Şârika baskısı doğru olduğu için tercüme buna göre yapılmıştır.

İkincisi: Şayet "أَوْ/ev" edatı asıl anlam ve kullanımda ise tarafımızdan da görüldüğü üzere burada şu incelik bulunmaktadır: Suyun olmadığı durumda sağlıklı ve mukim kimse için teyemmüm mübahtır. Şayet "أَوْ/ev" edatı vav anlamında kabul edilirse bu inceliği ifade edemez. Vav anlamında kabul edenlerin delili şudur: Şayet o, asıl anlamı üzere kullanılsaydı mananın şöyle olması gerekirdi: "Hastalık ve yolculuk tıpkı abdest bozan kimse gibi abdesti gerektiren abdestsizlik (manevi kirlilik) hâlidir." Bu da "الْغَائِطِ/abdest bozan kimse" ifadesinin hastalık ve yolculuk ifadesine atfedilmesinden dolayıdır. Böyle bir şey söz konusu değildir. Zira "أَوْ/ev" edatı ile yapılan atıf, burada tenvî ve tafsil içindir. Âyetin manasına gelince; adeta Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: Şayet siz hasta veya yolculukta iken ya da[99] hasta olmaksızın ve mükimken, manevi kirlilik durumuna düşer de su bulamazsanız teyemmüm caizdir. "الْغَائِطِ/el-Gâid" kelimesi aslında "alçak yer" demektir. Bu kelime, burada iki yoldan çıkan pislikten kinayedir. Bunlar da dışkı, yellenme ve idrardır. Zira kim ayakyoluna giderse onda bu üç hadesten biri ortaya çıkar. Bir görüşe göre "الْغَائِطِ/el-gâid" kelimesi sadece dışkıdan kinayedir. İdrar ve yellenmeye gelince; bu ikisinden dolayı abdestin gerekliliği hadisten çıkarılır. Vedi ve mezi de aynı şekildedir.

أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ/***Yahut kadınlara dokunmuşsanız:*** Bu ifadedeki "مُلَامَسَة/dokunma" kelimesi ile ne kastedildiği hakkında ihtilaf edilmiştir. Burada üç görüş vardır:

Birinci görüş: Burada maksat cinsel ilişki ve bunun dışında öpme, elle dokunma ve benzeri şeylerdir. Bu Mâlik'in görüşüdür. Bu durumda mezhebin (konu hakkındaki) detaylı görüşüne göre cinsel ilişki dışında dokunma ile de abdest bozulur ve su bulunmadığında bu kişinin teyemmüm alması gerekir. Cünüp olan kimse, teyemmüm alabilecek kimselerden olur.

İkinci görüş: Buradan maksat cinsel ilişki dışında olan şeylerdir. Buna göre dokunma ile abdest bozulur. Cünüp olan kimse için

---

99 "Ya da" ifadesi Dâru'z-Ziyâ baskısında bulunmazken Şârika baskısında bulunmaktadır. Tercüme buna göre yapılmıştır.

teyemmüm caiz değildir.[100] Ömer b. el-Hattâb da böyle söylemiştir. Teyemmüme cevaz veren kimselere göre de ona cevaz hadisten çıkarılır.

Üçüncü görüş: Buradan maksat sadece cinsel ilişkidir. Buna göre, cünüp olan kimse için teyemmüm caiz olur, cimânın dışındakiler (öpme, elle dokunma) abdest bozan şeyler değildir. Bu, Hanefî mezhebinin görüşüdür.

فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً/***Su bulamamışsanız:*** Suyu aramanın zorunluluğunu ifade etmektedir. Bu Ebû Hanîfe'nin aksine Mâlik'in görüşüdür. Şayet ücretli su bulacak olursa teyemmüm caiz olup olmadığı konusunda ihtilaf edilmiştir. Yine kendisine su hibe edilecek olursa "onu kabul etmek zorunda mıdır değil midir" ihtilaf edilmiştir.

فَتَيَمَّمُوا/***O zaman teyemmüm edin:*** Teyemmüm sözlükte "kastetmek" demektir. Fıkıhta ise toprakla temizlenmektir. Bu da sözlük anlamından aktarılmıştır.

صَعِيدًا طَيِّبًا/***Temiz bir toprakla:*** Buradaki "صَعِيدًا/saîden" kelimesi, Mâlik'e göre ister toprak ister kum isterse taş olsun yeryüzüdür. Bundan dolayı bunlarla yapılan teyemmümün tümüne cevaz vermiştir. Şâfiî'ye göre ise bu sadece topraktır. Buradaki "طَيِّب/tayyib" kelimesi (ism-i fâil anlamında) "temiz" demektir. Altın, tuz, dönüşüme uğramış toprak -çömleğe dönüştürülmesi gibi,- pişirilmiş kireç (alçı) ve tuğla, duvar, yerdeki bitki gibi şeylerle teyemmüm konusunda ihtilaf edilmiştir. Tüm bunların "صَعِيدًا/toprak" kelimesinin kapsamında olduğu konusunda ihtilaf vardır.

فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْدِيكُمْ /***Yüzlerinize ve ellerinize sürün:*** Teyemmüm ancak bu iki uzuvla olur. Yüzün ellerden önce olması âyetin zâhirinden dolayıdır. Bu da Mâlik'e göre menduptur. Yüzün her tarafı mesh edilir. Ellere gelince; bileklere kadar mı yoksa dirseklere kadar mı

---

100 Bu görüşe göre "اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا" ifadesi, cünüp olan kimseden değil abdesti bozulan kimseden bahsetmektedir. Bundan dolayı cünüp olan kimsenin teyemmüm alması buraya dayanmaz.

meshedileceği konusunda ihtilaf edilmiştir. Âyetin lafzı ikisine de muhtemeldir. Zira âyet (biriyle) sınırlandırılamaz. “Dirsekelere kadar mesh edilir” diyenler “Bu ifade mutlaktır, mukayyede hamledilir” görüşünü delil getirmişlerdir. Abdestte onun sınırları dirseklere kadardır.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ اُوتُوا نَصِيباً مِنَ الْكِتَابِ يَشْتَرُونَ الضَّلَالَةَ وَيُرِيدُونَ اَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ {٤٤}

44. Kendilerine kitaptan pay verilenleri görmedin mi? Dalâleti satın alıyorlar ve sizin yoldan çıkmanızı istiyorlar!

الَّذِينَ اُوتُوا نَصِيباً مِنَ الْكِتَابِ/***Kitaptan pay verilenler:*** Hem burada hem de ikinci kısımda (yani kırk yedinci âyetten itibaren) bahsedilenler Yahudilerdir. Süheylî şöyle demiştir: İlk kısım, Rifâa b. Zeyd b. et-Tâbût hakkında indi, ikinci kısım ise Ka‘b. b. Eşref hakkında indi.

يَشْتَرُونَ الضَّلَالَةَ/***Sapıklığı satın alıyorlar:*** İmana karşılık küfrü tercih etmelerinden ibarettir. Âyetteki “satın alma” ifadesi Allah Teâlâ’nın “اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى/***Hidayet karşılığı dalâleti satın alanlar!***”[101] sözünde olduğu gibi mecaz bir kullanımdır.

وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاَعْدَائِكُمْ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَلِياًّ وَكَفٰى بِاللّٰهِ نَصِيراً {٤٥}

45. Allah, düşmanlarınızı sizden daha iyi bilir. Gerçek bir dost olarak Allah yeter, bir yardımcı olarak da Allah yeter.

وَكَفٰى بِاللّٰهِ/***Allah yeter:*** Bu ifadenin tekrarında mübâlağa vardır.

مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَياًّ بِاَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْناً فِي الدِّينِ وَلَوْ اَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا وَاسْمَعْ وَانْظُرْنَا لَكَانَ خَيْراً لَهُمْ وَاَقْوَمَ وَلٰكِنْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ اِلَّا قَلِيلاً {٤٦}

---

101 Bakara 2/16.

46. Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden değiştirirler, dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak (Peygamber'e karşı) "İşittik ve karşı geldik," "Dinle, dinlemez olası," "Râinâ" derler. Eğer onlar "İşittik, itaat ettik, dinle ve bizi gözet" deselerdi şüphesiz kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olurdu. Fakat küfürleri (gerçeği kabul etmemeleri) sebebiyle Allah onları lanetlemiştir. Artık bir kısmı hariç iman etmezler.

مِنَ الَّذِينَ هَادُوا/*Yahudilerden bir kısmı:* Bu ifadedeki "مِنَ/min" harfi cerri "الَّذِينَ اُوتُوا نَصِيباً مِنَ الْكِتَابِ/***Kitaptan pay verilenler"*** ifadesine ya da "اَعْدَائِكُمْ/***düşmanlarınızı"*** ifadesine râcidir. Buna göre "مِنَ/min" açıklamadır (beyâniyye). (Ebû Ali) el-Fârisî (ö. 377/987) şöyle demiştir: "Bu yeni bir başlangıç cümlesi olup takdiri şöyledir: Yahudilerden (sözleri tahrif eden) bir grup vardır." Bir görüşe göre bu ifade "نَصِيراً/nasîran" kelimesine müteallıktir. Bu zayıf bir görüştür. (Ebû Ali) el-Fârisî'nin (ö. 377/987) görüşüne göre "نَصِيراً/nasîran" kelimesi üzerinde durulur.

يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ/*Kelimeleri yerlerinden değiştirirler:* Lafzın veya mananın tahrif edilmiş olması mümkündür. Bir görüşe göre kelimeler, burada Tevrât'tır. Bir görüşe göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözleridir.

غَيْرَ مُسْمَعٍ/*Gayra müsmeın:* Anlamı şöyledir: "Dinlemez olasıca."

وَرَاعِنَا/*Ve râinâ:* Bakara sûresinde zikredilmişti.

سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا/*İşittik, itaat ettik:* Bu ifade onların "سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا/***İşittik ve karşı geldik"*** sözlerinin yerine gelmiştir. Yine "وَاسْمَعْ/***dinle"*** ifadesi onların "وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ/***Dinle, dinlemez olası"*** ifadesinin yerine gelmiştir. Aynı şekilde "وَانْظُرْنَا/***bizi gözet"*** ifadesi onların "وَرَاعِنَا/ve râinâ" ifadesinin yerine gelmiş olup "رَاعِنَا/râinâ" kelimesi, "bakmak" ya da "beklemek" anlamına gelmektedir. İşte bu üç şey, içerisinde Resûlullah'a karşı edepsizlik olan sözden dolayı Allah'ın zemmettiği üç şeyin karşılığıdır. Ayrıca Allah Teâlâ, söylemiş oldukları o sözler yerine diğer üç sözü

söylemelerinin kendileri için daha hayırlı olacağını da onlara haber vermiştir. Zira bu sözlerde bir edepsizlik yoktur.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ اٰمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقاً لِمَا مَعَكُمْ
مِنْ قَبْلِ اَنْ نَطْمِسَ وُجُوهاً فَنَرُدَّهَا عَلٰٓى اَدْبَارِهَٓا اَوْ نَلْعَنَهُمْ
كَمَا لَعَنَّٓا اَصْحَابَ السَّبْتِۜ وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ مَفْعُولاً {٤٧}

47. Ey kendilerine kitap verilenler! Biz birtakım yüzleri silip dümdüz ederek arka taraflarına çevirmeden yahut Ashâb-ı Sebt'i lanetlediğimiz gibi onları da lanetlemeden önce size gelenleri doğrulamak üzere indirdiğimize (Kitab'a) iman edin. Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir.

مُصَدِّقاً/Doğrulamak üzere: Bu ifade Bakara sûresinde zikredilmişti.

اَنْ نَطْمِسَ وُجُوهاً/Birtakım yüzleri silip dümdüz ederek: İbn Abbâs şöyle demiştir: "Yüzün tams edilmesi, yüzden gözlerin silinip yok edilmesi ve yüzün ense tarafına çevrilmesidir. Böylelikle bu arkaya döndürme olur." Bir görüşe göre yüzün tams edilmesi, burun, göz, kaş gibi yüz hatlarının duyu organsız, arka taraf gibi oluncaya kadar silinip yok edilmesidir.

اَوْ نَلْعَنَهُمْ/Yahut onları lanetleriz: Yani "Ashâb-ı Sebt insan dışı varlığa dönüştürüldüğü gibi onları da insan dışı bir varlığa dönüştürürüz" demektir. Nitekim bu Bakara sûresinde zikredilmişti. Yahut bu ifade bilinen lanet anlamındadır. Buradaki zamir yüzlere dönmekte olup maksat yüzün sahipleridir. Ya da iltifat sanatı olarak "**الَّذٖينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ/kendilerine kitap verilenler**" ifadesine döner.

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَٓاءُۚ
وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدِ افْتَرٰٓى اِثْماً عَظٖيماً {٤٨}

48. Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını (günahları) dilediği kimse için bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah (ile) iftira etmiş olur.

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَٓاءُ/***Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını (günahları) dilediği kimse için bağışlar:*** İşte bu âyet, vaîd konusunda hüküm bildiren, bu konuda âyetler arasında çelişki söz konusu olduğunda bu çelişkiyi açıklayan ve Ehl-i Sünnet için de delil olan âyettir. Diğer taraftan Hâriciyye, Mu'tezile ve Mürcie'yi de susturucudur. (Konu hakkında) Ehl-i Sünnet mezhebinin görüşü şudur: Mü'minlerden asi olanların durumu Allah'ın meşietine bağlıdır, Allah, isterse onlara azap eder, isterse onları bağışlar. Onların delili bu âyettir. Zira bu âyet bu manaya bir delildir. Hâriciyye mezhebine göre ise itaatsizlerin günahları ister küçük ister büyük olsun onlara azap edilir, bu kaçınılmazdır. Mu'tezile mezhebine göre ise onlara büyük günahlar sebebiyle azap edilir, bu kaçınılmazdır. Bu iki gruba Allah Teâlâ'nın "وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ/***bundan başkasını (günahları) bağışlar***" ifadesi cevap verir. Mürcie mezhebine göre ise tüm asileri Allah bağışlar, bu kaçınılmazdır. Zira imanla birlikte günah zarar vermez. Bunlara Allah Teâlâ'nın "لِمَنْ يَشَٓاءُ/***dilediği kimse için (bağışlar)***" sözü cevap verir. Nitekim bu ifade bazı asilere tahsis edilmiştir. Söz konusu âyeti Mu'tezile kendi mezhebine göre te'vil etmiş ve Allah Teâlâ'nın "لِمَنْ يَشَٓاءُ/***dilediği kimse için (bağışlar)***" âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu, tevbe eden kimsedir. Zira tevbe eden kimseye azap edilmeyeceği tartışmasızdır." Bu uzak bir te'vildir. Zira Allah Teâlâ'nın "إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ/***Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz***" ifadesi şirkten dolayı tevbe etmeyen kimse hakkında, yine (zikredilen âyetin devamı olan) "وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَٓاءُ/***Bundan başkasını (günahları) dilediği kimse için bağışlar***" ifadesi de itaatsizlikten dolayı tevbe etmeyen kimse hakkındadır. Bu şekilde gelmesi de söz konusu (Nisâ 48.) âyetin başlangıç ve sonunun birlik arzetmesi içindir. Mürcie de bu ifadeyi kendi mezhepine göre te'vil edip şöyle demiştir: "'لِمَنْ يَشَٓاءُ/***Dilediği kimse için***' ifadesinin anlamı şudur: İman etmesini dilediği kimseyi (bağışlar)."[102] Bu da lafzın iktizâ etmediği uzak bir te'vildir. Vaîd konusunda Kur'ân'da birçok âyet geçmekte olup Mu'tezile bunları itaatsizlere hamletmiştir. Diğer taraftan Mürcie, kâfirlere hamletmiştir. Ehl-i Sünnet ise kâfirlere ve itaat ehli olmayıp Allah Teâlâ'nın bağışlamadığı kimselere hamletmiştir.

---

102 Bu ifade, "İman etmeyi dileyen kimseyi (bağışlar)" şeklinde de tercüme edilebilir.

Nitekim onlar va'd âyetini de günah işlememiş mü'minlere, tevbe etmiş olan günahkârlara ve de tevbekârların dışında Allah'ın kendilerini bağışladığı itaatsiz kimselere hamletmişlerdir. Ehl-i Sünnet mezhebine göre va'd âyetleri ile vaîd âyetleri arasında herhangi bir çelişki kalmamaktadır. Bilakis bu âyetlerin anlamları diğerlerinin görüşünün aksine ittifak içerisindedir. Zira onlara göre bu konudaki âyetler birbiriyle çelişki arzetmektedir.

Mezhep görüşlerinin özeti şudur: Kâfir, inkârından dolayı tevbe ederse icma ile affedilir. Şayet küfrü üzere ölürse affedilmez ve cehennemde ebedi olarak kalır. Mü'minlerden itaatsiz olan kimse ise şayet tevbe ederse affedilir, tevbe etmeden ölürse ilim ehli o kişi hakkında ihtilaf etmiştir.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ اَنْفُسَهُمْ بَلِ اللّٰهُ يُزَكّٖي
مَنْ يَشَٓاءُ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتٖيلاً {٤٩}

49. Kendilerini temize çıkaranlara ne dersin! Hayır, Allah dilediğini temize çıkarır ve hiç kimse kıl kadar haksızlık görmez.

اَلَّذِينَ يُزَكُّونَ اَنْفُسَهُمْ/***Kendilerini temize çıkaranlar:*** Allah'ın laneti üzerlerine olsun onlar Yahudilerdir. Onların kendilerini temize çıkarmaları "نَحْنُ اَبْنَٓاءُ اللّٰهِ وَاَحِبَّٓاؤُهُ/***Biz, Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz***"[103] şeklindeki sözleridir. Bir görüşe göre, onların kendilerini övmeleridir.

فَتٖيلاً/***Fetîlen:*** Hurma çekirdeğinin yarığındaki iplikçiktir. Bir görüşe göre, parmaklarını ve avucunu birbirine sürttüğünde aralarından (kir olarak) çıkan şeydir.[104] Bu bir misal olup "en ufak bir şey" anlamındadır. Bu durumda daha çok olan şeylere ise haydi haydi delâlet eder.

---

103 Mâide 5/18.

104 Dâru'z-Ziyâ baskısında "kir" kelimesi geçmemekle birlikte yapmış olduğumuz araştırmaya göre bu tanım, İbn Abbâs, Ebû Mâlik ve Süddî'ye aittir. Kurtubî ve Râzî'de "kir" kelimesi geçmektedir. Bundan dolayı tercüme bu şekilde yapılmıştır. Kurtubî'de "مَا يَخْرُجُ بَيْنَ أُصْبُعَيْكَ أَوْ كَفَّيْكَ مِنَ الْوَسَخِ إِذَا فَتَلْتَهُمَا" şeklinde geçmektedir. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 248. Râzî'de "وَرَوَى مُجَاهِدٌ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ قَالَ الْفَتِيلُ هُوَ الْوَسَخُ الَّذِي

أُنْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَكَفٰى بِهٖٓ اِثْماً مُبِيناً {٥٠} اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذٖينَ اُوتُوا نَصٖيباً مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذٖينَ كَفَرُوا هٰٓؤُلَٓاءِ اَهْدٰى مِنَ الَّذٖينَ اٰمَنُوا سَبٖيلاً {٥١}

50. Bak, nasıl da Allah üzerine yalan uyduruyorlar. Apaçık bir günah olarak bu (onlara) yeter! 51. Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi? Puta ve bâtıla (ilâhlara) iman ediyorlar sonra da kâfirler için "Bunlar, Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır" diyorlar!

يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ/***Puta ve bâtıla iman ediyorlar:*** İbn Abbâs "Cibt burada Huyey b. Ahtab'dır, tâğût ise Ka'b b. Eşref'dir" demiştir. Ömer b. el-Hattâb da "Cibt, büyüdür, tâğût da şeytandır" demiştir. Bir görüşe göre, cibt, kâhindir, tâğût da büyücüdür. Bu ikisi genel bir ifade ile "Allah dışında itaat edilen ve kendisine tapılan her şeydir."

وَيَقُولُونَ لِلَّذٖينَ كَفَرُوا/***Sonra da kâfirler için şöyle diyorlar!:*** Sebeb-i nüzulü, Yahudilerden Huyey b. Ahtab, Ka'b b. Eşref ve benzerlerinin Kureyş kâfirlerine ***"Sizler, Muhammed ve arkadaşlarından daha doğru yoldasınız"*** demeleridir.

اُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ وَمَنْ يَلْعَنِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصٖيراً {٥٢} اَمْ لَهُمْ نَصٖيبٌ مِنَ الْمُلْكِ فَاِذاً لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقٖيراً {٥٣}

52. Bunlar Allah'ın lanetlediği kimselerdir. Allah'ın rahmetinden uzaklaştırdığı (lanetli) kimseye asla bir yardımcı bulamazsın. 53. Yoksa onların mülkten (hükümranlıktan) bir nasipleri mi var? Öyle olsaydı insanlara zırnık koklatmazlardı.

اَمْ لَهُمْ نَصٖيبٌ مِنَ الْمُلْكِ/***Yoksa onların mülkten bir nasipleri mi var?:*** Bu ifadedeki hemze, (hükümranlıkta bir paylarının olduğunu) reddetme ile birlikte istifham içindir.

"يَظْهَرُ بِفَتْلِ الْإِنْسَانِ إِبْهَامَهُ بِسَبَّابَتِهِ" "Fetil, insanın başparmağını, şehâdet parmağına sürtmesi sonucunda çıkan kirdir" şeklinde geçmektedir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, XXI, 377.

نَقِيراً/*Nekîran:* Çekirdeğin ortasındaki oyuktur. Bu kullanım, bir misal olup "en ufak bir şey" anlamındadır. Maksat da Yahudileri cimrilikle nitelemektir. Şayet onların hükümranlıktan bir nasipleri olsaydı o zaman en ufak bir şey olan hurma çekirdeğinin oyuğu kadar bir şeyi bile sakınırlardı. Onlar bundan daha fazla olan bir şeyde ise haydi haydi cimrilik ederler.

اَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلٰى مَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِۚ فَقَدْ اٰتَيْنَٓا اٰلَ اِبْرٰهٖيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَاٰتَيْنَاهُمْ مُلْكاً عَظٖيماً{٥٤}

54. Yoksa onlar, Allah'ın lütfundan verdiği şeyler için insanlara haset mi ediyorlar? Oysa İbrahim soyuna kitabı ve hikmeti verdik ve onlara büyük bir hükümranlık bahşettik.

اَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ/**Yoksa onlar insanlara haset mi ediyorlar?"** Allah Teâlâ onları cimrilikle birlikte haset ile de nitelendirmektedir. Burada insanlarla kastedilen Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ümmetidir. Fazl, peygamberliktir. Bir görüşe göre, zafer ve izzettir. Bir görüşe göre âyetteki insanlar, Araplardır. Fazl ise Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in onların içinden çıkmış olmasıdır.

فَقَدْ اٰتَيْنَٓا اٰلَ اِبْرٰهٖيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ/**Oysa İbrahim soyuna kitabı ve hikmeti verdik:** Buradaki "اٰلَ اِبْرٰهٖيمَ/âle ibrâhîm" ifadesinden maksat, İsrailoğulları ve onların dışındakilerden Allah'ın kendilerine kitap ve hikmet verdiği kimselerin zürriyyetidir, -ki Allah Teâlâ, onlara kitapları indirmiş ve hikmeti öğretmiştir-. Bu âyetin maksadı, Efendimiz Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e karşı hasetlerinden dolayı Yahudilere cevap vermektir. Âyet, Allah'ın İbrahim *aleyhisselâm*'ın soyuna vermiş olduğu lütufları onların bilmiş olmalarından dolayı yükümlü hâle getirilmeleri anlamındadır. Sizler, Allah'ın kendilerine nimet verdiği kimseleri hariç tutup hangi gerekçe ile Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e karşı haset ederek (peygamberler arasında) ayrımcılık yapıyorsunuz?

مُلْكاً عَظِيماً/**Büyük bir hükümranlık:** İbrahim *aleyhisselâm*'ın soyunun hükümranlığı, Yusuf, Davud ve Süleyman *aleyhimüsselâm*'ın hükümranlığıdır.

فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ بِهٖ وَمِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ وَكَفٰى بِجَهَنَّمَ سَعٖيراً {٥٥}

55. Onlardan bir kısmı İbrahim'e inandı, kimi de ondan yüz çevirdi. (Onlara) kavurucu bir ateş olarak cehennem yeter.

فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ بِهٖ/**Onlardan bir kısmı ona inandı:** Bundan maksat bir görüşe göre, Yahudilerden Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e veya "مُصَدِّقاً لِمَا مَعَكُمْ/**Elinizdekini tasdik edici"** âyetinde zikredilmiş olan Kur'ân'a ya da İbrahim hanedanına dair anlatılan şeylere iman etmiş kimselerdir. İşte bunlar, âyette geçen "بِهٖ/bihî" zamiri hakkındaki üç görüştür. Bir görüşe göre de tıpkı "فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ وَكَثٖيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ/**Onlardan kimi doğru yoldadır, içlerinden birçoğu da yoldan çıkmışlardır"**[105] âyetinde olduğu gibi (ilk) " مِنْهُمْ/minhüm" ile maksat, İbrahim hanedanından İbrahim'e iman eden kimselerdir. (İkinci) " مِنْهُمْ/minhüm" de onu inkâr eden kimselerdir.

اِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلٖيهِمْ نَاراً كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُوداً غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَزٖيزاً حَكٖيماً {٥٦}

56. Şüphesiz âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız. Onların derileri piştikçe, azabı tatsınlar diye derilerini başka derilerle değiştireceğiz. Allah daima üstün ve hakîmdir.

كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ/**Onların derileri piştikçe:** Bir görüşe göre, onların derileri, başka derilerle değiştirilir. Zira azap gören onların kendileridir. Bir görüşe göre, derilerin değişmesi, derideki vasıfların ateş ile değişmesidir. Bir görüşe göre de söz konusu deriler, elbiselerdir. Bu uzak bir ihtimaldir.

---

105 Hadîd 57/26.

وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا اَبَداًۜ لَهُمْ ف۪يهَٓا اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌۘ وَنُدْخِلُهُمْ ظِلاًّ ظَل۪يلاً {٥٧}

57. İnanıp iyi işler yapanları da içinde ebediyen kalmak üzere girecekleri, zemininden ırmaklar akan cennetlere sokacağız. Orada onlar için tertemiz eşler vardır ve onları koyu (tatlı) bir gölgeye koyarız.

اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ/***Tertemiz eşler:*** Bakara sûresinde zikredilmişti.

ظِلاًّ ظَل۪يلاً/***Koyu (tatlı) bir gölgeye:*** Buradaki "ظَل۪يلاً/zalîlen" kelimesi, anlamı pekiştirmek için "ظل/zılle" lafzının sıfatıdır. Yani "güneşin giremediği sürekli gölgelik" demektir. Bir görüşe göre sıcak ve soğuğun olmamasıdır.[106]

اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلٰٓى اَهْلِهَاۙ وَاِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ اَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِۜ اِنَّ اللّٰهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِه۪ۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ سَم۪يعاً بَص۪يراً {٥٨}

58. Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor! Şüphesiz Allah her şeyi işiten, her şeyi görendir.

اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ/***Allah size emreder:*** Bu ifade bir görüşe göre, yöneticilere hitaptır. Bir görüşe göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Kâbe'nin anahtarını Osman b. Talhâ'dan (ö. 42/662) aldığında kendisine yöneltilmiş bir hitaptır. Bununla birlikte âyetin lafzı âmm (genel) olup hükmü de aynı şekildedir.

---

106 Dâru'z-Ziyâ baskısında tercümesi yapılmış olan bu cümlede "نفي" kelimesi varken Şârika baskısında bu kelimenin yerine "يقي" fiili bulunmaktadır. Tercüme Dâru'z-Ziyâ baskısına göre yapılmıştır.

يَا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَط۪يعُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَ وَاُو۫لِي الْاَمْرِ مِنْكُمْۚ فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ ف۪ي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ اِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُولِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ ذٰلِكَ خَيْرٌ وَاَحْسَنُ تَأْو۪يلاًࣖ{٥٩}

59. Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan yöneticilere de (itaat edin). Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz, Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız onu Allah'a ve Resûlü'ne götürün. Bu hem hayırlı hem de netice bakımından daha güzeldir.

وَاُو۫لِي الْاَمْرِ مِنْكُمْۚ/***Sizden olan yöneticiler:*** Onlar idarecilerdir. Bir görüşe göre âlimlerdir. Âyet, Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in seriyyeye gönderdiği Abdullah b. Huzâfe (ö. 35/655) hakkında inmiştir.

فَرُدُّوهُ اِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُولِ/***Onu Allah'a ve Resûlü'ne götürün:*** Allah'a götürmek, O'nun Kitab'ına başvurmaktır. Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e götürmek ise yaşarken ona sormak, vefatından sonra sünnetine başvurmaktır.

اِنْ كُنْتُمْ/***İn küntüm:*** Bu ifadedeki şartın "فَرُدُّوهُ/***onu götürün***" ifadesine ya da "اَط۪يعُوا/***itaat edin***" ifadesine dönmesi mümkündür. Birinci görüş daha kuvvetlidir. Zira şart ifadesi ona daha yakındır.

وَاَحْسَنُ تَأْو۪يلاً/***Ve ahsenü te'vîlen:*** Yani (Kitap ve sünnete başvurmak) sonuç ve netice bakımından daha güzeldir. Bir görüşe göre, "Sizin görüşünüzden daha güzeldir" anlamındadır.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذ۪ينَ يَزْعُمُونَ اَنَّهُمْ اٰمَنُوا بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ يُر۪يدُونَ اَنْ يَتَحَاكَمُٓوا اِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ اُمِرُٓوا اَنْ يَكْفُرُوا بِه۪ۜ وَيُر۪يدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالاً بَع۪يداً{٦٠}

60. Hem sana indirilene hem de senden önce indirilenlere inandıklarını ileri sürenleri görmedin

mi? Tâğût'a inanmamaları kendilerine emredildiği hâlde, Tâğût'un önünde muhakeme edilmek istiyorlar. Hâlbuki şeytan onları büsbütün saptırmak istiyor.

الَّذِينَ يَزْعُمُونَ/**İleri sürenler:** Münafıklar hakkında inmiştir. Bir görüşe göre aralarında anlaşmazlık olan bir münafık ve Yahudi hakkında inmiştir. Nihayetinde onlar hakem olarak Yahudi olan Ka'b. b. Eşref'e başvurmuşlardı. Bir görüşe göre de kâhine başvurmuşlardı.

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا اِلٰى مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَاِلَى الرَّسُولِ رَاَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُوداً﴿٦١﴾

61. Onlara "Allah'ın indirdiğine ve Resûl'e gelin" denildiği zaman, münafıkların senden iyice uzaklaştıklarını görürsün.

رَاَيْتَ الْمُنَافِقِينَ/**Münafıkları görürsün:** Allah Teâlâ, münafıkları, nifâk sıfatıyla yermek için zamir yerine açıkça isim getirmiştir. Nitekim öncesinde geçen âyetin de münafıklar hakkında inmesi buna delâlet etmektedir.

فَكَيْفَ اِذَٓا اَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَٓاؤُكَ يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ اِنْ اَرَدْنَٓا اِلَّٓا اِحْسَاناً وَتَوْفِيقاً﴿٦٢﴾

62. Elleriyle daha önce yaptıkları yüzünden başlarına bir felaket gelince hâlleri nice olur! Sonra onlar, "Biz yalnızca iyilik etmek ve arayı bulmak istedik" diye yemin ederek sana gelirler.

فَكَيْفَ اِذَٓا اَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ/***Başlarına bir felaket gelince, nasıl:*** Yani "Allah Teâlâ günahları sebebiyle onlara azap edince hâlleri nice olur!" demektir.

ثُمَّ جَٓاؤُكَ يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ/***Sonra onlar, yemin ederek sana gelirler!:*** Bu ifadenin, öncesine atfedilmiş olması ya da Allah Teâlâ'nın "يَصُدُّونَ/***uzaklaşırlar***" sözüne atfedilmiş olması da mümkündür. Bu durumda

"فَكَيْفَ اِذَٓا اَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ/***Elleriyle daha önce yaptıkları yüzünden başlarına bir felaket gelince hâlleri nice olur***" ifadesi ara cümle olur.[107]

اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ يَعْلَمُ اللّٰهُ مَا ف۪ي قُلُوبِهِمْ فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ ف۪ٓي اَنْفُسِهِمْ قَوْلاً بَل۪يغاً{٦٣}

63. Onlar Allah'ın, kalplerindekini bildiği kimselerdir. Onları cezalandırmaktan vazgeç, kendilerine öğüt ver ve onların içlerine işleyen tesirli bir söz söyle.

فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ/***Fe-a'rid anhüm:*** Yani "Onları cezalandırmaktan vazgeç" demektir. Yüz çevirmekten (vazgeçmekten) maksat Allah Teâlâ'nın "وَعِظْهُمْ/***onlara öğüt ver***" sözünden dolayı ilişkileri koparmak değildir.

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا لِيُطَاعَ بِاِذْنِ اللّٰهِ وَلَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَلَمُٓوا اَنْفُسَهُمْ جَٓاؤُ۫كَ فَاسْتَغْفَرُوا اللّٰهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللّٰهَ تَوَّاباً رَح۪يماً{٦٤}

64. Biz bütün peygamberleri, Allah'ın izniyle ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik. Şayet onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelseler de Allah'tan bağışlanma dileseler, Resûl de onların bağışlanmaları için dua etseydi Allah'ın daima affedici ve esirgeyici olduğunu göreceklerdi.

وَلَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَلَمُٓوا اَنْفُسَهُمْ/***Şayet onlar kendilerine zulmettikleri zaman:*** Bağışlanmayı isteyen kimsenin bağışlanacağına dair bir sözdür. Yine burada bağışlanmayı istemeye ve tevbeye davet vardır.

---

107 Bunu şu şekilde gösterebiliriz: Nisâ 61. ve 62. Âyetler şu şekildedir: "وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللهُ وَإِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا (٦١) فَكَيْفَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَاءُوكَ يَحْلِفُونَ بِاللهِ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا إِحْسَانًا وَتَوْفِيقًا" Altı çizili kısım ara cümle olduğu için burayı çıkardığımızda şöyle olur: "وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللهُ وَإِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عنك صدودا ثم جاؤك يَحْلِفُونَ بالله إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا إِحْسَانًا وَتَوْفِيقًا/***Onlara 'Allah'ın indirdiğine ve Resûl'e gelin' denildiği zaman, münafıkların senden iyice uzaklaştıklarını görürsün. Sonra onlar, 'Biz yalnızca iyilik yapmak ve arayı bulmak istedik' diye yemin ederek sana gelirler!***" Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, X, 122.

Âyetteki "جَٓاؤُكَ/*sana geldiler*" ifadesi "Onlar, Allah'tan kendilerinin bağışlanmasını isteyerek günahlarından dolayı af dileyip tevbe ederek sana geldiler" demektir.

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتّٰى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فٖي اَنْفُسِهِمْ حَرَجاً مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلٖيماً{٦٥}

65. (Resûlüm!) Hayır, Rabbine and olsun ki aralarında çıkan anlaşmazlıklarda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükme içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam manasıyla teslimiyet göstermedikçe iman etmiş olmazlar.

فَلَا وَرَبِّكَ/***Hayır, Rabbine and olsun ki:*** Bu ifadedeki "لَا/lâ" burada kendisinden sonra gelen nefiy ifadesini pekiştirmek içindir.

شَجَرَ بَيْنَهُمْ/***Şecera beynehüm:*** Yani "O konuda aralarında anlaşmazlık çıktığında ve ihtilafa düşünce" demektir. Âyetin anlamı şöyledir: Onlar, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in verdiği hükme rıza göstermedikçe iman etmiş olmazlar. Sebeb-i nüzûlü: Âyet, birbirleriyle tartışan münafıklar sebebiyle inmiştir. Bir görüşe göre, Zübeyr'in (hurmalığını suladığı) su hakkında Ensâr'dan biriyle anlaşmazlığa düşmesi sebebiyle inmiştir.[108] Diğer taraftan âyetin hükmü umûm bildirir.

وَلَوْ اَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ اَنِ اقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْ اَوِ اخْرُجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ اِلَّا قَلٖيلٌ مِنْهُمْ وَلَوْ اَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهٖ لَكَانَ خَيْراً لَهُمْ وَاَشَدَّ تَثْبٖيتاً{٦٦}

66. Şayet onlara, "Kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın" diye emretmiş olsaydık, içlerinden pek azı

---

108 Rivâyet şu şekildedir: Urve b. Zübeyr'den rivâyet edildiğine göre, Ensâr'dan bir adam Zübeyr ile hurmalığını suladığı bir su hususunda tartışmıştı. Bundan dolayı Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Zübeyr'e, ***"Kendi toprağını sula sonra suyu komşunun toprağına sal"*** demişti. Bunun üzerine Ensâr'dan olan adam, "O, halanın oğlu olduğu için böyle hükmettin" deyince, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yüzünün rengi değişti ve sonra Zübeyr'e, ***"Bahçeni sula sonra da ağaçların köklerine (veya bahçenin duvarlarına) varıncaya kadar da suyu salma"*** dedi. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, X, 127. Ayrıca bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 529.

hariç, bunu yapmazlardı. Şayet kendilerine verilen öğüdü yerine getirselerdi, onlar için hem daha hayırlı olurdu hem de (imanlarını) daha pekiştirirdi.

وَلَوْ اَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ/***Şayet onlara emretmiş olsaydık:*** Âyetin anlamı şudur: Şayet onlardan önceki kimselere farz kılınmış olan ağır mükellefiyetler onlara farz kılınmış olsaydı içlerinden gerçek anlamda mü'min olan pek az kimse hariç itaatsizliklerinden dolayı onu yerine getirmezlerdi. Rivâyet edildiğine göre onlar içerisinde az sayıda olan kişiler de şunlardır: Ebû Bekir, Ömer, İbn Mesûd, Ammâr b. Yâsir, Sâbit b. Kays.

اِلَّا قَلِيلٌ/***Pek azı hariç:*** Ref ile "فَعَلُوهُ/fealûhü" kelimesindeki vav zamirinden bedeldir. Sadece İbn Amr istisnânın aslı üzere veya "مَا فَعَلُوهُ إِلَّا فِعْلًا قَلِيلًا/mâ fealûhü illâ fi'len kalîlen" şeklinde takdirle mansup okumuştur.[109] Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ittiba, ona itaat etmek ve uymak adına ***"kendilerine verilen öğüdü (yerine getirselerdi)."***

وَاَشَدَّ تَثْبِيتًا/***Ve eşedde tesbîten:*** Yani "imanlarını sağlamlaştırmak için" demektir.

وَاِذاً لَاٰتَيْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّا اَجْراً عَظِيماًۙ {٦٧}

67. O zaman elbette kendilerine nezdimizden büyük mükâfat verirdik.

وَاِذاً لَاٰتَيْنَاهُمْ/***Ve izen le-âteynâhüm:*** Bu ifade onların durumu hakkında mukadder bir soruya cevaptır.[110] "Şayet onlar verilen öğütleri yapsalardı..."[111]

---

109 Görüldüğü gibi İbn Amr "قَلِيلًا" kelimesinin öncesine "فِعْلًا" takdir eder. Bu durumda "قَلِيلًا" kelimesi mef'ûlü mutlak konumunda olan mahzûf bir mastar olan "فِعْلًا" lafzının sıfatı olarak nasb ile okunmuştur.

110 "وماذا يكون لهم أيضا بعد التثبيت/İyice (imanları) kuvvetlendirildikten sonra kendileri için ayrıca neler var?" Bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 530.

111 Takdiri şu şekildedir: "لَوْ فَعَلُوا مَا يوعظون به لآتيناهم." Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 270.

وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطاً مُسْتَقِيماً {٦٨} وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَاُولٰٓئِكَ مَعَ الَّذِينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّنَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَٓاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ اُولٰٓئِكَ رَفِيقاً {٦٩}

68. Ve onları dosdoğru bir yola iletirdik. 69. Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîklar, şehidler ve salih kişilerle beraberdirler. Bunlar ne güzel yoldaştır!

فَاُولٰٓئِكَ مَعَ الَّذِينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ/***İşte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu kişilerle beraberdirler:*** Bu, itaatin mükâfatıdır. Yani "Onlar söz konusu kişilerle birlikte cennettedirler" demektir. Bu âyet, "صِرَاطَ الَّذِينَ أنعَمتَ عَلَيهِم/***Nimet verdiğin kimselerin yoluna***"[112] ifadesini açıklamaktadır. Âyetteki "صِدِّيق/sıddîk" kelimesi (mübâlağa kalıbı olan) "فِعِّيل/fi'îl" vezninde olup "doğru olmak ve doğrulamak" anlamındadır.[113] Burada bununla maksat mübâlağadır. Sıddîklar, peygamberlerden sonra en yüksek derecede olan insanlardır. Şehitler, Allah yolunda öldürülmüş kimselerdir. Yine boğulmuş, göçük altında kalmış kimseler gibi diğer şehitler onların yolunda olan kimselerdir. Hadiste geçtiğine göre bunlar yedi sınıftır.[114]

وَحَسُنَ اُولٰٓئِكَ رَفِيقاً/***Bunlar ne güzel yoldaştır!:*** Buradaki ism-i işâret zikredilen dört sınıfa aittir. Refîk (yoldaş) kelimesi, "خليط/ortak, arkadaş" gibi tekil ve çoğul olarak kullanılır. Bu sözcük, kendisiyle cins isim kastedildiği açık olan tekil bir kelimedir. Cümle söz konusu kimselerle arkadaşlığı sağlayacak olan itaate bir davet ve bunu duyurma anlamındadır.

---

112 Fâtiha 1/7.

113 "Asla yalan söylemeyen çok doğru kimse" demektir.

114 ***"Veba hastalığından ölen şehittir. Suda boğularak ölen şehittir. Akciğer zarı iltihabından ölen şehittir. Karın hastalığından ölen şehittir. Yanarak ölen şehittir. Yıkıntı (göçük) altında kalarak ölen şehittir. Karnında çocuğuyla (hamile iken) ölen kadın şehittir."*** Bk. Ahmed b. Hanbel, 22635; Ebu Davud, 2704; Nesâî, 1823.

ذٰلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللّٰهِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ عَلٖيماً{٧٠}

70. Bu lütuf Allah'tandır. Bilen olarak Allah yeter.

ذٰلِكَ الْفَضْلُ/**Bu lütuf:** Buradaki ism-i işâret cennette olduğu zikredilen kimselere yoldaş kılınmakla, itaatten dolayı verilen sevaba aittir. Âyetteki "فَضْلٌ/fadlün" kelimesi sıfat veya haberdir.[115]

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ اَوِ انْفِرُوا جَمٖيعاً{٧١}

71. Ey iman edenler! Tedbirinizi alın; bölük bölük savaşa çıkın ya da (gerektiğinde) topyekün savaşın.

خُذُوا حِذْرَكُمْ/**Hüzû hizraküm:** Yani "Düşmanınıza karşı dikkatli olun ve hazırlık yapın" demektir.

فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ/**Fenfirû sübâtin:** Yani "Cihad için ayrı ayrı gruplar hâlinde çıkın" demektir. Aynı şekilde "ثُبَاتٍ/sübât" kelimesi seriyyelerden kinayedir. Bir görüşe göre, "ثُبَةٌ/sübetün," on kişinin üzerindeki grup anlamında olup bu kelimenin vezni, ortadaki harfin üstünü ve son harfin hazfi ile "فُعَلَة/füaletün" şeklindedir.[116]

انْفِرُوا جَمٖيعاً/**Ya da topyekün savaşın:** Çok sayıda askeri olan tek bir orduda toplanarak (çıkın). Onların en hayırlıları grup hâlinde veya topluca gazveye çıkanlardır.

وَاِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ فَاِنْ اَصَابَتْكُمْ مُصٖيبَةٌ قَالَ قَدْ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيَّ اِذْ لَمْ اَكُنْ مَعَهُمْ شَهٖيداً{٧٢}

72. Şüphesiz içinizden bazıları vardır ki (cihad konusunda) pek ağırdan alırlar. Şayet size bir felaket erişirse "Allah bana lütfetti de onlarla beraber bulunmadım" der.

---

115 "الْفَضْلُ" kelimesi sıfat kabul edildiğinde "ذٰلِكَ" mübteda, "مِنَ اللّٰهِ" haberdir. "الْفَضْلُ" kelimesi haber kabul edildiğinde "ذٰلِكَ" mübteda olur. Bk. Zemahşerî, *Keşşaf,* I, 531.

116 Bu kelimenin aslı "ثُبَيَة - ثُبْوَة" şeklindedir. Bk. İbn Atıyye, *Muharreru'l-vecîz*, II, 77.

وَاِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ/***Şüphesiz içinizden bazıları vardır ki (cihad konusunda) pek ağırdan alırlar:*** Hitap mü'minlere olup bununla maksat münafıklardır. Münafıklar, "مِنْكُمْ/***içinizden***" sözcüğü ile ifade edilmiştir. Zira onlar "İman ettik" diyerek mü'minlerden olduklarını iddia ediyorlardı. Buradaki "لَمَنْ/lemen" lafzındaki lam, anlamı pekiştirmek içindir. Diğer taraftan "لَيُبَطِّئَنَّ/leyübattienne" kelimesindeki lam mahzûf kasemin cevabıdır.[117] "يُبَطِّئُ غَيْرَهُ/Yübattıu ğayrahû" ifadesi (müteaddi olup) "Başkalarını cihaddan alıkoyup gazveden geri kalmaya sürüklüyor" demektir. Bir görüşe göre, "يُبَطِّئُ/yübattıu" kelimesi, (lazimî olup) "sadece kendisi gazveden geri kalıyor ve ağır davranıyor" demektir.

فَاِنْ اَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ/***Şayet size bir felaket erişirse:*** Yani "(Başınıza) öldürülme ve yenilgiye uğrama gelirse" demektir. Anlamı şudur: Mü'minler yenilgiye uğradıklarında bir münafığı, onlarla birlikte olmaması sevindirir.

شَهِيداً/***Şehîden:*** "Onlarla birlikte bulunmak" anlamındadır.

وَلَئِنْ اَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللّٰهِ لَيَقُولَنَّ كَاَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ
مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَاَفُوزَ فَوْزاً عَظِيماً{٧٣}

73. Şayet Allah'tan size bir lütuf erişirse, sanki sizinle onun arasında (zahirî) bir dostluk yokmuş gibi "Keşke onlarla beraber olsaydım da ben de büyük bir başarı kazansaydım!" der.

وَلَئِنْ اَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللّٰهِ/***Şayet Allah'tan size bir lütuf erişirse.*** Buradaki lütuftan kasıt, "zafer ve ganimet"tir. Anlamı şudur: Münafık, mü'minler ganimet kazandığında onlarla birlikte savaşa katılmadığına pişman olur ve bundan dolayı onlarla birlikte olmayı temenni eder.

---

117 Takdiri şu şekildedir: "وإنّ منكم لَمَنْ أقسم بالله لَيُبَطِّئَنَّ/Sizden elbette, -Allah'a yemin ederim ki- savaştan alıkoyanlar vardır." Bk. Zemahşerî, *Keşşaf,* I, 532.

كَأَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ/*Sanki sizinle onun arasında (zahirî) bir dostluk yokmuş gibi:* Bu ifade âmili ve mâmulü arasında bir ara cümledir.[118] Bu nedenle burada durmak caiz değildir. Bu sevgi de münafığın dış görünüşündedir, itikadında değildir.

فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَيُقْتَلْ اَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ اَجْراً عَظِيماً {٧٤}

74. O hâlde, ahirete karşılık dünya hayatını satanlar, Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır; öldürülür veya galip gelirse Biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz.

الَّذِينَ يَشْرُونَ/*Ellezîne yeşrûne:* Yani "satanlar" demektir.[119]

فَيُقْتَلْ اَوْ يَغْلِبْ/*Öldürülür veya galip gelirse:* Savaşanların iki durumunu zikredip onlardan her ikisine de ecir vaat etmiştir.

وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ اَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِياًّ وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيراً {٧٥}

75. Size ne oldu da Allah yolunda "Rabbimiz! Bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!" diyen ezilen erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz!

وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ/*Size ne oldu da savaşmıyorsunuz!:* Bu, savaşa teşvik içindir. "مَا/Mâ" mübteda, câr ve mecrûr (olan "لَكُمْ/***size***") haber, "لَا تُقَاتِلُونَ/***savaşmıyorsunuz***" ifadesi ise hâl konumundadır.

---

118 Yani "لَيَقُولَنَّ/***mutlaka derler***" ifadesi ile "يَا لَيْتَنِي/***keşke biz***" ifadesi arasında bir ara cümledir.

119 "يَشْرُونَ" fiili hem "Satın alırlar" hem de "Satarlar" anlamındadır. Bk. Zemahşerî, *Keşşaf,* I, 533.

وَالْمُسْتَضْعَفِينَ/Ezilen erkekler: Onlar, Kureyşli müşriklerin İslâm'dan saptırmak için alıkoydukları kimselerdir. Bu kelime Allah lafzına atıf[120] veya mef'ûlü'n meah'tır.

الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ اَهْلُهَاۚ/Halkı zalim olan bu şehir: Müşriklerin olduğu dönemdeki Mekke'dir.

اَلَّذِينَ اٰمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِۚ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُٓوا اَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِۚ اِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفاً {٧٦}

76. İman edenler Allah yolunda savaşırlar, inanmayanlar ise tâğût (bâtıl davalar ve şeytan) yolunda savaşırlar. O hâlde şeytanın dostlarına karşı savaşın. Şüphe yok ki şeytanın kurduğu düzen zayıftır.

يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِۚ/Allah yolunda savaşırlar: Bu ve sonrasındaki kısım kendisiyle Müslümanların kalplerini güçlendirmek ve savaşa teşvik etmek gayesi güdülmüş bir haberdir.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّٓوا اَيْدِيَكُمْ وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَۚ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ اِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللّٰهِ اَوْ اَشَدَّ خَشْيَةًۚ وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَۚ لَوْلَٓا اَخَّرْتَنَٓا اِلٰٓى اَجَلٍ قَرِيبٍۜ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌۚ وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقٰى وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلاً {٧٧}

77. Kendilerine daha önce "Ellerinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin" denilen kimseleri görmedin mi? Onlara savaş farz kılınınca, bir de ne görelim içlerinden bir grup Allah'tan korkar gibi hatta daha fazla bir korku ile insanlardan korkmaya başladılar da "Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın! Bizi yakın bir süreye kadar ertelesen (daha

---

120 Takdiri şu şekilde olur: "مالكم لاَ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَفِي الْمُسْتَضْعَفِينَ/***Size ne oldu da Allah yolunda ve ezilen erkekler yolunda savaşmıyorsunuz!***" Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, X, 141.

bir müddet savaşı farz kılmasan) olmaz mıydı?" dediler. Onlara de ki: Dünya menfaati azdır, Allah'tan korkanlar için ahiret daha hayırlıdır ve size kıl kadar haksızlık edilmez.

اَلَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا اَيْدِيَكُمْ/*Kendilerine "Ellerinizi savaştan çekin" denilen kimseler:* Bir görüşe göre âyet, sahâbeden bir grup hakkındadır. Onlara savaş farz kılınmadan önce savaştan uzak durmaları emredilmişti. Diğer taraftan onlar savaşın emredilmesini arzuluyorlardı. Ancak savaş emredilince dinden bir kuşku duyduklarından değil de ölüm korkusundan dolayı bunu hoş karşılamadılar. Bir görüşe göre âyet, münafıklar hakkındadır. Nitekim bu görüş cümlenin bağlamına daha uygundur.

مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ/*Dünya menfaati azdır:* Bu ve sonrasındaki kısım dünya hayatını küçümsemektedir. Diğer taraftan ölümü kerih görmeleri konusunda sahâbeye cevabı da ihtiva etmektedir.

اَيْنَ مَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فٖي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ وَاِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هٰذِهٖ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هٰذِهٖ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ فَمَالِ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدٖيثاً {٧٨}

78. Nerede olursanız olun ölüm size ulaşır; sağlam ve korunaklı kalelerde olsanız bile! Kendilerine bir iyilik dokunsa "Bu Allah'tan" derler, başlarına bir kötülük gelince de "Bu senden" derler. "Hepsi Allah'tandır" de. Bu kavme ne oluyor ki bir türlü laf anlamıyorlar!

فٖي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ/*Fî burûcin müşeyyedetin:* Yani "Sağlam ve korunaklı kalelerde" demektir. Bir görüşe göre, "مُشَيَّدَةٍ/müşeyyede" kelimesi "yükseltilmiş," bir görüşe göre de "kireç (alçı) ile sıvanmış/yapılmış" anlamındadır.

وَاِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ/*Kendilerine bir iyilik dokunsa:* İyilik burada zafer, ganimet ve bunlara benzer sevilen şeylerdir. Kötülük ise yenilgiye uğrama, açlık ve benzeri şeylerdir. "تُصِبْهُمْ/Tüsibhüm" ifadesindeki "هُمْ/hüm" zamiri ve "يَقُولُوا/yekûlû lafzındaki vav zamiri "اَلَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا اَيْدِيَكُمْ/

Kendilerine "Ellerinizi savaştan çekin" denilen kimseler" içindir. Bu da âyetin münafıklar hakkında olduğuna delâlet etmektedir. Zira mü'minler Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* için "Kötülükler ondandır" demezler.

قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ/***"Hepsi Allah'tandır" de:*** Bu ifade, kötülüğü Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e nisbet eden kimseye hem bir cevaptır hem de kötülüğün ve iyiliğin, hayrın ve şerrin Allah katından olduğunu haber vermektedir. Yani "Tüm bunlar Allah'ın kazası ve kaderiyledir" demektir.

فَمَالِ هٰٓؤُلَٓاءِ الْقَوْمِ/***Bu kavme ne oluyor ki:*** Bu, anlayışlarının kıt olduğundan dolayı onları kınama ifadesidir.

مَٓا اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِۘ وَمَٓا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَۜ وَاَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاًۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيداً{٧٩}

79. Sana gelen her iyilik Allah'tandır. Başına gelen her kötülük ise nefsindendir. Seni insanlara elçi olarak gönderdik. Şahit olarak da Allah yeter.

مَٓا اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِۘ وَمَٓا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَۜ/***Sana gelen her iyilik Allah'tandır. Başına gelen her kötülük ise nefsindendir:*** Hitap, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e olup bununla maksat, genel olarak muhatapların tümüdür. Dolayısıyla bu hitaba onun dışındaki insanlar da girmiştir. Burada iki yorum vardır:

Birincisi: Her ne kadar hakikatte her şey Allah Teâlâ'dan olsa da iyiliğin Allah'a, kötülüğün kula nispet edilmesi kelamda Allah'a karşı olan edepten dolayıdır. Bu durum Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Bütün hayırlar sendendir. Şerler ise senden değildir"***[121] hadisinde geçtiği gibidir. Bir de kötülüklerin kula nispet edilmesi Allah Teâlâ'nın "وَمَٓا اَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ اَيْدِيكُمْ/***Başınıza gelen herhangi bir***

121 Müslim, 1290; Ebû Dâvud, 649; Tirmizî, 3344.

musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir"[122] âyetinden dolayıdır. Netice olarak kötülüğe sebep olmasından dolayı kötülük kuldandır. Yaratma ve meydana getirme yönüyle de Allah'tandır.

İkincisi: Bu cümle, daha önce âyette zikredilmiş olan kavme aittir. Takdiri "Onlar şöyle şöyle diyorlar" şeklindedir. Bunun anlamı da önceki anlam gibidir.

مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ وَمَنْ تَوَلّٰى فَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظاً {٨٠}

80. Kim Resûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Kim de yüz çevirirse, seni onların başına bekçi göndermedik!

مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ/***Kim Resûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur:*** Bu âyet Resûlullah'ın faziletlerinden birini ifade eder. Bilakis ona itaat, Allah'a itaat gibidir. Zira o, Allah adına (O'nun emri doğrultusunda) emreder ve nehyeder.

وَمَنْ تَوَلّٰى فَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظاً/***Kim de yüz çevirirse, seni onların başına bekçi göndermedik!:*** Yani "Kim sana itaatten yüz çevirecek olursa, sen onun amellerini koruyacak bekçi değilsin. Bilakis onun hesabını görme ve karşılığını verme Allah'a aittir" demektir. Burada savaş âyetiyle nesh edilmiş olan ateşkes ve antlaşma vardır.[123]

وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَاِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذ۪ي تَقُولُ وَاللّٰهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَ فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَك۪يلاً {٨١}

81. "Başüstüne" derler ama yanından ayrılınca onlardan bir kısmı, senin söylediklerinin aksine geceleyin planlar kurar. Allah da onların gece tasarladıklarını yazar. Sen onlara aldırma ve Allah'a dayan. Sana vekil olarak Allah yeter.

---

122 Şûrâ 42/30.

123 Allah Teâlâ "وَمَنْ تَوَلّٰى فَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظاً/***Kim de yüz çevirirse, seni onların başına bekçi göndermedik!"*** ifadesini seyf (kılıç) âyetiyle nesh ederek Allah'a ve Resûlü'ne muhalefet edenlerle savaşılmasını emretmiştir.

وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ/***"Başüstüne" derler:*** "Bizim işimiz, gücümüz sana itaattir" anlamındadır. Bu âyet, icma ile münafıklar hakkındadır.

بَيَّتَ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذ۪ي تَقُولُ/***Bir kısmı, senin söylediklerinin aksine geceleyin planlar kurar:*** Buradaki "بَيَّتَ/beyyete" fiili "Biri işi gece derinlemesine düşündü" demektir. "تَقُولُ/Tekûlü" kelimesindeki zamir muhatap içindir. Bu da Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* veya söz konusu grup içindir.

فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ/***Fe-a'rid anhüm:*** "(Bırak) sen onları cezalandırma" demektir.

اَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَۜ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّٰهِ
لَوَجَدُوا ف۪يهِ اخْتِلَافاً كَث۪يراً {٨٢}

82. Hâlâ Kur'ân üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Şayet o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı.

اَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَۜ/***Hâlâ Kur'ân üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi?:*** Kur'ân'ın delil ve burhanlarını ortaya çıkarmak için anlamlarını düşünmeye teşviktir.

اخْتِلَافاً كَث۪يراً/***Birçok tutarsızlık:*** "Beşer sözünde olduğu gibi çelişki" veya "fesâhatinde farklılık" demektir. Fakat Kur'ân bunlardan münezzehtir. Bu da onun Allah kelâmı olduğuna işaret eder. Herhangi bir kimse şüphe duyar ve Kur'ân'daki bir konuda ihtilaf olduğunu zannederse o kişinin, anlayışından şüphelenmesi, ilim ehline sorması ve bu meselede ihtilaf olmadığını öğreninceye kadar onların eserlerini dikkatle okuması vaciptir.

وَاِذَا جَٓاءَهُمْ اَمْرٌ مِنَ الْاَمْنِ اَوِ الْخَوْفِ اَذَاعُوا بِه۪ۜ وَلَوْ رَدُّوهُ اِلَى
الرَّسُولِ وَاِلٰٓى اُو۬لِي الْاَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذ۪ينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْۜ وَلَوْلَا
فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ اِلَّا قَل۪يلاً {٨٣}

83. Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince hemen onu yayarlar. Hâlbuki onu Resûl'e veya aralarında yetki sahibi kimselere götürselerdi, işin aslını araştırıp çıkaranlar (ne yapılacağını) elbette bilirlerdi. Allah'ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı, pek azınız hariç şeytana uyup giderdiniz.

وَاِذَا جَٓاءَهُمْ اَمْرٌ مِنَ الْاَمْنِ اَوِ الْخَوْفِ اَذَاعُوا بِهٖ/***Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince hemen onu yayarlar:*** Bir görüşe göre, onlar münafıklardır. Bir görüşe göre, dirayetsiz Müslümanlardan bir gruptur. Onlara seriyye, silahlı kuvvetler veya bunların benzerlerine ilişkin bir haber ulaştığında onu yayıyorlardı yani onun hakkında konuşup doğru olup olmadığını öğrenmeden onu herkese duyuruyorlardı. Onların bunu yaymaları da Müslümanlar aleyhine fesat çıkarmaları anlamına geliyordu. Bununla birlikte yapılan bu şeyde hem acelecilik hem de haberin aslını doğrulama eksikliği bulunmaktadır. Bundan dolayı da Allah Teâlâ onları eleştirmiştir.

وَلَوْ رَدُّوهُ اِلَى الرَّسُولِ وَاِلٰٓى اُو۬لِي الْاَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذ۪ينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ/***Hâlbuki onu Resûl'e veya aralarında yetki sahibi kimselere götürselerdi, işin aslını araştırıp çıkaranlar elbette (ne yapılacağını) bilirlerdi:*** "Şayet bu topluluk kendilerine ulaşmış olan bu iş hakkında konuşmayı bırakıp onu Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ve kendilerinden yetki sahibi kimselere -ki bunlar sahâbenin büyükleri ve basîret sahibi kimselerdir- götürselerdi işin aslını araştırıp çıkaran bu topluluk (ne yapılacağını) elbette bilirdi" demektir. Yani onlar Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* ve yetki sahibi kimseler vasıtasıyla mesele hakkında bir çıkarsamada bulunurlardı. Buna göre "işin aslını araştırıp çıkaranlar," Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ve yetki sahibi kişilere bir şey hakkında soru soran Müslümanlardan bir gruptur. "يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ/Yestenbidûnehû minhüm" ifadesindeki "مِنْ/min" harfi cerri ibtidâ-i gâye için olmakta olup (öncesindeki) fiile taalluk etmektedir. Mecrûr zamir "هُمْ/hüm," Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ve yetki sahibi kimselere döner. Bir görüşe göre de "الَّذ۪ينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ/***işin aslını araştırıp çıkaranlar***" Ömer *radıyallahu anh*'ın rivâyet ettiği hadiste geçtiği üzere yetki sahibi kişilerdir.

Ömer *radıyallahu anh*, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kadınlarını boşadığını işitince hemen huzuruna varıp "Kadınlarını boşadın mı?" diye sordu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Hayır"*** deyince, Ömer *radıyallahu anh* mescidin kapısında durdu ve "Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* kadınlarını boşamadı" diye seslendi. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu haberi (âyeti) indirdi. Ömer *radıyallahu anh* "İşin aslını araştırıp çıkaran kişi benim" dedi. Buna göre işin aslını araştırıp çıkaranlar, yetki sahibi kimselerdir. Mecrûr zamir onlara dönmektedir. "مِنْهُمْ/Minhüm" ifadesindeki "مِنْ/min" harfi cerri, cinsi beyan içindir. Buna göre haberin istinbât edilmesi yetki sahibi kimselerin o haber hakkında Resûlullah'a soru sormaları[124] veya haberin düşünülüp araştırılmasıdır. İlk yoruma göre ise haberin istinbât edilmesi, o haberi yayan (münafık veya dirayetsiz Müslüman) kimselerin Resûlullah'a ve yetki sahibi kimselere bunu sormalarıdır.[125]

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ/*Allah'ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı:* Yani "Allah'ın doğru yolu göstermesi, başarı lütfetmesi ya da resûller göndermesi, kitaplar indirmesi olmasaydı" demektir. Bu âyetteki hitap mü'minleredir.

اِلَّا قَلِيلًا/*İllâ kalîlen:* Yani "Az bir şeyde uymama hariç (her konuda şeytana uyardınız)" demektir. Buna göre istisnâ mastardan yapılmıştır. Anlam şöyledir: Allah'ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı şeytana uymamış olduğunuz birkaç şey haricinde ona uyardınız. Bir görüşe göre, "اتَّبَعْتُمْ/itteba'tüm" lafzının fâilinden istisnâ edilmiştir. Yani "içinizden pek azınız hariç" demektir. Lafzın gerektirdiği anlam da budur. Onlar, Varaka b. Nevfel (ö. 610) gibi İslâm'dan önce şeytana ittiba etmemiş

124 "Şayet münafıklar bu işi Resûlullah'a ve emir sahiplerine bırakmış olsalardı hiç şüphesiz, emir sahiplerinden istinbatta bulunacak kimseler ne yapılacağını bilirlerdi." Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, X, 154.

125 Bu şu anlama gelir: "Şayet asılsız haber yapan bu münafıklar, emniyet ve korkuya dair hususu, Peygamber'e ve emir sahiplerine havale edip bu husustaki bilgiyi onlardan almış olsalardı, elbette bu asılsız haberi yayan münafıklar, onu Peygamber ve emir sahiplerinden öğrenmiş olurlardı." Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, X, 154.

olan kişilerdi. Buna göre “lütuf ve rahmet,” resûl gönderme ve kitap indirmedir. Bir görüşe göre de istisnâ “اَذَاعُوا بِهٖ/ezâû bihî” ifadesindendir.[126]

فَقَاتِلْ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِۚ لَا تُكَلَّفُ اِلَّا نَفْسَكَ وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنٖينَۚ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذٖينَ كَفَرُواۜ وَاللّٰهُ اَشَدُّ بَأْساً وَاَشَدُّ تَنْكٖيلاً ﴿٨٤﴾

84. Dolayısıyla sen Allah yolunda savaş. Sen kendinden başkası (sebebiyle) asla sorumlu tutulmazsın. Mü'minleri de (savaşa) teşvik et. Umulur ki Allah, kâfirlerin gücünü kırar (güçleriyle size zarar vermelerini önler). Allah'ın gücü daha çetin ve cezası daha şiddetlidir.

لَا تُكَلَّفُ اِلَّا نَفْسَكَ/***Sen kendinden başkası (sebebiyle) sorumlu tutulmazsın:*** Savaş bazı insanların gözünü korkutunca (kaçmalarından dolayı) Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* için böyle denilmiştir. Yani “Şayet onlar seni yalnız bırakırlarsa sen tek başına savaş. Zira sana düşen sedece budur” demektir.

وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنٖينَ/***Mü'minleri de teşvik et:*** Yani mü'minler hakkında sana düşen sadece teşvik etmektir.

عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذٖينَ كَفَرُوا/***Umulur ki Allah, kâfirlerin gücünü kırar:*** Bir görüşe göre “عَسٰى/umut verme,” Allah'tan olduğunda vücûb ifade eder. Âyetteki “kâfirler”den kasıt burada Kureyş'tir. Allah Teâlâ, onları Bedir ve benzerlerinde, özellikle de Mekke'nin fethinde yenilgiye uğratarak güçlerini kırmıştır.

وَاَشَدُّ تَنْكٖيلاً/***Ve eşeddü tenkîlen:*** Yani “Allah'ın cezası ve azabı daha şiddetli” demektir.

---

126 Mana şöyle olurdu: “Onlardan pek azı müstesna bunu yaymazlardı.” Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 292.

مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَاۚ وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَاۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ مُقِيتاً{٨٥}

85. Kim iyi bir işe aracılık ederse onun da o işten bir nasibi olur. Kim kötü bir işe aracılık ederse onun da ondan bir payı olur. Allah her şeye hakkıyla kâdirdir.

شَفَاعَةً حَسَنَةً/***İyi aracılık:*** Aracılık bir Müslümanın sıkıntısını gidermek veya bir Müslümandan bir haksızlığı defetmek ya da bir Müslümana bir fayda temin etmektir.

شَفَاعَةً سَيِّئَةً/***Kötü aracılık:*** Bunun aksi olan aracılıktır. Bir görüşe göre, "شَفَاعَةً حَسَنَةً/şefâaten haseneten"den kasıt, itaattir. "شَفَاعَةً سَيِّئَةً/Şefâaten seyyieten" ise günahtır. İlk görüş daha kuvetlidir.

كِفْلٌ/***Kiflün:*** "Pay" demektir.

مُقِيتاً/***Mukîten:*** Bir görüşe göre, "Allah her şeye hakkıyla kâdirdir," bir görüşe göre "gözetleyici" demektir. Bir görüşe göre de "canlıları doyuran" yani "onları gıda ile rızıklandıran" demektir.

وَاِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِاَحْسَنَ مِنْهَا اَوْ رُدُّوهَاۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيباً{٨٦}

86. Bir selam ile selamlandığınız zaman siz de ondan daha güzeli ile selamlayın yahut aynı ile karşılık verin. Şüphesiz Allah, her şeyin hesabını tutmaktadır.

فَحَيُّوا بِاَحْسَنَ مِنْهَا اَوْ رُدُّوهَا/***Siz de ondan daha güzeli ile selamlayın:*** Bu emrin anlamı, selama karşılık vermektir. Serbestlik ise kendisine selam vermiş olana misliyle veya ondan daha güzeli ile karşılık vermek arasındadır. Daha güzeli, "daha üstünü" demektir. Örneğin; kendisine "selâmün aleyke" denilmiş kimsenin selâma, rahmet kelimesini ilave

ederek yahut rahmet ve bereket kelimelerini ilave ederek karşılık vermesidir.[127] Mâlik ve Şâfiî'ye göre selama karşılık vermek vaciptir. Bazı insanlar da "Bu, farz-ı ayındır" demiştir. Kâfire karşılık verme konusunda ihtilaf edilmiştir. Bir görüşe göre, âyetin umum ifade etmesinden dolayı onlara da karşılık verilir. Bir görüşe göre, onlara karşılık verilmez. Bir görüşe göre de hadiste geçtiği gibi onlara sadece "عليكم/söylediğinin aynısı sana olsun" denilir. [128]Bu, Mâlikî mezhebinin görüşüdür. Zira onlar (konuşmaya) selamla başlamazlar.

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِۜ وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ حَدِيثاً {٨٧}

87. Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Elbette sizi kıyamet günü toplayacaktır, bunda asla şüphe yoktur. Kim Allah'tan daha doğru sözlü olabilir?

لَيَجْمَعَنَّكُمْ/***Elbette sizi kıyamet günü toplayacaktır:*** Mahzuf kasemin cevabı olup[129] "haşr" manası içermektedir. Bundan dolayı "اِلٰى/ilâ" harfi cerri ile müteaddi olmuştur.

وَمَنْ اَصْدَقُ/***Ve men esdaku:*** Lafız bakımından istifhamdır. Anlamı ise "Hiç kimse Allah'tan daha doğru sözlü değildir" şeklindedir.

---

127 Rivâyete göre bir kişi, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip "es-Selâmü aleyke ya Resûlallah" dedi. O da ***"Ve aleykesselâm ve rahmetullah"*** dedi. Sonra bir başkası geldi: "es-Selâmü aleyke ya Resûlallah ve rahmetullahi" dedi. Resûlullah da ***"es-Selâmü aleyke ve rahmetullahi ve berakâtühû"*** dedi. Sonra bir başkası gelip "es-Selâmü aleyke ya Resûlallah ve rahmetullahi ve berakâtühû" dedi. O da ***"Ve aleyke"*** dedi. Adam "Ey Allah'ın Nebîsi! Anam-babam sana kurban olsun! Sana filan filan geldi, sana selâm verdiler, sen onlara bana verdiğinden daha fazlasıyla karşılık verdin" dedi. O da ***"Sen bize bir şey bırakmadın ki. Allah Teâlâ 'Bir selâm ile selâmlandığınız zaman siz de ondan daha güzeli ile selâmlayın yahut aynı ile karşılık verin' buyurdu. Biz de onu sana iade ettik"*** dedi. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 544.

128 Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle rivâyet edilmiştir: ***"Bir gayrimüslim size selam verdiğinde 've aleyküm' deyin. Çünkü onlar (selam veriyormuş gibi yaparak) 'es-Sâmu aleyküm/Ölüm üzerinize olsun' derlerdi."*** (Buhârî, İsti'zân 22)

129 Takdiri "واللهِ لَيَجْمَعَنَّكُمْ/Allah'a yemin olsun ki, elbette Allah sizleri toplayacaktır" şeklindedir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, X, 167.

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللّٰهُ اَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا اَتُرِيدُونَ اَنْ تَهْدُوا مَنْ اَضَلَّ اللّٰهُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلاً {٨٨}

88. Size ne oldu da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız? Hâlbuki Allah onları kendi ettikleri yüzünden baş aşağı etmiştir. Allah'ın saptırdığını doğru yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah'ın saptırdığı kimse için asla (doğruya) yol bulamazsın!

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ/***Size ne oldu da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız?:*** Buradaki "مَا/mâ" azarlama anlamında istifhâmiyye edatı olup hitap Müslümanlaradır. "فِئَتَيْنِ/Fieteyn" kelimesi, "iki farklı grup" anlamındadır. Bu kelime hâl olarak mansuptur. Burada münafıklardan maksat, İbn Abbâs'ın belirtmiş olduğu şu husustur: Bu âyet Mekke'de müşriklerle birlikte olan bir grup hakkında inmiştir. Orada iken onlar iman ettiklerini iddia etmiş ancak hicret etmemişlerdi. Bir müddet sonra onlardan bir grup Şam'a ticaret için gitmişti. Müslümanlar da onlar hakkında ihtilafa düştüler: Hicret etmediklerinden dolayı onların mallarını ganimet olarak almak için onlarla savaşsınlar mı? Yahut mü'min olduklarından dolayı onları rahat mı bıraksınlar? Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665) "Bu âyet Uhud günü savaştan dönen münafıklar hakkında inmiştir" demiştir. Bundan dolayı sahâbe onların durumu hakkında ihtilafa düştü. İşte Allah Teâlâ'nın "حَتَّى يُهَاجِرُوا/***hicret edinceye kadar***"[130] ifadesi buna karşı çıkmaktadır.

أَرْكَسَهُمْ/***Erkesehüm:*** "Onları saptırdı ve helâk etti" demektir.

وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ اَوْلِيَاءَ حَتّٰى يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيّاً وَلَا نَصِيراً {٨٩}

130 Nisâ 4/89.

89. Sizin de kendileri gibi inkâr etmenizi istediler ki onlarla eşit olasınız. O hâlde Allah yolunda hicret edinceye kadar onlardan hiçbirini dost edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün ve hiçbirini dost ve yardımcı edinmeyin.

وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ/***İnkâr etmenizi istediler:*** Burada "وَدُّوا/veddû" lafzındaki zamir münafıklara aittir. Yani "Onlar inkâr etmenizi arzu ederler" demektir.

فَخُذُوهُمْ/***Onları yakalayın:*** Esir almayı kastetmektedir.

إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ/***Katılanlar hariç:*** Bu ifade "فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ/***Onları yakalayıp öldürün***" sözünden istisnadır. Anlamı şöyledir: Antlaşmalı olmayan kâfirlerden her kim, antlaşması olan kâfirlerin yanına giderse -ki onlar Müslümanlarla aralarında mütâreke ve antlaşma bulunan kimselerdir- bu kimseye karşı barış içerisinde olma ve bu kimseyle savaşmama konusundaki hüküm tıpkı kendileriyle antlaşma yapılmış kimselerin hükmü gibidir.[131] İslâm'ın başlangıcında uygulama böyleydi. Daha sonra Berâe/Tevbe sûresinin başındaki savaş âyetiyle bu neshedildi.

اِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ اِلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ اَوْ جَٓاؤُ۫كُمْ
حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ اَنْ يُقَاتِلُوكُمْ اَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ
لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتَلُوكُمْ فَاِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَاَلْقَوْا
اِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا {٩٠}

90. Ancak kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluma katılanlar ya da sizinle savaşmaktan yahut kendi

---

131 Âlimler, Müslümanlar ile aralarında antlaşma bulunan kavmin kimler olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı âlimler, bunların Eslem kabilesi mensupları olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu kabile ile Hz. Peygamber arasında bir antlaşma vardı. Hz. Peygamber, Mekke fethi için yola çıktığında, kendisine isyan etmemek ve de Müslümanlara karşı başkalarına yardım etmemek şartıyla Hilâl b. Uveymir el-Eslemî'ye gelip sığınan herkese, Hilâl'e tanınan hakların tanınacağı hususunda Hilâl ile bir antlaşma yapmıştır. Bk Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, X, 171.

kavimleriyle savaşmaktan yürekleri sıkılarak size gelenler müstesna. Allah dileseydi onları başınıza bela ederdi de sizinle savaşırlardı. Şayet onlar sizden uzak durup savaşmazlar ve size itaat (teslimiyet) arzederlerse bu durumda Allah size, onların aleyhinde bir yola girme hakkı vermemiştir.

Süheylî ve onunla aynı fikirde olanlar "الَّذِينَ يَصِلُونَ/***katılanlar***" hakkında "Onlar Kinâne b. Müdlicoğullarıdır" demişlerdir.

اِلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ/*Kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir toplum:* Bu toplum Huzâalılardır. Müdlicoğulları, Huzâaoğullarının Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'le yapmış oldukları barış antlaşmasına katıldılar. Buna göre "الَّذِينَ يَصِلُونَ/ellezîne yesılûne" ifadesi, "Onların yanına varıyor ve onların girmiş oldukları mütârekeye katılıyorlar" anlamına gelir. Bir görüşe göre bu ifadenin anlamı "akrabalık bağı olanlar" demektir. Ancak Kureyş içerisinde Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hem kendi akrabaları hem de mü'minlerin akrabaları varken onlarla savaşmış olması dikkate alınırsa bu gerçekten zayıf bir görüştür. Bu durumda antlaşmalı kâfirlerin akrabalarıyla niye savaşmasın ki?

اَوْ جَٓاؤُ۫كُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ/*Yürekleri sıkılarak size gelenler müstesna:* Bu ifade "يَصِلُونَ/yesılûne" lafzına veya "قَوْمٍ/kavmin" sözcüğünün sıfatı olan "بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ/***kendileriyle aranızda antlaşma bulunan***" ifadesine atıftır. Söz konusu ifadenin anlamı buna göre değişiklik arzeder. Ancak ilki daha kuvvetlidir. "حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ/Hasirat sudûruhüm" ifadesi hâl konumundadır. Bunun delili de Yakub el-Hadramî'nin (ö. 205/821) "حَصِرَةً/hasiraten" şeklindeki kıraatidir. Bu ifadenin anlamı şöyledir: "Savaştan dolayı gönülleri daralmış ve savaşmayı istememiş (olarak size gelenler hariç)." Bu âyet, Müslümanlarla savaşmayı istemeyerek Müslümanlara gelmiş olan bir kavim hakkında inmiştir. Yine bu kimseler kendi kavimleriyle de savaşmak istemiyorlardı. Zira onlar küfre düşmüş olan akrabalarıydı. Bundan dolayı Allah Teâlâ, onlardan uzak durmayı (savaşmamayı) emretmiş ancak daha sonra bu da savaş âyetiyle nesh edilmiştir.

فَاِنِ اعْتَزَلُوكُمْ/**Şayet onlar sizden uzak dururlarsa:** Yani "Şayet sizinle barışırlar ve savaşmazlarsa" demektir. Âyetteki "السَّلَمَ/es-seleme" kelimesi burada "itaat etme" anlamındadır.

سَتَجِدُونَ اٰخَرِينَ يُرِيدُونَ اَنْ يَأْمَنُوكُمْ وَيَأْمَنُوا قَوْمَهُمْ كُلَّمَا رُدُّوا اِلَى الْفِتْنَةِ اُرْكِسُوا فِيهَا فَاِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُوا اِلَيْكُمُ السَّلَمَ وَيَكُفُّوا اَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَاُولٰٓئِكُمْ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَاناً مُبِيناً{٩١}

91. Yalnız başka insanlar da göreceksiniz; bunlar hem sizden hem de kendi toplumlarından emin olmak isterler. Bunlar her ne zaman küfre çağrılsalar ona baş aşağı dalarlar. Eğer sizden uzak durmaz, barış teklif etmez ve (sizden) ellerini çekmezlerse onları yakalayın, rastladığınız yerde öldürün. İşte onlara karşı size apaçık yetki verdik.

سَتَجِدُونَ اٰخَرِينَ/***Yalnız başka insanlar da göreceksiniz:*** Bu âyet sahtekâr bir topluluk hakkında inmiştir. Bunlar Esedoğulları ve Gatafânoğullarından bazı kimselerdi. Medine'ye geldiklerinde Müslümanlardan yana güvende olabilmek için Müslüman oldular ve antlaşma yaptılar. Kavimlerinin yanına döndüklerinde de inkâra saptılar ve kavimlerinden yana güvende olmak için antlaşmayı bozdular. Âyette geçen "فِتْنَةِ/fitne" kelimesi burada kuvvetli olan görüşe göre küfürdür. Bir görüşe göre imtihandır.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِناً اِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِناً خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِهٖٓ اِلَّٓا اَنْ يَصَّدَّقُوا فَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِهٖ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللّٰهِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيماً حَكِيماً{٩٢}

92. Yanlışlıkla olması dışında bir mü'minin bir mü'mini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mü'mini öldüren

kimsenin, mü'min bir köle azat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gerekir. Ölünün ailesi o diyeti bağışlarsa başka. (Bu takdirde diyet vermez.) Şayet öldürülen size düşman toplumdan fakat kendisi mü'min ise (öldürenin) mü'min bir köleyi azat etmesi gerekir. Şayet kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir toplumdan ise ailesine teslim edilecek bir diyet ve bir mü'min köleyi azat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin, Allah tarafından tevbesinin kabulü için iki ay peş peşe oruç tutması gerekir. Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِناً اِلَّا خَطَأً/Yanlışlıkla olması dışında bir mü'minin bir mü'mini öldürmeye hakkı olamaz: Bu âyet, Ayyâş b. Rebîa'nın (ö. 15/636) Hâris b. Zeyd'i öldürmesi sebebiyle inmiştir. Hâris, Ayyâş'ın Müslüman olmasından dolayı ona işkence ediyordu. Ancak daha sonra kendisi de Müslüman olmuş ve hicret etmişti. Ayyâş ise onun Müslüman olduğunu bilmiyordu ve onu öldürdü.

Bir görüşe göre, buradaki istisna, munkatı istisna'dır. Anlamı şudur: Bir mü'minin bir mü'mini herhangi bir gerekçeyle öldürmesi helâl değildir. Ancak hataen böyle bir şey bazen vukû bulabilir. Doğru olan buradaki istisnanın muttasıl istisna olmasıdır. Anlam şöyledir: Bir mü'minin bir mü'mini öldürmesi, hataen, kasıtsız ve bilmeyerek öldürmesi müstesna ne uygun olur ne de mü'mine yakışır. Şöyle ki: Hataen öldürme durumunda mü'minin elinden bir şey gelmemiştir. Burdaki "خطأً/hataen" kelimesinin mansup olması ise ya mef'ûlün min eclih olmasından veya hâl olmasından ya da mahzûf mastarın sıfatı olmasından dolayıdır.

وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِناً خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ/Yanlışlıkla bir mü'mini öldüren kimsenin, mü'min bir köle azat etmesi ve diyet vermesi gerekir: Bu ifade, hataen öldüren katile gerekli olan şeyi açıklamaktadır. Allah Teâlâ, o kimseye bir köleyi özgürlüğüne kavuşturmayı ve kan bedelini vacip kılmıştır. Bir köleyi özgürlüğüne kavuşturmak, katilin malından olur. Kan bedeli ise katil adına diyet ödemekle sorumlu kişilerin (âkilin) malından

olur. Bu bilgi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelmiş olup bu âyeti açıklamaktadır. Zira âyetin lafzı, hem bu manaya hem de bunun dışında başka manalara hamledilebilir. Ancak âlimler bu anlamda ittifak etmişlerdir. Mâlik, özgürlüğüne kavuşturulacak kölenin, mü'min olmasını şart koşmuştur. Kölede sakatlık (körlük, topallık vb.) bulunmaması durumunda hürriyet kazanmaya aday olan köle olmuş olması[132] dikkate alınmaz.[133] Ancak iman etmiş olması gerektiğine dair nas (delil) vardır. Bundan dolayı da âlimler bu konuda ittifak etmişlerdir. Zıhâr[134] ve yemin kefâretinde azat edilecek kölede (iman etmiş olmasının şart olup olmadığı konusunda) âlimler ihtilaf etmişlerdir.[135] Hürriyete aday olan köle olma vasfının olmaması Allah Teâlâ'nın "فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ/***mü'min bir köleyi azat etmesi***" ifadesinden kaynaklanmaktadır. Zira bu ifadenin zahiri, kendisiyle kefâret ödendiği anda (herhangi bir sözleşmeye bağlı olmaksızın)[136] kölenin hürriyetine kavuşması anlamını ihtiva eder. Herhangi bir sakatlığın bulunmamasının ise kölelikten kurtarmanın bir gereği olduğunu iddia etmişlerdir. Bu konuda farklı görüşler vardır. Diğer taraftan âyette diyetin miktarı belirtilmemiştir. Mâlik'e göre ödenecek bu miktar, devesi olanlar için yüz deve, altını olanlar geçerli bin

---

132 Buradaki ifadenin lafzî tercümesi "... kendisi için hürriyet akitlerinden bir aktin var olması" şeklindedir.

133 İslâm hukukunda köleler hakları yönüyle farklı gruplara ayrılır: Müdebber: Azat olması, sahibinin ölümüne bağlanan köledir. Mükâteb: Bedel-i kitabete bağlanmış köle demektir. Kitâbet ise kölenin azat olmasının, sahibine mal ödemesine bağlanmış olmasıdır. Geniş bilgi için bk. Aydın, Mehmet Âkif, Hamîdullah, Muhammed "Köle," *DİA*, İstanbul, 2002, XXVI, 246-248.

134 Kişinin hanımını annesine benzetmesinden dolayı hanımının kendisine haram kılınmasıdır.

135 Örneğin; Şâfiî, zıhâr kefâretini de hataen adam öldürmeye kıyaslayarak azat edilecek kölenin iman etmiş olmasını şart koşmuştur. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 549.

136 Konunun anlaşılması için burada kölelikteki azat şekillerinden "tedbir"i belirtmek gerekir. Tedbirde efendi, kölesinin hürriyetine kavuşmasını kendi ölümüne bağlar. Bu da "Ben öldükten sonra sen hürsün" vb. şeklindeki ifade ile olur. Ya da mükâteb şeklinde kölenin hürriyyeti bir bedel ödemesine bağlanmıştır. İşte yukarıdaki âyette kastedilen köle azadı bunun gibi tehirli veya herhangi bir şartı bağlı olan azat değil kefâretin ödenmesi ile birlikte kölenin hürriyetine kavuşacağı bir azat şeklidir. Geniş bilgi için bk. İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî (ö. 595/1198), *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesıd*, I-IV, Kâhire: Dârü'l-Hadîs, 2004, III, 130, IV, 157, 170.

dinar, gümüşü olanlar için geçerli on iki bin dirhemdir. Bu miktarlar Ömer *radıyallahu anh*'dan nakledilmiştir.

مُسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِه۪/Müsellemetün ilâ ehlihî: Yani "onlara ödenecek" demektir. Buradaki "اَهْلٌ/ehlün" kelimesi "vârisler" anlamınadır. Diyetin teslim süresinde ihtilaf edilmiştir. Bir görüşe göre kan bedeli, onlara hemen ödenir. Bir görüşe göre üç, bir başka görüşe göre dört yılda ödenir. Âyetteki "teslim" lafzı mutlaktır. Bu konuda sünnetten gelen bir şey olmasaydı[137] ödeme süresinde serbest olma görüşü daha kuvvetli olurdu.

اِلَّٓا اَنْ يَصَّدَّقُواۜ/Ölünün ailesi o diyeti bağışlarsa başka: Zamir maktûlün velilerine döner. Yani "onlar diyeti düşürürlerse diyet düşer." Zâhirîlerin aksine Mâlik ve cumhura göre, maktûl (yaralı vb. hâlde iken) diyeti düşürdüğünde de yine diyet düşer. Zâhirîlerin delili söz konusu ifadedeki zamirin velilere dönmesidir. Cumhur ise "Diyetin veliler tarafından düşürülmesi sadece maktûl diyeti düşüremediğinde olur" demiştir.

فَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْر۪يرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍۜ/Şayet öldürülen size düşman toplumdan fakat kendisi mü'min ise (öldürenin) mü'min bir köleyi azat etmesi gerekir: Âyetin anlamı şöyledir: Şayet hataen öldürülen kişi mü'min ve kavmi de savaş hâlinde olan düşman kâfirlerden ise o kişinin öldürülmesinden dolayı diyetsiz sadece köle azadı gerekir. Onlara kan bedeli, Müslümanlara karşı kendilerini korumasınlar diye ödenmez. İbn Abbâs'a göre bu (hüküm) sadece iman edip dârülharbde kalmış ve henüz hicret etmemiş kimse hakkındadır.[138] Diğerleri İbn Abbâs'a muhalefet etmişlerdir. Mâlik'e göre de bu durumda kan bedeli beytülmâlden olur. Ona göre âyet mensuhtur.

---

137 İbn Cüzey'in *et-Teshîl*'inin tahkikini yapan Muhammed b. Seyyid Muhammed Mevlâ, diyetin ödenme süresi ile ilgili hadis bulamadığını belirtmiş, akabinde Tirmizî'nin şu ifadesine yer vermiştir: "Âlimler diyetin üç senede ve her sene üçte biri ödenmek suretiyle alınabileceğine topluca hükmetmişlerdir." Bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 445.

138 Buna göre âyetin takdiri şöyle olur: "Eğer yanlışlıkla öldürülen kimse mümin olup dâru'l-harpte oturanlardan birisi ise bu durumda yanlışlıkla öldürülmesi sebebiyle vacip olan sadece köle azat etmektir." Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, X, 180.

وَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ/Şayet kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir toplumdan ise: Âyetin anlamı şöyledir: Hataen öldürülen kişinin kavmi antlaşmalı olan kâfirlerden ise bu kişinin öldürülmesinden dolayı köle azadı ve antlaşmalarından dolayı da vârislerine diyet gerekir. Buna göre maktul, mü'mindir. Bundan dolayı Mâlik "Zimmînin öldürülmesinden dolayı kefâret gerekmez" demiştir. Bir görüşe göre, bu âyete konu olan maktul, kâfirdir. Öyleyse buna göre zimmînin öldürülmesinden dolayı kefâret vacip olur. Bir görüşe göre de âyet mü'min ve kâfiri kapsar. Âyetin lafzı mutlaktır, ne var ki onu kendisinden önceki kısımda yer alan "وَهُوَ مُؤْمِنٌ/**kendisi mü'min**" ifadesi mukayyet hâle getirmiştir. Hasan (el-Basrî ö. 110/728) burada "وَهُوَ مُؤْمِنٌ/**kendisi mü'min**" şeklinde okumuştur.[139]

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ/Bunları bulamayan kimsenin, iki ay peş peşe oruç tutması gerekir: Yani köle azad etme imkânı bulamayan ve buna güç yetiremeyen kimsenin onun yerine iki ay peş peşe oruç tutması gerekir.

تَوْبَةً مِنَ اللّٰهِ/Allah tarafından tevbesinin kabulü için: Bu ifade mastar olarak mansup olup anlamı şöyledir: Allah'tan bir rahmet ve hafifletme olarak (iki ay peş peşe oruç tutması gerekir).

وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِناً مُتَعَمِّداً فَجَزَٓاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِداً فِيهَا وَغَضِبَ
اللّٰهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَاَعَدَّ لَهُ عَذَاباً عَظِيماً {٩٣}

93. Kim bir mü'mini kasten öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lanetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.

وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِناً مُتَعَمِّداً فَجَزَٓاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِداً فِيهَا/Kim bir mü'mini kasden öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir: Bu âyet Mekîs b. Subâbe sebebiyle nâzil olmuştur. Mekîs, hatâen öldürülen kardeşi Hişâm'ın diyetini aldı. Daha sonra da kardeşini öldürenlerin kavminden

---

139 "وَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَهُوَ مُؤْمِنٌ/Şayet kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir toplumdan ve mü'min ise." Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 325.

bir adamı öldürdü ve müşrik olarak dinden dönmüş oldu. Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* de onun öldürülmesini emretti.

Cumhura göre kasıtlı kimse, demir aletle veya taşla yahut sopa ve benzeri şeylerle öldürmeye kasteden kimsedir. Bu âyet, "Mü'minlerden günahkâr olanlar cehennemde ebedi olarak kalmaz" diyen Eş'arî mezhebine ve benzerlerine göre hüküm ifade etmez. "Günahkârlar cehennemde ebedi kalacaktır" diyen Mu'tezile ve benzeri kimseler "خَالِداً فِيهَا/ ***içinde ebediyen kalacağı"*** ifadesini delil getirmişlerdir. Eş'ariyye bu ifadeyi dört cihette te'vil etmiştir:

Birincisi: "Bu âyet mü'mini öldürmüş olan kâfir hakkındadır" demişlerdir.

İkincisi: "Kasten kelimesinin buradaki anlamı öldürmeyi helâl saymaktır. Bu da küfre hamledilebilir" demişlerdir.

Üçüncüsü: "Buradaki ebedilik kelimesi devamlılık bildirmez, uzun bir süreden ibarettir" demişlerdir.

Dördüncüsü: Bu âyet, Allah Teâlâ'nın "اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَٓاءُ/***Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; ondan başka günahları dilediği kimse için bağışlar"***[140] âyetiyle mensuhtur.

Mu'tezile'ye gelince; onlar "خَالِداً فِيهَا/***içinde ebediyen kalacağı"*** âyetini zâhirine hamletmiş ve bu âyeti "وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَٓاءُ/***Şirkten başka günahları dilediği kimse için bağışlar"***[141] ifadesini nesheden âyet olarak görmüşlerdir. Yine onlar, Zeyd b. Sâbit'in (ö. 45/665) "Kolaylıktan sonra zorluk indi" sözünü, İbn Abbâs'ın "Şirk ve cinayet; kim bu ikisi üzere ölürse (cehennemde) ebedidir" sözünü, Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Kişinin kâfir olarak ölmüş olması veya bir kişinin bir mü'mini kasten öldürmüş olması hariç Allah'ın tüm günahları affetmesi umulur"***[142] hadisini delil olarak

140 Nisâ 4/116.
141 Nisâ 4/116.
142 Ebû Davud, 3724; Nesâî, 3919.

getirmişlerdir. Bu âyet ve rivâyetler, diğer günahlar arasında cinayete has verilmiş bir hükmün olmasını gerektirmektedir. İnsanlar, kasten katil olan kişinin tevbe ettiğinde tevbesinin kabul edilip edilmeyeceği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Aynı şekilde İbn Rüşd el-Hallâf, katile suçundan dolayı kısas yapılması durumunda ahirette ona verilecek cezanın düşüp düşmeyeceğini hikâye ederek aktarmıştır. Bu konuda doğru olan Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Kim bir günah işler ve bundan dolayı dünyada ona bir ceza verilirse, bu ceza o günahına kefâret olur"***[143] hadisinden dolayı bu günahın düşmüş olmasıdır. Âlimlerin çoğu da böyle demiştir.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ اَلْقٰى اِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِناًۚ تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۘ فَعِنْدَ اللّٰهِ مَغَانِمُ كَث۪يرَةٌۜ كَذٰلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُواۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يراً {٩٤}

94. Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyice araştırın. Size selam verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek "Sen mü'min değilsin" demeyin. Çünkü Allah'ın nezdinde daha çok ganimet vardır. Önceden siz de öyle iken Allah size lütfetti; o hâlde iyice araştırın. Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.

اِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ/*İzâ darabtüm fî sebîlillah:* "Cihad için yola çıktığınız zaman" demektir.

فَتَبَيَّنُوا/*Fe-tebeyyenû:* Bu kelime "بَيَانٍ/beyân" mastarından gelmektedir. Yine "ثَبَات/sebât" mastarından üç noktalı se harfi ile "فَتَثَبَّتُوا/fe-tesebbetû" şeklinde de okunmuştur.[144] Bu fiilin gelmiş olduğu "تَفَعَّلَ/tefe'ule" babı,

---

143 Buhârî, 18; Müslim, 1709; Tirmizî, 1439.

144 Her iki kıraat mana bakımından birbirine yakındır. "فَتَثَبَّتُوا" şeklinde okunduğunda acele ile hareket etmenin zıttı bir manaya geldiği ve teenni ile hareket edip acele etmemek gerektiği söylenmiş olur. "بَيَانٍ" mastarından "فَتَبَيَّنُوا" şeklinde okunduğunda ise ihtiyatlı hareket etmekten muradın "iyice araştırmak olduğunu" ifade etmiş olur. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, XI, 189.

burada "إِسْتِفْعَال/istif'âl" babının anlamındadır. Yani "Meselenin hakikatini ve kesinliğini iyice araştırın" demektir.

أَلْقٰى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ/***Size selam verene:*** Buradaki "السَّلَام/e-selâm" kelimesi elifsiz "السَّلَمَ/es-seleme" şeklinde "teslim oldu" ve "elini uzattı" demektir. Yine "السَّلَام/es-selâm" şeklinde elifle "selam verme" anlamındadır. Bu âyet, askerî bir birlik hakkında inmiştir. Bu birliktekiler bir adama rastlamış, adam da onlara selam verip "Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur, Muhammed Allah'ın elçisidir" demiştir. Bunun akabinde onlardan biri, adama saldırmış ve adamı öldürmüştür. Bu olay, Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'i çok üzmüştü. Buradaki katil Muhallim b. Cessâme, maktûl ise Âmir b. el-Ağbad'dır. Bir görüşe göre, katil Üsâme b. Zeyd, maktûl ise Mirdâs b. Nehîk'tir.

تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا/***Dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek:*** "Dünya hayatının geçici menfaati" ile "ganimeti" kastetmektedir. Öldürülen adamın koyunu (ganimeti) vardı.[145]

فَعِنْدَ اللّٰهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ/***Çünkü Allah'ın nezdinde daha çok ganimet vardır:*** Bu, bir vaat ve Müslüman olduğunu ifade etmiş kimsenin malından sakındırmadır.

كَذٰلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ/***Önceden siz de öyle iken:*** Bir görüşe göre anlamı şöyledir: "Sizler kâfir idiniz de Allah sizi İslâm ile hidayete erdirdi." Bir görüşe göre de "Sizler kavminizden imanınızı saklıyordunuz" şeklindedir.

فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ/***Allah size lütfetti:*** Allah'ın kudreti ve yardımıyla sizler Müslüman olduğunuzu açıkladınız.

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ
فِي سَبِيلِ اللّٰهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ

145 Müfessir muhtemelen öldürülen kişi ile önceki satırda bahsettiği Mirdâs b. Nehîk'i kastediyor. Zira onunla ilgili rivâyette yanında koyunları olduğu ve onu öldüren kişinin koyunları aldığı belirtilmiştir. Rivâyet için bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 552; Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, XI, 189.

وَاَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلاًّ وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰى وَفَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ اَجْراً عَظِيماًۙ {٩٥} دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوراً رَحِيماً{٩٦}

95. Mü'minlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturup kalanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz. Allah, malları ve canları ile cihad edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah hepsine de güzellik (cennet) vaat etmiştir ama mücahidleri, oturanlardan çok büyük mükâfatla üstün kılmıştır. 96. Kendisinden birtakım dereceler, bağışlama ve rahmet (vermiştir). Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ*/Mü'minlerden oturanlar (cihad edenlerle) bir olmaz:* Âyet, "cihâd edenleri oturup cihad etmeyenlerden üstün tutma" anlamındadır.

غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ*/Özür sahibi olanlar dışında:* Söz konusu âyet indiğinde âmâ olan İbn Ümmi Mektûm (ö. 15/636) kalktı ve şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü! Ruhsat var mı? Zira ben âmâyım." Bunun üzerine âyetin "**غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ*/özür sahibi olanlar dışında*"** kısmı indi. Bu ifadedeki "غَيْرُ/gayru" kelimesi üç harekeyle de okunmuştur. "الْقَاعِدُونَ/el-Kâidûne" kelimesinin sıfatı olarak merfû,[146] (bu kelimeden) istisnâ veya hâl olurak mansup,[147] الْمُؤْمِنِينَ/el-mü'minîne" kelimesine sıfat olarak da mecrûr okunmuştur.

دَرَجَةً*/Bir derece üstün kılınanlar:* Bu ifade bir görüşe göre (bu kimseleri), geride kalan özür sahiplerinden üstün tutmaktadır. (Sonraki âyette geçen) "**دَرَجَاتٍ*/derecelerle üstün kılınanlar*"** ise geride özürsüz kalanlara üstün tutulmaktadır. Bir görüşe göre, "**دَرَجَاتٍ*/derecelerle***

146 Buna göre mana, "Özür sahibi olmayıp oturan kimselerle cihad edenler bir olmaz" şeklindedir.

147 İstisnâ olması durumunda mana "özrü bulunmayanlar hariç, oturanlar... denk olmaz" şeklindedir. Hâl olması durumunda mana, "sıhhatli iken oturanlarla cihad edenler bir olmaz" şeklinde olur.

üstün kılınanlar" kelimesi mübâlağa ve "دَرَجَةً/derecaten" kelimesini tekit etmektedir.

الْحُسْنٰى/***Güzellik:*** Cennettir.

اَجْراً/***Ecran:*** Bu kelime, "دَرَجَاتٍ/derecâtin" kelimesinden hâl olarak mansup ya da "فَضَّلَ/feddale" fiilinin mastarı olan "تفضيل/tafdîl" anlamında mastariyyedir.[148] Diğer taraftan "دَرَجَاتٍ/derecâtin" kelimesi "اَجْر/ecr" kelimesinden bedel olarak veya gizli bir fiille mansup kılınmıştır. Yine "مَغْفِرَةً وَرَحْمَةً/mağfireten ve rahmeten" kelimeleri fiillerinin gizlenmesi ile (mef'ûlü mutlak olarak) nasb kılınmıştır. Yani "Onları kesin olarak bağışlamış ve onlara bol bol merhamet etmiş" demektir.

اِنَّ الَّذِينَ تَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمِي اَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْاَرْضِ قَالُوا اَلَمْ تَكُنْ اَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَاُولٰٓئِكَ مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَسَٓاءَتْ مَصِيراًۙ {٩٧}

97. Kendilerine yazık eden kimselere melekler, canlarını alırken "Ne işte idiniz?" dediler. Bunlar "Biz yeryüzünde çaresizdik" diye cevap verdiler. Melekler "Allah'ın arzı geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya!" dediler. İşte onların barınağı cehennemdir. Orası ne kötü bir gidiş yeridir.

اِنَّ الَّذِينَ تَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ/***Meleklerin canlarını aldığı kimseler:*** Bu âyet, Mekke'de iken Müslüman olup hicret etmeyen bir kavim hakkında inmiştir. Onlar Bedir günü geldiğinde de kâfirlerle birlikte savaşa çıktılar

---

148 Bu durumda "اَجْراً" kelimesi, "فَضَّلَ" fiilinin mastarı olan "تفضيل" kelimesinin yerine gelmiş gibidir. Takdiri şöyledir: "فضلهم تفضيلة واحدة/Allah, onları çok çok üstün kıldı." Bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 554. Buradaki cümlede yer alan "واحدة" kelimesinin niçin geldiği hakkında şu bilgilere yer vermek gerekir. Mef'ûlü mutlak, adet (mastarı merre) için gelmiş, fiil de sülâsiye mülhak ve te mastarın aslında ise ("تفضيلة" kelimesinde olduğu gibi) bu tekitten sonra mastarın adet nevinden olduğunu ifade etmek için "واحدة" kelimesi zikredilir. Bk. Galâyînî, Mustafa, *Câmiu'd-durûsi'l-Arabiyye,* Dâru'l-Hadîs, 2005, 136.

ve öldürüldüler. Onlar şunlardır: Kays b. Fâkihe, Hâris b. Zem'a, Kays b. Velîd b. Mugîra ve Ali b. Ümeyye b. Halef. Âyetteki "تَوَفّٰيهُمُ/teveffâhüm" fiilinin mazi[149] veya muzari[150] olması mümkündür.

ظَالِمِي/*Zâlimî:* Bu kelime hâl olarak nasb kılınmıştır.

قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ/*Melekler "Ne işte idiniz?" dediler:* Yani "Dininizle ilgili sizin duruşunuz neydi?" demektir.

قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْاَرْضِ/*Onlar "Biz yeryüzünde çaresizdik" diye cevap verdiler:* Bu, kınanmalarından dolayı onların özür beyan etmeleridir. Zira melekler ***"Ne işte idiniz?"*** sorusu ile onları kınamıştı. Buradaki "كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْاَرْضِ/künnâ müsted'afîne fi'l-ardi" ifadesi "Biz hicrete güç yetiremiyoruz" anlamındadır. Bu geçersiz bir özürdür.

قَالُوا اَلَمْ تَكُنْ اَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةً/*Melekler de "Allah'ın arzı geniş değil miydi?" dediler:* Bu ifade onlara bir cevap ve özürleri hususunda onları yalanlamadır.

اِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا
يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلاً {٩٨}

98. Erkekler, kadınlar ve çocuklardan (gerçekten) aciz olup hiçbir çareye gücü yetmeyenler, hiçbir yol bulamayanlar müstesnadır.

اِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ/*Gücü yetmeyenler müstesnadır:* Yani "Onlar gerçekten gücü yetmeyen kimseler" demektir. İbn Abbâs şöyle demiştir: "Ben, babam ve annem, Allah Teâlâ'nın bu âyette kastettiği kimselerdendik."

فَاُولٰٓئِكَ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ وَكَانَ اللّٰهُ عَفُوّاً غَفُوراً {٩٩}
وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ يَجِدْ فِي الْاَرْضِ مُرَاغَماً كَثِيراً وَسَعَةً

149 Bu kelime "تُوَفَّتْهُمْ" şeklinde de okunmuştur. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 555.
150 Bu kelime "تُوَفّاهم" şeklinde de okunmuştur. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 555.

وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِراً اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ اَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوراً رَحِيماً{١٠٠}

99. İşte bunları, umulur ki Allah affeder. Allah çok affedicidir, bağışlayıcıdır. 100. Kim Allah yolunda hicret ederse yeryüzünde gidecek birçok yer ve bolluk (imkân) bulur. Kim Allah ve Resûlü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisini ölüm yakalarsa artık onun mükâfatı Allah'a düşer. Allah da çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

مُرَاغَماً/Mürâgamen: Yani "Düşmanın gitmeye zorladığı taşınılacak bir yer ve mekân" demektir.

وَسَعَةً/Veseaten: Bu ifade "yeryüzünde bir genişlik," bir görüşe göre de "rızıkta (bolluk)" demektir.

فَقَدْ وَقَعَ اَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ/Artık onun mükâfatı Allah'a düşer: Yani "(Mükâfatı) kesin olarak belirlendi ve tamamen, eksiksiz olarak yazıldı" demektir.

وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ/Kim hicret ederek evinden çıkarsa: Âyetin hükmü umum ifade etmekte olup âyet Damra b. Kays hakkında inmiştir. Mekke'de iken o, çaresizlik içerisinde bulunan kimselerdendi. Allah Teâlâ'nın hicretle ilgili âyetini işittiğinde hastaydı. Damra "Beni (Mekke'den Medine'ye hicret için) çıkarın" dedi. Onun için bir sedye hazırlandı ve sedyeye konuldu. Ardından yola çıktı ve bir süre sonra da yolda öldü. Bir görüşe göre de âyet Hâlid b. Hizâm hakkında inmiştir. Şöyle ki: O, Habeşistan topraklarına hicret için yola çıkmıştı. Ancak yolda bir yılan onu ısırmış ve Habeşistan topraklarına ulaşamadan ölmüştü.

وَاِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْاَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلٰوةِ اِنْ خِفْتُمْ اَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوّاً مُبِيناً{١٠١}

101. Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler, sizin apaçık düşmanınızdır.

وَاِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْاَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلٰوةِ اِنْ خِفْتُمْ اَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا/***Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur:*** Âlimler âyetin yorumunda ihtilaf etmiş ve beş görüş öne sürmüşlerdir.

Birincisi: Âyet, yolculuk esnasında dört rekâtlı namazların iki rekâta düşürülmesi hakkındadır. Dolayısıyla âyetin zâhirine göre bu ancak korku mamazı için caizdir. Âişe ve Osman *radıyallahu anhumâ*'nın görüşü bu şekildedir.

İkincisi: Âyet yolculuk esnasında dört rekâtlı namazların iki rekâta düşürülmesini gerektirir. Ancak korku hâli olmadan yolculukta namazın kısaltılması hükmü sünnetten alınır. Bu görüşü, Ya'lâ b. Ümeyye'nin hadisi de teyit etmektedir. O şöyle demiştir: Ömer b. el-Hattâb'a, "Allah Teâlâ 'اِنْ خِفْتُمْ/***endişe ederseniz (namazı kısaltmanızda bir günah yoktur)'*** buyuruyor, insanlar artık güvende" dedim. O "Senin şaşırdığına ben de şaşırdım. Bunun üzerine Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bunu sordum. Allah Resûlü ***'Bu, Allah'ın size bağışladığı bir sadakadır. O hâlde siz de O'nun sadakasını kabul edin'***[151] buyurdu" dedi. Bu arada Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in güvende iken de namazı kısalttığı kesindir.

Üçüncüsü: Allah Teâlâ'nın "اِنْ خِفْتُمْ/***endişe ederseniz"*** ifadesi kendisinden sonraki âyette geçen "وَاِذَا كُنْتَ فِيهِمْ/***Sen de içlerinde bulunup"*** ifadesine râci olup vav, zaittir. Bu, uzak bir ihtimaldir.

Dördüncüsü: Âyet, her grubun özel olarak bir rekât kılması gerektiği görüşünde olanlara göre korku namazı hakkındadır. İbn Abbâs "Namaz, ikâmet hâlinde dört rekât olarak, yolculuk hâlinde iki rekât olarak, korku hâlinde ise tek rekât olarak farz kılındı" demiştir.

Beşincisi: Âyet, kılıçla vuruşma (savaş) hâlindeki namaz hakkındadır. Buna göre kısaltma, Allah Teâlâ'nın "فَاِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالاً اَوْ رُكْبَاناً/***Eğer (herhangi bir şeyden) korkarsanız (namazlarınızı) yaya yahut binekli***

151 Müslim, 686; Ebû Davud, 1199; Tirmizî, 3034.

olarak (kılın)[152] âyetinde olduğu gibi namazın (rekâtıyla değil) şekliyle ilgilidir. Biz, "Âyet yolculukta namazı kısaltma hakkındadır" dediğimizde âyetin zâhirî anlamı şu şekildedir: Namazı kısaltmak ruhsat, tamamlamak ise daha faziletlidir. Şâfiî mezhebinin görüşü bu şekildedir. Mâlik "Kısaltmak daha faziletlidir" demiştir. Bir görüşe göre, ikisi de aynıdır. Ebû Hanîfe ise namazı kısaltmayı vacip olarak görmüştür.

Âyetin lafzında, namazı kısaltmayı gerektiren mesafeye delâlet eden bir şey yoktur. Zira Allah Teâlâ'nın "وَاِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْاَرْضِ/***Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman***" ifadesinin anlamına göre "yolculuk mutlaktır." Bundan dolayı Zâhirîler, ister uzun ister kısa olsun her yolculukta namazı kısaltmaya cevaz vermişlerdir. Mâlikî ve Şâfiî mezheplerine göre namazı kısaltma mesafesi kırk sekiz mildir. Bu görüşlerine de İbn Ömer ve İbn Abbâs'tan gelen rivâyetleri delil olarak getirmişlerdir.

Aynı şekilde âyette, namazı kısaltma hükmünün, akraba için yapılan yolculuğa veya gayrımeşru bir şey (masiyet) için yapılan yolculuk dışında mübah olan yolculuğa tahsis edilmesine delâlet eden bir şey yoktur. Zira âyetin lafzı yolculuk hakkında (mukayyet olmaksızın) mutlaktır. Bundan dolayı Ebû Hanîfe, akraba için yapılan yolculukta, gayrımeşru bir şey (masiyet) için yapılan yolculukta ve mübah olan tüm yolculuklarda namazı kısaltmaya cevaz vermiştir. Mâlik, gayrımeşru bir şey (masiyet) için yapılan yolculukta bunu yasaklamıştır. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de gayrımeşru bir şey (masiyet) için yapılan yolculuk ve mübah olan tüm yolculuklarda yasaklamıştır. Namazı kısaltma ile ilgili âyete taalluk etmeyen birçok hüküm bulunmaktadır. Ancak bunları burada zikretmekten uzak durduk. Bu âyette geçen "فتنة/fitne" kelimesinden maksat, savaş veya istenmeyen şeylere (saldırıya) maruz kalmaktır.

وَاِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَاَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلٰوةَ فَلْتَقُمْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُٓوا
اَسْلِحَتَهُمْ فَاِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَٓائِكُمْ وَلْتَأْتِ طَٓائِفَةٌ اُخْرٰى لَمْ
يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَاَسْلِحَتَهُمْ وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا

152 Bakara 2/239.

لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ اَسْلِحَتِكُمْ وَاَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةًۜ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ كَانَ بِكُمْ اَذًى مِنْ مَطَرٍ اَوْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَنْ تَضَعُٓوا اَسْلِحَتَكُمْۚ وَخُذُوا حِذْرَكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَاباً مُهِيناً {١٠٢}

102. (Resûlüm! Böyle tehlikeli bir durumda) sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırdığın zaman, onlardan bir grup seninle beraber namaza dursunlar, silahlarını (yanlarına) alsınlar. Böylece (namazı kılıp) secde ettiklerinde (diğerleri) arkanızda olsunlar. Sonra henüz namazını kılmamış olan (bu) diğer grup gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar ve onlar da tedbirli olsunlar ve silahlarını alsınlar. O kâfirler arzu ederler ki siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gafil olsanız da üstünüze birden baskın yapsınlar. Yağmurun size sıkıntı vermesi veya hasta olmanız durumunda silahlarınızı bırakmanızda bir sakınca yoktur. Yine de tedbirinizi alın. Şüphesiz Allah, kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır.

وَاِذَا كُنْتَ فِيهِمْ/***Sen de içlerinde bulunduğun zaman:*** Âyet korku namazı hakkında olup âyetin zâhiri, Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in vefatından sonra bu namazın kılınmamasını gerektirir. Zira âyetteki hükmün geçerli olması için Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in onların içinde olması şart koşulmuştur. Ebû Yusuf (ö. 182/798) böyle demiştir. Diğer taraftan cumhur, Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* sonrası da bu namazın kılınabileceğine cevaz vermiştir. Zira onlar, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e olan hitabın ümmeti de kapsadığı görüşündedirler. Ayrıca sahâbe de Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* sonrasında bunu uygulamıştır. İnsanlar korku namazıyla ilgili hadislerdeki ihtilaftan dolayı bu konuyla ilgili on farklı görüş ortaya koymuşlardır. Ancak biz bunları burada zikretme ihtiyacı duymadık. Zira âyetin tefsiri bunlara dayanmaz. Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in âyette bahsedilen namazı, Zâtü'r-Rikâ gazvesinde kılmış olduğu korku namazıdır.

فَلْتَقُمْ طَٓائِفَةٌ/Bir grup namaza dursun: İmam Müslümanları iki gruba ayırır. Birinci grup namazın yarısını kılar, (diğerleri düşman karşısında) gözetlemede kalır. Daha sonra ikinci grup namazın kalan kısmını kılar. Bu kez de birinci grup gözetlemede kalır. Her grup kendi namazını tamamlar mı? (Yukarıda zikredilen) bu görüş, cumhurun görüşü mü yoksa değil mi? Bu konuda ihtilaf edilmiştir. Bir görüşe göre, tamamlar. Burada da bu namazı onların imamlarının ardından imamla birlikte mi yoksa ondan sonra mı tamamlayacakları konusunda ihtilaf edilmiştir.

وَلْيَأْخُذُٓوا اَسْلِحَتَهُمْ/Silahlarını (yanlarına) alsınlar: Burada silahlarını almaları emredilen kişilerin kimler olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir.[153] Bir görüşe göre (bu emrin muhatabı), namaz kılan gruptur. Bir görüşe göre, nöbetteki kimselerdir. Birinci görüş tercihe şayan olandır. Zira bu ifadeden sonra diğer grup hakkında zaten Allah Teâlâ "وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَاَسْلِحَتَهُمْ/**Tedbirli olsunlar ve silahlarını alsınlar**" demiştir. Bu ifade, Müslümanlar namazda iken düşman onlara saldırırsa kendileriyle savaşanlara karşı onların da savaşmasının caiz olduğuna delalet etmektedir. Aksi hâlde kendilerine karşı savaşanları silahlarla uzaklaştırmayacaklarsa silahları almanın bir anlamı olmazdı.

فَاِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَٓائِكُمْ/Böylece (namazı kılıp) secde ettiklerinde (diğerleri) arkanızda olsunlar: Buradaki "فَاِذَا سَجَدُوا/secde ettiklerinde" ifadesindeki vav zamiri namaz kılanlara aittir. Anlam şöyledir: Birinci rekâtta seninle birlikte secde ettiklerinde... Bir görüşe göre, kaza etmiş oldukları namazın rekâtında secde ettiklerinde... Allah Teâlâ'nın "فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَٓائِكُمْ/**arkanızda olsunlar**" ifadesindeki zamirin secde edenler için olması mümkündür. Yani "Secde ettiklerinde kalksınlar ve arkalarına dönsünler" demektir. Buna göre secde birinci rekâtta ise bu onların birinci rekâtın kazasından sonra savaş için kalkmalarını gerektirir. Akabinde bundan sonra kalan namazlarını kaza etmeleri mümkündür veya kaza etmeyebilirler. Şayet kaza ettikleri namazın secdesi ise bu onların ancak kazadan sonra nöbette durmalarını gerektirir. Mâlikî ve

---

153 Buradaki silahlarla ilgili âlimler şöyle demişlerdir: "Kendilerini namazdan alıkoymayacak kılıç, hançer vb. silahları alırlar." Bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 559; Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, XI, 206.

Şâfiî mezheplerine göre böyledir. Yine "فَلْيَكُونُوا/***olsunlar***" ifadesindeki zamirin diğer grup için olması mümkündür. Yani "Namaz kılanların arkasında nöbette dursunlur" demektir.

وَلْتَأْتِ طَآئِفَةٌ اُخْرٰى/***Diğer grup gelsin:*** Yani "nöbetçi grup" demektir.

وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا/***O kâfirler arzu ederler ki:*** Zâtu'r-Rikâ gazvesinde gerçekleşmiş olan olayı haber vermektedir. Kâfirler, Müslümanlar namazla meşgulken onlara saldırmaya karar vermişlerdi. Cebrail *aleyhisselâm*, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip bu durumu haber vermiş ve kâfirlere karşı tedbirli olmak için de korku namazı konulmuştur. Allah Teâlâ'nın "مَيْلَةً وَاحِدَةً/***birden baskın***" ifadesinde mübâlağa vardır. Yani "İkincisine gerek bırakmayacak şekilde köklerini kazıyacak bir baskın" demektir.

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ كَانَ بِكُمْ اَذًى مِنْ مَطَرٍ اَوْ كُنْتُمْ مَرْضٰى اَنْ تَضَعُوا اَسْلِحَتَكُمْ/***Yağmurun size sıkıntı vermesi veya hasta olmanız durumunda silahlarınızı bırakmanızda bir sakınca yoktur:*** Âyet, Abdurrahmân b. Avf (ö. 32/652) sebebiyle inmiştir. O hastaydı ve bundan dolayı da silahını bırakmıştır. Bazı insanlar da onu azarlamışlardı. Bu olay akabinde Allah Teâlâ da yağmur ve hastalık durumunda silah bırakmaya ruhsat vermiştir. Böyle bir ortamda meydana gelecek her özür bu iki duruma kıyaslanır.

اِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَاباً مُهِيناً/***Şüphesiz Allah, kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır:*** Şayet "Tedbirli olamaya yönelik emirle "عَذَاباً مُهِيناً/***Onlar için alçaltıcı bir azap vardır***" ifadesi arasında nasıl bir uyum var?" denilirse, şöyle derim: Düşmana karşı tedbirli olma emri, onların kuvvetli ve izzetli oldukları vehmini vermektedir. İşte Allah Teâlâ, mü'minleri yüreklendirmek için onların düşmanlarını alçaltacağını ve düşmanlarına yardım etmeyeceğini haber vererek bu vehmi ortadan kaldırmıştır. Zemahşerî şunu söylemiştir: "Alçaltıcı azap dünyada iken olduğunda bu (âyet) tahakkuk etmiş olur." Kuvvetli olan görüş ise bu azabın ahirette olacağı yönündedir.

فَاِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ قِيَاماً وَقُعُوداً وَعَلٰى جُنُوبِكُمْۚ فَاِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَۚ اِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَاباً مَوْقُوتاً{١٠٣}

103. Namazı bitirince de gerek ayakta gerek otururken gerekse yanınız üzerinde yatarken (daima) Allah'ı anın. (Düşman korkusu son bulup) rahatladığınız zaman da namazı dosdoğru kılın. Çünkü namaz mü'minler üzerine vakitleri belli bir farzdır.

فَاِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ/***Namazı bitirince de Allah'ı anın:*** Yani namazı tamamladığınızda Allah'ı lisanınızla anın. Ayakta iken ve yan üzere yatarken yapılan zikir, insanın tüm hâllerini kapsar. Bir görüşe göre anlam şöyledir: "Namaz kılacağınız zaman namazı ayakta kılın. Şayet buna gücünüz yetmiyorsa oturarak, buna da gücünüz yetmiyorsa yanlarınız üzere yatarak kılın."

فَاِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَۚ/***(Düşman korkusu son bulup) rahatladığınız zaman da namazı dosdoğru kılın:*** Yani "Korkudan kurtulup güvene kavuştuğunuzda herkes tarafından bilinen şekliyle (rükû ve secdesiyle) namazı dosdoğru kılın" demektir.

كِتَاباً مَوْقُوتاً/***Kitâben mevkuten:*** Yani "vakitleri belirlenmiş" demektir. İbn Abbâs da "Kesin olarak farz kılınmış bir farz"[154] anlamına geldiğini söylemiştir.

وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِۜ اِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَاِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَۚ وَتَرْجُونَ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا يَرْجُونَۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيماً حَكِيماً{١٠٤}

104. (Savaş bitti diye) o (düşman) topluluğu takip etmekte gevşeklik göstermeyin. Şayet siz acı çekiyorsanız onlar da sizin çektiğiniz gibi acı çekmektedir. Üstelik

---

154 "وَرُوِيَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ الْمَعْنَى فَرْضًا مَفْرُوضًا" ifadesindeki "فَرْضًا مَفْرُوضًا" hakkında İbn Atıyye, iki kelimenin de aynı anlama geldiğini ve tekit için tekrar edildiğini söylemiştir. Bk. İbn Atıyye, *Muharrerü'l-vecîz*, II, 108.

siz Allah'tan, onların ümit etmedikleri şeyleri umuyorsunuz. Allah ilim ve hikmet sahibidir.

وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ/***(Savaş bitti diye) o (düşman) topluluğu takip etmekte gevşeklik göstermeyin:*** Yani "Kâfirlerin peşinde iken gevşeklik göstermeyin" demektir.

اِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ/***Şayet siz acı çekiyorsanız:*** Anlam şöyledir: Şayet sizin başınıza savaştan dolayı bir acı geldiyse aynı şekilde kâfirlerin başına da o acının bir benzeri gelmiştir. Bununla birlikte sizler onlarla savaştığınızda dünyada iken zafer elde etmeyi, ahirette ise sevap kazanmayı ümit ediyorsunuz. İşte bu, Müslümanlar için bir cesaretlendirmedir.

اِنَّا اَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا
اَرٰيكَ اللّٰهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيماً {١٠٥}

105. Biz sana Kitab'ı şüphesiz gerçek olarak indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği şekilde hükmedesin. Hainlerden taraf olma!

لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا اَرٰيكَ اللّٰهُ/***İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği şekilde hükmedesin:*** Bu ifade ile vahyi veya içtihadı ya da her ikisini de kastetmesi mümkündür. İçtihadı ihtiva ettiğinde burada (vahyin izlediği yola göre yapılan) tetkik ve kıyas yoluyla ulaşılan ispata -bunu yasaklayan Zâhiriyye ve onların dışındaki kimselerin aksine- delil vardır.

وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيماً/***Hainlerden taraf olma!:*** Bu âyet ve sonrası Tu'me b. Ubeyrik kıssası hakkında inmiştir. Tu'me, Ensâr'dan bazılarına ait olan silah ve gıdayı çaldı. Akabinde onun kavmi Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip "Tu'me suçsuzdur" dediler ve bir başkasını da hırsızlıkla suçladılar. Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* onların doğru söylediklerini zannetti ve isnat edilen hırsızlıktan kurtarmak için onları savundu. Neticede âyet indi ve

olay aydınlandı. Bu âyetteki hainler, hırsız olan Ubeyrikoğullarıdır.[155] Süheylî onların "Bişr, Büşeyr, Mübeşşir ve Üseyd" isimli kişiler olduğunu söylemiştir. Âyetin anlamı şöyledir: "Hainleri savunmak için başkalarına düşman olma."

وَاسْتَغْفِرِ اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُوراً رَحِيماًۚ {١٠٦}

106. Ve Allah'tan mağfiret dile. Çünkü Allah, çok bağışlayıcı ve merhametlidir.

Hainleri savunmak amacıyla yapmış olduğun düşmanlıktan dolayı ***"Allah'tan mağfiret dile"*** demektir. Ne var ki, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onların suçsuz olduğuna inanarak sadece zâhirî duruma göre konuşmuştur.

وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذٖينَ يَخْتَانُونَ اَنْفُسَهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَّاناً اَثٖيماًۚ {١٠٧} يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللّٰهِ وَهُوَ مَعَهُمْ اِذْ يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرْضٰى مِنَ الْقَوْلِۜ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحٖيطاً {١٠٨}

107. Kendilerine ihanet edenleri savunma. Çünkü Allah hainliği meslek edinmiş günahkârları sevmez. 108. İnsanlardan gizler de Allah'tan gizlemezler. Hâlbuki O'nun razı olmadığı sözü geceleyin tasarlarken O, onların yanındaydı. Allah onların yaptıklarını kuşatmaktadır.

يُبَيِّتُونَ/Yübeyyitûne: Yani ***"Geceleyin tasarlıyorlar"*** demektir. Burada tasarlama işi (içten kurulan bir şeyken) özellikle "söz" olarak isimlendirilmiştir. Zira bu, kişinin içten geçirdiği bir anlamdır. Belki de onlarla dille (gerçek anlamda) konuşmadır.

---

155 Bu hırsızlığı, Ubeyrikoğullarından "Bişr, Büşeyr ve Mübeşşir" adında üç kardeşin yaptığına dair rivâyet de bulunmaktadır. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 375.

هَٓا اَنْتُمْ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فَمَنْ يُجَادِلُ اللّٰهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلاً{١٠٩} وَمَنْ يَعْمَلْ سُٓوءاً اَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللّٰهَ يَجِدِ اللّٰهَ غَفُوراً رَحِيماً{١١٠} وَمَنْ يَكْسِبْ اِثْماً فَاِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلٰى نَفْسِهٖۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيماً حَكِيماً{١١١} وَمَنْ يَكْسِبْ خَطٖٓيـَٔةً اَوْ اِثْماً ثُمَّ يَرْمِ بِهٖ بَرٖيـٓـًٔا فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَاناً وَاِثْماً مُبِيناً{١١٢}

109. Haydi siz dünya hayatında onlara taraf çıkıp savundunuz, ya kıyamet günü Allah'a karşı onları kim savunacak yahut onlara kim vekil olacak? 110. Kim bir kötülük yapar yahut nefsine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ı çok bağışlayıcı ve merhametli bulacaktır. 111. Kim bir hata veya günah işlerse onu ancak kendi aleyhine kazanmış olur. Allah her şeyi bilicidir, büyük hikmet sahibidir. 112. Kim kasıtlı veya kasıtsız bir günah kazanır da sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, muhakkak ki, büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur.

وَمَنْ يَكْسِبْ خَطٖٓيـَٔةً اَوْ اِثْماً/*Kim kasıtlı veya kasıtsız bir günah kazanır:* Bir görüşe göre "خَطٖٓيـَٔةً/hata," kasıtlı ve kasıtsız olur, "اِثْم/günah" ise ancak kasıtlı olur. Bir görüşe göre de ikisi de aynı anlamda olup lafız çeşitliliği için tekrar edilmiştir.

ثُمَّ يَرْمِ بِهٖ بَرٖيـٓـًٔا/*Sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa:* Söz konusu o kavim, Lebîd b. Sehl'i hırsızlıkla suçlamıştı.

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ اَنْ يُضِلُّوكَۜ وَمَا يُضِلُّونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍۜ وَاَنْزَلَ اللّٰهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُۜ وَكَانَ فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ عَظِيماً{١١٣}

113. Allah'ın sana lütfu ve merhameti olmasaydı, onlardan bir güruh seni saptırmaya yeltenmişti. Onlar yalnızca kendilerini saptırırlar, sana hiçbir zarar veremezler. Allah

sana Kitab'ı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğini öğretmiştir. Allah'ın lütfu sana gerçekten büyük olmuştur.

لَهَمَّتْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ اَنْ يُضِلُّوكَ/*Onlardan bir güruh seni saptırmaya yeltenmişti:* Onlar, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek Tu'me b. Ubeyrik'i hırsızlık suçundan aklamaya çalışan kimselerdi. Bu âyet, her ne kadar özellikle bu kıssa sebebiyle inmiş olsa da aynı zamanda kıssa dışında bazı hükümleri de ihtiva etmektedir. Âyetin kalan kısmı, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'i onurlandırmakta ve Allah'ın onun üzerindeki nimetlerini ifade etmektedir.

لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوٰيهُمْ اِلَّا مَنْ اَمَرَ بِصَدَقَةٍ اَوْ مَعْرُوفٍ اَوْ اِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ ابْتِغَٓاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ اَجْراً عَظِيماً {١١٤}

114. Onların fısıldaşmalarının çoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka veya bir iyilik ya da insanların arasını düzeltmeyi isteyen(in fısıldaşması) müstesna. Kim Allah'ın rızasını elde etmek için bunu yaparsa, Biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz.

لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوٰيهُمْ/*Onların fısıldaşmalarının çoğunda hayır yoktur:* Buradaki fısıldaşma, gizli konuşma anlamında ise sonrasında gelen, istisnâ-i munkatı'dır.[156] Bununla birlikte bazen muzâfın hazfedilmesi ile de istisnâ-i muttasıl olmaktadır. Takdiri şöyledir:[157] Ancak sadaka vermeyi emreden kimsenin fısıldaşması hariç (onun

---

156 "Bir şeyi kendi cinsinden olmayan şeyden istisna" demektir. Konuyla ilgili öncelikle şunları ifade etmek gerekir: Allah Teâlâ'nın "إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ" buyruğundaki "مَنْ" kelimesinin terkipteki yeri hususunda nahivciler birtakım fikirler beyan etmişlerdir ki, bu görüşler, âyetteki "نَجْوَى" kelimesinin manasına bina edilmiştir. Eğer biz âyette geçen "نَجْوَى" kelimesini "sır" manasına alırsak, o zaman "مَنْ" kelimesinin mahallinin mansub olması caizdir. Çünkü bu, bir şeyi, cinsinden olmayan şeyden istisna etmektir (istisnâ-i munkatı). Bu tıpkı "إِلَّا الْيَعَافِيرُ وَإِلَّا الْعِيسُ/Ceylanlar hariç ve kır develer müstesna..." ifadelerinde olduğu gibidir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, XI, 217.

157 Takdiri şöyledir: "إِلاَّ فِي نَجْوَى مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ" Burada muzaf olan "نَجْوَى" kelimesi hazfedilmiştir.

fısıldaşmasında hayır vardır).” Fısıldaşma “kendi içlerinde fısıldaşan topluluk” anlamında kabul edilirse istisnâ-i muttasıl olur.[158]

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدٰى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلّٰى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيراً {١١٥}

115. Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra, kim Peygamber’e karşı çıkar ve mü’minlerin yolundan başka bir yola giderse, onu o yönde bırakırız ve cehenneme sokarız. O ne kötü bir yerdir.

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ/***Kim Peygamber’e karşı çıkarsa:*** “Kim ona düşmanlık ederse” demek olup “شِقَاق/şikâk” kelimesi “düşmanlık” demektir. Bu âyet, Tu‘me b. Ubeyrik hakkında inmiştir. Zira o, dinden dönüp müşriklere tâbi olmuş ve kâfir olarak ölmüştür. Söz konusu ifade, onu ve onun dışındaki kişileri kapsamaktadır.

وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ/***Mü’minlerin yolundan başka bir yola giderse:*** Bu ifadeyi usûlcüler, ümmetin icmasının doğruluğuna ve ona muhalefet etmenin caiz olmadığına delil getirmişlerdir. Zira kim ona muhalefet ederse mü’minlerin yolundan başka bir yola girmiş olur.

نُوَلِّهِ مَا تَوَلّٰى/***Nüvellihî mâ tevellâ:*** “Onu seçmiş olduğu bâtılla baş başa bırakırız” demektir.

158 İstisnâ-i muttasıla örnek: “مَا جَاءَنِي أَحَدٌ إِلاَّ زَيْدًا/Bana Zeyd hariç kimse gelmedi.” Bk. Râzî, *Mefâtîhü’l-gayb*, XI, 217. Burada konuyla ilgili şu rivâyete yer vermek gerekir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir. ***“İnsanoğlunun bütün sözleri aleyhinedir, lehine değildir; iyiliği emretmeye veya kötülüğü yasaklamaya ilişkin sözleri ile Allah’ı zikretmesi hariç.”*** (İbn Mâce, Fiten 12) Süfyân, bir adamın, “Bu hadis ne kadar ağır!” dediğini duydu ve şöyle dedi: “Sen Allah’ın ***‘Onların fısıldaşmalarının çoğunda hayır yoktur’*** (Nisâ 4/114) buyurduğunu işitmedin mi? Bu da aynı şey işte. Yine ***‘Asra yemin ederim ki insan gerçekten ziyan içindedir.’*** (Asr 103/1-3) Bu da aynı şey işte.” Bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 564.

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالاً بَعِيداً {١١٦}

116. Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; ondan başka günahları dilediği kimse için bağışlar. Kim Allah'a ortak koşarsa büsbütün sapıtmıştır.

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ/***Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz:*** Bu âyetin benzeri hakkında bir açıklama daha önce geçmişti.

اِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهٖٓ اِلَّٓا اِنَاثاًۚ وَاِنْ يَدْعُونَ اِلَّا شَيْطَاناً مَرِيداًۙ {١١٧}

117. Onlar (müşrikler) O'nu bırakıp yalnızca birtakım tanrıçalara kulluk ediyorlar, ancak inatçı şeytana kulluk ediyorlar.

اِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهٖٓ اِلَّٓا اِنَاثاً/***Onlar (müşrikler) O'nu bırakıp yalnızca birtakım dişilere (tanrıçalara) kulluk ediyorlar:*** Buradaki "يَدْعُونَ/yed'ûne" lafzındaki zamir kâfirleredir. "يَدْعُونَ/Yed'ûne" kelimesi, "kulluk ediyorlar" anlamındadır. Âyetteki "اِنَاث/inâs" kelimesinin anlamında ihtilaf edilmiştir. Bir görüşe göre, "putlar" demektir. Zira Araplar, putlara "Lât ve Uzza" gibi müennes isimlerle çağrıda bulunurlardı. Bir görüşe göre kâfirlerin "Onlar tanrıçalardır" sözünden dolayı maksat meleklerdir. Nitekim kâfirler, onlara kulluk ediyorlardı. Allah Teâlâ bunu onların bâtıl sözlerinden dolayı aleyhlerine delil getirmek için zikretmiştir. Bir görüşe göre maksat, putlardır. Zira onlar akletmezler. Bundan dolayı müenneslerden haber veriyor gibi putlardan haber vermiştir.

اِلَّا شَيْطَاناً مَرِيداً/***Ancak inatçı şeytana kulluk ediyorlar:*** Bu ifade ile İblis kastedilmektedir. Özellikle "Ona kulluk ediyorlar" denilmiştir. Zira onlar, inkâr ve dalâlette ona itaat ediyorlardı. "مَرِيداً/Merîden" kelimesi "çok inatçı ve saptırıcı" anlamına gelir.

لَعَنَهُ اللّٰهُ وَقَالَ لَاَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَص۪يباً مَفْرُوضاًۙ {١١٨}

118. Allah onu (şeytanı) lanetlemiş, o da "Yemin ederim ki, kullarından belli bir pay edineceğim" demiştir.

لَعَنَهُ اللّٰهُ/***Allah onu (şeytanı) lanetlemiş:*** Şeytanın sıfatıdır.

وَقَالَ لَاَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَص۪يباً مَفْرُوضاًۙ/***O da "Yemin ederim ki, kullarından belli bir pay edineceğim" demiştir:*** Buradaki "قَالَ/dedi" fiilindeki zamir şeytana aittir. Yani "kendime ayırdığım bir pay" demektir. Bu, "فرض للجند وغيرهم/Asker ve benzerlerinin istihkâkı/payı" kullanımından gelmektedir. Âyetteki onlardan maksat, dalâlet ehli kimselerdir.

وَلَاُضِلَّنَّهُمْ وَلَاُمَنِّيَنَّهُمْ وَلَاٰمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ اٰذَانَ الْاَنْعَامِ وَلَاٰمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللّٰهِ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِياًّ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَاناً مُب۪يناًۜ {١١٩}

119. "Onları mutlaka saptıracağım, muhakkak onları boş kuruntulara boğacağım, kesinlikle onlara emredeceğim de onlar hayvanların kulaklarını yaracaklar (putlar için nişanlayacaklar). Şüphesiz onlara yine emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler" (dedi). Kim Allah'ı bırakır da şeytanı dost edinirse elbette apaçık bir ziyana düşmüştür.

وَلَاُضِلَّنَّهُمْ/***Onları mutlaka saptıracağım:*** "Onlara asılsız hayaller hazırladım" demektir.

فَلَيُبَتِّكُنَّ اٰذَانَ الْاَنْعَامِ/***Feleyübettikünne âzâne'l-en'âmi:*** "Hayvanların kulaklarını yarıyorlar" demektir. Bu ifade ile bahîra ve benzeri uygulamalara işaret edilmektedir.

فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللّٰهِ/***Allah'ın yarattığını değiştirecekler:*** Değiştirmek, iğdiş ve benzeri şeyler yapmaktır. Âlimlerden bir grup, bir menfaat olması durumunda hayvanları iğdiş etmeye ruhsat vermiştir. Diğer taraftan bazı âlimler de âyetin zahirinden dolayı bunu yasaklamışlardır. Bir görüşe göre değiştirmekten maksat, dövme ve benzeri şeylerdir. Buna "Allah'ın

yarattığını değiştirerek dövme yapan ve yaptıran, tüylerini aldıran ve güzellik için dişlerini törpüleyen kadınlara" lanet edilmiş olan hadis delâlet etmektedir.[159]

يَعِدُهُمْ وَيُمَنّ۪يهِمْۜ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ اِلَّا غُرُوراً {١٢٠}
اُو۬لٰٓئِكَ مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَح۪يصاً{١٢١}

120. (Şeytan) onlara söz verir ve onları ümitlendirir. Hâlbuki şeytanın onlara söz vermesi aldatmacadan başka bir şey değildir. 121. İşte onların sığınakları cehennemdir. Ondan kaçıp kurtulacak bir yer de bulamayacaklardır.

مَح۪يصاً/***Mehîsan:*** "Gidecek ve kaçıp kurtulacak bir yer" demektir.

وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا
الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا اَبَداًۜ وَعْدَ اللّٰهِ حَقاًّۜ وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ ق۪يلاً{١٢٢}

122. İman eden ve iyi işler yapanları, Allah'ın gerçek bir vaadi olarak içinde ebedî kalmak üzere, zemininden ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Söz verme ve onu tutma bakımından kim Allah'tan daha doğru sözlü olabilir?

وَعْدَ اللّٰهِ حَقاًّ/***Allah'ın gerçek bir vaadi olarak:*** Bu ifadede iki mastar (mef'ûlü mutlak) vardır. Birincisi "حَقاًّ/hakkan" lafzı olup "سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ/***onları cennetlere koyacağız"*** sözünün gerektirdiği vaadi tekit etmektedir.[160] İkincisi "وَعْدَ/va'de" lafzı olup Allah'ın vaadini tekit etmektedir.[161]

---

159 Buhârî, Tefsîru Sûre 59 (4); Müslim, Libâs 120; Ebû Davud, Tereccül 5; Tirmizî, Edeb 33.

160 "Hak" kelimesi müekked li-gayrihi olan tekittir. "حَقَّ ذَلِكَ حَقًّا/Bu, kesin olarak hak oldu" demektir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, XI, 225.

161 Müekked li-nefsihi olan tekittir. Adeta "وَعَدَ وَعْدا/Mutlaka vaat etmiştir" denilmiştir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, XI, 225.

لَيْسَ بِاَمَانِيِّكُمْ وَلَٓا اَمَانِيِّ اَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُٓوءاً يُجْزَ بِهٖ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِياًّ وَلَا نَصِيراً {١٢٣}

123. Bu iş ne sizin kuruntularınız ne de ehl-i kitabın kuruntularıyladır. Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür ve kendisi için Allah'tan başka dost da yardımcı da bulamaz.

لَيْسَ بِاَمَانِيِّكُمْ/Ne sizin kuruntularınız: Bu ifadede "لَيْسَ/leyse"nin ismi gizlidir. Takdiri şöyledir: Söz konusu iş ve benzeri meseleler (sizin kuruntularınızdaki gibi değildir).[162] Hitap Müslümanlaradır. Bir görüşe göre, müşrikleredir. Yani "Ne onların kuruntuları ne de ehl-i kitabın kuruntuları gerçekleşir. Bilakis Allah, kulları arasında hüküm verir ve onları amellerine göre mükâfatlandırır" demektir.

مَنْ يَعْمَلْ سُٓوءاً يُجْزَ بِهٖ/Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür: Kâfirler için kesinleşmiş (hükmü değişmeyecek) bir tehdittir. Müslümanlar için ise Allah'ın meşîetine bağlıdır.

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُو۬لٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيراً {١٢٤}

124. Erkek olsun, kadın olsun, her kim de mü'min olarak iyi işler yaparsa, işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar.

---

162 "لَيْسَ" bir fiil olup mutlaka kendisine isnad edilecek olan bir ismin bulunmasını gerektirir. İsnad edilecek bu isimle ilgili birkaç vecih vardır. 1. Hem bu âyet öncesinde zikredilmiş olan sevap hem de ***"Biz onları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağız"*** (Nisâ 4/122) âyetindeki vaat, ne sizin kuruntunuzla ne de ehl-i kitabın kuruntularıyla gerçekleşir. Yani "Onlar, kuruntularla gerçekleşmez, ancak iman ve amel-i salih ile gerçekleşir, kazanılır" demektir. 2. Dinin vaz'ı, sizin kuruntularınıza göre değildir. 3. Sevap ve ikab, sizin kuruntularınıza göre değildir. Birinci mana daha uygundur. Çünkü, "لَيْسَ" fiilinin, daha önce zikredilmiş olan bir şeye isnadı (dayandırılması), zikredilmemiş olan bir şeye dayandırılmasından daha uygundur. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, XI, 225.

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ/Her kim de iyi işler yaparsa: Burada "مِن/min," Allah'ın kullarına şefkatinden dolayı kısmîlik için gelmiştir.[163] Zira hiçbir insanoğlu, salih amelleri eksiksiz ve tam olarak yapamaz.

وَهُوَ مُؤْمِنٌ/Mü'min olarak: Ameller ancak iman ile birlikte kabul edildiği için iman şartına bağlanmıştır.

نَقِيراً/Nekîran: (Sözlükte) çekirdeğin ortasındaki oyuktur. Burada kastedilen, en ufak bir şeyi (zerre vb.) misal getirmektir.

وَمَنْ اَحْسَنُ دِيناً مِمَّنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ
مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفاًۜ وَاتَّخَذَ اللّٰهُ اِبْرٰهِيمَ خَلِيلاً {١٢٥}

125. Kim kendisini en güzel biçimde Allah'a teslim edip de hanif olarak İbrahim'in dinine uyan birinden daha güzel bir dine sahip olabilir ki? Allah, İbrahim'i dost edinmiştir.

وَاتَّبَعَ مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ/İbrahim'in dinine: Yani "İslâm dinine tâbi olan kimseden" demektir.

حَنِيفاً/Hanîfen: Bu kelime tâbi olunan şeyden ya da (tâbi olunan) İbrahim *aleyhisselâm*'dan hâldir.

وَاتَّخَذَ اللّٰهُ اِبْرٰهِيمَ خَلِيلاً/Allah, İbrahim'i dost edinmiştir: "خَلِيلاً/Halîl" kelimesi "saf/dost" anlamındadır. Bu kelime "dostluk ve sevgi" anlamındaki "خُلَّة/hulletün" kelimesinden türemiştir. Burada İbrahim *aleyhisselâm*'ı onurlandırma ve ona tâbi olmaya teşvik vardır.

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ
مُحِيطاً {١٢٦} وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِۜ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّۙ وَمَا

---

163 Buna göre mana, "Kim bazı salih amelleri yaparsa" şeklinde olur. Çünkü hiçbir insan, salih amellerin tümünü işleyemez. Zira herkes kendi durumuna ve mükellefiyetine göre iyi işler yapar. Mesela; her mü'min hac yapamaz, zekât veremez. Buradan çıkan sonuca göre, salih amellerden bir kısmını mü'min olarak yapan kimse mükâfatı kazanır. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 568; Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, XI, 228.

يُتْلٰى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ الّٰتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِۙ وَاَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامٰى بِالْقِسْطِۜ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِهٖ عَلِيماً {١٢٧}

126. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır ve Allah her şeyi kuşatmıştır. 127. Senden kadınlar hakkında fetva istiyorlar. De ki: Onlara ait hükmü size Allah ve Kur'ân'da -kendileri için yazılmış olan mehri vermeden nikâhlamak istediğiniz yetim kadınlar ile (hakları olan mirası vermediğiniz) çaresiz çocuklar hakkında- okunan âyetler vermektedir. Ayrıca yetimlerin haklarını vermekte adaleti gözetin. Hayırdan ne yaparsanız şüphesiz Allah onu bilmektedir.

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ/***Senden kadınlar hakkında fetva istiyorlar:*** Yani "Onlar, kadınlarla ilgili işler hususunda yapmaları gereken şeyler hakkında sana soru soruyorlar" demektir.

وَمَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ/***Size okunan âyetler:*** Bu ifade "Allah" ismine atıftır. Takdiri şöyledir: Size fetvayı, Allah Teâlâ ve Kitap'ta yani Kur'ân'da[164] -yetim kadınlarla ilgili- okunan âyetler vermektedir.

فِي يَتَامَى النِّسَاءِ الّٰتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ/***Kendileri için yazılmış olanı vermediğiniz yetim kadınlar:*** Araplardan bir adam, akrabalarından yetim bir kızla mehir olarak hak etmiş olduğu şey olmaksızın evlenirdi. "مَا كُتِبَ لَهُنَّ/***Mâ kütibe lehünne***" ifadesi ile kadının mehir olarak hak etmiş olduğu şey kastedilmektedir.

وَتَرْغَبُونَ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ/***Ve tergabûne en tenkihûhünne:*** Bu ifade "Haklarını tam olarak vermeden güzelliklerinden ve mallarından

---

164 Kur'ân'daki şu âyet kastedilmektedir: "وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامٰى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ ذٰلِكَ اَدْنٰى اَلَّا تَعُولُواۜ/***Şayet (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) yetim kızların haklarına riayet edememekten korkarsanız beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayabilirsiniz. Ama âdil olamayacağınızdan korkarsanız bir tane... veya sahip olduğunuz (cariyeler) ile (yetinin). Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.***" (Nisâ 4/3)

dolayı ***nikâhlamak istediğiniz yetim kadınlar"*** demektir. Allah Teâlâ, bu sûrenin başındaki "وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامٰى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ ذٰلِكَ اَدْنٰى اَلَّا تَعُولُوا/***Şayet (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) yetim kızların haklarına riayet edememekten korkarsanız beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayabilirsiniz. Ama adil olamayacağınızdan korkarsanız bir tane… veya sahip olduğunuz (cariyeler) ile (yetinin). Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır"***[165] âyeti ile haklarını tam olarak vermeden yetim kadınlara nikâh kıymayı yasaklamıştır. Bu âyet, yetim kadınlar hakkında onlara okunmuş olan âyettir.

وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ/***Çaresiz çocuklar:*** "Yetim kadınlar" ifadesine atıftır. Çaresiz çocuklar hakkında onlara okunan, Allah Teâlâ'nın "يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِي اَوْلَادِكُمْ/***Evlatlarınızın (miras hakları) hususunda Allah size şöyle emreder"***[166] âyetidir. Zira onlar, ne kızları ne de küçük çocukları mirasçı kabul ederlerdi. Bundan dolayı Allah Teâlâ onlara mirastan paylarını almalarını emretmiştir.

وَاَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامٰى بِالْقِسْطِ/***Yetimlere karşı adil davranmanız:*** Bu ifade "çaresizler" lafzına atıftır. Yani "yetimlere karşı adil davranmanız konusunda size okunan âyetler" demektir. Bu ifadenin mansup olması caizdir. Takdiri şöyledir: "Size (adil) davramanızı emrediyor." Ya da burada hitap, veliler, vasîler, kadılar ve benzeri kimseleredir. Bu konuda onlara okunmuş olan, Allah Teâlâ'nın "اِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْماً اِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَاراً/***Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkınmış olurlar"***[167] âyeti, "وَلَا تَأْكُلُوا اَمْوَالَهُمْ اِلٰى اَمْوَالِكُمْ اِنَّهُ كَانَ حُوباً كَبِيراً/***Onların mallarını kendi mallarınıza katarak (kendi malınızmış gibi) yemeyin. Çünkü bu, büyük bir günahtır"***[168] âyeti ve benzeri âyetlerdir.

---

165 Nisâ 4/3.
166 Nisâ 4/11.
167 Nisâ 4/10.
168 Nisâ 4/2.

وَاِنِ امْرَاَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزاً اَوْ اِعْرَاضاً فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا اَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحاً وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَاُحْضِرَتِ الْاَنْفُسُ الشُّحَّ وَاِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيراً {١٢٨}

128. Şayet bir kadın, kocasının geçimsizliğinden veya kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, (kadının eşi üzerindeki bazı haklardan vazgeçmesi sûretiyle) aralarında bir sulh yapmalarında onlara günah yoktur. Sulh daha hayırlıdır. Zaten bencillik insan ruhunda mevcuttur. Eğer iyi geçinir ve Allah'tan korkarsanız şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

وَاِنِ امْرَاَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزاً اَوْ اِعْرَاضاً فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا اَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحاً/***Şayet bir kadın, kocasının geçimsizliğinden veya kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, aralarında bir sulh yapmalarında onlara günah yoktur:*** Âyet, kadının kocasının geçimsizliğinden veya yüz çevirmesinden korkması durumunda eşler arasında sulh yapmalarına dair bir izin anlamındadır. Sulh, korku esnasında caiz olmakla birlikte aynı şekilde kocasının geçimsizliğinden veya yüz çevirmesinden sonra da caizdir. Daha önce "نُشُوز/geçimsizlik" kelimesinin anlamı geçmişti. Yüz çevirmek ise ondan daha hafif olan bir şeydir. Sulh yapmanın (barışmanın) birçok şekli vardır ki, bazıları şunlardır: Kocanın eşine bir şey vermesi veya kadının kendisi bir şey vermesi yahut kadının nafaka veya birlikte vakit geçirme (istimta) ve benzeri haklarından vazgeçmesi. Bu âyetin sebeb-i nüzulü Sevde b. Zem'a'dır (ö. 23/644). Sevde yaşlandığında Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendisini boşayacağından korktu ve ona "Beni eşlerin arasında tut, bana gün ayırma. Ben günümü Âişe'ye verdim"[169] dedi.

وَالصُّلْحُ خَيْرٌ/***Sulh daha hayırlıdır:*** Lafız umum ifade etmekte olup bu ifadeye eşler ve onun dışındaki sulhlar da girer. Bir görüşe göre anlamı şöyledir: Eşler arasında sulh yapmak ayrılmalarından daha hayırlıdır.

---

169 Buhârî, 5212; Müslim, 1080.

Buna göre “خَيْرٌ/hayırlıdır” kelimesi sulhun daha üstün olduğunu ifade etmek içindir. Yine “الصُّلْحُ/es-sulh” kelimesindeki lam-ı tarif ahd içindir.

وَاُحْضِرَتِ الْاَنْفُسُ الشُّحَّ/***Zaten bencillik insan ruhunda mevcuttur:*** Anlamı şöyledir: Bencillik, ruhla birlikte var edilmiş olup asla kişiden ayrılmaz. Zira o, nefsin doğasında vardır. Bencillik insanın bir başkası için nefsinin hazlarında asla müsâmaha göstermemesidir. Kadının bu konudaki bencilliği, nafaka ve birlikte vakit geçirme (istimta) hakkını istemesidir. Kocanın bencilliği, kadınının mehrini alıkoymak, nafakasında kısıtlama yapmak, yaşının büyüklüğü ya da yüzünün çirkinliğinden dolayı kadından uzaklaşmaktır.

وَلَنْ تَسْتَطٖيعُٓوا اَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَٓاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمٖيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِۜ وَاِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُوراً رَحٖيماً{١٢٩}

129. Üzerine düşüp uğraşsanız da kadınlar arasında adil davranmaya güç yetiremezsiniz. Ancak birisine tamamen kapılıp da diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir, günahtan sakınırsanız Allah şüphesiz çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

وَلَنْ تَسْتَطٖيعُٓوا اَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَٓاءِ/***Kadınlar arasında adil davranmaya güç yetiremezsiniz:*** Anlamı şöyledir: Kadınlar arasında söz, fiil, sevgi ve benzeri şeylerde kâmil manada tam bir adaleti sağlayamazsınız. Allah Teâlâ, kullarından bu sorumluluğu kaldırmıştır. Zira onlar buna güç yetiremezler. Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* de eşleri arasında imkânlarını eşit paylaştırır, bir de şöyle derdi: ***“Rabbim! Bu gücümün yettiği taksimattır. Gücümün yetmediği şeyden beni sorumlu tutma.”***[170] Yani kalbî temayülünü kastetmektedir. Bir görüşe göre âyet, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’in Âişe’ye kalbî temayülü hakkında inmiştir. Bu ifade, kulları adına Allah Teâlâ’nın mazeret beyan etmesi anlamındadır.

---

170 Ebû Davud, 2134; Nesâî, 1971; Ahmed b. Hanbel, VI, 144.

فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ/Diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın: Bu ifade "O kadın ne evlidir ne de boşanmıştır" anlamındadır.

وَاِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللّٰهُ كُلاًّ مِنْ سَعَتِهِۜ وَكَانَ اللّٰهُ وَاسِعاً حَكِيماً{١٣٠}

130. Şayet eşler birbirinden ayrılırsa Allah, her birini nimetinin genişliği ile zenginleştirir (diğerine muhtaç olmaktan kurtarır). Allah'ın lütfu geniş, hikmeti büyüktür.

وَاِنْ يَتَفَرَّقَا/Şayet eşler birbirinden ayrılırsa: Anlamı şöyledir: Şayet eşler birbirinden ayrılırsa Allah lütfu ile her birini diğerinden zengin kılar. Bu, lütuf ve ısındırmak için verilmiş bir sözdür.

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَاِيَّاكُمْ اَنِ اتَّقُوا اللّٰهَۜ وَاِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَنِياًّ حَمِيداً{١٣١}

131. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Yemin olsun ki, sizden önce kendilerine kitap verilenlere de size de "Allah'tan sakının" diye emrettik. Şayet inkâr ederseniz bilin ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O, ziyadesiyle övgüye lâyıktır.

وَلَقَدْ وَصَّيْنَا/Yemin olsun ki, emrettik: Bu ifade Allah Teâlâ'nın önceki ve sonraki nesillere kendisinden sakınmalarını emretmiş olduğunu bildirmektedir.

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلاً{١٣٢} اِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ اَيُّهَا النَّاسُ وَيَأْتِ بِاٰخَرِينَۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى ذٰلِكَ قَدِيراً{١٣٣}

132. Göklerde ve yerde olanlar Allah'ındır. Vekil olarak Allah yeter. 133. Ey insanlar! Allah dilerse sizi götürüp başkalarını getirir. Allah buna kadirdir.

وَيَأْتِ بِاٰخَر۪ينَ/***Başkalarını getirir:*** "Sizden başka bir kavmi getirir" demektir. Rivâyete göre, âyet indiğinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* Selmân el-Fârisî'nin (ö. 36/656) omzuna dokunmuş ve (İranlıları kastederek) ***"Onlar bunun kavmi"*** demiştir.

مَنْ كَانَ يُر۪يدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللّٰهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۜ وَكَانَ اللّٰهُ سَم۪يعاً بَص۪يراً۟ {١٣٤}

134. Kim dünya mükâfatını isterse (bilsin ki) dünyanın da ahiretin de mükâfatı Allah katındadır. Allah her şeyi işiten ve her şeyi görendir.

مَنْ كَانَ يُر۪يدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا/***Kim dünya mükâfatını isterse:*** Âyet, ahiret mükâfatını istemeye teşvik etmeyi gerektirir. Zira o, dünya mükâfatından daha hayırlıdır. Yine dünya ve ahiret mükâfatını da sadece Allah'tan istemeyi gerektirir. Çünkü bu başkasının elinde değil, sadece O'nun elindedir. Bu iki vecihten her birine göre şart, cevabıyla bağlantılı olur. Birinciye göre takdiri şöyledir: Kim dünya mükâfatını istiyorsa sadece onunla yetinmesin. Allah katında dünya ve ahiret mükâfatı vardır. İkinciye göre takdiri şöyledir: Kim dünya mükâfatını istiyorsa Allah'tan istesin, dünya ve ahiret mükâfatı O'nun katındadır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُونُوا قَوَّام۪ينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَٓاءَ لِلّٰهِ وَلَوْ عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ اَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَب۪ينَۚ اِنْ يَكُنْ غَنِياًّ اَوْ فَق۪يراً فَاللّٰهُ اَوْلٰى بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوٰٓى اَنْ تَعْدِلُواۚ وَاِنْ تَلْوُٓا اَوْ تُعْرِضُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يراً {١٣٥}

135. Ey iman edenler! Bizzat kendinizin, anne-babanızın veya akrabanızın aleyhine de olsa sadece adaleti esas alan "Allah için şahitler" olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Adaletli olabilmek için hislerinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken) dilinizi eğip büker veya şahitlik yapmaktan kaçınırsanız (bilin ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ/***Kûnû kavvâmîne bi'l-kıstı:*** "Adaleti ayakta tutmak için ciddi gayret gösterenler" demektir.

شُهَدَاءَ لِلّٰهِ/***Şühedâe lillahi:*** Yani "Allah için ve Allah'ın rızası için şahitler olun" demektir.

وَلَوْ عَلٰى اَنْفُسِكُمْ/***Kendinizin aleyhine de olsa:*** Bu ifade "شُهَدَاءَ/şahitler" lafzına taalluk eder. İnsanın kendisine şahitlik etmesi, aleyhine de olsa hakkı itiraf etmesidir. Kişinin kendisinden sonra Allah Teâlâ, anne-baba ve akrabayı zikretmiştir. Zira onlar, taraf tutmanın ve kayırmanın muhtemel olacağı yerlerdir. Yabancılar aleyhinde şahitlikte adaleti esas almak haydi haydi olması gerekir ve daha layıktır.

اِنْ يَكُنْ غَنِياً اَوْ فَقِيراً/***Zengin olsunlar, fakir olsunlar:*** Buradaki şart edatı olan "اِنْ/in"in cevabı kuvvetli görüşe göre hazfedilmiştir. Yani "Aleyhine şahitlik edilecek kişi zengin de olsa ona hürmeten kişi şahitlikten çekinmesin veya fakir de olsa ona acıyarak aleyhine şahitlikten çekinmesin" demektir. Zira Allah Teâlâ, zengin ve fakire, onları gözetme konusunda sizden daha yakındır.

فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوٰى اَنْ تَعْدِلُواۚ/***Adaletli olabilmek için hislerinize uymayın:*** Buradaki "اَنْ/en" edatı mef'ûlün min eclih'tir. Diğer taraftan buradaki fiilin adaletli davranma anlamında olması mümkündür. Bu durumda takdiri şöyledir: İnsanlar arasında adaletli davranmayı isterken (hislerinize uymayın). Ya da bu fiilin sapma anlamında olması da mümkündür. Takdiri şöyledir: Haktan sapmayı kerih görerek (hislerinize uymayın).

وَاِنْ تَلْوُۨا اَوْ تُعْرِضُوا/***Eğer (şahitlik ederken) dilinizi eğip büker veya şahitlik yapmaktan kaçınırsanız:*** Bir görüşe göre hitap hâkimlere, bir görüşe göre de şahitleredir. Bununla birlikte lafız, her ikisini de kapsar. "لَيّ/Leyyün" kelimesi "sözün değiştirilip çarpıtılması" anlamına gelir. Yani "Adaletle karar vermekten veya doğru şahitlikten dillerinizi döndürürseniz yahut hak sahibine veya onun adına doğru şahitliğe sırtınızı dönerseniz" demektir. Muhakkak Allah bunun karşılığını verir. Zira O, yapmış olduğunuz her şeyi bilir. Yine âyetteki "تَلْوُۨا/telvû" kelimesi, "تَلُوا/

telû" şeklinde "وِلَايَة/üstlenmek" kökünden lam harfinin ötresi ile okunmuştur. Yani "Şahitliği yerine getirmeye gayret eder veya şahitliğe sırtınızı dönerseniz" demektir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَالْكِتَابِ الَّذٖي نَزَّلَ عَلٰى رَسُولِهٖ وَالْكِتَابِ الَّذٖٓي اَنْزَلَ مِنْ قَبْلُۜ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالاً بَعٖيداً{١٣٦}

136. Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberi'ne, Peygamberi'ne indirdiği Kitab'a ve daha önce indirdiği kitaba iman (da sebat) edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr ederse tam manasıyla sapıtmıştır.

اٰمِنُوا بِاللّٰهِ/***Allah'a iman edin:*** Hitap Müslümanlaradır. Bunun anlamı, burada zikredilen şeylere Müslümanların imanlarının kâmil bir noktada olması konusunda bir emirdir veya iman üzere devam etmeleri konusunda emirdir. Bir görüşe göre hitap, önceki peygamberlere iman etmiş olan ehl-i kitabadır. Buna göre anlamı, onlarla birlikte Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e iman etme konusunda emirdir. Bir görüşe göre hitap münafıklaradır. Buna göre anlamı, onların dilleri ve kalpleriyle birlikte iman etmeleri konusunda emirdir.

اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْراً لَمْ يَكُنِ اللّٰهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبٖيلاًۜ{١٣٧}

137. İman edip sonra inkâr edenleri sonra yine iman edip tekrar inkâr edenleri sonra da inkârlarını artıranları Allah ne bağışlayacak ne de onları doğru yola iletecektir.

اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا/***İman edip sonra inkâr edenleri:*** Bir görüşe göre âyet, iman ve küfür arasında gidip gelmelerinden dolayı münafıklar hakkındadır. Bir görüşe göre Yahudi ve Hristiyanlar hakkındadır. Zira onlar peygamberlerine iman edip Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'i

inkar ettiler. İlk görüş tercihe şayandır. Zira cümle burada onlar hakkındadır. En kuvvetlisi Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e iman edip sonra dinden çıkan kimse hakkında olmasıdır. Ardından bu kişi, imana döner sonra tekrar dinden çıkar ve böylelikle küfrünü artırır.

لَمْ يَكُنِ اللّٰهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ/***Allah onları ne bağışlayacak:*** Bu hüküm, Allah'ın, küfür üzere öleceğini bildiği kimseler hakkındadır. Onların saptırılmaları, onların kötü fiillerinden dolayı onlara ceza da olabilir.

بَشِّرِ الْمُنَافِق۪ينَ بِاَنَّ لَهُمْ عَذَاباً اَل۪يماًۙ {١٣٨} اَلَّذ۪ينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِر۪ينَ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِن۪ينَۜ اَيَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَاِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَم۪يعاًۜ {١٣٩} وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ اَنْ اِذَا سَمِعْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَاُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا ف۪ي حَد۪يثٍ غَيْرِه۪ۘ اِنَّكُمْ اِذاً مِثْلُهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ جَامِعُ الْمُنَافِق۪ينَ وَالْكَافِر۪ينَ ف۪ي جَهَنَّمَ جَم۪يعاًۙ {١٤٠}

138. Münafıklara, kendileri için acı bir azap olduğunu müjdele! 139. Mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinenler, onların yanında izzet (güç ve şeref) mi arıyorlar? Bilsinler ki bütün izzet yalnızca Allah'a aittir. 140. O (Allah), Kitap'ta size şöyle indirmiştir ki, Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini veya onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, onlar bundan başka bir söze dalıncaya kadar kâfirlerle oturmayın. Yoksa siz de onlar gibi olursunuz. Elbette Allah, münafıkları ve kâfirleri cehennemde bir araya getirecektir.

وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ/***O (Allah), Kitap'ta size şöyle indirmiştir:*** Bu âyet, Allah Teâlâ'nın "وَاِذَا رَاَيْتَ الَّذ۪ينَ يَخُوضُونَ ف۪ي اٰيَاتِنَا/***Âyetlerimiz hakkında ileri-geri konuşmaya dalanları gördüğünde***"[171] âyetine ve buna benzer âyetlere işaret eder. Bu âyette günahkâr kimselerden uzak durmanın vucûbiyetine delil vardır. Âyette geçen "مَعَهُمْ/***onlarla birlikte***" lafzındaki zamir, cümle bağlamının delâlet ettiği kâfirlere ve münafıklara döner.

---

171 En'âm 6/68.

اَلَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْۚ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللّٰهِ قَالُٓوا اَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْۘ وَاِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌۙ قَالُٓوا اَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعْكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَۜ فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ وَلَنْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلاًࣖ {١٤١}

141. Sizi gözetleyip duranlar, eğer size Allah'tan bir zafer (nasip) olursa, "Sizinle beraber değil miydik?" derler. Kâfirlerin (zaferden) bir nasipleri olursa (bu sefer de onlara), "Biz sizi ele geçiremez miydik? Sizi mü'minlerden biz korumadık mı?" derler. Artık Allah kıyamet gününde aranızda hükmedecektir ve kâfirler için mü'minler aleyhine asla bir yol vermeyecektir.

اَلَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ/***Sizi gözetleyip duranlar:*** Bu, önceki âyette geçen münafıkların sıfatıdır. Yani "Zamanın sizin lehinize dönmesini bekliyorlar" demektir.

اَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ/***Biz sizi ele geçiremez miydik?:*** Yani (münafıklar, kâfirlere hitaben şöyle derler:) "Biz sizin davanızda size yardım ederek ve sizi koruyarak üstün geldik" demektir.[172] (Böylelikle onlar ganimetten pay isterler).

وَلَنْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلاً/***Allah, kâfirler için mü'minler aleyhine asla bir yol vermeyecektir:*** Ali b. Ebî Tâlib ve benzeri kimseler "Bu ahirettedir" demişlerdir. Bir görüşe göre âyetteki "سَبِيل/sebîl" kelimesi burada "kesin delil" anlamındadır.

---

172 Bu ifadenin manası şudur: "Muhakkak ki bu kâfirler ve Yahudiler, İslâm'a girmeye yeltenmişler sonra münafıklar, kâfirleri ve Yahudileri bundan caydırmışlar, onları İslam'dan alabildiğine nefret ettirmişler ve onlara, "Muhammed'in davası gittikçe zayıflayacak, sizinki ise kuvvetlenecektir" hissini vermişlerdir. Tesadüfen o kâfir ve Yahudilerin Müslümanlar üzerinde bir hükümranlığı söz konusu olduğunda münafıklar, "Biz İslam'a girmeniz hususundaki görüşünüze baskın çıkıp da sizi İslam'a girmekten men etmedik mi? Size 'Onun davası zayıflayacak, sizin davanız ise güç ve kuvvet bulacak' demedik mi? Siz bizim sözümüzün doğruluğunu şu anda müşahede ettiğinize göre, elde ettiğiniz ganimetlerden bizim hissemizi verin..." diyerek, yaptıklarını kâfirlerin başına kakıyorlardı. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, XI, 247-248.

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْۚ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلٰوةِ
قَامُوا كُسَالٰىۙ يُرَاؤُنَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللّٰهَ إِلَّا قَلِيلاًۘ {١٤٢}

142. Şüphesiz münafıklar Allah'ı aldatmaya çalışıyorlar; hâlbuki Allah onların oyunlarını başlarına çevirmektedir. Onlar namaza kalktıkları zaman üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az hatıra getirirler.

يُخَادِعُونَ اللّٰه/***Allah'ı aldatmaya çalışıyorlar:*** Bu ifade Bakara sûresinde zikredilmişti.

وَهُوَ خَادِعُهُمْ/***Hâlbuki Allah onların oyunlarını başlarına çevirmektedir:*** Burada cezaya işlenen günahın ismi verilmiştir. Zira onların aldatma çabalarının vebali kendilerine dönecektir.

مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذٰلِكَ لَا إِلٰى هٰؤُلَاءِ وَلَا إِلٰى هٰؤُلَاءِ
وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلاً {١٤٣}

143. Bunların arasında bocalayıp durmaktalar; ne onlara (katılabiliyorlar) ne bunlara. Allah'ın şaşırttığı kimseye asla bir (çıkar) yol bulamazsın.

مُذَبْذَبِينَ/***Bocalayıp durmaktalar:*** Yani "Ne mü'minlere ne kâfirlere (katılabiliyorlar); tereddüt ve tedirginlik içerisindedirler" demektir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ
أَتُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلّٰهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَاناً مُبِيناً {١٤٤}

144. Ey iman edenler! Mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin. (Bunu yaparak) Allah'a, aleyhinizde apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?

سُلْطَاناً مُبِيناً/***Sultânen mübînen:*** "Apaçık delil" demektir.

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِۚ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيراًۙ {١٤٥}

145. Şüphe yok ki münafıklar cehennemin en alt katındadırlar. Artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın.

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِ/***İnne'l-münâfikîne fi'd-derki'l-esfeli mine'n-nâri:*** "Münafıklar cehennemin en alt katındadırlar" demektir. Cehennem yedi tabakadır. Bu âyette, inkâr edenler içerisinde münafıkların en şerli kimseler olduklarına dair delil bulunmaktadır.

اِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَاَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللّٰهِ وَاَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلّٰهِ فَاُولٰٓئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَۜ وَسَوْفَ يُؤْتِ اللّٰهُ الْمُؤْمِنِينَ اَجْراً عَظِيماً {١٤٦}

146. Ancak tevbe edip hallerini düzeltenler, Allah'a sımsıkı sarılıp dinlerini (ibadetlerini) yalnız onun için yapanlar başkadır. İşte bunlar (gerçekte) mü'minlerle beraberdirler ve Allah mü'minlere yakında büyük mükâfat verecektir.

اِلَّا الَّذِينَ تَابُوا/***İllellezîne tâbû:*** Bu ifade münafıklardan istisnadır. (Yani "Tevbe eden münafıklar başka" demektir). Tevbe burada "açık ve gizli hâlde (içiyle dışıyla) dosdoğru iman sahibi olmak" demektir.

مَا يَفْعَلُ اللّٰهُ بِعَذَابِكُمْ اِنْ شَكَرْتُمْ وَاٰمَنْتُمْۜ وَكَانَ اللّٰهُ شَاكِراً عَلِيماً {١٤٧}

147. Eğer siz iman eder ve şükrederseniz, Allah size neden azap etsin! Allah şükre karşılık veren ve her şeyi bilendir.

مَا يَفْعَلُ اللّٰهُ بِعَذَابِكُمْ/***Allah size neden azap etsin!:*** Size azap etmesi Allah'a bir fayda sağlamaz, Allah'ın buna ihtiyacı da yoktur ve O size muhtaç değildir. Âyette şükür imandan önce zikredilmiştir. Zira kul nimetlere bakar ve bundan dolayı şükreder. Ardından nimet verene iman eder. Adeta şükür, imanın sebebi olup imanın önüne geçmiştir. Yine şükrün imanı ihtiva ediyor olması da mümkündür. Daha sonra şükrün ardından tekit için ve öneminden dolayı imanı zikretmiştir. Şâkir, Allah'ın bir ismi olup lügat bölümünde zikredilmişti.

لَا يُحِبُّ اللّٰهُ الْجَهْرَ بِالسُّٓوءِ مِنَ الْقَوْلِ اِلَّا مَنْ ظُلِمَۜ وَكَانَ اللّٰهُ سَم۪يعاً عَل۪يماً{١٤٨}

148. Allah kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez. Ancak haksızlığa uğrayanlarınki hariç. Allah her şeyi işitici ve bilicidir.

اِلَّا مَنْ ظُلِمَۜ/***İllâ men zulime:*** Haksızlığa uğramış mazlum kimsenin sözü açıkça söylemesi hariç (Allah kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez). Haksızlığa uğramış kimsenin kendisine zulmeden kimseye açıktan beddua etmesi caizdir. Bir görüşe göre, kişinin kendisine yapılmış olan zulmü açıkça söylemesidir. Bir görüşe göre de bir kişinin başkasına sövmesi durumunda kişinin yapılan zulme misliyle karşılık vermesidir.

اِنْ تُبْدُوا خَيْراً اَوْ تُخْفُوهُ اَوْ تَعْفُوا عَنْ سُٓوءٍ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوّاً قَد۪يراً{١٤٩}

149. Bir iyiliği açıklar veya gizlerseniz ya da bir kötülüğü (açıklamayıp) affederseniz, şüphesiz Allah da ziyadesiyle affedici ve kadirdir.

اِنْ تُبْدُوا خَيْراً اَوْ تُخْفُوهُ/***Bir iyiliği açıklar veya gizlerseniz:***.. Bu ifade hem açıktan veya gizli olarak hayır işlerinin yapılmasına hem de kişiye hakkını almayı (kısası) serbest bıraktıktan sonra zulmü affetmeye teşvik anlamındadır. Zira affetmek, kişinin hakkı olanı almasından (kısastan) Allah'a daha sevimlidir. Allah Teâlâ kendisini kudretiyle birlikte affedici olarak nitelendirerek bu manayı pekiştirmiştir.

اِنَّ الَّذ۪ينَ يَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَرُسُلِه۪ وَيُر۪يدُونَ اَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللّٰهِ وَرُسُلِه۪ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍۙ وَيُر۪يدُونَ اَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذٰلِكَ سَب۪يلاًۙ{١٥٠}

150. Allah'ı ve resûllerini inkâr edenler, (inanma hususunda) Allah ile resûllerini birbirinden ayırmak isteyip "Bir kısmına iman ederiz ama bir kısmına inanmayız" diyenler ve bunlar (iman ile küfür) arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu?

اِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ/**İnkâr edenler:** Âyet Yahudiler hakkındadır. Zira onlar peygamberlerine iman edip Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'i ve diğer peygamberleri inkâr ettiler. Yine buradaki "Allah ve resûllerini birbirinden ayırmak," Allah'a iman edip resûllerini inkâr etmektir. Aynı şekilde "resûlleri birbirinden ayırmak," bir kısmını inkâr edip bir kısmına iman etmektir. Allah Teâlâ bu durumda olan kimsenin gerçek anlamda tam bir küfür içerisinde olduğuna hükmetmiştir.

اُولٰٓئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقاًّۚ وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَاباً مُهِيناً {١٥١}
وَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ اُولٰٓئِكَ
سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ اُجُورَهُمْۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوراً رَحِيماً {١٥٢}

151. İşte gerçekten kâfirler bunlardır ve Biz, kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır. 152. Allah'a ve peygamberlerine iman eden ve onlardan hiçbirini diğerlerinden ayırmayanlara (gelince); işte Allah onlara bir gün mükâfatlarını verecektir. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا/**İman edenler:** Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ümmeti hakkındadır. Zira onlar Allah'a ve resûllerin tümüne iman etmişlerdir.

يَسْـَٔلُكَ اَهْلُ الْكِتَابِ اَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَاباً مِنَ السَّمَٓاءِ فَقَدْ سَاَلُوا مُوسٰٓى اَكْبَرَ
مِنْ ذٰلِكَ فَقَالُٓوا اَرِنَا اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْۚ ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ
مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذٰلِكَۚ وَاٰتَيْنَا مُوسٰى سُلْطَاناً مُبِيناً {١٥٣}

153. Ehl-i kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyor. Onlar Musa'dan, bunun daha büyüğünü istemişler de "Bize Allah'ı apaçık göster" demişlerdi. Zulümleri sebebiyle hemen onları yıldırım çarptı. Bilahare kendilerine açık deliller geldikten sonra buzağıyı (ilâh) edindiler. Biz bunu da affettik. Ve Musa'ya apaçık delil (ve yetki) verdik.

يَسْـَٔلُكَ اَهْلُ الْكِتَابِ/***Ehl-i kitap senden istiyor:*** Rivâyete göre, Yahudiler Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Sen bize Musa'ya verilmiş olan Tevrât gibi semadan toplu hâlde bir kitap getirmedikçe asla sana iman etmeyeceğiz" dediler. Bir görüşe göre "Senin Allah'ın elçisi olduğuna dair falana bir mektup, filana bir mektup gelmedikçe (asla sana iman etmeyeceğiz" dediler). Bunu sadece inatlarından dolayı istemişlerdi. Allah Teâlâ burada onların Musa *aleyhisselâm*'a sormuş oldukları soruyu ve ona karşı yapmış oldukları edepsizliği Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'i teselli etmek için örnek göstererek zikretmiştir. Daha sonra da onların inkârlarının sırf inattan dolayı olduğunu açıklamak için çirkin fiillerini zikretmiştir. Nitekim Bakara sûresinde onların Allah'ı görmek istemeleri, buzağıyı ilâh edinmeleri, Tûr dağının tepelerine kaldırılması, Cumartesi günü yasağını çiğnemeleri ve bunların dışında orada işaret edilmiş olanlar geçmişti.

وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ وَقُلْنَا لَهُمُ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّداً وَقُلْنَا
لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ وَاَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقاً غَلِيظاً {١٥٤} فَبِمَا
نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَقَتْلِهِمُ الْاَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ
قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللّٰهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ اِلَّا قَلِيلاً {١٥٥}

154. Söz vermeleri(ni takviye) için Tûr'u başlarına diktik de onlara, "Baş eğerek kapıdan girin" dedik. "Cumartesi günü sınırı aşmayın" dedik. Kendilerinden sağlam söz aldık. 155. Sözlerinden dönmeleri, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri, haksız yere peygamberleri öldürmeleri ve "Kalplerimiz kılıflanmıştır" demeleri sebebiyle (onları lanetledik, türlü belalar verdik. Onların kalpleri kılıflı değildir,) tam aksine küfürleri sebebiyle Allah o kalpler üzerine mühür vurmuştur; pek azı müstesna artık iman etmezler.

فَبِمَا نَقْضِهِمْ/***Sözlerinden dönmeleri sebebiyle:*** Buradaki "مَا/mâ" edatı pekiştirmek için gelmiş olup zaittir, be harfi cerri de hazfedilmiş bir ögeye müteallıktır. Takdiri şöyledir: Sözlerini bozmaları sebebiyle onlara

yapacağımızı yaptık. Yahut be harfi cerri Allah Teâlâ'nın "حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ/ ***Haram kıldık"***[173] sözüne müteallıktır. Buna göre "فَبِظُلْمٍ/***(Yahudilerin) zulmü sebebiyle***[174] ifadesi, "فَبِمَا نَقْضِهِمْ/***Sözlerinden dönmeler sebebiyle"*** ifadesinden bedeldir.

وَبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلٰى مَرْيَمَ بُهْتَاناً عَظِيماًۙ {١٥٦}

156. Bir de inkâr etmelerinden ve Meryem'in üzerine büyük bir iftira atmalarından dolayı (onları lanetledik).

بُهْتَاناً عَظِيماً/***Büyük bir iftira:*** Onlar İsa *aleyhisselâm*'ın beşikte iken konuşma mucizesini görmelerine rağmen Meryem'e zina iftirasında bulundular.

وَقَوْلِهِمْ اِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللّٰهِۚ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَاِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ اِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّۚ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِيناًۙ {١٥٧}

157. Ve "Allah elçisi Meryem oğlu İsa'yı öldürdük" demeleri yüzünden (onları lanetledik). Hâlbuki onu ne öldürdüler ne de astılar. Fakat (öldürdükleri) onlara İsa gibi gösterildi. Onun hakkında ihtilafa düşenler bundan dolayı tam bir kararsızlık içindedirler. Bu hususta zanna uymak dışında hiçbir (sağlam) bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmediler.

وَقَوْلِهِمْ اِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ/***Ve "Allah elçisi Meryem oğlu İsa'yı öldürdük" demeleri yüzünden (onları lanetledik):*** Allah Teâlâ onların tüm çirkinliklerini "Meryem oğlu İsa'yı öldürdük" sözlerinde sayıp döktü. Zira onlar, bu konuda yalan söylemelerine rağmen o sözü övünerek ve cesaretle söylemişlerdi. Bundan dolayı onlara günah yazılması gerekmiştir. Onlar, İsa *aleyhisselâm*'ı öldürmemişlerdi. Zira İsa *aleyhisselâm*'ın sûreti kendisine giydirilmiş kişiyi çarmıha germişlerdi.

---

173 Nisâ 4/160.
174 Nisâ 4/160.

Onlar, onun İsa *aleyhisselâm* olduğuna inanıyorlardı. Rivâyete göre, İsa *aleyhisselâm*, havârîlerine "Hanginiz kendisine benim sûretim giydirilip öldürülmeyi ve cennette benim arkadaşım olmayı ister?" dedi. Onlardan biri "Ben olmak isterim" dedi. Ona İsa *aleyhisselâm*'ın sûreti giydirildi ve o, İsa *aleyhisselâm* zannedilerek öldürüldü. Bir görüşe göre de bu rivâyetin aksine İsa *aleyhisselâm*'ın yerini bir Yahudi göstermişti. Allah Teâlâ, o Yahudiye İsa *aleyhisselâm*'ın sûretini giydirdi ve o Yahudi öldürüldü. İsa *aleyhisselâm*, yeryüzüne inip Deccâl'i öldürsün diye diri olarak göğe kaldırıldı.

رَسُولَ اللّٰهِ/***Allah'ın elçisi:*** Şayet "İsa *aleyhisselâm*'ı inkâr edip ona söverken nasıl oldu da ona 'Allah'ın elçisi' dediler?" denilirse, cevapta üç görüş vardır.

Birincisi: Onlar bunu küçümsemek ve alay etmek için söylediler.

İkincisi: Onlar bunu Müslümanların Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e olan inancına göre söylediler. Adeta şöyle söylemişlerdir: "Size göre veya sizin iddianıza göre o Allah'ın elçisidir."

Üçüncüsü: Bu söz onların değil Allah Teâlâ'nın sözüdür. Bundan dolayı bu sözün öncesinde durulur. Bunun ifade etmiş olduğu anlam şudur: "Onların işlemiş oldukları günahın büyüklüğünü göstermek ve 'Biz öldürdük' sözünün çirkinliğini ortaya koymak."

وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ/***Hâlbuki onu ne öldürdüler ne de astılar:*** Onlara bir cevap ve onları yalanlamadır. Yine Hristiyanların "O çarmıha gerildi" sözüne de cevap ve yalanlamadır. Sonunda Hristiyanlar bu inançlarından dolayı çarmıha (haç'a) taptılar. Onların "O Allah'tır veya Allah'ın oğludur" deyip sonra "O çarmıha gerildi" demelerindeki tutarsızlık hayret ki ne hayret!..

وَلٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ/***Fakat onlara öyle gösterildi:*** Bu ifade hakkında iki yorum vardır:

Birincisi: Daha önce zikrettiğimiz gibi İsa *aleyhisselâm*'ın sûretinin bir havârîye veya Yahudiye giydirilmesidir.

İkincisi:[175] Anlamı şöyledir: Söz konusu iş onlara öyleymiş gibi gösterildi. Yani onu öldürmek isteyen kavme o iş karmakarışık bir hâle getirildi. Zira onlar (kavmin ileri gelenleri) bir başka adamı öldürüp astılar, değişinciye kadar da tanınmaması için insanların ona yaklaşmasına engel oldular. Astıkları kişi, İsa olmadığı hâlde insanlara "Bu İsa'dır" dediler. İnsanlar da onların doğru söylediklerine inandı. Hâlbuki onlar kasıtlı olarak yalan söylemişlerdi.

وَاِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ/***Onun hakkında ihtilafa düşenler bundan dolayı tam bir kararsızlık içindedirler:*** Rivâyete göre, İsa *aleyhisselâm*, göğe kaldırılıp sûreti bir başkasına giydirildiğinde onlar da o kişiyi öldürdüler. Ardından "Eğer bu İsa ise arkadaşımız nerede? Eğer bu arkadaşımızsa İsa nerede?" dediler. Böylelikle ihtilafa düştüler. Bazıları "O, odur," bazıları ise "O, değildir" dedi. Bir şahsın öldürüldüğünde ittifak ettiler ancak onun kim olduğunda ihtilafa düştüler.

اِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ/***Bu hususta zanna uymak dışında:*** Bu, istisnâ-i munkatı'dır. Zira ilim, kesinleşmiş bilgi; zan ise tereddüt içerir. İbn Atıyye şöyle demiştir: Bu, istisnâ-i muttasıldır. Şöyle ki: Zan ve ilim ki bu ikisini inanılacak şeyler kategorisi bir araya getirir. Şayet, "Onları (önce) aynı düzeydeki iki ihtimal arasında tereddüt yaşamak demek olan şek (kararsızlık) ile ardından da iki ihtimalden birisini tercih olan zan üzere olmakla nasıl nitelendirdi?" denilirse, şöyle cevap verilir: "Onlar şek içindeydiler sonra onlara bazı alametler görününce zannetmeye başladılar." Bunu Zemahşerî söylemiştir. Şu da söylenebilir: Zan, hem şek (kararsızlık) anlamındadır hem de şekten (kararsızlıktan) daha zayıf olan vehm anlamındadır.

وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا/***Vemâ katelûhü yakînen:*** "Kesin olarak onu öldürmediler" demektir. Buna göre âyetteki "يَقِينًا/yakînen" kelimesinin i'râbı, mahzûf bir mastarın sıfatıdır. Bir görüşe göre hâl konumunda mastardır. Yani "(Onun İsa *aleyhisselâm* olup olmadığından) emin olarak öldürmediler

---

175 Birincisinde İsa *aleyhisselâm*'ın sûretinin bir başkasına giydirilmesi söz konusu iken ikincisinde böyle bir şey söz konusu değildir. Kavmin önde gelenleri halkı kandırmakta ve İsa *aleyhisselâm*'ı astıklarını söyleyip bir şahsı çarmıha germektedirler.

(şüphe içerisinde onu öldürdüler)" demektir.[176] Bir görüşe göre, "وَمَا قَتَلُوهُ/***Onu öldürmediler***" ifadesindeki olumsuzluk/nefiy ifadesini pekiştirmek içindir. Yani "Onun kesinlikle öldürülmediğini biliyorlardı."[177] Buna göre mastar olarak mansuptur.

بَلْ رَفَعَهُ اللّٰهُ اِلَيْهِ وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزاً حَكِيماً{١٥٨}

158. Bilakis Allah onu (İsa'yı) kendi nezdine kaldırmıştır. Allah izzet ve hikmet sahibidir.

بَلْ رَفَعَهُ اللّٰهُ اِلَيْهِ/***Bilakis Allah onu kendi nezdine kaldırmıştır:*** Yani semâsına kaldırmıştır. Nitekim İsrâ hadisinde onun ikinci semâda olduğu geçmektedir.

وَاِنْ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهٖ قَبْلَ مَوْتِهٖ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيداًۚ{١٥٩}

159. Ehl-i kitaptan her biri, ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir. Kıyamet gününde de o, onlara şahit olacaktır.

وَاِنْ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهٖ قَبْلَ مَوْتِهٖ/***Ehl-i kitaptan her biri, ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir.***" Bu ifade hakkında iki yorum bulunmaktadır:

Birincisi: Âyetteki "مَوْتِهٖ/onun ölümü" ifadesindeki "onun" zamiri, İsa *aleyhisselâm*'a gider. Anlam şöyledir: Ehl-i kitaptan her bir fert, İsa *aleyhisselâm* ölmeden önce, yeryüzüne indiğinde İsa *aleyhisselâm*'a iman edecektir. O zaman dinlerin tümü tek bir din -yani İslâm- olacaktır.

İkincisi: Âyetteki "مَوْتِهٖ/onun ölümü" ifadesindeki "onun" zamiri, "وَاِنْ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ/***Ehl-i kitaptan her biri***" ifadesinin ihtiva ettiği kitaba

---

176 Buna göre öldürme fiili gerçekleşmiş olup kesin olmayan şey öldürdükleri kişinin kimliğidir.

177 Buna göre ise kesin olan şey öldürmenin gerçekleşmediğidir. Dâru'z-Ziyâ baskısında "يتيقن نفي قتله" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "تيقن نفي قتله" şeklinde geçmektedir.

gider. Takdiri şöyledir: Ehl-i kitaptan her bir fert İsa *aleyhisselâm*'a iman eder ve bu söz konusu kişi ölmeden önce onun peygamber olduğunu bilir. Bu da imanın kendisine fayda sağlamadığı, ölüm ona göründüğünde olur.[178] Nitekim İbn Abbâs ve başkalarından bu anlamda bir rivâyet nakledilmiştir.[179] Ayrıca Übey b. Ka'b'ın (ö. 33/654) Mushaf'ında "قَبْلَ مَوْتِهِمْ/onların ölümünden önce" ifadesi yer almaktadır. Bu kıraat, ikinci görüşü desteklemektedir. İki görüşe göre de "بِهِ/bihî" ifadesindeki zamir İsa *aleyhisselâm*'a gider. Bir görüşe göre, bu zamir Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gider.

فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ
لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا{١٦٠}

160. Yahudi olan kişilerin zulmü sebebiyle ve Allah yolundan dönüp durmalarından dolayı kendilerine (daha önce) helâl kılınmış bulunan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık.

وَبِصَدِّهِمْ/Ve bi-saddihim: Bunun "yüz çevirme" anlamında olması mümkündür. Buna göre "كَثِيرًا/kesîran" lafzı mahzûf bir mastarın sıfatıdır. Takdiri, "صَدًّا كثيرا/dönüp durmaları/çokça dönmeleri" şeklindedir. Yahut

---

178 Şehr b. Havşeb'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Haccâc, "Bu âyeti okuduğumda, bu âyetten ötürü gönlümde bir kuşku uyanır. Zira ben, Yahudilerin boynunu vuruyor ama onlardan böyle bir şey duyamıyordum" demişti. Bunun üzerine ben dedim ki: "Yahudiye ölüm gelip çattığında melekler onun yüzüne ve sırtına vurarak 'Ey Allah'ın düşmanı! İsa sana peygamber olarak geldi de sen onu yalanladın' derler. Bunun üzerine ölecek olan o Yahudi de 'Ben onun Allah'ın kulu olduğuna iman ettim' der. Yine melekler ölmek üzere olan Hristiyana, 'İsa sana peygamber olarak geldi ama sen onun, Allah ve Allah'ın oğlu olduğunu iddia ettin' derler. O Hristiyan da, 'Onun Allah'ın kulu olduğuna (şimdi) iman ettim' der. Böylece ehl-i kitap, İsa *aleyhisselâm*'a iman etmiş olur ama onlara bu imanları fayda vermez." Bunun üzerine Haccâc doğrulup oturdu ve "Bunu kimden naklettin?" deyince, "Bana, bunu Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye anlattı" dedim. Haccâc da değneğiyle toprağı çizmeye başlayarak, "Yemin olsun ki sen bunu, saf ve temiz bir kaynaktan almışsın" dedi. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 588; Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, XI, 263.

179 İkrime, İbn Abbâs'a "Eğer ehl-i kitap damdan düşse veya yansa ya da yırtıcı bir hayvan tarafından yenilse de mi böyle olur?" demiş, İbn Abbâs da "O, bunları düşerken, havada iken söyler ve canı çıkmadan ona iman eder" demiştir. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 588; Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, XI, 263.

"başkalarını (Allah yolundan) alıkoymaları" anlamında olması da mümkündür. Buna göre "كَثِيرًا/kesîran" lafzı, "صَدّ/sadd" kelimesinin mef'ûlüdür. Yani "Onlar Allah yolundan birçok insanı alıkoydu" demektir.

وَأَخْذِهِمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا {١٦١} لَٰكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ أُولٰٓئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا {١٦٢}

161. Bir de kendilerine yasaklandığı hâlde o faizi almaları ve insanların mallarını haksız yere yemeleri yüzünden... İçlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık. 162. Fakat içlerinden ilimde derinleşmiş olanlar ve mü'minler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman edenler, namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlar var ya, işte onlara yakında büyük mükâfat vereceğiz.

لَٰكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ/***Fakat içlerinden ilimde derinleşmiş olanlar:*** Onlar, Abdullah b. Selâm (ö. 43/664), Muhayrik (ö. 3/625) ve onların yolundan gitmiş kimselerdir.

وَالْمُقِيمِينَ/***Namazı kılanlar:*** Bu ifade fiilin gizlenmesi ile övgü olarak mansuptur.[180] Bu sözde yaygın olup caizdir. Âişe *radıyallahu anhâ* "وَالْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ/***ve'l-mukîmîne's-salâte***" ifadesi hakkında şöyle demiştir: "Bu, İmâm Mushaf'ta (imla bakımından) lahn (hata) kabilindendir." İbn Mesûd'un Mushaf'ında aslı üzere yani "وَالْمُقِيمُونَ/ve'l-mukîmûne" şeklindedir.[181]

180 Gizlenmiş olan fiilin "أَمْدَحُ/överim" şeklinde olması mümkündür.

181 Bu, son derece uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu Mushaf, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den tevâtür yolu ile nakledilip gelmiştir. Bundan dolayı onda nasıl hata olabilir! Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, XI, 264.

إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَى وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ وَآتَيْنَا دَاوُودَ زَبُوراً {١٦٣}

163. Biz Nûh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve (nitekim) İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, esbâta (torunlara), İsa'ya, Eyyûb'a, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahyettik. Davud'a da Zebûr'u verdik.

إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ/**Biz sana da vahyettik:** Bu ifade, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gökten kendilerine (toptan) bir kitap indirilmesini istemiş olan Yahudilere bir cevaptır. Tıpkı önceki peygamberlere semadan (toptan) kitap indirilmeksizin vahiy verildiği gibi ona da vahyin verilmiş olması onlara karşı delil olarak getirilmiştir. Durumu bu şekilde olan birçok peygamberin zikredilmiş olması onlara karşı delil getirmek içindir.

وَرُسُلاً قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلاً لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسَى تَكْلِيماً {١٦٤}

164. Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık. Ve Allah, Musa ile gerçekten konuştu.

وَرُسُلاً قَدْ قَصَصْنَاهُمْ/**Bir kısım peygamberleri sana anlattık:** Bu ifade gizli bir fiille mansuptur. Yani "أَرْسَلْنَا رُسُلاً/Resûller gönderdik" demektir.

وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسَى تَكْلِيماً/**Ve Allah, Musa ile gerçekten konuştu:** Buradaki "تَكْلِيماً/teklîmen" lafzı konuşma fiilini açıklamakta olup mastarla pekiştirilmiştir.[182] Bu ifade, Mu'tezile'ye ait olan "Musa'ya konuşan, ağacın kendisidir" görüşünün bâtıl olduğuna delildir.

182 Nehhâs der ki: Şayet sen fiili aynı kökten gelen bir mastar ile tekit edecek olursan nahivciler bunun mecaz olmayacağını icma ile kabul etmişlerdir. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, VI, 18.

رُسُلاً مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللّٰهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزاً حَكِيماً{١٦٥}

165. Müjdeleyici ve sakındırıcı olarak peygamberler (gönderdik ki) insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın! Allah izzet ve hikmet sahibidir.

رُسُلاً مُبَشِّرِينَ/***Müjdeleyici ve sakındırıcı olarak peygamberler:*** Bu ifade gizli bir fiille veya bedel olarak mansuptur.

لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللّٰهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ/***İnsanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın!:*** Allah Teâlâ, "Bana elçi gönderilmiş olsaydı gerçekten ben iman ederdim" diyen kişilerin bahanesini ortadan kaldırmak için peygamberler göndermiştir.

لٰكِنِ اللّٰهُ يَشْهَدُ بِمَا اَنْزَلَ اِلَيْكَ اَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَشْهَدُونَ وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيداً{١٦٦}

166. İnkâr eden ve (başkalarını da) Allah yolundan alıkoyanlar gerçekten doğru yoldan çok uzaklaşmışlardır. (Ehl-i kitap şahitlik etmez) fakat Allah sana indirdiğine şahitlik eder; onu kendi ilmi ile indirdi. Melekler de (buna) şahitlik ederler ama şahit olarak Allah kâfidir.

لٰكِنِ اللّٰهُ يَشْهَدُ/***Fakat Allah sana indirdiğine şahitlik eder:*** Anlamı şöyledir: Allah Teâlâ, Kur'ân'ın kendi katından olduğuna dair şahitlik eder. Aynı şekilde melekler de buna şahitlik ederler. Âyetin nüzûl sebebi, Yahudilerin vahyi inkâr etmeleridir. Buradaki istidrâk[183] (لٰكِنِ/lâkin) laf-

183 Bir metinde önceki sözde bulunan yanlışlığı telâfi anlamında bedî' ilmi terimi. Sözlükte istidrâk "düzeltmek, telafi etmek, hatayı tamir etmek, kusuru örtmek" gibi anlamlara gelir. Bedî' ilminde önceki sözden doğan eksikliği, hatayı veya yanlış anlaşılma ihtimalini istisnaya benzer biçimde ortadan kaldıracak bir kısmın getirilmesine istidrâk adı verilmiştir. Bu husus başka vasıta ve edatlarla ifade edilebilirse de daha çok istidrâk harfi olan " لكن" ile gerçekleştiği için tür bu şekilde adlandırılmıştır. Geniş bilgi için bk. Durmuş, İsmail, "İstidrâk," *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 329-330.

zının takdiri şöyledir: "Onlar 'Asla sana indirildiğine şahitlik etmeyeceğiz' dediler. Buna binaen denildi ki: Fakat Allah buna şahitlik eder." Bu âyette beyân ilminden olan terdîd sanatı[184] vardır. Bu da âyetin başında şehâdetin zikredilip sonunda da tekrar zikredilmesidir.

أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ/Onu kendi ilmi ile indirdi: Bu ifadede Mu'tezile'nin "Allah Teâlâ ilim olmaksızın (zâtıyla) bilir" görüşünün aksine Ehl-i Sünnet için Allah'ın ilim sıfatının ispatına dair delil vardır. Onlar, uzak bir te'ville bu âyeti yorumlamışlardır.

اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالاً بَعِيداً {١٦٧} اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللّٰهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقاً {١٦٨} اِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا اَبَداً وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيراً {١٦٩} يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَاٰمِنُوا خَيْراً لَكُمْ وَاِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيماً حَكِيماً {١٧٠}

167. İnkâr eden ve (başkalarını da) Allah yolundan alıkoyanlar gerçekten doğru yoldan çok uzaklaşmışlardır. 168. İnkâr edip zulmedenleri Allah asla bağışlayacak değildir, onları (başka) bir yola iletecek de değildir. 169. Ancak orada ebedî kalmak üzere onları cehennem yoluna (iletecektir). Bu da Allah'a çok kolaydır. 170. Ey insanlar! Resûl size Rabbinizden gerçeği getirdi (bunda şüphe yoktur). Şu hâlde kendi iyiliğinize olarak (ona) iman edin. Eğer inkâr ederseniz, göklerde ve yerde ne varsa şüphesiz hepsi Allah'ındır. Allah geniş ilim ve hikmet sahibidir.

---

184 Beyit veya söz içinde bir kelime yahut ifadenin iki farklı anlam ve bağlamda tekrar edilmesi manasında bedî' terimi. Sözlükte "geri çevirmek, iade etmek" anlamındaki red kökünden türeyen terdîd "sözü vb. şeyleri tekrarlamak" demektir. Bu terime ilk değinenlerden biri olan Ebû Ali el-Hâtimî onu "beyit içinde bir lafzın iki farklı anlam ve bağlamda kullanılması" şeklinde tanımlamış, İbn Reşîk bu tanıma "bir beyitte veya bir mısrada" şeklinde ayrıntı getirmiştir. Tekrar edilen kelime aynı anlamda ise tekrar, farklı anlamda ise terdîd diye anılır. Geniş bilgi için bk. Kaçar, Halil İbrahim, "Terdîd," *DİA*, İstanbul, 2011, XL, 506-507.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ/Ey insanlar!: Genel bir hitaptır. Zira Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* tüm insanlara gönderilmiştir.

فَاٰمِنُوا خَيْراً لَكُمْ/Şu hâlde kendi iyiliğinize olarak (ona) iman edin: "خَيْراً/Hayran" lafzı burada ve "اِنْتَهُوا خَيْراً لَكُمْ/**Sizin için hayırlı olmak üzere bundan vazgeçin"** ifadesinde belirtilmeyen gizli bir fiille mansup kılınmıştır. Takdiri şöyledir: "إِئتوا خَيْرًا لَكُمْ/Sizin için hayırlı olana gelin." Sîbeveyh'in (ö. 180/796) görüşü bu şekildedir. Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) şöyle demiştir: "'خَيْراً/Hayran' lafzı, manadan dolayı 'اٰمِنُوا/âminû' ve 'اِنْتَهُوا/intehû' kelimeleri ile mansup kılınmıştır." Ferrâ (ö. 207/822) şöyle demiştir: "'فآمِنوا إِيمانًا خَيْرًا لَكُمْ/Sizin için hayırlı olacak bir iman ile iman edin.' Bu lafız mahzuf bir mastarın sıfatı olarak mansup kılınmıştır." Kûfeliler de şöyle demişlerdir: "خَيْراً/Hayran" lafzı, mahzuf "كَانَ/kâne" nin haberidir. Takdiri şöyledir: "يَكُنْ الْإِيمَانُ خَيْرًا لَكُمْ/(İman edin.) Sizin için iman hayırlı olur."

وَاِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ/Eğer inkâr ederseniz, göklerde ve yerde ne varsa şüphesiz hepsi Allah'ındır: Yani "O, size muhtaç değildir. Sizin inkârınız O'na hiçbir zarar veremez" demektir.

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فٖي دٖينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ اِنَّمَا الْمَسٖيحُ عٖيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللّٰهِ وَكَلِمَتُهُ اَلْقٰيهَٓا اِلٰى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَلَا تَقُولُوا ثَلٰثَةٌ اِنْتَهُوا خَيْراً لَكُمْ اِنَّمَا اللّٰهُ اِلٰهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُٓ اَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكٖيلاً {١٧١}

171. Ey ehl-i kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, sadece gerçeği söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesîh, ancak Allah'ın resûlüdür, (o) Allah'ın, Meryem'e ulaştırdığı "kün/Ol" kelimesi(nin eseri)dir, O'ndan bir ruhtur. Şu hâlde Allah'a ve peygamberlerine iman edin. "(Tanrı) üçtür" demeyin, sizin için hayırlı olmak üzere bundan vazgeçin. Allah ancak bir tek ilâhtır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Vekil olarak Allah yeter.

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا ف۪ي د۪ينِكُمْ/***Ey ehl-i kitap! Dininizde aşırı gitmeyin:*** Bu hitap Hristiyanlaradır. Zira onlar İsa *aleyhisselâm*'a karşı aşırıya kaçtılar ve neticede küfre düştüler. Buradaki "ehl-i kitap" lafzı umum olmakla birlikte bundan sonra gelen delilden dolayı özellikle Hristiyanlar kastedilir. "غلو/Gulüvv," aşırıya kaçmak ve haddi aşmaktır.

وَكَلِمَتُهُۚ/***Ve kelimetühû:*** İsa *aleyhisselâm*, bir baba ve sperm olmaksızın sadece Allah Teâlâ'nın "كُنْ/***Ol***" kelimesi ile var edilmiştir.

وَرُوحٌ مِنْهُۘ/***Ve rûhun minhü:*** Bu ifade "(canlı bir babadan ayrılıp gelen bir sperm parçası gibi bir parça olmaksızın varlık sahnesine çıkmış) Allah'tan zîruh" demektir. Buradaki "مِنْ/min" (kısmîlik için değil) ibtidâ-i gâye içindir. Buna göre anlam "Allah katından" şeklindedir.[185] Allah onu kendi katından var etmiştir. Zira Allah Teâlâ, Cebrail *aleyhisselâm*'ı Meryem'e göndermiştir.

وَلَا تَقُولُوا ثَلٰثَةٌ/***"(Tanrı) üçtür" demeyin:*** Hristiyanların görüşü olan teslis inancını yasaklamaktadır. Buradaki "ثَلٰثَةٌ/selâsetün" lafzı i'râb olarak gizli bir mübtedanın haberidir.[186]

لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ/***Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur:*** Allah Teâlâ'nın çocuk sahibi olmaktan son derece uzak olduğuna dair apaçık bir delildir. Zira O, her şeyin sahibidir.[187]

---

185 Müfessir buradaki "مِنْ" harfi cerrinin ibtidâ-i gâye için olduğunu özellikle belirtmiştir. Zira Hristiyanlar "İsa, Allah'tan bir parçadır" demişlerdir. Âyetteki "مِنْ" harfi cerrinin kısmîlik için olduğunun kabul edilmesi durumunda böyle yanlış bir düşünce ortaya çıkmaktadır.

186 Âlimler, bu mübtedânın ne olduğu hususunda, ihtilafa düşmüşlerdir: 1. Bu, bizim zikrettiğimiz husustur ki, "وَلَا تَقُولُوا الْاَقَانِيمُ ثَلَاثَةٌ/'Asıllar (ekânîm) üçtür' demeyin" şeklindedir. 2. Zeccâc şöyle demektedir: "'İlâhlarımız üçtür' demeyin. Bu böyledir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm, Hristiyanların, 'Allah, Mesîh ve Meryem üç ilâhtırlar' dediklerine delâlet etmektedir." 3. Ferrâ "وَلَا تَقُولُوا هُمْ ثَلَاثَةٌ/'Onlar üçtür' demeyin" demiştir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, XI, 272.

187 Allah Teâlâ, kendisini, çocuğu olmaktan tenzih ettiği her yerde, kendisinin, göklerde ve yerde bulunan şeylerin Melik'i ve Mâlik'i olduğundan bahsetmiştir. İşte bu sebeple Allah Teâlâ, Meryem sûresinde de "اِنْ كُلُّ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اِلَّا اٰتِي الرَّحْمٰنِ عَبْدًا/***Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, kul olarak Rahmân'a gelecektir***" (Meryem 19/93) buyurmuştur ki, buna göre bu ifadenin manası şöyledir: "Göklerin ve yerin ve bu ikisinde bulunan şeylerin mâliki olan bir kimse, İsa ve Meryem'in de

لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ اَنْ يَكُونَ عَبْداً لِلّٰهِ وَلَا الْمَلٰٓئِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ اِلَيْهِ جَمِيعاً {١٧٢}

172. Ne Mesîh ne de Allah'a yakın melekler, Allah'a kul olmaktan yüksünürler. O'na kulluktan geri durup yüksünen kimselerin hepsini (Allah) yakında huzuruna toplayacaktır.

لَنْ يَسْتَنْكِفَ/***Yüksünmez:*** Bu ifade "kibirlenmez" demek olup geçtiği yerde manası bu şekildedir.

وَلَا الْمَلٰٓئِكَةُ/***Ne de Allah'a yakın melekler:*** Bu ifadede "Melekler peygamberlerden daha üstündür" diyen kimseler için delil vardır.[188] Zira bu ifadenin anlamı şöyledir: "Ne İsa ne de ondan üstün olanlar (Allah'a kul olmaktan) yüksünürler."

فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ اُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِۚ وَاَمَّا الَّذِينَ اسْتَنْكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَاباً اَلِيماًۙ وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِياًّ وَلَا نَصِيراً {١٧٣} يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَاَنْزَلْنَٓا اِلَيْكُمْ نُوراً مُبِيناً {١٧٤}

173. İman edip iyi işler yapanlara (Allah) ecirlerini tam olarak verecek ve onlara lütfundan daha fazlasını da ihsan edecektir. Kulluğundan yüz çeviren ve kibirlenenlere gelince; onlara acı bir şekilde azap edecektir. Onlar, kendileri için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulurlar. 174. Ey insanlar! Şüphesiz size Rabbinizden kesin bir delil geldi ve size apaçık bir nur indirdik.

---

mâlikidir. Çünkü İsa ile Meryem de göklerde ve yerde bulunanlar grubundadır. İsa ve Meryem, gerek zât gerekse sıfatları bakımından, kendileri dışında kalanlardan daha büyük değillerdir. O, İsa ve Meryem'den daha büyük olanların mâliki olunca, İsa ve Meryem'in de haydi haydi mâliki olur. İsa ve Meryem, O'nun mülkü, memlûkü olunca, daha nasıl İsa ve Meryem'in Allah'ın oğlu ve eşi oldukları düşünülebilir?" Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, XI, 272.

188 Bu görüş Mu'tezile'ye aittir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, XI, 273.

قَدْ جَٓاءَكُمْ بُرْهَانٌ/Size kesin bir delil geldi: Bu, Kur'ân'dır. Aynı zamanda o, apaçık bir nurdur. Yine "بُرْهَانٌ/burhân" kelimesi ile delil ve kanıtların, "نُور/nûr" kelimesi ile de Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kastedilmesi de mümkündür. Zira Allah Teâlâ, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'i "aydınlık yayan kandil" olarak isimlendirmiştir.

فَاَمَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَاعْتَصَمُوا بِه۪ فَسَيُدْخِلُهُمْ ف۪ي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَفَضْلٍۙ وَيَهْد۪يهِمْ اِلَيْهِ صِرَاطاً مُسْتَق۪يماًۜ {١٧٥} يَسْتَفْتُونَكَۜ قُلِ اللّٰهُ يُفْت۪يكُمْ فِي الْكَلَالَةِۜ اِنِ امْرُؤٌا هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُٓ اُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَۚ وَهُوَ يَرِثُهَٓا اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌۜ فَاِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَۜ وَاِنْ كَانُٓوا اِخْوَةً رِجَالاً وَنِسَٓاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِۜ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اَنْ تَضِلُّواۜ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ {١٧٦}

175. Allah'a iman edip O'na sımsıkı sarılanlara gelince; Allah onları kendinden bir rahmet ve lütuf (deryası) içine daldıracak ve onları kendine doğru (giden) bir yola götürecektir. 176. Senden fetva isterler. De ki: Kelâlenin[189] mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor: Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı kız kardeşine kalır. Kız kardeş çocuk bırakmaksızın ölürse erkek kardeş de ona vâris olur. Kız kardeşler iki tane olursa (erkek kardeşlerinin) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş mevcut ise erkeğin hakkı, iki kadın payı kadardır. Şaşırmamanız için Allah size açıklama yapıyor. Allah her şeyi bilmektedir.

يَسْتَفْتُونَكَ/Yesteftûneke: "Senden fetva istiyorlar" demektir. Yine bu fiilin kelâleyi kastetmesi ve aynı şekilde "يُفْت۪يكُمْ/yüftîküm" kelimesinin

---

189 "Kelâle" hem vâris olan hem de vâris olunan için kullanılır. Eğer bu kelime, vâris olan için kullanılırsa "kelâle," ölenin babası ile çocuğu dışındaki mirasçılarıdır. Eğer bu kelime vâris olunan için kullanılırsa "kelâle," ebeveyninden biri ile hiçbir çocuğu kendisine vâris olmayan ölen kimse demektir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, XI, 275.

de kelâleyi kastetmesi mümkündür. Bu, sözün i'mali kabîlinden olur. Basralıların tercihine göre ikinci âmil amel etmiştir. Yahut "يَسْتَفْتُونَكَ/ yesteftûneke" ifadesi bundan bağımsız olur, bundan dolayı da orada durulur. İlk görüş daha kuvvetlidir. Bu sûrenin başında kelâle lafzının anlamı geçmişti. Erkek ve kız kardeşten maksat burada öz kardeşlerdir, öz kardeşler olmadığında da baba bir olan (erkek-kız) kardeşlerdir. Anne bir (erkek-kız) kardeşlerin hükmü "وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً.../***Eğer bir erkek, anne-babası ve çocukları bulunmadığı hâlde (kelâle şeklinde) malı mirasçılara kalırsa...***"[190] âyetinde geçmişti.

إِنِ امْرُؤٌ هَلَكَ/***İnimruun heleke:*** Basralılara göre "امْرُؤٌ/imruun" kelimesi gizli bir fiille merfûdur.[191] Miras hükümleriyle burada zikredilenler arasında herhangi bir çelişki yoktur.

أَنْ تَضِلُّوا/***En tedıllû:*** Bu ifade mef'ûlün li-eclihtir. Takdiri şöyledir: "Sapmanızı hoş görmediği için (size hükümlerini açıklıyor)."

---

190 Nisâ 4/12.

191 "امْرُؤٌ" kelimesinin hemen sonrasında gelen "هَلَكَ" fiilinin açıkladığı aynı kök ve manadaki mahzûf bir fiilin faili olarak merfû kılınmıştır.

سُورَةُ الْمَائِدَةِ

5. MÂİDE SÛRESİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahmân Rahîm Allah'ın Adıyla

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ {١}

1. Ey iman edenler! Akitleri yerine getirin. İhramlı iken avlanmayı helâl saymamak üzere size okunacaklar dışında kalan hayvanlar sizin için helâl kılındı. Allah dilediğine hükmeder.

أَوْفُوا بِالْعُقُودِ/***Akitleri yerine getirin:*** Bu âyette yerine getirilmesi istenilen akitlerin insanların başkalarıyla yaptıkları alışveriş, nikâh ve köle azat etmek gibi sözleşmeler olduğu söylenmiştir. Başka bir görüşe göre ise kişinin Rabbi için yaptığı hac, oruç ve benzeri ibadetler veya Allah'ın insanlar için gönderdiği dininde helâl ve haram türünden belirlediği kurallardır.

Bu helâl ve haramlar önce topluca sonra da ayrıntılı olarak şöyle zikredilmiştir: "أُحِلَّتْ لَكُمْ/***Size helâl kılındı***" ve sonrasında "بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ/***behîmetü'l-en'âm.***" Bunlar deve, sığır ve koyundur. Bu hayvanlara el-behîme kelimesinin izafe edilmesi daha özel bir şeyin genel bir şeye

izafe edilmesi türündendir. Çünkü "behîme", hem "en'âm" denilen hayvanları hem de onların dışındaki hayvanları da kapsayan bir terimdir.

Zemahşerî, buradaki izafetin "altından yapılmış bir yüzük" sözünde olduğu gibi "-den, -dan" anlamına gelen "مِنْ" edatı türünden olduğunu söylemiştir. Bu yoruma göre isim tamlaması "en'âm türünden hayvanlar" anlamına gelmektedir.[192] Bir görüşe göre ise bu ifade ile ceylan ve vahşi sığır kastedilmektedir. Ancak Arap dilinde "en'âm" ifadesinin sadece deve, sığır ve koyun için, "behîme" ifadesinin ise insan dışındaki bütün hayvanlar için kullanıldığı bilinen bir şeydir.

إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ/***Size okunacaklar dışında:*** Bu ifade ile leş ve benzeri şeyler kastedilmektedir.

غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ/***Avlanmayı helâl saymamak üzere:*** Bu ifade "لَكُمْ/***leküm"*** kelimesindeki zamirden hâl olarak mansubdur.

وَأَنْتُمْ حُرُمٌ/***İhramlı iken:*** Bu ifade "مُحِلِّي الصَّيْدِ/***muhilli's-saydi"*** kelimesinden hâldir.

حُرُمٌ/***Hurum:*** "Harâm" kelimesinin çoğuludur ve burada hacda haram kılınan şeyler kastedilmektedir. "إِلَّا/***İllâ"*** edatı ile helâl kılınmış hayvanlar, "غَيْرَ/***gayra"*** edatı ile Kur'ân'ın hitap ettiği toplumdan istisna edilmektedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللّٰهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ {٢}

2. Ey iman edenler! Allah'ın işaretlerine, haram aya, kurbana, gerdanlıklara, Rablerinin fazlını ve rızasını arayarak Beyt-i

---

192 Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 635.

Harâm'a yönelmiş kimselere saygısızlık etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Mescid-i Harâm'a girmenizi önledikleri için bir topluma karşı beslediğiniz kin sizi taşkınlık yapmaya sevk etmesin! İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın. Allah'tan korkun; çünkü Allah'ın cezası çetindir.

لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللّٰهِ/***Allah'ın işaretlerine saygısızlık etmeyin:*** Bu âyette "Allah'ın işaretleri" ifadesiyle "Hac menasiki"nin kastedildiği söylenmiştir. Müşrikler de hac ve umre yapıyorlardı. Müslümanlar da bu ibadetleri yapmalarını engellemek için onlara saldırmak istediler. Bunun üzerine onlara "Allah'ın işaretlerine saygısızlık etmeyin" yani "onlara saldırmayın ve onları engellemeyin" denilmiştir. Bir görüşe göre, Allah'ın işaretleri, ihramlı olmaktır, onun ihlali ise ihramlı iken avlanmaktır. Başka bir görüşe göre ise bu işaretler kadınlara yaklaşmak, koku sürünmek, avlanmak ve bunların dışındaki hacıya haram olan şeylerdir, bunların ihlali ise bunları yapmaktır.

وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ/***Ve haram aya saygısızlık etmeyin:*** Burada haram aylar olan Receb, Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem'in hepsi kastedilmiştir. Bunların, Şevvâl, Zilkâde ve Zilhicce'den oluşan hac ayları olduğu da söylenmiştir. Bunların ihlali ise bu aylarda savaşmaktır veya haram ayların yerini değiştirmektir.

وَلَا الْهَدْيَ/***Hedye de (saygısızlık etmeyin):*** Hedy, Beytullah'a hediye edilen ve Allah'a kurban olarak kesilen hayvanlardır. Allah bunlara saldırılmasını veya Beytullah'a ulaşmaktan alıkonulmasını yasaklamıştır.

وَلَا الْقَلَائِدَ/***Gerdanlıklar:*** Bunların hedy kurbanlıklarının boyunlarına asılan şeyler olduğu ve bunlara zarar vermenin yasaklandığı söylenmiştir. Başka bir görüşe göre bunların gerdanlıkların takıldığı hedy kurbanlıkları yani büyükbaş hayvanlar olduğu, bunların hedy olarak belirlenmesinin ardından, hedy kurbanının önemini vurgulamak ve bu emrin tekidi için tekrar zikredildiği de söylenmiştir.

وَلَا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ/***Beyt-i Harâm'a yönelmiş kimselere:*** Yani Kâbe'ye hac ve umre için gelen kişilere saygısızlık yapılmamalıdır. Allah bu kişilere saldırılmasını veya bunların Kâbe'ye ulaşmalarının engellenmesini yasaklamıştır. Süheylî'nin dediğine göre, bu âyet asıl ismi Şüreyh b. Dabîa olan el-Hutam el-Bekrî hakkında inmiştir.[193] Bu kişi umre yapmak için Kâbe'ye doğru yola çıkarken Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in atını almıştı.

Bu âyette sayılan şeylere saygısızlık yapmanın yasaklanması hem Müslümanları hem de müşrikleri kapsamaktadır. Ancak daha sonra "فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ/***(Haram aylar çıkınca) artık müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün,***"[194] "فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ/***(Müşrikler) artık Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar***"[195] ve "مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللهِ/***Müşriklerin Allah'ın mescitlerini imar etmeleri uygun değildir***"[196] âyetleriyle müşriklerle savaşmanın yasaklanması neshedilmiştir.

يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا/***Rablerinin fazlını ve rızasını ararlar:*** Âyette geçen ***"fazl"*** kelimesi "ticarette kâr etmek, kazanmak" anlamındadır, ***"rıdvân"*** kelimesi ise "dünyada ve ahirette rahmet" demektir.

وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا/***İhramdan çıkınca ise artık avlanın:*** Yani hacda ihramdan çıktığınız zaman isterseniz avlanın. Buradaki emir icmâ ile ibâha (serbestlik) ifade etmektedir.

وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا/***Mescid-i Harâm'a girmenizi önledikleri için bir topluma karşı beslediğiniz kin sizi tecavüze sevk etmesin!:*** Bu âyetteki "لَا يَجْرِمَنَّكُمْ/***lâ yecrimenneküm***" ifadesi "sizi yönlendirmesin, size yaptırtmasın" anlamındadır. Bundan dolayı

---

193 Taberî, *Câmiu'l-Beyân* adlı eserinde İkrime ve Süddî'den zayıf bir isnadla 10959 no'lu rivayet olarak nakletmektedir. Tefsir kitaplarında nakledilen olayın özeti şu şekildedir: Bu ayet Benî Rebîa b. Sa'lebe'nin kardeşi Hutam b. Hind el-Bekrî hakkında nâzil olmuştur. Olay şu şekilde gerçekleşmiştir: Bir gün Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* ashâbına şöyle dedi: ***"Bugün size Rebîa'dan şeytanın diliyle konuşan bir adam gelecek."*** Az sonra Hutam çıkageldi.

194 Tevbe 9/5.

195 Tevbe 9/28.

196 Tevbe 9/17.

bir kişi başka bir kişiye bir işi yaptırdığı ve yapmaya sevk ettiği zaman "جَرَمَ فُلَانٌ فُلَانًا/cerame fülânün fülânen" denilir.

الشنآن/*eş-Şeneânü:* "Kin ve nefret" anlamındadır. "**الشَّنَآنُ/*eş-Şeneânü*"** ve "**الشَّنْآنُ/*eş-şen'ânü*"** olmak üzere iki farklı şeklinde okunmaktadır.[197]

أَنْ صَدُّوكُمْ/*Girmenizi önledikleri için:* Bu ifade mef'ûlü li-eclih'tir.

أَنْ تَعْتَدُوا/*Taşkınlık yapmaya:* Bu ifade ***"sizi sevk etmesin"*** fiilinin ikinci mef'ûlüdür. Buna göre âyetin manası "Sizi Mescid-i Harâm'dan alıkoymaları sebebiyle bir topluma olan düşmanlığınız sizi onlara karşı taşkınlık yapmaya sevk etmesin" şeklinde olur.

Bu âyet Mekke fethedildiğinde müşriklere karşı zafer kazanan Müslümanların, Hudeybiye antlaşmasının yapıldığı yıl kendilerinin umre amacıyla Mescid-i Harâm'a gitmelerini engellemeleri sebebiyle onları öldürmek istemeleri üzerine inmiştir.[198] Ancak Allah, o Mekkeli müşriklerin iman edeceklerini bildiği için Müslümanların onları öldürmelerini yasakladı.

وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى/*Birr (iyilik) ve takva üzerinde yardımlaşın:* Bu genel bir tavsiyedir. Âyette zikredilen ***"birr"*** ve ***"takva"*** arasında şöyle bir fark vardır: Birr, vacipleri ve mendupları yapmayı, haramları terk etmeyi ve Allah'a yakınlaştıran her şeyi kapsamaktadır. Takva ise vacipleri yapmayı ve haramları terk etmeyi kapsar, mendupları yapmayı ise kapsamaz. Dolayısıyla birr, takvadan daha geneldir.

وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ/*İsm (günah) ve udvân (düşmanlık) üzerine yardımlaşmayın:* Burada zikredilen "ism" ile "udvân" arasında şöyle bir fark vardır: "İsm" kelimesi, kul ile Allah arasındaki veya kişi ile diğer insanlar arasındaki bütün günahları kapsar, "udvân" ise insanlara düşmanlık etmektir.

---

197 Ebû Amr ve İbn Âmir iki yerde "الشَّنْآنُ" şeklinde, diğerleri ise "الشَّنَآنُ" şeklinde okumuşlardır. Bk. Dânî, *et-Teysîr*, 74; *el-Hucce fi'l-Kırâât*, 219.

198 İbn Ebî Hâtim zayıf bir isnadla rivayet etmiştir. Aynı şekilde İbn Kesîr tefsirinde de vardır. Bk. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 19.

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَلِكُمْ فِسْقٌ الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ {٣}

3. Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, darp edilmiş, düşmüş, boynuzlanıp ölmüş (hayvanlar ile) yırtıcı hayvanların yediği hayvanlar -kestikleriniz müstesna,- dikili taşlar adına boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. Bunlar yoldan çıkmaktır. Bugün kâfirler, sizin dininizden (onu yok etmekten) ümit kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim. Kim gönülden günaha yönelmiş olmamak üzere açlık hâlinde dara düşerse (haram etlerden yiyebilir). Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ/***Leş, kan, domuz eti... size haram kılındı:*** Bakara sûresinin 173. âyetinde bu konu hakkında açıklamalar yapılmıştı. Bu âyette haram kılındığı bildirilen hayvanlar şunlardır:

وَالْمُنْخَنِقَةُ/***Boğulmuş:*** İp veya benzeri bir şey ile boğularak öldürülmüş.

وَالْمَوْقُوذَةُ/***Darp edilmiş:*** Sopa, taş veya benzeri bir şey ile vurularak öldürülmüş.

وَالْمُتَرَدِّيَةُ/***Düşmüş:*** Dağ veya benzeri bir yerden düşerek ölmüş.

وَالنَّطِيحَةُ/***Boynuzlanmış:*** Başka bir hayvan tarafından boynuzlanarak ölmüş.

وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ/***Yırtıcı hayvanların yediği:*** Yani bir kısmını yırtıcı hayvanların yediği hayvan. Bu âyetteki “es-sebuu” kelimesi ile kurt, aslan, kaplan, tilki, şahin ve kartal gibi her türlü yırtıcı hayvan kastedilmektedir.

إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ/***Kestikleriniz müstesna:*** Bu âyette sayılan boğulma, darp edilme, düşme ve boynuzlanma gibi sebepler sonucunda ölen hayvanlar kastediliyorsa bu ifade munkatı istisna olur. Bu takdirde âyetin manası “Bu sayılan şekillerde ölmüş olan hayvanlar size haram kılındı ancak bunlar dışında sizin kestikleriniz helâldir” şeklinde olur. Ancak bu zayıf bir görüştür. Çünkü bu âyette belirtilen şekillerde ölen hayvanlar genel olarak leş kapsamına girer ve sonradan bunların ayrıca zikredilmelerinin bir faydası yoktur.

Bu ifadenin muttasıl istisna olduğu da söylenmiştir. Buna göre âyette sayılan boğulma ve benzeri sebepler sonucu yaralanan ve ölmeden önce yetişilip kesilen hayvanlar kastedilmektedir. Bu takdirde âyetin manası “Ancak ölmeden önce yetişip kestikleriniz size helâldir” şeklinde olur. Bu görüş sahipleri de bu durumdaki hayvanların ölümlerinin bu âyette zikredilen sebepler sonucunda gerçekleşecek olup olmamasının şart koşulması hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu sebeplerden dolayı öldüğü görülmediyse ittifakla o hayvanın kesilmesi caizdir.

وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ/***Dikili taşlar adına boğazlanmış olanlar:*** Bu ifade yukarıda sayılmış olan haram kılınan şeyler üzerine atfedilmiştir. “النُّصُب/***Nusub”*** cahiliye döneminde halkın tazimde bulunduğu ve adına kurbanlar kestiği taşlardır. Bu taşlar put değildir. Çünkü putlar (yontularak) şekillendirilmiştir, dikili taşlar ise şekillendirilmemiştir. Bu kelimenin tekili “nisâb”tır. ***“Nusub”*** kelimesinin tekil, çoğulunun ise “ensâb” olduğu da söylenmiştir.

وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ/***Fal oklarıyla kısmet aramanız:*** Bu ifade de aynı şekilde yukarıda sayılan haram kılınan şeyler üzerine atfedilmiştir. “İstiksâm,” taksim edilen şeyi talep etmektir.

الْأَزْلَامِ/***Ezlâm:*** "Fal okları" anlamına gelir. Tekili "zelem" veya "zülem"dir. Bunlar üç tane olur. Birinin üzerine "yap," ikincinin üzerine "yapma" yazar, üçüncünün üzerine ise bir şey yazmazdı. Kişi bir iş yapmak istediği zaman bu okları bir torbaya koyar ve elini torbaya sokarak bir oku çekerdi. Eğer üzerinde "yap" yazan oku çekerse yapmak istediği o işi yapar, "yapma" yazılı oku çekerse o işi yapmazdı. Boş olan ok çıkarsa tekrar çekerdi.

ذٰلِكُمْ فِسْقٌ/***Bunlar fısktır:*** Burada yukarıda sayılan bütün haram yiyecekleri yemek veya fal oklarından kısmet aramak kastedilmektedir. Allah'ın fal oklarını haram kılması ve fısk olarak nitelendirmesi bu fal oklarının Allah'ın tek yetkili olduğu gayb bilgisi alanına girmesinden dolayıdır. Fal oku çekmek de tıpkı kehanet ve benzeri davranışlar gibi gaybtan bilgi almaya yönelik bir iştir.

اَلْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ/***Bugün kâfirler, sizin dininizden ümit kesmişlerdir:*** Yani kâfirler İslâm dinine üstün gelmekten ve onu ortadan kaldırmaktan ümitlerini kesmişlerdir. Bu âyet veda haccında Arafat'ta Cuma günü ikindiden sonra nâzil olmuştur.[199] İşte o gün, İslâm'ın üstünlüğünün ve Müslümanların sayıca çokluğunun ilan edildiği gündür. Âyette geçen "bugün" ifadesiyle bizzat o günün değil genel manada zamanın kastedilmiş olması da muhtemeldir.

اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ/***Bugün size dininizi ikmal ettim:*** Bu âyette ikmal etmek ifadesi ile kâfirlere karşı zafer ve üstünlüğün veya dinî hükümlerin öğretilmesi ve helâl-haramın açıklanmış olmasının kastedilmesi muhtemeldir.

فَمَنِ اضْطُرَّ/***Her kim de dara düşerse:*** Burada yukarıda sayılmış olan haramlardan kaçınma konusunda zor durumda kalanlar kastedilmektedir. Allah mecburiyet karşısında haramlardan faydalanmayı mübah kılmıştır.

فِي مَخْمَصَةٍ/***Fî mehmasatin:*** Yani açlık durumunda.

---

199 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, no: 11077. Zayıftır.

غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ/Gönülden günaha yönelmiş olmamak üzere: Bu ifade Bakara sûresi 173. âyetinde geçen "غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ/***Başkasının hakkına saldırmadan ve haddi aşmadan***" ifadesiyle aynı anlamdadır. Bu konudaki açıklama Bakara sûresinde yapılmıştı.

فَإِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ/Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir: Bu ifade "فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ/***o kişinin üzerine bir sıkıntı/günah yoktur***" ifadesinin yerine gelmiştir ve daha müjdeleyici bir ifadedir.

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللهُ فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللهِ عَلَيْهِ وَاتَّقُوا اللهَ إِنَّ اللهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ {٤}

4. Kendileri için nelerin helâl kılındığını sana soruyorlar. De ki: Bütün iyi ve temiz şeyler size helâl kılınmıştır. Allah'ın size öğrettiğinden öğretip avcı hâle getirdiğiniz hayvanların sizin için yakaladıklarından da yiyin ve üzerine Allah'ın adını anın. Allah'tan korkun. Allah'ın hesabı pek çabuktur.

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ/Kendileri için nelerin helâl kılındığını sana soruyorlar: Bu âyetin nüzûl sebebi Müslümanların Allah Resûlü'ne kendilerine hangi yiyeceklerin helâl kılındığını sormalarıdır.[200] Ayrıca Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*, köpeklerin öldürülmesini emrettiği zaman köpeklerle ilgili nelerin helâl kılındığını sormaları üzerine köpeklerle avlanma konusunu açıklamak amacıyla indiği de söylenmiştir.[201]

---

200 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, III, 43. İsnadı zayıftır.

201 Ebû Râfi'in rivayet ettiğine göre, Cebrail, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip yanına girmek için izin istedi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona izin verdiği hâlde Cebrail içeri girmedi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Cebrail'e ***"Sana izin verdik ey Allah'ın elçisi"*** deyince, Cebrail ***"Evet ancak biz içinde köpek bulunan bir eve girmeyiz"*** dedi.

Ebû Râfi' sözlerine devam edip dedi ki: Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Medine'de tek bir köpek bırakmayıp bana hepsini öldürmemi emretti. Ben de öldürdüm ta ki yanında kendisini koruyan bir köpeğin bulunduğu bir kadın gördüm. Kadına acıdım ve köpeğini bıraktım. Sonra Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanına gelip durumu anlattım. O da bana o köpeği de öldürmemi emret-

قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ/***De ki: Size temiz şeyler helâl kılındı:*** İmam Mâlik'e göre ***"tayyibât"*** kelimesi Kur'ân ve sünnette hakkında haram hükmü bulunmayan şeyleri kapsamaktadır ve bunlar helâldir.

İmam Şâfiî'ye göre, insana hoş görünen şeyler helâldir, böcekler ve benzeri türden insanı tiksindiren şeyler ise pis oldukları için haramdır.

وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ/***Öğretip avcı hale getirdiğiniz hayvanlar:*** Bu ifade muzafın hazfedilmesi sûretiyle ***"tayyibât"*** kelimesine atfedilmiştir ve "sizin öğretip avcı hâline getirdiğiniz hayvanların avladıkları helâldir" manasına gelir. Başka bir görüşe göre, bu ifade mübtedadır, haberi ise "فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ/***sizin için yakaladıklarından da yiyin***" bölümüdür. Bu görüş daha güzeldir. Çünkü bunda bir görüş ayrılığı yoktur.

الْجَوَارِحِ/***el-Cevârih:*** Avcı hayvanlar; kendileriyle avlanılan köpek ve benzeri hayvanlardır. Bunlara "الْجَوَارِحِ/***kazandıran organlar***" denilme sebebi, sahiplerine mal kazandırdıkları içindir. Çünkü "الْجَرْحِ/cerh" kelimesinin bir manası da "kesb/kazanç"tır ve köpekle avlanmanın caiz olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Ancak köpek dışındaki hayvanlarla avlanma hususunda ihtilaf vardır. Cumhur, doğan ve benzeri hayvanlarla avlanma hakkındaki hadislere[202] dayanarak köpek dışındaki hayvanlarla avlanmanın da caiz olduğu, buna karşın âyetteki "مُكَلِّبِينَ/***mükellibîne***" kelimesinin "kelb/köpek" kelimesinden türemiş olması sebebiyle hadislerde zikredilmemiş olan diğer hayvanlarla avlanmanın yasak olduğu görüşündedir.

---

ti ve ben de geri dönüp onu da öldürdüm. İnsanlar Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip *"Ey Allah'ın Resûlü! Bize öldürmemizi emrettiğin bu hayvanlar (köpekler) ile neler yapmamız helâl kılındı?"* diye sordular. Resûlullah bir süre sustu. Daha sonra ***"Kendileri için nelerin helâl kılındığını sana soruyorlar. De ki: Bütün iyi ve temiz şeyler ile Allah'ın size öğrettiğinden öğretip avcı hâle getirdiğiniz hayvanların sizin için yakaladıkları size helâl kılınmıştır..."*** âyeti nâzil oldu. Bk. Taberî, IX, 545; İbn Kesîr, III, 44; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 160. Hâkim bu rivayetin sahih olduğunu ancak Buhârî ve Müslim'in bu hadisi eserlerine almadıklarını söylemiş, Zehebî de ona muvafakat etmiştir. Bk. *el-Müstedrek,* II, 311.

202 Adiy b. Hâtem'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e doğan ile avlanma hakkında soru sordum. Bana ***"Senin için yakaladığı şeyi ye!"*** dedi. Bk. Tirmizî, *Sünen*, no: 1467; Ebû Davud, *Sünen*, no: 2851; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 257; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 238. Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

Bu âyet köpeklerle avlanan ve Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e onlarla avlanmanın hangi şekillerde helâl olduğunu soran, Adiy b. Hâtem[203] hakkında inmiştir.[204]

مُكَلِّبِينَ/***Av köpeklerinden eğitilmiş olanlar:*** Bu kelimenin köpek sahipleri anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu takdirde "علّمتم/ ***allemtüm***" fiilinin fâilinden hâl olur. "علّمتم/***Allemtüm***" ve "مُكَلِّبِينَ/ ***mükellibîne***" ifadelerinden sadece eğitilmiş av hayvanlarıyla avlanmanın caiz olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda zikredilen birinci görüşe göre "مُكَلِّبِينَ/***mükellibîne***" sözü "تُعَلِّمُونَهُنَّ/***tüallimûnehünne***" sözüyle birlikte hayvanların eğitilmiş olması gerektiğini tekit için gelmiştir.

İbnu'l-Kâsım'a göre, av hayvanlarının eğitilmiş sayılmalarının ölçüsü, çağırınca gelmesini ve yasaklanan şeyi yapmamasını öğrenmesidir. Öğrenmesi gereken şeyin özellikle çağrılınca gelmeyi öğrenmesi olduğu söylenmiştir. Başka bir görüşe göre ise özellikle yasaklanan şeyi yapmamasıdır.

تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللّٰهُ/***Allah'ın size öğrettiğinden öğrettiğiniz:*** Yani avlanma şekillerini öğrettiğiniz ve avı yakalayıp getiren hayvanlar. Bu, Allah'ın insanlara öğrettiği bilgilerden bir bölümdür. Buradaki "min" edatı ba'ziyyedir veya bu edatın, başlangıç noktası belirtme anlamında olması da muhtemeldir. Cümle olarak ise hâl konumundadır veya başlangıç cümlesidir.

---

203 Adiy b. Hâtem b. Abdullah b. Sa'd b. el-Hazrec et-Tâî, Ebû Vehb ve Ebû Tarîf (ö. 68 h.): Emîr, sahâbî, cömert ve akıllı kişilerdendir. Cahiliye ve İslâm dönemlerinde Tay kabilesinin reisiydi. İbnu'l-Esîr onun hakkında şöyle demektedir: "Tay kabilesi bölgesinde doğanların en hayırlısı ve onlar üzerine en bereketli olanıydı. Hicri 9. yılda Müslüman olmuş ve Irak fethine katılmıştır. Sonra Kufe'ye yerleşmiş, Cemel, Sıffîn ve Nehrevân savaşlarına Ali *radıyallahu anh* ile birlikte katılmış ve gözünü kaybetmiştir. 100 yıldan daha fazla yaşamıştır. O, cömertliği hakkında darb-ı mesel söylenen İbn Hâtem et-Tâî'dir." Bk. *el-İstîâb*, I, 325; *el-İsâbe*, IV, 469; *el-İ'lâm*, IV, 220.

204 Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III, 22. Taberî'nin eserinde Adiy b. Hâtem et-Tâî şöyle demektedir: "Bir kişi Resûlullah'a geldi ve ona köpeklerle avlanma hakkında soru sordu." Ancak Adiy ona ne sorduğunu bilmiyordu. Bu olay üzerine ***"Allah'ın size öğrettiğinden öğrettiğiniz"*** âyeti nâzil oldu. Bk. *Câmiu'l-Beyân*, IX, 553. Bu hadisin isnadı zayıftır.

فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ/***Sizin için yakaladıklarından da yiyin:*** Buradaki "yiyin" emri mübahlık ifade etmektedir. "Yakaladıkları" sözü ile av hayvanlarının yedikleri veya yemedikleri av hayvanlarının hüküm olarak aynı olduklarını kastetmesi muhtemeldir. Bu âyetin ifade tarzı, mutlak olarak böyle anlamaya sebep olmaktadır ve İmam Mâlik de bu hükmü tercih etmiştir. ***"Sizin için yakaladıkları"*** ifadesiyle av hayvanlarının yemedikleri şeylerin kastedilmesi de mümkündür. Nitekim Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* de ***"Eğer av hayvanı yakalamış olduğu avdan yerse sen artık ondan yeme"***[205] sözüyle âyeti bu şekilde açıklamış ve bazı âlimler de bu hadise göre hüküm vermişlerdir. Başka bir rivayette ise ***"(Av hayvanı) yediği zaman sen de ye"***[206] denilmektedir ve bu İmam Mâlik'in görüşü için delil olmaktadır.

وَاذْكُرُوا اسْمَ اللهِ عَلَيْهِ/***Üzerine Allah'ın adını anın:*** Bu ifade, av hayvanını öldürmeden önce besmele çekmeyi ve usûlüne göre kesmeyi emretmektedir. Âlimler hayvanları keserken besmele çekmenin hükmü hususunda ihtilaf etmişlerdir. Zâhirîler, emir kipinin vücup ifade etmesine dayanarak besmele çekmenin zorunlu olduğunu, bu sebeple kasten veya unutarak besmele çekmenin unutulması durumunda o hayvanın etinin yenilemeyeceğini söylemektedirler. İmam Şâfiî, burada emir kipi kullanılmış olmasına rağmen bunun tavsiye ifade ettiği, bu sebeple ister bilerek ister unutarak besmele çekmenin unutulması durumunda o hayvanın etinin yenilebileceği görüşündedir. Bazı âlimler burada geçen "عَلَيْهِ/***onun üzerine"*** ifadesindeki zamirin "yemek fiiline" ait olduğunu

---

205 Buhârî, *Sahîh*, no: 175; Müslim, *Sahîh*, no: 1929; Ebû Davud, *Sünen*, no: 2848; Tirmizî, *Sünen*, no: 1467; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 256; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX, no: 11209.

206 Bu hadis münkerdir. Ebû Davud, *Sünen*, II, 122, no: 2752. İbn Hazm, bu hadisin delil olamayacak kadar zayıf olduğunu söylemiştir. Bk. *el-Muhallâ*, VII, 470. Gumârî, *Tahrîcu Ehâdîsi'l-Bidâye*, II, 261'de şöyle demektedir: "Bu hadisin geçersiz olduğu hakkında şüphe yoktur. Çünkü ravi ya bilerek veya yanılma sonucu Resûlullah'ın ***'ve in katele'*** sözünü 've in ekelehu' şeklinde nakletmiş olabilir. Ravilerde bu türden şeyler çokça sadır olmaktadır. Ayrıca güvenilir ravilerden nakledilmiş olan ***'Eğer avcı hayvan ondan yediyse sen yeme. Çünkü ben o avı kendisi için yakalamış olmasından korkarım'*** şeklindeki Adiy b. Hâtem hadisine uymadığı için de geçersiz olduğuna hükmederiz. Ayrıca bu hadis ***'Sizin için yakaladıklarından da yiyin'*** âyetine de uygundur. Sonra güvenilir raviler Ebû Sa'lebe hadisini rivayet ettiler ve ondaki Kur'ân'a uymayan kısımlara da itiraz etmediler."

(onu yiyeceğiniz zaman besmele çekin), bu takdirde de besmele çekme emrinin av hayvanını öldürmeyle ilgili olmadığını söylemektedirler.

İmam Mâlik'e göre ise eğer besmele çekmeyi kasten terk edersen o hayvanın eti yenmez ama besmele çekmeyi unutursan o takdirde eti yenilir. Bu da İmam Mâlik'e göre "söylenmesi zorunlu olan şey unutulduğu takdirde zorunluluk düşer" kuralına göredir.

الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ {٥}

5. Bugün size temiz ve iyi şeyler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Mü'min kadınlardan iffetli olanlar ile daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da mehirlerini vermeniz şartıyla, namuslu olmak, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Kim inanmayı kabul etmezse onun ameli boşa gitmiştir. O, ahirette de ziyana uğrayanlardandır.

وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ/***Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir:*** Bu âyette geçen "حِلٌّ/***hıllün***" kelimesi "helâl" anlamındadır. "Kendilerine kitap verilenler," Yahudiler ve Hristiyanlardır. Araplardan Benî Tağlib[207] Hristiyanlarının ve Müslüman olduktan sonra dinden çıkarak Yahudi veya Hristiyan olanların yemeklerinin helâl olup olmadığı hakkında ihtilaf edilmiştir. Âyetin lafzı onların da yemeklerini yemenin caiz olmasını gerektirmektedir. Çünkü onlar da ehl-i kitaptandır. Mecûsîler ve Sâbiîlerin ehl-i kitap olup olmadıkları hakkında da ihtilaf edilmiştir.

Bu âyette zikredilen "yiyecek" üç bölümde değerlendirilmektedir:

---

207 "Arap Hıristiyanların ve Ermeni Hıristiyanların kestiklerini yemeyin!" Taberî, İbn Abbâs'tan rivayet etmiştir. Bk. *Câmiu'l-Beyân*, IX, no: 11235. Bu rivayet çok zayıftır.

Birincisi: Kesilen hayvanlardır. Âlimler âyette bunların kastedildiği hakkında ittifak etmişler ve Yahudilerle Hristiyanların kestikleri hayvanların yenilmesini caiz görmüşlerdir. Ancak onların dinine göre onlara haram olan şeylerin bizlere helâl olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda helâl, haram ve mekruh olmak üzere üç görüş vardır. Bu görüş farklılığı bunların onlar için yiyecek sayılıp sayılmamasından kaynaklanmaktadır. Âyette ***"onların yiyeceği"*** ifadesiyle onların kestikleri kastediliyorsa caizdir, eğer onlara helâl olan şey kastediliyorsa caiz değildir. Bu iki görüş arasında da mekruh sayan görüş vardır.

İkincisi: Hiçbir işlemden geçmeden tüketilen tahıl ve meyve gibi yiyecekleri yemek ittifakla caizdir.

Üçüncüsü: Ekmek, zeytinyağı ve peynir gibi işlemden geçen ve yapım aşamasında necis sayılan maddelerin kullanılma ihtimali olan yiyeceklerdir. İbn Abbâs bunların yenilmesinin yasak olduğu görüşündedir.[208] Çünkü ona göre âyette ***"onların yiyeceği"*** ifadesiyle sadece kesilen hayvanlar kastedilmektedir.[209] Diğer yiyeceklere dinen pis sayılan şeylerin karışma ihtimali vardır. Cumhur ise bu tür gıdaların da onların yiyeceği ifadesinin kapsamına girdiğini düşünerek yenilmelerinin caiz olduğunu söylemektedir. Ancak bu yiyeceklerin üretiminde İslâm'a göre pis sayılan içki, domuz ve leş gibi şeylerin kullanılma ihtimali varsa ve yapılan araştırma sonucunda bu tespit edilirse yenilmeleri kesinlikle caiz değildir.

Tartûşî, "peynirin satıcısı, müşterisi ve kullanılan alet pistir" diyerek Hristiyanların peynirlerinin haram olduğunu söylemektedir. Çünkü onlar peynir yapımında ölü hayvanın yavru kesesini kullanmaktadırlar. Bu hüküm, onların yağları ölü hayvanların derilerinde sakladıklarını kesin olarak bildiğimiz takdirde de geçerlidir.

---

208 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX, no: 11235. Zayıf bir isnadla rivayet etmiştir.

209 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX, no: 11248; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 282; İbnu'l-Cevzî, *Nâsihu'l-Kur'ân ve Mensûhuh*, 365; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III, 24.

وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ/***Sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir:*** Bu âyet Müslümanların kendi yemeklerinden ehl-i kitaba yedirmelerinin serbest olduğunu ifade etmektedir.

وَالْمُحْصَنَاتُ/***Muhsan kadınlar:*** Bu kelime helâl kılınmış yemeklere atfedilmiştir. "إحصان/İhsân" kelimesinin dört anlamı olduğu daha önce geçmişti. Bunlar Müslüman olmak, evli olmak, iffet ve hürriyettir. Bu âyette ehl-i kitaptan bahsedilmekte olduğu için Müslüman olmak anlamı burada geçerli değildir. Aynı şekilde evli olan birinin başkasıyla evlenmesi helâl olmayacağı için evli olmak anlamı da geçerli değildir. Dolayısıyla burada muhsan olmak ile iffetli ve hür olmanın kastedilmiş olması muhtemeldir. Bu kelimeyi iffetli olmak şeklinde açıklayanlar ister hür ister köle olsun ehl-i kitaptan bir kadınla evlenmeyi caiz görmektedirler. Bu kelimeyi hür olmak şeklinde anlayanlar ise ehl-i kitaptan sadece hür olanlarla evlenmenin caiz olduğu görüşündedirler. Bu, İmam Mâlik'in görüşüdür. Bu âyet ile ***"Müşrik kadınlarla evlenmeyin"***[210] âyeti arasında bir çelişki yoktur. Çünkü tefsirini yapmakta olduğumuz âyet ehl-i kitaptan olan kadınlar hakkındayken Bakara sûresindeki âyet ise müşrik kadınlardan bahsetmektedir. Bazı âlimler müşrik kadınlarla evlenmeyi yasaklayan âyetin bu âyeti neshettiğini, diğer bazıları ise tam aksini söylemişlerdir.

"Onlara mehirlerini verin" âyetinin ve "أَخْدَان/***dost, arkadaş"*** kelimelerinin açıklaması daha önce yapılmıştı.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ
إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ
جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ
مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا
فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ
وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ {٦}

---

210 Bakara 2/221.

6. Ey iman edenler! Namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedip topuklara kadar ayaklarınızı da (yıkayın). Eğer cünüp iseniz, boy abdesti alın. Hasta veya yolculuk halinde bulunursanız yahut biriniz tuvaletten gelirse ya da kadınlara dokunmuşsanız ve bu hallerde su bulamamışsanız temiz toprakla teyemmüm edin ve yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez; fakat sizi tertemiz kılmak ve size nimetini tamamlamak ister; umulur ki şükredersiniz.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ/***Ey iman edenler! Namaza kalktığınız zaman:*** Bu âyet Müreysi‘ gazvesi esnasında inmiştir.[211] Âişe *radıyallahu anhâ*'nın gerdanlığı koptuğu zaman insanlar onu bulmak için aramaya başladılar ancak kendileri bir su kaynağının yanında olmadıkları gibi yanlarında da yeterli miktarda su yoktu. Tam bu esnada teyemmüm ile namaz kılınmasına izin veren bu âyet indi. Bunun üzerine Üseyd b. Hudayr "Ey Ebû Bekir ailesi! Bu sizin ilk bereketiniz değildir" demiştir.[212] Bu sebepten dolayı âyet, "Teyemmüm âyeti" olarak isimlendirilmiştir. Bu âyet inmeden önce abdest almak sünnet ile sabitti.

إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ/***Namaza kalktığınız zaman:*** Bunun manası "Namaz kılmak için kalktığınız zaman abdest alın" şeklindedir. Âyetin zahirî anlamı her namaz için tekrar abdest almayı gerektirmektedir ve İbn Sîrîn ile İkrime bu görüştedirler. Cumhur ise her namaz için (daha önce alınan abdest bozulmamışsa) yeniden abdest almaya gerek olmadığı görüşündedir.

Bu âyet ile ilgili olarak dört farklı görüş mevcuttur:

---

211 Buhârî, no: 334; Müslim, no: 367; Nesâî, I, 223; Şâfiî, *Müsned*, I, 43; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VIII, no: 9641.

212 Buhârî, no: 3469. Buhârî'deki bir başka rivayet şu şekildedir: "Ey Ebû Bekir ailesi! Allah sizi insanlar için mübarek (bereket vesilesi) kıldı. Siz ancak insanlar için bereketsiniz." Bk. Buhârî, no: 4332.

Birincisi: Her bir namaz için yeniden abdest alma zorunluluğu Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in uygulaması ile neshedilmiştir. Çünkü o Mekke'nin fethi gününde beş vakit namazı tek abdestle kılmıştır.[213]

İkincisi: Âyet her namazdan önce yeniden abdest almanın mendup olduğunu ifade eder.

Üçüncüsü: Namaz kılmak için kalkıldığı zaman abdest alma zorunluluğu abdesti olmayan kişiler için geçerlidir.

Dördüncüsü: "Uykudan kalktığınız zaman abdest alın" anlamındadır.

فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ/*Yüzlerinizi ve ellerinizi yıkayın:* Bu âyette dört uzuv zikredilmiştir: İkisi sınırlandırılmıştır, bunlar iki el ve iki ayaktır. İkisi ise sınırlandırılmamıştır ki bunlar da yüz ve baştır.

Sınırlandırılmış iki uzva gelince; icmâen zorunlu olarak iki el dirseklere kadar, iki ayak ise topuklara kadar yıkanır. Bu sınırları Allah belirlemiştir. Ancak dirseklerin de ellerle birlikte, topukların ise ayaklarla birlikte yıkanacak kısma dâhil olup olmadıkları hususunda ihtilaf edilmiştir. Bu ihtilafın sebebi "**إلى/*ilâ***" harfine verilen anlamdan kaynaklanmaktadır. Bu âyetteki "**إلى/*ilâ***" harfine "مع/birlikte, beraber" anlamı verenler dirseklerin ve topukların da yıkanması gerektiği görüşündedirler. Bu harfin son sınır manasında olduğunu söyleyenlere göre ise buraları yıkamak zorunlu değildir. Yine âyette geçen "**الكَعْبَيْنِ/*ka'beyn***" kelimesi ile ayağın üst tarafının mı yoksa ayak bileklerinin iki tarafında

---

213 Müslim şöyle demiştir: Bize Muhammed b. Abdillah b. Nümeyr rivayet etti. (Dedi ki:) Bize babam rivayet etti. (Dedi ki:) Bize Süfyân, Alkame b. Mersed'den rivayet etti. Bana Muhammed b. Hatim de rivayet etti. Lâfız onundur. (Dedi ki:) Bize Yahya b. Saîd, Süfyân'dan rivayet etti. (Dedi ki:) Bana Alkame b. Mersed'in, Süleyman b. Büreyde'den, onun da babasından rivayet ettiğine göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* fetih günü bütün namazları bir abdestle kılmış ve mestlerinin üzerine mesh etmiştir. Ömer ona "Vallahi, sen bugün şimdiye kadar yapmadığın bir şeyi yaptın" deyince, Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Ben bunu kasten yaptım ey Ömer"*** buyurmuştur. Bk. Müslim, no: 664; Tirmizî, no: 60, 61; Ebû Davud, no: 172; Nesâî, I, 86; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 350.

bulunan yumru şeklindeki kemiklerin mi kastedildiği hususunda ihtilaf edilmiştir. Ayak bileğinin iki tarafındaki kemiklerin kastedilmiş olması daha güçlü bir görüştür. Çünkü âyette onlar tesniye (ikili) isim formunda zikredilmiştir. Eğer ayağın üst tarafı kastedilmiş olsaydı her insanda bir tane ayağın üst kısmı olduğu için tıpkı "المرافق/dirsekler" kelimesi gibi çoğul olarak zikredilmeleri gerekirdi.

Sınırlandırılmamış olanlara gelince; yüzün hepsini yıkamanın gerekli olduğu hususunda ittifak edilmiştir. Yüzün sınırları dik olarak; saç bitiminden çenenin veya sakalların sonuna kadardır. Enlemesine ise bir kulaktan diğer kulağa kadardır. Bu sınırın sakalların favori denilen kısımları arası olduğu da söylenmiştir.

Abdest azalarından başa gelince; İmam Mâlik başın da yüz gibi tamamının kastedildiği görüşündedir. Âlimlerin çoğunun görüşü ise "Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* perçemi üzerine mesh etti"[214] hadisi uyarınca başın sadece bir bölümünün kastedilmiş olduğu yönündedir. Ancak başın ne kadarlık bir bölümünün mesh edilmesinin yeterli olacağı hususunda pek çok farklı görüş dile getirilmiştir.

وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ/***Başlarınızı meşhedin:*** Bu bölümdeki "ب/bi" harfinin anlamı hususunda ihtilaf edilmiştir. Bir grup bununla başın bir kısmının kastedilmiş olduğunu, dolayısıyla başın bir bölümünün meshedilmesinin yeterli olacağını söylemiştir. Ancak Arapça âlimlerine göre bu yanlış bir görüştür.

Karâfî ise "Bu, bir iş yaparken kullanılan alet anlamındaki 'ب/bi' harfidir. Yani âyet 'ellerinizi başlarınız ile meshedin' anlamındadır"

214 Muğîre b. Şu'be'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* bir sefer esnasında geride kaldı. Ben de onun yanında kaldım. Def-i hacet için ayrıldı. Yanıma gelince, ***'Yanında su var mı?'*** diye sordu. Ona mataradaki suyu götürdüm. Önce ellerini, sonra yüzünü yıkadı ve kollarını sıvamaya çalıştı, cübbenin yenleri dar gelince ellerini cübbenin altından çıkardı, cübbeyi omuzuna atıp kollarını yıkadı. Sonra perçemini mesh etti, daha sonra da mestleri üzerine mesh etti." Bk. Nesâî, I, 81; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 24; İbn Huzeyme, no: 1064; Tahâvî, *el-Meânî*, I, 30; Dârekutnî, I, 192. Sarık olmadan perçem üzerine mesh etme ile ilgili rivayet bulamadım.

demiştir. Ancak bu görüş de zayıftır. Çünkü buna göre baş meshedilen değil meshedici olmaktadır ve bu da âyette kastedilen manaya terstir. Buradaki "ب/bi" harfinin zait olduğu (anlama bir etkisinin olmadığı) da söylenmiştir. Bu görüş de zayıftır. Çünkü burası onun zait olarak bulunacağı bir yer değildir. Bence doğru olan görüş, bu harfin fiil ile mef'ûlü birbirine bitiştiren ilsâk "ب/bi"si olmasıdır. Çünkü "mesh etmek" fiili "فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ"[215] ve "فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ"[216] âyetlerinde olduğu gibi bazen müteaddi (geçişli fiil) olarak doğrudan mef'ûl alır, bazen ise harfi cer ile birlikte mef'ûl alır.

وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ/*Topuklara kadar ayaklarınızı:* Bu âyetteki ayaklar kelimesi yüzler ve eller üzerine atfedilerek "**أَرْجُلَكُمْ/*ercülekum*"** şeklinde okunmuştur.[217] Bu takdirde ayakların yıkanması gerekir. Başlar kelimesi üzerine atfedilmek sûretiyle "**أَرْجُلِكُمْ/*ercülikim*"** şeklinde de okunmuştur. Bu takdirde ise ayakların da başlar gibi meshedilmesi caizdir. Bu görüş İbn Abbâs'tan nakledilmiştir.[218]

Cumhur ise bu konuda ayakları meshetmenin caiz olmadığına ve yıkanması gerektiğine hükmetmişlerdir. Bu âyetin "**أَرْجُلِكُمْ/*ercülikim*"** şeklinde okunmasını üç şekilde te'vil etmişlerdir:

Birincisi: Bu kelime öncesindeki kelimeye atfedildiği için değil, komşu olduğu için kesreli şekilde okunmuştur.

İkincisi: Bununla ayağa giyilen mestler üzerine mesh yapılması kastedilmiştir.

Üçüncüsü: Bu uygulama sünnet ile neshedilmiştir.

Mesh etmek ile yıkamak arasında şöyle bir fark vardır: Mesh, iki eli yıkadıktan sonra üzerinde kalan ıslaklık ile ellerin organın üzerinden

---

215 Nisâ 4/43.
216 Sâd 38/33.
217 Nâfi', İbn Âmir, Kisâî, Yakub ve Hafs "أَرْجُلَكُمْ" şeklinde, diğerleri ise "أَرْجُلِكُمْ" şeklinde okumuşlardır. Bk. *en-Neşr*, II, 287.
218 İbn Kesîr, III, 69'da, İbn Ebî Hâtim de *Tefsîr*'inde zayıf bir isnadla İbn Abbâs'tan rivayet etmişlerdir.

geçirilmesidir. Yıkama ise İmam Mâlik'e göre, elin su ile uzvun üzerinden geçirilmesidir. İmam Şâfiî'ye göre ise suyun uzvun üzerinden geçirilmesidir ve el ile ovalanması şart değildir.

وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ/Hasta yahut yolculuk halinde bulunursanız: Nisâ sûresinde bu konuyla ilgili bilgi verilmişti.

مَا يُرِيدُ اللهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ/Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez: Yani Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in **"Allah'ın dini kolaydır"**[219] hadisinde de belirtildiği üzere sıkıntı ve zorluk olmasını istemez.

Âyetin geri kalan kısmı ise Allah'ın kulları üzerine ikramı ve rahmetidir. Bunun içerisinde temizliğe özendirmek ve teşvik etmek vardır.

وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُمْ بِهِ إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا
وَأَطَعْنَا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ {٧}

7. Allah'ın size olan nimetini, "Duyduk ve kabul ettik" dediğiniz zaman sizi kendisiyle bağladığı sözü hatırlayın ve Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, kalplerin içindekini bilmektedir.

وَمِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُمْ بِهِ/Sizi kendisiyle bağladığı söz: Bu söz Akabe'de, Rıdvan biatında ve herhangi bir yerde biat ederken verilen sözdür. Müslümanlar buralarda "işittik ve itaat ettik" demişlerdir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا
يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ
لِلتَّقْوَى وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ {٨}

---

219 *Mecmau'z-Zevâid*, I, 74; Mâlik, *Muvatta*, IV, 249; Kurtubî, II, 301; Buhârî, no: 39; Nesâî, VIII, 121; İbn Hibbân, II, 63; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, 18. ***"Din kolaylıktır. Bir kişi takatinin üstünde ibadete kalkışırsa din karşısında aciz kalır. Bunun için aşırıya kaçmayın, orta yolu tutun ve (sâlih amellerden alacağınız mükâfattan ötürü) sevinin. Sabah, akşam ve gecenin bir bölümünde (Allah'tan) yardım isteyin."***

8. Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adil davranmamaya sevk etmesin. Adaletli olun. Bu, Allah korkusuna daha çok yakışandır. Allah'a isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir.

كُونُوا قَوَّامِينَ/*Ayakta tutan kimseler olun:* Buna benzer bir konudaki açıklamalar Nisâ sûresinde geçmiştir.

وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ/*Sizi sevk etmesin:* Yani bir topluluğa duyduğunuz kin sizi onlar hakkında adaletten ayrılmaya sevk etmesin.

وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ {٩} وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ {١٠} يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هَمَّ قَوْمٌ أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ {١١}

9. Allah, iman eden ve iyi şeyler yapanlara söz vermiştir; onlara bağışlama ve büyük mükâfat vardır. 10. İnkâr eden ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince; onlar cehennemliklerdir. 11. Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini unutmayın; hani bir topluluk size el uzatmaya yeltenmişti de Allah, onların ellerini sizden çekmişti. Allah'tan korkun ve mü'minler yalnızca Allah'a güvensinler.

إِذْ هَمَّ قَوْمٌ أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ/*Hani bir topluluk size el uzatmaya yeltenmişti:* Bu âyetin nüzûl sebebi hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* Yahudilerden Beni Nadîr kabilesine gittiğinde onlar Allah Resûlü'nü öldürmek için onun üzerine bir kaya atmak istemişlerdi. Cebrail, bu durumu Allah Resûlü'ne haber verdi ve Allah Resûlü oradan uzaklaştı.[220] Bu âyetin devamındaki Yahudilerin ihanetinden bahseden âyetler bu görüşü desteklemektedir.

---

220 Ebû Nuaym, *ed-Delâil*, 422. Bu rivayet zayıftır.

İkincisi: Bu âyet bir sefer esnasında Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'i tek başına iken kılıç çekerek öldürmeye yeltenen bir bedevî hakkında inmiştir. Gavres b. el-Hâris el-Gatafânî adındaki bir bedevî,[221] Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e şöyle demişti: "Seni benden kim kurtaracak?" Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Allah!"*** cevabını verdi. Bunun üzerine bedevî kılıcı kınına koyup oturmuştur.[222]

Üçüncüsü: Korku namazı ile ilgili âyet indiği zaman kâfirlerin Müslümanlara baskın yapmayı düşünmeleri üzerine inmiştir.[223]

Dördüncüsü: Bu âyet mutlak manada Allah'ın kâfirlere karşı Müslümanları korumasını ifade etmektedir.

وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا وَقَالَ اللَّهُ
إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ
وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ {١٢}

12. And olsun ki Allah, İsrailoğullarından söz almıştı. İçlerinden on iki de nakîb göndermiştik. Allah onlara şöyle demişti: Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, peygamberlerime inanır, onları desteklerseniz ve Allah'a güzel

---

221 İbn Hacer, *el-İsâbe* adlı eserinde Gavres b. el-Hâris hakkında şu bilgileri vermektedir: Bu kişi Allah Resûlü'ne "Şimdi seni benden kim kurtaracak?" deyince, Resûlullah ***"Allah"*** dedi. Bunun üzerine kılıcı elinden düştü ve Müslüman oldu. Buhârî bunu Câbir'den rivayet etmiştir. Zehebî de bu şekilde *et-Tecrîd* adlı eserine almıştır. Buhârî'deki rivayetlerde bu kişinin Müslüman olduğu yönünde bir bilgi yoktur. Buhârî bu hadisi üç farklı yoldan rivayet etmiştir. Bunlardan birisi mevsul, birisi muallaktır ve bir diğeri de çok muhtasar şekilde geçmektedir. Sonra şöyle demiştir: "Biz *el-Müsnedü'l-Kebîr* adlı eserde bunu tamam olarak naklettik. Orada Gavres'in Müslüman olmadığı yönünde açıklayıcı bilgi bulunmaktadır." Bk. *el-İsâbe*, V, 328.

222 Suyutî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III, 32. Bu bedevi kıssası Buhârî ve Müslim'de de vardır. Ebû Nuaym, *ed-Delâil* adlı eserinde rivayet etmiş ve İbn Kesîr de *Tefsîr*'inde bu olaya işaret etmiştir. Bk. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 83.

223 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 105. Bu, Katâde'den mürsel olarak rivayet edilen bir hadistir.

borç verirseniz and olsun ki sizin günahlarınızı örterim ve sizi, zemininden ırmaklar akan cennetlere sokarım. Bundan sonra sizden kim inkâr yolunu tutarsa doğru yoldan sapmış olur.

اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا/***On iki başkan:*** Nakîb, bir topluluğun büyüğü ve onların işlerini yöneten kişidir.

إِنِّي مَعَكُمْ/***Ben sizinle beraberim:*** Yani yardımımla sizin yanınızdayım. Burada İsrailoğullarına hitap edilmektedir. Başkanlara hitap edildiği de söylenmiştir.

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ {١٣}

13. Sözlerini bozmaları sebebiyle onları lanetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimeleri tahrif ederler. Kendilerine öğretilen ahkâmın (Tevrat'ın) önemli bir bölümünü de unuttular. İçlerinden pek azı hariç, onlardan daima bir hainlik görürsün. Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.

يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ/***Kelimeleri tahrif ederler:*** Burada lafızların mı yoksa manaların mı tahrifinin (değiştirilmesinin, bozulmasının) kastedildiği hakkında ihtilaf edilmiştir.

وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ/***İçlerinden pek azı hariç, onlardan daima bir hainlik görürsün:*** Burada geçen "hâine" kelimesi "ihanet" anlamındadır. Bu kelime de tıpkı "âkıbet" kelimesi gibi masdardır. Burada "onları hain bir grup olarak görürsün" denilmek istendiği de söylenmiştir. Bu takdirde gelecekteki bir durumdan haber verilmektedir.

فَاعْفُ عَنْهُمْ/***Onları affet:*** Bu ifade seyf ve cizye âyetleriyle neshedilmiştir.

وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ {١٤}

14. "Biz Hristiyanlarız" diyenlerden de kesin sözlerini almıştık ama onlar da kendilerine zikredilenlerin önemli bir bölümünü unuttular. Bu sebeple kıyamete kadar aralarına düşmanlık ve kin saldık. Yakında Allah onlara yaptıklarını haber verecektir.

وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى/***Biz Hristiyanlarız diyenlerden de:*** Yani Allah'ın yardımcıları olduklarını iddia edenler ve kendilerini bu şekilde isimlendirip sonra da Allah'a nankörlük edenler ve O'nu layık olmadığı şeylerle vasıflandıranlar.

مِنَ الَّذِينَ/***Minellezîne:*** Bu ifade, "أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ/***kesin sözlerini almıştık***" ifadesine müteallıktir ve buradaki zamir "Hristiyanlar"a aittir.

فَأَغْرَيْنَا/***Feeğraynâ:*** "Sabit kıldık, yapıştırdık" anlamındadır. "الإغراء/ el-İğrâ" kelimesinden türetilmiştir. ***"Kıyamete kadar aralarına düşmanlık ve kin saldık"*** ifadesi hem Yahudileri hem de Hristiyanları kapsamaktadır. Bu âyetin Medine'de bulunan ve Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in özelliklerini önceden sayarlarken onun Medine'ye gelmesinden sonra onu inkâr eden Yahudiler hakkında nâzil olduğu da söylenmiştir.[224]

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ {١٥}

15. Ey ehl-i kitap! Resûlümüz size kitaptan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi açıklamak üzere geldi; birçoğunu da affediyor. Gerçekten size Allah'tan bir nur ve apaçık bir kitap geldi.

224 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 155. Bu rivayetin isnadı zayıftır.

قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا/**Resûlümüz size geldi:** Yani Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*. Bu âyette Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hak peygamber olduğuna delil vardır. Çünkü âyette bildirildiği üzere, o peygamber Yahudilerin kitaplarını okumamış bir ümmî olduğu hâlde onların kitaplarında bulunan ve gizledikleri bir bilgiyi ortaya çıkarmıştır.

وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ/**Birçoğunu da affediyor:** Yani görmezden geliyor ve sizi rezil etmiyor.

نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ/**Bir nur ve apaçık bir kitap:** Yani Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* ve Kur'ân.

يَهْدِي بِهِ اللّٰهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ {١٦} لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَاللّٰهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ {١٧}

16. Rızasını arayanı Allah onunla kurtuluş yollarına götürür ve onları iradesiyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır, dosdoğru bir yola iletir. 17. "Şüphesiz Allah, Meryem oğlu Mesîh'tir" diyenler and olsun ki kâfir olmuşlardır. De ki: Öyleyse Allah, Meryem oğlu Mesîh'i, annesini ve yeryüzündekilerin hepsini imha etmek isterse Allah'a kim bir şey yapabilecektir! Göklerde, yerde ve ikisi arasında ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah'a aittir. O dilediğini yaratır ve Allah her şeye tam manasıyla kadirdir.

فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا/**Allah'a kim bir şey yapabilecektir:** Bu âyet Hristiyanlar içerisinde "Allah, İsa'dır" diyen bir grubun görüşlerini reddetmektedir.

يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ/***O dilediğini yaratır:*** Bu cümle İsa'nın babasız olarak yaratılmasına işaret etmektedir.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ {١٨}

18. Yahudiler ve Hristiyanlar "Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" dediler. De ki: Öyleyse günahlarınızdan dolayı size niçin azap ediyor? Doğrusu siz de O'nun yarattığı insanlardansınız. O, dilediğini bağışlar ve dilediğine azap eder. Göklerde, yerde ve ikisinin arasında ne varsa mülkiyeti Allah'a aittir. Sonunda dönüş de ancak O'nadır.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى/***Yahudiler ve Hristiyanlar dediler ki:*** Her bir grup kendilerinin Allah'ın oğulları ve sevgilileri olduklarını söylediler. Burada kastedilen oğul olma, sevgi ve merhamete dayalıdır. Zemahşerî bunun manasının "Biz Allah'ın oğullarının taraftarlarıyız" şeklinde olduğunu söylemiştir.[225] Allah'ın oğulları ise onlara göre Mesîh ve Üzeyr'dir. Bu, kralların adamlarının "Biz krallarız" dedikleri gibi bir sözdür.

فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ/***size niçin azap ediyor?:*** Onların kendilerinin cehenneme sadece sayılı günler gireceklerini iddia etmelerine karşılık bir reddiyedir.

Sûfîler bu âyetten sevilen kişinin sevdiği kişiye azap etmemesi gerektiği sonucunu çıkarmışlardır ve bunda Allah'ın sevdiği kişiler için bir müjde vardır.

---

225 Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 652. Yahudiler ve Hıristiyanların ***"Biz Allah'ın oğullarıyız"*** sözü, onlara göre Allah'ın iki oğlu "Üzeyr ve Mesîh'in taraftarlarıyız" anlamına gelir. Ebû Habîb adıyla bilinen Abdullah b. Zübeyr'in taraftarlarına "el-Habîbiyyûn" denilmesi ve yine Müseyleme taraftarlarının "Biz Allah'ın peygamberleriyiz" demeleri gibidir. Bir kralın akrabaları, adamları ve hizmetçileri de "Biz krallarız" derler. Bu sebeple Firavun hanedanından olup da imanını gizleyen kişi ***"Bugün hükümdarlık sizindir"*** (Mü'min 40/29) demiştir.

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٩﴾ وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَآتَاكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٢٠﴾

19. Ey ehl-i kitap! Peygamberlerin arası kesildiği bir sırada size elçimiz geldi. Gerçekleri size açıklıyor ki "Bize bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmedi" demeyesiniz. İşte size müjdeleyici ve uyarıcı gelmiştir. Allah her şeye hakkıyla kadirdir. 20. Bir zamanlar Musa, kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim! Allah'ın size (lütfettiği) nimetini hatırlayın; zira O, içinizden peygamberler çıkardı ve sizi hükümdarlar kıldı. Âlemlerde hiç kimseye vermediğini size verdi."

وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا/***Sizi hükümdarlar kıldı:*** Bu ifadenin "Allah sizin içinizden krallar ve emirler çıkardı" anlamında olduğu söylenmiştir. Bir görüşe göre ise "melik/hükümdar" kelimesi, kendisine ait evi, eşi ve hizmetçisi olan kişi anlamındadır.

مَا لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ/***Âlemlerde hiç kimseye vermediğini:*** Yani "bıldırcın eti, kudret helvası, bulut ve bunun dışındaki diğer mucizeleri verdi" demektir. Bu anlama göre sadece kendi dönemlerinde yaşayan topluluklar kastedilmiş olur. Çünkü Muhammed ümmetine bunlar gibi hatta daha büyük mucizeler verilmiştir. Bir görüşe göre bu ifade ile İsrailoğullarından çok sayıda peygamber gönderilmesi kastedilmiştir. Buna göre genel olarak bütün insan toplulukları bunun içine girer. Çünkü İsrailoğulları içinden gönderilmiş olan peygamberler diğer topluluklar içerisinden gönderilmiş peygamberlerden sayıca daha fazladır.

يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ ﴿٢١﴾ قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ وَإِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا حَتَّى يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ ﴿٢٢﴾

21. "Ey kavmim! Allah'ın size yazdığı mukaddes toprağa girin ve arkanıza dönmeyin, yoksa kaybederek dönmüş olursunuz." 22. Onlar şu cevabı verdiler: "Ey Musa! Orada zorba bir toplum var; onlar oradan çıkmadıkça biz oraya asla girmeyeceğiz. Eğer oradan çıkarlarsa biz de hemen gireriz."

الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ/***Mukaddes toprak:*** Beytü'l-Makdis toprağıdır. Buranın Tûr dağı veya Şam diyarı olduğu da söylenmiştir.

الَّتِي كَتَبَ اللهُ لَكُمْ/***Allah'ın size yazdığı:*** Yani sizin olmasına hükmettiği.

وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِكُمْ/***Arkanıza dönmeyin:*** Bu ifade ile dinden, itaatten çıkmanın ve daha önceki inançlarına geri dönmenin kastedilmiş olması muhtemeldir. Çünkü Musa onlara mukaddes toprağa girmelerini emrettiği zaman orada bulunan zorba toplumdan korktukları ve kendilerine bir başkan seçerek Mısır'a geri dönmeyi istedikleri rivayet edilmiştir.[226]

قَوْمًا جَبَّارِينَ/***Zorba bir toplum:*** Bunlar Amâlika kabilesidir.

قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ {٢٣} قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ {٢٤}

23. Korkanların içinden Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu iki kişi şöyle dedi: "Onların üzerine kapıdan girin; oraya bir girdiniz mi artık siz zaferi kazanmışsınızdır. Eğer mü'minler iseniz ancak Allah'a güvenin." 24. "Ey Musa! Onlar orada

---

226 Beyhakî, *ed-Delâil*, III, 31. Rivayet Buhârî'de şöyle geçmektedir: Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir: Mikdâd b el-Esved, Bedir gününde "Ey Allah'ın Resûlü! Biz sana, İsrailoğullarının Musa'ya ***'Artık sen Rabbinle beraber gidip savaşın. Biz muhakkak burada oturacağız'*** dedikleri gibi demeyiz. Fakat biz sana '(Düşman üzerine) yürü, biz de seninle beraberiz' deriz" dedi. Bu sözü ile Mikdâd, Resûlullah'ın bütün gamlarını giderdi ve onu sevindirdi. Bk. Buhârî, no: 3952.

bulundukları müddetçe biz oraya asla girmeyiz; şu hâlde sen ve Rabbin gidin savaşın; biz burada oturacağız" dediler.

قَالَ رَجُلَانِ/***İki kişi şöyle dedi:*** Bunlar Yûşa' ve Kâlib'dir.

يَخَافُونَ/***Korkuyorlar:*** Yani Allah'tan, bir görüşe göre ise o şehirdeki zorba toplumdan korkuyorlar.

أَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمَا/***Allah'ın lütufta bulunduğu iki kişi:*** İmanlarındaki sadakatten dolayı Allah o iki kişiye sabır ve sebat vermek sûretiyle lütufta bulunmuştur.

ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ/***Onların üzerine kapıdan girin:*** Yani şehrin kapısından girin.

فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ/***Sen ve Rabbin gidin:*** Bu ifade, İsrailoğullarının nankörlüklerini ve Allah ile Peygamberini önemsemediklerini gösterdiği gibi aynı zamanda onların isyanda ve edepsizlikte aşırı gittiklerini de göstermektedir. Bunlar nerede, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Biz sana İsrâiloğulları'nın Musa'ya dediği gibi demeyeceğiz. Ancak biz 'Sen ve Rabbin gidin savaşın, biz de sizinle birlikte savaşacağız' diyeceğiz" şeklinde bağlılıklarını gösterenler nerede![227]

قَالَ رَبِّ إِنِّي لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَأَخِي فَافْرُقْ
بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ {٢٥}

25. Musa "Rabbim! Ben kendimden ve kardeşimden başkasına hâkim olamıyorum. Bizimle, bu yoldan çıkmış toplumun arasını ayır" dedi.

لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَأَخِي/***Ben kendimden ve kardeşimden başkasına hakim olamıyorum:*** Musa *aleyhisselâm* bu sözü, İsrailoğullarının söylediklerinden Allah'a sığınmak, Allah'a itaat amacıyla bütün gayretini sarf etmek ve Allah'a özrünü bildirmek amacıyla söylemiştir.

---

227 İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 176; Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, II, 25.

أَخِي/Kardeşim: Bu kelime "**نَفْسِي/kendim**" kelimesi üzerine atfedilmiştir. Çünkü kardeşi Harun ona itaat ediyordu. "**أَخِي/Kardeşim**" kelimesinin "**لَا أَمْلِكُ/hâkim olamıyorum**" kelimesindeki zamire atfedildiği de söylenmiştir. Bu takdirde mana "Ben sadece kendi nefsime, kardeşim de kendi nefsine hâkim oluyor" şeklinde olmaktadır. Bu ifadenin "Kardeşim sadece kendi nefsine hâkim oluyor" manasına gelen haberi mahzûf bir mübteda olduğu da söylenmiştir.

فَافْرُقْ بَيْنَنَا/Bizimle bu toplumun arasını ayır: Yani bizimle onların arasını ayır. Bir görüşe göre ise "Bizimle onların arasını hüküm ile ayırt et" anlamına gelmektedir.

قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ
فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ {٢٦}

26. "Öyleyse orası onlara kırk yıl yasaklanmıştır; yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşacaklar. Artık sen, yoldan çıkmış toplum için üzülme!" dedi.

قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً/"Orası onlara kırk yıl yasaklanmıştır" dedi: Bu sözü söyleyen Allah'tır. Allah bütün İsrailoğullarına bu şehre girmeyi kırk yıl boyunca yasaklamış ve bu süre boyunca onları yeryüzünde yolunu kaybetmiş şekilde bırakmıştır. Yani ***"Biz oraya asla girmeyiz"*** sözünü söyleyenlerin hepsini ölene kadar Mısır ve Şam arasındaki Tîh bölgesinde bırakmıştır. O şehre bu nesilden Yûşa' ve Kâlib hariç hiç kimse girmemiştir. Önce Harun, daha sonra ise Musa Tîh bölgesinde vefat etmiştir. ***"Bizimle, bu yoldan çıkmış toplumun arasını ayır"*** âyetinden dolayı Musa ve Harun'un Tîh'te bulunmadıkları da söylenmiştir. Yûşa' kırk yıllık süre dolunca İsrailoğulları ile birlikte zorba toplumla savaşmış ve şehri fethetmiştir.

أَرْبَعِينَ/Kırk: Bu kelimeyi nasb eden âmil doğru olan görüşe göre "***مُحَرَّمَةٌ/yasaklanmıştır***" kelimesidir. Bunun için bu âyet okunurken bu iki kelime arasında durulmaması gerekir. Âmilin "***يَتِيهُونَ/şaşkın şaşkın dolaşacaklar***" fiili olduğu da söylenmiştir. Bu takdirde âyet tilavet

edilirken "مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ/***onlara yasaklanmıştır***" ifadesi üzerinde durmak caiz olur. Ancak bu görüş zayıftır. Çünkü burada mamulün âmilin önüne geçmesini gerektirecek bir sebep yoktur. Ayrıca yasaklama ve şaşkın şaşkın dolaşma süresinin beraber belirtilmiş olması yönüyle birinci görüşe göre mana daha doğru olmaktadır.

يَتِيهُونَ/***Şaşkın şaşkın dolaşacaklar:*** Yani şaşırmış bir hâlde. Rivayet edildiğine göre İsrailoğulları bütün gece yürüdükleri halde sabah olduğunda kendilerini yine aynı yerde buluyorlardı.

فَلَا تَأْسَ/***Üzülme:*** Burada Musa *aleyhisselâm*'a hitap edilmektedir. Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e hitaben söylenmiş olduğu ve yoldan çıkmış toplum sözüyle de onun dönemindeki Yahudilerin kastedilmiş olduğu da dile getirilmiştir.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا
وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللّٰهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ
{٢٧} لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ
إِنِّي أَخَافُ اللّٰهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ {٢٨} إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ
فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ {٢٩}

27. Onlara, Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat: Hani birer kurban sunmuşlardı da birisinden kabul edilmiş, diğerinden ise kabul edilmemişti. "And olsun seni öldüreceğim" dedi. Diğeri de "Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder" dedi (ve ekledi:) 28. "And olsun ki, sen öldürmek için bana elini uzatsan (bile) ben sana öldürmek için el uzatacak değilim. Ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım. 29. Ben istiyorum ki, sen hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenip ateşe atılacaklardan olasın; zalimlerin cezası işte budur."

نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ/***Âdem'in iki oğlunun haberi:*** Bunlar Kâbil ve Hâbil'dir.

إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا/***Hani birer kurban sunmuşlardı:*** Rivayet edildiğine göre, Kâbil ziraatle uğraşıyordu ve ürünlerinin en kötülerini kurban olarak takdim etmişti. Hâbil ise koyunları olan biriydi ve elindeki en güzel koçu kurban olarak takdim etmişti. O zamanlar âdet şöyleydi: Kişi kurbanını Allah'a sunar ve namaz kılardı. Gökten bir ateş inip kurbanı yaktığı zaman bu kurbanın kabul edildiğini, aksi durum ise kurbanın kabul edilmediğini gösterirdi. Ateş indi ve Hâbil'in koçunu alarak göğe yükseltti, Kâbil'in ürünlerini ise bıraktı. Bunun üzerine Kâbil kıskançlık duyarak Hâbil'i öldürdü.

إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللّٰهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ/***Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder:*** Mutezile ve diğer bazı fırkalar bu ifadeden günahkârların amellerinin kabul edilmeyeceği sonucunu çıkarmışlardır. Eş'arîler ise buradaki takva ile şirkten sakınanların kastedilmiş olduğu şeklinde yorum yapmışlardır.

لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ/***Sen öldürmek için bana elini uzatsan (bile):*** Bu âyetin manasının "sen beni öldürmek için harekete geçsen bile ben sana karşı harekete geçmeyeceğim" şeklinde olduğu söylenmiştir. Ayrıca "sen beni öldürmek için harekete geçsen bile sana karşı kendimi savunmayacağım" anlamında olduğu da söylenmiştir. Sonra bu söz hakkında ihtilaf edilmiştir. En güçlü ve meşhur görüşte olduğu gibi Hâbil sakınma ve üstünlük olarak mı kendini savunmaktan vazgeçmiştir? Bu görüşü söyleyenlere göre, kişinin kendisini savunmaması gerekmektedir. Bu Mücâhid'in görüşüdür.[228] Bizim anlayışımıza göre ise kişinin kendisini savunması (nefs-i müdafaa) caizdir hatta zorunludur.

إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ/***Ben istiyorum ki, sen hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenesin:*** Buradaki isteme, sevgi ve şehvet kaynaklı bir isteme değildir. Ancak iki kötüden daha iyi olanı seçme türünden bir istemedir. Tıpkı bir rivayette "Allah'ın öldürülen kulu ol, öldüren kulu olma!"[229] şeklinde buyurulduğu gibi. Sanki Hâbil şöyle demektedir: "Sen beni öldürsen bile bu benim seni öldürmemden daha iyidir."

---

228 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 214. Bu hadisin isnadı zayıftır.

229 Ahmed b. Hanbel, V, 292. Bu rivayet zayıftır. Tirmizî bunu isnadıyla şöyle rivayet etmiştir: Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"İleride fitneler***

"Hem benim günahımı hem de kendi günahını" sözü, "eğer ben seni öldürürsem benim seni öldürme günahımı ve senin beni öldürme günahını" anlamındadır. Katil, tıpkı Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Birbirine söven iki kişinin günahı ilk başlayanadır"***[230] sözünde olduğu gibi zalim olduğu için iki günah yüklenir. Bunun "Benim diğer günahlarımı yüklenmeni" anlamında olduğu da söylenmiştir. Çünkü kıyamet gününde zalim, mazlumun günahlarını kendi üzerine alacaktır. ***"Senin günahını"*** sözü "beni öldürme günahı ve bunun dışındaki günahlarını" anlamındadır.

وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ/***Zalimlerin cezası işte budur:*** Bu sözün Hâbil veya Allah tarafından söylenmiş olması muhtemeldir.

فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٣٠﴾ فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارِي سَوْأَةَ أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتَا أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ فَأُوَارِيَ سَوْأَةَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ ﴿٣١﴾

30. Nihayet nefsi onu, kardeşini öldürmeye itti ve onu öldürdü, bu yüzden de kaybedenlerden oldu. 31. Derken Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. (Katil kardeş) "Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar da olamadım mı ki, kardeşimin cesedini gömeyim" dedi ve yaptığına pişman olanlardan oldu.

فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا/***Derken Allah bir karga gönderdi:*** Rivayet edildiğine göre, iki karga biri diğerini öldürene kadar kavga etmişler. Sonra diğerini öldüren karga toprağı eşeleyip ölü kargayı gömmüş. Bunun toprağı eşeleyen ve Hâbil'in üstüne atan tek bir karga olduğu da söylenmiştir.

---

olacak. Bu durumda oturan ayakta olandan, ayakta olan yürüyenden, yürüyen koşandan daha hayırlıdır." Resûlullah'a "Eğer biri evime girer ve beni öldürmek için saldırırsa, ne yapmalıyım?" diye soruldu. Resûlullah ***"Âdem'in oğlu gibi ol!"*** buyurdu. Bk. Tirmizî, no: 2194; Ebû Davud, no: 4257.

230 Müslim, no: 1981; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 235; Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, 523; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 728. Hadisin tamamı şöyledir: ***"Mazlum saldırganlık yapmadığı sürece..."***

سَوْأَةَ أَخِيهِ/***Kardeşinin cesedini:*** Âyette "kardeşinin avret mahalli" şeklinde geçmektedir. Sadece o bölgenin âyette zikredilmesi cesedin diğer kısımlarına göre o bölgenin örtülmesinin daha zorunlu olmasından dolayıdır. "أَخِيهِ/***Ehîhi"*** kelimesindeki zamir, Âdemoğluna aittir. Bu kıssadan Hâbil'in ilk gömülen insan olduğu anlaşılmaktadır.

قَالَ يَا وَيْلَتَا/***Yazıklar olsun bana!:*** Bu kelimenin aslı "يَا وَيْلَتِي/yâ veyletî" şeklindedir. Sonra "yâ" harfi "elif" harfine dönüşmüş ve "te" harfi fetha ile harekelenmiştir. "يا أسفى/Yâ esefâ" ve "يا حسرتى/yâ hasretâ" kelimeleri de aynıdır.

فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ/***Pişman olanlardan oldu:*** Kardeşini öldürdüğü için pişman oldu. Kâbîl'in kâfir mi yoksa günahkâr mı olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Doğru olan görüş onun kâfir olmadığıdır. Çünkü o kurban sunmak suretiyle Allah'a yakınlaşmayı amaçlamıştı ve ayrıca bu süre zarfında kâfir olmamıştı.

Bu ve bir önceki âyetteki "أَصْبَحَ/***esbaha"*** fiili sadece sabah vaktini değil bütün vakitleri ifade etmektedir.

مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ
نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا
فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ
إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ {٣٢}

32. İşte bu yüzdendir ki İsrailoğullarına şöyle yazmıştık: Kim bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur. Peygamberlerimiz onlara apaçık deliller getirdiler. Ama bundan sonra da onlardan çoğu yine yeryüzünde aşırı gitmektedir.

مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ/İşte bu yüzden: Bu ifade "كَتَبْنَا/**ketebnâ**" fiiline müteallıktir. Ayrıca "النَّادِمِينَ/**en-nâdimîne**" kelimesine müteallik olduğu da söylenmiştir ancak bu görüş zayıftır.

كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ/İsrailoğullarına şöyle yazmıştık: Yani onlara farz kıldık veya kitaplarında yazmıştık.

بِغَيْرِ نَفْسٍ/Bir cana karşılık olmaksızın: Bu, "Kısas yapılmasını gerektiren bir cinayet işlememiş ise" anlamındadır.

أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ/Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın: Yani "Bir insanın öldürülmesini gerektiren savaş vb. bir bozgunculuk olmaksızın" demektir.

فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا/Bütün insanları öldürmüş gibi olur: Bir kişiyi öldürmenin bütün insanları öldürmeye benzetilmesi hakkında üç görüş dile getirilmiştir:

Birincisi: Kısastır. Çünkü ister bir kişiyi öldürsün, ister bütün insanları öldürsün bir defa kısas edilir.

İkincisi: Yasaklanan bir şeyi ihlal etmek ve emirlere isyana cüret etmektir.

Üçüncüsü: Günah ve uhrevi azaptır. Mücâhid şöyle demiştir: "Allah bir kişiyi öldürene cehenneme girmeyi, orada ebedi kalmayı, gazabı, laneti ve büyük bir azabı vaat etmiştir. Bütün insanları öldürse bile bu cezalarda bir artış olmayacaktır."[231] Bu görüş en güçlü olandır. Çünkü âyetin ana fikri bir insan öldürmenin büyük bir günah olduğunu vurgulamak ve insanları bu günahtan sakındırmaktır.

Bir insanı diriltmenin sevabı da insanları bu büyük iyiliğe teşvik etmek için aynı şekilde bütün insanları diriltmenin sevabı gibi kabul edilmiştir. Bir insanın diriltilmesi, onu yangın, boğulma ve benzeri

---

231 Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* X, 235. Bu rivayetin isnadında meçhul bir ravi vardır.

durumlarda ölümden kurtarmaktır. Bunun kısas edilmesi gereken bir katilin affedilmesi olduğu da söylenmiştir.

وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ/**Onlara getirdi:** Burada İsrailoğulları kastedilmektedir. Bunun manası "onların yaptıkları işlerin kötülüğünü göstermek için getirdi" şeklindedir. Burada onların Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'i öldürmeye teşebbüs etmelerine işaret vardır.

إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ {٣٣}

33. Allah'a ve Resûlü'ne karşı savaşanların ve yeryüzünde düzeni bozmaya çalışanların cezası ancak ya öldürülmeleri ya asılmaları yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut da bulundukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Onlar için ahirette de büyük azap vardır.

إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللهَ وَرَسُولَهُ/**Allah'a ve Resûlü'ne karşı savaşanların cezası:** İbn Abbâs'a göre bu âyet, Yahudilerden, kendileri ile Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* arasında antlaşma bulunan bir topluluğun bu antlaşmayı bozmaları ve yol kesmeleri üzerine inmiştir.[232]

Diğer bazı âlimlere göre ise bu âyet, Ukl ve Ureyne kabilelerinden Müslüman olan sonra da Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in çobanını öldürerek develerini öldüren bir grup insan hakkında inmiştir.[233] Bu olaydan sonra bütün eşkıyalık yapanlar için bu ceza uygulanmıştır.

İmam Mâlik'e göre eşkıya, şehir içinde veya şehir dışında insanlara karşı kullanmak üzere silah taşıyan kişidir. Ebû Hanîfe'ye göre ise sadece şehir dışında silah taşıyan kişiye eşkıya denilir.

---

232 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, no: 11803. İsnadı sağlamdır.

233 Ebû Davud, no: 4366; Nesâî, VII, 94; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 163; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, no: 11808; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 123.

يُحَارِبُونَ اللّٰهَ/*Allah'a karşı savaşanlar:* Bu ifade yapılan işin kötülüğünü ve aşırılığını belirtmektedir. Bazıları bu ifadenin "Allah Resûlü'ne karşı savaşanlar" takdirinde olduğunu söylemişlerdir. Ancak bu görüş zayıftır. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de bu âyette Allah'tan hemen sonra zikredilmektedir. Bu ifadenin "Allah'ın kullarına karşı savaşanlar" anlamına geldiği de söylenmiştir ki bu görüş daha güzeldir.

وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا/*Yeryüzünde düzeni bozmaya çalışanların:* Bu ifade "eşkıyalık" kavramı için bir açıklamadır. Eşkıyalığın dereceleri vardır. En aşağı derecesi yolu kesmek sonra malı gasp etmek, en üst derecesi ise insanı öldürmektir.

أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا/*Ya öldürülmeleri ya asılmaları:* Burada "asılma" cezası "öldürülme" cezasına izafe edilmiştir. Bu kişilerin önce öldürülüp sonra da diğer bozgunculuk yapan kişilerin caydırılması amacıyla onlar görsün diye asılması gerektiği de söylenmiştir. Bu Eşheb'in görüşüdür. Diri olarak asılacağı ve darağacı üzerinde öldürüleceği de söylenmiştir. Bu ise İbnu'l-Kâsım'ın görüşüdür.

أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ/*Yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesidir:* Bunun manası, sağ elinin ve sol ayağının kesilmesidir. Sonra eğer aynı suçu işlerse bu sefer sol eli ve sağ ayağı kesilir. İmam Mâlik ve Cumhur'a göre elin kesilmesi bilekten, ayağın kesilmesi ise eklem yerinden yapılır. Çatışmaya girme ve hırsızlık cezası bu şekilde uygulanır.

"أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ/*Bulundukları yerden sürülmeleridir:* Mâlikî mezhebinin meşhur görüşüne göre burada, bir beldeden başka bir beldeye sürülme ve tevbe edip hâlini düzeltinceye kadar hapsedilme kastedilmektedir. Bundan önce İmam Mâlik'ten o kişinin bulunduğu beldede hapsedilmesi gerektiği rivayet edilmiştir. Ebû Hanîfe de bu görüştedir. Bir görüşe göre ise hapsedilmeksizin sadece başka bir beldeye sürülmesi gerekir.

Mâlikî mezhebine göre, devlet başkanı eşkıyalık yapan kişiyi hem öldürüp hem de asma veya asmadan sadece öldürme ya da elini ve ayağını kesme yahut onu sürme cezalarından birini uygulama hususunda muhayyerdir. Ancak eğer birini öldürdüyse onun da öldürülmesi gerekir, eğer birini öldürmediyse en iyisi ona bu cezaların en hafifinin uygulanmasıdır.

İmam Şâfiî ve diğerleri şöyle demişlerdir: Bu cezalar seviye seviyedir. Bir kişi cinayet işler ve malı da gasp ederse öldürülür ve asılır. Cinayet işler ancak malı gasp etmezse sadece öldürülür ancak asılmaz. Malı gasp eder ancak cinayet işlemezse öldürülmez, eli ve ayağı kesilir. Yol keser ancak cinayet işlemez ve malı gasp etmezse sürgün edilir. Mâlik'in delili bu cezaların birbirleri arasında tercih etmeyi gerektiren "veya" anlamına gelen "أو/ev" edatıyla atfedilmiş olmalarıdır.

خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا/***Dünyadaki rüsvaylıktır:*** Bu, onlara verilen cezadır. Ahiret azabı ise cehenneme atılmaktır. Bu da eşkıyalık yapanlara dünyada verilen cezaların diğer hadlerin aksine ahirette ayrıca cezalandırılmalarını önlemeyeceğini göstermektedir. Bir görüşe göre, dünyadaki rüsvaylık bu suçun cezasını dünyada çeken için, ahiret azabı ise dünyada bu suçun cezasını çekmemiş olanlar içindir.

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ {٣٤}

34. Ancak siz kendilerini ele geçirmeden önce tevbe edenler müstesna; bilin ki Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ/***Ancak siz kendilerini ele geçirmeden önce tevbe edenler müstesna:*** Burada müşriklerin kastedilmiş olduğu söylenmiştir ancak bu görüş zayıftır. Çünkü müşrik bir kişinin ele geçirilmeden öncesinde ve sonrasındaki tevbesinin hükmü değişmez. Bu ifadenin eşkıyalık yapanlar ve Müslümanlar hakkında olduğu da söylenmiştir ki doğru olan görüş de budur. Bu eşkıyalar yukarıda zikredilen cezaların haklarında uygulandığı kişilerdir. Onlardan her kim ele geçirilmeden önce tevbe ederse onun hakkındaki eşkıyalık hükmü âyette geçen ***"Bilin ki Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir"*** ifadesinden dolayı

düşer. Ancak bu kişiden daha önce zarar verdiği insanlara ait kan ve mal alacaklarının talep edilip edilmeyeceği hususunda ihtilaf edilmiştir. Geri istenilmesi gerektiği görüşüne göre, bu haklar, tevbe etmesi sonucu kendisinden düşürülen eşkıyalık cezasından ayrıdır. Geri istenilemeyeceğini belirten görüşe göre âyetteki ***"bağışlayıcı ve esirgeyicidir"*** ifadesinin mutlak olmasından dolayı bu haklar da düşer.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ {٣٥} إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لِيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَا تُقُبِّلَ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ {٣٦} يُرِيدُونَ أَنْ يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ {٣٧}

35. Ey iman edenler! Allah'tan korkun. O'na yaklaşmaya yol arayın ve yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz. 36. Şüphe yok ki kâfir olanlar, yeryüzündeki her şey ve bunun yanında da bir o kadarı kendilerinin olsa da kıyamet gününün azabından kurtulmak için onu fidye verseler onlardan asla kabul edilmez; onlar için devamlı bir azap vardır. 37. Ateşten çıkmak isterler fakat onlar oradan çıkacak değillerdir. Onlar için devamlı bir azap vardır.

وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ/*O'na yaklaşmaya yol arayın:* Yani O'na yönelmeyi ve yakınlaşmayı sağlayacak sâlih ameller, dua ve benzeri şeyler.

لِيَفْتَدُوا بِهِ/*Onu fidye verseler:* Eğer "Âyette ***'yeryüzündeki her şey ve bunun yanında da bir o kadarı'*** şeklinde iki grup varlıktan bahsedilmesine karşın bu ifadede neden tekil zamiri kullanılmıştır?" diye bir soru sorulacak olursa şöyle cevap verilir: Burada tekil zamir tesniye (ikil) zamir yerine kullanılmıştır ve bu zamir aynı zamanda ism-i işaret görevi yapmaktadır. Sanki "şunu fidye verseler" demektir. Veya ***"yeryüzündeki her şey ve bunun yanında da bir o kadarı"*** cümlesindeki "ve" bağlacı "birlikte, beraber" anlamındadır.

عَذَابٌ مُقِيمٌ/Devamlı bir azap: Yani sürekli bir azap. Aynı şekilde nimetler de sürekli olacaktır.

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا
مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٣٨﴾ فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ
وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٩﴾

38. Hırsızlık yapan erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibidir. 39. Kim haksız davranışından sonra tevbe eder ve durumunu düzeltirse şüphesiz Allah onun tevbesini kabul eder. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا/Hırsızlık yapan erkek ve kadının ellerini kesin: Âyetin genel ifade içermesi bütün hırsızların elinin kesilmesini gerektirir. Ancak fakihler buradaki umum ifadeyi tahsis eden bazı şartlar getirmişlerdir. Bunlardan bazıları şöyledir: İmam Mâlik'e göre kim açlık sebebiyle hırsızlık yapmak zorunda kalırsa ölü hayvanın etini yemesinin helâl olmasına kıyasla onun eli kesilmez. Aynı şekilde kim çocuğunun, efendisinin malını veya saklanmayıp açıkta duran malı ya da nisap miktarından (İmam Mâlik'e göre bu çeyrek altın dinardır) yahut üç gümüş dirhemden daha az değerde veya bunlara denk malı çalarsa eli kesilmez. Bu şartların belirlenmesinde kullanılan deliller bu âyetten başka naslara dayanmaktadır. Hırsızlık suçunda elin kesilmesi için çalınan malın saklanmış olması şartının bu âyete dayandığı söylenmiştir. Çünkü gizlenmeden açıkta bırakılan ve emanet edilen malın alınması hırsızlık sayılmaz. Bu ancak zimmete geçirmek veya ihanet olur.

Sîbeveyh'e göre "***السَّارِقُ/hırsız***" kelimesinin i'râbı haberi mahzûf bir mübteda olduğu şeklindedir. Bu durumda sanki "Size okunan âyetlere göre hırsız erkek ve kadın…" şeklinde olur. Müberrid'e ve diğerlerine göre ise bu mübtedanın haberi "***فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا/ellerini kesin***" sözüdür. Bu durumda haberin başına "fe" harfinin gelme sebebi mübtedanın şart manası içermesinden dolayıdır.

فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ/*Kim haksız davranışından sonra tevbe eder ve durumunu düzeltirse:* Hırsızın tevbesi, geçmişte yaptıklarına pişman olması, gelecekte yapmayı düşündüklerinden vazgeçmesi ve çaldığı malları hak sahiplerine geri vermesiyle olur. Hâkim önüne çıkmadan önce tevbe etmesi durumunda elinin kesilmesi cezasının düşüp düşmeyeceği hususunda ihtilaf edilmiştir. İmam Şâfiî'nin görüşüne göre artık eli kesilmez. İmam Mâlik'e göre ise yine de eli kesilir. Çünkü sadece eşkıyalık cezasından tevbe eden kişinin cezasının düşeceği belirtildiği için hırsızlık suçunun cezası tevbe ile düşmez.

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ
وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ {٤٠}

40. Bilmez misin ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah'a aittir; dilediğine azap eder ve dilediğini bağışlar. Allah her şeye hakkıyla kadirdir.

يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ/*Dilediğine azap eder:* 38. âyette hırsızlık tevbeden önce zikredildiği için bu âyette de azap mağfiretten önce zikredilmiştir.

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا
آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ
سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ
يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هَذَا فَخُذُوهُ وَإِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا وَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ
فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا أُولَئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرَ
قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ {٤١}

41. Ey Resûl! Kalpleri iman etmediği hâlde ağızlarıyla "İnandık" diyen kimselerden ve Yahudilerden küfür içinde koşuşanlar seni üzmesin. Onlar durmadan yalana kulak verirler ve sana gelmeyen başka bir topluma kulak verirler; kelimeleri yerlerinden kaydırıp değiştirirler. "Eğer size şu

verilirse hemen alın, o verilmezse sakının!" derler. Allah bir kimseyi şaşkınlığa düşürmek isterse, sen Allah'a karşı, onun lehine hiçbir şey yapamazsın. Onlar, Allah'ın kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Onlar için dünyada rezillik vardır ve ahirette onlara mahsus büyük bir azap vardır.

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ/***Ey Resûl!:*** Bu âyette teselli etme amacıyla Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e hitap edilmektedir.

مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ/***Ağızlarıyla "inandık" diyen kimselerden:*** Bunlar münafıklardır.

وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا/***ve Yahudilerden:*** Bu ifadenin "الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا/***'inandık' diyen kimseler"*** ifadesi üzerine atfedilmiş olması ve sonrasında gelen "سَمَّاعُونَ/***kulak verirler"*** ifadesinin de yeni bir cümleye başlangıç olması muhtemeldir. ***"Kulak verirler"*** denilirken münafıklar ve Yahudilerin durumundan bahsedilmektedir. "وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا/***ve Yahudilerden"*** ifadesinin kendisinden önceki bölümden ayrı yeni bir cümle başlangıcı olması ve ***"kulak verirler"*** denilirken özellikle bunların kastedilmiş olması da muhtemeldir.

سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ/***Başka bir topluma kulak verirler:*** Yani Yahudilerden, kinlerinin ve düşmanlık hislerinin aşırı olmasından dolayı Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelmeyen diğer bir toplumun sözüne kulak verirler.

لَمْ يَأْتُوكَ/***Sana gelmeyen:*** Bu ifade "لِقَوْمٍ آخَرِينَ/***başka bir topluma"*** ifadesinin sıfatıdır. ***"Başka bir toplum"*** ile Hayber Yahudileri, ***"yalana kulak verirler"*** sözü ile ise Kurayzaoğulları Yahudileri kastedilmektedir.

يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ/***Kelimeleri yerlerinden kaydırıp değiştirirler:*** Yani kelimelerin kastedilmiş anlamlarını ve anlam ihtimallerinden güçlü olanlarını başka anlamlar ile değiştirirler.

يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هَذَا فَخُذُوهُ/***"Eğer size şu verilirse hemen alın" derler:*** Bu âyet, zina eden bir Yahudi erkek ve kadına Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in onların inancına göre zina suçunun cezasının ne olduğunu sorması üzerine inmiştir. Yahudiler "Zina yapanları sopa ile döver ve yüzlerine kara boya süreriz" dediler. Bu cevap üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara Tevrat'ta recm (taşlayarak öldürme) cezasının bulunduğunu söyledi. Ancak onlar bunu inkâr ettiler. Onlara Tevrat'ı getirmelerini ve okumalarını emretti. Onlardan biri elini recm âyetinin üzerine kapattı. Abdullah b. Selâm o kişiye "Elini kaldır" dedi, o da kaldırdı. Hemen recm âyetini gördüler. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Yahudi erkek ve kadının recmedilmelerini emretti.[234]

Yahudilerin "وَإِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا/***o verilmezse sakının!"*** demelerinin anlamı şudur: "Sizin söylediğiniz sopa ile dövmek ve yüzüne kara sürerek teşhir etmek cezaları verilirse onu alıp uygulayın. Ancak bunlardan biri değil de Muhammed size onlardan başka bir hüküm verirse ondan sakının."

فِتْنَتَهُ/***Fitnesi:*** Yani dünyadaki sapkınlığı veya ahiretteki azabı demektir.

فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ/***Dünyada rezillik vardır:*** Burada "zillet, fakirlik ve cizye vermeleri" kastedilmektedir.

---

234 İki yahudinin recmedildiğine dair bu rivayet Buhârî, Müslim ve diğer hadis kitaplarında yer almaktadır. Abdullah b. Ömer'den rivayet edildiğine göre, Yahudiler Resûlullah'a gelip içlerinden bir erkekle bir kadının zina ettiğini söylediler. Resûlullah onlara ***"Zina hakkında Tevrat'ta ne buluyorsunuz?"*** diye sordu. "Onu teşhir ederiz ve değnekle dövülür" dediler. Bunun üzerine Abdullah b. Selâm "Yalan söylediniz. Onda recim var" dedi. Tevratı getirip koydular. Yahudilerden birisi, elini recm âyetinin üstüne koydu, sonra onun öncesini ve sonrasını okumaya başladı. Abdullah b. Selâm ona "Elini kaldır" deyince, adam elini kaldırdı ve recm âyeti göründü. Bunun üzerine Yahudiler "Doğru söyledi ey Muhammed! Tevrat!ta recm âyeti var" dediler. Resûlullah da onların recmedilmelerini emretti ve recmedildiler. Abdullah b. Ömer "Adamın, taşlardan korumak için kadının üzerine abandığını gördüm" dedi. Bk. Buhârî, no: 3436; Müslim, no: 4533.

سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ فَإِنْ جَاءُوكَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْئًا وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ {٤٢}

42. Hep yalana kulak verir, durmadan haram yerler. Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Ve eğer hüküm verirsen, aralarında adaletle hükmet. Allah adil olanları sever.

سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ/***Hep yalana kulak verirler:*** Bir önceki âyette geçen aynı ifade eğer sadece Yahudiler hakkında ise burada tekit için tekrar etmiştir. Birinci ifade münafıklar ve Yahudiler hakkında ise bu âyette sadece Yahudiler kastedilmektedir.

أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ/***Durmadan haram yerler:*** Yani rüşvet, faiz ve benzeri haram şeyler.

فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ/***İster aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir:*** Bu ifade Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Yahudiler arasında hüküm verip vermeme konusunda muhayyer olduğunu ifade etmektedir. Bu hüküm aynı şekilde hâkimi de kapsamaktadır. Bir görüşe göre bu âyet yine bu sûrenin 49. âyetindeki ***"Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet"*** ifadesi ile neshedilmiştir.

وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَاةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ {٤٣}

43. İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında olduğu hâlde nasıl seni hakem kılıyorlar da sonra, bunun arkasından yüz çevirip gidiyorlar? Onlar inanmış kimseler değillerdir.

وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ/***Nasıl seni hakem kılıyorlar:*** Bu âyet Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'i kendisine iman etmeyen Yahudiler arasında

hüküm vermekten sakındırmaktadır. Çünkü onlar kendisine iman etmeye çağırdıkları Tevrat'ın hükümlerine bile muhalefet etmektedirler.

ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ/*Sonra, bunun arkasından yüz çevirip gidiyorlar:* Bu "Kendi yanlarındaki Tevrat'ta recm ve diğer konularda Allah'ın hükmünün bulunduğu bilinmesine rağmen ona uymaktan yüz çeviriyorlar" anlamındadır.

وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ/*Onlar inanmış kimseler değildir:* Yani Onlar Tevrat'a ve Musa *aleyhisselâm*'a inanmıyorlar. Bu onlara Tevrat'a iman konusunda bir zorlamadır. Çünkü kim Allah'ın kitabına muhalefet eder ve onu değiştirirse, onun başkalarını o kitaba iman etmeye çağırması geçersiz olur.

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَاةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ {٤٤}

44. Biz, içinde hidayet ve nur olan Tevrat'ı indirdik. Kendilerini (Allah'a) vermiş peygamberler Yahudilere onunla hüküm verirlerdi. Allah'ın kitabını korumaları kendilerinden istendiği için Rablerine teslim olmuş zâhidler ve bilginler de (onunla hükmederlerdi). Hepsi ona (hak olduğuna) şahitlerdi. Şu hâlde (Ey Yahudiler ve hâkimler!) İnsanlardan korkmayın, Benden korkun. Âyetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah'ın indirdiği (hükümler) ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.

النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا/*Kendilerini vermiş peygamberler:* Bunlar Musa *aleyhisselâm* ile Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* arasındaki peygamberlerdir. "أَسْلَمُوا/***Eslemû***" fiili burada kendilerini samimiyetle Allah'a adadıkları anlamına gelir. Bu övülen özellik ile Yahudilerin bu özelliğin aksi bir durumda olduklarına vurgu yapılmaktadır. Burada

küfrün zıddı olan İslâm kastedilmemektedir. Çünkü peygamberler hiçbir zaman küfür üzere bulunmadıkları için "أَسْلَمُوا/**eslemû**" fiili onlar hakkında bu anlamda kullanılmaz. Bu tıpkı İbrahim *aleyhisselâm*'ın ***"Âlemlerin Rabbi'ne teslim oldum"***[235] sözü ve ***"Ben kendimi Allah'a teslim ettim"***[236] ifadesinde geçen "teslim olma" manasındadır.

لِلَّذِينَ هَادُوا/***Yahudilere:*** Bu kelime "يَحْكُمُ/***hükmederlerdi***" kelimesine bağlıdır. peygamberler, Yahudilere Tevrat'taki hükümler ile hüküm verirler ve Yahudileri Tevrat'a davet ederlerdi. Bir görüşe göre "لِلَّذِينَ هَادُوا/***Yahudilere***" kelimesi ***"içinde hidayet ve nur olan"*** ifadesine bağlıdır.

بِمَا اسْتُحْفِظُوا/***Korumaları kendilerinden istendiği için:*** Yani onu korumaları teklif edildi. Zemahşerî'ye göre buradaki "be" harfi sebep bildirmektedir. "يَحْكُمُ بِهَا/***Yahkümü bihâ***" kelimesindeki "hâ" zamirinden bedel olması da muhtemeldir.

فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ/***İnsanlardan korkmayın:*** Bundan sonrası Yahudilere hitap etmektedir. Bu bölümün Yahudiler gibi olmamaları konusunda Müslümanlara tavsiye olması da muhtemeldir. Çünkü bazen öyle davranıyorlardı.

وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ فَأُولٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ/***Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir:*** İbn Abbâs şöyle demiştir: ***"'Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerdir/zâlimlerdir/fâsıklardır'*** ifadelerini içeren bu sûredeki üç âyet Yahudiler hakkında inmiştir."[237] Bu konuda Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den hadisler rivayet edilmiştir.[238] Bir grup ise bu âyetlerin Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyen ister Yahudi ister Müslüman ister bunların dışındaki herkese şamil olduğunu ancak Müslümanlar için kâfir olma hükmünün günahkâr olma anlamını ifade ettiğini, imandan çıkma anlamına gelmediğini söylemektedir. İmam Şâfiî ise ***"kâfirlerdir"*** sözüyle

---

235 Bakara 2/131.
236 Âl-i İmrân 3/20.
237 Ebû Davud, no: 3576; Ahmed b. Hanbel, I, 246; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, no: 10732. Bu rivayetlerin isnadları hasendir.
238 Bunlardan bazıları şu kaynaklarda geçmektedir: Müslim, no: 1700; İbn Mâce, no: 2327; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 346.

Müslümanların, ***"zalimlerdir"*** sözüyle Yahudilerin ve ***"fasıklardır"*** sözüyle ise Hristiyanların kastedildiğini söylemiştir.

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَٓا اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْاَنْفَ بِالْاَنْفِ وَالْاُذُنَ بِالْاُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِه۪ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ {٤٥}

45. Orada onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak ve dişe diştir. Yaralar da kısastır. Kim bunu bağışlarsa kendisi için o kefâret olur. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerdir.

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا/Orada onlara şöyle yazdık: Bu cümledeki ***"yazdık"*** ifadesi "Musa *aleyhisselâm*'a verilen levhalarda yazdık" anlamındadır veya farz kılınma ve zorunluluk ifade etmektedir. ***"Onlara"*** denilirken İsrailoğulları kastedilmektedir. "***فِيهَا/Orada***" sözü "Tevrat" için kullanılmıştır.

النَّفْسَ بِالنَّفْسِ/Cana can: Bir cana kıyan kişinin canı alınır. Bu ifade Tevrat'taki bir hükmü bildirmektedir. Bizim şeriatımızda da icma ile Allah'ın hükmü bu şekildedir. Ancak bu umumi lafız âlimlerce bazı unsurlar gözetilerek tahsis edilmiştir.

İmam Mâlik şöyle demiştir: Bu konudaki bir hadise[239] dayanarak bir kâfire karşılık mü'min ve ***"hüre karşılık hür, köleye karşılık köle"***[240] âyeti uyarınca da bir köleye karşılık hür kişi öldürülmez. Bu konudaki açıklamalar Bakara sûresinde geçmişti.

---

239 Bu hadis sahihtir. Bk. Ebû Davud, no: 2751; Tirmizî, no: 1413; İbn Mâce, no: 2685; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 211; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 29. Hadis Buhârî'de şöyle geçmektedir: Ebû Cuhayfe şöyle demiştir: Ali'ye "Sizin yanınızda (sizden başka kimseye verilmeyen) bir kitap var mı?" diye sordum. O "Hayır, ancak Allah'ın Kitabı, Müslüman bir adama verilen kavrama kabiliyeti ve bir de şu sahîfedekiler var" dedi. Ben "O sahîfede ne var?" diye sordum. Ali "Diyetler, esirin serbest bırakılması ve bir Müslümanın bir kâfire karşılık olarak öldürülmeyeceği ile ilgili hükümler var" dedi. Bk. Buhârî, no: 111, 2882.

240 Bakara 2/178.

وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ/***Göze göz:*** Âyetin bundan sonraki bölümü organların kısası hakkındadır. Bu bölümdeki ifadelerin mansub olarak okunması "النَّفْسَ/***en-nefse***" kelimesi üzerine atfedildikleri takdirde olur. "وَالْعَيْنُ/***Ve'l-aynu***" şeklinde merfu olarak da okunmuştur.[241] Bu şekilde okumak için üç vecih vardır:

Birincisi: "النَّفْسَ/***en-Nefse***" kelimesi üzerine atfedilmiştir. Çünkü bu bölümün manası "Biz onlara 'cana karşılık can' dedik" şeklindedir.

İkincisi: Haber mahallinde olan "بِالنَّفْسِ/***bi'n-nefsi***" kelimesindeki zamir üzerine atıftır.

Üçüncüsü: Yeni bir başlangıç cümlesinin mübtedası olmasından dolayı merfu okunur.

وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ/***Yaralar da kısasa tâbidir:*** Bu ifade de kendisinden önceki mansub olan kelimelere atfedilerek mansub olarak okunmuştur.[242] Yukarıda "وَالْعَيْنُ ***Ve'l-aynu***" kelimesiyle ilgili olarak zikredilen üç vecihten dolayı merfu olarak da okunmuştur. Bu lafız hayati risk taşımayan yaraların kastedildiği umum bir ifadedir.

فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ/***Kim bunu bağışlarsa kendisi için o kefâret olur:*** Bu cümle iki farklı şekilde yorumlanmıştır:

Birincisi: Kısas hakkı sahiplerinden her kim bağışlar ve suçluyu affederse bu onun için kefâret olur, affetmiş olmasından ve hakkından vazgeçmesinden dolayı Allah da onun günahlarını örter.

İkincisi: Her kim bağışlar ve affederse bu katil veya yaralayan kişi için Allah'ın affetmesi sûretiyle kefâret olur. Çünkü hak sahibi suçluyu affetmiştir.

---

241 Dânî, *et-Teysîr* adlı eserinde şöyle demiştir: "Kisâî 'وَالْعَيْنُ بِالْعَيْنِ' ifadesini ve sonrakileri merfu olarak, İbn Kesîr, İbn Âmir ve Ebû Amr ise sadece 'وَالْجُرُوحُ' kelimesini merfu olarak okumuşlardır. Diğerleri ise bunların hepsini mansub olarak okumuştur." Bk. *et-Teysîr*, 74. Ayrıca bk. Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kırââti'l-Erbaate Aşer*, I, 253; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 228.

242 Adı geçen kaynaklar.

Birinci yoruma göre "لَهُ/*onun için (kefâret olur)*" kelimesindeki zamir "مَنْ/bağışlayan kişi"ye aittir ve burada öldürülen, yaralanan veya bunların velisi kastedilmektedir.

İkinci yoruma göre ise "لَهُ/*onun için (kefâret olur)*" kelimesindeki zamir her ne kadar zikredilmeseler de sözün gelişi gerektirdiği için katile ve yaralayan kişiye dönmektedir. Birinci görüş zamirin daha önce zikredilmiş bir kelimeye ait olması gerektiği için daha doğrudur. O kelime de "مَنْ/men"dir. Bunun manası her iki yoruma göre de aynıdır.

تَصَدَّقَ/*Bağışlama:* Her iki yoruma göre de "affetme" anlamına gelmektedir. Ancak birinci yorum affeden kişinin sevabını belirtmekte ve affetmeye teşvik etmektedir. İkinci yorum ise affedildiği takdirde katilin veya yaralayan kişinin vebalinin üzerinden düştüğünü belirtmektedir.

وَقَفَّيْنَا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ {٤٦}

46. Kendinden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak peygamberlerin izleri üzerine, Meryem oğlu İsa'yı arkalarından gönderdik. Ve ona, içinde doğruya rehberlik ve nûr bulunmak, önündeki Tevrat'ı tasdik etmek, sakınanlara bir hidayet ve öğüt olmak üzere İncil'i verdik.

مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ/*Kendinden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak:* *"Doğrulayıcı"* kelimesinin anlamı Bakara sûresinde geçmişti.

لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ/*Kendinden önce gelen:* Burada Tevrat kastedilmektedir. Çünkü Tevrat, İsa *aleyhisselâm*'dan önce gelmiştir. Kur'ân ise Tevrat ve İncil'i doğrulayıcıdır. Çünkü her ikisi de Kur'ân'dan önce gelmiştir.

مُصَدِّقاً/*Musaddikan:* "فِيهِ هُدًى وَنُورٌ/***İçinde doğruya rehberlik ve nûr bulunmak***" kelimeleri üzerine atıftır. Çünkü o hâl konumundadır.

وَلْيَحْكُمْ اَهْلُ الْاِنْجِيلِ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فِيهِ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ {٤٧} وَاَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِناً عَلَيْهِ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْ عَمَّا جَٓاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجاً وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ ف۪ي مَٓا اٰتٰيكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَم۪يعاً فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ ف۪يهِ تَخْتَلِفُونَ {٤٨}

47. İncil'e inananlar, Allah'ın onda indirdiği (hükümler) ile hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fasıklardır. 48. Sana da daha önceki kitabı doğrulamak ve onu korumak üzere hak olarak Kitab'ı gönderdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet; sana gelen gerçeği bırakıp da onların arzularına uyma. Her birinize bir şeriat ve bir yol verdik. Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiğinde sizi denemek için (böyle yaptı). Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Artık size, üzerinde ayrılığa düştüğünüz şeyleri O haber verecektir.

وَمُهَيْمِناً/Ve müheyminen: İbn Abbâs'a göre bu kelime "şahit olarak" anlamına gelmektedir.[243] Bir görüşe göre ise "Güvenilir olarak" anlamındadır.

عَمَّا جَٓاءَكَ مِنَ الْحَقِّ/Sana gelen gerçeği bırakıp da: Bu söz "dönme!" ve "ayrılma!" anlamlarını içermektedir. Bu sebeple "عَنْ/an" harfiyle müteaddi olmuştur.

لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجاً/Her birinize bir şeriat ve bir yol verdik: İbn Abbâs'a göre bu âyette "bir yol ve tarz" verildiği söylenmekte ve peygamberlere veya ümmetlere hitap edilmektedir.[244] Bu cümlenin

---

243 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 377; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III, 95. Rivayetin isnadı hasendir.

244 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 385; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, IV, 1151. Rivayetin isnadı sahihtir.

manası "Allah her ümmete tâbi olacakları bir şeriat vermiştir" şeklindedir. "Bizden öncekilerin şeriatı bizler için bağlayıcı olmaz" diyenler bu âyeti delil olarak kullanmışlardır. Bu görüş furûa ait hükümler için geçerlidir. İnanç konularına gelince; hak din bütün dünya için tektir. O da Allah'a ve O'nun birliğine iman etmek, peygamberlerini tasdik etmek ve ahirete inanmaktır.

فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ/***Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın:*** Yapılması gereken görevlerin ertelenmeden hemen yapılması gerektiğini söyleyenler bu âyeti delil göstermektedirler. Bu konuda bütün ibadetler üzerinde ittifak vardır. Ancak namaz hususunda ihtilaf edilmiştir. Şâfiî mezhebine göre namazı ilk vaktinde kılmak daha faziletlidir. Ebû Hanîfe bunun aksini söylemektir. Mâlikî mezhebinde görüşler arasında farklılık ve ayrılıklar bulunmaktadır. Akşam namazının ilk vakitte kılınması üzerinde ise ittifak etmişlerdir.

وَاَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ اَنْ
يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ اَنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ
يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ وَاِنَّ كَثِيراً مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ {٤٩}

49. (Sana şu talimatı verdik): Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet ve onların arzularına uyma. Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamalarına dikkat et. Eğer yüz çevirirlerse bil ki Allah ancak, günahlarının bir kısmını onların başına bela etmek ister. İnsanların birçoğu da zaten yoldan çıkmıştır.

وَاَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ/***Aralarında hükmet:*** Bu söz bir önceki âyetteki "وَاَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الْكِتَابَ/***Sana da Kitab'ı gönderdik***" cümlesindeki ***"kitab"*** kelimesine veya "بِالْحَقِّ/***bi'l-hakki***" ifadesindeki ***"hak"*** üzerine atfedilmiştir.

Bir grup bu ifadenin bir önceki âyetteki "فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ/***aralarında hükmet***" ifadesiyle birlikte yukarıda geçen "فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ/***ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir***" hükmünü veya âyetteki tercih etme imkânını neshettiğini söylemiştir.

Bir görüşe göre bu ifade Tevrat ile hükmetmeyi neshetmiştir.

Bu âyet Yahudi bir grubun Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den kendi aralarında hüküm vermesini istemeleri ve Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bundan yüz çevirmesi üzerine inmiştir.[245] Bu âyet Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in onların arasında hüküm vermesini gerektirmektedir.

اَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ حُكْماً لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ {٥٠}

50. Yoksa onlar cahiliye hükmünü mü istiyorlar? İyi anlayan bir toplum için, hükümranlığı Allah'tan daha güzel kim vardır?

اَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ/*Yoksa onlar cahiliye hükmünü mü istiyorlar?:* Bu âyet Yahudileri kınamaktadır. Bu âyet Yahudilerin durumundan haber vererek "**يَبْغُونَ/*istiyorlar*"** şeklinde veya onlara hitaben "**تَبْغُونَ/*istiyorsunuz*"** şeklinde de okunmuştur.[246]

لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ/*İyi anlayan bir toplum için:* Zemahşerî bu ifadenin başındaki "lam" harfinin açıklama için olduğunu ve buna göre, bu hitabın kendilerine hükümranlığı Allah'tan güzel olan bir kimsenin olmadığının belli olmasından dolayı iyi anlayan bir topluma olduğunu söylemektedir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارٰٓى اَوْلِيَٓاءَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍ
وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاِنَّهُ مِنْهُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ {٥١}

51. Ey iman edenler! Yahudileri ve Hristiyanları dost edinmeyin. Zira onlar birbirlerinin dostudurlar. İçinizden onları dost tutanlar onlardandır. Şüphesiz Allah zalimler topluluğuna yol göstermez.

---

245 Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, XI, 4540; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 312; Beyhakî, VIII, 248; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, no: 6369; Ebû Câfer en-Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, II, 294.

246 İbn Âmir "تَبْغُونَ" şeklinde okurken, diğerleri ise "يَبْغُونَ" şeklinde okumuşlardır. Bk. İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 287.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارٰى اَوْلِيَاءَ/Ey iman edenler! Yahudileri ve Hristiyanları dost edinmeyin: Bu âyet Abdullah b. Übey b. Selûl'ün Benî Kaynukâ' Yahudileri ile antlaşma yapması, Übâde b. es-Sâmit'in ise onlarla arasındaki anlaşmayı sonlandırması üzerine inmiştir.[247] Âyetin lafzı geneldir ve hükmü kalıcıdır. Ancak Yahudi ve Hristiyanlarla yapılan alışveriş gibi işlemler bu âyetin kapsamına girmez.

فَاِنَّهُ مِنْهُمْ/O da onlardandır: Bu ifade tehdidin şiddetini ifade etmektedir. Her kim onların inancına uyarsa o da her yönden onlardan olur. Her kim de inanç konularında onlara muhalefet etmesine rağmen onlara sevgi duyarsa Allah katında nefret edilme ve cezaya müstahak olma bakımından o da onlardandır.

فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشٰى
اَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ فَعَسَى اللّٰهُ اَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ اَوْ اَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ
فَيُصْبِحُوا عَلٰى مَا اَسَرُّوا فِي اَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ {٥٢}

52. Kalplerinde hastalık bulunanların "Başımıza bir felaketin gelmesinden korkuyoruz" diyerek onların arasına koşuştuklarını görürsün. Umulur ki Allah bir fetih yahut katından bir emir getirecek de onlar, içlerinde gizledikleri şeyden dolayı pişman olacaklardır.

فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ/Kalplerinde hastalık bulunanları görürsün: Bunlar münafıklardır. Burada Abdullah b. Übey b. Selûl ve onunla birlikte olanlar kastedilmektedir.

يَقُولُونَ نَخْشٰى اَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ/Onlar "Başımıza bir felaketin gelmesinden korkuyoruz" derler: Abdullah b. Übey, Yahudileri dost edinir, onları sayıca fazla görür ve "Ben felaketlerden korkan bir adamım" derdi.

فَعَسَى اللّٰهُ اَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ اَوْ اَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ/Umulur ki Allah bir fetih yahut katından bir emir getirecek: Burada fetih ile Muhammed *sallallahu*

---

247 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, no: 12157; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 428.

aleyhi ve sellem'in ve Müslümanların üstün duruma gelmesi kastedilmektedir. Allah katından gelecek olan emir de düşmanların başka bir mahlûkun sebep olmadığı, doğrudan Allah katından gelecek hastalıklar ile helak olması veya Allah'ın Peygamberi'ne Yahudileri öldürmesini emretmesidir.

فَيُصْبِحُوا عَلٰى مَا اَسَرُّوا فٖي اَنْفُسِهِمْ نَادِمٖينَ/***Onlar, içlerinde gizledikleri şeyden dolayı pişman olacaklardır:*** Burada münafıklar kastedilmektedir. İçlerinde gizledikleri şey Müslümanlara karşı Yahudilerden yardım istemeleri ve Müslümanlara karşı olan düşmanlıklarını gizlemeleridir.

وَيَقُولُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا اَهٰؤُلَاءِ الَّذٖينَ اَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ
اِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فَاَصْبَحُوا خَاسِرٖينَ {٥٣}

53. İman edenler "Bunlar mıdır sizinle beraber olduklarına bütün güçleriyle yemin edenler?" diyeceklerdir. Onların bütün yaptıkları boşa gitmiştir ve onlar kaybedenlerden olmuşlardır.

وَيَقُولُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا/***Ve iman edenler şöyle diyeceklerdir:*** Bu âyet yeni bir başlangıç ve haber cümlesi olmak üzere başında "vav" harfi olmadan ve önceki cümleye atıf olmak üzere başında "vav" harfi ile merfu olarak "وَيَقُولُ/***ve yekûlü***" şeklinde ve "اَنْ يَأْتِيَ/***en ye'tiye***" veya "فَيُصْبِحُوا/***fe-yusbihû***" kelimelerine atfen mansub olarak "وَيَقُولَ/***ve yekûle***" şeklinde okunmuştur.

اَهٰؤُلَاءِ الَّذٖينَ اَقْسَمُوا/***Yemin edenler bunlar mıdır?:*** Burada münafıklara işaret edilmektedir. Çünkü onlar mü'minlerle birlikte olduklarına dair yemin ediyorlardı.

جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ/***Bütün güçleriyle:*** Tekid masdarı olduğu için mansub olarak okunmuştur.

حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ/***Bütün yaptıkları boşa gitmiştir:*** Bu ifadeyi mü'minlerin veya Allah'ın söylemiş olması da muhtemeldir. Yine aynı şekilde dua veya haber anlamında olması da muhtemeldir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللّٰهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُٓ اَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ اَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَٓائِمٍ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ {٥٤}

54. Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse Allah, sevdiği ve kendisini seven mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu bir toplum getirecektir. Allah yolunda cihad ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar. Bu, Allah'ın, dilediğine verdiği lütfudur. Allah'ın lütfu ve ilmi geniştir.

مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ/**Sizden kim dininden dönerse.** Bu söz uyarı ve tehdit amaçlı bir hitaptır. Aynı zamanda bazı Müslümanların dinden dönmüş olduklarını haber vermektedir. Bu da bir olayın gerçekleşmesinden önce haber verilmesidir ve sonra da bu şekilde gerçekleşmiştir. Daha Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* hayattayken Hanîfeoğulları, Müseylemetü'l-Kezzâb'ın kabilesi, Müdlicoğulları, peygamber olduğunu iddia eden ve Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* hayattayken öldürülen Esvedü'l-Ansî'nin kabilesi, Esedoğulları, peygamberlik iddiasında bulunan ancak sonra Müslüman olup cihada katılan Tüleyha b. Huveylid'in kabilesi İslâm dininden dönmüşlerdir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in vefatından sonra ise Allah, Ebû Bekir *radıyallahu anh*'ın eliyle onların hakkından gelinceye kadar dinden dönenlerin sayısı çoğalmış ve irtidad olayları yayılmıştır. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in vefatından sonra İslâm dininden çıkan yedi kabile vardır: Fezâreoğulları, Gatafân, Süleymoğulları, Yerbûoğulları, Kinde, Bekir b. Vâil oğulları ve Temîmoğullarının bir bölümü. Daha sonra ise Gassân kabilesi Ömer b. el-Hattâb döneminde irtidat etmiştir. Bunlar bir tokat yüzünden Hristiyan olan Cebele b. el-Eyhem'in kabilesidir.[248]

---

248 Bu kişi, Cebele b. el-Eyhem'dir. Ömer'in hilafeti zamanında 500 atlıyla birlikte heyet olarak gelmiştir. Üzerinde ipekten elbiseler ve altın, başının üzerinde ise tac ve Meryem'in iki meşhur küpesi bulunmaktaydı. Kâbe'yi tavaf ederken bir adam onun elbisesinin üzerine basınca o kişiye tokat attı. Durum Ömer'e bildirilince, Ömer "Ya o adamın gönlünü alırsın ya da aynı şekilde cezalandırılırsın" dedi. O adam sadece kendisinin de ona aynı şekilde tokat atarsa razı olacağını söyledi. Cebele de "Ben bir kral olduğum hâlde bana bunu yapacak mısınız?" deyince, Ömer "Her

فَسَوْفَ يَأْتِي اللّٰهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ/***Allah, sevdiği ve kendisini seven bir toplum getirecektir:*** Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu âyeti okuyup burada Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin kavminin yani Yemen halkının kastedildiğini söylediği rivayet edilmiştir.[249] Çünkü Eş'arîler Yemen halkındandır. Bir görüşe göre Ebû Bekir es-Sıddîk ve dinden dönenlere karşı savaşan adamları kastedilmiştir.[250] Ebû Bekir es-Sıddîk'ın, bazı Müslümanların ona muhalefet etmelerine rağmen irtidat edenlere karşı savaşmadaki ciddiyeti ve onlara karşı dik duruşu bu görüşün doğru olma ihtimalini güçlendirmektedir. Ebû Bekir'in bu konudaki azmi Allah'ın yardımıyla mürtetlere karşı bütün Müslümanlar arasında uyum sağlayıp onları kendi etrafında toplayana kadar giderek arttı. Bu görüşü ayrıca bu âyette sözü edilen topluluğun özelliklerinin Ebû Bekir'de bulunması da desteklemektedir. Nitekim âyetteki ***"mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu"*** sözü kendi hakkı konusunda zayıf ancak Allah'ın hakkı konusunda kuvvetli olan Ebû Bekir'e uymaktadır. Aynı şekilde ***"hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar"*** sözü de İslâm'dan dönenlere karşı savaşma konusunda Ebû Bekir'e muhalefet eden ve onu kınayanlara işaret etmektedir. Buna rağmen o bu konudaki kararlılığından dönmemiştir.

---

ikiniz İslâm'ın hükmü karşısında eşitsiniz" dedi. Cebele "Bana üç gün süre ver" dedi. Ömer ona istediği süreyi verince gece kaçarak Bizans Kayseri'nin ülkesine gidip ona sığındı ve Hıristiyan oldu. Sonra Ömer, Kayser'e bir sahâbîyi gönderdi. Bu sahâbî orada Cebele ile bir araya geldi. Cebele'nin yanında hizmetçiler, uşaklar, mücevherler, altın ve gümüş kaplar olduğunu görünce şaşırdı. Cebele, sahâbîye Ömer ve memleket hakkında sorular sordu. Sonra iç çekerek şu şiiri okudu:

"Tokat utancından şerefliler Hıristiyan oldu.

Kısasa sabretseydi bunda bir zararı olmayacaktı.

Kibir ve inat beni haktan uzaklaştırdı. Sağlam gözü verip şaşı gözü satın aldım.

Keşke annem beni doğurmasaydı. Keşke Ömer'in dediği söze dönseydim."

Cebele hicri 20 senesinde vefat etti. Bu, tarihte meşhur bir kıssadır. Bk. *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, VIII, 70. Ayrıca bk. *İkmâlu'l-İkmâl*, II, 515; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 111.

249 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, no: 12189; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, IV, 1160.

250 İbn Atiyye tefsirinde bu âyetle ilgili olarak şöyle demektedir: Hasan b. Ebi'l-Hasan, Muhammed b. Ka'b el-Kurazî, Dahhâk ve Katâde ***"Sizden kim dininden dönerse"*** âyetinin kıyamet gününe kadar gelecek olan bütün mü'minlere hitaben nâzil olduğunu ve Allah'ın bunların yerine getireceği topluluğun da Ebû Bekir ve dinden dönenler ile savaşan adamları olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşü İbn Cüreyc ve diğerleri de söylemişlerdir. Bk. *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 241.

أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ/***mü'minlere karşı alçak gönüllü:*** Bu âyet de anlam olarak tıpkı Fetih sûresindeki "أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ/***kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler***" âyeti gibidir. "أَذِلَّةٍ/***Ezilletin***" kelimesi şefkat ve merhamet manası içermesinden dolayı "عَلَى/alâ" harfiyle müteaddi olmuştur.

Eğer "Cezadan şarta dönen ifade nerede?" diye sorulursa şöyle cevap verilir: Bu mahzûftur ve takdiri şu şekildedir: "Sizden kim dininden dönerse Allah, (onların yerine) veya (onlarla savaşacak) bir toplum getirecektir."

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ
الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ {٥٥}

55. Sizin veliniz ancak Allah'tır, Resûlü'dür ve iman edenlerdir; onlar ki namazı kılar, zekâtı verirler ve onlar rükû ederler.

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّٰهُ/***Sizin veliniz ancak Allah'tır:*** Bu âyette geçen "velî" kelimesi Allah'ın bu konuda tek olmasından dolayı müfret olarak, daha sonra O'na tâbi kılınmak sûretiyle Resûl ve iman edenler zikredilmişlerdir. Eğer âyette ***"Sizin velileriniz..."*** diye çoğul olarak zikredilseydi cümlede asıl ve tâbî ayrımı olmazdı.

وَهُمْ رَاكِعُونَ/***Boyun eğerek:*** Bir görüşe göre bu âyet Ali b. Ebî Tâlib hakkında inmiştir.[251] O namazda rükû hâlindeyken bir dilencinin ondan yardım istemesi üzerine yüzüğünü vermiştir. Bir görüşe göre bu âyetin içeriği umumidir. Namazın en değerli rükünlerinden birisi olduğu için rükû namazdan sonra zikredilmiştir. Birinci görüşe göre buradaki "vav" harfi hal, ikinci görüşe göre ise atıf vavıdır.

---

251 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, IV, 1162; İbn Mende, VII, 80; Taberî, IV, 628; *el-Muharraru'l-Vecîz*, VI, 208; *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 250; İbn Kesîr, III, 174. Bu rivayetlerin hiçbiri, isnadlarının zayıflığı ve ravilerin bilinmemesi sebebiyle doğru kabul edilmez.

وَمَنْ يَتَوَلَّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا فَاِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٥٦﴾

56. Kim Allah'ı, Resûlü'nü ve iman edenleri dost edinirse bilsin ki üstün gelecek olanlar şüphesiz Allah'ın tarafını tutanlardır.

فَاِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ/***Allah'ın tarafını tutanlar:*** Bu cümle zahir ifadenin gizli ifadenin yerine konulması türündendir. Cümlenin manası "İşte üstün gelecek olan onlardır" şeklindedir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارَ اَوْلِيَٓاءَ وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾

57. Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi alay ve oyun konusu edinenleri ve kâfirleri dost edinmeyin. Allah'tan korkun; eğer mü'minler iseniz.

وَالْكُفَّارَ/***Ve kâfirleri:*** Bu kelime mansub olarak okunduğu takdirde "الَّذِينَ اتَّخَذُوا/***edinenleri***" üzerine atfedilmiş olur. Bunun yanında "الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ/***Kitap verilenlerden***" ifadesine atfedilmek sûretiyle mecrur olarak "وَالْكُفَّارِ/***ve'l-küffâr***" şeklinde de okunmuştur.[252] İbn Mes'ûd'un Arap müşriklerin kastedildiği "ومن الكفار/***ve mine'l-küffâri***" şeklindeki kıraati bu görüşü desteklemektedir.[253]

وَاِذَا نَادَيْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ اتَّخَذُوهَا هُزُواً وَلَعِبًا ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٥٨﴾

58. Namaza çağırdığınız zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Bu davranış, onların düşünemeyen bir toplum olmalarındandır.

---

252 Basralı iki imam ve Kisâî "الْكُفَّارِ" şeklinde "rı" harfini kesralı, diğerleri ise "الْكُفَّارَ" şeklinde mansub olarak okumuşlardır. Kesralı okunması imale yapılırken aslı üzeredir. Fethalı olarak okunması ise hem durulduğu hem de geçildiği durumlarda olur. Bk. *en-Neşr*, II, 288.

253 Übey b. Ka'b bu âyeti "الْكُفَّارَ" kelimesinden önce fazladan bir "مِنْ" harfi ile beraber "مِنَ الْكُفَّارِ" şeklinde okumuştur. Bu görüş "الْكُفَّارِ" kelimesinin kesralı olarak okunduğu kıraati desteklemektedir. İbn Mes'ûd'un kıraatinde de âyet "من قبلكم من الذين أشركوا" şeklinde okunmaktadır. Bk. İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 243.

وَاِذَا نَادَيْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ/***Namaza çağırdığınız zaman:*** Bu âyetle ilgili olarak, Medine'deki Hristiyanlardan bir kişinin müezzinin "أشهد أن محمدا رسول الله/Şehadet ederim ki Muhammed Allah'ın resûlüdür" sözünü işittiği zaman "Allah yalancıyı yaksın" dediği ancak onun evine bir ateş düşmesi sonucunda kendisinin ve ailesinin yandığı rivayet edilmiştir.[254]

Bazı âlimler ezanın Kur'ân'da mevcudiyetine dair bu âyeti delil olarak göstermektedirler.

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ/***Bu davranış, onların düşünemeyen bir toplum olmalarındandır:*** Bu cümlede akıllarının azlığı din ile alay etmelerinin sebebi olarak gösterilmektedir.

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّٓا اِلَّٓا اَنْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ
اِلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلُۙ وَاَنَّ اَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ {٥٩}

59. (Onlara) şöyle de: "Ey kitap ehli! Yalnızca Allah'a, bize indirilene ve daha önce indirilene inandığımız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz? Oysa çoğunuz yoldan çıkmış kimselersiniz."

هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّٓا/***Bizden hoşlanmıyorsunuz?:*** Yani bizi sadece Allah'a, O'nun bütün kitaplarına ve peygamberlerine inanmamızdan dolayı mı ayıplayıp eleştiriyorsunuz? Oysa bu eleştirilecek ve ayıplanacak bir iş değildir. Bu ifadenin bir benzeri Nâbiğa'nın çok müstesna beytinde de vardır.[255]

ولا عيب فيهم غير أن سيوفهم　　　بهن فلول من قراع الكتائب

"Onlarda ordularla çarpışmaktan kılıçlarında
Oluşmuş gedikleri hariç hiçbir kusur yoktur."

Bu âyetin nüzûl sebebi olarak şöyle bir olay nakledilmektedir: Ebû Yâsir b. Ahtab ile Nâfi' b. Ebî Nâfi' ve Yahudilerden bir grup

---

254 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, no: 12219; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, IV, 1163. Bu rivayetin isnadı zayıftır.
255 *Dîvânu'n-Nâbiğa ez-Zebyânî*, 85.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Hangi peygamberlere iman ettiği" hakkında bir soru sordular. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu soruya cevap olarak Bakara sûresinin 136. âyetini okudu: ***"Deyin ki: Biz, Allah'a ve bize indirilene; keza İbrahim, İsmail, İshak, Ya'kûb ve torunlarına indirilenlere; yine Musa ve İsa'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rableri tarafından gönderilenlere inandık. Onlar arasında ayrım yapmayız; biz O'na teslim olmuşuzdur."***

Âyette İsa *aleyhisselâm*'ın adı zikredilince Yahudiler "Biz İsa'ya da ona iman edene de iman etmeyiz" dediler.[256]

وَاَنَّ اَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ/*Oysa çoğunuz yoldan çıkmış kimselersiniz:* Bir görüşe göre bu ifade "آمَنَّا/***inandık"*** kelimesi üzerine, başka bir görüş göre ise "مَٓا اُنْزِلَ/***indirilene"*** kelimesi üzerine atfedilmiştir. Bu ifadenin mahzûf bir sebep üzerine atfedilmiş, sebep bildiren cümle olduğu da söylenmiştir. Buna göre cümlenin takdiri şu şekildedir: "Siz ancak insafınızın azlığı sebebiyle bizden hoşlanmıyorsunuz. Çünkü sizin çoğunuz yoldan çıkmış kimselerdir."

اَنَّ اَكْثَرَكُمْ/*Sizin çoğunuz:* Bu ifadenin mübteda, haberinin ise "yoldan çıkmış olduğunuz bilinmektedir veya sabittir" anlamında mahzûf bir cümle olması da muhtemeldir.

قُلْ هَلْ اُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللّٰهِ مَنْ لَعَنَهُ اللّٰهُ
وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ
اُو۬لٰٓئِكَ شَرٌّ مَكَاناً وَاَضَلُّ عَنْ سَوَٓاءِ السَّبِيلِ {٦٠}

60. De ki: "Allah katındaki karşılığı bundan daha kötü olanı size haber vereyim mi? Allah'ın lanetlediği ve gazap ettiği, aralarından maymunlar, domuzlar ve tâğûta tapanlar çıkardığı kimseler. İşte bunlar, yeri daha kötü olan ve doğru yoldan daha ziyade sapmış bulunanlardır."

---

256 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, no: 12219; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, IV, 1164. Bu rivayetin isnadı zayıftır.

قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكَ/De ki... bundan daha kötü olanı size haber vereyim mi?: Bir önceki âyette ehl-i kitabın, Müslümanları Allah'a ve peygamberlerine iman etmelerinden dolayı ayıpladıkları zikredildikten sonra bu âyette ehl-i kitabın bu davranışlarına karşılık ve reddiye olarak onların ayıpları zikredilmiştir. ***"Size haber vereyim mi?"*** sözünde Yahudilere hitap edilmektedir ve daha önce zikredilmiş olan mü'minlerin durumuna işaret vardır.

مَثُوبَةً عِنْدَ اللّٰهِ/Allah katındaki karşılığı: Burada sevap türünden karşılık zikredilmiştir. Bu âyette sevap kelimesi ***"Onlara can yakan bir azabı müjdele"***[257] âyetinde olduğu gibi onlarla alay etmek amacıyla azap kelimesi yerine kullanılmıştır.

مَنْ لَعَنَهُ اللّٰهُ/Allah'ın lanetlediği: Yani Yahudiler. Buradaki "مَنْ/***men***" harfi gizli bir mübtedanın haberi olmak üzere merfudur. Takdiri "O, Allah'ın lanetlediği kişidir" şeklinde olur. Diğer bir görüşe göre, "شَرٍّ/***şerrin***" kelimesinden bedel olmak üzere mecrur konumundadır. Buna göre cümlede "بِشَرٍّ مِنْ أَهْلِ ذٰلِكَ/Bunu yapanlardan daha kötüsünü" veya "دِينُ مَنْ لَعَنَهُ اللّٰهُ/Allah'ın lanetlediği kişinin dini" takdirinde hazfedilmiş bir muzaf olması gerekmektedir.

وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ/Allah'ın aralarından maymunlar ve domuzlar yaptığı kimseler: Burada Yahudilerden bir toplumun Cumartesi yasağını çiğnemeleri sonucu maymun hâline ve yine onlardan bir toplumun ise Meryem oğlu İsa'yı yalanlamaları sonucu domuz hâline getirilmelerinden bahsedilmektedir.

وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ/Tâğûta tapanlar: Bu ifade "عَبَدَ الطَّاغُوتَ" şeklinde okunduğu takdirde "لَعَنَهُ اللّٰهُ/***Allah'ın lanetlediği***" ifadesi üzerine atfedilmiş fiil olur. Ancak "عَبُدَ الطَّاغُوتِ/***abüde't-tâğût***" şeklinde isim tamlaması şeklinde okunduğunda "tâğûta çokça ibadet edenler" anlamına gelir. Bu ifadenin "عَابِدَ الطَّاغُوتِ/***tâğûtun kulu***" veya "عِبَادَ الطَّاغُوتِ/***tâğûtun kulları***" şeklinde okunduğuna dair görüşler de vardır. Bu takdirde ise "الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ/***maymunlar ve domuzlar***" üzerine atfedilmiş olur.

---

257 Âl-i İmrân 3/21.

شَرٌّ مَكَانًا/***Yeri daha kötü olan:*** Yani konum olarak. Burada kötülük mecazi olarak mekâna izafe edilmiştir, hakiki manada ise orada bulunanlar kastedilmektedir. Bu üslup eleştiride mübalağa ifade etmektedir.

وَاِذَا جَٓاؤُكُمْ قَالُٓوا اٰمَنَّا وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْتُمُونَ {٦١}

61. Yanınıza inkârla girip yine inkârla çıktıkları hâlde size geldiklerinde "İnandık" derler. Allah gizlediklerini daha iyi bilmektedir.

وَاِذَا جَٓاؤُكُمْ قَالُٓوا اٰمَنَّا/***Size geldiklerinde "İnandık" derler:*** Yahudilerden münafıklar hakkında inmiştir.[258]

وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ/***İnkârla girmişlerdir:*** Bu ifadenin takdiri "küfrü üzerlerinde bir elbise gibi taşıdıkları hâlde" şeklindedir. "Kâfirler olarak girdiler ve kâfirler olarak çıktılar" anlamına gelmektedir. "دَخَلُوا/***Dehalû***" ve "خَرَجُوا/***haracû***" fiillerinin önüne "قَدْ/kad" harfi geçmiş zamanda gerçekleşmiş bir olayın şimdiki zamana yakın olduğunu belirtmek için gelmiştir. Yani "girerken de çıkarken de onların durumu küfür üzere aynen devam etmiştir" anlamı vermektedir.

وَتَرٰى كَثِيراً مِنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ {٦٢}

62. Onlardan birçoğunun günah işlemede, düşmanlıkta ve yasaklanan şeyleri yemede yarıştıklarını görürsün. Yaptıkları ne kadar kötüdür!

فِي الْاِثْمِ/***Günah işlemede:*** Yalan söylemek ve diğer günahlar.

---

258 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, no: 12230. Bu, sahih bir isnadla Katâde'ye dayanan mürsel bir rivayettir.

وَالْعُدْوَانِ/***Düşmanlıkta:*** Zulüm yapmak.

السُّحْتَ/***Yasaklanan şeyler:*** Haram olanlar.

لَوْلَا يَنْهٰيهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْاَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْاِثْمَ وَاَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ {٦٣}

63. Din adamları ve âlimleri onları, günah olan sözleri söylemekten ve haram yemekten men etselerdi ya! İşledikleri ne kötüdür!

لَوْلَا يَنْهٰيهُمْ/***Onları, men etselerdi ya!:*** Bu, teklif, teşvik ve azarlama ifade etmektedir.

لَبِئْسَ/***Ne kötüdür!:*** Bu ve bir önceki âyetteki "lam" harfi yemin ifade etmektedir.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللّٰهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ اَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَاناً وَكُفْرًا وَاَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ كُلَّمَا اَوْقَدُوا نَاراً لِلْحَرْبِ اَطْفَاهَا اللّٰهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْاَرْضِ فَسَادًا وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ {٦٤}

64. Yahudiler, "Allah'ın eli bağlıdır" dediler. Hay dedikleri yüzünden elleri bağlanası ve lanet olasılar! Bilakis Allah'ın elleri açıktır, dilediği gibi verir. And olsun ki sana Rabbinden indirilen, onlardan çoğunun azgınlığını ve küfrünü artırır. Aralarına kıyamete kadar düşmanlık ve kin soktuk. Ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuğa koşarlar; Allah ise bozguncuları sevmez.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللّٰهِ مَغْلُولَةٌ/***Yahudiler, 'Allah'ın eli bağlıdır' dediler:*** Elin bağlı olması cimrilikten, açık olması ise cömertlikten kinayedir.

İsrâ sûresindeki “وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً/***Elini kapalı tutma***” ifadesi “büsbütün cimri olma” ve “وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ/***onu tamamen açma***”[259] ifadesi de “aşırı cömert olma” demektir. Rivayet edildiğine göre, Yahudiler zor bir yıl geçirdikleri zaman bu çirkin sözü söylemişlerdir.[260] Bunu söyleyen Finhâs[261] adındaki bir Yahudi’dir ancak diğerleri de bu sözden hoşnut oldukları için âyette bu söz bütün Yahudilere isnat edilmiştir.

غُلَّتْ اَيْدِيهِمْ/***Ğullet eydîhim:*** Bu ifadenin “elleri bağlansın!” anlamında bir beddua veya “elleri bağlandı” anlamında bir haber olması, ayrıca bu durumun dünyada veya ahirette gerçekleşecek olması da muhtemeldir. Eğer dünyada gerçekleşirse burada cimrilik veya savaşta esir olarak ellerinin bağlanması kastedilmiş olabilir. Ahirette gerçekleşecek ise cehennemde ellerinin bağlanması kastedilmiştir.

بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ/***Allah’ın elleri açıktır:*** Bu ifade Allah’ın nimet vermesi ve cömertliğinden bahsetmektedir. Yahudilerin ***“Allah’ın eli”*** şeklinde tekil olarak söylemelerine karşılık burada ***“Allah’ın elleri”*** şeklinde çoğul geçmesi hem onların iddialarına bir reddiye hem de Allah’ın cömertliğinin fazlalığına vurgu yapmak içindir. Bu tıpkı Arapların bir kişinin ihsanı fazla olunca onun hakkında “İki eliyle birlikte verdi” demeleri gibidir.

كُلَّمَا اَوْقَدُوا نَاراً لِلْحَرْبِ اَطْفَاَهَا اللّٰهُ/***Ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa Allah onu söndürmüştür:*** Bu cümlede zikredilen “ateş yakmak,” savaş girişiminde bulunmaktır, onun söndürülmesi ise savaşta yalnız bırakılıp yardım edilmemeleridir. Burada Yahudilerden önceki nesiller veya Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’in çağdaşı olanlar ya da daha sonra gelecek nesiller kastedilmiş olabilir. Son ihtimale göre bu ifade hem gelecekten haber vermekte hem de Müslümanlar için bir müjde içermektedir.

---

259 İsrâ 17/29.
260 Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, X, 452. Bu rivayetin isnadı zayıftır.
261 Finhâs, Yahudi âlimlerden biridir. Bk. *el-Muharraru’l-Vecîz*, I, 583.

وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْكِتَابِ اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّاٰتِهِمْ وَلَاَدْخَلْنَاهُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ {٦٥} وَلَوْ اَنَّهُمْ اَقَامُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَاَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ اُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ سَٓاءَ مَا يَعْمَلُونَ {٦٦}

65. Eğer ehl-i kitap iman edip sakınsalardı, herhâlde kötülüklerini örter ve onları nimeti bol cennetlere sokardık. 66. Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rablerinden onlara indirileni doğru dürüst uygulasalardı, şüphesiz hem üstlerinden hem de ayaklarının altından yerlerdi. Onlardan orta bir topluluk vardır; fakat çoğunun yaptıkları ne kötüdür!

وَلَوْ اَنَّهُمْ اَقَامُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ/***Eğer onlar Tevrat'ı ve İncil'i doğru dürüst uygulasalardı:*** Tevrat'ın ve İncil'in doğru dürüst uygulanması, hükümlerini bilmek ve onlara göre davranmaktır. Burada İncil'in de zikredilmesi Hristiyanların ehl-i kitap tanımı içerisinde dâhil olduklarına delildir.

لَاَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْ/***Şüphesiz hem üstlerinden hem de ayaklarının altından yerlerdi:*** Bir görüşe göre ***"üstlerinden"*** denilirken yağmur, ***"ayaklarının altından"*** denilirken bitkiler ve zirai mahsuller kastedilmektedir. Bir başka görüşe göre ise rızkın her yönden bolca gelmesini ifade etmektedir.

اُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ/***orta bir topluluk:*** Yani aşırılıktan uzak bir grup. Bu ifade ile onların içerisinden Abdullah b. Selâm gibi Müslüman olanlar kastedilmektedir. Bir görüşe göre geçmiş peygamberlere düşmanlık yapmayanlar kastedilmiştir.

يَٓا اَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَاِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ {٦٧}

67. Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını tebliğ etmemiş

olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah, kâfirler topluluğuna rehberlik etmez.

يَٓا اَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ/***Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et:*** Bu âyet Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendisine vahyedilmiş olan şeyleri eksiksiz bir şekilde, tam olarak tebliğ etmesini emretmektedir. Çünkü o önceden tebliğ ediyordu ancak burada herhangi bir şeyden korktuğu için tebliğe ara vermemesini emretmektedir.

وَاِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ/***Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını tebliğ etmemiş olursun:*** Tebliğin yapılmama durumu hakkında bir tehdittir. Buradaki şartın cevabıyla irtibatı hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: Eğer o mesajdan bir şeyi terk edersen hiçbir şey tebliğ etmemiş gibi olursun. Tebliğ ettiğin şeyler yok sayılır. ***"Eğer bunu yapmazsan"*** sözü "Eğer tebliğ görevini tamamlamazsan" anlamındadır.

İkincisi: ***"Eğer bunu yapmazsan"*** sözünün manası "O tebliğden bir şey gizlersen cezaya müstahak olursun" şeklindedir. Bu görüşe göre sebep, sebep olan şey yerine konulmuştur.

وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ/***Allah seni insanlardan koruyacaktır:*** Bu ifade Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bir vaat ve korunacağına dair bir garantidir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* savaşlarda ve diğer yerlerde düşmanlarından korkuyor ve sakınıyordu. Bu âyet indiği zaman ***"Ey insanlar! Etrafımdan çekilin çünkü Allah beni koruyacak"***[262] buyurdu ve artık insanlardan sakınmayı bıraktı.

---

262 Tirmizî, Tefsir, no: 2972; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, no: 12276; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, IV, 1173; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 313; İbn Mansûr, *Sünen*, IV, 1504; Beyhakî, *Sünen*, IX, 8. Hâkim bu hadisin isnadı sahih olmasına rağmen Buhârî ve Müslim'in bu hadisi kitaplarına almadıklarını söylemiş, Zehebî de ona muvafakat etmiştir. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 82; Elbânî, *Sahîhu't-Tirmizî*, III, 46'da bu hadisin hasen olduğunu söylemişlerdir.

قُلْ يَا اَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلٰى شَيْءٍ حَتّٰى تُقِيمُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَاناً وَكُفْرًا فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ {٦٨}

68. "Ey Kitap ehli! Siz, Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni hakkıyla uygulamadıkça, bir şey üzerinde değilsinizdir" de. Rabbinden sana indirilen, onlardan çoğunun küfür ve azgınlığını elbette artıracaktır. Kâfirler topluluğuna üzülme.

قُلْ يَا اَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلٰى شَيْءٍ/***De ki: Ey Kitap ehli! Siz, bir şey üzerinde değilsinizdir!"*** Yani siz kendisi ile övünülecek bir din üzere değilsiniz. Bu yüzden "şey" olarak ifade edilmiştir.

حَتّٰى تُقِيمُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ/***Tevrat'ı ve İncil'i hakkıyla uygulamadıkça:*** Bu kitapları hakkıyla uygulamanın şartlarından birisi de Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e iman etmektir.

وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ/***Ve size indirileni:*** İbn Abbâs'a göre burada Kur'ân kastedilmektedir.[263] Bu âyet Yahudilerden Râfi' b. Hârise, Sellâm b. Mişkem, Râfi' b. Hüzeyme ve diğer kişilerin Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip "Biz sadece Tevrat'a tâbi olur, ondan başkasına tâbi olmayız. Sana da iman etmeyiz ve tâbi olmayız" demeleri üzerine nâzil olmuştur.[264]

اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِؤُنَ وَالنَّصَارٰى مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحاً فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ {٦٩}

69. İman edenler ile Yahudiler, Sâbiîler ve Hristiyanlardan Allah'a ve ahiret gününe inanıp iyi amel işleyenler üzerine asla korku yoktur; onlar üzülecek de değillerdir.

---

263 Bu hadisi isnadlı şekliyle bulamadık. Bk. İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 255.

264 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, no: 12284. Bu hadis, Muhammed b. İshak kanalıyla zayıf bir isnadla rivayet edilmiştir.

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا/***İman edenler ile Yahudiler:*** Bu konuyla ilgili açıklama benzer bir âyet sebebiyle Bakara sûresinin 62. âyetinde geçmişti.

وَالصَّابِؤُنَ/***Ve Sâbiîler:*** Yedi kıraate göre bu kelime merfu olarak "vav" harfiyle yazılmıştır ancak burada bir sorun vardır. Hatta Âişe *radıyallahu anhâ* bunun Mushafı yazanların bir hatası olduğunu söylemiştir.[265] Basra ehline göre bu kelime mübtedadır ve haberi mahzûftur. Buna göre "ve Sâbiîler de böyledir" takdirindedir. Bu ifade tehir niyetinde öne alınmıştır. Kûfelilerden bazı âlimler ise "إِنَّ/***inne***"nin ismi üzerine atfedilerek mansub okunmasını caiz görmüşlerdir.

Bir görüşe göre buradaki "إِنَّ/***inne,***" "evet" anlamındadır ve sonrasındaki ifade mübteda olmak üzere merfudur. Ancak bu görüş zayıftır.

لَقَدْ اَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي اِسْرَٓائِيلَ وَاَرْسَلْنَٓا اِلَيْهِمْ رُسُلاً كُلَّمَا جَٓاءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰٓى اَنْفُسُهُمْ فَرِيقاً كَذَّبُوا وَفَرِيقاً يَقْتُلُونَ {٧٠} وَحَسِبُٓوا اَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَصَمُّوا ثُمَّ تَابَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُّوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ {٧١}

70. And olsun ki İsrailoğullarının sağlam sözünü aldık ve onlara peygamberler gönderdik. Ne zaman bir peygamber onlara nefislerinin arzu etmediğini (ilâhî hükümleri) getirdi ise bir kısmını yalanladılar, bir kısmını da öldürdüler. 71. Bir fitne olmayacak zannettiler de kör ve sağır kesildiler. Sonra Allah tevbelerini kabul etti. Sonra onlardan çoğu yine kör ve sağır oldu. Allah onların yaptıklarını görmektedir.

وَحَسِبُٓوا اَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ/***Bir fitne olmayacak zannettiler:*** Fitne kelimesi, "bela ve sınama" anlamındadır. "تَكُونَ/***Tekûne***" kelimesi öncesindeki "أَنَّ/enne" harfinin şeddesiz hâli "أَنْ/en" bulunmasından dolayı merfu

---

265 Bu konudaki açıklamalar daha önce geçmişti. Ayrıca mütevatir kıraatler hakkında her kim olursa olsun eleştiride bulunmanın mümkün olmadığı hakkında da bilgiler verilmişti.

olarak ve fiilleri masdara dönüştüren “أَنْ/en” kabul edilmesinden dolayı mansub olarak okunmuştur.[266]

فَعَمُوا وَصَمُّوا/***Kör ve sağır kesildiler:*** Burada onların Allah’a karşı gelme ve isyanda ısrarcı oldukları ifade edilmektedir.

ثُمَّ تَابَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ/***Sonra Allah tevbelerini kabul etti:*** Bir görüşe göre tevbelerinin kabul edilmesi, onlara mülklerinin geri verilmesi ve Beytü’l-Makdis’e oradan çıkmalarından sonra geri dönmeleridir. Sonra oradan tekrar çıkarılmışlar ve durumları bir daha düzelmemiştir.

Bir görüşe göre tevbelerinin kabul edilmesi, onlara İsa *aleyhisselâm*’ın, bir başka görüşe göre ise Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*’in gönderilmesidir.

كَثِيرٌ مِنْهُمْ/***Onlardan çoğu:*** Bu ifade zamirden bedel veya “أكلوني البراغيث/Pireler beni yedi” sözündeki gibi fâildir. Bedel olması daha doğru ve daha fasihtir.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَقَالَ الْمَسِيحُ
يَا بَنِي اِسْرَآئِلَ اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ اِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ حَرَّمَ
اللّٰهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوٰيهُ النَّارُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ اَنْصَارٍ {٧٢}

72. And olsun ki “Allah, kesinlikle Meryem oğlu Mesîh’tir” diyenler kâfir olmuşlardır. Hâlbuki Mesîh “Ey İsrailoğulları! Rabbim ve Rabbiniz olan Allah’a kulluk edin. Bilin ki kim Allah’a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram kılar; artık onun yeri ateştir ve zalimler için yardımcılar yoktur” demişti.

وَقَالَ الْمَسِيحُ/***Mesîh dedi ki:*** Bu ifade Hristiyanların iddialarına bir reddiye ve yalanlamadır.

---

266 İki Basralı imam, Hamza el-Kisâî ve Halef merfu olarak “تَكُونُ” şeklinde, diğerleri ise mansub olarak “تَكُونَ” şeklinde okumuşlardır. Bk. *en-Neşr*, II, 288.

وَمَا لِلظَّالِم۪ينَ مِنْ اَنْصَارٍ/***Zalimler için yardımcılar yoktur:*** Bu sözün İsa *aleyhisselâm*'a veya Allah'a ait olması muhtemeldir.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذ۪ينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ ثَالِثُ ثَلٰثَةٍۢ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّٓا اِلٰهٌ وَاحِدٌۜ وَاِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ {٧٣} اَفَلَا يَتُوبُونَ اِلَى اللّٰهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ {٧٤} مَا الْمَس۪يحُ ابْنُ مَرْيَمَ اِلَّا رَسُولٌۚ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُۜ وَاُمُّهُ صِدّ۪يقَةٌۜ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَۜ اُنْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْاٰيَاتِ ثُمَّ انْظُرْ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ {٧٥}

73. And olsun "Allah, üçün üçüncüsüdür" diyenler de kâfir olmuşlardır. Hâlbuki bir tek Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Eğer demekte olduklarından vazgeçmezlerse, içlerinden kâfir olanlara acı bir azap isabet edecektir.
74. Hâlâ Allah'a tevbe edip O'ndan bağışlanmayı dilemeyecekler mi? Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.
75. Meryem oğlu Mesîh ancak bir resûldür. Ondan önce de resûller gelip geçmiştir. Annesi de çok doğru bir kadındır. Her ikisi de yemek yerlerdi. Bak, onlara delilleri nasıl açıklıyoruz. Sonra bak nasıl (haktan) yüz çeviriyorlar.

مَا الْمَس۪يحُ ابْنُ مَرْيَمَ اِلَّا رَسُولٌ/***Meryem oğlu Mesîh ancak bir resûldür:*** Bu söz İsa *aleyhisselâm*'a ilâhlık atfedenlere bir reddiyedir.

وَاُمُّهُ صِدّ۪يقَةٌ/***Annesi de çok doğru bir kadındır:*** Burada geçen "sıddîka" ifadesi "sıdk" veya "tasdîk" kelimesinin mübalağalı veznidir. Meryem'in peygamberlikle değil de bu şekilde tanımlanması onun bir peygamber olduğunu söyleyen görüşü reddetmektedir.

كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ/***Her ikisi de yemek yerlerdi:*** Bu söz İsa *aleyhisselâm* ve annesi Meryem'in sadece sonradan yaratılmışların ihtiyaç duyduğu gıdaya gereksinimleri olduğunu belirtmek sûretiyle o ikisinin ilah olmadıklarına delil olmaktadır. Çünkü bu şekilde ihtiyaçları olan kişiler ilâh olamazlar. Zira ilâh olan sonradan yaratılmışların özelliklerinden

ve insana ait olan vasıflardan münezzehtir. Bir görüşe göre ***"yemek yerlerdi"*** sözü tuvalet ihtiyacı hissetmelerine vurgu yapmaktadır. Burada lafzın zahirî manasını terk etmeyi gerektirecek bir zaruret yoktur. Çünkü burada delil iki yönden gerçekleşmektedir.

ثُمَّ انْظُرْ/***Sonra bak:*** Burada emrin başına "ثُمَّ/***sümme"*** edatının iki emrin farklı olması ve delillerin açıklanmasına rağmen hâlâ küfürde ısrar etmelerinin şaşırtıcı bir şey olduğunu göstermek için gelmiştir.

قُلْ اَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَاللّٰهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ {٧٦}

76. De ki: "Allah'ı bırakıp da sizin için fayda ve zarara gücü yetmeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Hakkıyla işiten ve bilen yalnız Allah'tır.

قُلْ اَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ/***De ki: Allah'ı bırakıp da... mı tapıyorsunuz?:*** Bu âyet, hiçbir fayda ve zarar verme gücü olmayan İsa *aleyhisselâm*'a ve annesine tapanlara karşı bir delil ortaya koymaktadır.

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا ف۪ي د۪ينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُٓوا اَهْوَٓاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَاَضَلُّوا كَث۪يرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَٓاءِ السَّب۪يلِ {٧٧}

77. De ki: "Ey Kitap ehli! Dininizde haksız yere haddi aşmayın. Daha önceden sapan, birçoklarını saptıran ve yolun doğrusundan uzaklaşan bir toplumun arzularına uymayın."

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا ف۪ي د۪ينِكُمْ/***De ki: Ey Kitap ehli! Dininizde haksız yere haddi aşmayın:*** Bu âyet Hristiyanlara yönelik bir hitaptır. Âyette geçen "غُلُوٌّ/gulüv" kelimesi "haddi aşmak" anlamındadır ve bunun sebebi Hristiyanların küfre düşmesidir.

وَلَا تَتَّبِعُٓوا اَهْوَٓاءَ قَوْمٍ/***Bir toplumun arzularına uymayın:*** Bir görüşe göre bu toplum Hristiyanlıktaki dinî önderlerdir. Bunlar İsa *aleyhisselâm* hususundaki inançlarından dolayı doğru yoldan sapmışlar ve insanlardan

pek çoğunu da saptırmışlardı. Sonra da Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'i inkâr etmeleri sebebiyle doğru yoldan çıkmışlardır. Diğer bir görüşe göre ise bunlar Yahudilerdir. Ancak birinci görüş iki sebepten dolayı tercih edilir:

Birincisi: Fatiha sûresindeki "ولا الضالين/***sapıtmışlar***" ifadesiyle Hristiyanların kastedilmiş olması sebebiyle "sapmak" mutlak sûrette Hristiyanlara ait olan bir özelliktir.

İkincisi: Aralarındaki anlaşmazlık ve ayrılıklar sebebiyle Hristiyanların Yahudilere uymamalarının istenmesi uzak bir ihtimaldir.

لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي اِسْرَٓائِلَ عَلٰى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى
ابْنِ مَرْيَمَ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ {٧٨}

78. İsrailoğullarından kâfir olanlar, Davud ve Meryem oğlu İsa diliyle lanetlenmişlerdir. Bunun sebebi, söz dinlememeleri ve sınırı aşmalarıdır.

عَلٰى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ/***Davud ve Meryem oğlu İsa diliyle:*** Yani Zebur'da ve İncil'de.

كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ {٧٩}

79. Onlar, işledikleri kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı. And olsun yaptıkları ne kötüdür!

لَا يَتَنَاهَوْنَ/***Birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı:*** Yani birbirlerini engellemiyorlardı.

عَنْ مُنْكَرٍ/***Kötülükten:*** Eğer "Niçin vazgeçirme yapılmış bir fiilden sonra olmayacağı hâlde 'فَعَلُوهُ/***fealûhü***' kelimesini 'مُنْكَرٍ/***kötülük***' kelimesinin sıfatı yaptı?" diye sorulacak olursa, bunun cevabı şu şekildedir: ***"Birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı"*** cümlesinin manası, "yapmış oldukları kötülükler gibi fiillerden birbirlerini vazgeçirmeye

çalışmazlardı" veya "yapmayı düşündükleri kötülüklerden birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı" şeklindedir.

تَرٰى كَثِيراً مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ اَنْفُسُهُمْ اَنْ سَخِطَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ {٨٠}

80. Onlardan çoğunun, inkâr edenlerle dostluk ettiklerini görürsün. Nefislerinin onlar için önceden hazırladığı şey ne kötüdür: Allah onlara gazap etmiştir ve onlar azap içinde devamlı kalıcıdırlar!

تَرٰى كَثِيرًا مِنْهُمْ/***Onlardan çoğunu… görürsün:*** Burada "onlar" denilerek ataları kastedilmiş ise görmek kalp ile olur, eğer Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in çağdaşları kastedilmiş ise -ki daha üstün olan görüş budur- görmek göz ile olur.

وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالنَّبِيِّ وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ اَوْلِيَاءَ وَلٰكِنَّ كَثِيراً مِنْهُمْ فَاسِقُونَ {٨١}

81. Eğer onlar Allah'a, Peygamber'e ve ona indirilene iman etmiş olsalardı onları dost edinmezlerdi; fakat onların çoğu yoldan çıkmıştır.

وَالنَّبِيِّ وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْهِ/***Peygamber'e ve ona indirilene:*** Burada Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* kastedilmektedir.

مَا اتَّخَذُوهُمْ اَوْلِيَاءَ/***Onları dost edinmezlerdi:*** Yani kâfirleri dost edinmezlerdi.

لَتَجِدَنَّ اَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ اٰمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ اَشْرَكُواۚ وَلَتَجِدَنَّ اَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ اٰمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا اِنَّا نَصَارٰىۜ ذٰلِكَ بِاَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَرُهْبَاناً وَاَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ {٨٢}

82. İnsanlar içerisinde iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetli olarak Yahudilerle, şirk koşanları bulacaksın. Onlar içinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da "Biz Hristiyanlarız" diyenleri bulacaksın. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.

لَتَجِدَنَّ اَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً/*Düşmanlık bakımından en şiddetli olarak bulacaksın:* Bu âyet Yahudilerin ve putperestlerin Müslümanlara karşı düşmanlıklarının şiddetini haber vermektedir.

وَلَتَجِدَنَّ اَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً/*Sevgi bakımından en yakın olarak da bulacaksın:* Bu âyet Hristiyanların sevgi bakımından Müslümanlara en yakın grup olduğunu bildirmektedir ve bu durum sonsuza kadar böyle kalacaktır. Bütün Yahudiler İslâm'a düşmanlık ve Müslümanlara tuzak kurma bakımından en şiddetli insanlardır.

ذٰلِكَ بِاَنَّ مِنْهُمْ قِسّٖيسٖينَ وَرُهْبَاناً/*Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır:* Bu cümle Hristiyanların dostluk bakımından en yakın olmalarının sebebini bildirmektedir. Âyetteki "**قِسّٖيسٖينَ/*keşişler*"** ile ilimle uğraşanlar, âlimler, "**رُهْبَاناً/*rahipler*"** sözü ile ibadetle uğraşanlar, abidler kastedilmektedir.

وَاِذَا سَمِعُوا مَٓا اُنْزِلَ اِلَى الرَّسُولِ تَرٰٓى اَعْيُنَهُمْ تَفٖيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَٓا اٰمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدٖينَ ﴿٨٣﴾

83. Resûle indirileni duydukları zaman, aşina oldukları gerçekten dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün. Derler ki: "Rabbimiz! İman ettik, bizi şahit olanlarla beraber yaz."

وَاِذَا سَمِعُوا مَٓا اُنْزِلَ اِلَى الرَّسُولِ/*Resûle indirileni duydukları zaman:* Bu âyet Necâşî ve Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e göndermiş olduğu yetmiş kişilik heyet hakkında inmiştir. Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara Kur'ân'dan bir bölüm okumuş ve tıpkı Necâşî'nin

Ca'fer b. Ebî Tâlib'in Meryem sûresini okuduğu zaman ağladığı gibi onlar da ağlamışlardı.[267]

Süheylî ise bu âyetin Hristiyan 20 kişiden oluşan Necrân heyeti hakkında indiğini söylemiştir. Onlar da Kur'ân'ı işittiklerinde ağlamışlardı.[268]

مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ/***Aşina oldukları gerçekten dolayı:*** Bu bölümdeki ilk "مِن/min" harfi sebep, ikincisi kavramın türünü bildirmektedir.

اٰمَنَّا/***İman ettik:*** Yani Allah katından gelen Kur'ân'a inandık.

مَعَ الشَّاهِدِينَ/***Şahit olanlarla beraber:*** Yani Müslümanlarla beraber ve aynı şekilde sâlihler topluluğuyla beraber.

وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَا جَٓاءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَنَطْمَعُ اَنْ
يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ {٨٤}

84. Rabbimizin bizi iyiler arasına katmasını umarken niçin Allah'a ve bize gelen gerçeğe iman etmeyelim?

وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ/***Niçin Allah'a iman etmeyelim?:*** Bu söz kendi nefislerini dizginleme veya başkaları için haklı olduklarını ifade etmektedir.

وَنَطْمَعُ/***Umarken:*** Zemahşerî buradaki "vav" harfinin hâl ifade ettiğini, İbn Atiyye ise bir cümleyi diğer cümle üzerine veya bir fiili diğer bir fiil üzerine atfetmek için geldiğini söylemektedir.

فَاَثَابَهُمُ اللّٰهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا
وَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْمُحْسِنِينَ {٨٥} وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُولٰٓئِكَ
اَصْحَابُ الْجَحِيمِ {٨٦} يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَٓا
اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ {٨٧}

---

267 Nesâî, I, 443; Bezzâr, *Müsned*, VI, 142; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, no: 12317; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, IV, 1184. Bu hadisin isnadı sahihtir.

268 İbn İshak, *es-Sîre*, I, 418. Bu hadisin isnadı munkatıdır.

85. Söyledikleri (bu) sözden dolayı Allah onlara, içinde devamlı kalmak üzere, zemininden ırmaklar akan cennetleri mükâfat olarak verdi. İyi hareket edenlerin mükâfatı işte budur. 86. İnkâr eden ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince; işte onlar cehennemliklerdir. 87. Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı temiz şeyleri haram kılmayın ve sınırı aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez.

لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا اَحَلَّ اللّٰهُ/*Allah'ın size helâl kıldığı temiz şeyleri haram kılmayın:* Bu âyetin nüzûl sebebi, sahâbeden bir grubun Allah korkusunun etkisiyle içlerinden kiminin kadınlarla evlenmeyi, kiminin gece uyumayı, kiminin et yemeyi kendilerine haram kılmaları, kimilerinin ise kendilerini hiçbir iş yapmadan yeryüzünde dolaşmaya adamalarıdır. Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Ben geceleri hem ibadet eder hem de uyurum. Bazı günler oruç tutar, bazı günler tutmam, kadınlarla da evlenirim. Şu hâlde kim benim yaptığımdan farklı şeyler yaparsa o benden değildir."***[269]

وَلَا تَعْتَدُوا/*Sınırı aşmayın:* Yani kendi nefislerinize karşı sert davranma hususunda dinen size izin verilenden daha aşırıya kaçmayın.

وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالاً طَيِّباً وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِي اَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ {٨٨}

88. Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin ve kendisine iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun.

وَكُلُوا/*Yiyin:* Yani helâl yiyeceklerden, kadınlardan ve bunların dışındaki helâl nimetlerden faydalanın. Burada insanın en temel ihtiyacı yemek olduğu için sadece o zikredilmiştir.

---

269 Buhârî'de bu hadis şu şekilde geçmektedir: ***"Hâlbuki Allah'a yemin olsun ki, Allah'tan en çok korkanınız ve O'nun yasaklarından en ziyade kaçınanınız benim. Fakat buna rağmen bazen oruç tutar, bazen tutmam; namaz kılarım, uyurum da; kadınlarla da evlenirim. Kim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir."*** Bk. Buhârî, no: 4776; Müslim, no: 1404; Nesâî, no: 170; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 515.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فٖٓي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهٗٓ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكٖينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ اَهْلٖيكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ اَوْ تَحْرٖيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُٓوا اَيْمَانَكُمْ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ {٨٩}

89. Allah, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da kefâreti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hâllisinden on fakire yedirmek veya onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Bunlara imkânı olmayan ise üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğiniz takdirde yeminlerinizin kefâreti işte budur. Yeminlerinizi koruyun. Allah size âyetlerini açıklıyor; umulur ki şükredersiniz!

بِاللَّغْوِ/***Kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren:*** Bu konuyla ilgili açıklama Bakara sûresinin 225. âyetinin tefsirinde geçti.

بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَ/***Bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı:*** Bu âyet "عَقَدْتُمْ/***akadtüm***" ve "عَاقَدْتُمْ/***âkadtüm***" şeklinde de okunmuştur.[270]

اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكٖينَ/***On fakire yedirmek:*** Burada fakirleri doyurmanın belirtilmiş olması kefâret olarak zenginlere yemek yedirmenin geçerli olmayacağına delildir. Mezhebin meşhur olan görüşüne göre zenginin bilmeden yedirilmiş olması onu geçerli yapmaz. İmam Mâlik ayrıca yemek yedirilecek kişilerin hür Müslümanlar olmasını şart koşmuştur. Ancak âyette buna delalet eden bir ifade bulunmamaktadır.

مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ اَهْلٖيكُمْ/***Ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hâllisinden:*** Burada orta hallisi ile yemeğin miktarının mı yoksa türünün mü kastedilmiş olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Âyetin lafzı iki şekilde anlamaya da müsaittir.

---

270 Hamza, Kisâî, Halef ve Ebû Bekir "عَقَدْتُمْ" şeklinde, İbn Zekvân "عَاقَدْتُمْ" şeklinde, diğerleri ise "عَقَّدْتُمْ" şeklinde okumuşlardır. Bk. *en-Neşr*, II, 288.

Miktarın kastedildiğini kabul ettiğimizde, İmam Mâlik bu konuda “Medine’de ise Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem’*in müd ölçüsüyle bir müd,[271] diğer yerlerde ise ortalama doyacak kadar yedirir” demiştir. İmam Şâfiî ve İbnü’l-Kasım bu konuda müd ölçüsünün her yerde geçerli olduğunu söylemişlerdir. Ebû Hanîfe ise öğle ve akşam yemeklerinin kefâret yerine geçeceği görüşündedir.

Yemeğin türünün kastedildiğini kabul ettiğimizde, bu sefer kendisinin yediği türden mi yoksa o belde halkının yediği türden mi yedirmesi gerektiği hususunda ihtilaf edilmiştir. Birinci görüşe göre âyetin anlamı “Ey insanlar! Ailelerinize yedirdiğiniz yemeklerin ortalamasından yedirin” şeklinde herkesi kapsamaktadır. İkinci görüşe göre ise hitap sadece kefâret ödeyecek kişiye yöneliktir.

أَوْ كِسْوَتُهُمْ/Veya onları giydirmek: Âlimlerden pek çoğu âyette geçen “**كِسْوَة/elbise”** kelimesiyle ilgili olarak her bir fakir için bir parça elbisenin yeterli olacağını söylemiştir. İmam Mâlik bu elbisenin kendisiyle namaz kılınabilecek derecede vücudu örtmesi gerektiğini, dolayısıyla erkekler için tek parça, kadınlar için ise entari ve örtü olmak üzere iki parça elbiseyle bu kefâretin yerine geleceğini söylemiştir.

أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ/Ya da bir köle azat etmektir: İmam Mâlik bu kölenin adam öldürme kefâretinde mü’min olmasının belirtilmiş olmasından dolayı yemin kefâretinde de aynı şekilde mü’min bir kölenin azat edilmesini şart koşmuştur. Ebû Hanîfe ise lafzın mutlak olmasından dolayı kâfir bir kölenin de azat edilmesinin geçerli olacağını söylemiştir. İmam Mâlik ayrıca bu kölenin kusurlu olmamasını da şart koşmuştur. Ancak âyette buna delalet eden herhangi bir ifade yoktur.

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ/Bunlara imkânı olmayan ise: Yani her kimin köle azat edecek, fakirleri doyuracak veya onları giydirecek maddi imkânı yoksa onun üç gün oruç tutması gerekir. Kefâret ödeyecek kişi üç madde arasından herhangi birini yapmayı tercih edebilir ancak bunlardan herhangi

---

271 Müd “Öne uzatılarak birleştirilmiş iki avucun aldığı tahıl miktarı” manasına gelir. Çoğunlukla hububat ve bakliyat gibi kuru besinlerin ölçümünde kullanılan ölçeğe de müd adı verilir.

birini yapacak maddi gücü olmayan kişi son çare olarak oruç tutar. Bu da ancak kendisinin ve ailesinin yemeğinden daha fazla malı olmayan kişi için gereklidir.

ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا حَلَفْتُمْ/***Yemin ettiğiniz takdirde yeminlerinizin kefâreti işte budur:*** Bunun manası "yemin ettiğiniz ve bu yemini bozduğunuz veya bozmayı istediğiniz zaman" şeklindedir. Kefâretin yemini bozmadan önce yerine getirilip getirilmeyeceği hususunda ihtilaf edilmiştir.

وَاحْفَظُٓوا اَيْمَانَكُمْ/***Yeminlerinizi koruyun:*** Yani onları koruyun, bunun için de gereklerini yerine getirin ve bozmayın. Bir görüşe göre yeminleri korumaktan maksat, bozulduğu takdirde kefâretini ödemektir. Başka bir görüşe göre ise yeminleri korumak ile "önemsiz görüp de onları unutmayın!" denilmektedir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ
رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ {٩٠}

90. Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz.

الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ/***İçki ve kumar:*** Bu konuyla ilgili açıklamalar Bakara sûresinin 219. âyetinde geçmişti.

وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ/***Dikili taşlar, fal ve şans okları:*** Bunlar hakkında da bu sûrenin başında gerekli açıklamalar yapılmıştı.

رِجْسٌ/***Ricsün:*** Bu kelimenin lügat anlamı her türlü tiksinilen ve kötülenen şeydir. Bazen haram ve pislik anlamında da kullanılır. İbn Abbâs bu âyet hakkında "Rics, haramdır" demiştir.[272]

فَاجْتَنِبُوهُ/***Bunlardan uzak durun:*** Bu ifade âyette sayılanların haram kılındığını bildiren hükümdür. Buradaki "hû" zamiri âyette zikredilen şeylerin ne olduğunu bildiren "rics" kelimesine racidir.

---

272 İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 272.

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ
وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ {٩١}

91. Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ/***Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak ister:*** Bu cümle içki ve kumarın çirkinliğini ve bazı kötülüklerini zikretmek sûretiyle haram kılınma sebebini bildirmektedir. Asr-ı saadette daha haram kılınmadan önce içki içip sarhoş olmaları sebebiyle topluluklar arasında düşmanlıklar oluşmaktaydı. Bir görüşe göre bu âyetin nüzûl sebebi bu tür olaylardır.[273]

فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ/***Artık vazgeçtiniz değil mi?:*** Bu ifade bir azarlama ve tehdit anlamı içermektedir. Bu sebeple Ömer *radıyallahu anh* bu âyet indiği zaman "Vazgeçtik, vazgeçtik!" demiştir.[274]

وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاحْذَرُوا فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا اَنَّمَا
عَلٰى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ {٩٢} لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا اِذَا مَا اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
ثُمَّ اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَاَحْسَنُوا وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ {٩٣}

92. Allah'a itaat edin, Resûl'e de itaat edin ve sakının. Eğer yüz çevirirseniz bilin ki Resûl'ümüzün vazifesi apaçık duyurmak ve bildirmektir. 93. İman eden ve iyi işler yapanlara, hakkıyla sakınıp iman ettikleri ve iyi işler yaptıkları, sonra yine hakkıyla sakınıp iman ettikleri, sonra

---

273 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, no: 12522; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 142; Beyhakî, *Sünen*, VIII, 285. Hâkim bu hadisin Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu söylemiştir.

274 Ebû Davud, no: 3670; Tirmizî, no: 3049; Nesâî, VIII, 286; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, no: 12512.

da hakkıyla sakınıp iyilik yaptıkları takdirde tattıklarından dolayı günah yoktur. Allah iyi ve güzel yapanları sever.

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا/***İman eden ve iyi işler yapanlara, tattıklarından dolayı günah yoktur:*** Bu âyet hakkında iki farklı te'vil vardır.

Birincisi: İçkinin haram olduğunu bildiren âyet indiği zaman ashâptan bir grup "Bizim aramızdan daha önce içki içtiği hâlde ölmüş olanların durumu nasıl olacak?" diye sordu. Bunun üzerine haram kılınmadan önce içki içenlerin bir sorumluluğunun bulunmadığını bildiren bu âyet nâzil oldu.[275] Çünkü haram olmadan önce içki içen kişi Allah'ın emrine karşı gelmiş sayılmaz.

İkincisi: Bu âyet, mü'minlerin haramlardan kaçındıkları sürece yiyeceklerden tatmalarından dolayı onlardan günahın kaldırılmasını ifade etmektedir. Ashâptan Kudâme b. Maz'ûn[276] bu görüşü kendisine esas alarak "Ben Allah'tan sakınan ve haramlarından kaçınan bir kişiyim. Öyleyse içkiyi tatmamda bana bir günah yoktur" diyerek içki içmiştir. Ömer *radıyallahu anh* ise "Bu âyeti yorumlamada hata ettin" diyerek onu cezalandırmıştır.[277]

اِذَا مَا اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا/***Hakkıyla sakınıp iman ettikleri takdirde:*** Bir görüşe göre bu âyette "takva/sakınma" kavramı mübalağa amaçlı olarak tekrar edilmiştir. Başka bir görüşe göre ise âyetteki birinci "takva/sakınma" şirkten sakınmayı ifade ederken, ikinci "takva/sakınma" günahlardan sakınmayı ifade için, üçüncü "takva/sakınma" ise sakıncası olmayan

---

275 Buhârî, no: 4344; Müslim, no: 1980; Tirmizî, no: 3051; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, no: 12529; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 177.

276 Kudâme b. Maz'ûn b. Habîb el-Cumahî el-Kuraşî. Sahâbedendir, valilik yapmıştır ve Habeşistan muhâcirlerindendir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Bedir, Uhud, Hendek ve diğer savaşlara katılmıştır. Ömer *radıyallahu anh* onu Bahreyn'e vali olarak tayin etmiş ancak daha sonra içki içmesi sebebiyle bu görevden azletmiş ve Medine'de had cezası uygulamıştır. Bedir ashâbından Kudâme dışında hiç kimseye içki sebebiyle had cezası uygulanmamıştır. Hicri 32 yılında 68 yaşında vefat etmiştir. Bk. *el-İstîâb*, I, 395; *el-A'lâm*, V, 191.

277 Hadis sahihtir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, IV, 1202; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, IV, 1203.

şeylerden korunmak için sakıncası olan şeylerden uzak durma manasında zikredilmiştir. Bir diğer görüşe göre ise birincisi geçmiş zaman, ikincisi şimdiki zaman, üçüncüsü ise gelecek zaman için zikredilmiştir.

وَاَحْسَنُوا/***İyilik yaptılar:*** Buradaki iyilik ile insanlara iyilik yapılmasının veya Allah'a itaatin iyilikle yapılmasının -ki o murâkabedir- kastedilmiş olması muhtemeldir. İkinci görüş daha çok tercih edilmiştir. Çünkü bu şekilde yapılan ihsan/iyilik, takvadan daha üstün bir derecedir. Bu sebeple üçüncü olarak zikredilmiştir ve bu son noktadır. Bundan dolayı sûfîler şöyle demişlerdir: "Makamlar üçtür: İslâm makamı, iman makamı ve ihsan makamı."

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللّٰهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيْدِ تَنَالُهُٓ اَيْدٖيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ
لِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَلٖيمٌ {٩٤}

94. Ey iman edenler! Allah, gizlide kendisinden kimin korktuğunu bilmek için sizi ellerinizin ve mızraklarınızın erişeceği av türünden bir şey ile dener. Kim bundan sonra sınırı aşarsa onun için acı bir azap vardır.

لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللّٰهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيْدِ/***Allah sizi av türünden bir şey ile dener:*** Yani Allah sizin itaat mi, isyan mı edeceğinizi, siz ihramlıyken ve avlanmak haram iken ortaya çıkan av ile dener. Avlanma Arapların yaşamlarını devam ettirmek için başvurdukları yollardan biriydi. Allah tıpkı İsrailoğullarını Cumartesi günü balık avlama konusunda denediği gibi Arapları da avlanmayı terk etme konusunda denemiştir.

Burada "بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيْدِ/***av türünden bir şey ile***" denilmek sûretiyle konu küçümsenerek bunun büyük bir imtihan olmadığı ve sabredilmesi mümkün olan işlerden biri olduğu vurgulanmıştır.

تَنَالُهُٓ اَيْدٖيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ/***Ellerinizin ve mızraklarınızın erişeceği:*** Mücahid, ellerin erişeceği sözüyle; kümes hayvanları, yumurta ve kaçması mümkün olmayan şeylerin, mızrakların ulaşacağı sözüyle büyük

av hayvanlarının kastedildiğini söylemiştir.[278] Ancak âyetten böyle bir ayrımın olmadığı anlaşılmaktadır.

لِيَعْلَمَ اللّٰهُ/*Allah bilmek için:* Buradaki bilmek delil ile gerçekleşen bilmektir. Bu da varlık alanında ortaya çıkınca olur.

فَمَنِ اعْتَدٰى/*Kim sınırı aşarsa:* Yani ihramlıyken avı öldürmek sûretiyle sınırı aşarsa. Bu âyette zikredilen ***"acı bir azap"*** ahirette vuku bulacaktır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّداً فَجَزَٓاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْياً بَالِغَ الْكَعْبَةِ اَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ اَوْ عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَاماً لِيَذُوقَ وَبَالَ اَمْرِهِ عَفَا اللّٰهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللّٰهُ مِنْهُ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ ذُوانْتِقَامٍ {٩٥}

95. Ey iman edenler! İhramlı iken avı öldürmeyin. İçinizden kim onu kasten öldürürse öldürdüğü hayvanın dengi cezadır. Kâbe'ye ulaşacak bir kurban olmak üzere içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder. Yahut fakirleri doyurmaktan ibaret bir kefârettir veya onun dengi oruç tutmaktır. Ta ki yaptığı şeyin cezasını tatmış olsun. Allah geçmişi affetmiştir. Kim bu suçu tekrar işlerse Allah da ondan karşılığını alır. Allah daima galiptir, öç alandır.

لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ/*İhramlı iken avı öldürmeyin.* Burada geçen "**حُرُمٌ/*hurum***" kelimesi ihrama girmiş hâldeyken veya Harem bölgesindeyken anlamlarına gelmektedir. Burada av hayvanı genel olarak geçmektedir ancak hadiste "karga, çaylak, fare, akrep ve yabani köpek"[279] bu hükmün dışında tutulmuştur. İmam Mâlik insanlar için tehlike arz eden yırtıcı ve diğer hayvanları da yabani köpek sınıfına dâhil etmiştir. İmam Şâfiî ise eti yenilmeyen bütün hayvanları bu beş hayvana kıyas etmiştir. Av kavramı içine avlanılan ve av hayvanı olmaması yönüyle

278 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, no: 12540; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, IV, 1203. İsnadı sahihtir.
279 ***"Beş hayvan zararlıdır ve ihramlıyken de öldürülür."*** Bk. Buhârî, no: 1829; Müslim, 1198; Mâlik, *Muvatta*, no: 789; Tirmizî, no: 837.

avlanılmayan hayvanlar girmektedir. Buradaki yasaklama avlanmadan önceki ve sonraki öldürmeler hakkındadır. Avlanmanın yasaklanması ise bir sonraki âyette geçen ***"İhramlı olduğunuz müddetçe kara avı size haram kılındı"*** ifadesinden anlaşılmaktadır.

وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّداً/*İçinizden kim onu kasten öldürürse:* Âyetin içeriği avlanmanın cezasının unutarak yapan kişiye değil de kasten avlanan kişiye uygulanmasını gerektirmektedir. Zâhirîler bu şekilde görüş bildirmektedir. Fakihlerin çoğunluğu ise cezanın uygulanması konusunda kasten avlanan ile unutarak avlanan kişinin durumunun aynı olduğu görüşündedir.

"Kasten öldüren" konusunda üç farklı görüş bulunmaktadır:

Birincisi: *"Kasten öldüren"* ifadesi âyetteki ***"Kim bu suçu tekrar işlerse Allah da ondan karşılığını alır"*** sözündeki tehdidin unutarak avlananlar değil de sadece kasten avlananlar için geçerli olduğunu belirtmek için zikredilmiştir.

İkincisi: Ceza kasten avlanana kıyasen unutarak avlanan için de geçerlidir.

Üçüncüsü: Kasten avlananın cezası Kur'ân ile, unutarak avlanan kişinin cezası ise sünnet ile sabittir.[280]

فَجَزَآءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ/*Öldürdüğü hayvanın dengi cezadır:* Bu ifade "ceza ödemesi gerekir" anlamındadır. "جَزَآءٌ/***Cezâ***" kelimesi "مِثْلُ/***mislü***" kelimesine izafe edilerek isim tamlaması şeklinde de okunmuştur.[281] Bu takdirde masdar mef'ûlüne izafe edilmiş olur. Bir görüşe göre "مِثْلُ/***gibi***" kelimesi "Senin gibisine ikram ediyorum" cümlesinin

---

280 Züheyrî bu konuda şöyle demiştir: Kur'ân'da kasten avlananın cezası bulunmaktadır. Sünnette ise av hayvanını hata ile öldüren ile kasten öldürenin durumunun aynı olduğu belirtilmiştir. Bazı âlimler ise av hayvanını hata ile öldürenin kefâret ödemesinin gerekli olmadığını söylemişlerdir. Bk. İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, V, 191. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. el-Mahallî, VII, 214.

281 Kufeli imamlar ve Ya'kub "فَجَزَآءٌ مِثْلُ" şeklinde, diğerleri ise "فَجَزَآءُ مِثْلِ" şeklinde okumuşlardır. Bk. *en-Neşr*, II, 288.

"sana ikram ediyorum" cümlesiyle aynı anlamda olması gibi anlama katkısı olmayan zait bir kelimedir. "فَجَزَٓاءٌ مِثْلُ/***Fecezâün mislü"*** ifadesi bedel veya sıfattır.

"النَّعَمِ/***en-Neam"*** kelimesi özellikle deve, sığır ve koyun cinsi için kullanılır. İmam Mâlik ve Şâfiî'ye göre âyet "ihramlı iken bir av öldüren kimsenin yaratılış ve görünüş bakımından ona benzeyen bir hayvanı fidye olarak vermesi gerekir" anlamına gelmektedir. Devekuşuna karşılık deve, vahşi eşeğe karşılık sığır ve ceylana karşılık koyun cinsi hayvan fidye olarak verilir. Buna göre denklik görünüşte ve miktardadır. Eğer av hayvanına karşılık bir hayvan bulamazsa yemek yedirir veya oruç tutar. Ebû Hanîfe'ye göre denklik kıymete göredir. Öldürülen av hayvanının kıymeti takdir edilir ve onu öldüren kişi ya onun kıymetini tasadduk eder ya da onun değerinde yukarıda sayılan evcil hayvanlardan birini satın alıp kurban eder.

يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ/***Adalet sahibi iki kişi hükmeder:*** Bu âyet, cezanın ödenmesinde hakem tayin etmeyi gerekli kılmaktadır ve bunda bir uyumsuzluk yoktur. Eğer bir kişi hakemler cezayı belirlemeden önce cezayı ödeyecek olursa, o kişinin Mekke güvercini hariç, hakemlerin tayin ettiği cezayı tekrar ödemesi gerekir. Çünkü İmam Mâlik'e göre Mekke güvercininin değerini tayin için iki hakeme gerek yoktur. Yine İmam Mâlik'e göre âyetin lafzının umum ifade etmesi sebebiyle sahâbîlerin hakem tayin ettiği ve etmediği durumların hepsinde hakem tayini zorunludur. İmam Şâfiî ise sadece sahâbîlerin hakem tayin etmiş olduğu durumlarda hakem tayininin yeterli olacağını söylemektedir.

هَدْيًا/***Hedy kurbanı olarak:*** Bu ifadenin zahiri av hayvanına karşılık ceza olarak verilecek hayvanın kurban edilmesi caiz olan hayvanlardan biri olmasını gerektirmektedir. İmam Şâfiî ise av hayvanına bedel olarak ödenecek hayvanın et miktarı olarak av hayvanının dengi olması gerektiğini, yaş şartının koşulamayacağını söylemektedir.

بَالِغَ الْكَعْبَةِ/***Kâbe'ye ulaşacak:*** Burada Kâbe'nin bizzat kendisi değil Harem bölgesi kastedilmektedir. Ceza olarak belirlenen hayvana da Hill bölgesinden Harem bölgesine geçerken hedy kurbanına yapılan şeyler

yapılır. İmam Şâfiî ve Ebû Hanîfe ise Harem bölgesinde satın alınmış olmasının yeterli olacağı görüşündedir.

أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ اَوْ عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَاماً/***Yahut fakirleri doyurmaktan ibaret bir kefârettir veya onun dengi oruç tutmaktır:*** Allah bu âyette ihramlı iken avlanan kişinin yapması gereken şeyleri saymıştır. İlk olarak kurbanlık hayvanlardan ceza ödenmesini sonra yemek yedirmeyi ve en son ise oruç tutmayı zikretmiştir. Cumhura göre burada "veya" anlamına gelen "أَوْ/***ev***" harfiyle atıf yapıldığı için ilgili kişi bunların arasından istediğini seçmekte özgürdür. İbn Abbâs'a göre ise bu âyetteki sıralamaya uyulması gerekir.[282]

Allah Teâlâ burada yedirilecek yemek miktarını belirlememiştir. Âlimler cezanın kurbanlık hayvana göre takdir edilmesi görüşünü benimsemiş ancak bu belirlemenin nasıl olacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. İmam Mâlik öncelikle öldürülen hayvanın bizzat kendisinin yemek veya para olarak değerinin belirlenmesini sonra bu bedelin karşılığı olan yemek miktarının tespit edilmesini, bunu yaparken de av hayvanının canlı iken para veya yemek olarak karşılığının ne kadar olacağına bakılması gerektiğini söylemektedir. İmam Mâlik'e yakın bazı kişiler ise av hayvanının yemek olarak karşılığının takdir edilmesi gerektiği görüşündedirler. Yani "Bu av hayvanı ile kaç kişi doyar?" denilerek bu tespit edilir. İmam Şâfiî ise av hayvanının bizzat kendisinin değil dengi olan kurbanlık hayvanın değerinin takdir edileceğini söyler. Çünkü av hayvanını öldürenin ödemesi gereken ceza kurbanlık hayvandır.

أَوْ عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَاماً/***Veya onun dengi oruç tutmaktır:*** Bu ifadede "onun dengi" denilirken cümlede daha yakın konumda olması sebebiyle

---

282 İbn Abbâs'ın bu konudaki görüşü şu şekildedir: "İhramlı bir kişi bir av hayvanını öldürürse ceza ödemesi gerekir. Eğer yanında av hayvanına karşılık kurbanlık hayvan varsa onu keser ve etini sadaka olarak dağıtır. Kesebileceği kurbanlık hayvan bulamazsa bedeli takdir edilir ve onu öder. Sonra bu bedelin karşılığı yemek miktarı belirlenir ve her yarım sâ' karşılığı bir gün olmak üzere oruç tutar. Burada yemek sözüyle oruç kastedilmektedir. Bu kişi yemek yedirme imkânı bulursa cezasını ödeme imkânı bulmuş demektir." Bk. İbn Mansûr, *Sünen*, IV, 1622; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, no: 12569. İbn Hazm da *el-Muhallâ*'da sahih bir isnadla rivayet etmiştir.

"fakirlere yedirilecek yemeğin" veya "av hayvanının" kastedilmiş olması muhtemeldir. Yemeğin kastedilmiş olması ihtimali daha doğrudur. Yemeğin oruç olarak denginin belirlenmesinde ihtilaf edilmiştir. İmam Mâlik "Her müd için bir gün oruç tutar" demiştir. Ebû Hanîfe ise "Her iki müd yerine bir gün oruç tutar" demiştir. Bir görüşe göre her sâ' için bir gün oruç tutulur.

Bu ceza âyette geçen ***"kim onu öldürürse"*** ifadesinden dolayı av hayvanının öldürülmesi durumunda gereklidir, öldürülmeden sadece yakalanması sebebiyle ceza terettüp etmez. Her hâlükârda iki hakemin hüküm verme şartı aranır. Ancak Yüce Allah cezanın takdirinde zikretmiş olmasını yeterli görerek, oruçta ve yemek yedirmede iki hakemin hüküm verme şartını zikretmemiştir.

لِيَذُوقَ وَبَالَ اَمْرِهِ/***Ta ki yaptığı şeyin cezasını tatmış olsun:*** Gerçek manada "tatmak" fiili dil ile gerçekleştiği için burada mecazi anlamda kullanılmıştır. "Vebâl" işin kötü sonucudur ve burada kefâret olarak yapması gereken şeyler kastedilmektedir.

عَفَا اللّٰهُ عَمَّا سَلَفَ/***Allah geçmişi affetmiştir:*** Yani cahiliye döneminde yapmış olduğunuz ihramlı iken av hayvanı öldürme gibi davranışlarınızı affetmiştir.

وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللّٰهُ مِنْهُ/***Kim bu suçu tekrar işlerse Allah da ondan karşılığını alır.*** Yani kim bu yasaklamadan sonra ihramlı iken tekrar av hayvanı öldürürse Allah kefâret ödemeyi ona zorunlu kılmak sûretiyle veya ahirette azabı ile karşılığını alır.

أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعاً لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ
صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِي اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ {٩٦}

96. Hem size hem de yolculara fayda olmak üzere deniz avı ve onun yemeği size helâl kılındı. İhramlı olduğunuz müddetçe kara avı size haram kılındı. Huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun.

أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ/***Deniz avı yapmak size helâl kılındı:*** Allah Teâlâ bu âyet ile deniz avını ihramlı olan ve olmayan kişiler için helâl kılmıştır. Buradaki "av," avlanılan hayvandır, "deniz," büyük su kütlesidir. Bunun tuzlu veya göl vb. tatlı olması fark etmez.

وَطَعَامُهُ/***Onun yemeği:*** Suyun üstüne çıkan ve denizin kenara attıklarıdır. Bunlar avlanılmadan ele geçirildiği için yemek olarak ifade edilmiştir. Bu, Ebû Bekir[283] ve Ömer *radıyallahu anhumâ*'nın[284] görüşüdür. İbn Abbâs'a göre ise denizden çıkarıldıktan sonra tuzlanıp bekletilen balıktır.[285]

مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ/***Hem size hem de yolculara fayda olmak üzere:*** Bu cümlede "size" sözüyle denizde bulunanlara hitap edilmektedir. "السَّيَّارَة/***es-Seyyâra***" kelimesi "yolcular" anlamındadır. Yani beslenmek için sizin faydanıza sunulmuştur.

وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا/***İhramlı olduğunuz müddetçe kara avı size haram kılındı:*** Bu cümlede "الصيد/es-sayd" kelimesinin avlanmak, avlanılan şey veya her iki anlamda da kullanılmış olması muhtemeldir. Bu âyetten ihramlı iken avlanan kişinin bu avı hiçbir şekilde yemesinin helâl olmadığı ortaya çıkmaktadır. Başkasının avladığı av hakkında ise ihtilaf edilmiştir. İhramlı olmayan bir kişi tarafından avlandığı zaman, bir görüşe göre ihramlı kişinin başkası tarafından avlanmış olan hayvanın etinden yemesi caizdir, bir görüşe göre caiz değildir, başka bir görüşe göre ise ihramlı kişi için avlanmışsa caiz değildir. Bu üç görüşün hepsi de İmam Mâlik'ten rivayet edilmiştir. İmam Şâfiî'nin aksine ihramlı kişi tarafından avlanmış olan avın başkası tarafından yenilmesi de caiz değildir.

---

283 İbn Abbâs'tan çok zayıf bir isnadla rivayet edilmiştir. Bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, no: 12686.

284 Ebû Hureyre'den hasen bir isnadla rivayet edilmiştir. Bk. Saîd b. Mansûr, *Sünen*, no: 1268; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, no: 12667.

285 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, no: 12709. Bu rivayetin isnadı zayıftır.

جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ
وَالْهَدْيَ وَالْقَلَائِدَ ذٰلِكَ لِتَعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ {٩٧}

97. Allah, Kâbe'yi, o saygıya layık evi, haram ayı, hac kurbanını ve gerdanlıkları insanların belini doğrultmaya sebep kıldı. Bu da Allah'ın, göklerde ve yerde ne varsa hepsini bildiğini ve Allah'ın her şeyi bilici olduğunu bilmeniz içindir.

جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَاماً لِلنَّاسِ/***Allah, Kâbe'yi, o saygıya layık evi, insanlar için bir dayanak kıldı:*** Yani insanlar için güvenliğin ve faydalanmanın gerçekleştiği bir yer kıldı. Bir görüşe göre, "hac menasikinin yapılacağı yer kıldı" anlamındadır. Bu cümledeki "insanlar" ifadesi umum ifade etmektedir. Bir görüşe göre özellikle Araplar kastedilmektedir. Çünkü onlar Kâbe'ye saygı göstermektedirler.

وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ/***Haram ayı:*** Burada dört haram ayın hepsi kastedilmektedir. Çünkü bu aylarda savaş yapılmaz.

وَالْهَدْيَ/***Hac kurbanını:*** Burada hac kurbanının, kendisini getiren kişinin niyetinin savaş değil de ibadet olduğunu göstermesi yönüyle bir eman olduğu kastedilmektedir.

وَالْقَلَائِدَ/***Gerdanlıkları:*** Kişi, kendisinin ibadet hâlinde olduğunun bilinmesi ve bu yüzden kimsenin ona saldırmaması amacıyla haccetmek niyetiyle yola çıkacağı zaman semür ağacından bir şeyi, hactan geri döneceği zaman ise Harem bölgesi ağaçlarından bir şeyi gerdanlık olarak takardı. Buradaki "gerdanlıklar" ihramlı kişinin ağaçtan gerdanlık olarak taktığı şeydir. Bir görüşe göre hac kurbanlıklarına takılan gerdanlıktır. Saîd b. Cübeyr, Allah'ın bu uygulamayı insanlar için cahiliye döneminde şart koştuğunu, İslâm dininde de devam ettirdiğini söylemektedir.[286]

---

286 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 92. Hasen bir isnadla rivayet etmiştir.

ذٰلِكَ لِتَعْلَمُوا/***Bu da … bilmeniz içindir:*** Burada sayılan şeylerin insanlar için bir dayanak kılındığına dair işaret vardır. Manası "Allah bunları, O'nun işlerin bütün ayrıntılarını bildiğinin farkında olmanız için şart koşmuştur" şeklindedir.

اِعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ وَاَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ {٩٨} مَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ {٩٩} قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ اَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللّٰهَ يَٓا اُو۬لِي الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ {١٠٠}

98. Bilin ki Allah'ın cezalandırması çetindir ve yine Allah'ın bağışlaması ve esirgemesi sınırsızdır. 99. Resûle düşen (vazife), ancak duyurmadır. Allah açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilir. 100. De ki: "Pis ve kötü ile temiz ve iyi bir değildir; pis ve kötünün çokluğu tuhafına gitse de. Öyleyse ey akıl sahipleri! Allah'tan korkunuz ki kurtuluşa eresiniz."

لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ/***Pis ve kötü ile temiz ve iyi bir değildir:*** Buradaki "habis" ve "tayyib" kavramları kazanç, davranış, insanlar ve diğer bütün şeyleri kapsayacak şekilde genelleme ifade etmektedir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَسْـَٔلُوا عَنْ اَشْيَٓاءَ اِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ وَاِنْ تَسْـَٔلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْاٰنُ تُبْدَ لَكُمْ عَفَا اللّٰهُ عَنْهَا وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ {١٠١}

101. Ey iman edenler! Açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın. Eğer Kur'ân indirilirken onları sorarsanız size açıklanır. Allah onları affetmiştir. Allah çok bağışlayıcıdır, aceleci değildir.

لَا تَسْـَٔلُوا عَنْ اَشْيَٓاءَ اِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ/***Açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın:*** Bir görüşe göre bu âyetin nüzûl sebebi, Abdullah b. Huzâfe'nin "Babam kimdir?" şeklinde bir soru sormasıdır.[287] Peygamber

---

287 Ebû Hureyre'den rivayet edilen sahih bir hadistir. Bk. Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, IV, 112; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, no: 12802; İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (III, 256) bu ha-

sallallahu aleyhi ve sellem ona ***"Baban Huzâfe'dir"*** diye cevap verdi. Bir başkası "Babam nerededir?" diye sorunca Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Cehennemdedir"*** dedi.[288]

Bir görüşe göre ise bu âyetin nüzûl sebebi şudur: Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* ashâbına hitaben ***"Allah sizin üzerinize haccı farz kıldı. O hâlde haccedin"*** buyurdu. Sahâbîler, "Ey Allah'ın Resûlü! Her yıl mı?" diye sordular. Allah Resûlü cevap vermeyip sustu. Aynı sorunun sahâbîler tarafından tekrarlanmasından sonra Allah Resûlü ***"Hayır! Her yıl değil. Şayet 'Evet' demiş olsaydım, muhakkak ki her sene haccetmek üzerinize farz olurdu"*** diyerek onları uyarmıştır.[289]

Birinci görüşe göre "sizin sevmeyeceğiniz bilgiler vermek sûretiyle hoşunuza gitmez," ikinci görüşe göre ise "size zor gelecek işler yüklemek sûretiyle hoşunuza gitmez" anlamına gelmektedir.

عَفَا اللّٰهُ عَنْهَا/***Allah onları affetmiştir:*** Yani onları Kur'ân'da zikretmemiş ve bunları tıpkı Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Allah atlardan zekat vermeyi affetmiştir"***[290] hadisinde belirtildiği gibi de

---

disin isnadının hasen olduğunu ve Buhârî (no: 93) ve Müslim'de (no: 2359) benzer rivayetler bulunduğunu söylemiştir.

288 Taberî bu olayı Ebû Hureyre'den isnadlı olarak şu şekilde rivayet etmiştir: Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* kızgın ve yüzü kızarmış olarak evinden çıktı ve minbere oturdu. Bu sırada bir adam ayağa kalktı ve "Babam nerededir?" diye sordu. Resûlullah ***"Ateştedir"*** buyurdu. Başka biri kalktı ve "Babam kim?" diye sordu. Resûlullah ***"Baban, Huzâfe'dir"*** buyurdu. Ardından Ömer kalktı ve "Rab olarak Allah'tan, din olarak İslâm'dan, peygamber olarak Muhammed'den, rehber olarak da Kur'ân'dan razı olduk. Ey Allah'ın Resûlü! Biz cahiliye ve şirkten yeni kurtulmuş bir kavimiz. Allah babalarımızı daha iyi bilir" dedi. Bunun üzerine Resûlullah'ın kızgınlığı sakinleşti. Bu olay üzerine şu âyet nâzil oldu: ***"Ey iman edenler! Açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın."***

289 Tirmizî, no: 814; İbn Mâce, no: 2884; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, no: 862; Dârekutnî, VIII, 280; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 293. Nüzûl sebebiyle ilgili hadis sahihtir.

290 Hadisin lafzı Ali *radıyallahu anh*'dan merfu olarak nakledilmiştir: ***"Sizi atın ve kölenin zekâtından affettim, öyle ise gümüş paralarınızın zekâtını verin. Bunun her kırk dirhemine bir dirhem vereceksiniz. Ancak yüz doksan dirheme zekât düşmez, iki yüz dirheme ulaştığında beş dirhem verilecektir."*** Bk. Tirmizî, no: 620; Ebû Davud, no: 1574; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 92; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, I, 392. Bu hadis hasendir.

sizden istememiştir. Bir görüşe göre, ***"Allah onları affetmiştir"*** sözünün manası "Allah sizin geçmişteki sorularınızı affetmiştir, öyleyse bir daha böyle sorular sormayın" şeklindedir.

وَاِنْ تَسْـَٔلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْاٰنُ تُبْدَ لَكُمْ/***Eğer Kur'ân indirilirken onları sorarsanız size açıklanır:*** Bu ifadede soru sorma sebebiyle tehdit manası vardır. Sanki Allah "Soru sormayın, eğer sorarsanız sizin hoşunuza gitmeyecek şeyi açıklarım" demektedir. ***"Kur'ân indirilirken"*** denilirken vahyin indiği zaman kastedilmektedir.

قَدْ سَاَلَهَا قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ اَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ {١٠٢}

102. Sizden önce de bir toplum onları sormuş sonra da bunları inkâr eder olmuştu.

قَدْ سَاَلَهَا قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ/***Sizden önce de bir toplum onları sormuş:*** Bu cümlede "onları sormuş" ifadesinde sorulan şeylerden kasıt, bir önceki âyette "sormayın" emrinin delalet ettiği sorulardır. Bu sorular cümlede masdar olduğu için "وَاِنْ تَسْـَٔلُوا عَنْهَا/***Onları sorarsanız"*** cümlesinde olduğu gibi "عَنْ/an" harfi ceriyle müteaddi olmaz. İsrailoğulları peygamberlerine bazı konuları soruyorlardı ancak kendilerine bir şey yapmaları emredildiğinde onu yapmıyor ve bu yüzden helak oluyorlardı. Bu âyette zikredilen kâfirlik, kendilerine emredilen şeyi yapmamalarıdır.

مَا جَعَلَ اللّٰهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَٓائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلٰكِنَّ الَّذِينَ
كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَاَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ {١٠٣}

103. Allah bahîra, sâibe, vasîle ve hâm diye bir şey kılmamıştır. Fakat kâfirler, yalan yere Allah'a iftira etmektedirler ve onların çoğunun da kafaları çalışmaz.

مَا جَعَلَ اللّٰهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَٓائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ/***Allah bahîra, sâibe, vasîle ve hâm diye bir şey kılmamıştır:*** Bir topluluk cahiliye âdetlerinden olan bu uygulamalar hakkında "Kâbe'yi ve hac kurbanını ta'zim için bunlar yüceltilir mi?" diye sorduğu zaman, Allah kullarına böyle şeyleri

emretmediğini haber vermiştir. Yani bunlar insanlar için meşru kılınmamıştır. Ancak kâfirler bunu kendileri uydurmuşlardır.

Bahîra: "Yarık, yarılmış" anlamında "فَعِيلَة" kalıbında ism-i mef'ûldür. Bir deve on defa doğum yaptığı zaman kulaklarını yarıp onu otlaması için serbest bırakırlar ve ondan hiçbir sûrette faydalanmazlardı.

Sâibe: Kişi "Seferimden sağ salim dönersem, hastalığımdan kurtulursam devem sâibe olsun" demek sûretiyle aynı bahîra gibi onu kendisinden faydalanmamak üzere serbest bırakırdı.

Vasîle: Bir deve tek seferde bir erkek, bir de kız yavru doğurduğu zaman "Dişi deve kardeşine ulaştı" derler ve onu kesmezlerdi.

Hâmî: Bir devenin sulbünden on batın doğduğu zaman insanlar onun hakkında "sırtını korudu" derler ve artık ona binmez ve bir yük taşıtmazlardı.

وَلٰكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ/***Fakat kâfirler, yalan yere Allah'a iftira etmektedirler:*** Allah'ın haram kılmadığı bir şeyi haram kılmak sûretiyle Allah adına yalan uydurmaktadırlar.

وَاَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ/***Onların çoğu da akletmez:*** Yalan yere Allah'a iftira edenler, âyette sayılan şeylerin haram olduğunu ortaya atanlardır. Akletmeyenler ise onlara tâbi olup onları taklit edenlerdir.

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا اِلٰى مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَاِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَا اَوَلَوْ كَانَ اٰبَٓاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَهْتَدُونَ {١٠٤}

104. Onlara, "Allah'ın indirdiğine ve Resûl'e gelin" denildiği vakit, "Babalarımızı üzerinde bulduğumuz bize yeter" derler. Ataları hiçbir şey bilmiyor ve doğru yol üzerinde bulunmuyor iseler de mi?

قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَا/***"Babalarımızı üzerinde bulduğumuz bize yeter" derler:*** Yani babalarımızın dini bizim için yeterlidir.

أَوَلَوْ كَانَ اٰبَاؤُهُمْ/***Evelev kâne âbâühüm:*** Zemahşerî, buradaki "vav" harfinin hâl vavı, öncesindeki "elif" harfinin de istifham-i inkârî olduğunu söylemiştir. Buna göre sanki "Babaları akletmiyorken bu mu onlara yeterli olacak?" denilmektedir. İbn Atiyye ise tevkif elifinin atıf vavının önüne gelmiş olduğunu söylemektedir. Zemahşerî'nin görüşü mana açısından daha güzeldir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ اِذَا اهْتَدَيْتُمْ اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَم۪يعاً فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ {١٠٥}

105. Ey iman edenler! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda olunca sapan kimse size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Artık O, size yaptıklarınızı bildirecektir.

عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ اِذَا اهْتَدَيْتُمْ/***Siz doğru yolda olunca sapan kimse size zarar veremez:*** Bir görüşe göre bu âyet, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker yapmanın emredilmesiyle neshedilmiştir. Başka bir görüşe göre bu âyet, 103. âyette zikredilen Bahîra ve diğer şeyleri haram kılanların soylarından olan Müslümanlara hitap etmektedir. Sanki onlara şöyle der gibidir: "Siz doğru yolda olunca, geçmişlerinizin sapkınlığı size zarar vermez." Bu konudaki doğru görüş Ebû Sa'lebe el-Huşenî'den nakledilen görüştür. O, bu konuyu Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sorduğunda, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona şöyle cevap vermiştir: ***"Birbirinize iyilikleri emredin, birbirinizi kötülüklerden sakındırın. Ancak cimriliğe boyun eğildiğini gördüğünde, insanların arzu ve hevesleri peşinde gittiklerini gördüğünde, dünyanın dine tercih edilip herkesin kendi görüşünü beğendiği dönemlerde sadece kendi başının çaresine bak ve avamı bırak."***[291] Benzer şekilde Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir: "Bu ifade, bu âyetin indiği zaman için geçerli değildir. Âyet 'Sözünüz dinlendiği sürece hakkı söyleyin, sözünüz dinlenmediği zaman ise siz kendinize bakın!' anlamına gelmektedir."[292]

---

291 Tirmizî, no: 3058; Ebû Davud, no: 4341; İbn Mâce, no: 4041. Bu hadis zayıftır. Ancak hadisin şahitleri vardır.

292 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, I, 199; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, no: 12848. Bu hadisin isnadı hasendir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ ح۪ينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ اَوْ اٰخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ اِنْ اَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْاَرْضِ فَاَصَابَتْكُمْ مُص۪يبَةُ الْمَوْتِ تَحْبِسُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلٰوةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ اِنِ ارْتَبْتُمْ لَا نَشْتَر۪ي بِه۪ ثَمَناً وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللّٰهِ اِنَّٓا اِذاً لَمِنَ الْاٰثِم۪ينَ {١٠٦}

106. Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden adalet sahibi iki kişi aranızda şahitlik etsin. Yahut seferde iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan başka iki kişi (şahit olsun). Eğer şüpheye düşerseniz o iki şahidi namazdan sonra alıkoyarsınız, "Bu vasiyet karşılığında hiçbir şeyi satın almayacağız, akraba da olsa; Allah (için) şahitliği gizlemeyeceğiz. Yoksa biz elbette günahkârlardan oluruz" diye Allah'a yemin ederler.

شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ ح۪ينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ/***Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında iki kişi aranızda şahitlik etsin:*** Mekkî bu âyetin i'râb, mana ve hüküm açısından Kur'ân'ın en müşkil âyeti olduğunu söylemiştir. Biz onun manasını önce topluca, sonra hükümlerini ve i'râbını ise detaylıca açıklayacağız. Âyetin nüzûl sebebi olarak şöyle bir olay anlatılır: İki kişi Şam'a doğru yolculuğa çıktılar. Diğer bir adam da ticaret amaçlı olarak onlarla birlikte yola koyuldu. Bu adam yolda hastalandı ve bir vasiyetname yazarak onu eşyalarının arasına koydu. Diğer iki kişiye bu eşyaları mirasçılarına götürmelerini söyledi sonra da vefat etti. Bu iki adam memleketlerine dönünce bu eşyaları o adamın mirasçılarına verdiler. Mirasçılar o eşyaların içerisinde vasiyetnameyi buldular ancak orada miras olarak bıraktığını belirttiği bazı eşyaların eksik olduğunu gördüler. O iki adamdan eksik olan bu eşyaları istediler. Onlar da getirdikleri bu eşyalardan başka bir şeyin varlığından haberlerinin olmadığını söylediler. Mirasçılar bu adamları Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna çıkardılar. Allah Resûlü de onlardan yemin etmelerini istedi ve iş bir müddet böylece kaldı. Sonra birinin yanında büyük bir gümüş tabak görüldü. O kişiye bu tabağı nereden bulduğu soruldu. O "Bu tabağı falanca ve falanca kişilerden aldım" diyerek

iki kişinin adını verdi. Durum bu hâliyle tekrar Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e aksettirildi. Allah Resûlü vefat edenin mirasçılarından iki kişiye yemin etmelerini emretti. Onlar da yemin ettiler ve bu tabağı almayı hak ettiler.[293]

Buna göre âyetin manası şöyledir: "Yolculukta bir kişiye ölüm gelip çattığı zaman onun yanındaki adil iki kişi şahit olsun. Eğer o iki kişinin şahitliğinde bir şüphe vuku bulursa bu kişiler kendilerinin yalan söylemediğine ve vasiyeti değiştirmediklerine dair yemin ederler. Sonradan bu kişilerin yalan söyledikleri veya hainlik yaptıkları fark edilirse bu sefer ölen kişinin velilerinden iki kişi yemin eder. Bu durumda iki şahit kendi üzerlerine düşeni öderler."

شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ/Şehâdetü beyniküm: Bu ifade mübteda olduğu için merfudur ve haberi "**اثْنَانِ/isnâni**" kelimesidir. Buna göre cümle "Aranızdaki şahitlik iki kişinin şahitliğidir" veya "Aranızda şahitlik edecek olan iki kişidir" anlamına gelmektedir.

اِذَا حَضَرَ/Geldiği zaman: Yani "gelmesi yaklaşınca" demektir. Masdar "**اذا/izâ**" üzerinde âmil "**شَهَادَةُ/şehâdetü**" kelimesidir. Bu görüş "**اذا/izâ**" edatının "حين/hîne" anlamında olması durumunda geçerlidir ve bu hâlde cevaba ihtiyaç duymaz. "**اذا/İzâ**" edatının şartiyye olması da caizdir. Bu takdirde şartın cevabı mahzûftur ve kendisinden önceki bölüm ona delalet etmektedir. Buna göre mana şu şekilde olur: "Sizden birinize ölüm gelirse şahitlik edilmesi gerekir."

حِينَ الْوَصِيَّةِ/Vasiyet esnasında: Âmili "**حَضَرَ/hadara**" fiili zarf veya "**اذا/izâ**"dan bedeldir.

ذَوَا عَدْلٍ/Adalet sahibi iki kişi: Şahitlik edecek iki kişinin sıfatıdır.

مِنْكُمْ اَوْ اٰخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ/Sizin içinizden yahut sizden olmayan, başka iki kişi: Bir görüşe göre ***"sizin içinizden"*** sözü "sizin kabilenizden veya akrabalarınızdan" ve ***"sizden olmayan"*** sözü de "kabile ve akrabalar

293 Bu, İbn Abbâs ve Temîm ed-Dârî hadisinden alınmıştır. Bk. Buhârî, no: 2780; Ebû Davud, no: 3605; Tirmizî, no: 3060; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, no: 12966.

dışından" anlamındadır. Cumhura göre ise ***"sizin içinizden"*** sözü ile "Müslümanlar" ve ***"sizden olmayan"*** sözü ile de Müslüman bir kişinin bulunmadığı durumda "kâfirler" kastedilmektedir. Ancak bu hükmün Talâk sûresindeki "وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنكُمْ/***Aranızdan adalet sahibi iki kişiyi şahit tutun"***[294] âyetiyle neshedilip edilmediği, başka bir ifadeyle kâfirlerin şahitliğinin geçerli olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir. Kâfirlerin şahitliğinin asla kabul edilmeyeceği görüşü İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve cumhura göredir. Diğerlerine göre bu âyet muhkemdir yani neshedilmemiştir. Buna göre yolculuk hâlinde yapılan vasiyetlerde kâfirlerin şahitliği geçerlidir. Bu da İbn Abbâs'ın görüşüdür.[295]

إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ/***Yahut siz seferde iken:*** Yani yolculuk yaparken. Buradaki şart edatı olan "إِنْ/in" harfinin cevabı mahzûftur ve kendinden önceki bölüm ona delalet eder. Buna göre mana şöyle olur: "Yeryüzünde yolculuğa çıktığınızda size ölüp gelip çatarsa, aranızdan iki kişi şahitlik etsin"

تَحْبِسُونَهُمَا/***O iki şahidi alıkoyarsınız:*** Bu ifadeyle ilgili olarak Ebû Ali el-Fârisî şöyle demiştir: Bu ifade ***"başka iki kişi"*** ifadesinin sıfatıdır. Sıfat ile mevsuf arasına ***"Yahut seferde iken başınıza ölüm musibeti gelmişse"*** cümlesi girmiştir. Bu da kâfirlerin şahitlikleri ancak yolculuk esnasında ölümün vuku bulmasıyla oluşan zaruretten dolayı geçerli olacağı için o diğer iki şahidin adil olmaları gerektiğini ifade etmek içindir. Zemahşerî ise ***"o iki şahidi alıkoyarsınız"*** ifadesinin yeni bir cümle başlangıcı olduğunu söylemiştir.

مِنْ بَعْدِ الصَّلٰوةِ/***Namazdan sonra:*** Cumhura göre buradaki namaz ile insanların toplanma vakti olduğu için ikindi namazı kastedilmektedir ve "salât" kelimesinin başındaki lam-ı tarif, ahit ifade etmektedir. Bundan sonra Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onların yemin etmelerini isteyerek ***"Kim ikindi namazından sonra ticaret malları üzerine yemin edecek…"***[296] buyurmuştur. İkindi namazından sonra yemin

---

294 Talak 65/2.

295 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 181.

296 Bu lafız Buhârî'de Ebû Hureyre'den rivayet edilmiştir. Buna göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Üç kişi vardır ki, Allah kıyamet günü***

etmek o dönem toplumunda yaygın bir uygulamaydı.[297] İbn Abbâs ise bu konuda şöyle demiştir: "Burada kâfirlerin ikindi namazına saygı göstermemeleri sebebiyle onların kendi ibadetleri kastedilmektedir."[298]

فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ/***Allah'a yemin ederler:*** Cumhurun görüşüne göre iki şahidin yemin etme hükmü neshedilmiştir.[299] Ancak Ali b. Ebî Tâlib ve Ebû Musa el-Eş'arî'ye göre iki şahidin yemin etmesi istenir.[300]

اِنِ ارْتَبْتُمْ/***Eğer şüpheye düşerseniz:*** Yani eğer o ikisinin doğruluğu ve güvenilirliği hakkında kuşku duyarsanız. Bu, yemin ile üzerine yemin edilen şeyin arasında bulunan bir ara cümledir. "اِنْ/İn" şart edatının cevabı mahzûftur ve bu cevaba "yemin ederler" ifadesi delalet etmektedir.

لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَناً/***Bu vasiyet karşılığında hiçbir şeyi satın almayacağız:*** İşte bu, üzerine yemin edilen ifadedir. "بِهِ/***Bihî***" kelimesindeki zamir "yemin"e aittir. Sonrasında gelen "كَانَ/***kâne***"deki zamir "lehine yemin edilen kişi"ye aittir. Buna göre anlam şöyle olur: "Allah adına ettiğimiz yeminlerin geçerliliğini dünyalık menfaat karşılığına değiştirmeyiz" veya "Kendisi için yemin ettiğimiz kişi bizim yakınımız bile olsa, dünya malı için Allah adına yalan yemin etmeyiz." Bu hususun vurgulanması da insanların kendi yakınları tarafına meyletme âdetleri olması sebebiyledir.

وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللّٰهِ/***Allah (için) şahitliği gizlemeyeceğiz:*** Yani Allah'ın, korunmasını, yerine getirilmesini ve öneminden dolayı kendisine izafe edilmesini emrettiği şahitliği gizlemeyeceğiz.

---

onlarla konuşmaz ve onlara bakmaz. Bir ticaret malını almış olduğu fiyattan daha fazlasına aldığına dair yalan yere yemin eden kişi. İkindiden sonra bir Müslümanın malını haksız yere almak için yalan yere yemin eden kişi. Fazla suyundan başkalarının faydalanmasını engelleyen kişi. Allah bu kişiye 'Sen elinle çalışıp kazanmadığın bir şeyden başkalarının faydalanmasına engel olduğun gibi bugün de ben seni fazlımdan men ediyorum' diyecektir." Bk. Buhârî, no: 2369; Müslim, no: 18; Ebû Davud, no: 3474; İbn Hibbân, XI, 273.

297 Bk. İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 353.

298 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 175. Bu rivayetin isnadı sahihtir.

299 İbn Hacer, *el-Kâfi'ş-Şâf*, I, 688'de "Şahide yemin ettirilmesi konusunu bulamadım" demiştir. Zeylaî de *Keşşâf* tahrici I, 429'da buna yer vermemiştir.

300 Ebû Davud, no: 3605. Zeylaî bu rivayetin isnadının sahih olduğunu söylemiştir. Elbânî de *Sahîhu Ebî Davud*, I, 687'de "Eğer Şa'bî bunu Ebû Musa'dan işitmişse isnadı sahihtir" demiştir.

فَاِنْ عُثِرَ عَلٰٓى اَنَّهُمَا اسْتَحَقَّٓا اِثْماً فَاٰخَرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذ۪ينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْاَوْلَيَانِ فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ لَشَهَادَتُنَٓا اَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَٓا اِنَّٓا اِذاً لَمِنَ الظَّالِم۪ينَ {١٠٧}

107. Bu şahitlerin bir günah kazandıkları anlaşılırsa, müstehak olanlardan, daha layık olan başka iki kişi onların yerini alır ve "And olsun ki bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden daha gerçektir ve biz haksızlık etmedik, aksi takdirde biz, elbette zalimlerden oluruz" diye Allah'a yemin ederler.

فَاِنْ عُثِرَ عَلٰٓى اَنَّهُمَا اسْتَحَقَّٓا اِثْماً/***Bu şahitlerin bir günah kazandıkları anlaşılırsa:*** Yani eğer bundan sonra o iki şahidin günah olan bir iş yaptıklarına muttali olunursa. Burada günah ile yalan söylemek ve hainlik kastedilmektedir. O günahın kazanılması o günah ile birlikte anılmasıdır.

فَاٰخَرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا/***Başka iki kişi onların yerini alır:*** Yani ölen kişinin yakınlarından iki kişi yemin etme konusunda önceki iki şahidin yerini alır.

مِنَ الَّذ۪ينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ/***Müstehak olanlardan:*** Yani günahı veya malı hak edenlerden. Buna göre manası şöyle olur: "Kendilerine karşı suç işlenenler," ki onlar ölen kişinin yakınlarıdır.

الْاَوْلَيَانِ/***Daha layık olan iki kişi:*** Bu kelime "أَوْلَى/evlâ"nın tesniye (ikil) şeklidir ve "daha fazla hak sahibi olma" manasındadır. Yani ölen kişiyi tanıdıkları için şahitlik etmeye ve yakınları olduğu için miras olarak kalan malı almaya daha fazla hak sahibi olan iki kişi. Bu kelime "O ikisi daha layıktır" manasındaki cümlenin mahzûf mübtedasının haberi olduğu için veya "diğerlerinin yerine geçen daha layık iki kişi" anlamında muahhar (sonraya bırakılmış) mübteda olmasından dolayı yahut "يَقُومَانِ/***yekûmâni***" fiilindeki zamirden bedel olmak üzere merfudur. Fârisî, "اسْتَحَقَّ/***istehakka***" kelimesini "الْاَوْلَيَانِ/***el-evleyâni***" kelimesine isnad etmeyi uygun görmemiştir. Ancak İbn Atiyye bunu caiz görmüştür.[301]

301 İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 300.

Bu fiili “اسْتَحَقَّ/***istehakka***” şeklinde okuduğumuzda “الْاَوْلَيَانِ/***el-evleyâni***” bu fiilin fâili olur. Buna göre “اسْتَحَقَّ/***istehakka***” fiili “Malı aldı ve elini onun üzerine koydu” ve “الْاَوْلَيَانِ/***el-evleyâni***” kelimesi de “hainlikleri ortaya çıkan iki şahit” manasına gelmektedir. Yani yemin ettirme, azarlama ve rezilliğe daha layık olan iki kişi.” Bir görüşe göre “الْاَوْلَيَانِ/***el-evleyâni***” kelimesi “اَوَّل/evvel” kelimesinin çoğulu olarak “الْاَوَّلِين/***el-evvelîne***” şeklinde de okunmuştur. Bu durumda “الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ/***müstehak olanlar***” ifadesinin sıfatı olduğu için mecrur olarak veya gizli bir fiilin mef’ûlü olduğu için mansub olarak okunur. Malı hak etme ve şahitliklerinin doğru olması yönünden yabancıların önüne geçtikleri için onları “evveliyyet/öncelik” ile vasıflandırmıştır.

فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ لَشَهَادَتُنَا اَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا/*And olsun ki bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden daha gerçektir:* Yani diğer iki kişi, şahitliklerinin hainliği ortaya çıkan önceki iki şahitten daha doğru olduklarına dair yemin ederler.

اِنَّا اِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ/*Aksi takdirde biz, elbette zalimlerden oluruz:* Yani eğer biz haksızlık edersek zalimlerden oluruz. Bu ifade bir önceki âyette geçen ***“biz elbette günahkârlardan oluruz”*** ifadesi gibi suçsuz olduklarını ifade etmektedir.

ذٰلِكَ اَدْنٰى اَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلٰى وَجْهِهَا اَوْ يَخَافُوا اَنْ تُرَدَّ اَيْمَانٌ بَعْدَ اَيْمَانِهِمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاسْمَعُوا وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿١٠٨﴾

108. Bu, şahitliği gerektiği şekilde yapmaya yahut yemin etmelerinden sonra, yeminlerinin reddedilmesinden korkmalarına daha uygundur. Allah’tan korkun ve dinleyin. Allah, yoldan çıkmışlar topluluğuna rehberlik etmez.

ذٰلِكَ اَدْنٰى اَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلٰى وَجْهِهَا/*Bu, şahitliği gerektiği şekilde yapmaya daha uygundur:* Bu ifade ile bu davada gerçekleşen hükme işaret edilmektedir. “اَدْنٰى/***Ednâ***” kelimesi “daha yakın” anlamına gelmektedir. “عَلٰى وَجْهِهَا/***Alâ vechihâ***” ifadesi “hiç değiştirmeden, evirip çevirmeden aynen gerçekleştiği gibi” demektir.

أَوْ يَخَافُوا اَنْ تُرَدَّ اَيْمَانٌ بَعْدَ اَيْمَانِهِمْ/***Yahut yemin etmelerinden sonra, yeminlerinin reddedilmesinden korkmalarına:*** Yani kendilerinin yemin etmesinden sonra başkalarının yemin ederek onların yalancılıklarını açığa çıkarmalarından korkmalarına.

يَوْمَ يَجْمَعُ اللّٰهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا اُجِبْتُمْ قَالُوا لَا
عِلْمَ لَنَا اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ {١٠٩}

109. Allah'ın peygamberleri toplayıp da "Size ne cevap verildi?" dediği gün, "Bizim hiçbir bilgimiz yok, şüphesiz gizlilikleri hakkıyla bilen ancak sensin" diyeceklerdir.

يَوْمَ يَجْمَعُ اللّٰهُ الرُّسُلَ/***Allah'ın peygamberleri topladığı gün:*** Bu kıyamet günüdür. "يَوْمَ/***Yevm"*** kelimesi gizli bir fiilin zarfı olduğu için mansubdur. Bu âyetin anlamı "Gönderilmiş olduğunuz ümmetler sizin davetinize iman, küfür, itaat ve isyan gibi davranışlardan hangisiyle cevap verdi?" şeklindedir. Bu soru ile o ümmetlerden kâfir olanları azarlama ve onların hatalarını ispatlama amaçlanmaktadır.

مَاذَا/***Mâzâ:*** Bu edat, "اُجِبْتُمْ/***ücibtüm"*** fiilinin masdarını nasbetmesinden dolayı mansubdur. Eğer "مَاذَا/***mâzâ"*** edatı ile verdikleri cevap kastedilmiş olsaydı "بِمَاذَا اُجِبْتُمْ/bi-mâzâ ücibtüm" denilmesi gerekirdi.

قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا/***"Bizim hiçbir bilgimiz yok" dediler:*** Peygamberler bu sözü Allah'a karşı edeplerinden ve bilmeyi Allah'a yakıştırmalarından dolayı söylemişlerdir. İbn Abbâs bu konuda şöyle demiştir: "Bu söz meleklerin söylediği 'Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur' ifadesiyle aynı anlamdadır." Bir görüşe göre bu ifade "Senin ilminin yanında bizim ilmimizin bir değeri yoktur" anlamına gelmektedir. Bu görüşü âyetteki ***"Şüphesiz gizlilikleri hakkıyla bilen ancak sensin"*** ifadesi desteklemektedir. Çünkü gizlilikleri bilen bir kişiye zahir bilgiler gizli kalmaz. Bir görüşe göre ise o günün dehşetinden dolayı cevap vermeyi unutmuşlardır. Ancak bu uzak bir ihtimaldir. Başka bir görüşe göre ise bu ifade ile kâfirleri azarlamayı kastetmişlerdir.

اِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلٰى وَالِدَتِكَ اِذْ اَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلاً وَاِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ وَاِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِاِذْنِي فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْراً بِاِذْنِي وَتُبْرِئُ الْاَكْمَهَ وَالْاَبْرَصَ بِاِذْنِي وَاِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتٰى بِاِذْنِي وَاِذْ كَفَفْتُ بَنِي اِسْرَٓائِلَ عَنْكَ اِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ {١١٠}

110. Allah o zaman şöyle diyecek: "Ey Meryem oğlu İsa! Senin ve annenin üzerindeki nimetimi hatırla! Hani seni mukaddes ruh ile desteklemiştim; sen beşikte iken de yetişkin çağında da insanlarla konuşuyordun. Sana kitabı, hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan, kuş şeklinde bir şey yapıyordun da ona üflüyordun, hemen benim iznimle o bir kuş oluyordu. Yine benim iznimle anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştiriyordun. Ölüleri benim iznimle çıkarıyordun. Hani İsrailoğullarını sana zarar vermekten engellemiştim; kendilerine apaçık deliller getirdiğin zaman içlerinden inkâr edenler, 'Bu, apaçık bir sihirden başka bir şey değildir' demişlerdi."

اِذْ قَالَ اللّٰهُ/***Allah o zaman şöyle diyecek:*** Bu sözün kıyamet günü söylenecek olması veya "اِذْ/***iz***" edatının âmilinin gizli olması muhtemeldir. Bu görüşe göre bu sözün dünyada veya ahirette söylenmesi muhtemeldir. Ahirette söyleneceğini var saydığımız takdirde mazi fiil kalıbındaki "قَالَ/dedi" fiili, gelecek zaman kipinde "diyecek" şeklinde anlaşılır. Bu âyetteki lafızların tefsiri Âl-i İmrân sûresinin 49. âyetinde geçmişti.

فَتَنْفُخُ فِيهَا/***Ona üflüyordun:*** Buradaki müennes zamir "kef" harfi cerrine racidir. Çünkü bu "هَيْئَة/***hey'e***" kelimesinin sıfatıdır. "تَكُونُ/***Tekûnü***" fiilindeki zamir de aynı şekildedir. Âl-i İmrân sûresindeki "فَأَنْفُخُ فِيهِ/***fe-enfuhu fîhi***" âyetindeki zamir de aynı şekilde "kef" harf-i

cerrine racidir. Ancak burada “kef” harfi “مِثْل/misl” anlamındadır. Eğer istersen bu zamirin iki yerde “كَهَيْئَةِ/**kehey’etin**” sözüyle tanımlanan mahzûf bir mevsufa raci olduğunu söyleyebilirsin. Bu mevsuf, müennes zamir “فِيهَا/**fîhâ**” olduğunda “صورة/sûret” kelimesi, müzekker “فِيهِ/**fîhi**” olduğunda ise “شخص/şahs,” “خلق/halk” veya buna benzer kelimeler takdir edilir. Bir görüşe göre müennes zamir “هَيْئَة/**hey’e**” kelimesine, müzekker zamir ise “الطِّينِ/**ed-dîn**” ve “الطَّيْرِ/**ed-dayr**” kelimelerine racidir. Ancak bu anlam açısından uzak bir ihtimaldir.

بِإِذْنِي/**Benim iznimle:** Allah bu sözü, rabliği İsa *aleyhisselâm*’a nispet edenlere bir reddiye olarak her mucizenin ardından tekrar etmiştir.

وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِلَ عَنْكَ/***Hani İsrailoğullarını sana zarar vermekten engellemiştim:*** Burada Yahudiler kastedilmiştir. Allah Teâlâ onlar İsa *aleyhisselâm*’ı öldürmeyi düşündükleri zaman onu kendi katına yükseltmiştir.

وَإِذْ اَوْحَيْتُ اِلَى الْحَوَارِيِّنَ اَنْ اٰمِنُوا بِي وَبِرَسُولِي ج
قَالُوا اٰمَنَّا وَاشْهَدْ بِاَنَّنَا مُسْلِمُونَ {١١١}

111. Hani havârîlere, “Bana ve peygamberime iman edin” diye vahyetmiştim. Onlar (da) “İman ettik, bizim Allah’a teslim olmuş kimseler olduğumuza sen de şahit ol” demişlerdi.

وَإِذْ اَوْحَيْتُ/***Hani... vahyetmiştim:*** Bu ifade kendinden önceki bölüme atfedilmiştir ve İsa *aleyhisselâm*’a verilen nimetlerden birisidir. Buradaki “vahiy” ile ilhamın veya söz şeklinde vahyin kastedilmiş olması muhtemeldir.

وَاشْهَدْ/***Sen de şahit ol:*** Bu sözün Allah’a hitaben veya İsa *aleyhisselâm*’a hitaben söylenmiş olması muhtemeldir.

إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ اَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَٓائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اتَّقُوا اللّٰهَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ {١١٢}

112. Hani havârîler "Ey Meryem oğlu İsa! Rabbin bize gökten, donatılmış bir sofra indirebilir mi?" demişlerdi. O, "İman etmiş kimseler iseniz Allah'tan korkun" cevabını vermişti.

إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ/***Hani havârîler "Ey Meryem oğlu İsa!.." demişlerdi:*** Havârîlerin İsa *aleyhisselâm*'a ismiyle seslenmeleri onların, Müslümanların Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e saygı duydukları gibi İsa *aleyhisselâm*'a saygı duymadıklarını göstermektedir. Çünkü Müslümanlar Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ismiyle seslenmezler ve "Ey Allah'ın Resûlü" veya "Ey Allah'ın Peygamberi" derlerdi. Havârîlerin İsa *aleyhisselâm* için "Meryem oğlu" demeleri onların İsa *aleyhisselâm*'ı babasına değil de annesine nispet etmek sûretiyle sonraki Hristiyanların aksine onun hakkında doğru bir inanca sahip olduklarını göstermektedir.

هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ اَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَٓائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ/***Rabbin bize gökten, bir sofra indirebilir mi?:*** Bu lafzın zahiri havârîlerin, gökten bir sofra indirme konusunda Allah'ın gücünden şüphe ettiklerini göstermektedir. Zemahşerî âyeti bu şekilde anlamış ve şöyle demiştir: "Allah onları mü'min olarak vasıflandırmamış ancak onların 'inandık' sözlerindeki iman iddialarını aktarmıştır."[302] İbn Atiyye ve başkaları şöyle demişlerdir: "Hayır durum böyle değildir. Çünkü onlar Allah'ın gücü hakkında şüphe duydular

302 Zemahşerî bu âyetle ilgili olarak şöyle demiştir: Şayet "Peki, iman etmiş, ihlâslı kimseler olmalarına rağmen havârîler nasıl olur da 'Senin Rabbin yapabilir mi?' diyebilirler?" dersen şöyle derim: Bir kere Allah onları iman ve ihlâs ile vasıflamadı, aksine onların kendi iddialarını dile getirdi sonra da "إِذْ قَالَ" diyerek söze devam etti. Buna göre, onların iman ve ihlâs iddiaları geçersiz idi ve onlar şüphe içerisindeydiler. Rabbinin yüceliğini bilen bir mü'minin "Senin Rabbin yapabilir mi?" şeklinde bir söz söylemesi düşünülemez. Aynı şekilde İsa'nın onlar hakkındaki sözü şu manadaydı: "Allah'tan korkun ve O'nun gücü hakkında asla şüphe etmeyin, O'na olur olmaz taleplerde bulunmayın, heva ve heveslerinizin peşine düşerek olmayacak türden mucizeler istemeyin sonra onların gerçekleşmesinin ardından isyan etmeniz hâlinde helak olursunuz." Ondan sonra da ***"İman etmiş kimseler iseniz"*** yani "İman ettiğinize dair iddianız doğru ise" demiştir. Bk. *Keşşâf*, I, 724.

ancak bu söz 'Rabbin bunu yapar mı?' ve 'Rabbinden bu isteğimize bir cevap gelir mi?' anlamındadır."[303] Bu görüş tercihe daha şayandır. Çünkü Allah bu lafızda kabul edilmeyecek kötü ifadeler olmakla birlikte, kitabının pek çok yerinde havârîleri övmüştür.

Bu âyet "هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبَّكَ/***Rabbinden (bir sofra indirmesini) isteyebilir misin?***" şeklinde de okunmuştur.[304] Bu şekilde okunduğu takdirde havârîlerin şüphe ettiği şeklinde yorumlamaya gerek olmaz. Âişe *radıyallahu anhâ* bu şekilde okumuş ve şöyle demiştir: "Havârîler Rablerini ***'Rabbin bize gökten, donatılmış bir sofra indirebilir mi?'*** şeklinde bir söz söylemeyecek kadar iyi tanıyorlardı."[305]

اَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَٓائِدَةً مِنَ السَّمَٓاءِ/***Gökten, bir sofra indirebilir mi?:*** Bu ifadedeki "اَنْ/***en***" harfi "يَسْتَطِيعُ/***yestetîu***" fiilinin mef'ûlü konumundadır. Âyet "تَسْتَطِيعُ/***testetîu***" şeklinde okunduğunda ise mukadder bir sorunun masdar mef'ûlüdür. "مَائِدَة/***Mâide***" kelimesi "üzerinde yemek bulunan sofra" demektir. Üzerinde yemek olmayan sofraya ise "خِوَان/hivân" denilir.

قَالَ اتَّقُوا اللّٰهَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ/***"İman etmiş kimseler iseniz Allah'tan korkun!" dedi:*** Buradaki ***"Allah'tan korkun!"*** ifadesinin havârîleri sofra

---

303 İbn Atiyye bu âyetle ilgili olarak şunları söylemiştir: Âlimlerin çoğunluğu bu ifadeyi "هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ" şeklinde okumuştur. Bu, Kisâî dışındaki diğer yedi imamın kıraatidir. Bu okuyuşa göre, onlar Allah'ın gücünden şüphe etmiş olmaktadırlar. Bu, "Allah bunu yapar mı?" ve "Allah, peygamberinin isteğine cevap verir mi?" gibi anlamlara gelmektedir. Bu da tıpkı Abdullah b. Zeyd'e "Bana Resûlullah'ın nasıl abdest aldığını gösterebilir misin?" demesi gibidir. Buna göre mana "Sana hafif gelir mi? Bunu yapar mısın?" şeklinde olmaktadır. Bu sebeple lafızda bir uygunsuzluk bulunması sebebiyle İsa'nın ***"İman etmiş kimseler iseniz Allah'tan korkun"*** demesi ve onun sebebiyle sahâbîlerden ve diğerlerinden bir grubun bu kıraat haricinde başka bir okuyuşu benimsemelerine gelince; Ali b. Ebî Tâlib, Muâz b. Cebel, İbn Abbâs, Âişe ve Saîd b. Cübeyr "هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبَّكَ/***Rabbinden (bir sofra indirmesini) isteyebilecek misin?***" şeklindeki okumuşlardır. Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle demiştir: "Havârîler, 'Senin rabbin bunu yapabilir mi?' şeklinde bir sözün söylenemeyeceğinin farkına varacak derecede Allah'ı tanıyorlardı." Kâdî Ebû Muhammed şöyle demiştir: "Âişe bu şekilde okumak suretiyle lafızdaki uygunsuzluğu gidermiştir. Aksi hâlde havârîlerin Allah'ı hakkıyla tanıyamadıklarının anlaşılması gerekmektedir." Bk. *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 306.

304 Kıraat imamlarından sadece Kisâî bu şekilde okumuştur. *en-Neşr*, II, 289.

305 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 219. Bu hadis Âişe'den İbn Ebî Müleyke ve Kâsım b. Muhammed tarikiyle rivayet edilmiştir ve sahihtir.

istemekten ve mucizeler talep etmekten sakındırma amaçlı olması muhtemeldir. Bunun yanında Zemahşerî'nin görüşüne göre ***"Rabbin bize gökten, bir sofra indirebilir mi?"*** sözünden anlaşılan Allah'ın gücünden şüphe etmekten sakındırma veya onlarda şüphe yoksa sözlerindeki yakışıksız ifadeden men etme kastıyla söylenmiş olması muhtemeldir.

اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ/***İman etmiş kimseler iseniz:*** Lafzın zahiri Zemahşerî'nin anladığı şekilde yorumlamaya müsaittir. İbn Atiyye ve diğerlerinin görüşlerine gelince; bu ifade onları cesaretlendirmek amacıyla söylenmiştir. Tıpkı bir kişinin adam olduğu bilindiği hâlde ona "Adamsan bunu yap!" denilmesi gibidir.

Bir görüşe göre ise havârîler bu sözü İsa *aleyhisselâm*'ın peygamberliğinin ilk döneminde diğer mucizelerini görmeden önce söylemişlerdir.

قَالُوا نُرِيدُ اَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ اَنْ قَدْ
صَدَقْتَنَا وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿١١٣﴾

113. Onlar "Ondan yiyelim, kalplerimiz mutmain olsun, bize doğru söylediğini bilelim ve onu gözleriyle görmüş şahitler olalım istiyoruz" demişlerdi.

قَالُوا نُرِيدُ اَنْ نَأْكُلَ/***"Ondan yemek istiyoruz" dediler:*** Yani o sofradan yemek sûretiyle insanlar arasında saygın olmak istiyoruz. Onların kastı midenin isteğini yerine getirmek değildi.

وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا/***Kalplerimiz mutmain olsun:*** Yani mucizeyi bizzat gözümüzle görürsek imanımız zaruret ve müşahede ile daha sağlam olur ve böylece de delil getirme sûretiyle oluşan şüpheler bizde oluşmaz.

وَنَعْلَمَ اَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا/***Bize doğru söylediğini bilelim:*** Bu ifadenin zahiri, havârîlerin bu sözleri imanları tam yerleşmeden önce söylediklerini ileri süren görüşü kuvvetlendirmektedir. Bu cümlenin anlamının "Şüpheye hiç mahal bırakmayacak şekilde zaruri bilgi ile bilelim" şeklinde olması muhtemeldir.

وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ/Onu gözleriyle görmüş şahitler olalım: Yani orada bulunmayan insanlardan bir ayrıcalık olarak o mucizeye şahitlik edelim.

قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللّٰهُمَّ رَبَّنَا اَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيداً لِاَوَّلِنَا وَاٰخِرِنَا وَاٰيَةً مِنْكَ وَارْزُقْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ {١١٤}

114. Meryem oğlu İsa şöyle dedi: "Ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofra indir ki, bizim için, geçmiş ve geleceklerimiz için bayram ve senden bir mucize olsun. Bizi rızıklandır; zaten sen, rızık verenlerin en hayırlısısın."

قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللّٰهُمَّ رَبَّنَا اَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ/Meryem oğlu İsa şöyle dedi: Ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofra indir: İsa *aleyhisselâm* onların isteklerine Allah'tan sofra istemek sûretiyle karşılık verdi. Rivayet edildiğine göre, İsa *aleyhisselâm* kıldan bir cübbe ile entari giymiş ve namaz kılarak dua edip ağlamıştır.[306]

تَكُونُ لَنَا عِيداً لِاَوَّلِنَا وَاٰخِرِنَا/Bizim için, geçmiş ve geleceklerimiz için bayram olsun: Bir görüşe göre bu ifade "O sofranın indiği günü toplumun öncekilerinin ve onlardan sonra gelenlerin her yıl kutladığı bir bayram edinelim" anlamındadır.

İbn Abbâs'a göre ise bu ifade "O sofranın indiği gün, her sene kutlanan değil de sadece halkımızın ilk önceki ve son nesilleri tarafından kutlanan bayram olsun" anlamındadır.[307]

وَاٰيَةً مِنْكَ/Senden bir mucize olarak: Yani benim doğruluğumu gösteren bir alamet olarak.

306 Bu hadis Selmân'dan zayıf bir isnadla rivayet edilmiştir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, III, 1244; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III, 232.

307 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, no: 7004; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 282. Zayıf bir isnadla rivayet edilmiştir.

قَالَ اللّٰهُ اِنّ۪ي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَاِنّ۪ٓي
اُعَذِّبُهُ عَذَاباً لَٓا اُعَذِّبُهُٓ اَحَداً مِنَ الْعَالَم۪ينَ {١١٥}

115. *Allah şöyle buyurdu: "Şüphesiz Ben onu size indireceğim; ama bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, kâinatta hiç bir kimseye etmediğim azabı ona edeceğim!"*

قَالَ اللّٰهُ اِنّ۪ي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ/***Allah şöyle buyurdu: Şüphesiz Ben onu size indireceğim:*** Allah onların isteklerine cevap vermiş ve sonuç olarak üzerinde balık ve ekmek bulunan sofra inmiştir. Bir görüşe göre sofrada zeytin, hurma ve nar bulunmaktaydı. İbn Abbâs, onlar sofrada bulunduğu sürece yemeğin indiğini söylemiştir.[308] Bu sofra kıssası ile ilgili olarak doğru olmayan pek çok rivayet bulunmaktadır.

فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَاِنّ۪ٓي اُعَذِّبُهُ عَذَاباً/***Bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, ona azap edeceğim!:*** Bir mucize isteyip de o mucize kendilerine verildikten sonra yine de inkârda ısrar edenleri cezalandırması Allah'ın âdetidir. Onların içlerinden bazıları inkâr ettiği zaman Allah onları domuza çevirmiştir. Abdullah b. Ömer şöyle dedi: "Kıyamet günü en şiddetli azap gören kişiler, sofra isteyenler, Firavun ailesi ve münafıklar olacaktır."[309]

وَاِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا ع۪يسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَاَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُون۪ي
وَاُمِّيَ اِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ ل۪ٓي اَنْ اَقُولَ
مَا لَيْسَ ل۪ي بِحَقٍّ اِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا ف۪ي نَفْس۪ي
وَلَٓا اَعْلَمُ مَا ف۪ي نَفْسِكَ اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ {١١٦}

116. *Allah "Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, 'Beni ve annemi, Allah'tan başka iki ilâh bilin' diye sen mi dedin?" buyurduğu zaman o dedi ki: "Hâşâ! Seni tenzih*

---

308 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 229. Ahmed Şâkir bu rivayetin zayıf olduğunu belirtmiştir.

309 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 233. Sahih bir isnadla rivayet edilmiştir.

ederim; hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim Sen onu şüphesiz bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, hâlbuki ben Senin içinde olanı bilmem. Gizlilikleri eksiksiz bilen yalnızca Sensin."

وَاِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَاَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَاُمِّيَ اِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ/*Allah "Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, 'Beni ve annemi, Allah'tan başka iki ilâh bilin' diye sen mi dedin?" buyurduğu zaman:* İbn Abbâs ve cumhur bu âyet hakkında şöyle demiştir: "Allah, bu sözü kıyamet gününde, kâfirlerin İsa *aleyhisselâm*'a isnat ettikleri ilâhlık vasfından onun uzak olduğunu ve kendilerinin yanlış yol üzere olduklarını görmeleri için bütün mahlûkatın huzurunda söyleyecektir."[310]

Süddî şöyle demiştir: "Allah, İsa *aleyhisselâm*'ı kendi katına yükselttiği zaman Hristiyanlar bu sözü söylediler ve İsa *aleyhisselâm*'ın kendilerine böyle söylemelerini emrettiğini iddia ettiler. O zaman Allah İsa *aleyhisselâm*'a bunu sordu."[311] İsa *aleyhisselâm* "**سُبْحَانَكَ/*Seni tenzih ederim*"** dedi. Süddî'nin görüşüne göre bu olay geçmişte gerçekleşmiştir. İbn Abbâs'ın görüşüne göre ise ahirette gerçekleşecektir.

مَا يَكُونُ لِّي اَنْ اَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ/*Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz:* Bu söz "sonradan meydana gelen şey ilâh olamaz" akli delilinin desteklediği bir olumsuzluk ifadesidir.

اِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ/*Hem ben söyleseydim Sen onu şüphesiz bilirdin:* Bu söz İsa *aleyhisselâm*'ın böyle bir şey dememiş olduğunu gösteren bir mazeret ve masumluk ifadesidir. Burada Allah'ın, İsa *aleyhisselâm*'ın böyle bir şey söylemediğini biliyor olması sebebiyle onun masumluğunun ortaya çıkarılması için "bilmek" Allah'a izafe edilmiştir.

تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَٓا اَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ/*Sen benim içimdekini bilirsin, hâlbuki ben Senin içinde olanı bilmem:* Yani sen bendeki bilgileri

---

310 Bu sözün İbn Abbâs'a isnat edilen rivayetini bulamadım. Ancak Katâde'nin sözü olarak sahih bir isnadla rivayet edilmektedir. Bk. Abdürrezzak, *Tefsîr*, I, 201; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 234; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, IV, 1253.

311 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 334; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, IV, 1253. Zayıf bir isnadla rivayet edilmiştir.

bilirsin, ben sendeki bilgileri bilemem. Ancak İsa *aleyhisselâm*, müşakele üslubuyla bu sözü söylemiştir. Bu sebeple ***"benim içimdeki"*** sözüne karşılık ***"senin içinde"*** ifadesini kullanmıştır.

Âyetin geri kalan kısmı Allah'ı yüceltme ve İsa *aleyhisselâm*'ın dünyada insanlara söylemiş olduğu şeyleri haber vermeyi amaçlamaktadır.

مَا قُلْتُ لَهُمْ اِلَّا مَٓا اَمَرْتَن۪ي بِه۪ اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبّ۪ي وَرَبَّكُمْ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَه۪يداً مَا دُمْتُ ف۪يهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَن۪ي كُنْتَ اَنْتَ الرَّق۪يبَ عَلَيْهِمْ وَاَنْتَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَه۪يدٌ {١١٧}

117. "Ben onlara, ancak bana emrettiğini söyledim: 'Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin' dedim. İçlerinde bulunduğum müddetçe onlar üzerine kontrolcü idim. Beni vefat ettirince artık onlar üzerine gözetleyici yalnız sen oldun. Sen her şeyi hakkıyla görensin."

اَنِ اعْبُدُوا/*Kulluk edin:* Buradaki "اَن/***en"*** harfi açıklama ve tefsir anlamındadır veya "بِه/***bihî"*** kelimesindeki zamirden bedel olmak üzere masdariyye edatıdır.

اِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَاِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَاِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَاِنَّكَ اَنْتَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ {١١٨}

118. "Eğer kendilerine azap edersen şüphesiz onlar senin kullarındır. Eğer onları bağışlarsan şüphesiz sen izzet ve hikmet sahibisin."

Bu âyetle ilgili olarak iki soru vardır:

Birincisi: Kâfirler hakkında onların bağışlanmayacağı bilindiği hâlde nasıl olur da ***"Eğer onları bağışlarsan"*** denilir?

Cevap: Bu âyet işlerin yönetimi konusunda Allah'a teslimiyeti ifade etmektedir. Allah onlara azap etse veya onları bağışlasa buna itiraz edilmez. Çünkü insanlar O'nun kullarıdır ve yönetici yönetimindekiler

hakkında ne dilerse onu yapar. Hem bu cümleden kâfirlerin mutlak sûrette bağışlanacağı da anlaşılmaz ancak Allah'ın hikmeti ve gücü gereği bunun gerçekleşebileceği anlaşılır. Bir işin gerçekleşmesi ile gerçekleşme imkânının bulunması farklıdır.

Bu sözü Allah'ın İsa *aleyhisselâm*'ı göğe yükselttiği zaman ona hitaben söylediğini iddia edenlerin görüşünü esas alırsak ortada problem kalmaz. Çünkü buna göre anlam onlar daha hayattayken "Ey İsa! Eğer sen onlar adına tevbe etmek sûretiyle bağışlanma dilersen" şeklinde olur ve her canlı kişi için tevbe imkânı vardır.

İkinci soru: Bağışlanmadan bahsedilen bir âyetin sonunda "Şüphesiz sen çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicisin" denilmesi daha uygun iken ***"Şüphesiz sen izzet ve hikmet sahibisin"*** sözü ile ***"Eğer onları bağışlarsan"*** sözünün nasıl bir ilişkisi vardır?

Bu soruya üç açıdan cevap verilebilir:

Birinci Cevap: Benim görüşüme göre bu söz ile Allah'a teslimiyet ve O'nu yüceltmek kastedilmiş ise ***"Şüphesiz sen izzet ve hikmet sahibisin"*** sözü daha uygundur. Çünkü hikmet teslimiyeti, izzet ise yüceltmeyi gerektirir. Azîz (izzet sahibi), "dilediği her şeyi yapan ve dilediği şeyi yaparken hiç kimse O'na üstünlük sağlayamaz ve O'nu engelleyemez" demektir. Bu söz onların bağışlanması veya bağışlanmaması konusunda yetkinin Allah'a bırakılmasını gerektirir. Çünkü Allah izzet sahibi olması sebebiyle her iki ihtimali gerçekleştirmeye de gücü yetendir ve hangisini yaparsa yapsın O'nun hikmeti gereği bu güzel bir iştir.

İkinci Cevap: Üstadımız Ebû Ca'fer b. ez-Zübeyr bu konuda şöyle demiştir: İsa *aleyhisselâm* "Şüphesiz sen çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicisin" dememiştir. Çünkü böyle deseydi onlar için bağışlanma dilemiş olurdu. O ise kâfirlere bağışlanma dilenmeyeceği için Allah'a teslimiyeti ve istekte bulunmadan işlerin yönetimini O'na bırakmayı kastetti. Bu yorum bizim görüşümüze yakındır.

Üçüncü cevap: Hocamız Hatîb Ebû Abdullah b. Raşîd, kendi devrinin belagatçılarının imamı olan hocası Hâzım b. Hâzım'ın "وَاِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ/ ***Eğer onları bağışlarsan"*** sözü üzerinde vakfettiğini ve "فَاِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ/***Şüphesiz sen izzet ve hikmet sahibisin"*** cümlesini yeni bir başlangıç yaparak okuduğunu nakletmiştir. Âyetin başındaki "اِنْ/***in"*** şart edatının cevabı "فَاِنَّهُمْ عِبَادُكَ/***Onlar senin kullarındır"*** sözüdür. Böylece sanki "sen onlara azap etsen de bağışlasan da her hâlükârda onlar senin kullarındır" demiş olmaktadır.

قَالَ اللّٰهُ هٰذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَٓا اَبَداً رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ {١١٩}

119. Allah şöyle buyuracaktır: "Bu, doğrulara, doğruluklarının fayda vereceği gündür. Onlara, içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler vardır. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte büyük kurtuluş ve kazanç budur."

هٰذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ/***Bu, doğrulara, doğruluklarının fayda vereceği gündür:*** Bu ifade bütün doğru kişileri kapsayan genel bir ifadedir, özelde ise İsa *aleyhisselâm* kastedilmektedir. Bu ifadede İsa *aleyhisselâm*'ın söylediği nakledilen sözlerde doğru olduğuna işaret vardır. Nâfi' dışındaki kıraat imamları bu âyeti mübteda veya haber olmak üzere merfu olarak "يَوْمُ/***yevmü"*** şeklinde okumuşlardır. Nâfi' ise "يَوْمَ/***yevme"*** şeklinde mansub olarak okumuştur.[312] Bu okuyuşun iki yönü vardır.

Birincisi: "يَوْمَ/***Yevme"*** kelimesinin "قَالَ/***kâle"*** fiilinin zarfı olmasıdır. Buna göre cümle "قَالَ/***kâle"***nin ma'muludür ve bu kullanım özeldir. Bu takdirde anlam "Allah bu kıssayı veya haberi bu günde söylemiştir" şeklinde olur. Ancak bu kullanım sözün güzelliğini giderdiği için uzak bir ihtimaldir.

---

312 *en-Neşr*, II, 289.

İkincisi: "هٰذَا/***Hâzâ***" kelimesinin mübteda ve "يَوْمَ/***yevme***" kelimesinin haber olmasıdır. Buna göre mahzûf bir âmil "يَوْمَ/***yevme***" kelimesini nasb etmiştir. Bunun takdiri "Bu olay, doğrulara, doğruluklarının fayda vereceği günde gerçekleşecektir" şeklindedir. Nâfi' kıraatine göre, "يَوْمَ/***yevme***" kelimesinin mebni olması caiz değildir. Çünkü burada marifeye muzaf olmuştur. Bu Fârisî ve Zemahşerî'nin görüşüdür.[313]

لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ {١٢٠}

120. Göklerin, yerin ve içlerindeki her şeyin mülkiyeti Allah'ındır. O, her şeye hakkıyla kadirdir.

---

313 Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 729.

سُورَةُ الْأَنْعَامِ

6. EN'ÂM SÛRESİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahmân Rahîm Allah'ın Adıyla

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ {١} هُوَ الَّذٖي خَلَقَكُمْ مِنْ طٖينٍ ثُمَّ قَضٰى اَجَلاً وَاَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُونَ {٢}

1. Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur. Sonra kâfirler Rableri ile denk tutuyorlar. 2. Sizi bir çamurdan yaratan sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O'dur. Bir de O'nun katında muayyen bir ecel vardır. Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz.

Ka'bu'l-Ahbâr, En'âm sûresinin başındaki âyetin Tevrat'ın başındaki âyet olduğunu söylemiştir.[314]

وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ/***Karanlıkları ve aydınlığı var eden:*** Buradaki "جَعَلَ/***ceale***" fiili "خَلَقَ/yarattı" anlamındadır.

---

314 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 252.

Karanlıklar ile gece, nur ile ise gündüz ve güneş, ay ve diğer ışıklar kastedilmektedir. Aydınlık kelimesi tüm ışık türlerini kapsaması için tekil olarak zikredilmiştir. Bu âyette Mecûsîlerin ateşe ve diğer ışık kaynaklarına kulluk etmelerine ve "iyilik ışıktan, kötülük ise karanlıktandır" şeklindeki sözlerine reddiye vardır. Çünkü yaratılmış olan şeyler ilâh ve olaylardan birinin gerçek fâili olamazlar.

ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ/*Sonra kâfirler Rableri ile denk tutuyorlar:* Yani eş ve benzer tutuyorlar. Bu ifade bir kişi ile başka birinin birbirine benzer ve yakın olduğunu ifade etmek için "Falan kişiyi falan kişi ile denk tuttum" demen gibidir. Bu cümlenin başına "ثُمَّ/***sonra***" edatının getirilmesi göklerle yerin ve karanlıklarla aydınlığın yaratılmasındaki mucizelerin ortaya çıkmasından sonra Rablerini putları ile denk tutmalarının yanlışlığını göstermektedir. Bir sonraki âyetteki "ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُونَ/ ***Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz***" ifadesi de benzer şekilde Allah'ın onları diriltmesi ve öldürmesi belli olduktan sonra onların hâlâ şüphe etmelerinin yanlışlığını ifade etmektedir. Bu ifadenin altında onların bu davranışlarına şaşırma ve kınama anlamı mevcuttur.

الَّذِينَ كَفَرُوا/*Kâfirler:* Burada bütün müşrikler kastedilmektedir. Karanlıklar ve aydınlığın zikredilmesi sebebiyle Mecûsîlerin ve Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yakınında olmalarından dolayı putperestlerin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Zira Kur'ân'ın pek çok yerinde müşriklere reddiye vardır.

خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ/*Sizi bir çamurdan yaratan:* Yani babanız Âdem'i bir çamurdan yaratan.

ثُمَّ قَضٰى اَجَلاً وَاَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ/*Sonra eceli takdir eden ancak O'dur. Bir de O'nun katında muayyen bir ecel vardır:* Bu âyetteki geçen birinci ecel ile "ölüm," ikinci ecel ile "kıyamet günü" kastedilmektedir ve onun zamanını kendine ait kılmıştır. Çünkü onun zamanını kendi ilmine saklamıştır. Bir görüşe göre birinci ecel ile "uyku," ikinci ecel ile "ölüm" kastedilmektedir. Bu cümlenin başına "ثُمَّ/***sonra***" edatının gelmesi olayların gerçekleşme sırasını değil haber verme sırasını belirtmek içindir. Çünkü kaza yaratmanın önüne geçmektedir.

وَهُوَ اللّٰهُ فِي السَّمٰوَاتِ وَفِي الْاَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ {٣}

3. O, göklerde ve yerdeki tek Allah'tır. Gizlinizi, açığınızı bilir ve ne kazanacağınızı da bilir.

وَهُوَ اللّٰهُ فِي السَّمٰوَاتِ وَفِي الْاَرْضِ/***O, göklerde ve yerdeki tek Allah'tır:*** Burada "göklerde ve yerdeki" sözü tıpkı ***"Gökteki ilâh da O'dur, yerdeki ilâh da O'dur"***[315] âyetinde olduğu gibi Allah lafzıyla bağlantılıdır. "Doğuda ve batıda mü'minlerin emiri olan halife" denilmesi de böyledir. Bu âyette harfi cer ile mecrurun mahzûf bir ismi fâil ile bağlantılı haber konumunda olması da muhtemeldir. Bu takdire göre anlam birinci tercih ile yakın olmaktadır. Bir görüşe göre ***"Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir"***[316] âyetinde belirtildiği gibi Allah ilmi ile göklerde ve yerde bulunmaktadır. Birinci görüş tercihe daha şayan ve daha fasihtir. Çünkü Allah lafzı, ilim, kudret, hikmet ve diğer bütün sıfatları veciz bir şekilde kendisinde toplamaktadır. İkinci görüş, âyetin devamındaki ***"Gizlinizi, açığınızı bilir"*** ifadesinin Allah'ın her şeye muttali olması ve her şeyi bilmesini vurgulaması sebebiyle tercih edilir.

Bir görüşe göre ***"göklerde ve yerde"*** ifadesi mahzûf bir kelime ile bağlantılıdır. Bu takdire göre anlamı "Allah, göklerde ve yerde ibadet edilendir" şeklinde olur. Bu mahzûf kelime Allah lafzının sıfatıdır. Bu ve birinci görüşe göre Allah lafzı mübtedanın haberi olur. ***"Göklerde ve yerde"*** ifadesini haber olarak kabul ettiğimiz takdirde ise Allah lafzı "هو/hüve" zamirinden bedel olur.

وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ اٰيَةٍ مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِمْ اِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ {٤}

4. Rablerinin âyetlerinden onlara bir âyet gelmeyedursun, o âyetlerden ille de yüz çevirirler.

---

315 Zuhruf 43/84.
316 Hadîd 57/4.

Bu âyette geçen birinci "مِنْ/***min***" harfi zait, ikincisi ise ba'zıyye ve cinsin beyanı içindir.

فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ اَنْبٰٓؤُا مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ {٥}

5. Gerçekten onlar, kendilerine Hak geldiğinde onu yalanlamışlardı. Fakat yakında onlara alay ettikleri şeyin haberleri gelecektir.

بِالْحَقِّ/***Hakkı:*** Yani Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in getirdikleri.

فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ/***Fe sevfe ye'tîhim:*** Bu ifade kâfirleri âyetler ile alay etmeleri sebebiyle azap ve cezalandırma ile tehdit etmektedir.

اَلَمْ يَرَوْا كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْاَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ وَاَرْسَلْنَا السَّمَٓاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَاراً وَجَعَلْنَا الْاَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ فَاَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَاَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْناً اٰخَرِينَ {٦}

6. Görmediler mi ki, onlardan önce yeryüzünde size vermediğimiz bütün imkânları kendilerine verdiğimiz, göğü üzerlerine bol bol indirip evlerinin altından ırmaklar akıttığımız nice nesilleri helâk ettik. Biz onları, günahları sebebiyle helâk ettik ve onların ardından başka nesiller yarattık.

اَلَمْ يَرَوْا كَمْ اَهْلَكْنَا/***Görmediler mi ki, nice nesilleri helâk ettik:*** Burada kâfirlere hitap edilmektedir.

قَرْن/***Karn:*** "Yüz yıl" anlamındadır. Bu kelimenin yetmiş veya kırk yıl anlamına geldiği yönünde görüşler de mevcuttur.

مَكَّنَّاهُمْ فِي الْاَرْضِ/***Yeryüzünde bütün imkânları kendilerine verdiğimiz:*** Buradaki "هُمْ/hüm" zamiri ile helak edilen nesiller kastedilmektedir.

مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ/***Size vermediğimiz bütün imkânları:*** Burada nüzûl döneminde yaşayan bütün mü'min ve kâfirlere hitap edilmektedir.

وَاَرْسَلْنَا السَّمَّاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا/***Göğü üzerlerine bol bol indirdik:*** Burada "gök" kelimesi, yağmur, bulut veya hakiki manada gökyüzü anlamındadır. "مِدْرَارًا/***Midrâran"*** kelimesi mübalağa ve çokluk ifade etmektedir. Yağmur çok yağdığı zaman "درّ المطر/derru'l-matar" denilir.

فَاَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ/***Onları, günahları sebebiyle helâk ettik:*** Yani onlar inkâr ve isyan ettiler, biz de onları helak ettik. Bu ifade önceki nesillerin daha güçlü ve imkân sahibi olmalarına rağmen helak edildikleri gibi kendilerinin de helak edilebileceğini bildirmek sûretiyle kâfirler için bir tehdittir.

وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَاباً فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِاَيْدِيهِمْ لَقَالَ
الَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ {٧}

7. Eğer sana kâğıt üzerine yazılmış bir kitap indirseydik de onlar elleriyle onu tutmuş olsalardı, kâfirler yine de "Bu, apaçık büyüden başka bir şey değildir" derlerdi.

وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَاباً فِي قِرْطَاسٍ/***Eğer sana kâğıt üzerine yazılmış bir kitap indirseydik:*** Bu âyet onların daha açık âyetler gelse bile iman etmeyeceklerini haber vermektedir.

فَلَمَسُوهُ بِاَيْدِيهِمْ/***Elleriyle onu tutmuş olsalardı:*** Bu ifadeyle şüphelerinin giderilmesi için onlara, bu kitabın sayfalarını açıp çevirme imkânı verilse bile yine de inkârda inat edecekleri vurgulanmaktadır.

Bu âyetin nüzûl sebebi onlardan bazılarının Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e söylemiş oldukları "Gökten seni tasdik etmemizi emreden bir kitap getirmedikçe sana iman etmem. Ancak bu durumda seni tasdik ederim" şeklindeki sözleri olabilir.[317]

---

317 Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 180. Bu hadis, Kelbî'den isnadsız olarak rivayet edilmiştir ve zayıftır.

وَقَالُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَلَوْ اَنْزَلْنَا مَلَكاً لَقُضِيَ الْاَمْرُ ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ {٨}

8. "Muhammed'e bir melek indirilseydi ya!" dediler. Eğer biz bir melek indirseydik elbette hüküm verilmiş olurdu, sonra kendilerine göz bile açtırılmazdı.

وَقَالُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ/***"Muhammed'e bir melek indirilseydi ya!" dediler:*** Bu âyet bazı müşriklerin isteğini anlatmaktadır. Rivayet edildiğine göre Âs b. Vâil, Nadr b. el-Hâris, Zem'a b. el-Esved ve Esved b. Abdiyegûs, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Ey Muhammed! senin yanında bir melek olsa ya" dediler.[318]

وَلَوْ اَنْزَلْنَا مَلَكاً لَقُضِيَ الْاَمْرُ/***Eğer Biz bir melek indirseydik elbette hüküm verilmiş olurdu:*** İbn Abbâs bu âyet hakkında şöyle demiştir: "Bu âyetin manası 'Eğer biz bir melek indirseydik ve onlar yine de inkâr etselerdi azap onlar için bir an önce gelirdi' şeklindedir."[319] Bu yoruma göre bu sözde hazif bulunmaktadır. Bu takdirde, ***"iş bitirilmiş olurdu"*** ifadesi azaplarının öne alınmasını ifade etmektedir. Bir görüşe göre anlam "Biz bir melek indirseydik onun görünüşünün dehşetiyle ölürlerdi" şeklindedir. Bu yoruma göre hükmün verilmesi, ölüm anlamına gelmektedir.

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكاً لَجَعَلْنَاهُ رَجُلاً وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ {٩}

9. Eğer onu bir melek kılsaydık muhakkak ki onu insan sûretine sokar, onları yine düşmekte oldukları kuşkuya düşürürdük.

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكاً لَجَعَلْنَاهُ رَجُلاً/***Eğer onu bir melek kılsaydık muhakkak ki onu insan sûretine sokardık:*** Yani peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak yine bir insan sûretinde olurdu. Çünkü onlar meleği asli sûretinde görmeye güç yetiremezler.

وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ/***Onları yine düşmekte oldukları kuşkuya düşürürdük:*** Yani yine de onları, kendilerini ve içlerindeki

---

318 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, IV, 1265. İsnadında kopukluk vardır.

319 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 268. Zayıf bir isnadla ve buradakine yakın bir lafızla rivayet etmiştir.

zayıfları düşürmekte oldukları şüpheye düşürürdük. Onlar meleği bir insan sûretinde gördükleri zaman “Bu melek değil, insan” derlerdi.

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ {١٠}

10. Senden önceki peygamberlerle de alay edilmişti, bu yüzden onlarla alay edenleri alay ettikleri şey kuşatmıştı.

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ/Senden önceki peygamberlerle de alay edilmişti: Bu âyet ile Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’in kavminden gördüğü kötü muamele karşısında onu teselli etmek için önceki peygamberlerin durumundan haber verilmektedir.

فَحَاقَ/Kuşatmıştı: Yani onları çevrelemişti. Burada öncekilerin başına gelenlerin anlatılması kâfirlere yönelik bir tehdittir.

قُلْ سِيرُوا فِي الْاَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ {١١}

11. De ki: Yeryüzünde dolaşın, sonra yalanlayanların sonunun nasıl olduğuna bakın!

“***قُلْ سِيرُوا فِي الْاَرْضِ/De ki: Yeryüzünde dolaşın:*** Bu âyet kendilerinden önce helak olmuş kâfirlerin yaşadıkları yerleri görmek sûretiyle onların durumundan ibret almayı teşvik etmektedir.

ثُمَّ انْظُرُوا/Sonra bakın!: Zemahşerî bu âyet ile ilgili olarak şöyle demiştir: Eğer “‘***فَانْظُرُوا/bakın’*** ve ‘***ثُمَّ انْظُرُوا/sonra bakın’*** ifadelerinin arasında ne fark vardır?” diye sorarsan şöyle cevap veririm: “***فَانْظُرُوا/Bakın***” ifadesinde bakmak yolculuk için bir sebep kılınmaktadır. Sanki “bakmak için yolculuk edin” denilmektedir. “***قُلْ سِيرُوا فِي الْاَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا/Yeryüzünde dolaşın, sonra bakın”*** ifadesi ise “Ticaret ve diğer amaçlarla yolculuk etmenin mübah, helak olanlara bakmanın ise gerekli olduğunu” belirtmektedir. Mübah ile gerekli olanın arasını ayırmak amacıyla iki iş “ثُمَّ/sonra” edatı ile tertip edilmiştir.

قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلْ لِلّٰهِ كَتَبَ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ اَلَّذِينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ {١٢}

12. "Göklerde ve yerde olanlar kimindir?" diye sor. "Allah'ındır" de. O, merhamet etmeyi kendi zatına farz kıldı. Sizi, varlığında şüphe olmayan kıyamet gününde elbette toplayacaktır. Kendilerini ziyana sokanlar var ya işte onlar inanmazlar.

قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلْ لِلّٰهِ/***"Göklerde ve yerde olanlar kimindir?" diye sor. "Allah'ındır" de:*** Bu âyet ile tevhit inancının doğruluğuna ve şirkin geçersizliğine bir delil sunulmaktadır. Bu delil de kâfirlere bir kanıt sunmak için soru şeklinde gelmiştir. Öncelikle, ***"Göklerde ve yerde olanlar kimindir?"*** diye sormuştur. Sonra bu soruya ***"Allah'ındır"*** şeklinde cevap vermiştir. Çünkü kâfirler de zorunlu olarak bu soruya aynı cevabı vermektedirler. Böylelikle de göklerde ve yerde olanların kendisine ait olduğu gerçek ilâhın Allah olduğunu ispat etmektedir. Soru soranın kendi sorusuna cevap vermesi ancak karşısındaki kişinin ileri sürülen delile aykırı bir cevabı olmadığı durumlarda ifadeye güzellik katmaktadır.

كَتَبَ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ/***O, merhamet etmeyi kendi zatına farz kıldı:*** Yani hükmetti. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şu hadisi bu ifadenin tefsiri mahiyetindedir. ***"Allah gökleri ve yeri yaratmadan önce içerisinde 'Rahmetin gazabımı geçmiştir' hükmü bulunan bir ferman yazmıştır."***[320] Başka bir rivayette ise ***"Gazabıma üstün gelmiştir"*** şeklinde geçmektedir.

لَيَجْمَعَنَّكُمْ/***Sizi, elbette toplayacaktır:*** Bu ifade öncesinden bağımsızdır ve mahzûf bir yeminin cevabıdır. Bir görüşe göre, öncesinde zikredilen rahmetin açıklamasıdır. Bu takdirde anlamı "sizi toplaması rahmettir" şeklinde olmaktadır. Ancak bu fiilin sonunda tekit amaçlı şeddeli "nun" harfinin konumundan farklı yerde gelmesi -ki bu şeddeli "nun" sadece

---

320 Buhârî, no: 6986. Bu hadis Müslim'de ***"Rahmetim gazabıma üstün gelmiştir"*** şeklinde geçmektedir. Bk. Müslim, no: 9148; İbn Mâce, no: 189.

yeminin cevabında gelir- veya gerekli olmayan yerde bulunması sebebiyle bu görüş zayıftır.

اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ/***Kıyamet gününde:*** Bir görüşe göre buradaki "اِلٰى/***ilâ***" edatı "في/fî" manasındadır. Ancak bu görüş zayıftır. Doğru olan görüş onun anlamı gereği "hedef, sonuç" belirtmesidir.

اَلَّذ۪ينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ/***Kendilerini ziyana sokanlar var ya işte onlar inanmazlar:*** Buradaki "اَلَّذ۪ينَ/***ellezîne***" ism-i mevsulü mübteda, haberi ise "فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ/***onlar inanmazlar***" ifadesidir. Zeccâc'a göre haberin başına "فَ/fe" edatının gelme sebebi cümlenin şart anlamı taşıması sebebiyledir. Zeccâc'ın bu görüşü güzeldir. Zemahşerî'ye göre ise "اَلَّذ۪ينَ/ellezîne" zem olduğu için mansub veya gizli bir mübtedanın haberi olması sebebiyle merfudur.[321] Bir görüşe göre ise "لَيَجْمَعَنَّكُمْ/***Sizi, elbette toplayacaktır***" fiilindeki zamirden bedeldir ancak bu görüş zayıftır. Başka bir görüşe göre ise münadadır. Bu görüş ise tamamen geçersizdir.

وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ {١٣}

13. Gecede ve gündüzde barınan her şey O'nundur. O her şeyi işitendir, bilendir.

وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي الَّيْلِ وَالنَّهَارِ/***Gecede ve gündüzde barınan her şey O'nundur:*** Bu cümle bir önceki âyette geçen "قُلْ لِلّٰهِ/***De ki: Allah'ındır***" ifadesi üzerine atıftır. "سَكَنَ/***Sekene***" fiili "barınmak, bir yerde ikamet etmek" anlamına gelen "سُكْنٰى/süknâ" masdarından türemiştir. Bir görüşe göre "hareketsiz, durağan olmak" anlamına gelen "سُكُونٌ/sükûn" masdarından türemiştir. Ancak bu görüş zayıftır. Çünkü buna göre nesneler ya hareketsiz ya da hareketli olur ki "hareketsiz olanlar" ifadesi bütün varlıkları kapsamaz. Oysa bu âyette Allah'ın mülkiyetinde olan bütün varlıklar kastedilmektedir.

321 Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 542.

قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ قُلْ اِنّ۪ٓي اُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ اَوَّلَ مَنْ اَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿١٤﴾

14. De ki: "Gökleri ve yeri yoktan var eden, yedirdiği hâlde yedirilmeyen Allah'tan başkasını mı dost edineceğim!" De ki: "Bana Müslüman olanların ilki olmam emredildi ve 'sakın müşriklerden olma!' (denildi)."

قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَتَّخِذُ وَلِيًّا/***De ki: Allah'tan başkasını mı dost edineceğim!:*** Kâfirlere bir delil sunmak ve Allah'tan başkalarının O'na ortak olmadığı özellikleri söylemek sûretiyle onlara reddiye ifade etmektedir.

اَوَّلَ مَنْ اَسْلَمَ/***Müslüman olanların ilki:*** Yani bu ümmetten. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Müslüman olmada ümmetini geçmiştir.

وَلَا تَكُونَنَّ/***Sakın olma!:*** Bu sözde hazif vardır. Buna göre anlam "Bana 'Sakın müşriklerden olma!' denildi" şeklinde olur. Veya "اُمِرْتُ/***bana emredildi"*** üzerine atfedilmiştir. Bu takdirde ise cümlede hazif yoktur. Mana ise "Müslüman olmakla emrolundum, şirk koşmaktan yasaklandım" şeklinde olur.

قُلْ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبّ۪ي عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿١٥﴾ مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْمُب۪ينُ ﴿١٦﴾

15. De ki: "Ben, Rabbim'e isyan edersem gerçekten büyük bir günün (kıyametin) azabından korkarım. 16. O gün kim kurtarılırsa, Allah onu esirgemiştir. İşte apaçık kurtuluş budur."

مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ/***O gün kim kurtarılırsa, Allah onu esirgemiştir:*** Yani kıyamet günü azap kimden savuşturulursa demek ki Allah o kişiye acımıştır. Bu âyetteki "يُصْرَفْ/***yüsrafü"*** fiili fâili Allah olmak üzere "يَصْرِفْ/***yesrifü"*** şeklinde okunmuştur. Buna göre anlam "O gün Allah kimi kurtarırsa" şeklinde olur.

وَذٰلِكَ/İşte budur: Burada azabın savuşturulmasına veya rahmete işaret edilmektedir.

وَاِنْ يَمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُٓ اِلَّا هُوَ وَاِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ {١٧}

17. Eğer Allah seni bir zarara uğratırsa, onu kendisinden başka giderecek yoktur. Ve eğer sana bir hayır verirse, şüphesiz O her şeye kadirdir.

وَاِنْ يَمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ/Eğer Allah seni bir zarara uğratırsa: Buradaki "**يَمْسَسْكَ/yemseske**" fiili "يُصِبْكَ/sana isabet ettirirse" anlamındadır. Zarar; hastalık ve bunun dışındaki bütün zarar verici şeylerdir. Bu âyet zarar ve fayda verme konusunda Allah'ın tek yetkili olduğunun delilidir. Aynı şekilde bundan sonraki sıfatların da bir delili olup aynı zamanda müşriklere de bir reddiyedir.

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِه۪ وَهُوَ الْحَك۪يمُ الْخَب۪يرُ {١٨} قُلْ اَيُّ شَيْءٍ اَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللّٰهُ شَه۪يدٌ بَيْن۪ي وَبَيْنَكُمْ وَاُو۫حِيَ اِلَيَّ هٰذَا الْقُرْاٰنُ لِاُنْذِرَكُمْ بِه۪ وَمَنْ بَلَغَ اَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ اَنَّ مَعَ اللّٰهِ اٰلِهَةً اُخْرٰى قُلْ لَٓا اَشْهَدُ قُلْ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌ وَاِنَّن۪ي بَر۪يٓءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ {١٩}

18. O, kullarının üstünde her türlü tasarrufa sahiptir. O, hüküm ve hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır. 19. De ki: "Hangi şey şehadetçe en büyüktür?" De ki: "Benimle sizin aranızda Allah şahittir. Bu Kur'ân bana, kendisiyle sizi ve ulaştığı herkesi uyarmam için vahyolundu. Yoksa siz, Allah ile beraber başka ilâhlar olduğuna şahitlik mi ediyorsunuz?" De ki: "Ben şahitlik etmem." De ki: "O ancak bir tek Allah'tır, ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden kesinlikle uzağım."

قُلْ اَيُّ شَيْءٍ اَكْبَرُ شَهَادَةً/De ki: Hangi şey şehadetçe en büyüktür?: Bu ifade, üzerine maksadın bina edildiği cevabı gerektiren bir sorudur ve bu

soruda Allah hakkında "şey" ifadesinin kullanılabileceğine delil vardır. Ancak hiçbir şey O'nun benzeri değildir.

قُلِ اللّٰهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ/De ki: Benimle sizin aranızda Allah şahittir: Bu ifadeyi iki şekilde anlamak mümkündür.

Birincisi: Allah lafzı mübteda, "**شَهِيدٌ/şahittir**" kelimesi haberdir.

İkincisi: Bu görüşe göre "**قُلِ اللّٰهُ/De ki: Allah**" ifadesi "**قُلْ اَيُّ شَيْءٍ اَكْبَرُ شَهَادَةً/Hangi şey şahadetçe en büyüktür?**" sorusunun cevabıdır ve "Allah şehadetçe en büyüktür" anlamına gelmektedir. Sonrası ise yeni bir cümle başlangıcıdır ve "O, benimle sizin aranızda şahittir" şeklinde takdir edilmektedir. Birinci mana, herhangi bir gizli öge takdir edilmemesi, ikinci görüş ise soruya uygun olması sebebiyle tercihe daha layıktır. Bu soru "İnsanların en büyüğü kimdir?" sorusu gibidir. Cevap olarak "Falan kişi" denilir ve bu kısa cevap "Falan kişi insanların en büyüğüdür" takdirindedir. Bu âyetle, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in doğruluğuna ve onun peygamberliğine delalet eden mucizesinin izharına, şehadetçe en büyük olan Allah'ın şahitlik ettiği kastedilmektedir.

وَمَنْ بَلَغَ/Ve ulaştığı herkesi: Bu ifade "**لِاُنْذِرَكُمْ/sizi uyarmak için**" kelimesindeki ***"sizi"*** zamirine atfedilmiştir. "بَلَغَ/Beleğa" fiilinin fâili "Kur'ân"dır, mef'ûlü ise "**مَنْ/men**" ismi mevsulüne dönen mahzûf bir zamirdir. Buna göre âyetin manası şu şekilde olur. "Bu Kur'ân bana muhatapları uyarmak için -ki onlar Mekke halkıdır- ve kıyamet gününe kadar bu Kur'ân'ın ulaştığı Arap olan ve olmayan herkesi uyarmak için vahyedildi."

Saîd b. Cübeyr bu âyet hakkında şöyle demiştir. "Kur'ân kime ulaşırsa o kişi sanki Efendimiz Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'i görmüş gibi olur."[322] Bir görüşe göre "Büluğ çağına ulaşanları uyarmak için" anlamındadır, ancak bu uzak bir ihtimaldir.

اَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ/Yoksa siz, şahitlik mi ediyorsunuz?: Bu âyet müşriklerin şirk koştuklarını vurgulamakta sonra da "**لَا اَشْهَدُ/Ben şahitlik**

---

322 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, no: 13120. Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'den rivayet etmiştir.

etmem" sözüyle Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu düşünceden uzak olduğu bildirilmektedir. Sonrasında ise Allah'ın birliğine şahitlik edilmektedir. Bu âyetin kâfirlerden bir grubun Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Ey Muhammed! Allah ile birlikte başka bir ilâh biliyor musun?" diye sormaları üzerine indiği rivayet edilmektedir.[323]

اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَٓاءَهُمْ
اَلَّذِينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ {٢٠}

20. Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Kendilerini ziyan edenler var ya, işte onlar inanmazlar.

"يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَٓاءَهُمْ/*Onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar:* Bu ifade ile ilgili açıklama Bakara sûresinin 146. âyetinde yapılmıştı.

اَلَّذِينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ/*Kendilerini ziyan edenler var ya, işte onlar inanmazlar:* Bu cümlede "اَلَّذِينَ/***ellezîne"*** ism-i mevsulü mübteda, "فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ/***onlar inanmazlar"*** bölümü ise haberdir. Bir görüşe göre ise "اَلَّذِينَ/***ellezîne"*** kelimesi "اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ/***Kendilerine kitap verdiklerimiz"*** ifadesinin sıfatıdır. Ancak bu görüş geçersizdir. Çünkü kendilerine kitap verilenler, burada kâfirlere karşı bir delil sunulmak amacıyla şahit gösterilmektedir.

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِباً اَوْ كَذَّبَ
بِاٰيَاتِهِ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ {٢١}

21. Yalan sözlerle Allah'a iftira edenden veya O'nun âyetlerini yalanlayandan daha zalim kimdir! Şüphe yok ki, zalimler kurtuluşa ermezler!

---

323 İbn Hişâm II, 217; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 293. Bu rivayet zayıftır.

وَمَنْ اَظْلَمُ/***Daha zalim kimdir!:*** Bu ifade soru kalıbındadır ancak "daha zalim kimse yoktur" anlamındadır.

مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ/***Allah'a iftira edenden:*** Bu ifade ile Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*, Allah'a iftira etme töhmetinden kurtarılmakta ve kâfirlerin ona nispet ettikleri yalancılık suçlamasında masumiyeti ortaya konulmaktadır. Burada sözü edilen "Allah'a iftira" ile kâfirlerin O'na ortaklar ve çocuklar nispet etmelerinin de kastedilmiş olması muhtemeldir.

اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِهِ/***O'nun âyetlerini yalanlayandan:*** O'nun alametleri ve delillerini.

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعاً ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ اَشْرَكُوا اَيْنَ
شُرَكَاۤؤُكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ {٢٢}

22. O gün onları hep birden toplayacağız; sonra da Allah'a ortak koşanlara "Nerede iddia ettiğiniz ortaklarınız?" diyeceğiz.

اَيْنَ شُرَكَاۤؤُكُمْ/***Nerede ortaklarınız?:*** Bu söz onları kınama amacıyla söylenecektir.

تَزْعُمُونَ/***İddia ettiğiniz:*** Yani Allah'ın ortağı olduğunu iddia ettiğiniz ilâhlar. Manadan anlaşıldığı için "ilâhlar" kelimesi âyette hazfedilmiştir.

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ/***O gün onları toplayacağız:*** Bu ifadenin âmili mahzûftur.

ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ اِلَّٓا اَنْ قَالُوا وَاللّٰهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ {٢٣}

23. Sonra onların fitneleri, "Rabbimiz Allah hakkı için biz ortak koşanlar olmadık!" demekten başka bir şey olmadı.

ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ/***Sonra onların fitneleri olmadı:*** Buradaki "fitne"nin "küfür" anlamında olması muhtemeldir. Yani onlar, küfürlerinin sonucunda ancak bu davranışlarını inkâr ettiler ve masum olduklarını

söylediler. Bir görüşe göre ***"fitneleri"*** kelimesi "mazeretleri" anlamındadır. Başka bir görüşe göre ise "sözleri" anlamındadır.

Bu âyetteki "فِتْنَتُهُمْ/***onların fitneleri"*** kelimesi "كان/kâne"nin haberi kabul edilerek "فِتْنَتَهُمْ/***fitnetehüm"*** şeklinde mansub olarak da okunmuştur. Bu takdirde "كان/kâne"nin ismi "اَنْ قَالُوا/***demeleri"*** ifadesidir. Ayrıca "كان/kâne"nin ismi olmak üzere merfu olarak "فِتْنَتُهُمْ/***fitnetühüm"*** şeklinde okunmuştur, haberi ise "اَنْ قَالُوا/***demeleri"*** ifadesi olmaktadır.[324]

وَاللّٰهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ/Rabbimiz Allah hakkı için biz ortak koşanlar olmadık!: Bu ifadeyle kendilerinin şirk koştuklarını inkâr etmektedirler. Eğer Nisâ sûresinde ***"Allah'tan hiçbir sözü gizleyemezler"***[325] buyurulduğu hâlde "Bunu nasıl inkâr ediyorlar?" diye soracak olursan, bunun cevabı şu şekildedir. Bu, insan toplumlarının ve ülkelerin değişmesi ile farklılaşmaktadır. Bir toplum bunu gizlerken başkaları ikrar etmektedirler. Bir ülkede gizlerlerken, başka bir ülkede ikrar etmektedirler. Çünkü kıyamet günü uzun bir zamandır. İbn Abbâs bu konuda şöyle demiştir: "Bu soru sorulduğu zaman onlar azaptan kurtulmayı umarak şirk koştuklarını inkâr ettiler. Bunun üzerine Allah onların ağızlarına mühür basmış ve azalarını konuşturmuştur. Onlar da Allah'tan hiçbir sözü gizlemezler."[326]

اُنْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ {٢٤}
وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ
وَفِي اٰذَانِهِمْ وَقْرًا وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا حَتّٰٓى اِذَا جَٓاؤُكَ
يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُٓوا اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ {٢٥}

24. Gör ki, kendi aleyhlerine nasıl yalan söylediler ve uydurdukları şeyler kendilerinden nasıl kaybolup gitti! 25. Onlardan seni dinleyen de vardır. Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne perdeler,

---

324 İbn Kesîr, İbn Âmir ve Hafs "فِتْنَتُهُمْ" şeklinde merfu olarak, diğerleri ise "فِتْنَتَهُمْ" şeklinde mansub olarak okumuşlardır. Bk. *en-Neşr*, II, 290.
325 Nisâ 4/42.
326 İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 327.

kulaklarına da ağırlık verdik. Onlar her türlü mucizeyi görseler bile yine de ona inanmazlar. Hatta o kâfirler sana geldiklerinde "Bu Kur'ân eskilerin masallarından başka bir şey değildir" diyerek seninle tartışırlar.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَ/***Onlardan seni dinleyen de vardır:*** Bu cümlede "onlar" ile kâfirler kastedilmektedir. "يَسْتَمِعُ/***Dinlemek"*** fiilini topluluk yapmasına rağmen tekil gelme sebebi "مَنْ/men" ism-i mevsulü üzerine hamledilmesidir.

وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ/***Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne perdeler verdik:*** "اَكِنَّةً/***Ekinneten"*** kelimesi "perde, örtü" anlamına gelen "كِنَانٌ/kinân" kelimesinin çoğuludur. "اَنْ يَفْقَهُوهُ/***Onu anlamaları"*** ifadesi cümlede mef'ûlün li-eclih konumundadır. Buna göre "anlamalarını hoş görmediğimiz için" takdirindedir. Âyetin anlamı şu şekilde olur: "Allah, Kur'ân'ı dinledikleri zaman onlar ile Kur'ân'ı anlamaları arasına girmiştir." Perdeler ve ağırlıklar mübalağa ifade amacıyla mecazen zikredilmiştir.

اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ/***Eskilerin masalları:*** Yani eskilerin kıssaları ve haberleri. "اَسَاطِيرُ/***Esâtîr"*** kelimesi "اَسْطَارٌ/estâr" ve "أُسْطُورَةٌ/üstûra" kelimelerinin çoğuludur. Süheylî şöyle demiştir: Kur'ân'da her nerede "eskilerin masalları" sözü geçiyorsa bunu söyleyen Nadr b. el-Hâris'tir. O, İran topraklarına gittiği zaman onların krallarının hikâyelerini öğrenmişti ve "Benim söylediklerim, Muhammed'in söylediklerinden daha güzeldir" diyordu.[327]

وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْـَٔوْنَ عَنْهُ وَاِنْ يُهْلِكُونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ {٢٦}

26. Onlar, hem vazgeçirmeye çalışırlar hem de kendileri uzaklaşırlar. Oysa onlar farkında olmadan ancak kendilerini helak ederler.

وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْـَٔوْنَ/***Onlar, hem ondan vazgeçirmeye çalışırlar hem de kendileri uzaklaşırlar:*** Burada "onlar" denilirken kâfirler, "ondan"

---

327 İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, II, 344.

denilirken ise Kur'ân kastedilmektedir. Buna göre cümlenin manası "Onlar insanları Kur'ân'a iman etmekten vazgeçirmeye çalışırlar ve kendileri de ondan uzaklaşırlar" şeklinde olmaktadır. "يَنْئَوْنَ/***Yen'evne***" fiilinin kökü olan "نأي/ne'yün" kelimesi "uzak olmak, uzaklaşmak" anlamına gelmektedir.

Bir görüşe göre âyette "ondan" denilirken Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* kastedilmektedir. Bu görüşe göre "يَنْهَوْنَ عَنْهُ/***yen'evne anhu***" ibaresi "İnsanların Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e zarar vermesini engellerler" anlamındadır. Ancak onlar bununla birlikte Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'den uzak dururlar. Bu yoruma göre âyette Ebû Tâlib ve onunla birlikte Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'i koruyan ancak Müslüman olmayan kişiler kastedilmektedir.

"يَنْهَوْنَ/***Yenhevne***" ve "يَنْئَوْنَ/***yen'evne***" kelimelerinde cinas sanatının bir türü kullanılmıştır.

وَلَوْ تَرَى اِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا
نُكَذِّبَ بِاٰيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ {٢٧}

27. Onların ateşin karşısında durdurulup "Ah, keşke geri gönderilsek de bir daha Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve inananlardan olsak!" dediklerini bir görsen!

وَلَوْ تَرَى اِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ/***Onların ateşin karşısında durdurulduklarını zamanı bir görsen:*** Burada "eğer, -se, -sa" anlamına gelen "لَوْ/***lev***" edatının cevabı mahzûftur.

Benzer ifadeler içeren En'âm sûresindeki "وَلَوْ تَرَى اِذْ وُقِفُوا عَلَى رَبِّهِمْ/***Onların Rablerinin karşısında durduruldukları zamanı bir görsen***" âyetinde de cevap, âyeti işiten kişinin kendi takdir ettiği mana daha beliğ olacağı için hazfedilmiştir. Yani onların Rablerinin karşısında durduruldukları zamanı bir görsen, muhakkak kötü ve korkunç bir manzara görürdün.

İbn Atiyye'ye göre, durdurulmaları, hapsedilmeleri anlamına gelmektedir. Durdurulmaları ifadesiyle ateşe girdikleri, onu bizzat gördükleri ve yaklaştıkları zaman kastedilmektedir.

Bu âyette "إِذْ/***iz***" edatı bu olayın sanki geçmişte gerçekleşmiş gibi kesin olduğunu belirtmek için "إِذَا/izâ" yerine kullanılmıştır.

يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ/*Ah, keşke geri gönderilsek de yalanlamasak:* Bu âyetteki "نُكَذِّبَ/***nükezzibe***" kelimesi merfu olarak da okunmuştur. Buna göre yeni bir başlangıç ifadesi olur ve umudu kesmeyi ifade eder. Sîbeveyh bu duruma "Beni çağır, ben dönmem" sözünü örnek göstermektedir. Bu ifadenin "yalanlayanlardan olmadığımız hâlde geri döneriz" takdirinde hâl olması veya "geri gönderiliriz ve yalanlamayız" anlamında "نُرَدُّ/***nüraddü***" fiilinin üzerine atıf olması da muhtemeldir.

Bu fiil "لَوْ/***lev***" edatının cevabında "vav"dan sonra gizli bir "أَنْ/en" edatı takdir edilmek sûretiyle "نُكَذِّبَ/***nükezzibe***" şeklinde mansub olarak da okunmuştur.

بَلْ بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا
لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ {٢٨}

28. Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler kendilerine göründü. Eğer geri gönderilseler yine kendilerine yasak edilen şeylere döneceklerdir. Zira onlar gerçekten yalancıdırlar.

بَلْ بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ/*Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler kendilerine göründü:* Bu âyetin manası şöyledir: "Kıyamet günü amellerinin kayıtlı olduğu sahîfelerde dünyada gizlemiş oldukları ayıpları ve kabahatleri ortaya çıkacaktır." Bir görüşe göre bu âyet ehl-i kitaptan bahsetmektedir. Buna göre, onların Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in peygamberliği hakkında gizledikleri bilgiler ortaya çıkacaktır. Bir başka görüşe göre ise âyet münafıklar hakkındadır. Yani onların gizledikleri kâfirlikleri ortaya çıkacaktır. Bu iki görüşün doğru olma ihtimali uzaktır. Çünkü âyetin öncesi münafıklar veya ehl-i kitap

hakkında değildir. Bir görüşe göre ise kâfirler, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* kendilerine öğüt verdiği zaman korkuyorlar ancak bu korkularını kendilerine tâbi olan insanların hissetmemeleri için gizliyorlardı. İşte bu durum kıyamet günü ortaya çıkacaktır.

وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا/**Eğer geri gönderilseler yine döneceklerdir:** Burada olmayacak bir işin eğer gerçekleşseydi nasıl olacağı bildirilmektedir. Bu da bir tek Allah'ın ilminde olan şeylerdendir.

وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ/**Onlar gerçekten yalancıdırlar:** Yani onlar bir önceki âyette zikredilen ***"Bir daha Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve inananlardan olsak"*** şeklindeki iddialarında yalancılardır. Onların yalan söylemelerinin ***"Ah, keşke geri gönderilsek"*** sözleriyle irtibatlandırılması doğru değildir. Çünkü temenni anlamı taşıyan cümlelerde doğru ve yalan ihtimali yoktur.

وَقَالُوا اِنْ هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ {٢٩}

29. Onlar, "Hayat ancak bu dünyadaki hayatımızdan ibarettir; biz bir daha da diriltilecek değiliz" demişlerdi.

وَقَالُوا اِنْ هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا/***Onlar, "Hayat ancak bu dünyadaki hayatımızdan ibarettir" demişlerdi:*** Bu âyet, ahiretteki yeniden dirilmeyi inkâr edenlerin sözlerini aktarmaktadır.

وَلَوْ تَرٰى اِذْ وُقِفُوا عَلٰى رَبِّهِمْ قَالَ اَلَيْسَ هٰذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلٰى وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ {٣٠}

30. Rablerinin huzuruna getirildikleri zaman sen onları bir görsen! Allah "Bu, gerçek değil miymiş?" diyecek. Onlar da "Rabbimize and olsun ki evet (gerçekmiş)!" diyecekler. Allah da "Öyle ise inkâr ettiğinizden dolayı azabı tadın!" diyecek.

قَالَ اَلَيْسَ هٰذَا بِالْحَقِّ/***"Bu, gerçek değil miymiş?" diyecek:*** Bu ifade onlara gerçeği bildirmeyi ve onları kınamayı amaçlamaktadır.

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللّٰهِ حَتّٰى اِذَا جَٓاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلٰى مَا فَرَّطْنَا فِيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ اَوْزَارَهُمْ عَلٰى ظُهُورِهِمْ اَلَا سَٓاءَ مَا يَزِرُونَ {٣١}

31. Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar gerçekten ziyana uğramışlardır. Nihayet onlara kıyamet vakti ansızın gelip çatınca, onlar, yüklerini sırtlarında taşıyarak diyecekler ki: "Yazıklar olsun bize, orada nasıl da ihmalde bulunmuşuz!" Dikkat edin, yüklendikleri şey ne kötüdür!

قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلٰى مَا فَرَّطْنَا فِيهَا/***Yazıklar olsun bize, onu nasıl da ihmal etmişiz!:*** Bu cümlede "onu" kelimesiyle dünya hayatı kastedilmektedir. Çünkü her ne kadar öncesinde dünya hayatı zikredilmemiş olsa da mana bunu gerektirmektedir. Bir görüşe göre "onu" kelimesiyle kıyamet kastedilmektedir. Yani "kıyametin ortamında ve ona hazırlık yapmada ihmalde bulunmuşuz" anlamındadır. Birinci görüş daha güçlüdür.

وَهُمْ يَحْمِلُونَ اَوْزَارَهُمْ عَلٰى ظُهُورِهِمْ/***Onlar, yüklerini sırtlarında taşıyarak:*** Bu ifade günahları taşımaktan kinayedir. Âyette ***"sırtlarında"*** denilmesi yüklerin genelde sırtta taşınması sebebiyledir.

Bir görüşe göre, onlar günahlarını gerçekten sırtlarında taşıyacaklardır. Bu konuda şöyle bir rivayet nakledilmektedir: Kâfir kişinin ameli en kötü şekle büründükten sonra onun üzerine binecektir. Mü'min kişi ise ameli onun için en güzel şekle büründükten sonra amelinin üzerine binecektir.[328]

اَلَا سَٓاءَ مَا يَزِرُونَ/***Dikkat edin, yüklendikleri şey ne kötüdür!:*** Bu söz onların yaptıkları amellerin ne kadar kötü olduğunu bildirmektedir.

---

328 Süddî ve Amr b. Kays'tan hasen bir isnadla rivayet edilmiştir. Bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 328; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, IV, 1281.

وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ اَفَلَا تَعْقِلُونَ {٣٢} قَدْ نَعْلَمُ اِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَاِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلٰكِنَّ الظَّالِمِينَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ {٣٣}

32. Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Müttakî olanlar için ahiret yurdu muhakkak ki daha hayırlıdır. Hâlâ akıl erdiremiyor musunuz?
33. Onların söylediklerinin seni üzmekte olduğunu biliyoruz. Aslında onlar seni yalanlamıyorlar fakat zalimler açıkça Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar.

قَدْ نَعْلَمُ اِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ/*Onların söylediklerinin seni üzmekte olduğunu biliyoruz:* Kıraat imamlarından Nâfi' bu âyetteki "***لَيَحْزُنُكَ/le-yehzunüke"*** kelimesini if'âl babından "***لَيُحْزِنُكَ/le-yuhzinüke***" şeklinde okumuştur.[329] Diğerleri ise sülasi fiil olarak "***لَيَحْزُنُكَ/le-yehzunüke"*** şeklinde okumuşlardır ki bu kullanım dil açısından daha meşhurdur.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* hakkında sihirbaz, şair ve kâhin diyenler var ya "***فَاِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ/Aslında onlar seni yalanlamıyorlar."*** Bu âyet tef'îl babından "***يُكَذِّبُونَكَ/yükezzibûneke"*** şeklinde okunursa manası "Onlar senin yalan söylediğine inanmak sûretiyle aslında seni yalanlamıyorlar, onlar ancak bildikleri hâlde hakkı inkâr ediyorlar" şeklinde olur. Âyet if'âl babından "***يُكْذِبُونَكَ/yükzibûneke"*** şeklinde okunduğunda ise manası "Onlar seni yalancı olarak görmüyorlar" şeklinde olur.[330] Bir kişinin yalancı olduğu kanaatinde olunduğu zaman "أَكْذَبْتُ فُلَانًا/ekzebtü fülânen" denilir. Tıpkı bir kişinin medhedilmesi gerektiği düşünüldüğünde "أَحْمَدْتُهُ/ahmedtühû" denildiği gibi. Bir görüşe göre her iki okunuş şekli de "tekzîb/yalanlama" anlamına gelmektedir. Sonrasında âyette "inkâr ediyorlar" denildiği için bu görüş daha doğrudur. Bu görüşü, âyetin Ebû Cehil hakkında inmiş olduğunu bildiren rivayet de desteklemektedir. Bu rivayete göre o, Allah Resûlü *sallallahu*

329 *en-Neşr*, II, 279.
330 Nâfi' ve Kisâî "يُكْذِبُونَكَ" şeklinde, diğerleri ise "يُكَذِّبُونَكَ" şeklinde okumuşlardır. Bk. İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 291.

aleyhi ve sellem'e "Ben seni yalanlamıyorum, ancak senin getirmiş olduğun şeyi yalanlıyorum" demiştir.[331] Yine Ebû Cehil, Ahnes b. Şerîk'e "Allah'a yemin olsun ki, Muhammed doğru sözlüdür ancak ben onu şeref konusunda kıskanıyorum" demiştir.[332]

وَلٰكِنَّ الظَّالِمِينَ/***Fakat zalimler:*** Bu ifade "fakat onlar" anlamındadır. Burada zamir yerine "zalimler" diye açık olarak belirtilmesi onların inatla inkâr ettiklerini belirtmek içindir.

وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلٰى مَا كُذِّبُوا وَاُوذُوا حَتّٰى اَتٰيهُمْ نَصْرُنَا وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبَأِ الْمُرْسَلِينَ {٣٤}

34. And olsun ki senden önce de peygamberler yalanlanmıştı. Onlar, yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine rağmen sabrettiler, sonunda yardımımız onlara yetişti. Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur. Muhakkak ki peygamberlerin haberlerinden bazısı sana da geldi.

وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ/***And olsun ki senden önce de peygamberler yalanlanmıştı:*** Bu âyet Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'i teselli ve sabra teşvik etmekte ve zafer vaat etmektedir.

وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ/***Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur:*** Yani tıpkı ***"And olsun ki, peygamber kullarımıza söz vermişizdir. Onlar mutlaka zafere ulaşacaklardır"***[333] âyetlerinde de vurgulandığı üzere Allah'ın peygamberlerine vaat ettiklerinin gerçekleşmesini engelleyebilecek hiç kimse yoktur. Bu ifade vaat edilen şeyin mutlaka gerçekleşeceğini ifade etmektedir.

وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبَأِ الْمُرْسَلِينَ/***Muhakkak ki peygamberlerin haberlerinden bazısı sana da geldi:*** Yani onların bu gibi durumlara nasıl sabrettikleri ve sonra nasıl zafere ulaştıklarına dair haberler. Bu cümle de

---

331 Tirmizî, no: 3064; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, IV, 1282. Bu hadisin isnadı zayıftır.

332 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, no: 13193; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, IV, 1283; *ed-Durru'l-Mensûr*, III, 264.

333 Sâffât 37/171-172.

aynı şekilde vaat edilen şeyin gerçekleşeceğini vurgulamakta ve sabra teşvik etmektedir. “جَاءَكَ/**Câeke”** fiilinin fâili mahzûftur ve “haber” kelimesi takdir edilir. Bir görüşe göre fâil “مِنْ نَبَائِ/**haberlerinden bazısı”** ifadesidir.

وَاِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ اِعْرَاضُهُمْ فَاِنِ اسْتَطَعْتَ اَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقاً فِي الْاَرْضِ اَوْ سُلَّماً فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِاٰيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدٰى فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ {٣٥}

35. Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldi ise yapabilirsen yerde bir tünel ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara ki onlara bir mucize getiresin! Allah dileseydi elbette onları hidayet üzerinde toplardı. O hâlde sakın cahillerden olma!

وَاِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ اِعْرَاضُهُمْ/***Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldi ise:*** Bu söz ile Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’i sabra ve Allah’ın kulları hakkında iman veya küfürden takdir ettiği şeye teslimiyete teşvik etmek amaçlanmaktadır. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* insanların inanması konusunda çok hırslıydı. Bu sebeple ona şöyle denildi: “Eğer insanlara onun sebebiyle iman edecekleri bir delil getirmek için yere girmeyi ve göğe çıkmayı yapabilirsen yap! Ancak sen buna güç yetiremezsin. Öyleyse Allah’ın hükmüne teslim ol!”

“Yerde bir tünel” sözü, “yerin altına inilen bir geçit” anlamındadır. Âyette mananın anlaşılması sebebiyle “اِنْ/***in”*** şart edatının cevabı hazfedilmiştir.

وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدٰى/***Allah dileseydi elbette onları hidayet üzerinde toplardı:*** Bu ifade, Ehl-i Sünnet’in, Kaderiyye mezhebine karşı kullandığı bir delildir.

فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ/***Sakın cahillerden olma!:*** Yani Allah’ın dilemesi hâlinde onları hidayet üzere toplayabileceğini bilmeyenlerden olma.

اِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتٰى يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ ثُمَّ اِلَيْهِ يُرْجَعُونَ {٣٦}

36. Ancak dinleyenler cevap verirler. Ölülere gelince; Allah onları diriltecek sonra da O'na döndürülecekler.

اِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ/***Ancak dinleyenler cevap verirler:*** Bu cümlenin anlamı "Ancak dinleyenler ve bu sayede anlayıp düşünenler sana cevap verirler" şeklindedir.

وَالْمَوْتٰى يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ/***Ölülere gelince; Allah onları diriltecek:*** Bu konuda üç farklı görüş vardır:

Birinci görüş: Burada ölüler ile kalplerinin ölmüş olmasından dolayı kâfirler kastedilmektedir. Diriltilme ile kıyamet günündeki haşr kastedilmektedir. Buna göre anlam şöyle olur: Kâfirler dünyada hakkı duymazdan gelmeleri ve anlayışsız olmaları sebebiyle tıpkı ölüler gibidirler. Allah onları ahirette diriltecek ve o zaman işiteceklerdir.

İkinci görüş: Bu âyetteki "ölüler" kelimesinden kasıt, kâfirlerdir, diriltilmeleri ise anlayıp dinlemeye yönlendirilmelerinden ibarettir.

Üçüncü görüş: "Ölüler" ve "diriltilme" kelimeleri hakiki manada kullanılmıştır ve kıyamet gününde tekrar diriltileceklerini haber vermektedir.

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ قَادِرٌ عَلٰٓى
اَنْ يُنَزِّلَ اٰيَةً وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ {٣٧}

37. "O'na Rabbinden bir mucize indirilseydi ya!" dediler. De ki: "Şüphesiz Allah bir mucize indirmeye kadirdir." Fakat onların çoğu bilmez.

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهِ/***"O'na Rabbinden bir mucize indirilseydi ya!" dediler:*** Bu sözü kâfirler söylemektedir. "لَوْلَا/***Levlâ***" edatı teklif anlamındadır. Buna göre anlam "Kâfirler, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'den peygamberliğini ispat eden bir mucize getirmesini istediler" şeklinde olmaktadır.

Eğer, “Daha önce pek çok mucize getirdiği hâlde niçin bir mucize daha istiyorlar?” diye sorulacak olursa, buna iki türlü cevap verilebilir:

Birincisi: Onlar daha önce getirmiş olduğu mucizeleri inatları ve inkârcı tutumları sebebiyle sanki hiçbir şey getirmemiş gibi yok saydılar.

İkincisi: Onlar kendilerini hiçbir görüş ve tefekküre ihtiyaç duymadan iman etmeye mecbur bırakacak bir mucize istemişlerdir.

قُلْ اِنَّ اللّٰهَ قَادِرٌ عَلٰٓى اَنْ يُنَزِّلَ اٰيَةً/***De ki: Şüphesiz Allah bir mucize indirmeye kadirdir:*** Bu ifade kâfirlerin sözlerine bir cevaptır. Kâfirlerin Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*’den mucize istediklerine dair haberler Kur’ân’ın pek çok yerinde geçmekte ve her seferinde onlara farklı cevaplar verilmektedir.

Bunlardan birisi, onların mucize taleplerinin reddedilmesini gerektirmektedir. Şöyle ki: Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara mucizeler getirmiştir ve elde mevcut olan bir şeyi tekrar elde etmeye çalışmak gereksizdir. ***“Biz âyetlerimizi açıkladık”***[334] ve ***“Kendilerine okunan bu kitabı sana indirmiş olmamız onlara yetmiyor mu?”***[335] âyetleri bunu ifade etmektedir.

Bir başkası da onlardan yüz çevirmeyi gerektirmektedir. Çünkü düşmanın inadı belli olduğu zaman artık onunla konuşmaya gerek kalmaz. Tefsirini yaptığımız ***“De ki: Şüphesiz Allah bir mucize indirmeye kadirdir”*** ifadesinin de böyle bir cevap olması muhtemeldir. Ayrıca bu âyetin manasının “Allah onları iman etmeye mecbur bırakacak bir mucize indirmeye de kadirdir” şeklinde olması da mümkündür.

وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ/***Fakat onların çoğu bilmezler:*** Burada onların bilmedikleri şeyin ne olduğu zikredilmemiştir. Bu iki türlü açıklanabilir:

Birincisi: Allah’ın kadir olduğunu bilmezler.

334 Bakara 2/118.
335 Ankebût 29/51.

İkincisi: Allah'ın onları iman etmeye mecbur bırakacak âyetleri indirmemesinin kulların faydasına olduğunu bilmezler. Çünkü eğer onlar mucizeleri gördükleri hâlde yine de iman etmezlerse azabı çabuklaştırmış olurlar.

وَمَا مِنْ دَٓابَّةٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا طَٓائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ اِلَّٓا اُمَمٌ اَمْثَالُكُمْ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ {٣٨}

38. Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi ancak sizin gibi topluluklardır. Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonra toplanıp Rablerinin huzuruna getirilecekler.

بِجَنَاحَيْهِ/***İki kanadıyla:*** Bu kelime "kuş" kelimesini tekit, beyan etmektedir ve bu lafızdaki müteâhit istiâreyi gidermektedir. Çünkü talih kuşu veya uğursuzluk kuşu da denilmektedir.

اُمَمٌ اَمْثَالُكُمْ/***Sizin gibi topluluklardır:*** Yani yaratılış, rızık, yaşam, ölüm ve bunların dışındaki yönlerden. Bunun zikredilme sebebi iki yönden öncesiyle bağlantılıdır.

Birincisi: Bu, Allah'ın bütün yaratmış olduğu şeyler üzerinden bir uyarıdır. Sanki şöyle demektedir: "Allah'ın âyetlerinin yani yaratmış olduğu şeylerin üzerinde tefekkür edin ve bunun dışında başka mucizeler istemeyin."

İkincisi: Tekrardan diriltilme üzerinden bir uyarıdır. Sanki şöyle demektedir: "Hayvanların ve kuşların hepsi kıyamet günü sizin toplandığınız gibi toplanacaklar." Bu yorum âyetin devamındaki ***"Sonra toplanıp Rablerinin huzuruna getirilecekler"*** ifadesi sebebiyle daha doğrudur.

مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ/***Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık:*** Yani ihmal etmedik. Burada zikredilen kitap, Levh-i Mahfûz'dur. Buna göre cümle umum ifade etmektedir. Bir görüşe göre kitap ile Kur'ân kastedilmektedir. Bu yoruma göre cümle hâstır. Yani biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık, sizin hidayetiniz ve sizin için açıklamalar ondadır.

ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ/***Sonra toplanıp Rablerinin huzuruna getirilecekler:*** Yani hayvanlar ve kuşlar kıyamet günü yaptıklarının karşılığını almak ve aralarında hüküm verilmek üzere tekrar diriltileceklerdir.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَاِ اللّٰهُ
يُضْلِلْهُ وَمَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ {٣٩}

39. Âyetlerimizi yalanlayanlar karanlıklar içinde kalmış sağır ve dilsizlerdir. Allah kimi dilerse onu şaşırtır, dilediği kimseyi de doğru yola iletir.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا/***Yalanlayanlar:*** Allah mahlûkatın hepsini tekrar diriltmeye kadir olduğunu zikrettikten sonra peşinden bunu yalanlayanların sağır ve dilsiz olduklarını beyan etmiştir.

فِي الظُّلُمَاتِ/***Karanlıklar içinde:*** Bu söz, yalanlayanların bir özelliğinin de aynı zamanda körlük olduğunu belirtmek için kullanılmıştır.

قُلْ اَرَاَيْتَكُمْ اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ اَوْ اَتَتْكُمُ السَّاعَةُ
اَغَيْرَ اللّٰهِ تَدْعُونَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ {٤٠}

40. De ki: "Ne dersiniz; size Allah'ın azabı gelse veya o kıyamet gelip çatıverse size, Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız? Doğru sözlü iseniz (söyleyin bakalım)!"

قُلْ اَرَاَيْتَكُمْ/***De ki: Ne dersiniz?:*** Bu ifade "Bana söyleyin" anlamındadır. "اَرَاَيْتَكُمْ/***Eraeyteküm"*** kelimesindeki ikinci zamir hitap içindir ve bu zamirin i'râbdan mahalli yoktur. Bu âyette şartın cevabı mahzûftur, takdiri şu şekildedir: "Eğer size Allah'ın azabı veya kıyamet gelirse kime yalvarırsınız?" Sonra onlara o anda Allah'tan başkasına yalvarmayacaklarını idrak ettirmiştir. Bu âyet onlara karşı bir delil, tevhid inancını ispat ve şirk inancının yanlışlığını ifade etmektedir.

بَلْ اِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ اِلَيْهِ اِنْ شَٓاءَ وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ {٤١}

41. Bilâkis yalnız Allah'a yalvarırsınız. O da kendisine yalvardığınız belayı dilerse kaldırır ve siz ortak koştuğunuz şeyleri unutursunuz.

اِنْ شَٓاءَ/***Dilerse:*** Bu ifadeye "istisnâ" denilir. Yani eğer isterse size indirdiği belayı kaldırır ve eğer isterse o belayı sizin başınıza getirir.

وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ/***Ortak koştuğunuz şeyleri unutursunuz:*** Burada unutmanın veya terk etmenin kastedilmiş olması muhtemeldir.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰٓى اُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَاَخَذْنَاهُمْ بِالْبَأْسَٓاءِ
وَالضَّرَّٓاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ {٤٢}

42. And olsun ki, senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik. Ardından boyun eğsinler diye onları darlık ve hastalıklara uğrattık.

فَاَخَذْنَاهُمْ بِالْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ/***Onları darlık ve hastalıklara uğrattık:*** Bu cümle onları küçümseme ve eğitme amaçlıdır.

فَلَوْلَٓا اِذْ جَٓاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلٰكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ
وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ {٤٣}

43. Hiç olmazsa, onlara bu şekilde azabımız geldiği zaman boyun eğselerdi! Fakat kalpleri iyice katılaştı ve şeytan da onlara yaptıklarını cazip gösterdi.

فَلَوْلَٓا/***Hiç olmazsa:*** Bu onlara bir teklif ve teşviktir. Bu âyette sıkıntı zamanlarında Allah'a boyun eğmenin faydasının olacağına bir delil vardır.

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ اَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتّٰٓى اِذَا
فَرِحُوا بِمَٓا اُوتُوٓا اَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَاِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ {٤٤}

44. Kendilerine yapılan uyarıları unuttuklarında, üzerlerine her şeyin kapılarını açtık. Nihayet kendilerine verilenler yüzünden şımardıkları zaman onları ansızın yakaladık, birdenbire onlar bütün ümitlerini yitirdiler.

فَلَمَّا نَسُوا/***Unuttuklarında:*** Yani başlarına gelen sıkıntılar türünden uyarılardan öğüt almayı terk ettikleri zaman şükretmeleri için onların üzerine rızık ve nimet kapıları açıldı ancak onlar şükretmediler. Sonuçta da Allah onları yakaladı.

مُبْلِسُونَ/***Müblisûn:*** Hayırdan ümitlerini kesenler.

فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ {٤٥}

45. Böylece zulmeden toplumun kökü kesildi. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.

دَابِرُ الْقَوْمِ/***Toplumun kökü:*** Yani sonları kesildi. Bu ifade onların tamamen soylarının kesildiğini ifade etmektedir.

وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ/***Hamd Allah'a mahsustur:*** Bu ifade, kâfirleri helak ettiği için Allah'a şükür ifade etmektedir. Çünkü kâfirlerin helaki mü'minler için bir nimettir. Bir görüşe göre âyetin öncesinde geçtiği üzere uyarıldıktan ve özür beyan ettikten sonra onlara azap gerekli olana kadar, geri durmaları için şerle veya şükretmeleri için hayırla sınamasını övmektedir.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَخَذَ اللّٰهُ سَمْعَكُمْ وَاَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلٰى قُلُوبِكُمْ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ {٤٦}

46. De ki: "Ne dersiniz; eğer Allah kulaklarınızı sağır, gözlerinizi kör eder, kalplerinizi de mühürlerse Allah'tan başka hangi ilâh bunları size verebilir!" Bak, delilleri nasıl açıklıyoruz. Onlar hâlâ yüz çeviriyorlar!

قُلْ اَرَاَيْتُمْ/De ki: Ne dersiniz?: Bu âyet de aynı şekilde kâfirlere karşı bir delildir.

يَأْتِيكُمْ بِهِ/Bunları size verebilir: Burada Allah tarafından alınan duyuların geri verilmesi kastedilmektedir.

يَصْدِفُونَ/Yesdifûn: "Yüz çeviriyorlar" anlamına gelmektedir.

قُلْ اَرَاَيْتَكُمْ اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ بَغْتَةً اَوْ جَهْرَةً
هَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ {٤٧}

47. De ki: "Söyler misiniz; size Allah'ın azabı ansızın veya açıkça gelirse, zalim toplumdan başkası mı helâk olur?"

قُلْ اَرَاَيْتَكُمْ/De ki: Söyler misiniz: Bu âyet kâfirler için bir korkutma ve tehdittir.

بَغْتَةً/Beğtaten: "Daha önce hiç hissetmedikleri şey" anlamındadır.

جَهْرَةً/Cehraten: "Görünüşleri kendileri için ortaya çıkan" anlamındadır. Bir görüşe göre "**بَغْتَةً/beğtaten"** kelimesi "geceleyin," "**جَهْرَةً/cehraten"** kelimesi ise "gündüzleyin" anlamına gelmektedir.

وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ اِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ فَمَنْ اٰمَنَ وَاَصْلَحَ فَلَا
خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ {٤٨} وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ
الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ {٤٩} قُلْ لَٓا اَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَٓائِنُ
اللّٰهِ وَلَٓا اَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَٓا اَقُولُ لَكُمْ اِنِّي مَلَكٌ اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰى
اِلَيَّ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُ اَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ {٥٠}

48. Biz, peygamberleri ancak müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Kim iman eder ve kendini düzeltirse onlara korku yoktur. Onlar üzüntü de çekmeyeceklerdir. 49. Âyetlerimizi yalanlayanlara gelince; yoldan çıkmalarından

dolayı onlar azap çekeceklerdir. 50. De ki: "Ben size 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size, 'Ben bir meleğim' de demiyorum. Ben sadece bana vahyolunana uyarım." De ki: "Kör ile gören hiç bir olur mu? Hiç düşünmez misiniz?"

قُلْ لَٓا اَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَٓائِنُ اللّٰهِ/***De ki: Ben size "Allah'ın hazineleri benim yanımdadır" demiyorum:*** Yani ben bilinmeyen veya uzak görülen bir şey iddia etmiyorum. Ben ancak benden önceki peygamberler gibi bir nebî ve resûlüm.

الْاَعْمٰى وَالْبَص۪يرُ/***Kör ile gören:*** Burada hidayet üzere olan ile doğru yoldan sapmış olan kişilere misal verilmektedir.

وَاَنْذِرْ بِهِ الَّذ۪ينَ يَخَافُونَ اَنْ يُحْشَرُٓوا اِلٰى رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ
مِنْ دُونِه۪ وَلِيٌّ وَلَا شَف۪يعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ {٥١}

51. Rablerinin huzurunda toplanacaklarından korkanları onunla uyar. Onlar için Rablerinden başka ne bir dost ne de bir aracı vardır; umulur ki sakınırlar.

وَاَنْذِرْ بِهِ الَّذ۪ينَ يَخَافُونَ/***Korkanları onunla uyar:*** Bu âyetteki ***"onunla"*** ifadesiyle bir önceki âyetteki ***"vahyolunan"*** kastedilmektedir. Yani "onları sana vahyolunan ile uyar" demektir. Buradaki ifade geneldir ve bütün insanların uyarılması istenmektedir. Ancak burada ***"Rablerinin huzurunda toplanacaklarından korkanları"*** ifadesiyle tahsis edilmiştir. Çünkü sözün gelişinden kendilerinin dışındakilerin iman etmelerinden ümit kesilmesinin gerektiği anlaşılmaktadır. Burada sanki şöyle denilmektedir: "Sen korkanları uyar. Çünkü uyarmak onlara fayda verir. Daha önce zikredilmiş olan işitmeyenlerden ve akletmeyenlerden de yüz çevir."

لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِه۪ وَلِيٌّ وَلَا شَف۪يعٌ/***Onlar için Rablerinden başka ne bir dost ne de bir aracı vardır:*** Bu cümle "يُحْشَرُٓوا/***toplanacaklar"*** fiilindeki zamirin hâli veya yeni bir cümlenin başlangıcı konumundadır.

لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ/***Umulur ki sakınırlar:*** Bu ifade ile ***"uyar!"*** emriyle uyarılması istenilenler kastedilmektedir.

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ {٥٢}

52. Rablerinin rızasını isteyerek sabah-akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesabından sana bir sorumluluk; senin hesabından da onlara herhangi bir sorumluluk yoktur ki yine de onları kovarsan zalimlerden olursun!

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ/***Rablerine yalvaranları kovma!:*** Bu âyet, Bilâl, Ammâr b. Yâsir, Abdullah b. Mes'ûd, Habbâb, Suheyb ve benzerleri gibi, mü'minlerin içerisindeki zayıf kişiler hakkında inmiştir.[336] Kureyş'in müşriklerinden bazıları Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Biz şerefli kişiler olmamız sebebiyle şu kişilerle birlikte bir arada bulunamayız. Eğer onları yanından kovarsan muhakkak sana tâbi oluruz" diyorlardı. Bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur.

بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ/***Sabah-akşam:*** Bir görüşe göre burada beş vakit namaz farz kılınmadan önce sabah ve akşam kılınan namazlar kastedilmektedir. Başka bir görüşe göre ise yapılan işe devam edilmesi kastedilmektedir. ***"Yalvaranlar"*** sözü Allah'ı zikretmek veya ibadet etmek anlamındadır.

---

336 Müslim'in *Sahîh*'inde şöyle geçmektedir: Biz altı kişi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte oturuyorduk. Müşrikler ona "Şunları yanından kov, bizimle sohbete cüret etmesinler" dediler. Sa'd devamla dedi ki: Orada benimle birlikte İbn Mes'ûd, Hüzeyl kabilesinden bir kişi, Bilâl ve ismini hatırlayamadığım iki kişi daha vardı. Resûlullah'ın içine Allah'ın dilediği bir şeyler düşmüştü. Kendi kendine içinden mırıldandı. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi: ***"Rablerinin rızasını isteyerek sabah-akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesabından sana bir sorumluluk; senin hesabından da onlara herhangi bir sorumluluk yoktur ki bunları kovup da zalimlerden olasın!"*** Bk. Müslim, no: 2413; Nesâî, Tefsîr, no: 183; İbn Mâce, *Sünen*, no: 4128; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, no: 13263; *el-Müstedrek*, III, 319.

يُرِيدُونَ وَجْهَهُ/***Rablerinin rızasını isteyerek:*** Bu sözle onların Allah'a karşı samimiyetleri kastedilmekte ve bu ifadede onlar tezkiye edilmektedir.

مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ/***Onların hesabından sana bir sorumluluk yoktur:*** Bir görüşe göre burada ***"onların"*** denilirken Allah'a yalvaranlar kastedilmektedir. Başka bir görüşe göre müşrikler kastedilmektedir. Buna göre anlam şöyle olur: Sen onlar hakkında hesaba çekilmeyeceksin ve onlar da senden dolayı hesaba çekilmeyecekler. O müşrikler istedi diye bu mü'minleri kovmadığın sürece onlar hakkında sorumlu tutulmayacaksın. Ancak ***"Ben iman edenleri kovacak değilim"***[337] ve ***"Onların hesabı ancak Rabbime aittir"***[338] âyetlerinin delaletiyle birinci görüş tercihe daha layıktır. Buna göre ise mana şöyle olmaktadır: "Onları hesaba çekecek olan Allah'tır. Öyleyse sen onları niçin kovuyorsun?"

فَتَطْرُدَهُمْ/***Onları kovup da:*** Bu ifade ***"Sana bir sorumluluk yoktur"*** ifadesinin cevabıdır.

فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ/***Zalimlerden olursun:*** Bu söz ***"kovma!"*** emrinin cevabı veya ***"yine de onları kovarsan"*** sözü üzerine atıftır.

وَكَذٰلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا اَهٰؤُلَاءِ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ
مِنْ بَيْنِنَا اَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ {٥٣}

53. "Aramızdan Allah'ın kendilerine ihsanda bulunduğu kimseler de bunlar mı!" demeleri için onların bir kısmını diğerleri ile işte böyle imtihan ettik. Allah şükredenleri daha iyi bilmez mi?

وَكَذٰلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ/***Onların bir kısmını diğerleri ile işte böyle imtihan ettik:*** Yani kâfirleri mü'minler ile imtihan ettik. Burada kâfirlerin "Bizler şerefli zenginler olduğumuz hâlde Allah'ın bizler dururken hakka ve mutluluğa ulaştırmak sûretiyle kendilerine ihsanda bulunduğu kişiler

337 Hûd 11/29.
338 Şuarâ 26/113.

bu köleler ve fakirler mi?" dediklerinden bahsedilmektedir. Onların bu sözü hatalarını göstermek amacıyla nakledilmektedir.

أَلَيْسَ اللّٰهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ/***Allah şükredenleri daha iyi bilmez mi?:*** Bu, kâfirlerin yukarıda geçen sözlerine reddiyedir.

وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ
رَبُّكُمْ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ اَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ
ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَاَصْلَحَ فَاَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ {٥٤}

54. Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: "Selâm size! Rabbiniz merhamet etmeyi kendisine yazdı. Gerçek şu ki, sizden kim bilmeyerek bir kötülük yapar, ardından tevbe edip de kendini ıslah ederse, bilsin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir."

وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ/**Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: Selâm size!:** Bunlar, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kovmasının yasaklandığı kişilerdir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e, onlara değer verdiğini göstermesi için selam vermesi ve bundan sonra onları dost edinmesi emredilmiştir.[339]

كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ/***Rabbiniz merhamet etmeyi kendisine yazdı:*** Yani zorunlu kıldı. *Sahîh*'te Allah'ın kendi katında Arş'ın üzerinde ***"Rahmetim gazabımı geçti"*** şeklinde bir yazı yazdığı rivayet edilmektedir.[340]

اَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا/***Gerçek şu ki, sizden kim bir kötülük yaparsa:*** Bu âyette, tevbe edip hatasını düzelten kişiye af ve rahmet vaadi vardır. Burada yukarıda adı geçen topluluğa hitap edilmekle birlikte âyetin hükmü hem onlar için hem de onların dışındakiler için geçerlidir.

339 Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 184'de İkrime'den isnadsız olarak nakletmiştir.
340 Bu hadisin tahrici daha önce geçti.

بِجَهَالَةٍ/Bilmeyerek: Cehalet kavramıyla ilgili olarak Nisâ sûresinde bilgi verilmişti.

Bir görüşe göre bu âyet Ömer b. el-Hattâb'ın kâfirlerin Müslüman olmalarını sağlamak umuduyla Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e zayıf kişileri yanından kovmasını söylemesi üzerine inmiştir. Âyet nâzil olduktan sonra Ömer *radıyallahu anh* söylediklerine pişman olmuş ve tevbe etmiştir.[341]

Âyetin son bölümündeki tekit edatı "rahmet" kelimesinden bedel olmak üzere "**أَنَّهُ/ennehû**" veya yeni bir cümle başlangıcı olmak üzere "**إِنَّهُ/innehû**" şeklinde okunmuştur. "**أَنَّهُ/Ennehû**" şeklinde okunduğunda gizli bir mübtedanın haberi olur.[342] Buna göre cümlenin takdiri "O'nun durumu şudur ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir" şeklinde olur. Bir görüşe göre ise sözün uzun olmasından dolayı birincisinin tekrarıdır.

وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ {٥٥}

55. Böylece suçluların yolu belli olsun diye âyetleri iyice açıklıyoruz.

وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ /Böylece iyice açıklıyoruz: Bu âyette zayıfları yanından kovma ve bunun dışında daha önce zikredilmiş olan yasaklara işaret edilmektedir. Âyetlerin açıklanması, onların şerh ve beyan edilmesidir.

وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ/Suçluların yolu belli olsun diye: Bu âyetteki "**سَبِيلُ/sebîl**" kelimesi mef'ûlü bih kabul edilerek mansub olarak ve fâil kabul edilerek merfu olarak okunmuştur.[343] "**تَسْتَبِينَ/Testebîn**" fiilinin müennes olması

---

341 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, no: 13264. İkrime'den nakledilen bu rivayet zayıftır.

342 Kıraat âlimleri âyetteki "أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ" ve "فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ" ifadelerindeki tekit edatlarının nasıl okunacağı hakkında ihtilaf etmişlerdir. Ebû Âmir, Âsım ve Yakub her ikisini de "أَنَّ" şeklinde fethalı okumuşlardır. Medineli iki kıraat imamı birincisini fethalı, ikincisini kesralı olarak, diğer kıraat imamları ise her ikisini de kesralı olarak "إِنَّ" şeklinde okumuşlardır. Bk. *en-Neşr*, II, 291.

343 Hamza, Kisâî, Halef ve Ebû Bekir bu kelimeyi "وَلِيَسْتَبِينَ" şeklinde müzekker fiil olarak, diğerleri ise "وَلِتَسْتَبِينَ" şeklinde müennes gaib veya müzekker muhatap fiil olarak

bir sorun teşkil etmez çünkü "سَبِيلُ/***sebîl***" kelimesini hem müzekker hem de müennes olarak iki farklı şekilde değerlendirmek caizdir.

قُلْ اِنّ۪ي نُهِيتُ اَنْ اَعْبُدَ الَّذ۪ينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ قُلْ لَٓا اَتَّبِعُ اَهْوَٓاءَكُمْ قَدْ ضَلَلْتُ اِذاً وَمَٓا اَنَا۬ مِنَ الْمُهْتَد۪ينَ {٥٦}

56. De ki: "Allah'ın dışında dua ettiğiniz şeylere tapmak bana yasaklandı." De ki: "Ben sizin arzularınıza uymam, aksi hâlde sapıtırım da hidayete erenlerden olmam."

الَّذ۪ينَ تَدْعُونَ/***Dua ettiğiniz şeyler:*** Yani taptığınız şeyler.

قَدْ ضَلَلْتُ اِذاً/***Aksi hâlde sapıtırım:*** Yani eğer ben sizin arzularınıza uyarsam sapıtırım.

قُلْ اِنّ۪ي عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَكَذَّبْتُمْ بِه۪ مَا عِنْد۪ي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِه۪ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ يَقُصُّ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِل۪ينَ {٥٧}

57. De ki: "Şüphesiz ben Rabbimden gelen apaçık bir delile dayanıyorum. Siz ise onu yalanladınız. Çabucak gelmesini istediğiniz şey benim elimde değildir. Hüküm ancak Allah'ındır. O hakkı anlatır ve O, doğru ile yanlışı ayıranların en hayırlısıdır."

عَلٰى بَيِّنَةٍ/***Apaçık bir delile:*** Yani "Rabbimin bildirdiği apaçık bir iş üzerine" demektir. "بَيِّنَةٍ/***Beyyinetin***" kelimesinin sonundaki "ة/te" harfi mübalağa veya müenneslik ifade etmek için gelmiştir.

وَكَذَّبْتُمْ بِه۪/***Siz onu yalanladınız:*** Bu cümlede "onu" kelimesiyle "rab" veya "beyyine/delil" kastedilmektedir.

مَا عِنْد۪ي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِه۪/***Çabucak gelmesini istediğiniz şey benim elimde değildir:*** Yani kâfirlerin ***"Öyleyse gökten başımıza taş***

---

okumuşlardır. Medineli iki kıraat imamı "سَبِيلَ" kelimesini mansub olarak, diğerleri ise merfu olarak okumuşlardır. Bk. *en-Neşr*, II, 291.

yağdır"[344] âyetinde istedikleri azap. Bir görüşe göre ise burada "kâfirlerin istedikleri mucizeler"den söz edilmektedir. Birinci görüş daha güçlüdür.

يَقُصُّ الْحَقَّ*/O hakkı anlatır:* Bu kelime "**يَقْضِ الْحَقَّ*/hakka hükmeder"*** şeklinde de okunmuştur ki âyetin devamındaki "**وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ*/O, doğru ile yanlışı ayıranların en hayırlısıdır"*** ifadesinden dolayı bu kıraat şekli tercihe daha şayandır.[345]

قُلْ لَوْ اَنَّ عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَقُضِيَ الْاَمْرُ بَيْنِي
وَبَيْنَكُمْ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ {٥٨}

58. De ki: "Acele istediğiniz şey benim elimde olsaydı, elbette benimle sizin aranızda iş bitirilmiş olurdu. Allah zalimleri daha iyi bilir."

قُلْ لَوْ اَنَّ عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَقُضِيَ الْاَمْرُ*/De ki: Acele istediğiniz şey benim elimde olsaydı, elbette iş bitirilmiş olurdu:* Birinci yoruma göre "Eğer azabı getirmek benim elimde olsaydı" anlamındadır. İkinci yoruma göre ise "gerçekleşmesi istenilen mucizeler" demektir. Azabın inmesi veya mucizelerin gerçekleşmesi ile ayrışma gerçekleşecek ve tartışma sona erecektir.

وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا اِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ
وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ اِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ
الْاَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ اِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ {٥٩}

59. Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.

---

344 Enfâl 8/32.

345 Medineli iki kıraat imamı, İbn Kesîr ve Âsım "يَقُصُّ" şeklinde, diğerleri ise "يَقْضِ" şeklinde okumuşlardır. Bk. *en-Neşr*, II, 292.

مَفَاتِحُ الْغَيْبِ/***Gaybın anahtarları:*** Bu söz mecazidir ve tıpkı anahtarlar ile sandıktaki hazinelere ulaşıldığı gibi gayba ulaşmayı ifade etmektedir.

"مَفَاتِحُ/***Mefâtih***" kelimesi, anahtar anlamına gelen "مِفْتَحٌ/miftah" kelimesinin çoğuludur. Depolanmış, biriktirilmiş anlamına gelen "مَفْتَحٌ/ meftah" kelimesinin çoğulu olması da mümkündür.

وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْاَرْضِ/***Yerin karanlıkları içinde tek bir tane dahi yoktur ki:*** Bu söz ile Allah'ın diğer şeyleri de bildiğine dikkat çekilmektedir. Çünkü yerin altındaki bir tohum tanesi bilinmeme yönünden bütün her şeyden daha ileridir.

فِي كِتَابٍ مُبِينٍ/***Apaçık bir kitaptadır:*** Bu, Levh-i Mahfûz'dur. Bir görüşe göre ise Allah'ın ilmidir.

وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفّٰيكُمْ بِالَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضٰى
اَجَلٌ مُسَمًّى ثُمَّ اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ {٦٠}

60. Geceleyin sizi öldüren, gündüzün de ne kazandığınızı bilen; sonra belirlenmiş ecel tamamlansın diye gündüzün sizi dirilten O'dur. Sonra dönüşünüz yine O'nadır. Sonunda O, yaptıklarınızı size haber verecektir.

يَتَوَفّٰيكُمْ بِالَّيْلِ/***Geceleyin sizi öldürür:*** Yani uyuduğunuz zaman. Bu âyette ahiretteki yeniden diriltilmeye bir ibret ve delil vardır.

مَا جَرَحْتُمْ/***Mâ cerahtüm:*** Yani amellerinizden ne kazandığınızı.

يَبْعَثُكُمْ فِيهِ/***Onda sizi diriltir:*** Yani sizi uykudan uyandırır. Bu bölümde "onda" derken "gündüz" kastedilmektedir. Çünkü uyanıklığın çoğu gündüz, uyumanın çoğu da gece olmaktadır.

اَجَلٌ مُسَمًّى/***Belirlenmiş ecel:*** Yani ölüm vakti.

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتّٰى اِذَا جَاءَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ {٦١}

61. O, kullarının üstünde yegâne kudret ve tasarruf sahibidir. Size koruyucular gönderir. Nihayet birinize ölüm geldi mi elçilerimiz onun canını alırlar. Onlar vazifede kusur etmezler.

حَفَظَةً/Hafaza: "Koruyucu" anlamına gelen "حَافِظٌ/hâfız" kelimesinin çoğuludur ve burada "yazıcı melekler" kastedilmektedir.

تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا/Elçilerimiz onun canını alırlar: Yani ölüm meleğiyle birlikte olan melekler.

ثُمَّ رُدُّوا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ اَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ اَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ {٦٢}

62. Sonra insanlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülürler. Bilesiniz ki hüküm yalnız O'nundur ve O, hesap görenlerin en çabuğudur.

ثُمَّ رُدُّوا/Sonra döndürülürler: Burada ifade tarzı hitabiden gıyabiye dönmektedir. ***"Döndürülürler"*** denilirken bütün mahlûkat kastedilmektedir.

قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعاً وَخُفْيَةً لَئِنْ اَنْجٰينَا مِنْ هٰذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ {٦٣}

63. De ki: "Karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır?"(O zaman) O'na gizli gizli yalvararak "Eğer bizi bundan kurtarırsan and olsun şükredenlerden olacağız" diye dua edersiniz.

قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ/De ki: Sizi kim kurtarır?: Bu âyet bir delil konumundadır. Kara ve denizin karanlıkları ile, zorlu gün için "karanlık gün" denildiği gibi onların zorlukları ve korkuları kastedilmektedir.

قُلِ اللّٰهُ يُنَجّ۪يكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ اَنْتُمْ تُشْرِكُونَ {٦٤} قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلٰٓى اَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ اَوْ مِنْ تَحْتِ اَرْجُلِكُمْ اَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَيُذ۪يقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ {٦٥}

64. De ki: "Ondan ve bütün sıkıntılardan sizi Allah kurtarır. Sonra siz yine O'na ortak koşarsınız." 65. De ki: "Allah'ın size üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeye ya da birbirinize düşürüp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya gücü yeter." Bak, anlasınlar diye âyetlerimizi nasıl açıklıyoruz!

عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ اَوْ مِنْ تَحْتِ اَرْجُلِكُمْ/***Üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap:*** Bir görüşe göre üst taraftan gelecek azap taş yağmuru, alt taraftan gelecek azap ise yere batırmadır. Başka bir görüşe göre de üstten gelecek azap kavmin büyüklerinin tahakkümü, alttan gelecek azap ise kavmin aşağı seviyesindekilerin tahakkümüdür. Ancak bu görüşün doğru olma ihtimali azdır.

اَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا/***Ya da birbirinize düşürmeye:*** Yani sizi farklı gruplar hâline getirmeye.

وَيُذ۪يقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ/***Kiminize kiminizin kötülüğünü tattırmaya:*** Bu, birbirinizle savaşmanız sûretiyle gerçekleşir. Burada kâfirlere mi, yoksa mü'minlere mi hitap edildiği hususunda ihtilaf vardır. Rivayet edildiğine göre bu âyetin ***"Allah'ın size üstünüzden bir azap göndermeye gücü yeter"*** bölümü indiği zaman Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Allah'ım sana sığınırım"*** demiş, ***"veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeye gücü yeter"*** bölümü indiği zaman yine ***"Allah'ım sana sığınırım"*** demiş, ***"ya da birbirinize düşürüp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya gücü yeter"*** bölümü nâzil olduğu zaman ise ***"Bunların içerisinde en hafifi budur. Allah bu ümmet hakkında kıyamet gününe kadar fitne ve savaşın süreceğine hükmetmiştir"*** buyurmuştur.[346]

---

346 Buhârî, İ'tisâm, no: 4325. Başka bir rivayette ***"bu ikisi daha hafif veya daha kolay"*** şeklinde geçmektedir. Bk. Tirmizî, no: 3065; İbn Hanbel, *Müsned*, no: 1466; İbn Hibbân, no: 7220; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, no: 13365.

وَكَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ وَهُوَ الْحَقُّ قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ {٦٦}

66. Hak olduğu hâlde kavmin onu yalanladı. De ki: "Ben size vekil değilim."

وَكَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ/***Kavmin onu yalanladı:*** Bu bölümdeki "onu" zamiri ile Kur'ân veya daha önce geçen tehdit kastedilmektedir. Yalanlayan kavim ise Kureyş'tir.

لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ/***Ben size vekil değilim:*** Yani koruyucu ve hâkim değilim. Bu âyette karşılıklı olarak kendi hâline bırakma ifade edilmektedir ancak seyf âyeti bunu neshetmiştir.

لِكُلِّ نَبَأٍ مُسْتَقَرٌّ وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ {٦٧}

67. Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır. Yakında siz de gerçeği bileceksiniz.

لِكُلِّ نَبَأٍ مُسْتَقَرٌّ/***Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır:*** Yani en sonunda doğrunun yalandan ayrılacağı bir zaman vardır.

وَاِذَا رَاَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي اٰيَاتِنَا فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ وَاِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ {٦٨}

68. Âyetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze geçinceye kadar onlardan uzak dur. Eğer şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra artık o zalimler topluluğu ile oturma.

يَخُوضُونَ فِي اٰيَاتِنَا/***Âyetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanları:*** Âyetlerimizi alaya alanları veya onları eleştirenleri.

فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ/***Onlardan uzak dur:*** Yani kalk ve onlarla oturma.

وَاِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ/***Eğer şeytan sana unutturursa:*** Bu cümledeki "اِمَّا/***immâ***" edatı şart edatı olan "اِنْ/in" ve zâid "مَا/mâ" harflerinden

oluşmuştur. Bu cümlenin manası "Eğer şeytan sana onların yanında oturmanın yasak olduğunu unutturursa bu yasağı hatırladığın zaman artık onlarla oturma" şeklindedir.

وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ
وَلٰكِنْ ذِكْرٰى لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ {٦٩}

69. Takva sahiplerine, onların hesabından herhangi bir sorumluluk yoktur. Fakat belki korunurlar diye hatırlatmak gerekir.

وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ/***Takva sahiplerine, onların hesabından herhangi bir sorumluluk yoktur:*** Buradaki takva sahipleri, mü'minlerdir. "Onların" zamiriyle kâfirler ve âyetler ile alay edenler kastedilmektedir. Buna göre âyetin manası şöyle olmaktadır: "Mü'minler üzerine kâfirlerin alay etmeleri ve hak yoldan sapmalarından dolayı bir sorumluluk yoktur." Bir görüşe göre bu âyet mü'minlerin kâfirler ile birlikte oturmalarının serbest olmasını gerektirmektedir. Çünkü bu yasak onları sıkıntıya düşürmektedir. Bunun sebebi de mü'minlerin geçimlerini sağlamak, Beytullah'ı tavaf etmek ve bunların dışındaki bazı gayeler ile onlarla birlikte aynı ortamlarda bulunmalarının gerekmesidir. Ancak daha sonra bu hüküm Nisâ sûresinin ***"O size kitapta şunu indirmiştir: Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini yahut onların alaya alındığını işittiğiniz zaman, onlar başka bir söze geçmedikçe kendileriyle beraber oturmayın; aksi takdirde şüphesiz siz de onlar gibi olursunuz"***[347] âyeti ile neshedilmiştir. Başka bir görüşe göre ise tefsirini yaptığımız âyet kâfirlerle oturmanın serbest olduğunu ifade etmez.

وَلٰكِنْ ذِكْرٰى لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ/***Fakat umulur ki onlar korunurlar diye hatırlatmak gerekir:*** Burada iki farklı görüş vardır.

Birincisi: Bu cümlenin manası "Mü'minler üzerine kâfirlerin hesabından bir sorumluluk yoktur, ancak onların kâfirlere hakkı hatırlatmaları ve öğüt vermeleri gerekir" şeklindedir. Bu manaya göre "ذِكْرٰى/

347 Nisâ 4/140.

zikrâ" kelimesi mef'ûlü mutlak olmak üzere mansub olur. ***"Umulur ki onlar"*** denilirken kâfirler kastedildiği takdirde anlam "korunmalarını ümit ederek hatırlatırlar" şeklinde, mü'minler kastedildiği takdirde ise "onlara hatırlatmaları ve öğüt vermelerinin Allah'tan bir sakınma olması için hatırlatırlar" şeklinde olur.

İkincisi: Âyetin manası şöyledir: "Mü'minlerin kâfirlerle birlikte oturmalarının yasaklanması, onların üzerine kâfirlerin hesabından bir sorumluluk bulunması sebebiyle değildir. O ancak mü'minler için bir hatırlatmadır." Bu anlama göre "ذِكْرٰى/***zikrâ"*** kelimesi "fakat onların yasaklanması hatırlatmadır" takdirinde gizli bir mübtedanın haberidir veya "ancak hatırlamaları için yasaklandılar" takdirinde mef'ûlün lieclihtir. Buna göre ***"umulur ki onlar"*** tümcesindeki "onlar" ile sadece mü'minler kastedilmektedir.

وَذَرِ الَّذ۪ينَ اتَّخَذُوا د۪ينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَذَكِّرْ بِه۪ٓ اَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيٌّ وَلَا شَف۪يعٌۚ وَاِنْ تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذْ مِنْهَاۜ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ اُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُواۚ لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَم۪يمٍ وَعَذَابٌ اَل۪يمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ۟ {٧٠}

70. Dinlerini oyun ve eğlence edinen ve dünya hayatının aldattığı kimseleri bırak! Kazandıkları sebebiyle hiçbir nefsin felâkete uğramaması için onunla nasihat et. O nefis için Allah'tan başka ne dost vardır, ne de şefaatçi. O, bütün varını fidye olarak verse, yine de ondan kabul edilmez. Onlar kazandıkları yüzünden helâke sürüklenmiş kimselerdir. İnkâr ettiklerinden dolayı onlar için kaynar sudan ibaret bir içecek ve elem verici bir azap vardır.

وَذَرِ الَّذ۪ينَ/***Kimseleri bırak!:*** Bir görüşe göre bu âyetteki kendi hâline bırakma emri seyf âyetiyle neshedilmiştir. Başka bir görüşe göre ise bu âyet bir tehdit ifadesidir ve dolayısıyla burada kendi hâline bırakma veya nesh yoktur.

اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا/***Dinlerini oyun ve eğlence edinen:*** Yani tâbi oldukları dini oyun ve eğlence edindiler. Çünkü onu alaya aldılar ve inandıkları dini oyun ve eğlence edindiler. Zira yeniden dirilmeye inanmıyorlardı. Bu şekilde onlar oyun ve eğlencede idiler.

وَذَكِّرْ بِهِ/***Onunla nasihat et:*** Bu tümcede ***"onunla"*** denilmek sûretiyle İslâm dini veya Kur'ân kastedilmektedir.

اَنْ تُبْسَلَ/***En tübsele:*** Bir görüşe göre bu kelime "hapsedilmek," başka bir görüşe göre "rezil olmak," bir başka görüşe göre ise "helak olmak" anlamlarına gelmektedir ve cümlede mef'ûlün li-eclih konumundadır. Buna göre cümlenin anlamı "hiçbir kişinin felakete uğramaması için onunla nasihat et" şeklinde olmaktadır.

وَاِنْ تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ/***O, bütün varını fidye olarak verse:*** Yani bütün malını kendisini kurtarmak için fidye olarak verse yine de verdiklerinin hiçbiri kabul edilmez.

قُلْ اَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلٰٓى اَعْقَابِنَا بَعْدَ اِذْ هَدٰينَا اللّٰهُ كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْاَرْضِ حَيْرَانَ لَهٓ اَصْحَابٌ يَدْعُونَهٓ اِلَى الْهُدَى ائْتِنَا قُلْ اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى وَاُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ {٧١}

71. De ki: "Allah'ı bırakıp da bize fayda veya zarar veremeyecek olan şeylere mi tapalım? Allah bizi doğru yola ilettikten sonra şeytanların saptırıp şaşkın olarak çöle düşürmek istedikleri, arkadaşlarının ise 'Bize gel!' diye doğru yola çağırdıkları şaşkın kimse gibi topuklarımız üzerinde gerisin geri mi döndürüleceğiz?" De ki: "Allah'ın hidayeti doğru yolun ta kendisidir. Bize âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredilmiştir."

قُلْ اَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ/***De ki: Allah'ı bırakıp da başka şeylere mi tapalım?:*** Bu âyet kâfirlere bir delil getirmekte ve onları kınamaktadır.

وَنُرَدُّ عَلٰٓى اَعْقَابِنَا/Topuklarımız üzerinde gerisin geri mi döndürüleceğiz?: Yani hidayetten sapıklığa mı döndürüleceğiz? Topuk üzerinde geri dönmek yürürken olan bir şeydir ancak daha sonra pek çok manada mecazen kullanılmıştır. Bu cümle "اَنَدْعُوا/*enedʼû*" kelimesi üzerine atfedilmiştir. Buradaki soru hemzesi karşı tarafın görüşlerini inkâr ve onları kınama anlamı taşımaktadır.

كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ/Şeytanların saptırmak istedikleri kimse gibi: Buradaki "kef" harfi "نُرَدُّ/*nüraddü*" fiilinin fâilinden hâl olmak üzere mahallen mansubdur. Yani şeytanların saptırmak istedikleri kişilere benzer şekilde nasıl döndürüleceğiz? Veya bu "kef" harfi mahzûf bir masdarın sıfatıdır. ***"Şeytanların saptırmak istedikleri"*** ifadesinin manası "şeytanlar onu yeryüzünün uzak, ıssız bölgelerine götürdüler ve yoldan çıkardılar" şeklinde olmaktadır. "اسْتَهْوَتْهُ/*İstehvethü*" kelimesi "yeryüzünde gitti, yürüdü" anlamına gelen "يهوي - هوى/hevâ-yehvî" fiilinin istifʼâl babındaki kalıbıdır. Fârisî, "اسْتَهْوَى/istehvâ" kelimesinin, "yürüttü" anlamına gelen "ifʼâl" babından "أَهْوَى/ehvâ" ile aynı manaya geldiğini söylemiştir.

حَيْرَانَ/Hayrân: Yani yoldan sapmış kişi. Bu kelime "اسْتَهْوَتْهُ/*istehvethü*" fiilinin mefʼûlünden hâl olmak üzere mansubdur.

لَهُٓ اَصْحَابٌ يَدْعُونَهُٓ اِلَى الْهُدَى ائْتِنَا/Onun "Bize gel!" diye doğru yola çağıran arkadaşları vardır: Yani şeytanların yoldan saptırdıkları bu kişinin kendisini doğru yola çağıran arkadaşları vardır. Yani onu doğru yola ulaştırmak için ona "Bize gel!" diye seslenirler. O ise yoldan çıkmış ve onlardan uzaklaşmıştır, onlara cevap vermemektedir. Bütün bu anlatılanlar din konusunda doğru yoldan sapmış kişilerin durumunu temsil etmektedir. Kendisi İslâmʼa davet edildiği hâlde bu davete icabet etmemektedir. Bir görüşe göre bu âyet Ebû Bekir *radıyallahu anh*ʼın oğlu Abdurrahmân hakkında anne-babası kendisini İslâmʼa davet ettikleri zaman inmiştir.[348] Ancak Âişe *radıyallahu anhâ*ʼdan nakledilen "Kurʼânʼda benim ifk hâdisesindeki masumiyetimi bildiren

---

348 İbn Atiyye bu görüşü *el-Muharraru'l-Vecîz* adlı eserinde (VI, 8) nakletmiş ancak isnadını zikretmemiştir.

âyetler dışında Ebû Bekir ailesiyle ilgili hiçbir âyet inmemiştir"[349] şeklindeki sözü bu görüşü geçersiz kılmaktadır.

وَاَنْ اَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاتَّقُوهُ وَهُوَ الَّذِي اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ {٧٢} وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ {٧٣} وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ لِاَبِيهِ اٰزَرَ اَتَتَّخِذُ اَصْنَاماً اٰلِهَةً اِنِّي اَرٰيكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ {٧٤}

72. "Namazı dosdoğru kılın ve Allah'tan korkun" (diye de emredildik). O, huzuruna varıp toplanacağınız Allah'tır. 73. O, gökleri ve yeri hak (ve hikmet) ile yaratandır. "Ol!" dediği gün her şey oluverir. O'nun sözü gerçektir. Sûr'a üflendiği gün de hükümranlık O'nundur. Gizliyi ve açığı bilendir ve O, hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır. 74. İbrahim, babası Âzer'e "Birtakım putları ilâhlar mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni de kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum" demişti.

لِاَبِيهِ اٰزَرَ/***Babası Âzer'e:*** Âzer, İbrahim *aleyhisselâm*'ın babasının adıdır. İ'râbı ise atf-ı beyan veya bedeldir. Gayr-i munsarif olması ise vezninden değil, yabancı kelime ve özel isim olmasından dolayıdır. Çünkü onun vezni âber ve şâleh gibi fâelundur. Nidâ olmak üzere merfu olarak da okunmuştur. Bir görüşe göre İbrahim *aleyhisselâm*'ın babasının adının "Târih" olduğu kesin olarak bilinmesinden dolayı bu bir

---

349 Buhârî, Tefsîr, no: 4827. Muâviye, Mervân'ı Hicaz'a vali olarak görevlendirmişti. Orada halka hutbe okurken Muâviye'den sonra oğlu Yezîd'e biat etmeleri gerektiğini söylemeye başladı. Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahmân ona bir şey söyleyince, Mervân "Onu yakalayın" dedi. Abdurrahmân'ın Âişe *radıyallahu anhâ*'nın evine girmesi sebebiyle onu yakalayamadılar. Mervân'ın, Abdurrahmân için "Allah'ın hakkında ***'Yeter be! Benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken beni yeniden dirilip çıkmakla mı tehdit ediyorsunuz?' diyen kimseye anne-babası, Allah'tan yardım dileyerek, 'Yazıklar olsun sana! İnadı bırak da imana gel. Kuşkusuz Allah'ın vaadi gerçektir' demekteler. O ise 'Bu eskilerin masallarından başka bir şey değil' cevabını vermektedir'*** (Ahkâf 46/17) âyetini indirdiği kişi bu değil midir?" demesi üzerine Âişe *radıyallahu anhâ* perdenin arkasından "Allah bizim hakkımızda Kur'ân'da benim ifk hâdisesindeki özrüm dışında hiçbir şey indirmemiştir" dedi.

putun ismi olmalıdır. Bu görüşe göre Âzer ismi putlarla meşgul olduğu için onun lakabı olmalıdır. Veya "Âzer'in kulu" denilmek istenmekte ve muzaf hazfedilmek sûretiyle kısaca Âzer denilmektedir. Ancak bu görüşün doğru olma ihtimali zayıftır. Onun iki isminin olma ihtimali ise uzak değildir.

وَكَذٰلِكَ نُرٖٓي اِبْرٰهٖيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنٖينَ {٧٥}

75. Böylece Biz, kesin iman edenlerden olması için İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk.

وَكَذٰلِكَ نُرٖٓي اِبْرٰهٖيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ/***Böylece Biz, İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk:*** Bir görüşe göre Allah, İbrahim'in, gözleriyle melek-i a'lâ ve esfel'i görmesi için gökleri ve yeri yarmıştır. Ancak bu görüşü kabul etmek için sahih bir rivayet gerekmektedir. Bir görüşe göre, melekut'tan diğer insanların gördükleri şeyleri görmüştür ancak bu gördüklerinden zamanındaki hiç kimsenin elde edemediği ibret ve deliller çıkarmıştır.

وَلِيَكُونَ/***Olması için:*** Bu kelime mahzûf bir kelimeye müteallıktır. Takdiri şu şekildedir: "Bu yaptığımız şeyler sebebiyle kesin iman edenlerden olması için."

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ رَاٰ كَوْكَبًا قَالَ هٰذَا رَبّٖي فَلَمَّٓا
اَفَلَ قَالَ لَٓا اُحِبُّ الْاٰفِلٖينَ {٧٦}

76. Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü, "Bu benim rabbimdir" dedi. Yıldız kaybolunca, "Ben kaybolanları sevmem" dedi.

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ/***Gecenin karanlığı onu kaplayınca:*** Yani onu örtünce. Arapça'da "Gece onu kapladı, gizledi" denilmektedir.

فَلَمَّا رَاَ الْقَمَرَ بَازِغاً قَالَ هٰذَا رَبّ۪يۚ فَلَمَّا اَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِن۪ي رَبّ۪ي لَاَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّٓالّ۪ينَ {٧٧} فَلَمَّا رَاَ الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هٰذَا رَبّ۪ي هٰذَٓا اَكْبَرُۚ فَلَمَّٓا اَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ اِنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ {٧٨} اِنّ۪ي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذ۪ي فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ حَن۪يفاً وَمَٓا اَنَا۬ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَۚ {٧٩}

77. Ay'ı doğarken görünce, "Rabbim budur" dedi. O da batınca, "Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yoldan sapan topluluklardan olurum" dedi. 78. Güneşi doğarken görünce de "Rabbim budur. Zira bu daha büyük" dedi. O da batınca, dedi ki: "Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. 79. Ben hanîf olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim."

رَاٰ كَوْكَبًا قَالَ هٰذَا رَبّ۪ي/***Bir yıldız gördü, "Bu benim rabbimdir" dedi:*** İbrahim *aleyhisselâm*'ın sûrenin bu bölümünde anlatılan yıldız, ay ve güneş ile ilgili sözleri, daha büluğ ve mükellefiyet çağına ermeden önce söylemiş olması muhtemeldir. Rivayet edildiğine göre annesi onu Nemrut'tan korktuğu için bir mağarada doğurmuştur. Çünkü müneccimlerin Nemrut'a onu bir erkek çocuğun öldüreceğini söylemeleri sebebiyle o da bütün erkek çocuklarını öldürüyordu. İbrahim *aleyhisselâm*'ın yıldız, ay ve güneş hakkındaki sözlerini yetişkin iken söylemiş olması da muhtemeldir. Bu takdirde o bu sözleri halkına onların görüşlerini reddetmek ve onları kınamak amacıyla söylemiştir. Bu görüş 78. âyette geçen İbrahim *aleyhisselâm*'ın **"Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım"** sözünden dolayı tercihe daha layıktır. Bu sözün kavmine karşı tartışma ve onlara reddiye amacıyla söylenmiş olmasının gerekmesi sebebiyle İbrahim *aleyhisselâm*'ın bu sözleri mağarada tek başına iken söylemiş olması düşünülemez. Bu sözler kavminin putlara, güneşe, aya ve yıldızlara tapmakta olmalarından dolayı söylenmiştir. Böylelikle onların din konusundaki yanlışlarını ortaya koymayı ve onların her birinin sonradan yaratılmış olmaları sebebiyle ilâh olamayacaklarını, bilakis onları yaratan, doğuşlarını, batışlarını, kayboluşlarını ve hareketlerini

düzenleyen varlığın tek başına gerçek ilâh olduğunu göstermeyi istemiştir. İbrahim *aleyhisselâm*'ın ***"Bu benim rabbimdir"*** demesi, bu sözün geçersiz olduğunu bilmesine rağmen karşısındakini düşünmeye sevk etmek içindir. Çünkü bu üslup karşı tarafı doğruya davet ve onun yanlıştan dönmesi için daha etkilidir. İbrahim *aleyhisselâm* daha sonra ***"Ben kaybolanları sevmem"*** yani "ben sürekli değişen şeylere ibadet etmeyi sevmem" demek sûretiyle onların görüşlerinin yanlışlığına dair bir delil getirmiştir. Çünkü değişmek sonradan yaratıldığını göstermektedir ve sonradan yaratılmış olma da gerçek bir ilâhın özelliği değildir. İbrahim *aleyhisselâm* sonra aynı üslup üzerine ay ve güneş hakkında konuşmaya devam etti. Onların ilâh olamayacağına dair kanıtları ortaya koyunca ve halkına karşı delilleri gösterince onların bâtıl inançlarından uzak olduğunu açıkladı ve şöyle dedi: ***"Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."*** Sonra Allah'a ibadet ettiğini ve O'nun tek ilâh olduğunu ilan etti. Bunu ifade için şöyle dedi: ***"Ben yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim."*** Böylelikle Allah'ı, mülkünde bir ve tek olmasını gerektiren bir şekilde vasfetmiş oldu.

Eğer, "İbrahim *aleyhisselâm* her ikisi de sonradan yaratılmış olmanın delili olmasına rağmen niçin gök cisimlerinin ortaya çıkışını değil de gözden kayboluşunu delil olarak kullanmıştır? Hâlbuki ikisi de bir hâlden başka bir hâle geçiştir" denilecek olursa buna şöyle cevap verilir: Gözden kaybolma delil olma yönünden daha güçlüdür. Çünkü o, gizlenme ve örtünme şeklinde bir değişimdir.

وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ اَتُحَاجُّونّ۪ي فِي اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰينِ وَلَٓا اَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِه۪ٓ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ رَبّ۪ي شَيْـًٔا وَسِعَ رَبّ۪ي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا اَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ {٨٠}

80. Kavmi onunla tartışmaya girişti. Onlara dedi ki: "Beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam. Ancak Rabbim'in bir şey dilemesi hariç. Rabbimin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ ibret almıyor musunuz?"

أَتُحَاجُّونِّي فِي اللّٰهِ/Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz?: Yani Allah'a iman ve O'nun birliği konusunda. "أَتُحَاجُّونِّي/**Etühâccûnnî**" kelimesinin aslı "أَتُحَاجُّونَنِي/**etühâccûnenî**" şeklindedir. Ancak iki "nun" harfi peş peşe geldiği için idğam edilerek şeddeli olarak okunmaktadır. Bir görüşe göre ise "nun" harflerinden biri hazfedilerek "أَتُحَاجُّونِي/**etühâccûnî**" şeklinde de okunmaktadır. Bu okuyuşta birinci "nun" harfinin mi yoksa ikincinin mi hazfedildiği hususunda ihtilaf edilmiştir.[350]

وَلَٓا اَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهٖ/Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam.: Buradaki "مَا/mâ" harfi ism-i mevsuldür ve onunla putlar kastedilmektedir. Müşrikler putların kendilerine zarar vermelerinden korkuyorlardı. İbrahim *aleyhisselâm* "Ben onlardan korkmuyorum. Çünkü onlar hiçbir şey yapamazlar" demiştir.

اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ رَبِّي شَيْـٔاً/Ancak Rabbim'in bir şey dilemesi hariç: Buradaki "اِلَّٓا/illâ" edatı "لكن/lâkin" anlamında istisnâ-i munkatı edatıdır. Yani ben ancak benim için istediği zaman Rabbimden korkarım.

وَكَيْفَ اَخَافُ مَٓا اَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ اَنَّكُمْ اَشْرَكْتُمْ بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهٖ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَاَيُّ الْفَرِيقَيْنِ اَحَقُّ بِالْاَمْنِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ {٨١}

81. "Siz, Allah'ın size haklarında hiçbir hüküm indirmediği şeyleri O'na ortak koşmaktan korkmazken, ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden nasıl korkarım! Şimdi biliyorsanız (söyleyin), iki gruptan hangisi güvende olmaya daha layıktır?"

وَكَيْفَ اَخَافُ مَٓا اَشْرَكْتُمْ/Ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden nasıl korkarım!: Siz Allah'a ortaklar koştuğunuz hâlde ve yegâne korkulması gereken O olmasına rağmen siz Allah'tan korkmuyorken ben O'na ortak koştuğunuz ve hiçbir şey yapmaya güçleri olmayan şeylerden nasıl olur da korkarım! Ben (Allah'ın himayesinde) güvenli bir yerde iken siz benim güvende olduğumu inkâr ediyorsunuz ancak kendiniz korkulması gereken durumda iken güvende olduğunuzu söylüyorsunuz.

---

350 Nâfi' ve İbn Âmir, Hişâm'dan farklı olarak tek "nun" harfi ile "أَتُحَاجُّونِي" şeklinde, diğerleri ise "أَتُحَاجُّونِّي" şeklinde şeddeli olarak okumuşlardır. Bk. Dânî, *et-Teysîr*, 77.

Sonra Allah bu durumu onlara şu şekilde haber verdi: ***"İki gruptan hangisi güvende olmaya daha layıktır?"*** Yani mü'minler mi, kâfirler mi?

Sonra bu soruya bir sonraki âyetin başındaki "اَلَّذِينَ اٰمَنُوا/***iman edenler"*** sözüyle cevap vermektedir.

اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُٓوا اِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمُ الْاَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٨٢﴾

82. İnanıp da imanlarına herhangi bir zulüm bulaştırmayanlar var ya, işte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır.

اَلَّذِينَ اٰمَنُوا/***İman edenler:*** Bir görüşe göre bu ifade yeni bir cümle başlangıcıdır ve İbrahim *aleyhisselâm*'ın sözü değildir.

وَلَمْ يَلْبِسُٓوا اِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ/***İmanlarına herhangi bir zulüm bulaştırmayanlar:*** Bu âyet indiği zaman Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı korkuya kapıldı. Kendi kendilerine "Hangimiz kendisine zulmetmez?" dediler. Onların bu durumlarını öğrenen Allah Resûlü bu âyet hakkında şöyle buyurdu: ***"Bu âyette zikredilen zulüm, Lokman'ın oğluna söylediği 'Yavrucuğum! Allah'a ortak koşma! Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür' âyetindeki zulümdür."***[351]

وَتِلْكَ حُجَّتُنَٓا اٰتَيْنَاهَٓا اِبْرٰهِيمَ عَلٰى قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ
مَنْ نَشَٓاءُ اِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٨٣﴾

83. İşte bu, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir. Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki senin Rabbin hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir.

وَتِلْكَ حُجَّتُنَٓا/***İşte bunlar, delillerimizdir:*** Burada daha önce zikredilmiş olan İbrahim *aleyhisselâm*'ın delil ve kanıt sunmasına bir gönderme vardır.

---

351 Buhârî, no: 32; Müslim, no: 124; Tirmizî, no: 5026; Nesâî, no: 1863; İbn Hibbân, no: 253.

وَوَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ كُلاًّ هَدَيْنَا وَنُوحاً هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمٰنَ وَاَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسٰى وَهٰرُونَۜ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَۙ {٨٤}

84. Biz O'na İshak ve (İshak'ın oğlu) Yakub'u da armağan ettik; hepsini de doğru yola ilettik. Daha önce de Nuh'u ve O'nun soyundan Davud'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u doğru yola iletmiştik. Biz iyi davrananları işte böyle mükâfatlandırırız."

وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ/*O'nun soyundan:* Burada "o" zamiri ile İbrahim *aleyhisselâm* veya Nûh *aleyhisselâm* kastedilmiştir. Ancak 86. âyette Lût *aleyhisselâm*'ın zikredilmesi sebebiyle Nûh *aleyhisselâm*'ın kastedilmiş olduğunu söyleyen görüş doğrudur. Çünkü Lût *aleyhisselâm*, İbrahim *aleyhisselâm*'ın soyundan değildir.

دَاوُدَ/*Davud:* Bu kelime Nuh üzerine atfedilmiştir. Yani Davud'u da Nûh gibi doğru yola iletmiştik.

وَزَكَرِيَّا وَيَحْيٰى وَعِيسٰى وَاِلْيَاسَ كُلٌّ مِنَ الصَّالِحِينَ {٨٥}

85. "Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas'ı da (doğru yola iletmiştik). Hepsi de iyilerden idi."

وَعِيسٰى/*İsa:* Burada İsa *aleyhisselâm*'ın da zikredilmiş olması o soydan gelen kızların çocuklarının da soydan sayıldığına bir delildir. Çünkü İsa'nın babası yoktur ve o, Nûh'un kızının oğludur.

وَاِسْمٰعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطاً وَكُلاًّ فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَۙ {٨٦} وَمِنْ اٰبَائِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَاِخْوَانِهِمْ وَاجْتَبَيْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ {٨٧}

86. İsmail, Elyesa, Yunus ve Lût'u da (hidayete erdirdik). Hepsini âlemlere üstün kıldık. 87. Onların babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarına da (üstün meziyetler verdik). Onları seçkin kıldık ve doğru yola ilettik.

وَمِنْ اٰبَائِهِمْ/***Onların babalarından:*** Bu kelime bir önceki âyette geçen "كُلاًّ/küllen" kelimesine atfedilmiş olduğu için mahallen mansubdur. Buna göre anlamı "Babalarından bazılarını doğru yola ilettik" şeklinde olur.

ذٰلِكَ هُدَى اللّٰهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَلَوْ اَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ {٨٨} اُو۬لٰٓئِكَ الَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ فَاِنْ يَكْفُرْ بِهَا هٰٓؤُلَٓاءِ فَقَدْ وَكَّلْنَا بِهَا قَوْماً لَيْسُوا بِهَا بِكَافِرِينَ {٨٩}

88. İşte bu, Allah'ın hidayetidir, kullarından dilediğini ona iletir. Eğer onlar da Allah'a ortak koşsalardı yapmakta oldukları amelleri elbette boşa giderdi. 89. İşte onlar, kendilerine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Eğer onlar bunları inkâr ederlerse şüphesiz yerlerine bunları inkâr etmeyecek bir toplum getiririz.

فَاِنْ يَكْفُرْ بِهَا هٰٓؤُلَٓاءِ/***Eğer onlar bunları inkâr ederse:*** Yani Mekke halkı.

وَكَّلْنَا بِهَا قَوْماً/***Yerlerine bir toplum getiririz:*** Bunlar yukarıda isimleri zikredilmiş olan peygamberlerdir. Bir görüşe göre bunlar sahâbîlerdir, başka bir görüşe göre bütün mü'minlerdir. Âyetin sonrasındaki ifadelerin delaleti sebebiyle birinci görüş tercih edilir. Yerlerine getirilme, peygamberliğe iman etmeleri ve o görevin haklarını yerine getirmeleri anlamındadır.

اُو۬لٰٓئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللّٰهُ فَبِهُدٰيهُمُ اقْتَدِهْ قُلْ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٰى لِلْعَالَمِينَ {٩٠}

90. İşte onlar Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Sen de onların yoluna uy. De ki: "Ben buna (peygamberlik görevime) karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Bu (Kur'ân) âlemler için ancak bir öğüttür."

اُو۬لٰٓئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللّٰهُ/***İşte onlar Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir:*** Burada isimleri zikredilmiş olan peygamberlere işaret edilmektedir.

فَبِهُدٰيهُمُ اقْتَدِهْ/***Sen de onların yoluna uy:*** "Bizden önceki ümmetlerin şeriatı bizim için de geçerlidir" görüşünü savunanlar bu âyeti delil olarak göstermektedirler. Dinin "usul" denilen Allah'ın birliği, O'na, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inanmak gibi temel prensiplerine gelince; bunlar üzerinde ittifak edilmiştir. Ancak "furû" denilen tali konulara gelince; şeriatlar arasında bu konularda farklılık vardır. Görüş ayrılığı bir peygamberin kendisinden önceki şeriata uyup uymayacağı hususundadır. "اقْتَدِهْ/***İktedih"*** kelimesindeki "هْ/he" harfi vakıf hâlinde okunur. Ancak bunun geçiş hâlinde okunmaması gerekir. Geçişte de okuyan kişi ise Mushaf'ın yazılışına riayet etmiş olur.[352]

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهٖٓ اِذْ قَالُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ
قُلْ مَنْ اَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذ۪ي جَٓاءَ بِه۪ مُوسٰى نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ
تَجْعَلُونَهُ قَرَاط۪يسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَث۪يرًا وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُٓوا
اَنْتُمْ وَلَٓا اٰبَٓاؤُ۬كُمْ قُلِ اللّٰهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ ف۪ي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ {٩١}

91. (Yahudiler) Allah'ı gereği gibi tanımadılar. Çünkü "Allah hiçbir beşere bir şey indirmedi" dediler. De ki: "Öyle ise Musa'nın insanlara bir nûr ve hidayet olarak getirdiği kitabı kim indirdi? Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz. Sizin de atalarınızın da bilmediği şeyler size öğretilmiştir." (Resûlüm) sen "Allah" de sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar!

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهٖٓ/***Allah'ı gereği gibi tanımadılar:*** Yani Allah'ı kullarına lütfu ve merhameti yönünden gereği gibi bilemediler. Çünkü peygamberler göndermesini ve kitaplar indirmesini inkâr ettiler. Bu âyetteki ***"Allah hiçbir beşere bir şey indirmedi"*** sözünü söyleyenler, âyetin devamından anlaşıldığı üzere Yahudilerdir. Bu sözü Muhammed

---

352 Bu kelimenin sonundaki "ه" harfi Hamza, Kisâî, Yakub ve Halef'e göre vakıf hâlinde okunur, vasıl hâlinde hazfedilir. Diğerleri ise her iki durumda da okumuşlardır. İbn Âmir vasıl hâlinde "ه" harfini kesralı olarak okumuştur. Bk. *en-Neşr*, II, 161.

sallallahu aleyhi ve sellem'in peygamberliğini inkâr konusunda aşırı gitmeleri sebebiyle söylemişlerdir. Rivayet edildiğine göre, Yahudilerden bu sözü söyleyen kişi Mâlik b. es-Sayf'tır.[353] Allah onların bu iddialarını, kabul etmek zorunda oldukları bir delili zikretmek sûretiyle reddetmektedir. Bu delil de Musa *aleyhisselâm*'a Tevrat'ın indirilmiş olmasıdır. Bir görüşe göre ise bu sözü Kureyşli müşrikler söylemişlerdir. Onlar da Tevrat'ın kutsal kitap olduğunu kabul etmeleri sebebiyle bu cevap onlar için de geçerlidir.

وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا/*Bilmediğiniz şeyler size öğretildi:* Burada ***"Allah hiçbir beşere bir şey indirmedi"*** sözünü söyleyen Yahudilere veya Kureyş müşriklerine, onların iddialarını çürütme amaçlı bir delil getirilmek sûretiyle hitap edilmektedir. Eğer Yahudilere hitap ediliyorsa onlara öğretilen şey Tevrat'tır, Kureyşli müşriklere hitap ediliyorsa onlara öğretilen şey ise Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in getirdiği vahiydir.

قُلِ اللّٰهُ/*"Allah" de:* Bu ifade yine aynı âyette geçen ***"Kim indirdi?"*** sorusunun cevabıdır. Allah lafzı "Onu Allah indirdi" takdirinde gizli bir fiilin fâili veya mübteda olmak üzere merfudur.

وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذ۪ي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَاۜ وَالَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِه۪ وَهُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ {٩٢}

92. Bu, Şehirlerin Anası ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz ve kendinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır. Ahirete inananlar buna da inanırlar ve onlar namazlarını hakkıyla kılmaya devam ederler.

وَلِتُنْذِرَ/*Uyarman için:* Kitab'ın sıfatı üzerine atıftır.

اُمَّ الْقُرٰى/*Şehirlerin Anası:* Bu, Mekke'dir. Mekke'nin "Şehirlerin Anası" olarak isimlendirilme sebebi insanlar için kurulan ilk evin burada

---

353 İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 378.

olması, yeryüzünün oradan döşenmeye başlaması[354] ve şehir halklarının bütün derin geçitlerden gelerek orayı haccetmeleridir.

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِباً اَوْ قَالَ اُوحِيَ اِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ اِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَاُنْزِلُ مِثْلَ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الظَّالِمُونَ فٖي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَاسِطُٓوا اَيْدٖيهِمْۚ اَخْرِجُٓوا اَنْفُسَكُمْ اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ اٰيَاتِهٖ تَسْتَكْبِرُونَ {٩٣}

93. Allah'a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken "Bana da vahyolundu" diyenden ve "Ben de Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim" diyenden daha zalim kim vardır! O zalimler, ölümün (boğucu) dalgaları içinde, melekler de ellerini uzatmış, onlara "Haydi canlarınızı çıkartın! Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun âyetlerine karşı kibirlilik taslamış olmanızdan ötürü, bugün alçaklık azabı ile cezalandırılacaksınız!" derken onların hâlini bir görseydin!

اَوْ قَالَ اُوحِيَ اِلَيَّ/***Veya "Bana da vahyolundu" dedi:*** Bu kişi Müseylime veya peygamberlik iddiasında bulunan diğer yalancılardan biridir.

وَمَنْ قَالَ سَاُنْزِلُ مِثْلَ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ/***"Ben de Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim" diyen:*** Bu kişi Nadr b. el-Hâris'tir. Çünkü o Kur'ân'a düşman bir kişiydi. Bu âyetin lafzı umumidir ve Kur'ân ile alay etme yönüyle aynı durumda olan herkesi kapsar.

وَلَوْ تَرٰٓى/***Bir görseydin!:*** Bu sözün cevabı "büyük bir olay görürdün" takdirinde mahzûftur. Âyette sözü edilen zalimler daha önce zikredilen Yahudi, yalancı peygamber ve din ile alay edenlerdir.

---

354 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 108; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 102; Fâkihânî, *Ahbâru Mekke*, IV, 191.

الظَّالِمُونَ/***Zalimler:*** Bu kelimenin başındaki "ال/elif-lam" takısı "ahd" (yani belli kişileri) ifade etmektedir. Bundan daha genel anlamı "cins" (bütün zalimleri) ifade etmek için kullanılır.

بَاسِطُوا اَيْدِيهِمْ/***Ellerini uzatmıştır:*** Yani melekler ellerini kâfirlere uzatırlar ve onlara ***"Canlarınızı çıkartın"*** derler. Cümlenin devamından bu sözün kâfirleri azarlama ve ruhlarının alınmasındaki zorluğu ifade ettiği anlaşılmaktadır.

اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ/***Bugün cezalandırılacaksınız!:*** Buradaki gün ifadesiyle bir günlük vaktin kendisinin veya o andan sonsuza kadar devam edecek sürenin kastedilmiş olması muhtemeldir.

الْهُونِ/***el-Hûn:*** "Zillet, alçaklık" demektir.

وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادٰى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَآءَ ظُهُورِكُمْ وَمَا نَرٰى مَعَكُمْ شُفَعَآءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ اَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكٰٓؤُا لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ {٩٤}

94. And olsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi tek olarak bize geleceksiniz ve size verdiğimiz şeyleri terk edeceksiniz. Yaratılışınızda ortaklarımız sandığınız şefaatçilerinizi de yanınızda göremeyeceğiz. And olsun, aranız açılmış ve (ilâh) sandığınız şeyler sizden kaybolup gitmiştir.

فُرَادٰى/***Tek olarak:*** Yani mallarınızdan ve çocuklarınızdan veya Allah'a şirk koştuklarınızdan ayrı olarak tek başınıza. Âyetin devamındaki ***"size verdiğimiz şeyleri terk edeceksiniz"*** yani "size verdiğimiz çocukları ve malları" ifadesi sebebiyle birinci görüş veya yine âyetin devamındaki ***"Şefaatçilerinizi de yanınızda göremeyeceğiz"*** ifadesi sebebiyle ikinci görüş tercih edilir.

تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ/***Aranız açılmış:*** Yani birliğiniz parçalanmıştır. Bazı kıraat imamları buradaki "بَيْنَكُمْ/***beyneküm"*** kelimesini fiili zarfa isnad etmek ve onu isimlerin kullanılışı gibi kullanmak sûretiyle merfu olarak "بَيْنُكُمْ/

beynüküm” şeklinde okumuşlardır. Buna göre “بَيْنُ/***beynü”*** kelimesi “fırka, grup” anlamına gelmektedir. Bu kelimeyi mansup olarak “بَيْنَكُمْ/***beyneküm”*** şeklinde okuyanlara göre ise fâil fiilin masdarıdır veya mahzûftur. Buna göre cümlenin takdiri şu şekilde olmaktadır: “تَقَطَّعَ الْاِتِّصَالُ بَيْنَكُمْ/Aranızdaki bağlantı kopmuştur.”

إِنَّ اللّٰهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوٰى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ فَأَنّٰى تُؤْفَكُونَ {٩٥}

95. Şüphesiz Allah, tohumu ve çekirdeği çatlatandır, ölüden diriyi çıkaran, diriden de ölüyü çıkarandır. İşte Allah budur. O hâlde (haktan) nasıl dönersiniz!”

فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوٰى/***Tohumu ve çekirdeği çatlatandır:*** Yani bitkilerin çıkması için yerin altındaki tohumu ve ağaçların yetişmesi için de çekirdeği çatlatır. Bir görüşe göre ise çekirdek ve buğdaydaki iki yarım parçayı kastetmiştir. Tohum türlerini kapsayan genel ifade olmasından dolayı birinci görüş tercihe daha şayandır.

يُخْرِجُ الْحَيَّ/***Diriyi çıkarır:*** Bu ifade hakkındaki açıklama Âl-i İmrân sûresinde geçmişti.

وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ/***Diriden de ölüyü çıkarandır:*** Bu ifade ***“çatlatandır”*** kelimesi üzerine atfedilmiştir.

فَالِقُ الْاِصْبَاحِ وَجَعَلَ الَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ {٩٦}

96. O, sabahı çatlatandır. O, geceyi sükûnet, güneş ve ayı birer hesap ölçüsü kılmıştır. İşte bu, azîz ve alîm olan Allah'ın takdiridir.

فَالِقُ الْاِصْبَاحِ/***Sabahı çatlatandır:*** Buradaki “الْاِصْبَاح/***el-isbâh”*** kelimesi masdardır ve “sabah” anlamında kullanılmıştır. Sabahın çatlatılması, karanlıktan çıkarılması manasına gelmektedir. Bir görüşe göre karanlık

sabahtan çatlayıp ayrılmaktadır. Buna göre âyetin anlamı "Sabahın karanlığını çatlatandır" şeklinde olur.

سَكَنًا/*Sükunet:* Yani geceleyin bütün hareketler bırakılır ve istirahat edilir.

حُسْبَانًا/*Hesap ölçüsü:* Yani güneş ve ay ile vakitlerin, gecenin ve gündüzün hesaplaması yapılır.

ذٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ/*İşte bu, azîz ve alîm olan Allah'ın takdiridir:* Azîz ve alîm isimlerinin burada zikredilmesi ne de güzel olmuştur. Çünkü azîz "Her şeye galip gelen ve üstün olan" anlamındadır. Allah güneşe ve aya üstün olarak o ikisini dilediği şekilde emrine amade kılmıştır. Alîm ismi ise güneş, ay, gece ve gündüzün takdir edilmesindeki bilgiler, büyük hikmetler ve yaratılışlarındaki mükemmellik sebebiyle bu âyette zikredilmiştir.

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ
وَالْبَحْرِ قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ {٩٧}

97. O, karanın ve denizin karanlıklarında kendileri ile yol bulasınız diye sizin için yıldızları yaratandır. Gerçekten Biz, bilen bir toplum için âyetleri geniş geniş açıkladık.

فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ/*Karanın ve denizin karanlıklarında:* Yani karada ve denizde gecenin karanlıklarında. Karanlıkları kara ve denize izafe etmesi, karanlıkların o ikisini kaplaması veya birbirinden ayırt edilemeyecek kadar benzeşen yolların karanlıklara benzemesi sebebiyledir.

وَهُوَ الَّذِي اَنْشَاَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ
قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ {٩٨}

98. O, sizi bir tek nefisten yaratandır. (Sizin için) bir sürekli olarak, bir de geçici olarak bulunacağınız yer vardır. Anlayan bir toplum için âyetleri ayrıntılı bir şekilde açıkladık.

فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ/Bir sürekli olarak, bir de geçici olarak bulunacağınız yer vardır: Bazı kıraat imamları "**مُسْتَقَرٌّ/müstekarrun**" kelimesini ism-i fâil olarak "**مُسْتَقِرٌّ/müstekırrun**" şeklinde okumuşlardır. Buna göre âyetin anlamı "Sizden sürekli olarak ve geçici olarak kalacaklar vardır" şeklinde olur. "**مُسْتَقَرٌّ/Müstekarrun**" şeklinde okunduğunda ise ismi mekân veya masdar olur, "**مُسْتَوْدَعٌ/müstevdeun**" kelimesi de aynı kalıptadır.[355] Buna göre âyetin anlamı ***"bir sürekli olarak, bir de geçici olarak bulunacağınız yer vardır"*** şeklinde olur. Sürekli kalış anne rahminde, geçici olarak bulunma ise babanın belinde olmaktadır. Bir görüşe göre ise sürekli kalma yerin üstünde, geçici bulunma ise yerin altında olacaktır.

وَهُوَ الَّذِي اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَاَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ اَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ اُنْظُرُٓوا اِلٰى ثَمَرِهٖٓ اِذَٓا اَثْمَرَ وَيَنْعِهٖ اِنَّ فِي ذٰلِكُمْ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ {٩٩}

99. O, gökten su indirendir. İşte Biz her çeşit bitkiyi onunla çıkardık. O bitkiden de kendisinde üst üste binmiş taneler bitireceğimiz bir filiz; hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar; üzüm bağları; bir kısmı birbirine benzeyen ve benzemeyen zeytin ve nar bahçeleri meydana getirdik. Meyve verirken ve olgunlaştığı zaman her birinin meyvesine bakın! Kuşkusuz bütün bunlarda inanan bir toplum için ibretler vardır.

فَاَخْرَجْنَا بِهِ/Onunla çıkardık: Burada ***"onunla"*** denilirken "yağmur" kastedilmektedir.

فَاَخْرَجْنَا مِنْهُ/Ondan çıkardık: Burada ***"ondan"*** denilirken "bitki" kastedilmektedir.

خَضِرًا/Yeşil dal, filiz: Bu, bitkinin kökünden çıkan filizlerdir.

---

355 İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ravh "مُسْتَقِرٌّ" şeklinde, diğerleri ise "مُسْتَقَرٌّ" şeklinde okumuşlardır. Bk. *en-Neşr*, II, 161.

نُخْرِجُ مِنْهُ/Ondan çıkarırız: Burada ***"ondan"*** denilirken "yeşil dal, filiz" kastedilmektedir.

حَبًّا مُتَرَاكِبًا/Üst üste binmiş taneler: Burada başak kastedilmektedir. Çünkü başaktaki taneler birbirlerinin üstünde dururlar. Nar ve benzerleri de böyledir.

قِنْوَانٌ/Hurma salkımları: Bu kelimenin tekili "قِنْوٌ/kınvun" şeklindedir. Bu kelime mübteda olmak üzere merfudur ve haberi de "مِنَ النَّخْلِ/***hurma ağacından"*** kelimesidir. "مِنْ طَلْعِهَا/***Tomurcuğundan"*** kelimesi ise bedeldir.

طَلْعٌ/Tal'un: "Çiçekten yeni çıkmış hurma" demektir.

دَانِيَةٌ/Sarkmış: Yani yakın, ulaşılması kolay olan. Bir görüşe göre ise "birbirine yakın" demektir.

وَجَنَّاتٍ مِنْ اَعْنَابٍ/Üzüm bağları: Bu kelime "نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ/***nebâte külli şey'in"*** üzerine atfedilmiş olduğu için mansubdur. Yedi mütevatir kıraatin dışındaki bazı kıraatlerde "قِنْوَانٌ/***kınvân"*** kelimesinin üzerine atfedilerek merfu olarak da okunmuştur.[356]

مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ/Birbirine benzeyen ve benzemeyen: Bu ifade zeytin ve nar kelimelerinden veya öncesinde sayılan bütün bitkilerden hâl olmak üzere mansubdur. Burada bazı bitkilerin renk, tat ve görünüş olarak birbirine benzediği, bazılarının ise birbirine benzemediği belirtilmektedir. Bunda yaratıcı, seçici, güçlü, bilen ve irade eden bir yaratıcının varlığına kesin bir delil vardır.

اُنْظُرُوا اِلٰى ثَمَرِهٖ اِذَا اَثْمَرَ وَيَنْعِهٖ/Meyve ilk çıktığı ve olgunlaştığı zaman her birinin meyvesine bakın!: Yani meyveye zayıf olarak ilk çıktığı ve insanlara hiçbir faydasının olmadığı zaman bakın. Sonra o meyve olgunlaşana (tatlanana) kadar hâlden hâle geçer.

---

356 İbn Atiyye şöyle demiştir: "A'meş ve Muhammed b. Ebî Leylâ kıraati ve Ebû Bekir'in Âsım'dan rivayetine göre 'لَكُمْ جَنَّاتٌ' takdirinde merfu olarak okunmaktadır. Taberî de bu kelimenin 'قِنْوَانٌ' kelimesi üzerine atfedildiği için merfu olduğunu söylemiştir. Kâdî Ebû Muhammed ise onun bu görüşünün zayıf olduğunu söylemiştir." Bk. *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 387.

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ
بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يَصِفُونَ {١٠٠}

100. Cinleri Allah'a ortak yaptılar. Oysaki onları da Allah yaratmıştı. Bilgisizce O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar. Hâşâ! O, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir.

شُرَكَٓاءَ الْجِنَّ/***Cinleri ortak yaptılar:*** Buradaki "الْجِنَّ/***el-cin***" kelimesi "جَعَلُوا/***yaptılar***" fiilinin birinci mef'ûlü "شُرَكَاءَ/***ortaklar***" kelimesi ise ikinci mef'ûlü olmak üzere mansub olarak okunmuştur. Ancak "شُرَكَٓاءَ/***ortaklar***" kelimesi ikinci mef'ûl olmasına rağmen şirk koşmanın öneminden dolayı birinci mef'ûlün önüne geçirilmiştir. Başka bir ihtimal de "شُرَكَٓاءَ/***ortaklar***" kelimesinin birinci mef'ûl, Allah lafzının ikinci mef'ûl konumunda, "الْجِنَّ/***el-cin***" kelimesinin ise "شُرَكَٓاءَ/***ortaklar***" kelimesinden bedel olmasıdır. Burada Allah'a ortak koşulan cinler ile melekler kastedilmektedir. Bu ifade meleklere ibadet edenlere reddiyedir. Bir görüşe göre ise Allah'a ortak koşulan şeyler cinlerdir ve onların ortak koşulması ise onlara itaat etmek sûretiyle olmaktadır.

وَخَلَقَهُمْ/***Onları yarattı:*** Bu kelimenin başındaki "vav" harfi hâl ifade etmektedir ve onların şirk koşmalarının yanlışlığını oraya koymaktadır. Bununla kastedilen mana şudur: "Onları da Allah yaratmış olduğu hâlde Allah'a ortak koşuyorlar." Bu cümlede ***"onlar"*** zamiri ile cinler veya ortak koşanlar kastedilmektedir.

Müşriklere karşı sunulan delilin iki yönü vardır:

وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ/***O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar:*** Yani uydurdular, sahtesini yaptılar. Allah'a oğul yakıştırma, Hristiyanlar'ın İsa *aleyhisselâm* hakkındaki, Yahudilerin ise Uzeyr hakkındaki iddialarıdır. Kızlar yakıştırma ise müşrik Arapların melekler hakkındaki sözleridir.

بِغَيْرِ عِلْمٍ/***Bilgisizce:*** Yani bu sözlerini hiçbir delile dayanmadan söylüyorlar hatta düpedüz iftira atıyorlar.

بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَنّٰى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ {١٠١}

101. O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. O'nun eşi olmadığı hâlde nasıl çocuğu olabilir! Her şeyi O yaratmıştır ve her şeyi hakkıyla bilen O'dur.

بَدِيعُ/***Eşsiz yaratıcı:*** Bu kelimenin anlamı hakkında Bakara sûresinde açıklama yapılmıştı. Bu kelime gizli bir mübtedanın haberi olması veya kendisi mübteda olması veya bir önceki âyette geçen "تَعَالٰى/***teâlâ***" fiilinin fâili olması sebebiyle merfu olarak okunmuştur. Bu ifade ile Allah'a oğullar ve kızlar isnat edenlerin iddiaları reddedilmektedir. Bunun iki yönü vardır.

Birincisi: Çocuk babasının türünden olur. Hâlbuki Allah kâinattaki bütün türlerden farklı ve üstündür. Çünkü bütün kâinatı O yaratmıştır ve bu sebeple O'nun bir çocuğunun olması kabul edilemez.

İkincisi: Gökleri ve yeri muhakkak ki Allah yaratmıştır. Böyle bir yaratıcı da çocuk sahibi olmaktan ve her türlü eksiklikten müstağnidir.

ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ {١٠٢}

102. İşte Rabbiniz Allah O'dur. O'ndan başka ilâh yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin. O her şeye vekildir.

فَاعْبُدُوهُ/***Öyle ise O'na kulluk edin:*** Öncesindeki cümlenin içerdiği anlamın sonucudur. Yani kim burada sayılan özelliklere sahip ise sadece kulluk edilmeye layık olan da O'dur.

لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ {١٠٣}

103. Gözler O'nu idrak edemez; hâlbuki O, gözleri idrak eder. O, eşyayı pek iyi bilen, her şeyden haberdar olandır.

لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ/***Gözler O'nu idrak edemez:*** Yani dünyada O'nu göremez. Ahirete gelince; ***"O gün nice yüzler Rablerine bakacaklardır"***[357] âyetinin delaleti ile mü'minler Rablerini göreceklerdir. Ayrıca bu konuda sahih ve başka türlü yorumlanamayacak şekilde manası açık hadisler[358] de gelmiştir.

Allah'ın görülmesi konusunda Eş'arîler şöyle derler: Allah'ın dünyada görülmesi aklen mümkündür. Çünkü Musa *aleyhisselâm,* Allah'tan bunu istemiştir ve Musa *aleyhisselâm* imkânsız olan bir şeyi istemez. İnsanlar Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in İsrâ gecesinde Allah'ı görüp görmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir.

وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ/***O, gözleri idrak eder:*** Bazı âlimler görmek ile idrak etmek arasındaki farkı şöyle açıklamışlardır: İdrak, bir şeyi ihata etme ve onun sonuna ulaşma anlamı içermektedir. Bu sebeple mahlûkatın gözlerinin Rablerini idrak edemeyeceği söylenmiştir. Ancak bu durum Rablerini göremeyecekleri anlamına gelmez. Bu yoruma göre "وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ/***O, gözleri idrak eder"*** sözü Allah'ın ilminin bütün gizli şeyleri de ihata edeceğini ifade etmesi yönüyle güzel olmuştur.

اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ/***Latîf ve hâbîrdir:*** Yani gözlerin O'nu göremeyeceği bir yapıdadır ve her şeyden haberdardır. Ancak O gözleri idrak eder.

قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ اَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ
عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَمَا اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ {١٠٤}

104. Size Rabbinizden basiretler gelmiştir. Artık kim hakkı görürse faydası kendisine, kim de kör olursa zararı kendisinedir. Ben üzerinize bekçi değilim.

---

357 Kıyâmet 75/22-23.

358 Buhârî, no: 4581; Müslim, no: 183; İbn Huzeyme, II, 421; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 16; Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, I, 215; Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, V, 250.

قَدْ جَٓاءَكُمْ بَصَٓائِرُ/Size basiretler gelmiştir: Burada geçen "بَصَٓائِرُ/**basiretler**" kelimesi "kalbin nuru" anlamına gelen "basîret" kelimesinin çoğuludur. Aynı kökten gelen "basar" kelimesi ise gözün nurudur. Bu sözü Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* söylemiştir. Bunu da âyetin devamındaki ***"Ben üzerinize bekçi değilim"*** sözünden anlıyoruz.

وَكَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ {١٠٥}

105. Böylece Biz âyetleri geniş geniş açıklıyoruz ki, "Sen ders almışsın" desinler de biz de anlayan toplum için Kur'ân'ı iyice açıklayalım.

وَلِيَقُولُوا/Demeleri için: Bu kelime mahzûf bir kelimeye müteallıktır. Takdiri "Bize âyetleri açıkladı demeleri için" şeklindedir.

دَرَسْتَ/Sen ders almışsın: Yani sen bir bilgiyi öğrenmiş ve onu okumuşsun. Bu kelime mufâale babından "دَارَسْتَ/**dâreste**" şeklinde de okunmuştur. Buna göre anlam "Sen âlimlerden ders aldın ve onlardan öğrendin" şeklinde olmaktadır. Bu kelime "دَارَسَتْ/**dâreset**" şeklinde okunduğunda ise anlam "Bu âyetler geldi ve gitti" şeklinde olmaktadır.[359]

وَلِنُبَيِّنَهُ/Onu iyice açıklayalım: Buradaki zamir **"âyetler"** kelimesine ait olmasına rağmen müzekker olarak gelmiştir. Çünkü o zamir ile Kur'ân kastedilmektedir.

اِتَّبِعْ مَٓا اُوحِيَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ وَاَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ {١٠٦}

106. Rabbinden sana vahyolunana uy. O'ndan başka ilâh yoktur. Müşriklerden yüz çevir.

وَاَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ/Müşriklerden yüz çevir: Eğer bunun manası "seni çağırdıkları şeyden yüz çevir" veya "onlarla mücadeleden

---

359 İbnu'l-Cezerî bu kelime hakkında şu bilgileri vermiştir: "Bu âyetteki 'دَرَسْتَ' kelimesinin okunuşu hakkında ihtilaf edildi. İbn Kesîr ve Ebû Amr 'دَارَسْتَ' şeklinde, İbn Âmir ve Yakub 'دَرَسَتْ' şeklinde, diğerleri ise 'دَرَسْتَ' şeklinde okumuşlardır." Bk. *en-Neşr*, II, 294.

yüz çevir" olursa bu âyet muhkemdir. Eğer "onlarla savaşmaktan ve cezalandırmaktan yüz çevir" anlamında olursa bu âyet mensuhtur. ***"Ben sizin üzerinize bekçi ve vekil değilim"*** âyetlerinin durumu da aynıdır.

وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَٓا اَشْرَكُوا وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ {١٠٧} وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَيَسُبُّوا اللّٰهَ عَدْواً بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ اُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ {١٠٨}

107. Allah dileseydi, onlar ortak koşmazlardı. Biz seni onların üzerine bir bekçi kılmadık. Sen onların vekili de değilsin. 108. Allah'tan başka taptıklarına sövmeyin; sonra onlar da bilgisizce, düşmanca Allah'a söverler. Böylece Biz her ümmete kendi işlerini cazip gösterdik. Sonunda dönüşleri Rablerinedir. Artık O ne yaptıklarını kendilerine bildirecektir.

وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ/***Allah'tan başka taptıklarına sövmeyin:*** Yani onların ilâhlarına sövmeyin. Çünkü bu, onların Allah'a sövmesine sebep olur. Mâlikîler bu âyeti sedd-i zerai'ye delil olarak getirmektedirler.

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَٓاءَتْهُمْ اٰيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ اَنَّهَٓا اِذَا جَٓاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ {١٠٩}

109. Kendilerine bir mucize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair kuvvetli bir şekilde Allah'a and içtiler. De ki: "Âyetler ancak Allah katındandır." Ama mucize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?

قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ/***De ki: Âyetler (mucizeler) ancak Allah katındandır:*** Yani mucizeleri gerçekleştirmek Allah'ın elindedir, benim elimde değildir.

وَمَا يُشْعِرُكُمْ/Size ne bildirdi?: Buradaki “يُشْعِرُكُمْ/***yüş’ıruküm***” fiili “bir şeyi hissetmek, kavramak” anlamındadır. “مَا/Mâ” harfi olumsuzluk veya soru ifade etmektedir.

اَنَّهَا اِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ/Mucize geldiğinde de inanmayacaklarının: Bazı kıraat âlimleri bu cümlenin başındaki tekit edatını fethalı olarak “اَنَّهَا/***ennehâ***” şeklinde okumuşlardır. Çünkü bu edat “يُشْعِرُكُمْ/***yüş’ıruküm***” fiilinin fâilidir. Yani âyetler kendilerine geldiği zaman bunlara inanmayacaklarını size ne bildirdi? Bunu biz biliyoruz ancak siz bilmiyorsunuz. Bir görüşe göre, buradaki “لَا/***lâ***” harfi zaiddir. Buna göre âyetin anlamı “Onların inanacaklarını size ne bildirdi?” şeklinde olmaktadır. Başka bir görüşe göre “أنّ/***enne***” edatı “ummak” anlamına gelen “لعلّ/lealle” manasındadır. Diğer kıraat âlimleri ise “إنّ/***inne***” şeklinde okumuşlardır. Buna göre bu edat haber cümlesinin başlangıcıdır ve önceki cümle “وَمَا يُشْعِرُكُمْ/***ve mâ yüş’ıruküm***” sözüyle bitmektedir. Buna göre âyetin anlamı “Onların durumunu size ne bildirdi?” şeklinde olmaktadır. Bu edatı kesreli olarak “إنّ/inne” şeklinde okuyan kıraate göre “وَمَا يُشْعِرُكُمْ/***ve mâ yüş’ıruküm***” kelimesi üzerinde durulur. Fetha ile “أنّ/***enne***” şeklinde okuyan kıraate göre eğer bu edat masdariyye anlamında ise “وَمَا يُشْعِرُكُمْ/***ve mâ yüş’ıruküm***” üzerinde durulmaz. Çünkü bu kelime “أنّ/enne” üzerinde âmildir. Ancak bu edatı “لعلّ/lealle” manasında alırsak bu durumda bazı âlimler “وَمَا يُشْعِرُكُمْ/***ve mâ yüş’ıruküm***” üzerinde durmayı caiz görürken, bizim üstadımız Ebû Ca‘fer b. ez-Zübeyr “لعلّ/lealle” edatının sebep bildirme anlamı taşımasından dolayı burada durmayı caiz görmemiştir.

وَنُقَلِّبُ اَفْـِٔدَتَهُمْ وَاَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٖٓ اَوَّلَ مَرَّةٍ
وَنَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١٠﴾

110. Yine O’na iman etmedikleri ilk durumdaki gibi onların gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz. Ve onları şaşkın olarak azgınlıkları içerisinde bırakırız.

وَنُقَلِّبُ اَفْـِٔدَتَهُمْ وَاَبْصَارَهُمْ/***Onların gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz:*** Yani onların gönülleri ve gözlerini mühürleriz ve anlamalarını engelleriz; onlar artık anlayamazlar.

كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا/***İnanmadıkları gibi:*** Buradaki "kef" harfi sebep bildirmektedir. Yani onların ilk sefer O'na inanmamalarını cezalandırmak için gönülleri ve gözlerini mühürleriz. "Kef" harfinin teşbih (benzetme) ifade etmesi de muhtemeldir. Yani onları ilk defasında mühürlediğimiz gibi mucizeleri gördükleri zaman da gönüllerini ve gözlerini mühürleriz.

وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَا اِلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتٰى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلاً مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ {١١١}

111. Eğer Biz onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çoğu bunu bilmez.

وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَا اِلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةَ/***Eğer Biz onlara melekleri indirseydik:*** Bu âyet müşriklerin kendilerine talep ettikleri bir mucize geldiği takdirde kesinlikle iman edeceklerine dair etmiş oldukları yemine bir reddiyedir. Ancak Allah dilemedikçe onlar her bir âyete inanmazlar.

Bazı kıraatlerde bu âyetteki "قُبُلاً/***kubulen***" kelimesi "قِبَلاً/***kıbelen***" şeklinde okunmuştur. Bu okunuşa göre "gözle görmek, önünde olmak" anlamına gelmektedir. Hâl olduğu için mansubdur. Bazı kıraatlerde "قُدَّ مِنْ قُبُلٍ/***kudde min kubulin***" âyetinde olduğu gibi "قُبُلاً/***kubulen***" şeklinde okunduğunda ise "yüz yüze gelmek" anlamına gelmektedir.[360] Bir görüşe göre "kefil" anlamına gelen "kabîl" kelimesinin çoğuludur. Buna göre, "Allah'ın Resûlü'nü tasdik etmeye kefiller olarak" anlamına gelir.

---

360 İbnu'l-Cezerî şöyle demiştir: İki Medineli imam ve İbn Âmir "قِبَلاً" şeklinde, diğerleri ise "قُبُلاً" şeklinde okumuşlardır. Bk. *en-Neşr*, II, 295.

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْ شَٓاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ {١١٢}

112. Böylece Biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. (Bunlar) aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar. Rabbin dileseydi onu da yapamazlardı. Artık onları uydurdukları şeylerle baş başa bırak.

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا/**Böylece Biz, her peygambere düşman kıldık:** Bu âyet Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'i başka peygamberleri de örnek göstererek teselli etmeyi amaçlamaktadır.

شَيَاطِينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ/***İnsan ve cin şeytanlarını:*** Yani her iki sınıftan isyankarları. "شَيَاطِينَ/***Şeyâtîn***" kelimesi "عَدُوًّا/***adüvven***" kelimesinden bedel olduğu için mansub olarak okunmuştur. Çünkü bu kelime çoğul anlamındadır. Başka bir görüşe göre "شَيَاطِينَ/***şeyâtîn***" kelimesi "جَعَلْنَا/***cealnâ***" fiilinin birinci mef'ûlü, "عَدُوًّا/***adüvven***" kelimesi ise ikinci mef'ûlüdür.

يُوحِي بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ/***Birbirlerine fısıldarlar:*** Yani vesvese verirler ve kötülük düşüncesi akla getirirler.

زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا/***Aldatmak için yaldızlı sözler:*** Süslü sözler

وَلَوْ شَٓاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ/***Rabbin dileseydi onu da yapamazlardı:*** Buradaki "***onu***" zamiri kâfirlerin fısıldamalarına veya düşmanlıklarına aittir.

فَذَرْهُمْ/***Onları bırak:*** Bu bir tehdittir.

وَمَا يَفْتَرُونَ/***Uydurdukları şeylerle:*** Buradaki "مَا/***mâ***" harfi mef'ûlü meah veya bir önceki kelimedeki zamire matuf olması sebebiyle mahallen mansubdur.

وَلِتَصْغٰى اِلَيْهِ اَفْئِدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ وَلِيَرْضَوْهُ
وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ {١١٣}

113. Ahirete inanmayanların kalpleri ona yönelsin, ondan hoşlansınlar ve işledikleri suçu işlemeye devam etsinler diye.

وَلِتَصْغٰى/***Yönelsin diye:*** Yani meyletsin diye. Bu kelime mahzûf bir kelimeye müteallıktır. "Lam" harfi sayrûret (dönüşüm) ifade etmektedir.

اِلَيْهِ/***Ona:*** Yani fısıldamalarına

وَلِيَقْتَرِفُوا/***İşledikleri:*** Yaptıkları, kazandıkları.

اَفَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْتَغِي حَكَمًا وَهُوَ الَّذِي اَنْزَلَ اِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا وَالَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ
الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ اَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ {١١٤}

114. (De ki): "Allah'tan başka bir hakem mi arayacağım? Hâlbuki size Kitab'ı açık olarak indiren O'dur." Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, Kur'ân'ın gerçekten Rabbin tarafından indirilmiş olduğunu bilirler. Sakın şüpheye düşenlerden olma!

اَفَغَيْرَ اللّٰهِ/***Allah'tan başka mı?:*** Bu ifade "Onlara de ki" takdirinde mahzûf bir fiilin mamuludür.

وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقاً وَعَدْلاً لَا مُبَدِّلَ
لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ {١١٥}

115. Rabbinin sözü, doğruluk ve adalet bakımından tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur. O işitendir, bilendir.

وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ/***Rabbinin sözü tamamlanmıştır:*** Yani gerçekleşmiştir. Burada zikredilen ***"söz,"*** Allah'ın kullarına indirdiği kitaplardır.

صِدْقاً وَعَدْلاً/***Doğruluk ve adalet bakımından:*** Yani bildirdiklerindeki doğruluk ve hükümlerindeki adalet bakımından.

وَاِنْ تُطِعْ اَكْثَرَ مَنْ فِي الْاَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ {١١٦} اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهٖ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ {١١٧} فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ اِنْ كُنْتُمْ بِاٰيَاتِهٖ مُؤْمِنِينَ {١١٨}

116. Yeryüzünde bulunanların çoğuna uyacak olursan, seni Allah'ın yolundan saptırırlar. Onlar zandan başka bir şeye tâbi olmaz, yalandan başka söz de söylemezler. 117. Muhakkak ki senin Rabbin, evet O, kendi yolundan sapanı en iyi bilendir. O, doğru yolda gidenleri de iyi bilendir. 118. Allah'ın âyetlerine inanıyorsanız, üzerine O'nun adı anılarak kesilenlerden yiyin.

فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ/***Üzerine Allah'ın adı anılarak kesilenlerden yiyin:*** Bu emir ile üzerine Allah'ın adı anılarak kesilen hayvanların etinden yemenin serbest, putlar ve diğer şeyler adına kesilen hayvanlar ile kendiliğinden ölmüş hayvanların etinden yenilmesinin ise yasak olduğu kastedilmektedir. Bu yasaklama, emrin muhatap sigasıyla gelmesinin delaletiyle anlaşılmaktadır. Sonrasındaki 121. âyette ise Allah ***"Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin"*** buyurmak sûretiyle bu yasağı açıkça ifade etmektedir. Bu âyet hayvanların kesimi esnasında besmele çekmenin gerekli olduğuna delil gösterilmektedir. Bu söz kendiliğinden ölmüş ve diğer bazı haram kılınan hayvanlardan bahsedilen âyetlerin devamında gelmiştir. Bu ifadeyi onun üzerine hamlettiğimiz takdirde burada Müslümanların kestiği hayvanlar üzerine besmele çekmenin zorunlu olduğuna delil olmaz. Ancak âyetteki ifadeyi umum olarak alırsak bu takdirde kesim esnasında besmele çekmenin zorunluluğuna delil olmaktadır. Atâ, bu âyetin hayvan keserken, yemek yerken ve bir şey içerken besmele çekmeyi emrettiğini söylemektedir.[361]

---

361 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, no: 1379٠.

وَمَا لَكُمْ اَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ اِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ اِلَيْهِ وَاِنَّ كَثِيراً لَيُضِلُّونَ بِاَهْوَٓائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ {١١٩}

119. Üzerine Allah'ın adı anılıp kesilenden yememenize sebep ne? Oysa Allah, çaresiz yemek zorunda kaldığınız dışında, haram kıldığı şeyleri size açıklamıştır. Doğrusu birçokları bilgisizce kendi kötü arzularına uyarak saptırıyorlar. Muhakkak ki Rabbin haddi aşanları çok iyi bilir.

وَمَا لَكُمْ اَلَّا تَأْكُلُوا/***Yememenize sebep ne?*** Yani üzerine Allah'ın adı anılmış olanlardan yemeyi terk etmenizin gayesi nedir? Oysa helâl ve haram olan şeyler sizlere açıklanmıştır.

اِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ اِلَيْهِ/***Yemek zorunda kaldığınız dışında:*** Bu, haram kılınan şeylerden istisna edilmiştir.

وَذَرُوا ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَهُ اِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْاِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ {١٢٠}

120. Günahın açığını da gizlisini de bırakın! Çünkü günah işleyenler, yaptıklarının cezasını mutlaka çekeceklerdir.

وَذَرُوا ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَهُ/***Günahın açığını da gizlisini de bırakın:*** Bu ifade bütün günah türlerini kapsamaktadır. Çünkü bütün günahlar ya açıktır ya da gizli. Bir görüşe göre günahların açık olanı amellerle ilgili, gizli olanı ise inançla ilgilidir.

وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَاِنَّهُ لَفِسْقٌ وَاِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ اِلٰٓى اَوْلِيَٓائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ وَاِنْ اَطَعْتُمُوهُمْ اِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ {١٢١}

121. Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu büyük günahtır.

Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar. Eğer onlara uyarsanız şüphesiz siz de Allah'a ortak koşanlar olursunuz.

وَاِنَّهُ لَفِسْقٌ/***Kuşkusuz bu büyük günahtır:*** Bu ifadedeki zamir ***"yemeyin"*** emrinin masdarına racidir.

وَاِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ اِلٰٓى اَوْلِيَٓائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ/***Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar:*** Bu âyetin nüzûl sebebi olarak şöyle bir olay nakledilir: Kâfirlerden bir topluluğun "Biz öldürdüğümüz şeylerden yiyoruz ancak (kendiliğinden ölmüş hayvanları kastederek) Allah'ın öldürdüğü hayvanları yemiyoruz" demeleri üzerine bu âyet inmiştir.

اَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَاَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذٰلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ {١٢٢}

122. Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu? İşte kâfirlere yaptıkları böyle süslü gösterilmiştir.

اَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَاَحْيَيْنَاهُ/***Ölü iken dirilttiğimiz kimse:*** Burada ölüm ile küfür, diriltme ile de iman kastedilmektedir. Nur, imanın nuru, karanlıklar ise küfürdür. Bunlar mecazi ifadelerdir. ***"Ölü iken dirilttiğimiz kimse"*** ifadesinde mutabakat vardır ve bu da beyan ilminin uslübundandır. Bu âyet Ammâr b. Yâsir hakkında inmiştir.[362] Bir görüşe göre Ömer b. el-Hattâb hakkındadır.[363] Karanlıklarda olan kişi Ebû Cehil'dir. Ancak âyetin lafzı daha umumidir.

---

362 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, no: 13837; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, IV, 1381. Bu hadisin isnadı zayıftır.

363 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, IV, 1381. Hasen bir isnadla mürsel olarak rivayet edilmiştir.

كَمَنْ مَثَلُهُ/Durumdaki kimse gibi: Bu ifadedeki "مَثَل/durum" kelimesi kişinin özelliğini belirtmektedir. Bir görüşe göre ise zaittir. Yani anlama bir katkısı yoktur.

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ اَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا
وَمَا يَمْكُرُونَ اِلَّا بِاَنْفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ {١٢٣}

123. Böylece Biz, her şehirde, oralarda bozgunculuk yapmaları için, ileri gelenlerini oranın günahkârları yaptık. Onlar yalnız kendilerini aldatırlar fakat farkında olmazlar.

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ/Böylece Biz, her şehirde... yaptık: Yani Mekke'de oranın ileri gelenlerini bozgunculuk yapmaları için var ettiğimiz gibi her şehirde de aynısını yaptık. Burada ileri gelenlerin zikredilmesi diğer insanların onlara tâbi olmaları sebebiyledir. Bu âyetten maksat Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'i teselli etmektir.

مُجْرِمِيهَا/Oranın günahkarları: Fârisî ve diğer bazı âlimlere göre bu kelimenin irabı muzafun ileyh şeklindedir. İbn Atiyye ve diğer bazı âlimlere göre ise bu kelime "جَعَلْنَا/***yaptık"*** fiilinin birinci mef'ûlüdür, ikinci mef'ûlü ise mukaddem hâldeki "اَكَابِرَ/***ileri gelenler"*** kelimesidir. Bu yorum mana açısından güzel ancak Arapça açısından zayıftır. Çünkü "اَكَابِرَ/***ileri gelenler"*** kelimesi ism-i tafdil kalıbındaki "اَكْبَرُ/ekberu" kelimesinin çoğuludur. Bu sebeple ya "min" harfiyle ya da izafet ile kullanılır.

وَاِذَا جَٓاءَتْهُمْ اٰيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتّٰى نُؤْتٰى مِثْلَ مَٓا اُوتِيَ رُسُلُ
اللّٰهِ اَللّٰهُ اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ اَجْرَمُوا صَغَارٌ
عِنْدَ اللّٰهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ {١٢٤}

124. Onlar, bir âyet geldiğinde, "Allah'ın elçilerine verilenin benzeri bize de verilmedikçe asla inanmayız" dediler. Allah peygamberliğini kime vereceğini daha iyi

bilir. Suç işleyenlere, yapmakta oldukları hilelere karşılık Allah tarafından aşağılık ve çetin bir azap erişecektir.

قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ/***"Asla inanmayız" dediler:*** Burada zikredilen sözü Ebû Cehil söylemiştir. Bir görüşe göre ise söyleyen, Velîd b. el-Mugîre'dir. Çünkü o "Ben peygamberliğe Muhammed'den daha layığım" demiştir.

اَللّٰهُ اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ/***Allah peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir:*** Bu ifade onların isteklerine bir reddiyedir. Bunun manası "Allah, Muhammed'in peygamberliğe layık olduğunu bildi ve bu sebeple peygamberlik görevini ona has kıldı. Bunun yanında onların peygamberlik görevine layık olmadıklarını bildi ve onları bu görevden mahrum etti" şeklindedir. Âyette beyân sanatının örnekleri bulunmaktadır. Örneğin; onların sözlerinin Allah'ın adıyla bitmesi "terdîd" üslubudur.

صَغَارٌ/***Alçaklık:*** Yani zillet.

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ
يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ كَذٰلِكَ
يَجْعَلُ اللّٰهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ {١٢٥}

125. Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse sanki göğe çıkıyormuş gibi kalbini sıkıca daraltır. Allah inanmayanların üstüne işte böyle murdarlık verir.

يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ/***Onun kalbini İslâm'a açar:*** Bu âyette geçen kalbin açılması, daralması ve sıkılması mecazi ifadelerdir. Âyetteki "حَرَجاً/***haracen***" kelimesi bu şekilde okunduğu takdirde sıfat konumunda bir masdardır.[364]

---

364 Nâfi' ve Ebû Bekir "حَرِجًا" şeklinde, diğerleri ise "حَرَجاً" şeklinde okumuşlardır. Bk. Dânî, *et-Teysîr*, 78.

كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ/***Sanki göğe çıkıyormuş gibi:*** Yani sanki göğe çıkmaya çalışıyormuş gibi. Bu mümkün değildir. İşte iman etmek ona böyle zor gelir.

Âyetteki "يَصَّعَّدُ/***yessa'adü***" kelimesinin aslı "يَتَصَعَّدُ/yetese'adü" şeklindedir. Bazı kıraatlerde "يَصْعَدُ/***yes'adü***" şeklinde de okunmuştur.[365]

وَهٰذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ {١٢٦}
لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ {١٢٧}

126. Bu (din), Rabbinin dosdoğru yoludur. Biz, öğüt alacak bir kavim için âyetleri ayrıntılı olarak açıkladık. 127. Rableri katında onlara selam yurdu vardır. Ve yapmakta oldukları işler sebebiyle Allah onların dostudur.

دَارُ السَّلَامِ/***Selam yurdu:*** Yani cennet. Buradaki "selam" kelimesinin Allah'ın isimlerinden olması ve cenneti, kendi mülkü ve yarattığı bir şey olması sebebiyle kendisine izafe etmesi muhtemeldir. Başka bir görüşe göre ise "selam" kelimesi "esenlik" veya "selamlama" anlamlarında da kullanılmış olabilir.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْاِنْسِ وَقَالَ اَوْلِيَاؤُهُمْ
مِنَ الْاِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَغْنَا اَجَلَنَا الَّذِي اَجَّلْتَ لَنَا قَالَ
النَّارُ مَثْوٰيكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا اِلَّا مَا شَاءَ اللّٰهُ اِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ {١٢٨}

128. Onların hepsini bir araya topladığı gün, "Ey cinler topluluğu! Siz insanlarla çok uğraştınız" der. Onların, insanlardan olan dostları ise "Ey Rabbimiz! Kimimiz kimimizden yararlandı ve bize verdiğin sürenin sonuna ulaştık" derler. Allah da buyurur ki:

---

365 İbn Kesîr "يَصْعَدُ" şeklinde okumuştur, Ebû Bekir "يَصَّاعَدُ" şeklinde rivayet etmiştir. Diğerleri ise "يَصَّعَّدُ" şeklinde okumuşlardır. Bk. İbnu'l-Cezerî, II, 692.

"Allah'ın dilediği hariç, içinde ebedî kalacağınız yer ateştir." Şüphesiz Rabbin hikmet sahibidir, bilendir.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ/*Bir araya topladığı gün:* Buradaki "يَوْمَ/gün" kelimesini nasb eden âmil mahzûftur. Bu âmil "hatırlayın" veya "dedik ki" anlamlarına gelen bir fiildir. Buna göre bu fiil hem "يَوْمَ/***gün***" kelimesi hem de ***"Ey cinler topluluğu! Siz insanlarla çok uğraştınız"*** cümlesi üzerinde âmil olur.

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ/*Ey cinler topluluğu! Siz insanlarla çok uğraştınız:* Yani onlardan pek çoğunu saptırdınız ve onları kendinize tâbi kıldınız. "اسْتَكْثَرَ/İsteksera" fiili burada bir komutanın orduyu kendine tâbi kılması gibi bir anlamda kullanılmıştır.

اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ/*Kimimiz kimimizden yararlandı:* Cinlerin insanlardan faydalanması insanların onlara itaat etmesidir. İnsanların cinlerden faydalanması ise "وَأَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ/***Doğrusu insanlardan bazı kimseler, cinlerden bazılarına sığınırlardı...***"[366] âyetinde zikredildiği şekilde olmaktadır. Bir adam bir vadiye indiği zaman "Bu vadinin sahibine (cinlerin büyüğüne) sığınırım" derdi.

وَبَلَغْنَا اَجَلَنَا/*Sürenin sonuna ulaştık:* Burada ölüm kastedilmektedir. Bir görüşe göre ahiretteki haşr kastedilmektedir.

اِلَّا مَا شَاءَ اللّٰهُ/*Allah'ın dilediği hariç:* Bir görüşe göre bu ifadeyle ***"içinde ebedî kalacağınız yer ateştir"*** cümlesinden istisna edilenler kastedilmektedir. Bu cümledeki "مَا/***mâ***" harfi cümlede insanlar ve cinlerden bahsedilmesi sebebiyle "مَنْ/men" anlamındadır. Buna göre ateşe girmekten istisna edilenler bunlar içerisinden istisna edilenlerdir. Bir görüşe göre ateşte kalış zamanıyla ilgilidir ve ahirette bir araya toplanmalarından ateşe girdikleri zaman istisna edilmiştir. Başka bir görüşe göre burada "ateş"ten istisna edilmektedir. Bu da cehennemde şiddetli soğuk anlamındaki "zemheri"ye girmeleridir. Diğer bir görüşe göre ise burada istisna ile kastedilen ateşten çıkarılma değildir. Ancak bütün işler Allah'a isnat edildiği için böyle bir ifade kullanılmıştır.

---

366 Cin 72/6.

وَكَذٰلِكَ نُوَلّ۪ي بَعْضَ الظَّالِم۪ينَ بَعْضاً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ۟ {١٢٩}

129. İşte böylece işledikleri günahlardan ötürü zalimlerin bir kısmını diğer bir kısmının peşine takarız.

وَكَذٰلِكَ نُوَلّ۪ي بَعْضَ الظَّالِم۪ينَ بَعْضاً/***İşte böylece zalimleri birbirlerinin dostları yaparız:*** Yani bazılarını bazılarının dostu yaparız. Bir görüşe göre, "Ateşe girerken bazılarını bazılarına tâbi kılarız." Başka bir görüşe göre ise "Bazılarını bazılarına musallat ederiz."

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ اٰيَات۪ي وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَٓاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلٰٓى اَنْفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوا كَافِر۪ينَ {١٣٠}

130. Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bu günle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi? Derler ki: "Kendi aleyhimize şahitlik ederiz." Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.

اَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ/***İçinizden peygamberler gelmedi mi?:*** Bu söz cin ve insan türüne sorulmuştur. Bir görüşe göre, âyetin zahirinden anlaşıldığı üzere cinlere de kendi içlerinden peygamberler gönderilmiştir. Başka bir görüşe göre ise peygamberler sadece insan türüne hastır. Âyette ***"sizin içinizden peygamberler"*** denilme sebebi hitabın cinler ve insanlar topluluğuna yönelik olmasıdır.

وَشَهِدُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ/***Kendi aleyhlerine şahitlik ettiler:*** Onların böyle demeleri aynı zamanda bu sûrenin 23. âyetinde geçtiği üzere ***"Biz müşrik değildik"*** demeleri ile o bölümde zikredilen sebeplerden dolayı çelişmez. Eğer "Bu âyette kendi aleyhlerine şahitlik etmeleri niçin iki defa tekrar edildi?" diye sorarsan, buna şu şekilde cevap veririz: Âyette geçen ***"Kendi aleyhimize şahitlik ederiz"*** sözünü onlar kendileri hakkında söylemişlerdir. ***"Kendi aleyhlerine şahitlik ettiler"*** sözü ise onları eleştirmekte ve durumlarının kötülüğünü beyan etmektedir.

ذٰلِكَ اَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا غَافِلُونَ {١٣١}

131. Gerçek şu ki, halkı habersizken, Rabbin zulüm ile ülkeleri helâk edici değildir.

ذٰلِكَ/***Zâlike:*** Bu "durum şöyledir" takdirinde gizli bir mübtedanın haberidir veya "şöyle yaptık" takdirinde gizli bir fiilin mef'ûlüdür. Burada peygamberlerin gönderilmesine işaret edilmektedir.

اَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ/***Rabbin zulüm ile ülkeleri helâk edici değildir:*** Bu ifade peygamberler gönderilmesinin sebebini bildirmektedir. Cümledeki i'râbı mef'ûlün li-eclih veya "ذٰلِكَ/***zâlike***" işaret zamirinden bedeldir.

بِظُلْمٍ/***Zulüm ile:*** Bu ifade hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Allah peygamberler göndermedikçe ülkeleri helak edici değildir. Aksi hâlde kendilerini önceden uyarmadığı için onları helak etmesi zulüm olur. Bu da ***"Biz bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz"***[367] âyetinde belirttiği gibidir.

İkincisi: Allah ülkelerin halkını zulmettikleri zaman önce uyarmadan helak etmez. Buna göre, zulmü işleyenler o ülkelerin halkıdır ve onların gafleti uyarılmamalarıdır.

İbn Atiyye ve Zemahşerî her iki görüşü de aktarmaktadır. Birinci görüş Mutezile mezhebine göre doğrudur ancak Ehl-i Sünnet mezhebine göre yanlıştır. Çünkü Ehl-i Sünnet'e göre Allah kullarını günah işlemeseler bile helak etse yine de zalim olmaz.

وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُواۜ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ {١٣٢}

132. Herkesin yaptıkları işlere göre dereceleri vardır. Rabbin onların yaptıklarından habersiz değildir.

---

367 İsrâ 17/15.

وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ/***Herkesin dereceleri vardır:*** Yani sevap ve azap yönünden yapmış olduğu davranışlara göre belirlenen karşılıklarının dereceleri vardır.

وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُوالرَّحْمَةِ اِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَاءُ كَمَا اَنْشَاَكُمْ مِنْ ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ اٰخَرِينَ {١٣٣}

133. Rabbin zengindir, rahmet sahibidir. Dilerse sizi yok eder ve sizi başka bir kavmin zürriyetinden yarattığı gibi sizden sonra yerinize dilediği bir kavmi yaratır.

مِنْ ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ/***Başka bir kavmin zürriyetinden:*** Yani Nûh'un gemisinde bulunanların zürriyetinden veya onlardan önce Âdem dönemine kadar yaşamış olanlardan.

اِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَاٰتٍ وَمَا اَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ {١٣٤} قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ {١٣٥}

134. Size vaat edilen mutlaka gelecektir; siz bunu önleyemezsiniz. 135. De ki: "Ey kavmim! Elinizden geleni yapın! Ben de yapacağım! Hayatın sonunun kimin lehine olduğunu ileride bileceksiniz. Gerçek şu ki, zalimler iflah olmazlar."

اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ/***Elinizden geleni yapın!:*** Buradaki ***"yapın"*** emri tehdit amaçlıdır. "الْمَكَانَة/el-Mekâne" kelimesi "bir şeyi yapma imkânı olmak" anlamına gelen "تَمَكُّن/temekkün" anlamındadır.

فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ/***İleride bileceksiniz.*** Bu ifade de tehdit amaçlı söylenmiştir.

مَنْ تَكُونُ لَهُ/***Kimin lehine olduğunu:*** Buradaki "مَنْ/***men***" harfi ismi mevsuldur. Mef'ûl olduğu için mahallen mansubdur ve soru edatıdır ve mübteda olduğu için mahallen merfudur.

عَاقِبَةُ الدَّارِ/***Hayatın sonunun:*** Yani ahiret veya dünya hayatı. Birinci görüş Ra'd sûresindeki ***"Dünya hayatının sonu... Adn cennetleri"***[368] âyetlerinin delaletiyle tercihe daha şayandır.

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ مِمَّا ذَرَاَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْاَنْعَامِ نَصِيباً فَقَالُوا هٰذَا لِلّٰهِ بِزَعْمِهِمْ وَهٰذَا لِشُرَكَائِنَاۚ فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ اِلَى اللّٰهِۚ وَمَا كَانَ لِلّٰهِ فَهُوَ يَصِلُ اِلٰى شُرَكَائِهِمْۜ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ {١٣٦}

136. Allah'ın yarattığı ekinlerle hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, "Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlarımıza)" dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar?

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ مِمَّا ذَرَاَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْاَنْعَامِ نَصِيبًا/***Allah'ın yarattığı ekinlerle hayvanlardan Allah'a pay ayırdılar:*** Buradaki "جَعَلُوا/***cealû***" fiilinin fâili Arap müşriklerdir. Süheyl bu konuda şöyle demiştir: Bunlar Havlân kabilesinden kendilerine el-Edîm denilen bir kabiledir. Bunlar ekinlerinden, meyvelerinden ve hayvanlarından bir pay Allah'a, bir pay da putlarına ayırırlardı. "ذَرَاَ/***Zerae***" kelimesi "yaratmak, inşa etmek" anlamındadır. Burada müşriklerin yaptıklarına bir reddiye vardır. Çünkü Allah onları yaratan ve var edendir. O kendinden başka rab olmayan sahipleridir.

بِزَعْمِهِمْ/***Zanlarınca:*** Yani iddialarına, delilsiz ve hükümsüz sözlerine göre. "الزعم/ez-Za'm" kelimesi çoğunlukla yalan sözler için kullanılır. Bu kelime "الزَّعْمُ/ez-za'm" ve "الزُّعْمُ/ez-zu'm" olmak üzere iki farklı şekilde okunmaktadır.[369]

فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ اِلَى اللّٰهِ/***Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor:*** Müşrikler, rüzgâr Allah için ayırdıkları paydan bir parçayı putlar için ayırdıklarının arasına taşırsa bunu kabul ederlerdi, aksine rüzgâr putlar

368 Ra'd 13/22-23.

369 İbnu'l-Cezerî'ye göre iki yerde "الزعم" kelimesinde ihtilaf edilmiştir. Kisâî bu kelimeyi "الزُّعْم" şeklinde, diğerleri ise "الزَّعْم" şeklinde okumuşlardır. Bk. *en-Neşr*, II, 297. Ayrıca bk. *et-Teysîr*, 79.

için ayırdıkları payın bir parçasını Allah için ayırdıklarının arasına taşıdığında ise bunu alıp geri koyarlardı. Onlara kıtlık çattığı zaman Allah'a ayırdıkları payı yerlerdi ancak putlarına ayırdıklarına dokunmazlardı.

وَكَذٰلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ اَوْلَادِهِمْ شُرَكَٓاؤُهُمْ لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ {١٣٧}

137. Bunun gibi ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını öldürmeyi hoş gösterdi ki, hem kendilerini mahvetsinler hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar! Allah dileseydi bunu yapamazlardı. Öyle ise onları uydurdukları ile başbaşa bırak!

وَكَذٰلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ اَوْلَادِهِمْ شُرَكَٓاؤُهُمْ/***Bunun gibi ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını öldürmeyi hoş gösterdi:*** Müşrikler çocuklarını diri diri toprağa gömüyorlar ve putlarına kurban ediyorlardı.

شُرَكَٓاؤُهُمْ/***Ortakları:*** Burada şeytanları veya putların hizmetkârları kastedilmektedir. Bu bölümdeki "قَتْلَ/***katle***" kelimesi mef'ûl olduğu için mansub olarak, "اَوْلَادِهِمْ/***çocukları***" kelimesi muzafun ileyh olduğu için mecrur olarak ve "شُرَكَٓاؤُهُمْ/***ortakları***" kelimesi de fâil olduğu için merfu olarak okunmuştur. Buna göre "Allah'a ortak koştukları şeyler" çocuklarını öldürmelerini müşriklere hoş göstermiştir. Ancak İbn Abbâs bu âyeti "وَكَذٰلِكَ زُيِّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلُ اَوْلَادَهُمْ شُرَكَائِهِمْ" şeklinde okumuştur.[370] Buna göre "قَتْلُ/***katlu***" kelimesi naibu fâil olduğu için merfu olarak okunmuş ve gerçek fâil zikredilmemiştir. "اَوْلَادَهُمْ/***Çocukları***" kelimesi ise "قَتْلُ/***katlu***" masdarının mef'ûlü olduğu için mansub olarak okunmuştur. "شُرَكَائِهِمْ/***Ortakları***" kelimesi de "قَتْلُ/***katlu***" kelimesinin muzafun ileyhi olduğu için mecrur olarak okunmuştur. Burada masdar fâiline muzaf olmuştur. Buna göre muzaf ve muzafun ileyh aralarına "اَوْلَادَهُمْ/***çocukları***" kelimesinin girmesi sûretiyle ayrılmıştır. Ancak bu görüş

370 Bu, İbn Âmir'in kıraatidir. Dânî, *et-Teysîr* adlı eserinde şöyle demektedir: "İbn Âmir bu âyeti 'وَكَذٰلِكَ زُيِّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلُ اَوْلَادَهُمْ شُرَكَائِهِمْ' şeklinde okumuştur. Diğerleri ise 'وَكَذٰلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ اَوْلَادِهِمْ شُرَكَٓاؤُهُمْ' şeklinde okumuşlardır." Bk. *et-Teysîr*, 79; *en-Neşr*, II, 297.

Arapça kuralları açısından zayıftır.[371] Şiirlerde buna benzer kullanımlar işitilmektedir. Bu okuyuşa göre "شُرَكَآئِهِمْ/**ortakları**" kelimesiyle çocuklarını öldürenler kastedilmektedir.

لِيُرْدُوهُمْ/*Kendilerini mahvetmeleri için:* Yani kendilerini helak etmeleri için. Buradaki fiilin kökü "helak" anlamındaki "الردى/er-radâ" kelimesidir.

وَقَالُوا هٰذِهٖٓ اَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ لَا يَطْعَمُهَآ اِلَّا مَنْ نَشَآءُ
بِزَعْمِهِمْ وَاَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَاَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللّٰهِ
عَلَيْهَا افْتِرَآءً عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ {١٣٨}

138. Onlar saçma düşüncelerine göre dediler ki: "Bu hayvanlarla ekinler ayrılmıştır. Bunları bizim dilediğimizden başkası yiyemez. Bunlar da sırtları yasaklanmış hayvanlardır." Birtakım hayvanlar da vardır ki, O'na iftira ederek üzerlerine Allah'ın adını anmazlar. Yapmakta oldukları iftiraları yüzünden Allah onları cezalandıracaktır.

وَقَالُوا هٰذِهٖٓ اَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ/*Bu hayvanlarla ekinler ayrılmıştır:* Yani bunları yemek haramdır. "حِجْرٌ/Hicr" kelimesi tıpkı "ذبح/zibh" gibi mef'ûl anlamında kullanılmaktadır. Bu tür kelimelerde müzekker ile müennes veya tekil ile çoğul kullanımları aynıdır.

لَا يَطْعَمُهَآ اِلَّا مَنْ نَشَآءُ/*Bunları bizim dilediğimizden başkası yiyemez:* Yani bunları ancak putların hizmetkârları veya sadece erkekler yiyebilir.

وَاَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا/*Sırtları yasaklanmış hayvanlar:* Yani binilmesi yasaklanmış. Bunlar da sâibe ve diğer hayvanlardır.[372]

وَاَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا/*Üzerlerine Allah'ın adını anmadıkları hayvanlar:* Bir görüşe göre burada kastedilen üzerine binip hac yapmadıkları, bu sebeple üzerinde telbiye getirmek sûretiyle Allah'ı zikretmedikleri

---

371 İbnu'l-Cezerî bu kıraat şeklini zayıf sayanlara karşı cevap verirken aşırıya kaçmıştır. Bu görüşler öneminden dolayı ayrıntılı olarak aktarılmıştır.

372 Bu konudaki ayrıntılı bilgi için Mâide sûresinin 103. âyetinin tefsirine bakınız.

hayvanlardır. Başka bir görüşe göre ise kesilirken üzerine Allah'ın adı anılmayan hayvanlar kastedilmektedir.

افْتِرَاءً عَلَيْهِ/***O'na iftira ederek:*** Onlar hayvanlarını burada zikredildiği şekilde sanki bunu Allah emretmiş gibi O'na yalan yere iftira atmak sûretiyle farklı gruplara ayırıyorlardı.

"افْتِرَاءً/***İftirâen***" kelimesi hal, mef'ûlün li-eclih veya mef'ûlü mutlak olmak üzere mansubdur.

وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هٰذِهِ الْاَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلٰٓى اَزْوَاجِنَاۚ وَاِنْ يَكُنْ مَيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَٓاءُۜ سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْۜ اِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ {١٣٩}

139. Dediler ki: "Şu hayvanların karınlarında olanlar yalnız erkeklerimize aittir, kadınlarımıza ise haram kılınmıştır. Şayet ölü doğarsa, o zaman hepsi onda ortaktır." Allah bu değerlendirmelerinin cezasını verecektir. Şüphesiz ki O, hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir.

وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هٰذِهِ الْاَنْعَامِ خَالِصَةٌ/***Dediler ki: Şu hayvanların karınlarında olanlar yalnız erkeklerimize aittir:*** Cahiliye döneminde müşrik Araplar bahîra ve sâibe diye isimlendirdikleri hayvanların karınlarındaki yavrular canlı olarak doğdukları takdirde bunlardan sadece erkeklerin yiyebileceğini, kadınların bunları yemesinin haram olduğunu söylüyorlardı. "خَالِصَةٌ/***Hâlisatün***" kelimesinin müennes olarak zikredilmesi anne hayvanın karnındaki ceninlerin üzerine hamledilmesi sebebiyledir. "وَمُحَرَّمٌ/***Ve muharramun***" kelimesi ise âyetin baş tarafındaki "مَا/mâ" ismi mevsulü üzerine hamledildiği için müzekker olarak zikredilmiştir. "خَالِصَةٌ/***Hâlisatün***" kelimesinin sonundaki müenneslik tâ'sı mübalağa ifade etmek için de gelmiş olabilir.

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُٓوا اَوْلَادَهُمْ سَفَهاً بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللّٰهُ افْتِرَاءً عَلَى اللّٰهِۜ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ۟ {١٤٠}

140. Bilgisizlikleri yüzünden beyinsizce çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızkı, Allah'a iftira ederek (kadınlara) haram kılanlar, muhakkak ki ziyana uğramışlardır. Onlar gerçekten sapmışlardır ve doğru yolu bulacak da değillerdir.

وَحَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللهُ/***Allah'ın kendilerine verdiği rızkı haram kıldılar:*** Yani bahîre, saibe ve benzeri şekilde isimlendirdikleri hayvanlardan faydalanmayı haram kıldılar.

وَهُوَ الَّذِي اَنْشَاَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفاً اُكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهاً وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ اِذَا اَثْمَرَ وَاٰتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ {١٤١}

141. Çardaklı ve çardaksız bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan O'dur. Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin. Hasat edildiği gün de hakkını verin fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.

جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ/***Çardaklı bahçeler:*** Destekler üzerinde yükseltilmiş.

وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ/***Çardaksız bahçeler:*** Yerin üzerine bırakılmış. Bir görüşe göre "مَعْرُوشَاتٍ/***ma'rûşât***" ifadesi insanlar tarafından düzenli şekilde dikilmiş olanları, "وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ/***ve gayra ma'rûşât***" ifadesi ise Allah tarafından dağlarda ve ovalarda kendiliğinden yetişmiş ağaçları kastetmektedir.

مُخْتَلِفاً اُكُلُهُ/***Ürünleri çeşit çeşit:*** Renkleri, tatları, kokuları ve büyüklükleri birbirinden farklı olarak. Bu durum da yaratıcının bunları seçerek ve bilerek yaratmış olduğuna delildir.

وَاٰتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ/***Hasat edildiği gün de hakkını verin:*** Bir görüşe göre burada ***"hakkını verin"*** derken zekât kastedilmektedir. Ancak iki yönden bu görüş zayıftır:

Birincisi: Bu âyet Mekke'de nâzil olmuştur ancak zekât Medine'de farz kılınmıştır.

İkincisi: Zekât hemen ürünlerin hasat edildiği gün değil, tahılların ve meyvelerin hepsinin toplandığı zaman verilir.

Bir görüşe göre "hak" ürünlerin hasat edildiği gün fakirlere bu ürünlerden verilen sadakadır. Bu önceleri zorunlu iken daha sonra "öşür" farz kılınınca neshedilmiştir. Bir görüşe göre bu "hak" başaktan yere düşenlerdir. Bu yoruma göre bu emir farziyet değil mendubluk ifade etmektedir.

وَمِنَ الْاَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٤٢﴾

142. Hayvanlardan yük taşıyanı ve tüyünden döşek yapılanları yaratan O'dur. Allah'ın size verdiği rızıktan yiyin, şeytanın ardına düşmeyin; şüphesiz o sizin için apaçık bir düşmandır.

حَمُولَةً وَفَرْشًا/*Hamûleten ve ferşen:* Bu ifade bir önceki âyetteki "جَنَّاتٍ/ ***bahçeler"*** kelimesi üzerine atfedilmiştir. "حَمُولَةً/***Hamûle"*** kelimesi büyük hayvanları, "فَرْشًا/***ferş"*** kelimesi ise buzağı ve sütten yeni kesilmiş deve yavrusu gibi küçük hayvanları ifade için kullanılmıştır. Bir görüşe göre "حَمُولَةً/***hamûle"*** kelimesi ile deve kastedilmektedir. Çünkü onun üzerinde yük taşınır. "فَرْشًا/***Ferş"*** kelimesi ile ise koyun kastedilmektedir. Çünkü o kesmek için yere yatırılır ve yününden dokunan kumaşlar yere serilir.

ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ قُلْ آٰلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ اَمِ الْاُنْثَيَيْنِ اَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ اَرْحَامُ الْاُنْثَيَيْنِ نَبِّؤُنِي بِعِلْمٍ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٤٣﴾

143. Sekiz çift: Koyundan iki, keçiden iki. De ki: "O, bunların erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram etti? Eğer doğru iseniz bana ilimle söyleyin."

ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍ/**Sekiz çift:** Bu ifade "حَمُولَةً وَفَرْشًا/**hamûleten ve ferşen**" kelimelerinden bedeldir. Bunları çiftler olarak isimlendirmesi erkeğin dişisi için eş, dişinin de erkeği için eş olması sebebiyledir.

مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ/**Koyundan iki:** Burada ve sonraki bölümlerde hem erkek hem de dişiyi kastediyor.

قُلْ آٰلذَّكَرَيْنِ/***De ki: İki erkek mi?:*** Yani koyun ve keçi çiftinin erkek olanları ve "الْاُنْثَيَيْنِ/***el-ünseyeyn***" ifadesi ile de koyun ve keçi çiftinin dişi olanları kastedilmektedir. Sonraki âyette zikredilen deve ve sığır çiftleri için de aynı şey geçerlidir. Burada soru edatı olan hemze, müşriklerin iddialarını inkâr amaçlıdır.

نَبِّؤُنِي بِعِلْمٍ/***Bana ilimle söyleyin:*** Bu ifade onların bilgi edinmekten acizliklerini ve hataları dolayısıyla kınanmalarını ifade etmektedir.

وَمِنَ الْاِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِۜ قُلْ آٰلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ اَمِ الْاُنْثَيَيْنِ اَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ اَرْحَامُ الْاُنْثَيَيْنِۜ اَمْ كُنْتُمْ شُهَدَٓاءَ اِذْ وَصّٰيكُمُ اللّٰهُ بِهٰذَاۚ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِباً لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَۜ {١٤٤}

144. Deveden de iki, sığırdan da iki çift. De ki: "O bunların erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram kıldı? Yoksa Allah'ın size böyle vasiyet ettiğine şahit mi oldunuz?" Bilgisizce insanları saptırmak için Allah'a karşı yalan uydurandan kim daha zalimdir! Şüphesiz Allah o zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.

افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِباً/***Allah'a karşı yalan uyduran:*** Yani Allah'ın haram kılmadığı bir şeyi haram kılmak sûretiyle. Burada müşrik Arapların haram kıldıkları bahîre ve benzeri hayvanlara işaret edilmektedir.

قُلْ لَٓا اَجِدُ فِي مَٓا اُوحِيَ اِلَيَّ مُحَرَّماً عَلٰى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُٓ اِلَّٓا اَنْ يَكُونَ مَيْتَةً اَوْ دَماً مَسْفُوحاً اَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَاِنَّهُ رِجْسٌ اَوْ فِسْقاً اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِۚ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَاِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ {١٤٥}

145. De ki: "Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum." Başkasına zarar vermemek ve sınırı aşmamak üzere kim (bunlardan) yemek zorunda kalırsa bilsin ki Rabbin bağışlayan ve esirgeyendir.

قُلْ لَٓا اَجِدُ/***De ki: Bulamıyorum:*** Bu âyet haram kılınan şeylerin Kur'ân'da zikredilenler ile sınırlı tutulmasını gerektirir. Ancak hadislerde de eşek eti gibi bazı şeylerin haram kılındığı bildirilmektedir.[373] Bir grup âlim sünnetin burada belirtilen sınırlamayı nesh ettiği görüşündedir. Diğer bir grup ise bu âyetin belli bir konu hakkında indiğini yoksa bütün haram kılınan şeyleri kapsamadığını ileri sürmüştür. Başka bir grup ise burada zikredilenler dışında yasaklanmış olanların haram değil mekruh olduğunu söylemiştir.

اَوْ فِسْقاً/***Günah işlenerek:*** Bu kelime kendisinden önceki mansub kelimeler üzerine atfedilmiştir. Burada Allah'tan başkası adına kesilmiş olanların "fısk/günah" olarak isimlendirilmesi, bunun günah tanımına girmesi sebebiyledir. Bakara sûresinde bu haram kılınan şeyler hakkında bilgi verilmişti.

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَٓا اِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَٓا اَوِ الْحَوَايَٓا اَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ {١٤٦}

---

373 Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre, Hayber fethedildiği gün Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*, Ebû Talha'ya "Allah ve Resûlü sizlere evcil eşek eti yemeyi yasaklamıştır. Çünkü o pistir" diye duyurmasını emretmiştir. Bk. Buhârî, no: 2991; Müslim, no: 1940, İbn Hibbân, XII, 5274.

146. Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere sığır ve koyunun iç yağlarını da onlara haram kıldık. Bu, zulümleri yüzünden onlara verdiğimiz cezadır. Biz elbette doğru söyleriz.

كُلَّ ذِي ظُفُرٍ/***Bütün tırnaklı hayvanlar:*** Zemahşerî'ye göre, bunlar parmakları olan bütün hayvan ve kuşlardır. İbn Atiyye'ye göre burada deve, ördek, devekuşu ve benzeri hayvanlar gibi parmakları ayrık olmayanlar veya tırnakları olanlar kastedilmektedir. Mâverdî de benzer bir görüş dile getirmiştir. Nakkâş, Sa'leb'den burada avlanmayan hayvanlara "tırnaklı," avlanan hayvanlara ise "pençeli" denildiğini rivayet etmiştir. Ancak bu görüş tutarlı değildir. Çünkü aslan tırnaklı bir hayvandır.

اِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا/***Sırtlarında taşıdıkları hariç:*** Yani sırtlarında ve yanlarında olan yağlar.

اَوِ الْحَوَايَا/***Yahut bağırsaklarında:*** Bir görüşe göre burada karın bölgesindeki organlar kastedilmektedir. Bu kelime ***"Sırtlarında taşıdıkları hariç"*** ifadesi üzerine atfedilmiştir. Bunlar haram kılınan yağlardan istisna edilmiştir. Bir görüşe göre ise ***"sırtlar"*** kelimesi üzerine atfedilmiştir. Buna göre anlam "sırtlarında ya da bağırsaklarında taşıdıkları hariç" şeklinde olmaktadır. Başka bir görüşe göre ise ***"yağlar"*** kelimesi üzerine atfedilmiştir. Bu yoruma göre bağırsaklar da haram kılınmış olur.

اَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ/***Ya da kemiğe karışan yağlar hariç:*** Burada bütün vücuttaki kemikler kastedilmektedir.

وَاِنَّا لَصَادِقُونَ/***Biz elbette doğru söyleriz:*** Yani haram kılındığını belirttiğimiz şeyler hususunda. Burada Allah'ın haram kılmadığı şeyleri haram kılmak sûretiyle Allah'a adına yalan söyleyenlere bir göndermede bulunulmaktadır.

فَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُورَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَلَا يُرَدُّ
بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ {١٤٧}

147. Eğer seni yalanlarlarsa de ki: "Rabbiniz geniş bir rahmet sahibidir. Bununla beraber O'nun azabı, suçlular topluluğundan uzaklaştırılamaz."

فَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُورَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ/***Eğer seni yalanlarlarsa de ki: Rabbiniz geniş bir rahmet sahibidir:*** Yani bu haram kılındıklarını bildirdiğin şeyler konusunda seni yalanlarlarsa onlara de ki: "Rabbiniz geniş bir rahmet sahibidir, bu sebeple günahınız büyük olsa bile sizi cezalandırmakta acele etmez." Bu senin bir günah gördüğünde Allah'ın ona mühlet verdiğini ifade etmek için "Allah ne de halîmdir" demene benzer.

Allah'ın geniş bir rahmet sahibi olduğu belirtildikten sonra ***"O'nun azabı, suçlular topluluğundan uzaklaştırılamaz"*** sözü gelmektedir. Yani O'nun rahmetinin genişliği sizi aldatmasın. Çünkü sizin gibi günahkârlar ya dünyada ya da ahirette O'nun azabından kurtulamazlar.

سَيَقُولُ الَّذِينَ اَشْرَكُوا لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَٓا اَشْرَكْنَا وَلَٓا اٰبَاؤُ۬نَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ
شَيْءٍۜ كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتّٰى ذَاقُوا بَأْسَنَاۜ قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ
عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَاۜ اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ اَنْتُمْ اِلَّا تَخْرُصُونَ {١٤٨}

148. Müşrikler diyecekler ki: "Allah dileseydi ne biz şirk koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık." Onlardan öncekiler de aynı şekilde (peygamberleri) yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki: "Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi var mı? Siz zandan başka bir şeye uymuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz."

سَيَقُولُ الَّذِينَ اَشْرَكُوا لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَٓا اَشْرَكْنَا/***Müşrikler diyecekler ki: Allah dileseydi biz şirk koşmazdık:*** Bu âyetin manası şöyledir: "Şirk koşmalarının ve haram kabul ettikleri şeyleri yasaklamalarının Allah'ın dilemesi ile olduğunu, Allah onların böyle yapmalarını dilemeseydi kendilerinin

bunu yapmayacaklarını söylediler. Bu iddialarının doğruluğuna Allah'ın iradesini delil olarak gösterdiler." Ancak bu, Cebriyyeci bir düşüncedir. Oysa onların Allah'a şirk koşmamakla ve Allah'ın haram kıldığını helâl, helâl kıldığını da haram kılmamakla mükellef olmaları sebebiyle bu konudaki delilleri geçersizdir. Çünkü buradaki irade teklifin zıddıdır. Bana göre onların ***"Allah dileseydi"*** şeklinde başlayan sözlerini ahirette "Keşke böyle bir şey yapmasaydık" şeklinde bir temenni olarak söylemeleri de mümkündür. Bu da senin bir konuda pişman olunca, "Böyle olmamış olmasını temenni ederdim" anlamında "Allah dileseydi böyle olmazdı" demen gibidir. Bu sözün gelecek zaman ifade eden -ki bu ahirettir- "sin" harfiyle gelmiş olması da bu görüşü desteklemektedir.

قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ*/Yanınızda bir bilgi var mı?:* Bu, onların hatalarını ve acziyetlerini gösterme amaçlıdır.

قُلْ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَٓاءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَعِينَ {١٤٩}

149. De ki: "Kesin delil ancak Allah'ındır. Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi."

فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ*/Kesin delil ancak Allah'ındır:* Âyet, müşriklerin delilinin geçersizliğini gösterdikten sonra gerçek ortaya çıksın ve yanlış da ortadan kalksın diye Allah'ın kesin delilini zikretmektedir.

قُلْ هَلُمَّ شُهَدَٓاءَكُمُ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ اَنَّ اللّٰهَ حَرَّمَ هٰذَا فَاِنْ شَهِدُوا
فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَالَّذِينَ
لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ {١٥٠}

150. De ki: "'Allah şunu yasak etti' diye şehadet edecek şahitlerinizi getirin!" Eğer onlar şahitlik ederlerse, sen onlarla beraber şahitlik etme; âyetlerimizi yalanlayanların ve ahiret gününe inanmayanların arzularına uyma. Onlar, Rablerine eş tutuyorlar.

هَلُمَّ/***Getirin:*** Bu ifade ***"getirin"*** manasında müteaddi/geçişli bir sözdür. Bir görüşe göre ise "gel" anlamındadır. Bu takdirde lazım/geçişsiz olur. Bu ifade bazı Araplara göre fiildir ve bu fiile çoğulluk ve müenneslik olmak üzere iki zamir bitişir. Bazı Araplara göre ise bu ifade isim fiildir ve tekil, ikil, çoğul ve müennese hitap ederken hep aynı şekilde kullanılır. Bu âyetteki maksat, müşriklerin şahitlerini getirmekten aciz olduklarını beyan etmektir.

فَاِنْ شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْ/***Eğer onlar şahitlik ederlerse, sen onlarla beraber şahitlik etme:*** Eğer onlar şahitliklerinde yalan ve sahte sözler söylerlerse sen onların yaptıkları gibi şahitlik etme.

قُلْ تَعَالَوْا اَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ اَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا اَوْلَادَكُمْ مِنْ اِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَاِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ {١٥١}

151. De ki: "Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, anne-babaya iyilik edin, fakirlik sebebiyle çocuklarınızı öldürmeyin -sizin de onların da rızkını biz veririz-; kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın ve Allah'ın yasakladığı cana haksız yere kıymayın! İşte bunlar Allah'ın size emrettikleridir. Umulur ki düşünüp anlarsınız."

قُلْ تَعَالَوْا اَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ/***De ki: Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım:*** Allah, Peygamberi'ne bütün insanları Allah'ın haram kıldığı şeyleri açıklamasını dinlemeye çağırmasını emretmiştir. Bu âyetlerde bütün dinlerde haram kılınan ve hiç neshedilmemiş olan ortak yasaklar zikredilmektedir. İbn Abbâs bu konuda şöyle demiştir: "Bunlar Allah'ın Musa'ya indirdiği on emirdir."[374]

---

374 İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 424. İsnadsız olarak nakletmiştir.

أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا/***O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın:*** Bir görüşe göre buradaki "أن/en" harfi ibaret ve tefsir amaçlıdır ve i'râbdan mahalli yoktur. "لا/Lâ" ise nehy ifade etmekte ve kendisinden sonra gelen fiili cezmetmektedir. Başka bir görüşe göre ise buradaki "أن/en" harfi masdar yapmak amaçlıdır ve "Emir, hiçbir şeyi ortak koşmamanızdır" anlamındadır. Buna göre "لا/lâ" ise nefy/olumsuzluk ifade etmektedir. Diğer bir görüşe göre ise buradaki "أن/en" harfi mahallen mansubdur ve "مَا حَرَّمَ/ ***haram kıldığı"*** ifadesi üzerine atfedilmiştir. Ancak bu görüş "لا/lâ" harfi zaid kabul edildiği takdirde doğru olur, aksi hâlde mana bozulur. Çünkü buna göre "şirkin terk edilmesi haram kılınmıştır" anlamı çıkar. Bana göre en doğrusu "أن/en" harfinin bedel olmak üzere mahallen mansub olması ve "لا/lâ" harfinin de nefy/olumsuzluk ifade etmesidir. Bu yoruma göre de mana bozulmamış olur. Çünkü ***"Rabbinizin size neleri haram kıldığını"*** sözü, bir sonraki âyette geçen ***"İşte Allah size bunları emretti"*** ifadesinin de delaletiyle "size Rabbinizin neyi emrettiğini" anlamındadır.

Âyette geçen "vasiyyet" kelimesi "emretmek" anlamındadır. Buna göre vasiyyet haram kılmaktan daha geniş bir manaya gelmektedir. Çünkü vasiyetin içinde haram kılma, helâl kılma, zorunluluk ve mendubluk anlamı vardır. "Vasiyyet etti" diye burada sayılanların haram kılınmadığı anlamına gelmez. Çünkü Araplar has lafızlar kullanarak umum manalar kastedebilmektedirler. Tıpkı umum lafızlar kullanarak has manalar kastettikleri gibi. Bu yoruma göre âyetin anlamı şu şekilde olmaktadır: "De ki: Gelin de Rabbinizin size neyi haram kıldığını ve neyi vasiyyet ettiğini okuyayım." Sonra burada belirtilen hususları açıklama sadedinde, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamanızı yani O'na hiçbir şeyi ortak koşmamanızı vasiyyet etti. Anne-babaya ihsanda bulunmayı vasiyyet etti, çocuklarınızı öldürmemenizi vasiyyet etti. Vasiyyet edilenler topluca şunlardır: Şirkin terk edilmesi, anne-babaya ihsanda bulunulması ve sonrasında sayılan şeyler. Bizim yaptığımız bu yorumu âyetin, anne-babaya ihsanda bulunmak ve adalete uygun konuşmak, ölçü tartıya riayet gibi emirler ve şirk koşmak, cinayet işlemek, yetim malını yemek gibi yasaklar içermesi desteklemektedir. Bu gibi durumlarda baştaki lafzın öncelikle emir ve yasakların tümünü

kapsayan bir ifadeyle başlaması gerekir. Çünkü önce genel manada hüküm bildirilmiş sonra bu hükmün içeriği açıklanmıştır. Bunu ifade etmek için de "vasiyyet" kelimesi uygundur. Çünkü bütün emir ve yasakları kapsamaktadır. Bundan dolayı "tahrim" terimini vasiyyet anlamında aldık. Nitekim sonraki âyette vasiyyet kelimesinin zikredilmesi de buna delalet etmektedir. Eğer bizim yorumladığımızdan farklı bir şekilde yorumlanırsa o zaman âyette emirlerin yasaklar üzerine, yasakların da emirler üzerine atfedilmesi gibi bir anlam karmaşası ortaya çıkar. Hâlbuki emirler bir işin yapılmasını istemektir, yasaklar ise bir işin yapılmamasını istemektir. Atıf "vav"ı, atfedilen şey ile üzerine atfedildiği şeyin beraber olmasını gerektirir. Bu durum da ancak bizim yorumladığımız gibi vasiyyet kelimesinin bir şeyi yapmayı ve yapmamayı kapsadığını söylemek sûretiyle düzgün anlaşılır.

Bana göre âyet başka bir şekilde de yorumlanabilir: Bu da tahrim (haram kılma) lafzının zahirî anlamda alınması ve haramların yapılması, vaciplerin ise terk edilmesini kapsayacak şekilde genel manada anlaşılmasıdır. Çünkü vaciplerin terk edilmesi haramdır.

وَلَا تَقْتُلُوٓا اَوْلَادَكُمْ مِنْ اِمْلَاقٍ/***Fakirlik sebebiyle çocuklarınızı öldürmeyin:*** Âyette geçen ***"imlâk"*** kelimesi "fakirlik, yoksulluk, muhtaç olma" anlamına gelmektedir. Buradaki "مِنْ/min" sebep bildirmektedir. Buna göre anlamı "fakirlik sebebiyle" şeklinde olmaktadır. Çocukların fakirlik sebebiyle öldürülmesinin yasaklanması Arapların cahiliye döneminde bunu yapmaları yüzündendir. Ancak buradan fakirlik dışındaki bir sebepten dolayı çocukları öldürmenin serbest olduğu anlamı çıkarılmamalıdır.

مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ/***Açığına da gizlisine de:*** Bir görüşe göre kötülüğün açık olanı zinadır, gizli olanı da "gizli metres" edinmektir. Ancak doğru olan bu ifadenin bütün kötülükleri kapsayacak şekilde genel manada anlaşılmasıdır.

وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ/***Allah'ın yasakladığı cana haksız yere kıymayın!:*** Bu âyeti Allah Resûlü'nün şu hadisi açıklamaktadır: ***"Müslüman bir kişinin kanı ancak şu üç sebepten dolayı helâl olur:***

Evlendikten sonra zina yapmak, iman ettikten sonra kâfir olmak veya bir can karşılığı olmadan bir cana kıymak."[375]

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ اِلَّا بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُ وَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لَا نُكَلِّفُ نَفْساً اِلَّا وُسْعَهَا وَاِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى وَبِعَهْدِ اللّٰهِ اَوْفُوا ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ {١٥٢}

152. Rüşd çağına erişinceye kadar, yetimin malına, sadece en iyi tutumla yaklaşın; ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız olsa bile adaletli olun, Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte Allah size iyice düşünesiniz diye bunları emretti.

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ اِلَّا بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ/***Yetimin malına, sadece en iyi tutumla yaklaşın:*** Yetim malına yaklaşmanın yasaklanması mallar üzerindeki tasarruf şekilleri hakkında genel bir ifadedir. Bunda sedd-i zerâî amaçlanmaktadır. Çünkü mala yaklaşmanın yasaklanması, onun yenilmesinin daha şiddetli şekilde yasak olduğu anlamına gelir. Yetim malına yaklaşmadaki en iyi tutum da yetimin menfaatine olan ve onun malını artıracak faaliyetlerdir.

حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُ/***Rüşd çağına erişinceye kadar:*** Burada çocuğun sadece yaş olarak değil, akli olgunlukla birlikte büluğ çağına erişmesi kastedilmektedir. Bundaki amaç çocuğun kendisi için iyi olan şeyleri bilecek olgunluğa erişmesidir.

لَا نُكَلِّفُ نَفْساً اِلَّا وُسْعَهَا/***Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz:*** Allah ölçü ve tartıda adaletli olmayı emrettiği zaman hiçbir fazlalık ve eksikliğin olmayacağı şekilde hassas bir ölçü ve tartı yapılmasının zor olduğunu da bildiği için insanların ellerinden gelen dikkati gösterdikten sonra ufak tefek hatalarını affedeceğini bildirdi.

---

375 Buhârî, no: 6484; Müslim, no: 1676; Tirmizî, no: 1402; Nesâî, no: 4016; İbn Mâce, no: 2534.

وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى/***Yakınlarınız olsa bile:*** Yani bir yakınınızın veya başka birinin lehine veya aleyhine şahitlik ederken hiçbir ekleme ve eksiltme yapmadan olayı olduğu gibi anlatmalısınız.

وَاَنَّ هٰذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيماً فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ {١٥٣}

153. Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun, yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte sakınmanız için Allah size bunları emretti.

وَاَنَّ هٰذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا/**Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur:** Bu âyette yukarıda belirtilmiş olan emir ve yasaklara işaret edilmektedir. "اَنَّ/Enne" edatı önceki bölüme atıf veya mef'ûlün li-eclih konumundadır. Buna göre anlamı şöyle olur: "Buna uyun. Çünkü bu benim dosdoğru yolumdur." Bazı kıraatlerde yeni bir cümle başlangıcı olarak "اِنَّ/inne" veya atıf olarak "اَنَّ/enne"nin muhaffefi "اَنْ/en" şeklinde okunmuştur.

وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ/***Yollara uymayın:*** Yahudilik, Hristiyanlık ve diğer bâtıl dinler gibi farklı yollara uymayın. Aynı şekilde bid'atler ve sapık nefsani yorumlar da buna dâhildir. Bir rivayette belirtildiği üzere Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* yere bir çizgi çizmiş sonra şöyle demiştir: ***"Bu Allah'ın yoludur."*** Sonra onun sağına ve soluna başka çizgiler çizmiş ve şöyle buyurmuştur: ***"Bunların hepsi de bir yoldur. Her yolun üzerinde kendisine çağıran bir şeytan vardır."***[376]

فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ/***Zira o yollar sizi O'nun yolundan ayırır:*** Yani sizi Allah'ın yolundan ayırırlar. Buradaki fiil gelecek zamanı ifade etmektedir. Muzârât harfi olan "te" hazfedilmiştir. Bu sebeple Bezzî onu şeddeli olarak okumuştur.[377]

---

376 Nesâî, no: 4142; *Mecmau'z-Zevâid*, no: 11005; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 318; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 97; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 447; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 8102. Hadisin isnadı sahihtir.

377 *et-Teysîr*, 22; *en-Neşr*, II, 265.

ثُمَّ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَاماً عَلَى الَّذ۪ٓي اَحْسَنَ وَتَفْص۪يلاً لِكُلِّ
شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ بِلِقَٓاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ۟ {١٥٤}

154. Sonra iyilik edenlere nimetimizi tamamlamak, her şeyi açıklamak, hidayete erdirmek ve rahmet etmek maksadıyla Musa'ya da kitabı (Tevrat'ı) verdik. Umulur ki, Rablerinin huzuruna varacaklarına iman ederler.

ثُمَّ اٰتَيْنَا/*Sonra verdik:* Bu ifade yukarıda geçen "**وصاكم به/*vessâküm bihî*"** ifadesi üzerine atfedilmiştir. Eğer "Musa'ya kitabın verilmesi bu vasiyyetten önce olduğu hâlde nasıl olur da 'sonra' anlamına gelen 'ثُمَّ/ sümme' harfiyle onun üzerine atfedilir?" diye sorulacak olursa şöyle cevap verilir: Bu vasiyyet bütün ümmetlere kendi peygamberlerinin dilinden sunulmuştur. Bu sebeple sıralama doğrudur. Bir görüşe göre ise buradaki sıralama durum bildirme ve söz söyleme açısındandır, zaman yönünden değildir.

تَمَاماً عَلَى الَّذ۪ٓي اَحْسَنَ/*İyilik edenlere nimetimizi tamamlamak:* Bu ibare hakkında üç farklı yorum bulunmaktadır.

Birincisi: Tamamlamanın manası, Musa'nın kavminden iyilik yapanlara verilen nimetlerin tamamlanmasıdır. "**اَحْسَنَ/*Ahsene*"** fiilindeki zamir "**الَّذ۪ي/*ellezî*"** ism-i mevsulüne dönmektedir. Burada iyilik yapanlar ile bütün iyi davranışta bulunanlar kastedilmektedir.

İkincisi: Tamamlama ile Musa'nın Rabbine itaati ve O'nun mesajını insanlara tebliğ etmesi gibi yaptığı iyiliklere karşılık veya daha fazlalık kastedilmektedir. Bu yoruma göre "**اَحْسَنَ/*ahsene*"** fiilinin fâili Musa'dır. "**الَّذ۪ي/*Ellezî*"** ism-i mevsulü ise Musa'nın yaptığı işin sıfatıdır.

Üçüncüsü: Tamamlamanın manası, Allah'ın kullarına verdiği nimetlerin kemâle ermesidir. Buna göre âmil Allah lafzının zamiridir.

وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ
{١٥٥} اَنْ تَقُولُوا اِنَّمَا اُنْزِلَ الْكِتَابُ عَلٰى طَآئِفَتَيْنِ مِنْ
قَبْلِنَا وَاِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ {١٥٦}

155. İşte bu, Bizim indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Buna uyun ve Allah'tan korkun ki size merhamet edilsin. 156. "Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi, biz ise onların okumasından gerçekten habersizdik" demeyesiniz diye;

اَنْ تَقُولُوا/***Demeyesiniz diye:*** Bu ifade mef'ûlün li-eclih konumundadır. "Şöyle demeniz çirkin bir davranıştır" şeklinde takdir edilir.

عَلٰى طَآئِفَتَيْنِ/***İki topluluğa:*** Bunlar Tevrat ve İncil ehlidir.

وَاِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ/***Biz ise onların okumasından gerçekten habersizdik:*** Yani biz onlar gibi kutsal kitap okumadık ve onların okudukları kitapları bilmiyoruz. Bu yüzden bizim aleyhimize bir delil yoktur. Âyetin başındaki "اَنْ/en" harfi, "اَنَّ/enne" harfinin muhaffefidir.

اَوْ تَقُولُوا لَوْ اَنَّا اُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّا اَهْدٰى مِنْهُمْ فَقَدْ جَٓاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ
رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَصَدَفَ عَنْهَا سَنَجْزِي
الَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَنْ اٰيَاتِنَا سُٓوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ {١٥٧}

157. Yahut "Bize de kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk" demeyesiniz diye (Kur'ân'ı indirdik). İşte size de Rabbinizden açık bir delil, hidayet ve rahmet geldi. Kim Allah'ın âyetlerini yalanlayıp onlardan yüz çevirenden daha zalimdir! Âyetlerimizden yüz çevirenleri, yüz çevirmelerinden dolayı azabın en kötüsüyle cezalandıracağız.

فَقَدْ جَٓاءَكُمْ بَيِّنَةٌ/***Size Rabbinizden açık bir delil geldi:*** Onlara bir delil sunulmuştur.

وَصَدَفَ/Ve sadefe: Yani yüz çevirdi, yönünü döndü.

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ اَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا اِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ اٰمَنَتْ مِنْ قَبْلُ اَوْ كَسَبَتْ فِي اِيمَانِهَا خَيْرًا قُلِ انْتَظِرُٓوا اِنَّا مُنْتَظِرُونَ {١٥٨}

158. Onlar ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbinin gelmesini yahut Rabbinin bazı âyetlerinin gelmesini bekliyorlar. Rabbinin bazı alâmetleri geldiği gün, önceden inanmamış ya da imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz. De ki: "Bekleyin, şüphesiz biz de beklemekteyiz!"

هَلْ يَنْظُرُونَ/Gelmesini mi bekliyorlar?: Buna benzer bir âyet Bakara sûresinde geçmişti.

بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ/Rabbinin bazı âyetlerinin: Güneşin batıdan doğması gibi bazı kıyamet alametlerinin zuhur etmesi. İşte o zaman hiçbir kâfirin imanı ve hiçbir günahkârın tevbesi kabul edilmeyecektir.

لَا يَنْفَعُ نَفْسًا اِيمَانُهَا/Kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz: Yani kıyamet alametleri zuhur ettikten sonra kâfirin iman etmesi kendisine fayda sağlamaz.

أَوْ كَسَبَتْ فِي اِيمَانِهَا خَيْرًا/Ya da imanında bir hayır kazanmamış olan: Yani mü'min olup da kıyamet alametleri zuhur etmeden önce iyi davranışlar yapmamış kişi bundan sonra tevbe etse bile bunun ona faydası olmaz. Çünkü o zaman tevbe kapısı kapatılmış olacaktır.

قُلِ انْتَظِرُٓوا/De ki: Bekleyin: Bu ifade tehdit amaçlıdır.

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿١٥٩﴾

159. Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Sonra Allah onlara yaptıklarını bildirecektir.

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ/***Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar:*** Bunlar Yahudi ve Hristiyanlardır. Bir görüşe göre kendi nefislerine uyanlar ve bid'at ehlidir. Bir hadiste şöyle buyurulmaktadır: ***"Yahudiler yetmiş bir fırkaya ayrıldılar, Hristiyanlar yetmiş iki fırkaya ayrıldılar, benim ümmetim de yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Biri hariç bütün fırkalar cehenneme girecektir."*** Sahâbîler "Ey Allah'ın Resûlü! Bu cehennemden kurtulacak olan fırka kimlerdir?" diye sordular. Allah Resûlü ***"Benim ve ashâbımın üzerinde olduğu yolda olanlardır"*** buyurdu.[378] Bu âyetteki "فَرَّقُوا/***ferrakû"*** kelimesi "terk etmek" anlamına gelen "فَارَقُوا/fârekû" şeklinde de okunmuştur.

وَكَانُوا شِيَعًا/***Gruplara ayrılanlar:*** Buradaki "شِيَعًا/***şiyean"*** kelimesi "شِيعَةٌ/şîa" kelimesinin çoğuludur. Yani her grup ayrılarak kendi görüşü üzerinde bir topluluk oluşturmuştur.

لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ/***Senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur:*** Yani sen onlardan uzaksın.

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦٠﴾

160. Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır. Kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar.

---

378 Bu hadisin kaynakları daha önce zikredilmişti.

عَشْرُ اَمْثَالِهَا/On katı: İyilikler ve onları işleyenlerin geneli hakkında geçerli büyük bir hediyedir. Bu ölçü de iyiliklerin karşılığının en az derecesidir ve yedi yüz katına veya daha fazlasına kadar da artabilir.

قُلْ اِنَّنِي هَدٰينِي رَبِّي اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيَمًا مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ {١٦١}

161. De ki: "Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine iletti. O, ortak koşanlardan değildi."

دِينًا قِيَمًا/Dosdoğru dine: Bu ibare "اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ/**doğru yola"** ifadesinden bedeldir. Çünkü onun aslı Fâtiha sûresindeki ***"Bizi dosdoğru yola ilet"*** âyetinden anlaşılacağı üzere "Beni bir yola iletti" anlamındadır.

"**قِيَمًا/Kıyemen"** kelimesi "kıyâm"dan gelmektedir ve "kâim" kelimesinden daha etkili bir ifadedir.

مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ/İbrahim'in dini: Bu ifade "دِينًا/dînen" kelimesinden bedeldir veya atf-ı beyandır.

قُلْ اِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ {١٦٢}

162. De ki: "Şüphesiz benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabbi Allah içindir."

وَنُسُكِي/Ve nüsükî: Bu ifade "ibadet" anlamındadır. Bir görüşe göre "kurban," bir başka görüşe göre "hac" anlamlarına gelmektedir. Birinci görüş daha genel ve tercihe daha şayandır.

وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي/Hayatım ve ölümüm: Yani hayatım süresince ve ölüm anımda yaptığım ameller.

لِلّٰهِ/Allah içindir: Yani sadece Allah rızası ve O'nun hoşnutluğu içindir. Sonra bu ifadeyi bir sonraki âyetteki "لَا شَرِيكَ لَهُ/***O'nun ortağı yoktur"*** sözüyle tekit etmiştir. Yani ben yaptığım ameller ile sadece Allah'ın rızasını

istiyorum. Bu anlamıyla küçük şirk denilen riyayı engellemiş olur. Burada "Allah'tan başkasına ibadet etmem" anlamının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Buna göre büyük şirki engelleme murad edilmiştir.

لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذٰلِكَ اُمِرْتُ وَاَنَا اَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ {١٦٣}

163. *"O'nun ortağı yoktur. Ben sadece bununla emrolundum ve ben Müslümanların ilkiyim."*

وَبِذٰلِكَ/*Bununla:* Burada bir önceki âyetten anlaşılan ibadetlerdeki ihlâs kastedilmektedir.

وَاَنَا اَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ/*Ben Müslümanların ilkiyim:* Çünkü Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* iman konusunda ümmetinden öncedir.

قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْغِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ اِلَّا عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ {١٦٤}

164. *De ki: "Allah her şeyin Rabbi iken ben O'ndan başka Rab mı arayacağım?" Herkesin kazanacağı yalnız kendisine aittir. Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez. Sonunda dönüşünüz Rabbinizedir. Ve O, uyuşmazlığa düştüğünüz gerçeği size haber verecektir.*

قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْغِي رَبًّا/*De ki: Allah'tan başka Rab mı arayacağım?:* Bu ifade kâfirlere karşı bir hüküm bildirme ve kınamadır. Bunun sebebi de onların kendi ilâhlarına ibadet etmeye çağırmalarıdır.

وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ/*O her şeyin Rabbi iken:* Bu ifade Allah'ın bir tek ilâh olduğunun delili ve O'ndan başkasının rabliğinin inkâr edilmesidir.

وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ اِلَّا عَلَيْهَا/*Herkesin kazanacağı yalnız kendisine aittir:* Bu ifade kâfirlerin "Sen bizim ilâhlarımıza tap, biz senin bütün sorumluluğunu alırız ve senin dünya ve ahirette ümit ettiğin şeyleri sana vermeyi

garanti ederiz" demeleri üzerine nâzil olmuştur.[379] Yani sizin dediğiniz gibi değildir. Çünkü herkesin yaptığının karşılığı sadece kendisine aittir.

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْاَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا اٰتٰيكُمْ اِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَاِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ {١٦٥}

165. Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği hususunda sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır ve gerçekten O, bağışlayan, merhamet edendir.

لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا اٰتٰيكُمْ/***Size verdiği şeyler hususunda sizi denemek için:*** Yani sizlere vermiş olduğu nimetlere şükrünüzü ve sizleri yerleştirmiş olduğu yerdeki davranışlarınızı denemek için.

اِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَاِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ/***Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır ve gerçekten O, bağışlayan, merhamet edendir:*** Burada hem korkutma hem de ümit verme bir arada yapılmıştır. Allah'ın cezasının çabuk olması ya hemen cezalandırmak istediği kişi için dünyada ya da ahirette olacaktır. Çünkü her gelecek yakındır.

Biz, Allah'ın fazlı ve rahmeti ile bizi bağışlamasını ve bize acımasını umuyoruz.

---

379 İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, VII, 162; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, II, 196; Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 153.

سُورَةُ الْأَعْرَافِ

7. A‘RÂF SÛRESİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahmân Rahîm Allah'ın Adıyla

المص {١} كِتَابٌ أُنْزِلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنْذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ {٢} اتَّبِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ {٣}

1. Elif. Lâm. Mîm. Sâd. 2. Kendisiyle insanları uyarman, inananlara öğüt vermen için sana indirilen bir kitaptır. Artık ondan dolayı kalbinde bir sıkıntı olmasın. 3. Rabbinizden size indirilene uyun. O'nu bırakıp da başka dostların peşlerinden gitmeyin. Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz!

Sûrelerin başındaki hece harfleri hakkında Bakara sûresinde bilgi verilmişti.

حَرَجٌ مِنْهُ/*Ondan dolayı bir sıkıntı:* Yani "onu tebliğ konusunda kavminin yalanlaması sebebiyle oluşan darlık" demektir. "الحرج/***Harac***" kelimesinin burada "şek, şüphe" manasında kullanıldığı da söylenmiştir. Bu takdirde âyet ***"Sakın şüphe edenlerden olma!"***[380] âyetinde de belirtildiği üzere şüpheye vurgu yaptığı şeklinde yorumlanır.

---

380 Âl-i İmrân 3/60.

لِتُنْذِرَ**/Uyarman için:** Bu kelime "أُنْزِلَ**/indirilen"** kelimesiyle bağlantılıdır.

وَذِكْرَى**/Öğüt:** Gizli bir fiilin masdarı olmak üzere mansubdur. Takdiri "لتنذر وتذكر ذكرى/uyarman ve öğüt vermen için" şeklinde olur. Çünkü zikir, tezkîr anlamındadır. Veya "وَذِكْرَى/öğüt" kelimesi, gizli bir mübtedanın haberi olmak üzere merfudur ya da "للإنذار والذكرى/uyarman ve öğüt vermen için" takdirinde "لِتُنْذِرَ**/li-tünzira"** kelimesine atıf olarak mecrurdur.

قَلِيلًا**/Ne kadar az?** Bu kelime "تَذَكَّرُونَ**/tezekkerûne"** fiilinden dolayı mansubdur. Yani "تذكرون تذكرا قليلا" takdirindedir. "قَلِيلًا**/Kalîlen"** kelimesinden sonra gelen "mâ" edatı tekit için getirilmiş zaid bir harftir.

وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ {٤} فَمَا كَانَ دَعْوَاهُمْ إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا إِلَّا أَنْ قَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ {٥}

4. Nice memleketler var ki Biz onları helâk ettik. Azabımız oralara geceleyin yahut gündüz istirahat ederlerken geldi. 5. Azabımız onlara geldiğinde çağırışları, "Biz gerçekten zalim kişilermişiz" demelerinden başka bir şey olmadı.

أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا**/Oraları helâk ettik, azabımız oralara geldi:** Bu ifadenin cümle içerisindeki kelimelerin sıralaması değiştirilmiş sözlerden olduğu söylenmiştir. Normalde "azabımız onlara geldi ve onları helak ettik" şeklinde olmalıdır. Bir görüşe göre bu âyetin manası "biz oraların helakini istedik ve sonra azabımız oralara geldi" şeklindedir. Çünkü azabın gelişi helak etmeden önce zikredilmiştir. Bu durumda "fe" harfiyle atfedilmesi caiz olmaz.

Bu ifadeyle ilgili başka bir ihtimal de şöyledir: ***"Azabımız oralara geldi"*** sözü helak etmeyi açıklamak amaçlı yeni bir cümle başlangıcı olarak gelmiştir ve bu takdirde başka türlü yorumlamaya gerek olmaz. Burada, "Biz oraları helak ettik ve azabımız onlara geldi" denilmek sûretiyle o memleketlerde yaşayan insanlar kastedilmiş olup sonra ***"yahut gündüz istirahat ederlerken"*** sözünün delaleti ile muzafı hazfedilmiştir.

بَيَاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ/*Geceleyin yahut gündüz istirahat ederlerken:* "بَيَاتًا/***Beyâten*"** kelimesi hâl konumunda masdar olup "geceleyenler" anlamındadır. "قَائِلُونَ/***Kâilûn*"** kelimesi "gündüz istirahat edenler" anlamındadır. Azap önce bazı kâfirlere geceleyin, daha sonra bazılarına ise gündüz gelmiştir. Buradaki "ev" edatı farklılığı göstermek içindir.

دَعْوَاهُمْ/*Çağırışları:* Onların duaları ve yardım istekleri ancak kendilerinin zalim olduklarını itiraf etmeleri şeklinde olmuştur. Başka bir görüşe göre onların dualarının buradaki anlamı kendi dinleri uyarınca dua etmeleridir. Sonra azap onlara gelince ise bu konuda zulmetmiş olduklarını itiraf etmişlerdir.

فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ {٦}
فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ {٧}

6. Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de gönderilen peygamberleri de mutlaka sorguya çekeceğiz! 7. Ve onlara tam bir bilgi ile mutlaka anlatacağız. Biz onlardan uzak değiliz.

أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ/*Kendilerine peygamber gönderilen kimseler:* Buradaki fiil câr ve mecrûra isnad edilmiştir. Âyetin manası şöyledir: "Şüphesiz ki Allah ümmetleri kendilerine gönderilen peygamberlerin davetine nasıl cevap verdiklerinden ve peygamberleri de yaptıkları davetlerine nasıl cevap verildiğinden sorguya çekecektir."

فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ/*Onlara mutlaka anlatacağız:* Yani peygamberler ve ümmetlerine anlatacağız.

وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ {٨} وَمَنْ
خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ {٩}

8. O gün tartı haktır. Kimin tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. 9. Kimin de tartıları

hafif gelirse, işte onlar, âyetlerimize karşı haksızlık etmeleri sebebiyle kendilerini ziyana sokanlardır.

وَالْوَزْنُ/***Tartı:*** Yani amellerin tartılacağı tartı.

يَوْمَئِذٍ/***O gün:*** Yani peygamberlerin ve ümmetlerinin sorguya çekileceği gün. O da kıyamet günüdür.

بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ/***Âyetlerimize karşı haksızlık etmeleri:*** Yani âyetlerimize karşı haksızlık yaparak yalanlıyorlardı.

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ {١٠}
وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا
إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ {١١} قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ
قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ {١٢} قَالَ فَاهْبِطْ
مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ {١٣}

10. Doğrusu Biz sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları verdik. Ne kadar da az şükrediyorsunuz! 11. And olsun sizi yarattık sonra size şekil verdik sonra da meleklere, "Âdem'e secde edin!" diye emrettik. İblis'in dışındakiler secde ettiler. O secde edenlerden olmadı. 12. Allah buyurdu: "Ben sana emrettiğim hâlde seni secde etmekten alıkoyan nedir?" (İblis) "Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın" dedi. 13. Allah "Öyle ise in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Çünkü sen aşağılıklardansın!" buyurdu.

وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ/***And olsun sizi yarattık sonra size şekil verdik:*** Bir görüşe göre bu âyetin manası "sizi yaratmayı ve size şekil vermeyi istedik" şeklindedir.

ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ/***Sonra da meleklere, "Âdem'e secde edin!" diye emrettik:*** Bu cümleye dayanılarak yukarıdaki ifadenin "Atanız

Âdem'i yarattık ve sonra ona şekil verdik" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Ancak burada yapılan atfın geçerli olabilmesi için te'vile ihtiyaç duyulmaktadır.

أَلَّا تَسْجُدَ/***Secde etmekten:*** Buradaki "لا/lâ" ifadesi tekit için getirilmiş zaid bir edattır.

إِذْ أَمَرْتُكَ/***Emrettiğim hâlde:*** Bazı usülcüler bu âyetten emrin zorunluluk ve hemen uyulmayı gerektirdiği hükmünü çıkarmışlardır. Bundan dolayı secde emrinin terk edilmesinden dolayı cezalandırma vaki olmuştur.

قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ/***"Ben ondan daha üstünüm" dedi:*** Bu ifade İblis'in secde etmekten çekinmesinin sebebini açıklamaktadır. Buradan İblis'in kendince Allah'ın üstün olana daha aşağı derecedekine secdeyi emretmesine itiraz ettiği anlaşılmaktadır ve bu itiraz sonucunda İblis küfre düşmüştür ancak İblis, Allah'ın varlığını inkâr etmemiştir. Allah'ın varlığını ve hatta kendisini yaratmış olduğunu kabul etmekle birlikte sadece O'nun emrine karşı gelmek sûretiyle küfre düşmüştür.

قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا/***"Öyle ise in oradan!" dedi:*** Burada iblisin gökten inmesi kastedilmektedir.

قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ {١٤} قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ {١٥}
قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ {١٦} ثُمَّ
لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ
وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ {١٧} قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْءُومًا مَدْحُورًا
لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ {١٨}

14. İblis "Bana, tekrar dirilecekleri güne kadar mühlet ver" dedi. 15. Allah "Haydi, sen mühlet verilenlerdensin" buyurdu. 16. İblis "Öyle ise beni azdırmana karşılık, and içerim ki, ben de onları saptırmak için Senin doğru yolunun üstüne oturacağım. 17. Sonra elbette onlara önlerinden,

arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen, onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın!" dedi. 18. Allah buyurdu: "Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık! And olsun ki, onlardan kim sana uyarsa, sizin hepinizi cehenneme dolduracağım!"

قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي/*"Öyle ise beni azdırmana karşılık" dedi:* Buradaki "fe" harfi sebep bildirmek içindir ve mahzûf bir bölümdeki fiile müteallıktir. Bu takdirde anlamı şöyle olur: Zatına yemin ederim ki beni azdırmana karşılık ben de muhakkak insanoğlunu azdıracağım. Yine bu bölümdeki "mâ" harfi "masdariyye"dir yani sonrasındaki fiili masdar yapar. Soru edatı anlamında olduğu da söylenmiştir. Ancak harfi cerre bitişmesine rağmen "mâ" edatındaki "elif"in bulunmaya devam etmesi bu görüşü geçersiz kılmaktadır.

صِرَاطَكَ/*Senin yolunun:* Bu yol ile hidayet ve iyilik yolu kastedilmektedir. Zarf olduğu için mansubdur.

ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ/*Sonra elbette onlara önlerinden sokulacağım:* Bu âyette dört yön kastedilmektedir. Bu İblis'in insanoğluna mümkün olan her şekilde musallat olacağını ifade etmektedir. İbn Abbâs bu konuda şöyle demiştir: "Önlerinden sözüyle dünya, arkalarından sözüyle ahiret, sağlarından sözüyle iyilikler ve sollarından sözüyle kötülükler kastedilmiştir."[381]

مَذْءُومًا/*Yerilmiş:* Ayıplanmış olarak.

مَدْحُورًا/*Kovulmuş:* Kovalanmış, sürülmüş, çıkarılmış.

وَيَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ {١٩} فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْآتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ {٢٠} وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ {٢١}

381 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, no: 1437٠. Bu hadisin isnadı hasendir.

19. (Allah buyurdu ki) "Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediğiniz yerden yiyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz." 20. Derken şeytan, kapalı olan ayıp yerlerini birbirine göstermek için onlara vesvese verdi ve "Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî kalanlardan olursunuz diye yasakladı" dedi. 21. Ve onlara "Ben gerçekten size öğüt verenlerdenim" diye yemin etti.

فَوَسْوَسَ/Vesvese verdi: "Vesvese," bir sözü gizli şekilde defalarca söylemektir. O ikisine (Âdem ve Havva'ya) vesvese vermesi, "bu sözü onların içlerine atması" anlamına gelmektedir.

لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْآتِهِمَا/Kapalı olan ayıp yerlerini birbirine göstermek için: Avret bölgelerinden gizli olan şeyleri ortaya çıkarmak için. "**لِيُبْدِيَ/Göstermek için**" sözündeki "lam" harfi sebep bildirmek içindir. Çünkü o ikisinin gizli bölgelerini ortaya çıkarmak İblis'in amacıdır. Veya "lam" harfi sayruret içindir. Bu İblis'in kasdı olmaksızın gerçekleştiyse.

الشَّجَرَةِ/Ağaç: Âdem ile Havva'nın yaklaşmasının yasaklandığı bu ağaç hakkında Bakara sûresinde bilgi verilmişti.

إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ/Sırf melek olursunuz... diye: Yani iki melek olmanızı istemediği için. Meleklerin peygamberlerden daha üstün olduğunu söyleyenler bu âyeti delil olarak göstermektedirler. Bu âyetteki "**مَلَكَيْنِ// iki melek**" kelimesi "مَلِكَيْنِ/iki hükümdar" şeklinde de okunmuştur ve Tâhâ sûresinde İblis'in Âdem ile Havva'ya vesvese verirken kullandığı "**وَمُلْكٍ لَا يَبْلَى/Son bulmayacak hükümranlık**"[382] sözü de bu kıraati kuvvetlendirmektedir.[383]

وَقَاسَمَهُمَا/Ve onlara... yemin etti: Yani kendisinin nasihat edenlerden olduğuna dair onlara yemin etti. Bu âyette İblis'in yemin etmesi iki kişi arasında gerçekleşen fiiller için kullanılan mufâale babından

382 Taha 20/120.

383 İbn Abbâs, Yahyâ b. Ebî Kesîr ve ed-Dahhâk "**مَلِكَيْنِ/iki hükümdar**" şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 450.

kullanılmıştır. Çünkü bu işi yapmak için gayret göstermiştir veya İblis onlara yemin etmiş, onlar da İblis'in nasihatini kabul edeceklerine dair yemin etmişlerdir.

فَدَلّٰيهُمَا بِغُرُورٍ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ وَأَقُلْ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ {٢٢} قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ {٢٣}

22. Böylece onları hile ile aldattı. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rableri onlara "Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve 'Şeytan size apaçık bir düşmandır' demedim mi?" diye nida etti. 23. (Âdem ile eşi) dediler ki: "Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz."

فَدَلّٰيهُمَا/***Onları aldattı:*** Yani onları ağaçtan yemeleri konusunda aldattı.

بِغُرُورٍ/***Hile ile:*** Onlara yemin etmek sûretiyle hile yaptı. Çünkü onlar İblis'in yalan yere yemin etmeyeceğini zannettiler.

بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا/***Ayıp yerleri kendilerine göründü:*** Elbiseleri kayboldu ve daha önce kendilerinin ve başkalarının görmedikleri avret mahalleri ortaya çıktı. Âdem ile Havva'nın elbiselerinin kendileri ile bakış arasına giren bir nur olduğu da söylenmiştir.

وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ/***Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar:*** Cennet yapraklarıyla birbirlerini örtmek için yaklaştılar.

وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا/***Rableri onlara nida etti:*** Bu nidanın bir melek vasıtasıyla veya vasıtasız olması da muhtemeldir.

رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا/***Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik:*** Bu ifadeler yaptıkları hatanın itirafı ve aynı zamanda mağfiret ve rahmet talebidir. İşte bu kelimeler, (Bakara sûresinde bildirilen) Allah'ın onların tevbelerini kabul ettiği sözlerdir.

قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ {٢٤} قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ {٢٥}

24. Allah "Birbirinize düşman olarak inin! Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır" buyurdu. 25. "Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve oradan çıkarılacaksınız" dedi.

اهْبِطُوا/***İnin:*** Bu emir sonrasında yaşananlar Bakara sûresinde zikredilmektedir.

فِيهَا تَحْيَوْنَ/***Orada yaşayacaksınız:*** Yani yeryüzünde.

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ {٢٦} يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ {٢٧}

26. Ey Âdemoğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise indirdik. "Takva elbisesi" İşte o daha hayırlıdır. Bunlar Allah'ın âyetlerindendir. Belki düşünüp öğüt alırlar. 27. Ey Âdemoğulları! Şeytan, anne-babanızı, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın. Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz, şeytanları, inanmayanların dostları kıldık.

لِبَاسًا**/Giysi:** Yani örtüneceğiniz elbise. Buradaki "indirdik" sözü "yarattık" anlamındadır. Burada "indirdik" sözü ile giysi üretilmesine yardımı olan şeyin -ki o da yağmurdur- indirilmesinin kastedildiği de söylenmiştir.

Bazı fakihler avret yerinin örtülmesinin zorunluluğuna bu âyeti delil göstermişlerdir.

وَرِيشًا**/Süslenecek elbise:** Sözlükte "kuş tüyü" anlamına gelen "رِيش/ rîş" kelimesi burada istiâre sanatı ile "süslenecek elbise" manasında kullanılmıştır.

وَلِبَاسُ التَّقْوَى**/Takva elbisesi:** Bu kelimede istiâre sanatıyla takva, elbiseye benzetilmiştir. Tıpkı "Allah sana takva gömleği giydirsin" sözünde olduğu gibi. Ayrıca takva elbisesi sözüyle insanların savaşta korunmak için giydikleri zırh vb. şeylerin kastedildiği de söylenmiştir. Bu ifade "وَلِبَاسُ التَّقْوَى/***ve libâsü't-takvâ***" şeklinde merfu olarak okunduğunda mübteda olur ve haberi de "ذَلِكَ خَيْرٌ/***zâlike hayrun***" cümlesidir.[384]

ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللهِ**/Bunlar Allah'ın âyetlerindendir:** Burada Allah'ın elbise türünden indirdiği şeyler kastedilmektedir. Bu âyet sûrenin gidişatını, avret yerlerinin açılması ve yaprak örtülmesinden Allah'ın onlar için elbiseler yaratıp faydalandırmasına sevk etmektedir.

يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا**/Elbiselerini soyarak:** Yani elbiselerinin soyulmasının sebebidir.

مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ**/Sizin onları göremeyeceğiniz yerden:** Yani genel olarak görülmezler. Cinlerin görülemeyeceğini söyleyenler bu âyeti delil göstermişlerdir. Ancak onların görüleceğine dair sahih hadisler gelmiştir.[385] Her iki görüşü cem etme adına bu âyetin genel durumu ifade ettiğini söyleyebiliriz.

---

384 İki Medineli imam, İbn Âmir ve Kisâî "وَلِبَاسَ التَّقْوَى" şeklinde mansub olarak, diğerleri ise merfu olarak okumuşlardır. Bk. *en-Neşr*, II, 303.

385 *Sahîhu Müslim*'deki bir hadis bunlardan biridir: Bir gün Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* namaza kalktı. Namazda şöyle dediğini işittik: ***"Senden Allah'a***

وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ {٢٨}

28. Onlar bir kötülük yaptıkları zaman "Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti" derler. De ki: "Allah kötülüğü emretmez. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"

وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً/*Onlar bir kötülük yaptıkları zaman:* Bu kötülüğün Arapların cahiliye döneminde kadın ve erkek karışık hâlde Kâbe'yi çıplak hâlde tavaf etmeleri olduğu söylenmiştir. Burada bütün kötülüklerin kastedilmiş olması da muhtemeldir.

قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا/*Babalarımızı bu yolda bulduk:* Cahiliye Arapları mazeret olarak iki bâtıl özür ileri sürmektedirler. Birincisi, ataları taklittir, diğeri ise Allah'a iftira etmeleridir.

قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ {٢٩} فَرِيقًا هَدَى وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمُ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ {٣٠}

29. De ki: "Rabbim adaleti emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O'na çevirin ve dini yalnız Allah'a has kılarak O'na yalvarın. İlkin sizi yarattığı gibi döneceksiniz." 30. O, bir grubu

---

sığınırım." Sonra da üç defa ***"Seni Allah'ın lanetiyle lanetliyorum"*** dedi ve sanki bir şey yakalıyormuşcasına elini uzattı. Namazı bitirince "Ey Allah'ın Resûlü!" Senden bugün daha önce hiç söylemediğin bir şey işittik. Ayrıca ellerini de açtığını gördük?" dedik. Allah Resûlü şu cevabı verdi: ***"Allah'ın düşmanı olan İblis, yüzüme koymak için ateşten bir alev getirdi. Bende ona üç defa 'Eûzü billahi' dedim. Sonra da 'Seni Allah'ın eksiksiz lanetiyle lanetliyorum' dedim. Ancak o geri çekilmedi, ben de söylediklerimi üç defa tekrarladım. Sonunda onu yakalamak istedim. Vallahi, kardeşim Süleyman'ın duası olmasa idi, bağlı olarak sabaha çıkacak ve Medine'nin çocukları onunla oynayacaklardı."*** Bk. Müslim, no: 1239; Nesâî, *Sünen*, III, 13; İbn Huzeyme, *Sahîh*, no: 891.

doğru yola iletti, bir gruba da sapıklık müstehak oldu. Çünkü onlar Allah'ı bırakıp şeytanları kendilerine dost edindiler. Böyle iken kendilerinin doğru yolda olduklarını sanıyorlar.

وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ/Yüzlerinizi O'na çevirin: Bu ifade ile niyet etmenin ve Allah'a ihlâs ile ibadet etmenin kastedildiği söylenmiştir. Ayrıca namaz kılmak ve onda kıbleye yönelmek olduğu da söylenmiştir.

عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ/Her secde ettiğinizde: Yani "her secde mekânında veya secde zamanında" anlamındadır. Birinci görüş daha kuvvetlidir. Bu âyet, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Yeryüzü bana mescit kılındı"*** sözünde de belirttiği gibi her yerde namaz kılınabileceğini göstermektedir.[386]

كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ/İlkin sizi yarattığı gibi döneceksiniz: Bu âyet ilk yaratılış üzere ahirette tekrar diriltilmeye delildir.

فَرِيقًا/Bir grubu: Âyette geçen birinci "***فَرِيقًا/grup***" kelimesi "***هَدَى/doğru yola iletti***" fiilinin mef'ûlü olmak üzere mansubdur. İkinci "***فَرِيقًا/grup***" kelimesi ise sonraki bölümün açıkladığı gizli bir fiilin mef'ûlü olarak mansubdur.

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا
إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ {٣١} قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ
لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا
خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ {٣٢}

31. Ey Âdemoğulları! Her secde edişinizde ziynetlerinizi alın; yiyin, için fakat haddi aşmayın; çünkü Allah haddi aşanları sevmez. 32. De ki: "Allah'ın kulları için yarattığı ziyneti ve temiz rızıkları kim haram kıldı?" De ki: "Onlar, dünya hayatında, özellikle kıyamet gününde mü'minlerindir." İşte bilen bir topluluk için âyetleri böyle açıklıyoruz.

---

386 Buhârî, no: 4273; Müslim, no: 812. Bu hadisin tahrici Âl-i İmrân sûresinde geçmişti.

خُذُوا زِينَتَكُمْ/***Ziynetlerinizi alın:*** Burada kendisiyle örtünülen elbisenin kastedildiği söylenmiştir. Bu âyet namazda avret mahallinin örtülmesi gerektiğine delil olarak kabul edilmektedir. Âyette kastedilenin sadece örtünmeye yarayan elbisenin de ötesinde tıpkı Cuma namazı için yapıldığı gibi en güzel elbiseleri giymek, dişleri misvaklamak ve güzel koku sürünmek gibi fazladan süslenmek olduğu da söylenmiştir.

وَكُلُوا وَاشْرَبُوا/***Yiyin, için:*** Buradaki emir cahiliye Araplarının kendilerine haram kıldıkları bazı yiyeceklerin yenilebileceğini ifade etmektedir.

وَلَا تُسْرِفُوا/***Haddi aşmayın:*** Yani ihtiyacınızdan fazla yemeyin. Doktorlar şöyle demişlerdir: Bütün tıp bu âyette toplanmıştır. Bu âyetin "haram yemek sûretiyle haddi aşmayın" manasına geldiği de söylenmiştir.

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ/***De ki: Allah'ın ziynetini kim haram kıldı?:*** Bu âyet ziynetlerin ve temiz rızıkların haram kılınmasını inkâr anlamı taşımaktadır. Bunlar da elbiseler ve yiyeceklerdir. Bazı Araplar cahiliye döneminde haccederlerken elbiselerini çıkararak çıplak şekilde tavaf ediyorlar ve hayvanların iç yağı ile sütü kendilerine haram kılıyorlardı. Onların bu yaptıklarının yanlışlığını bildirmek üzere bu âyet nâzil olmuştur.[387]

---

387 Bu İbn Abbâs'tan rivayet edilen hadiste geçmektedir. Hadisin lafzı şöyledir: Kureyş Beytullah'ı ıslık çalıp alkış yaparak çıplak tavaf ediyordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ ***"De ki: Allah'ın kulları için yarattığı ziyneti ve temiz rızıkları kim haram kıldı?..."*** âyetini indirerek onlara elbiselerini giymelerini emretti. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XII, 11; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, no: 8391. Bu hadisin isnadı zayıftır.

Hâkim'in, *el-Müstedrek* adlı eserinde şu hadis rivayet edilmiştir: Cahiliye döneminde bir kadın Kâbe'yi sadece avret mahalli üzerinde bir bez parçası olduğu hâlde çıplak olarak tavaf eder ve bir yandan da şu şiiri okurdu:

"Bugün onun bir kısmı veya tamamı açıkta olabilir

Onun açıkta olan kısmını helâl etmiyorum."

Bu olay üzerine ***"De ki: Allah'ın kulları için yarattığı ziyneti ve temiz rızıkları kim haram kıldı?"*** âyeti indi. Ancak Hâkim'e göre bir önceki ***"Ey Âdemoğulları! Her secde edişinizde ziynetlerinizi alın..."*** âyeti ve ***"De ki: Allah'ın kulları için yarattığı ziyneti ve temiz rızıkları kim haram kıldı?"*** âyeti beraber inmiştir. Hâkim'e göre bu hadis Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahihtir ve Zehebî de aynı görüştedir. Müslim'in ve başkalarının rivayet ettikleri bir hadise göre, bu olay üzerine ***"Ey Âdemoğulları! Her secde edişinizde ziynetlerinizi alın..."*** âyeti nâzil olmuştur. Bk.

خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ/***Özellikle kıyamet gününde:*** Yani ziynet ve temiz şeyler dünyada hem mü'minler hem de diğerleri içindir. Ahirette ise sadece mü'minler içindir. "خَالِصَةً/***Hâlisaten***" kelimesi hâl olmak üzere mansub ve haberden sonra haber veya gizli bir mübtedanın haberi olmak üzere merfu olarak okunmuştur.[388]

قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ {٣٣} وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ {٣٤}

33. De ki: "Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri, günahı ve haksız yere sınırı aşmayı, hakkında hiçbir delil indirmediği bir şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah adına bilmediğiniz şeyleri konuşmanızı haram kılmıştır." 34. Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler.

وَالْإِثْمَ/***Günahı:*** Bu ifade geneldir ve her türlü günahı kapsamaktadır.

وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ/***Allah adına konuşmanızı:*** Yani helâl-haram kılma ve diğer konularda Allah adına yalan söylemenizi yasaklamıştır.

يَا بَنِي آدَمَ إِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي فَمَنِ اتَّقَى وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ {٣٥} وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ {٣٦} فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ أُولَئِكَ يَنَالُهُمْ نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِ

Müslim, *Sahîh*, no: 3028; Nesâî, *Sünen*, no: 2956; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, no: 14503.

388 Nâfi' merfu olarak, diğerleri ise mansup olarak okumuşlardır. Bk. *en-Neşr*, II, 303.

حَتَّى إِذَا جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ قَالُوا أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا وَشَهِدُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ {٣٧}

35. Ey Âdemoğulları! Size kendi içinizden âyetlerimi anlatacak peygamberler geldiğinde kim sakınır ve kendini ıslah ederse, onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. 36. Âyetlerimizi yalanlayanlar ve büyüklenip onlardan yüz çevirenler var ya, işte onlar ateş ehlidir. Onlar orada ebedî kalacaklardır. 37. Allah'a iftira eden ya da O'nun âyetlerini yalanlayandan daha zalim kimdir! Onların kitaptaki nasipleri kendilerine erişecektir. Sonunda elçilerimiz gelip canlarını alırken "Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz ilâhlar nerede?" derler. "Bizden sıvışıp gittiler" derler. Ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ederler.

إِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ/Size geldiğinde: Şart edatı olan "إِنْ/in" ve tekit için gelmiş olan zaid bir "مَا/mâ" edatı birleşerek "إِمَّا/immâ" şeklinde gelmiştir. Buna bağlı olarak da sonraki fiilde şeddeli tekit nunu gelmiştir. Bu şartın cevabı ise "***فَمَنِ اتَّقَى/kim sakınır"*** cümlesi ile devamındaki cümledir.

فَمَنْ أَظْلَمُ/Daha zalim kimdir: En'âm sûresinde bu konu hakkında açıklama yapılmıştı.

أُولَئِكَ يَنَالُهُمْ نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِ/Onların kitaptaki nasipleri kendilerine erişecektir: Yani onlar için yazılmış olan rızık vb. şeyler kendilerine ulaşacaktır.

ضَلُّوا عَنَّا/Bizden sıvışıp gittiler: Yani kaybolup gittiler.

قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَهَا حَتَّى إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ أُخْرَاهُمْ لِأُولَاهُمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ قَالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَلَكِنْ لَا تَعْلَمُونَ {٣٨} وَقَالَتْ أُولَاهُمْ لِأُخْرَاهُمْ فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ {٣٩}

38. Allah buyuracak ki: "Sizden önce geçmiş cin ve insan toplulukları arasında siz de ateşe girin!" Her ümmet girdikçe yoldaşlarına lanet edecekler. Hepsi birbiri ardından orada toplanınca, sonrakiler öncekiler için, "Ey Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha fazla azap ver!" diyecekler. Allah da "Zaten herkes için bir kat daha fazla azap vardır fakat siz bilmezsiniz" diyecektir. 39. Öncekiler de sonrakilere derler ki: "Sizin bize bir üstünlüğünüz yok. O hâlde siz de yaptıklarınıza karşılık azabı tadın!"

ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ/***Topluluklar arasında girin:*** Yani topluluklar içerisinde. Yani onlarla birlikte siz de ateşe girin!

ادَّارَكُوا/***Toplanınca:*** Birbirlerine katılıp bir araya gelince…

قَالَتْ أُخْرَاهُمْ لِأُولَاهُمْ/***Sonrakiler öncekiler için dediler ki:*** Burada ***"öncekiler"*** ifadesi ile başkanlar ve komutanlar, "sonrakiler" ifadesi ile de onlara tâbi olanlar ve emirleri altında olanlar kastedilmektedir. Âyetin manası şu şekildedir: Sonrakiler, kendilerini saptırdıkları için Allah'tan, öncekilerin azaplarını kat kat artırmasını talep ettiler. Yoksa bu ifade sonrakilerin öncekilere hitaben söyledikleri sözler değildir. Bu ancak senin "Falan kişi falan için şöyle dedi" demen gibidir. Yani bu sözü kendisine hitaben söylememiş olsa bile o kişiden nakletmen gibidir.

وَقَالَتْ أُولَاهُمْ لِأُخْرَاهُمْ فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ/***Öncekiler de sonrakilere derler ki: Sizin bize bir üstünlüğünüz yok:*** Yani sizlerin, bizim azabımızın sizin azabınızdan daha şiddetli olmasını gerektirecek şekilde iman ve takva konusunda bize bir üstünlüğünüz olmadı. Bilakis biz ve siz eşitiz.

فَذُوقُوا الْعَذَابَ/***O hâlde siz de azabı tadın!:*** Bu öncekilerin sonrakilere söyledikleri veya Allah'ın hepsi için söylediği sözdür.

إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ
السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ

وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ {٤٠} لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ {٤١}

40. Bizim âyetlerimizi yalanlayıp da onlara karşı kibirlenmek isteyenler var ya, işte onlara gök kapıları açılmayacak ve onlar, deve iğne deliğine girinceye kadar cennete giremeyeceklerdir! Suçluları işte böyle cezalandırırız! 41. Onlar için cehennem ateşinden döşekler, üstlerine de örtüler vardır. İşte zalimleri böyle cezalandırırız!

لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ/***Onlara gök kapıları açılmayacak:*** Bu konuda üç görüş vardır:

Birincisi: Onların amelleri gökyüzüne çıkmaz.

İkincisi: Cennete girmeyeceklerdir. Çünkü cennet gökyüzündedir.

Üçüncüsü: Gökyüzünün kapıları öldükleri zaman mü'minlerin ruhlarına açıldığının aksine onların ruhlarına açılmayacaktır.

حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ/***Deve iğne deliğine girinceye kadar:*** Âyetin manası şöyledir: Asla olmayacak şey oluncaya kadar onlar cennete girmeyecekler. Dolayısıyla ebediyen cennete giremeyeceklerdir.

Bu âyette geçen "مِهَادٌ/mihâd" kelimesi "yatak" ve "غَوَاشٍ/gavâş" kelimesi "örtüler" anlamına gelmektedir.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ {٤٢} وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ وَنُودُوا أَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ {٤٣}

42. İnanıp da iyi işler yapanlara gelince -ki hiç kimseye gücünün üstünde bir vazife yüklemeyiz- işte onlar, cennet ehlidir. Orada onlar ebedî kalacaklar. 43. (Cennette) onların altlarından ırmaklar akarken, kalplerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız. Ve onlar derler ki: "Bizi buna ulaştıran Allah'a hamd olsun! Allah bizi doğru yola iletmeseydi kendiliğimizden doğru yolu bulacak değildik. Hakikaten Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler." Onlara "İşte size cennet; yapmış olduğunuz iyi amellere karşılık ona vâris kılındınız" diye seslenilir.

لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا/***Hiç kimseye gücünün üstünde bir vazife yüklemeyiz:*** Bu ifade, kişinin güç ve takati içerisindeki sâlih amellerden talep edilen şeyi açıklamak için mübteda ve haber arasına getirilmiş itirazi (ara) cümledir.

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ/***Kalplerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız:*** Yani bu dünyada her kimin kalbinde kardeşine karşı kin varsa biz onu cennette söküp alırız ve onlar birbirlerini seven kardeşler hâline gelirler. "نَزَعْنَا/***Çıkarıp atarız"*** fiilinin gelecekte (ahirette) gerçekleşecek olmasına rağmen bu âyette geçmiş zaman kipinde gelmesi ancak bu olayın gelecekte gerçekleşeceği içindir ki böylece kesin olarak gerçekleşecek olaydan bahsetmiş olur. İşte aynı şekilde bundan sonra lafzen mazi fiil kipinde gelen her şey tıpkı "وَنَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ/***Cennet ehli seslenir,"*** "وَنادى أَصْحابُ الْأَعْرافِ/***A'râf ashâbu seslenir,"*** "وَنَادَى أَصْحَابُ النَّارِ/***Cehennem ehli seslenir"*** âyetlerinde ve diğer âyetlerde olduğu gibi ahirette gerçekleşecek olaylardan bahsetmektedir.

هَدَانَا لِهَذَا/***Bizi buna ulaştıran:*** Bu ifade cennete veya cennete girmeyi gerektiren iman ve takvaya işaret etmektedir.

وَنَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا
رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ
بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ {٤٤} الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ
سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ كَافِرُونَ {٤٥}

44. Cennet ehli cehennem ehline "Biz Rabbimizin bize vaat ettiğini gerçek bulduk, siz de Rabbinizin size vaat ettiğini gerçek buldunuz mu?" diye seslenir. "Evet!" derler. Ve aralarından bir çağrıcı, "Allah'ın laneti zalimlerin üzerine olsun!" diye bağırır. 45. Onlar, Allah yolundan alıkoyan ve onu eğip bükmek isteyen zalimlerdir. Onlar ahireti de inkâr edenlerdir.

مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا/*Rabbimizin bize vaat ettiğini gerçek bulduk:* Bu cümlenin mef'ûlü olan "**وعد/*vaat*"** kelimesi cümlenin gelişinden anlaşıldığı için veya vaadin mutlak manada olması sonucu sevap ve ceza türünü de kapsaması için hazfedilmiştir.

"أَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ/أَنْ قَدْ وَجَدْنَا/أَنْ لَعْنَةُ/أَنْ سَلَامٌ" ifadelerinin her birinde geçen "أَنْ/en" edatlarının "أَنَّ/enne" edatının muhaffef hâli olması muhtemeldir ki bu takdirde onlar da bir zamir olur. Veya bunlar söylenilen sözün manasını tabir ve tefsir harfidir.

فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ/*Bir çağrıcı bağırır:* Yani bir duyurucu duyurur ve o da bir melektir.

وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ وَنَادَوْا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ {٤٦} وَإِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تِلْقَاءَ أَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ {٤٧}

46. İki taraf arasında bir perde ve A'râf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır ki, bunlar henüz cennete giremedikleri hâlde umutla cennet ehline "Selâm size!" diye seslenirler. 47. Gözleri cehennem ehli tarafına döndürülünce de "Ey Rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu ile beraber bulundurma!" derler.

وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ/*İki taraf arasında bir perde vardır:* Yani cennet ve cehennem arasında veya oraların halkları arasında. Ki bu son görüş "فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ/***Aralarına bir sur çekilir*"**[389] âyetinin delaletiyle tercihe daha şayandır.

389 Hadîd 57/13.

الْأَعْرَافِ/***A'râf:*** İbn Abbâs'a göre, cennet ve cehennem arasında bir tepedir.[390] Mücâhid'e göre ise cennet ve cehennem arasında bir perdedir.[391] Cennetin surları olduğu da söylenmiştir.

رِجَالٌ/***Adamlar:*** Bu adamlar A'râf halkıdır. Bir hadiste bunların, iyilikleri ve kötülükleri eşit olması sebebiyle cennet ve cehenneme girmeyecek olan bir grup insan oldukları belirtilmektedir.[392] Ayrıca bunların babalarının izni olmadan cihada çıkıp şehit olan ve babalarına isyan ettikleri için cennete, şehit oldukları için de cehenneme girmeyen bir grup oldukları da söylenmiştir.[393]

يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ/***Herkesi simalarından tanıyan:*** Yani cennet ehlini alametleri olan yüzlerinin beyazından, cehennem ehlini ise alametleri olan yüzlerinin karalığından veya bunların dışındaki alametlerinden tanırlar.

وَنَادَوْا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ/***Cennet ehline "Selâm size!" diye seslenirler:*** Yani A'râf ashâbı, cennet halkına selam verirler.

لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ/***Bunlar henüz cennete giremedikleri hâlde umutla:*** Yani A'râf ashâbı henüz cennete girmedikleri hâlde daha sonra oraya girmeyi ummaktadırlar.

وَإِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ/***Gözleri döndürülünce:*** Burada A'râf ashâbından bahsedilmektedir. Yani bunlar cehennemlikleri gördükleri zaman Allah'a kendilerini onlardan yapmaması için dua ederler.

---

390 Taberî bu görüşü hasen bir isnadla rivayet etmiştir. Devamı şu şekildedir: "Günahkârlardan oluşan bir grup insan üzerinde hapsolmuştur." Bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, no: 14677.

391 Taberî XII, 449'da bu hadisi temriz sigasıyla nakletmiştir. Ayrıca bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, IV, 303; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 470.

392 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, 453; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 511. Hadis zayıftır.

393 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, 458; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 512. Hadis zayıftır.

وَنَادَى أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ رِجَالًا يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمَاهُمْ قَالُوا مَا أَغْنَى عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ {٤٨} أَهَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ {٤٩}

48. A'râf ehli simalarından tanıdıkları birtakım adamlara seslenerek derler ki: "Ne çokluğunuz ne de taslamakta olduğunuz büyüklük size hiçbir yarar sağlamadı.
49. Allah'ın, kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyeceğine dair yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı? Girin cennete; artık size korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz."

وَنَادَى أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ رِجَالًا/***A'râf ehli birtakım adamlara seslenerek derler ki:*** Yani cehennemdeki kâfirlere seslenerek onları kınama amacıyla bu sözü söylerler.

جَمْعُكُمْ/***Çokluğunuz:*** Bu sözle maddi veya sayı yönünden çokluk kastedilmiş olabilir.

وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ/***Taslamakta olduğunuz büyüklük:*** Yani insanlara veya hakka yönelmeye karşı büyüklük taslamanız. Buradaki "مَا/mâ" harfi, masdariyyedir. "مَا أَغْنَى/***Mâ ağnâ"*** kelimesindeki "مَا/mâ" harfi ise soru ve olumsuzluk edatıdır.

أَهَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ/***Yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı?:*** Bu cümle A'râf halkının cehennemliklere söylediği sözlerdendir. Âyette geçen ***"bunlar"*** ifadesi ile cennetliklere işaret edilmektedir. Bu sözün söylenme sebebi, kâfirlerin dünyada iken Allah'ın mü'minlere merhamet etmeyeceğine ve onlara değer vermeyeceğine dair yemin etmeleridir. Böylece onların söylediklerinin aksinin gerçekleşeceği ortaya çıkmış olmaktadır. Bir görüşe göre de bu sözü melekler cehennemliklere hitaben söylemişlerdir ve ***"bunlar"*** sözüyle A'râf halkı kastedilmektedir.

ادْخُلُوا الْجَنَّةَ/***Girin cennete!:*** Eğer bu söz A'râf ehlinin sözü ise cennetliklere hitaben söylenmiştir. Buna göre takdiri şöyle olur: "Onlara

'Girin cennete!' denilmiştir." Eğer meleklerin söylediği bir söz ise A'râf ehline hitaben söylenmiş olur.

وَنَادَى أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ قَالُوا إِنَّ اللّٰهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ {٥٠} الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا وَلَعِبًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ نَنْسَاهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هٰذَا وَمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ {٥١}

50. Cehennem ehli, cennet ehline "Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bizim üzerimize akıtın!" diye seslenirler. Onlar da "Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır" derler. 51. O kâfirler ki, dinlerini bir eğlence ve oyun edindiler de dünya hayatı onları aldattı. Onlar, bu günleri ile karşılaşacaklarını unuttukları ve âyetlerimizi bile bile inkâr ettikleri gibi Biz de bugün onları unuturuz.

أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ/***Suyunuzdan biraz da bizim üzerimize akıtın!:*** Bu söz cennetin cehennemin üzerinde olduğunun bir delilidir.

أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ/***Veya Allah'ın size verdiği rızıktan:*** Diğer yemeklerden ve içeceklerden.

فَالْيَوْمَ نَنْسَاهُمْ/***Biz de bugün onları unuturuz:*** Yani onları terk ederiz.

كَمَا نَسُوا/***Onların unuttukları gibi:*** Buradaki "kef" harfi sebep bildirmektedir.

وَمَا كَانُوا/***Ve mâ kânû:*** Bu ifade "كَمَا نَسُوا/***unuttukları gibi***" sözü üzerine atfedilmiştir. Buna göre anlam "Unutmaları ve inkâr etmeleri sebebiyle biz de bugün onları unuturuz" şeklinde olmaktadır.

وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلَى عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ {٥٢} هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلُهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ

جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ {٥٣}

52. Gerçekten onlara, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak, ilim üzere açıkladığımız bir kitap getirdik. 53. Onun te'vilinden başka bir şey beklemiyorlar. Te'vili geldiği gün, önceden onu unutmuş olanlar derler ki: "Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler. Şimdi bizim şefaatçilerimiz var mı ki bize şefaat etsinler veya geri döndürülmemiz mümkün mü ki, yapmış olduğumuz amellerden başkasını yapalım?" Onlar cidden kendilerine yazık ettiler ve uydurdukları şeyler de kendilerinden kaybolup gitti.

جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ/***Onlara bir kitap getirdik:*** Yani Kur'ân'ı.

فَصَّلْنَاهُ عَلَى عِلْمٍ/***İlim üzere açıkladığımız:*** Yani onu nasıl açıklayacağımızı bildik.

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ/***Onun te'vilinden başka bir şey beklemiyorlar:*** Yani onun işinin sonucundan ve mükafat ve ceza türünden onda bahsedilen şeylerin ortaya çıkışı gibi te'vil edilenlerden başka bir şey beklemiyorlar.

قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ/***Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler:*** Yani şimdi belli oldu ve açığa çıktı ki peygamberler gerçeği getirmişler.

إِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ {٥٤}

54. Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan sonra Arş'a istivâ eden, geceyi, hızlıca kovaladığı gündüze örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda

yaratan Allah'tır. Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir!

اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ/***Arş'a istivâ eden:*** Bu istivâ, her ne şekilde gerçekleştiyse. İbn Ebî Zeyd ve diğer bazı âlimler bu ifadeyi zahirine hamletmişlerdir.[394] Bazı âlimler ise ***"sonra göğe yöneldi"***[395] âyetinde olduğu gibi "istivâ"ya "yönelme" manası vermişlerdir. Ancak anlam bu şekilde olsaydı âyette "sonra Arş'a yöneldi" denilmesi gerekirdi. Eş'arîler ise bu âyeteki "istivâ"yı bir şeyi yönetim ve güç ile ele geçirmek, sahip olmak manasında yorumlamışlardır. Bu konudaki gerçek görüş bunun nasıl olduğunu düşünmeksizin iman etmektir. Selâmet, teslimiyettedir. Malik b. Enes kendisine bu konuyu soranlara şu cevabı vermiştir: "İstivâ malumdur, nasıl olduğu meçhuldür, bu konu hakkında soru sormak ise bid'attir."[396] Ayrıca Ebû Hanîfe, Ca'fer es-Sâdık ve Hasan el-Basrî'den de İmam Malik'in sözüne benzer görüşler rivayet edilmiştir.[397] Ayrıca sahâbîler ve tâbiûn da "istivâ" anlamı hakkında konuşmamışlar ve bu konuda görüş bildirmemişlerdir. Bu sebepten dolayı İmam Malik "Bu konuda soru sormak bid'attir" demiştir.

يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ/***Geceyi, gündüze örten:*** Yani geceyi gündüze katar veya gündüzü geceye katar. Her iki mananın kastedilmiş olması da muhtemeldir. Zemahşerî bu konuda şöyle demiştir: "'يُغْشِي/***Yuğşî'*** kelimesinin aslı 'iki şeyden birini diğeri üzerine örtüp onu kaplamak, bürümek'tir. Yani gecenin karanlığı gündüzün ışığını örter."

يَطْلُبُهُ حَثِيثًا/***Hızlıca kovaladığı:*** Yani süratli şekilde. Bu ifade "gece" kelimesinin hâli konumundadır. Yani gece gündüze ulaşmak ister ve onu yakalar.

أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ/***Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur:*** Bir görüşe göre buradaki "الْخَلْقُ/***el-halk"*** kelimesi ile tüm

394 İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî, *Mukaddimetü'r-Risâle*, 5.
395 Fussilet 41/11.
396 İmam Mâlik'ten yapılan bu rivayet meşhurdur. Bk. Lâlekâî, *İ'tikâdu Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâati*, III, 398; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, II, 325.
397 Bunların kaynağı tespit edilememiştir.

mahlukat kastedilmektedir. "الْأَمْرُ/*el-Emr*" kelimesi ise "أَمَرَ/emretti" fiilinin masdarıdır. Başka bir görüşe göre ise "الْخَلْقُ/*el-halk*" kelimesi "خَلَقَ/yarattı" fiilinin masdarıdır ve "الْأَمْرُ/*el-emr*" kelimesi de ***"Bütün işler Allah'a varır"***[398] âyetinde geçen "الْأُمُورُ/*el-umûr*" kelimesinin tekilidir. Bu görüşlerin hepsi de doğrudur.

تَبَارَكَ/*Ne yücedir:* Bu mazi kalıbındaki fiil "الْبَرَكَة/bereket" kökünden türemiştir ve başka sigalara çekimi yoktur. Araplar da bu fiilin muzarisini kullanmazlar.

ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ {٥٥}
وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا
وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ {٥٦}

55. Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez. 56. Islah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. O'na korkarak ve umarak dua edin. Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır.

تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً/*Yalvara yakara ve gizlice:* Bu ifade hâl konumunda masdardır. Bir sonraki âyetteki "خَوْفًا وَطَمَعًا/***havfen ve tamean***" ifadesi de aynı şekildedir. "خُفْيَةً/***Hufye***" kelimesi "الإخفاء/el-ihfâ" kökünden türemiştir. "الخوف/el-Havf" kelimesinden türemiş olarak "خيفة/hîfe" şeklinde de okunmuştur.[399]

الْمُعْتَدِينَ/*Haddi aşanlar:* Bir görüşe göre burada dua ederken sesin yükseltilmesi ve bunda aşırı gitmek kastedilmektedir.

وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا/*O'na korkarak ve umarak dua edin:* Allah Teâlâ bu âyette korku ve umudu, ***"Allah'ın rahmetini umarlar ve azabından korkarlar"***[400] âyetinde olduğu gibi kulun hem korkulu hem de

398 Şûrâ 42/53.
399 Ebû Bekir "خيفة" şeklinde, diğerleri ise "خُفْيَةً" şeklinde okumuşlardır. Bk. *en-Neşr*, II, 292.
400 İsrâ 17/57.

umutlu olması için bir arada zikretmiştir. Korkuyu gerektiren, Allah'ın gücünü ve cezalandırmasının şiddetini bilmektir. Umudu gerektiren ise Allah'ın rahmetini ve mükâfatının büyüklüğünü bilmektir. Allah şöyle buyurmuştur: ***"(Resûlüm!) Kullarıma, benim çok bağışlayıcı ve pek esirgeyici olduğumu haber ver. Benim azabımın elem verici bir azap olduğunu da bildir."***[401] Kim Allah'ın fazlını bilirse O'ndan umud eder ve kim de Allah'ın azabını bilirse O'ndan korkar. Nitekim bir hadiste şöyle buyurulmaktadır: ***"Mü'minin korkusu ve ümidi tartılsaydı muhakkak birbirine eşit gelirdi."***[402] Ancak kulun kendisini iyiliklere yöneltmesi ve kötülüklerden sakındırması için ömrü boyunca korkunun ümide galip olması, ölüm anında ise ***"Sizden her biriniz ancak Allah'a güzel zanda bulunarak ölsün"***[403] hadisi gereği ümidin daha fazla olması daha iyidir.

Bil ki korku üç derecedir:

Birincisi: Zayıf olmasıdır. Korkunun bu derecesi kalbi titretir ancak insanın hem içine hem de dışına etki etmez. Dolayısıyla bunun varlığı da yokluğu gibidir.

İkincisi: Güçlü olmasıdır. Kulu gafletten uyandırır ve onu doğruya yönlendirir.

Üçüncüsü: İnsanı ümitsizliğe, karamsarlığa düşürecek seviyede şiddetli olmasıdır. Korkunun bu derecesi ise caiz değildir. İşlerin en hayırlısı orta olanıdır.

---

401 Hicr 15/49-50.

402 Sehâvî'nin *el-Mekâsidu'l-Hasene* adlı eserinde bildirdiği üzere, merfu hadis olarak böyle bir söz bulunmamaktadır. Ancak bazı selef âlimlerinden böyle bir söz nakledilmektedir. Bk. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 1127. Ancak bu sözde belirtilen mana başka sahih hadislerde geçmektedir. Örneğin Buhârî'de şu hadis rivayet edilmiştir: ***"Cennet sizin her birinize ayakkabısının bağından daha yakındır, cehennem de aynı şekildedir."*** Bk. Buhârî, no: 6123. Âlimler bu konuda şöyle demişlerdir: "Korku ve ümit bir kuşun iki kanadı gibidir. Bunlar dengeli olursa kuş dengeli olur ve uçabilir. Onlardan biri eksik olursa kuşun dengesinde de bir eksiklik olur. Eğer korku ve ümit toptan kaybolursa kuş ölüm hâline gelir." Bk. *Keşfu'l-Hafâ*, II, 1127.

403 Müslim, Kitâbu'l-Cennet, no: 2877; Ebû Dâvud, no: 3113.

İnsanlar korku hususunda üç makama sahiptir: Avamın günahlardan korkusu, havâssın ölüm anından korkusu ve havâssu'l-havâssın geçmişten korkusu. Çünkü ölüm anı geçmişe bağlıdır.

Ümit ise üç derecedir:

Birincisi: Yapılması istenilen amelleri gerçekleştirmek ve günahları terk etmek sûretiyle sebeplere sarılmakla birlikte Allah'ın rahmetini ümit etmektir. İşte bu övülen ümittir.

İkincisi: Aşırı gitmek ve günah işlemekle birlikte hâlâ ümitvar olmak. Bu aldanmadır.

Üçüncüsü: İnsanın kendini ahiret azabından emin görecek derecede ümidin güçlü olmasıdır. Bu ise haramdır.

İnsanlar ümit hususunda üç makama sahiptir: Avamın makamı Allah'ın mükâfatını ümit etmektir. Havâssın makamı Allah'ın rızasını ümit etmektir. Havâssu'l-havâssın makamı ise Allah'ı sevmek ve özlem duymak sebebiyle O'na kavuşmayı ümit etmektir.

إِنَّ رَحْمَةَ اللّٰهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ/***Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır:*** Burada "رَحْمَةَ/***rahmet***" kelimesinin haberi olan "قَرِيبٌ/***karîb***" kelimesinin sonundaki müenneslik "tâ"sı "رَحْمَةَ/***rahmet***" kelimesinin "الرحم/er-rahimü," "الترحم/et-terahhumu," "العفو/el-afvu" anlamlarında yorumlanması, bu kelimedeki müennesliğin hakiki olmaması, "yakın bir şeydir" veya "yakınlık sahibidir" takdirinde bir mevsufun sıfatı olması sebebiyle hazfedilmiştir.

Bir görüşe göre buradaki "قَرِيبٌ/***karîb***" kelimesi "رَحْمَةَ/***rahmet***" kelimesinin haberi değil ancak onun zarfıdır.

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّى إِذَا أَقَلَّتْ
سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ
كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ {٥٧}

57. Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O'dur. Sonunda onlar, ağır bulutları yüklenince onu ölü bir memlekete sevk ederiz. Onunla suyu indirir ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Herhâlde bundan ibret alırsınız.

الرِّيَاحَ بُشْرًا/Rüzgârları müjde olarak: Bu âyetteki "**الرِّيَاحَ/er-riyâh**" kelimesi, yağmur getiren rüzgârlar olması sebebiyle çoğul olarak okunmuştur. Kur'ân'da rüzgâr ile rahmet kastedildiği zaman böyle çoğul sigasında, azap kastedildiği zaman ise tekil olarak geçmektedir.[404] Nitekim Allah Resûlü'nün bir hadiste "اللهم اجعلها رياحا و لا تجعلها ريحا/***Allah'ım! Onu riyâh kıl, rîh kılma!***"[405] şeklinde dua ettiği rivayet edilmiştir.

Bütün rüzgâr türlerini kastetmek amacıyla cins isim olarak tekil formunda "الرِّيحَ/er-rîh" şeklinde de okunmuştur. Âyetteki "بُشْرًا/***büşran***" kelimesi "نُشْرًا/nüşran" olarak da okunmuştur. Bu kelime hâl konumunda masdar olmak üzere mansub olarak okunmuştur. "نَشْر/Neşr" kelimesinin çoğul formu olan "نُشُرًا" şeklinde de okunmuştur. Bir görüşe göre bu kelime "مَنْشُور/menşûr" kelimesinin çoğuludur. "رُسُل/Rusul" kelimesinin

---

404 Mekkî, iki kardeş ve Halef tekil formda "الرِّيحَ" şeklinde, diğerleri ise çoğul formda "الرِّيَاحَ" şeklinde okumuşlardır. Bk. *en-Neşr*, II, 250.

405 Bu söz, İkrime'nin İbn Abbâs'tan rivayet ettiği çok zayıf bir hadisin bir parçasıdır. Rüzgâr estiği zaman Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* dizleri üzerine çöker ve şöyle derdi: ***"Allah'ım! Onu rahmet kıl, azap kılma. Allah'ım! Onu riyâh kıl, rîh kılma."*** İbn Abbâs ardından şu âyetleri okumuştur: ***"Sonunda dünya hayatında onlara alçaltıcı cezayı tattırmak için o kara günlerde üzerlerine dondurucu bir rüzgâr gönderdik. Ahiret azabı ise daha da alçaltıcı olacak, onlara yardım da edilmeyecektir."*** (Fussilet 41/16) ***"Âd kavminde de (ibretler var). Onlara silip süpüren rüzgârı göndermiştik."*** (Zâriyât 51/41) ***"Müjdeler taşıyan rüzgârları göndermesi de O'nun kanıtlarındandır, ki böylece size rahmetinden tattırsın, gemiler buyruğu ile yüzsün; siz de O'nun lutfundan nasibinizi arama çabası gösteresiniz ve şükredesiniz."*** (Rûm 30/46). Bk. İbn Hanbel, *Müsned*, I, 199, Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, III, 376. Başka bir rivayette ise şöyle geçmektedir: Rüzgâr şiddetli estiği zaman Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* rüzgâra yüzünü dönerek dizleri ve elleri üzerine çöküp şöyle derdi: ***"Allah'ım! Senden bu rüzgârın hayrını ve onunla gönderdiğin şeylerin hayırlısını istiyorum. Onun şerrinden ve onunla gönderdiğin şeylerin kötülüklerinden sana sığınıyorum. Allah'ım! Bu rüzgârı rahmet kıl, azap kılma. Allah'ım! Onu riyâh kıl, rîh kılma."*** Bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XI, 170. Bütün bu rivayetler zayıftır. Bk. Nevevî, *el-Ezkâr*, I, 314.

"رُسُلً/rusl" şeklinde de okunduğu gibi bu kelime de "نُشْرًا/nüşran" şeklinde de okunmuştur.[406]

بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ/*Rahmetinin önünde:* Yani yağmurdan önce.

أَقَلَّتْ/*Yüklenince:* Yani taşıyınca.

سَحَابًا ثِقَالًا/*Ağır bulutları:* Çünkü o bulutlar su taşırlar ve bu sebeple ağırlaşırlar.

سُقْنَاهُ/*Onu sevk ederiz: "Onu"* sözüyle bulutlar kastedilmektedir.

لِبَلَدٍ مَيِّتٍ/*Ölü bir memlekete:* Yani şiddetli kuraklıktan dolayı bitki yetişmeyen bir bölgeye. Böylece onun anlamı vaki olduğu şekildedir.

فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ/*Onunla suyu indiririz:* Buradaki "o" zamiri ile bulutlar veya "be" harfini zarf anlamında aldığımız takdirde "ölü belde" kastedilmektedir.

كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى/*İşte ölüleri de böyle çıkaracağız:* Bu ifade ile bitkilerin topraktan çıkarılması ölülerin kabirlerden çıkarılmasına misal olarak getirilmektedir. Bu üslup "كَذَلِكَ النُّشُورُ/***İşte öldükten sonra dirilme de böyle olacaktır***"[407] ve "كَذَلِكَ الْخُرُوجُ/***İşte insanların mezardan çıkışları da böyle olacak***"[408] âyetlerinde olduğu gibi Kur'ân'da pek çok yerde geçmektedir.

وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبُثَ لَا يَخْرُجُ
إِلَّا نَكِدًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ {٥٨}

58. Rabbinin izniyle güzel memleketin bitkisi çıkar; kötü olandan ise faydasız bitkiden başka birşey çıkmaz. İşte Biz, şükreden bir kavim için âyetleri böyle açıklıyoruz.

---

406 İbnu'l-Cezerî bu kelime hakkında şöyle demiştir: "Bu kelimenin bu âyette, ayrıca Furkân ve Neml sûrelerinde geçtiği yerlerde okunuşunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Âsım 'بُشْرًا' şeklinde, Âmir 'نُشْرًا' şeklinde, Hamza, Kisâî ve Halef 'نَشْرًا' şeklinde, diğerleri ise 'نُشُرًا' şeklinde okumuşlardır." Bk. *en-Neşr*, II, 304.

407 Fâtır 35/9.

408 Kâf 50/11.

وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ/**Güzel memleket:** Burası yeri cömert ve toprağı güzel olan yerdir.

وَالَّذِي خَبُثَ/**Kötü olan:** Burası ise çorak ve benzeri olan verimsiz arazidir.

بِإِذْنِ رَبِّهِ/**Rabbinin izniyle:** Burada kolaylık ve güzellik kastedilmektedir. "نَكِدًا/**Faydasız**" olan ise bunun tersinedir. Bu âyetin manasının, lafzının zahirinden anlaşıldığı üzere yağmurdan bahsedilen önceki âyetlerin bir tamamlayıcısı olması muhtemeldir. Veya kalplerin durumuna misal vermiştir. Bu ikinci yoruma göre güzel memleket, mü'minin kalbidir, kötü olan ise kâfirin kalbidir. Bir görüşe göre ise burada zeki ve aptal kişiler temsil edilmektedir.

لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ
مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ {٥٩}
قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ {٦٠}

59. And olsun ki Nûh'u elçi olarak kavmine gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Doğrusu ben, üstünüze gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum." 60. Kavminden ileri gelenler dediler ki: "Biz seni gerçekten apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz!"

مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ/**O'ndan başka ilâh:** Kisâî bu âyeti "غَيْرِهِ/gayrihî" şeklinde okumuştur.[409]

عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ/**Büyük bir günün azabından:** Yani kıyamet günü veya helak edilecekleri gün.

الْمَلَأُ/**el-Meleü:** "O toplumda yaşayan insanların şereflileri, üstün olanları" anlamına gelmektedir.

---

409 Ebû Cafer ve Kisâî "غَيْرِهِ" şeklinde, diğerleri ise "غَيْرُهُ" şeklinde okumuşlardır. Bk. *en-Neşr*, II, 305.

قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ {٦١} أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنْصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ {٦٢} أَوَعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ {٦٣} فَكَذَّبُوهُ فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَأَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا عَمِينَ {٦٤}

61. Dedi ki: "Ey kavmim! Bende hiç bir sapıklık yoktur; fakat ben, âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim. 62. Size Rabbimin vahyettiklerini duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve ben Allah hakkında sizin bilmediklerinizi biliyorum. 63. Sakınıp da rahmete nâil olmanız ümidiyle, içinizden sizi uyaracak bir adam vasıtasıyla size bir zikir gelmesine şaştınız mı?" 64. Onu yalanladılar, Biz de onu ve onunla beraber gemidekileri kurtardık, âyetlerimizi yalanlayanları da suda boğduk! Çünkü onlar kör bir kavim idiler.

لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ/Bende hiç bir sapıklık yoktur: Burada "sapıklık" anlamında bir önceki âyette müşriklerin söylediği "ضَلَالٌ/***dalâl***" kelimesi değil de "ضَلَالَةٌ/***dalâlet***" kelimesi kullanılmıştır. Bunun sebebi "ضَلَالَةٌ/dalâlet" ifadesinin sonunda bulunan kapalı "te" harfinin cins ifade etmesidir. Örneğin; "Yanında hurma var mı?" sorusunda "تَمْرٌ/temrun" kelimesi kullanılırken, cevap olarak "Yanımda hiç hurma yok" demek için "تَمْرَةٌ/temratün" kelimesi kullanılır. Böylece olumsuz cümlede umumiyet ifade etmiş olur.

أُبَلِّغُكُمْ/Duyuruyorum: Bu kelime aynı manaya gelecek şekilde hem tef'îl babından hem de sülasi olarak okunmuştur.[410] Bir önceki âyetteki "رَسُولٌ/***rasûl***" kelimesinin sıfatı veya yeni bir cümle başlangıcı olduğu için mahallen merfudur.

410 Ebû Amr sülasi olarak okurken, diğerleri ise tef'îl babından okumuşlardır. Bk. Dânî, *et-Teysîr*, 81.

وَأَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ/Ben Allah hakkında sizin bilmediklerinizi biliyorum: Yani O'nun sıfatları, rahmeti ve azabını.

أَوَعَجِبْتُمْ/Şaştınız mı?: Bu ifadenin başındaki soru edatı olan hemze müşriklerin düşüncelerinin inkâr için, "vav" harfi ise mahzûf bir kelime üzerine atıf için gelmiştir. Sanki şöyle denilmiştir: "Size Rabbinizden bir zikir gelmesini yalanladınız ve şaştınız mı?"

عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ/İçinizden bir adam vasıtasıyla: Yani sizin içinizden bir adamın dili vasıtasıyla.

فِي الْفُلْكِ/Gemide: Bu kelime öncesindeki "مَعَهُ/*meahû*" kelimesine müteallıktır. Buna göre anlam şöyle olur: "Gemide onunla birlikte bulundular." "أَنْجَيْنَاهُ/*Onu kurtardık*" kelimesine müteallık olması da muhtemeldir.

عَمِينَ/Körler: Burada kalp gözünün körlüğü kastedilmektedir.

وَإِلَى عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ {٦٥} قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ {٦٦} قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ {٦٧} أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ {٦٨} أَوَعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَسْطَةً فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللّٰهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ {٦٩}

65. Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u (gönderdik). O dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Hâlâ sakınmayacak mısınız?" 66. Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: "Biz seni kesinlikle bir beyinsizlik içinde görüyoruz ve gerçekten seni yalancılardan sanıyoruz." 67. "Ey kavmim!" dedi, "ben beyinsiz değilim; fakat ben

âlemlerin Rabbinin gönderdiği bir elçiyim. 68. Size Rabbimin vahyettiklerini duyuruyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm. 69. Sizi uyarmak için içinizden bir adam vasıtasıyla Rabbinizden size bir zikir gelmesine şaştınız mı? Düşünün ki O sizi, Nûh kavminden sonra onların yerine getirdi ve yaratılışta sizi onlardan üstün kıldı. O hâlde Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa eresiniz."

أَخَاهُمْ/***Kardeşleri:*** Yani kendi kabilelerinden biri. Bu kelime 59. âyette geçen "Nûh" üzerine atfedilmiştir ve "Hûd" da ondan bedel veya atf-ı beyandır. İlerideki âyetlerde gelecek olan ***"Kardeşleri Sâlih"*** ve diğer peygamber isimleri de daha önce benzer âyetlerde geçtiği üzere aynı şekildedir.

الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا/***İleri gelen kâfirler:*** Burada toplumun ileri gelenlerini kâfirlik ile kayıtlandırmıştır. Çünkü Hûd'un kavminin ileri gelenleri arasında Nûh'un kavminin aksine Mürsid b. Saîd gibi iman etmiş kişiler de bulunmaktaydı. Nûh'un kavminin ileri gelenleri arasından hiç iman etmiş olan yoktu. Bu sebeple toplumun ileri gelenleri anlamındaki "الْمَلَأُ/ ***el-meleü"*** kelimesi mutlak olarak zikredilmiştir.

أَمِينٌ/***Güvenilir:*** Burada vahyi alıp insanlara olduğu gibi aktarma hususundaki güvenilirliğinin veya Hûd'un güvenilir ve doğru bir kişi olduğunu bilmelerinin kastedilmiş olması muhtemeldir.

خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ/***Nûh kavminden sonra onların yerine:*** Yani siz onlardan sonra yeryüzüne geldiniz veya sizi krallar yaptı.

وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَسْطَةً/***Yaratılışta sizi onlardan üstün kıldı:*** Hûd'un kavminin vücutları çok büyüktü. Onların en kısası altmış zirâ', en uzunları ise yüz zirâ' idi.

آلَاءَ اللهِ/***Allah'ın nimetleri:*** Keyfiyyeti olduğu hâl üzere Allah'ın vermiş olduğu nimetler.

قَالُوا أَجِئْتَنَا لِنَعْبُدَ اللّٰهَ وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ {٧٠} قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌ أَتُجَادِلُونَنِي فِي أَسْمَاءٍ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ {٧١} فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَقَطَعْنَا دَابِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَمَا كَانُوا مُؤْمِنِينَ {٧٢}

70. Dediler ki: "Sen bize tek Allah'a kulluk etmemiz ve atalarımızın tapmakta olduklarını bırakmamız için mi geldin? Eğer doğrulardan isen, bizi tehdit ettiğini bize getir."
71. (Hûd) dedi ki: "Üzerinize Rabbinizden bir azap ve bir hışım inmiştir. Haklarında Allah'ın hiçbir delil indirmediği, sadece sizin ve atalarınızın taktığı isimlerden ibaret olan şeyler hususunda benimle tartışıyor musunuz? Bekleyin öyleyse, şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim!"
72. Onu ve onunla beraber olanları rahmetimizle kurtardık ve âyetlerimizi yalanlayıp da iman etmeyenlerin kökünü kestik.

قَالُوا أَجِئْتَنَا لِنَعْبُدَ اللّٰهَ وَحْدَهُ/***Dediler ki: Sen bize tek Allah'a kulluk etmemiz için mi geldin?:*** Allah'ın rabliğini kabul etmekle birlikte O'nun birliğinden uzaklaştılar. Bunun için Hûd onlara şöyle dedi: ***"Üzerinize Rabbinizden inmiştir."*** Yani Size Rabbinizden bir azap ve gazap hak ve gerekli olmuştur.

أَتُجَادِلُونَنِي فِي أَسْمَاءٍ سَمَّيْتُمُوهَا/***Sadece sizin ve atalarınızın taktığı isimlerden ibaret olan şeyler hususunda benimle tartışıyor musunuz?:*** Burada "putlar" kastedilmektedir. Yani benimle isimlerin verildiği şeylere kulluk etmek hususunda tartışıyor musunuz? Bu sözde hazif vardır.

سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ/***Sizin ve atalarınızın taktığı isimlerden:*** Bu sözle, kendisine isim verilmiş olan şeylerin sonradan yaratılmış olduğuna ve dolayısıyla ilâh olamayacağına veya onları hiçbir delil olmaksızın ilâh olarak isimlendirmelerine ancak bu sözün geçersiz olduğuna vurgu yapılmıştır. Birinci görüş esas alındığında tartışma, onlara kulluk

yapma hakkında, ikinci görüş esas alındığında ise o putların ilâh olarak isimlendirilmesi hakkında olmaktadır. Birinci görüşe göre isimler ile müsemmalar (isim verilen putlar), ikinci görüşe göre ise isimlendirmek kastedilmektedir.

دَابِرَ/***Kökü:*** Bu kavram ile ilgili açıklamalar En'âm sûresinde geçmişti.

وَإِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ {٧٣} وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّأَكُمْ فِي الْأَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُورًا وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ {٧٤}

73. Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih'i (gönderdik). Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir. O da size bir mucize olarak Allah'ın şu devesidir. Onu bırakın, Allah'ın yeryüzünde yesin; ona kötülük etmeyin; sonra sizi elem verici bir azap yakalar. 74. Düşünün ki, Âd kavminden sonra yerlerine sizi getirdi. Ve yeryüzünde sizi yerleştirdi: Onun düzlüklerinde saraylar yapıyorsunuz, dağlarında evler yontuyorsunuz. Artık Allah'ın nimetlerini hatırlayın da yeryüzünde fesatçılar olarak karışıklık çıkarmayın."

بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ/***Rabbinizden açık bir delil:*** Yani ortada duran bir mucize ki o da devedir. Bu devenin değerini göstermek için veya Allah'ın onu anne-babasız olarak yaratmış olması sebebiyle "Allah'ın devesi" olarak isimlendirilmiştir. Sâlih'in kavmi ondan kayadan kendileri için bir deve çıkarmasını istemişler ve bunu yaptığı takdirde kendisine inanacakları sözünü vermişlerdi. Onların gözü önünde kaya yarılmış ve içinden deve çıkmıştı. Sonra bu deveden bir de yavru doğmuştu. Bu olayı gören kavminden bazıları iman etmiştir ancak diğerleri inkâr etmişlerdir.

لَكُمْ آيَةً/Size bir mucize olarak: Yani Sâlih'in peygamberliğinin doğruluğunu gösteren bir mucize olarak. Buradaki "**لَكُمْ/size**" ifadesi "آيَةً/âyeten" kelimesinin hâli konumundadır. Çünkü daha sonra gelseydi sıfatı olurdu.

وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ/Ona kötülük etmeyin: Yani ona vurmayın ve onu kovalamayın.

وَبَوَّأَكُمْ فِي الْأَرْضِ/Ve yeryüzünde sizi yerleştirdi: Onların yerleştirildiği yer Şam ile Hicaz arasındaydı. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ashâbıyla birlikte o bölgeye girdiğinde şöyle demiştir: ***"Bu azap edilmiş olan insanların yaşamış olduğu yere ancak onların başına gelenlerin sizin de başınıza geleceğinden korkup ağlayarak girin."***[411]

تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُورًا/Onun düzlüklerinde saraylar ediniyorsunuz: Yani sizler yeryüzünün düz yerlerinde saraylar inşa ediyorsunuz.

وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا/Dağlarında evler yontuyorsunuz: Yani dağlarda evler yontuyorsunuz. Onlar yaz mevsiminde saraylarda, kış mevsiminde ise dağlarda yonttukları evlerde oturuyorlardı. "**بُيُوتًا/Evler**" kelimesi "خطت هذا الثوب قميصا/Bu kumaşı gömlek olarak diktim" cümlesinde olduğu gibi hâl olduğu için mansub olarak okunmuştur.

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ {٧٥} قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا بِالَّذِي آمَنْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ {٧٦} فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ وَقَالُوا يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ {٧٧} فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ {٧٨} فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَةَ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ {٧٩}

---

411 Buhârî, no: 423, 4158. Bu hadis Müslim'de ***"Kendilerine zulmedenlerin yurtlarına girmeyin"*** lafzıyla rivayet edilmiştir. Bk. Müslim, no: 2980; *Müsned*, no: 5705; İbn Hibbân, no: 6199.

75. Kavminin ileri gelenlerinden büyüklük taslayanlar, zayıf görülenlerden iman edenlere dediler ki: "Siz Sâlih'in, Rabbi tarafından gönderildiğini biliyor musunuz?" Onlar da "Şüphesiz biz onunla ne gönderilmişse ona inananlarız" dediler. 76. Büyüklük taslayanlar dediler ki: "Biz de sizin inandığınızı inkâr edenleriz." 77. Derken o dişi deveyi ayaklarını keserek öldürdüler ve Rablerinin emrinden dışarı çıktılar da "Ey Sâlih! Eğer sen gerçekten peygamberlerdensen bizi tehdit ettiğin azabı bize getir" dediler. 78. Bunun üzerine onları o sarsıntı yakaladı da yurtlarında diz üstü donakaldılar. 79. (Sâlih) onlardan yüz çevirdi ve şöyle dedi: "Ey kavmim! And olsun ki ben size Rabbimin vahyettiklerini tebliğ ettim ve size öğüt verdim; fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz."

لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ/***Onlardan iman edenlere:*** Bu ifade "لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا/***zayıf görülenler***" kelimesinden bedeldir.

إِنَّا بِالَّذِي آمَنْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ/***Biz de sizin inandığınızı inkâr edenleriz:*** Bunlar, Sâlih'in peygamberliğini itiraf etmiş olmamak için, diğerlerinin dediği gibi "Biz seninle gönderilen dini inkâr edenleriz" dememişlerdir.

فَعَقَرُوا النَّاقَةَ/***O dişi deveyi kestiler:*** Burada "kesmek" fiili onların hepsine nispet edilmiştir çünkü hepsi de bu suça rıza göstermişlerdir. Sadece içlerinden bir kişi bu suçu işlemişti. Onun adı da Uhaymir idi.[412]

الرَّجْفَةُ/***Sarsıntı:*** Bu onların başına gelmiş olan bir sarsıntıdır. Allah, Cebrail'e emretmiş ve o da yer ile gök arasını sarsmış, onlar da bunun sonucunda ölmüşlerdir.

جَاثِمِينَ/***Diz üstü:*** Yani hareketsiz bir hâlde oturmuş olarak.

---

412 Bu kişi de eşkıyalık yapanların ilkidir. Bir hadiste şöyle denilmektedir: Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*, Ali'ye ***"Öncekiler içerisinde en azılı suçlu kimdir?"*** diye sordu. Ali "Deveyi kesen kişidir" dedi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Sonrakiler içerisinde en azılı suçlu kimdir?"*** diye sordu. Ali "Allah ve Resûlü daha iyi bilir" dedi. Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Seni öldürecek olan kişidir"*** dedi. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, no: 7311; *Kenzu'l-Ummâl*, no: 36429.

فَتَوَلَّى عَنْهُمْ/Onlardan yüz çevirdi: Sâlih'in onlardan yüz çevirmesi ve bu âyetteki sözleri söylemesi, onların deveyi kesmelerinden sonra ancak azabın inmesinden önce olmalıdır. Çünkü rivayet edildiğine göre azap indiğinde Sâlih onların yanından çıkmıştı. Veya bu söz onlar helak edildikten sonra söylenmiştir ki âyetin zahirinden bu anlaşılmaktadır. Bu yoruma göre, Sâlih ölümlerinden sonra onlara acıyarak hitap etmiştir.

لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ/Siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz: Onların geçmişteki durumlarını bildirmektedir.

وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ {٨٠} إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ {٨١} وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ {٨٢} فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ {٨٣} وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ {٨٤}

80. Lût'u da. Kavmine dedi ki: "Sizden önceki milletlerden hiçbirinin yapmadığı fuhuşu mu yapıyorsunuz? 81. Çünkü siz, şehveti tatmin için kadınları bırakıp da şehvetle erkeklere yanaşıyorsunuz. Doğrusu siz taşkın bir milletsiniz." 82. Kavminin cevabı "Onları memleketinizden çıkarın. Çünkü onlar fazla temizlenen insanlarmış!" demelerinden başka bir şey olmadı. 83. Biz de onu ve karısından başka aile efradını kurtardık; çünkü karısı helak olanlardan idi. 84. Ve üzerlerine bir yağmur yağdırdık. Bak ki günahkârların sonu nasıl oldu!

إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ/Kavmine dedi ki: Buradaki "إِذْ/iz" edatının âmili gizli "أرسلنا/gönderdik" fiilidir veya "Lût"tan bedel olur.

مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ/Sizden önceki milletlerden hiçbirinin yapmadığı: Yani sizden önce geçmiş olan toplumlardan hiçbiri bunu yapmamıştı. Buradaki birinci "مِنْ/min" harfi zaiddir, ikincisi ise ba'zıyye veya cins ifade etmektedir.

وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ/Kavminin cevabı "Onları memleketinizden çıkarın. Çünkü onlar fazla temizlenen insanlarmış!" demelerinden başka bir şey olmadı: Lût'un kavmi onun sözlerine yine sözle karşılık vermek yerine onun ve ailesinin memleketlerinden çıkarılmalarını emretmeyi tercih ettiler.

أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ/Fazla temizlenen insanlarmış: Yani çirkin davranışlardan uzak duran insanlarmış.

مِنَ الْغَابِرِينَ/Helak olanlardan: Bir görüşe göre bu ifade "azap geldiğinde memleketlerinde kalanlardan ve bu yüzden helak olanlardan" veya "kendi arkadaşlarıyla birlikte geride kalanlardan" anlamına gelmektedir. "غبر/Gabera" fiilinin "geçmek" anlamına gelen "مضى/medâ" ve "geride kalmak" anlamına gelen "بقي/bakiye" fiilleriyle eşanlamlı olduğu da söylenmiştir.

"**مِنَ الْغَابِرِينَ/Helak olanlardan**" ifadesinin cemi müzekker kalıbında gelmesi, helak olanlar arasında erkeklerin çoğunlukta bulunmasından dolayıdır.

وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا/Ve üzerlerine bir yağmur yağdırdık: Yani taş yağmuru. O taşları günahkârlardan şehirden dışarıya kaçmış olanlara isabet ettirdim, şehrin ise içindekilerle birlikte altını üstüne getirdim.

وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ {٨٥} وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِهِ وَتَبْغُونَهَا عِوَجًا وَاذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَّرَكُمْ وَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ {٨٦} وَإِنْ كَانَ طَائِفَةٌ مِنْكُمْ آمَنُوا بِالَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ وَطَائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاصْبِرُوا حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ {٨٧}
آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ {٨٨}

85. Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik). Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin ondan başka ilâhınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir; artık ölçüyü, tartıyı tam yapın, insanların eşyalarını eksik vermeyin. Düzeltilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Eğer inananlar iseniz bunlar sizin için daha hayırlıdır. 86. Tehdit ederek, inananları Allah yolundan alıkoyarak ve o yolu eğip bükmek isteyerek öyle her yolun başında oturmayın. Düşünün ki siz az idiniz de O sizi çoğalttı. Bakın ki, bozguncuların sonu nasıl olmuştur! 87. Eğer içinizden bir grup benimle gönderilene inanır, bir grup da inanmazsa, Allah aranızda hükmedinceye kadar bekleyin. O hâkimlerin en iyisidir." 88. Kavminden ileri gelen kibirliler dediler ki: "Ey Şuayb! Seni ve seninle beraber inananları memleketimizden kesinlikle çıkaracağız veya dinimize döneceksiniz." (Şuayb) "İstemesek de mi?" dedi.

بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ/***Rabbinizden açık bir delil:*** Yani açık bir mucize. Kur'ân'da Şuayb'a verilen mucize hakkında bilgi verilmemiştir.

فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ/***Artık ölçüyü, tartıyı tam yapın:*** Onlar ölçüyü ve tartıyı noksan yapıyorlardı. Allah onları bu hatalarından alıkoyması için Şuayb'ı gönderdi. Ölçü burada da Hûd sûresinde geçtiği gibi kendisiyle ölçü yapılan alet anlamında kullanılmıştır. Ölçü ve tartı kelimelerinin burada masdar olmaları da caizdir.

وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ/***Tehdit ederek, her yolun başında oturmayın:*** Bir görüşe göre bu ifade ile hırsızlık ve yol kesmenin yasaklanması kastedilmektedir. Çünkü o toplum bu suçları işliyordu. Başka bir görüşe göre, onlar Şuayb'a tâbi olmak isteyenleri engellemek ve ona uymamaları için tehdit etmek amacıyla yollarda oturuyorlardı.

وَتَصُدُّونَ/**Alıkoyarak:** Yani insanları Allah'ın yolundan, O'na iman etmekten engelleyerek. Bu âyetteki "بِهِ/bihî" kelimesindeki zamir "yol" veya "Allah" kelimesine aittir.

وَتَبْغُونَهَا عِوَجًا/***O yolu eğip bükmek isteyerek:*** Bu konuyla ilgili açıklama Âl-i İmrân sûresinde geçmişti.

أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا/***Veya dinimize döneceksiniz:*** Yani bu iki şeyden birisi olacak. Ya o şehirden çıkarılacaksınız ya da küfre döneceksiniz. Eğer "Dönmek daha önce o fiilin yapıldığını gösterir. Buna göre Şuayb ve yanındakilerin daha önce o toplumun dininden olması gerekirdi. Onlar toplumun dininden çıktıkları için tekrar kendi dinlerine dönmelerini istediler. Hâlbuki peygamberler hem peygamberlik öncesinde hem sonrasında küfür üzere olmaktan masumdurlar" diye bir görüş dile getirilecek olursa buna iki şekilde cevap veririz:

Birincisi: İbn Atiyye şöyle demiştir: Buradaki "dönmek" fiili "olmak" anlamındadır. Buna göre daha önce dönmesi istenen durumun daha önceden gerçekleşmiş olması gerekmez.

İkincisi: Bu Zemahşerî'nin görüşüdür. Burada Şuayb'ın kendisi değil de sadece ona inananlar kastedilmiştir. Tıpkı ***"Ey Şuayb! Seni ve seninle beraber inananları memleketimizden kesinlikle çıkaracağız"*** sözünde olduğu gibi bu sözde de Şuayb'ı ona inananlarla birlikte hitabın içine dâhil etmişlerdir. Hitapta topluluk tek kişiye galip gelmiştir. Bunun gibi bir sonraki âyetteki ifadeler ile de cevap verilir: ***"Doğrusu Allah bizi ondan kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek Allah hakkında yalan uydurmuş oluruz. Rabbimiz Allah dilemedikçe sizin dininize dönmemiz bizim için olacak şey değildir!"***[413]

قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ/***"İstemesek de mi?" dedi:*** Buradaki hemze soru ve inkâr içindir. "Vav" harfi ise hâl manasındadır. Buna göre mana şu şekilde takdir edilir: "Biz istemediğimiz hâlde sizin dininize dönmemiz olacak şey değilken mi sizin dininize döneceğiz?"

---

413 A'râf 7/89.

قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ بَعْدَ إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ مِنْهَا وَمَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّنَا وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ {٨٩} وَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ {٩٠} فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ {٩١} الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ {٩٢} فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ آسَى عَلَى قَوْمٍ كَافِرِينَ {٩٣}

89. "Doğrusu Allah bizi ondan kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek Allah'a karşı yalan uydurmuş oluruz. Rabbimiz Allah dilemedikçe sizin dininize dönmemiz bizim için olacak şey değildir. Rabbimizin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Biz sadece Allah'a dayanırız. Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasını adaletle aç! Sen hükmedenlerin en hayırlısısın." 90. Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: "Eğer Şuayb'a uyarsanız o takdirde siz mutlaka ziyana uğrarsınız." 91. Derken o şiddetli deprem onları yakalayıverdi de yurtlarında diz üstü donakaldılar. 92. Şuayb'ı yalanlayanlar sanki orada hiç bulunmamış gibiydiler. Asıl ziyana uğrayanlar Şuayb'ı yalanlayanların kendileridir. 93. (Şuayb) onlardan yüz çevirdi ve dedi ki: "Ey kavmim! Ben size Rabbimin gönderdiği gerçekleri duyurdum ve size öğüt verdim. Artık kâfir bir kavme nasıl acırım!"

قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ*/Sizin dininize dönersek Allah'a karşı yalan uydurmuş oluruz:* Yani eğer sizin dininize dönersek Allah'a karşı yalan uydurmak gibi büyük bir sorumluluğun altına gireriz. Bu söz ile onların dinine dönmek istemediklerini belirtmektedirler.

وَمَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّنَا*/Rabbimiz Allah dilemedikçe sizin dininize dönmemiz bizim için olacak şey değildir:* Bu ifade Allah'a

karşı edepli olarak O'nun hükmüne teslim olmayı ve bütün işleri O'na dayandırmayı ifade etmektedir. Bu da Şuayb'a inananların, kavimlerinin dininden uzak olmalarını beyan ettikleri zaman Allah'ın onlar hakkında kavmin dinine dönmeleri ve terk etmeleri konusunda dilediği hükmü vereceğini bildirmektedir. Çünkü kalpler Allah'ın elindedir ve Allah onları istediği gibi yönlendirir. Eğer "Bu durum Şuayb'ın kavmi hakkında doğrudur ancak Şuayb'ın kendisi söz konusu olunca o, küfre düşmekten masumdur" diyecek olursan şöyle cevap veririz: Şuayb bu sözü Allah'a karşı tevazu ve edebinden dolayı ve O'nun emrine teslim olduğunu göstermek için söylemiştir. Bu hususu Peygamberimiz, Allah'ın sabit kıldığını bildiği hâlde söylemiş olduğu şu hadisinde vurgulamıştır: ***"Ey kalpleri yönlendiren! Benim kalbimi senin dinin üzere sabit kıl!"***[414]

رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا/***Bizimle kavmimiz arasını adaletle aç!:*** Yani aramızda hüküm ver!

كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا/***Sanki orada hiç bulunmamış gibiydiler:*** Yani sanki yurtlarında hiç oturmamış gibiydiler.

فَكَيْفَ آسَى عَلَى قَوْمٍ كَافِرِينَ/***Artık kâfir bir kavme nasıl acırım!:*** Yani küfürleri sebebiyle başlarına gelen azabı hak etmiş oldukları hâlde onlara nasıl üzülürüm!

وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنَا أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ {٩٤} ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّى عَفَوْا وَقَالُوا قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ فَأَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ {٩٥} وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَكِنْ كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ {٩٦}

94. Biz hangi ülkeye bir peygamber gönderdiysek, ora halkını, yalvarıp yakarsınlar diye mutlaka yoksulluk ve darlıkla sıkmışızdır. 95. Sonra kötülüğün yerini iyilik ile

414 Tirmizî; no: 3522; Ahmed b. Hanbel, VI, 294; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, no: 6650.

değiştirdik. Nihayet çoğaldılar ve "Atalarımıza da sıkıntı ve sevinç dokunmuştu" dediler. Biz de onları, kendileri farkına varmadan ansızın yakaladık. 96. O ülkelerin halkı inansalar ve sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık. Fakat yalanladılar, Biz de ettikleri yüzünden onları yakalayıverdik.

بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ/***Yoksulluk ve darlıkla:*** Bu konudaki açıklama daha önce geçmişti.

بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ/***Kötülüğün yerini iyilik ile değiştirdik:*** Yani yoksulluk ve darlığın yerine bol nimetler getirdik ki böylece her iki durumda da nasıl davrandıklarını sınayalım.

حَتَّى عَفَوْا/***Nihayet çoğaldılar:*** Yani hem nüfus hem de mal varlığı yönünden sayıları arttı ve fazlalaştılar.

وَقَالُوا قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ/***"Atalarımıza da sıkıntı ve sevinç dokunmuştu" dediler:*** Yani böyle durumlar atalarımızın da başına gelmişti ve onlara zarar vermemişti. Demek ki bu durum ittifakla onları imtihan etmek kastıyla değildir.

بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ/***Gökten ve yerden nice bereket kapıları:*** Yani bol yağmur ve mahsul verirdik.

أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَى أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ {٩٧} أَوَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَى أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يَلْعَبُونَ {٩٨} أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ {٩٩}

97. Yoksa o ülkelerin halkı geceleyin uyurlarken kendilerine azabımızın gelmeyeceğinden emin mi oldular? 98. Ya da o ülkelerin halkı kuşluk vakti eğlenirlerken kendilerine azabımızın gelmeyeceğinden emin mi oldular? 99. Allah'ın azabından emin mi oldular? Fakat ziyana uğrayan topluluktan başkası, Allah'ın (böyle) mühlet vermesinden emin olamaz.

أَوَأَمِنَ/Emin mi oldular?: Bazıları bu ifadeyi "أَوْ أَمِنَ/ev emine" şeklinde okumuşlardır.[415] "أَوَأَمِنَ/***Eveemine***" şeklinde okunduğunda baştaki hemze bir sonraki âyette geçen "أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللّٰهِ/***Allah'ın azabından emin mi oldular?***"[416] ifadesinde olduğu gibi azarlama anlamı taşımaktadır.

أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللّٰهِ/Allah'ın azabından emin mi oldular?: Yani O'nun yavaş yavaş haktan uzaklaştırmasından ve hiç beklemediği bir zaman kulunu yakalamasından emin mi oldular?

أَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَنَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ {١٠٠} تِلْكَ الْقُرَى نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَائِهَا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلَى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ {١٠١} وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ {١٠٢}

100. Önceki sahiplerinden sonra yeryüzüne vâris olanlara hâlâ şu gerçek belli olmadı mı ki, eğer Biz dileseydik onları da günahlarından dolayı musibetlere uğratırdık! Biz onların kalplerini mühürleriz de onlar işitmezler. 101. İşte o ülkeler. Onların haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz. And olsun ki, peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişlerdi. Fakat önceden yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi. İşte kâfirlerin kalplerini Allah böyle mühürler. 102. Onların çoğunda ahde vefa diye bir şey bulamadık. Gerçek şu ki, onların çoğunu yoldan çıkmış bulduk.

أَوَلَمْ يَهْدِ/Gerçek belli olmadı mı?: Yani onlar için açıkca ortaya çıkmadı mı?

---

415 İki Medineli, bir Mekkeli ve bir de Şamlı kıraat imamı bu kelimeyi "أَوْ أَمِنَ" şeklinde, Verş ise aslı üzere okumuştur. Bk. İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 305; *el-Budûru'z-Zâhira fi'l-Kırââti'l-Aşri'l-Mütevâtira*, 134. Ayrıca bk. *et-Teysîr*, 81.

416 A'râf 7/99.

لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ/Yeryüzüne vâris olanlara: Yani orada yaşayanlara.

أَنْ لَوْ نَشَاءُ/Eğer Biz dileseydik: Bu ifade, âyetin başındaki ***"gerçek belli olmadı mı?"*** sözünün fâilidir. Bu âyet de günahkârlar için bir tehdittir.

وَنَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِهِمْ/Onların kalplerini mühürleriz: Bu söz gelecek zaman anlamında olduğu için "أَصَبْنَاهُمْ/**müsibetler uğratırdık**" kelimesi üzerine atfedilmiş veya tehdit anlamı içeren müstakil bir ifadedir. Zemahşerî ise "يَرِثُونَ الْأَرْضَ/**yeryüzüne vâris olanlara**" ifadesi üzerine atfedilmesini veya "أَوَلَمْ يَهْدِ/**gerçek belli olmadı mı?**" sözünün manasının delalet ettiği şey üzerine atfını caiz görmektedir. Buna göre sanki şöyle demektedir: "Onlar hidayetten gafil oldular, biz de onların kalplerinin üzerine mühür vurduk."

وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ/Onların çoğunda ahde vefa diye bir şey bulamadık: Burada ***"onlar"*** ile o ülkelerin halkı kastedilmektedir. Âyetin manası "Biz onların verdikleri sözleri tutmadıklarını gördük" şeklindedir.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَى بِآيَاتِنَا إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَظَلَمُوا بِهَا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ {١٠٣} وَقَالَ مُوسَى يَا فِرْعَوْنُ إِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ {١٠٤} حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ {١٠٥}

103. Sonra onların ardından Musa'yı mucizelerimizle Firavun ve kavmine gönderdik de o mucizeleri inkâr ettiler; ama bak ki, fesatçıların sonu ne oldu! 104. Musa dedi ki: "Ey Firavun! Ben Âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamberim. 105. Allah hakkında gerçekten başkasını söylememek benim üzerime borçtur. Rabbinizden size açık bir delil getirdim; artık İsrailoğullarını benimle gönder!"

حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ/Allah hakkında gerçekten başkasını söylememek benim üzerime borçtur: Bazı kıraat imamlarına göre

buradaki "عَلَى/alâ" harfi "عَلَيَّ/aleyye" şeklinde okunmaktadır. Âyetin anlamı açıktır. Şöyle ki: Musa Allah hakkında gerçek olandan başka bir şey söylememesinin kendisi üzerine bir borç olduğunu söylemiştir. Bu yoruma göre cümledeki "أَنْ لَا أَقُولَ/***söylememem***" ifadesi "حَقِيقٌ/***Borçtur***" kelimesinin haberi olmak üzere mahallen merfudur. "حَقِيقٌ/***Borçtur***" kelimesi de mübtedadır veya tam tersidir. Âyet "حَقِيقٌ عَلَى/***hakîkun alâ***" şeklinde okunduğunda ise "أَنْ لَا أَقُولَ/***söylememem***" ifadesi "عَلَى/alâ" harfi cerrinden dolayı mahallen mecrur olur. "حَقِيقٌ/***Borçtur***" kelimesi ise bir önceki âyetteki "رَسُولٌ/***Bir resûl***" kelimesinin sıfatı olur. Buna göre âyetin manası iki farklı şekilde verilebilir:

Birincisi: "عَلَى/Alâ" harfi cerri burada "بِ/bi" harfi anlamında kullanılmıştır. Sözün anlamı ise şu şekilde olur: "Ben Allah adına doğrudan başka bir şey söylemeyen gerçek bir peygamberim."

İkincisi: Buradaki "حَقِيقٌ/***hakîkun***" kelimesi "حَرِيصٌ/hırslı, arzulu, istekli" anlamındadır. Bunun için "عَلَى/alâ" harfi cerriyle müteaddi olmuştur.

قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ/***Rabbinizden size açık bir delil getirdim:*** Yani benim gerçek peygamber olduğumu gösteren bir mucize getirdim ki o da asadır. Veya Musa'ya verilen bütün mucizeler için kullanılmıştır.

فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ/***Artık İsrailoğullarını benimle gönder:*** Yani onları bırak da benimle birlikte atalarının yurdu olan kutsal beldeye gitsinler. Yusuf vefat ettiği zaman Firavun, İsrailoğullarına üstünlük kurmuş ve Allah onları Musa vasıtasıyla kurtarıncaya kadar köle olarak çalıştırmıştı. Yusuf'un Mısır'a girişiyle Musa'nın girişi arasında dört yüz yıl vardır.

قَالَ إِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِآيَةٍ فَأْتِ بِهَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ {١٠٦} فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ {١٠٧} وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ {١٠٨} قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ {١٠٩} يُرِيدُ أَنْ

يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ {١١٠} قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ {١١١} يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ {١١٢}

106. (Firavun) dedi ki: "Eğer bir mucize getirdiysen ve gerçekten doğru söylüyorsan onu göster bakalım." 107. Bunun üzerine Musa asasını yere attı. O hemen apaçık bir ejderha oluverdi! 108. Ve elini çıkardı, o da bakanlara bembeyaz göründü. 109-110. Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: "Bu çok bilgili bir sihirbazdır. Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Ne emredersiniz?" 111-112. Dediler ki: "Onu da kardeşini de beklet; şehirlere toplayıcılar yolla. Bütün bilgili sihirbazları sana getirsinler."

وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ/***Ve elini çıkardı, o da bakanlara bembeyaz göründü:*** Musa esmer tenli biriydi, elini önce Firavun'a gösterdi sonra cebine soktu, çıkardığında ise eli süt gibi hatta daha beyazdı. Bir görüşe göre ise güneş gibi şeffaf ve parlaktı. Musa'nın eli bir süre sonra tekrar bedeninin rengine dönüyordu.

لِلنَّاظِرِينَ/***Bakanlara:*** Bu söz, Musa'nın elinin beyazlığını tanımlamada mübalağa ifade etmektedir. Çünkü insanlar onun elinin beyazlığını görmek için toplanıyorlar ve onu görünce hayrete düşüyorlardı.

قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ إِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ/***Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: Bu çok bilgili bir sihirbazdır:*** Bu âyette bu sözü söyleyenlerin kavmin ileri gelenleri olduğu belirtilmektedir. Şuarâ sûresinde ise Firavun'un ağzından çıktığı bildirilmektedir. Bu sözü hem Firavun hem de kavminin ileri gelenleri söylemiş veya önce Firavun söylemiş daha sonra da kralların yanında bulunanların kralın sözünü tasdik etmeleri âdet olduğu için kavmin ileri gelenleri de aynı sözü tekrar etmiş olsalar gerektir.

يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ/***Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor:*** Yani savaşarak veya hile ile sizi oradan çıkarmak istiyor. Bir görüşe göre burada çıkarılmak istenenler İsrailoğullarıdır. İsrailoğulları orada hizmetçi

konumunda oldukları için şehirdeki hizmetçiler ve imar işini yapanların çıkarılması oranın harabe hâline gelmesine sebep olur.

فَمَاذَا تَأْمُرُونَ/***Ne emredersiniz?:*** Bu sözü kavmin ileri gelenleri veya Firavun söylemiş olabilir. Buradaki emir karşılıklı görüş beyan etme yani danışma veya yasaklamanın zıddı olan emretme anlamı içermektedir.

أَرْجِهْ/***Beklet:*** Bazı kıraat âlimleri bu kelimeyi "geciktirmek, tehir etmek" anlamına gelen "أرجأ/ercee" fiilinin emri olarak okumuşlardır.[417] Buna göre âyet "O ikisinin durumlarını iyice görene kadar onları beklet, geciktir" anlamına gelmektedir. Bir görüşe göre, burada bekletme ile hapsetme kastedilmektedir. Bu kelimeyi hemzesiz olarak okuyanlara göre ise hemzeli ile aynı manadadır ancak okunuşu kolaylaştırma adına hemze hazfedilmiştir veya "ona gözünü dik" anlamı kastedilmektedir. Kelimenin sonundaki "hâ" zamirinin dammeli ve kesreli okunması ise iki farklı lehçe sebebiyledir. Sâkin olarak okunması ise vakıf yapılacak yerde vasıl yapılmasını gerçekleştirmek içindir.

حَاشِرِينَ/***Toplayıcılar:*** Yani görevliler, sihirbazları toplayıp getirecek kişiler.

وَجَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ {١١٣} قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ {١١٤} قَالُوا يَا مُوسَى إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ {١١٥}

113. Sihirbazlar Firavun'a geldiler ve "Eğer üstün gelen biz olursak, bize kesin bir karşılık var mı?" dediler. 114. (Firavun) "Evet hem de siz mutlaka yakınlarımdan olacaksınız" dedi. 115. (Sihirbazlar) "Ey Musa! Sen mi atacaksın, yoksa biz mi atalım?" dediler.

---

417 Dânî bu kelimenin okunuş şekilleri hakkında şunları nakletmektedir: "İbn Kesîr ve Hişâm bu kelimeyi bu âyette ve Şuarâ sûresinde 'أَرْجِئْهُ' şeklinde ve 'vav' harfiyle bitişik olarak okumuşlardır. Ebû Amr ise aynı şekilde ancak 'vav' harfi ile bitiştirmeden okumuştur. İbn Zekvân 'أَرْجِئْهِ' şeklinde okumuş ve ona "ye" harfi bitiştirmemiştir."

وَجَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ/***Sihirbazlar Firavun'a geldiler:*** Bir görüşe göre, burada sözün siyakına delalet eden mahzûf bir ifade vardır. O da "Sihirbazlara gönderdi" sözüdür.

إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا/***Bize kesin bir karşılık var mı?:*** Bu sözün başında iki hemze varmış gibi okuyanlara göre ilk hemze soru edatıdır. Tek hemze ile okuyanlara göre ise haber olması veya hemzesi hazfedilmiş soru cümlesi olması muhtemeldir.[418] Karşılık diye tercüme ettiğimiz "الأجر/el-ecr" kelimesi burada sihirbazların Musa'ya üstün gelmeleri durumunda Firavun'dan istedikleri ve Firavun'un onlara verceği karşılık anlamına gelmektedir. Firavun onlara vereceği ücrete kendisine yakın ve makam sahibi olacaklarını da ekledi.

وَإِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ/***Siz mutlaka yakınlarımdan olacaksınız:*** Bu söz "evet" manası üzerine atfedilmiştir. Sanki şöyle demektedir: "Size bu işinize karşılık bir ücret vereceğim ve sizi kendime yakın makamlara yükselteceğim." Sihirbazların sayısı hakkında 70'den 7.000'e kadar farklı görüşler söylenmiştir. Tüm bu bilgilerin nakledilmesinin güvenilirlik açısından sağlam bir dayanağı yoktur.

يَا مُوسَى إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ/***Ey Musa! Sen mi atacaksın, yoksa biz mi atalım?:*** Sihirbazlar sihir aletlerini ilk atmaya başlama konusunda tercih hakkını Musa'ya verdiler. Musa ise önce onların atmalarını söyledi. Burada sihirbazların "atma" hususunda Musa'dan bahsederken fiil kullanmalarına, kendilerinden bahsederken ise ismi fâil kalıbını kullanmalarına dikkat edilmelidir. Bu üslup kendilerinin sihir konusunda uzman olduklarını vurgulamalarına işaret etmektedir.

قَالَ أَلْقُوا فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ
وَجَاءُوا بِسِحْرٍ عَظِيمٍ {١١٦} وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ
أَلْقِ عَصَاكَ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ {١١٧}

418 İki Medineli, Mekkeli ve Hafs kesralı bir hemze ile diğerleri ise birincisi fethalı ikincisi kesralı iki hemze ile okumuşlardır. Bk. *el-Budûru'z-Zâhira*, 135.

116. "Siz atın" dedi. Onlar atınca, insanların gözlerini büyülediler, onları korkuttular ve büyük bir sihir gösterdiler. 117. Biz de Musa'ya "Asanı at!" diye vahyettik. Bir de baktılar ki bu, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor.

وَاسْتَرْهَبُوهُمْ/***Onları korkuttular:*** Yani sihir cinsinden yaptıkları şeylerle onları korku içinde bıraktılar.

أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ/***Asanı at!:*** Musa asasını atınca ip ölçüsü üzerine büyük bir yılan hâline dönüştü. Bir görüşe göre Nil nehrinin karşısına geçecek kadar uzamıştır.

تَلْقَفُ/***Yutuyor:*** Yani onları midesine indiriyor.

مَا يَأْفِكُونَ/***Onların uydurduklarını:*** Yani onların iftira ve yalanları ile şekil verdikleri şeyleri. Rivayet edildiğine göre, Musa'nın asasından meydana gelen yılan sihirbazların iplerinden ve asalarından bir vadi dolusu miktarınca yemiştir. Daha sonra Musa elini ona doğru uzatınca tekrar eskiden olduğu gibi asa şekline dönüşmüştür. Böylelikle sihirbazlar Musa'nın yaptığı şeyin sihir olmadığını ve bir insanın yapabileceği bir şeyden daha üstün olduğunu anlayıp Allah'a ve Musa'ya iman etmişlerdir.

فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ {١١٨} فَغُلِبُوا هُنَالِكَ وَانْقَلَبُوا صَاغِرِينَ {١١٩} وَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ {١٢٠} قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ {١٢١} رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ {١٢٢} قَالَ فِرْعَوْنُ آمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّ هَذَا لَمَكْرٌ مَكَرْتُمُوهُ فِي الْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَا أَهْلَهَا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ {١٢٣} لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ {١٢٤}

118. Böylece gerçek ortaya çıktı ve onların yapmakta oldukları yok olup gitti. 119. İşte Firavun ve kavmi, orada yenildi ve küçük düşerek geri döndüler. 120. Sihirbazlar ise secdeye kapandılar. 121-122. "Musa ve Harun'un Rabbi olan Âlemlerin Rabbine inandık" dediler. 123. Firavun dedi ki: "Ben size izin vermeden

ona iman mı ettiniz? Bu, hiç şüphesiz şehirde, halkını oradan çıkarmak için kurduğunuz bir tuzaktır. Ama yakında (başınıza gelecekleri) göreceksiniz! 124. Mutlaka ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim sonra da hepinizi asacağım!"

لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ/***Mutlaka ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim:*** Bu söz Firavun'un sihirbazlara yöneltmiş olduğu tehdittir. Kur'ân'da onun bu dediğini yaptığı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak İbn Abbâs ve diğerlerinden Firavun'un bu dediğini yaptığı rivayet edilmiştir.[419] Ukûd/akitler bölümünde "مِنْ خِلَافٍ/***min hilâfin***" ifadesinin anlamı zikredilmiştir.

قَالُوا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ {١٢٥} وَمَا تَنْقِمُ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِآيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءَتْنَا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ {١٢٦} وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ قَالَ سَنُقَتِّلُ أَبْنَاءَهُمْ وَنَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ {١٢٧}

125-126. Onlar "Biz zaten Rabbimize döneceğiz. Sen sadece Rabbimizin âyetleri bize geldiğinde onlara inandığımız için bizden intikam alıyorsun. Ey Rabbimiz! Bize bol bol sabır ver, Müslüman olarak canımızı al" dediler. 127. Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: "Musa'yı ve kavmini, seni ve ilâhlarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi bırakacaksın?" (Firavun) "Biz onların oğullarını öldürüp kadınlarını sağ bırakacağız. Elbette biz onları ezecek üstünlükteyiz" dedi.

قَالُوا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ/***Onlar "Biz zaten Rabbimize döneceğiz" dediler:*** Yani biz Rabbimize döneceğimiz için ölüm ile yok olmayacağız.

وَمَا تَنْقِمُ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا/***Sen sadece inandığımız için bizden intikam alıyorsun:*** Yani sen bizi sadece iman etmemizden dolayı ayıplıyorsun.

---

419 Bu hadis zayıftır. Bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 34, no: 13956.

لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ/Yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye: Yani Firavun'un ve halkının memleketini harap etsinler ve onun dinine muhalefet etsinler diye mi?

وَيَذَرَكَ/Seni bırakıp: Bu söz "**لِيُفْسِدُوا/bozgunculuk çıkarsınlar**" ibaresi üzerine atfedilmiş ve "vav" harfinden sonra gizli bir "أَنْ/en" edatı ile mansub olmuştur.

وَآلِهَتَكَ/Ve ilâhlarını: Bir görüşe göre Firavun insanların tapmaları için putlar yapmış, kendisini de en büyük ilâh ilan etmişti. Bu yüzden ***"Ben sizin en yüce rabbinizim"***[420] demiştir. Bu yoruma göre, âyette zikredilen ilâhlar bu putlardır. İbn Ebî Tâlib, İbn Mes'ûd ve İbn Abbâs bu âyeti "Sana ibadet etmeyi ve boyun eğmeyi terk etsinler" anlamına gelen "إِلَهَةً/ilehetün" şeklinde masdar olarak okumuşlardır.[421]

قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ {١٢٨} قَالُوا أُوذِينَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا قَالَ عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ {١٢٩}

128. Musa kavmine dedi ki: "Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. Kullarından dilediğini ona vâris kılar. Sonuç sakınanlarındır." 129. Onlar da "Sen bize gelmeden önce de geldikten sonra da bize işkence edildi" dediler. (Musa) "Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helâk eder ve onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar da nasıl hareket edeceğinize bakar" dedi.

420 Nâziât 79/24.

421 İbn Abbâs'ın bu şekilde okuduğuna dair bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 39; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, V, 1538. Ali ve İbn Mes'ûd'un kıraatleri hakkıda bk. İbn Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, IV, 317. İbn Hayyân bu okuyuş şeklinin sahâbîlerden bir topluluktan nakledildiğini belirtmiştir. Ayrıca bk. İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 508.

إِنَّ الْأَرْضَ لِلّٰهِ/***Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır:*** Bu ifade ***"sabredin"*** şeklindeki emrin sebebini bildirmektedir. Burada yeryüzü ile ***"sizi yeryüzüne hâkim kılar"*** âyetinde olduğu gibi bütün dünya kastedilmektedir.

وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ/***Sizi yeryüzüne hâkim kılar:*** Bir görüşe göre burada Firavun'un hüküm sürdüğü topraklar kastedilmektedir ve Musa ***"Kullarından dilediğini ona vâris kılar"*** sözüyle öncelikle İsrailoğullarına askerî bir zaferi işaret etmektedir. Sonra bunun nasıl gerçekleşeceğini bir sonraki âyetteki ***"Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helâk eder"*** sözüyle açıklamaktadır.

فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ/***Nasıl hareket edeceğinize bakar:*** Bu ifade ile İsrailoğullarını istikamet üzere olma ve Allah'a itaat hususunda teşvik etmektedir.

وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَنَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ {١٣٠}
فَإِذَا جَاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَذِهِ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَى وَمَنْ
مَعَهُ أَلَا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللّٰهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ {١٣١} وَقَالُوا
مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِتَسْحَرَنَا بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ {١٣٢}

130. And olsun ki, Biz de Firavun'a uyanları ders alsınlar diye yıllarca kuraklık ve mahsül kıtlığı ile cezalandırdık. 131. Onlara iyilik gelince "Bu bizim hakkımızdır" derler; eğer kendilerine bir fenalık gelirse Musa ve onunla beraber olanları uğursuz sayarlardı. Bilesiniz ki, onlara gelen uğursuzluk Allah katındandır fakat onların çoğu bunu bilmez. 132. Ve dediler ki: "Bizi sihirlemek için her ne mucize getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz."

بِالسِّنِينَ/***Yıllarca:*** Yani kıtlık ve kuraklık.

فَإِذَا جَاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ/***Onlara iyilik gelince:*** Onlara bolluk ve bereket gelince "Bu bizimdir ve bizim mutlu olmamız içindir, hem biz bunu hak ettik" dediler. Ancak kendilerine kıtlık ve geçim sıkıntısı çattığında

ise bunun Musa'nın uğursuzluğu yüzünden olduğunu düşündüler. Yani "Bunlar onun uğursuzluğu sebebiyledir" dediler. Eğer "'فَإِذَا جَاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ/***Onlara iyilik gelince'*** sözü niçin 'إِذَا/***izâ'*** edatı ile ve 'الْحَسَنَةُ/***iyilik'*** kelimesi marife olarak gelmiştir de 'وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ/***Eğer kendilerine bir fenalık gelirse'*** sözü 'إِنْ/***in'*** edatı ile ve 'سَيِّئَةٌ/***kötülük'*** kelimesi nekre olarak gelmiştir?" diye sorulacak olursa buna şu şekilde cevap verilir: "الْحَسَنَةُ/İyilik"in gerçekleşmesi çoktur ancak "سَيِّئَةٌ/kötülük"ün gerçekleşmesi nadirdir. Çokça gerçekleşen şey "ahd" anlamı taşıyan "ال/elif-lam" ile marife kılınır ve mutlak sûrette gerçekleşeceğini belirtmek için de "إِذَا/izâ" edatı ile zikredilir. Ancak "سَيِّئَةٌ/kötülük" ise gerçekleşmesi şüpheli olduğu için "eğer" anlamına gelen "إِنْ/in" edatı ile zikredilmiş ve nadiren gerçekleştiği için de âyette nekre olarak geçmiştir.

أَلَا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللهِ/*Bilesiniz ki, onlara gelen uğursuzluk Allah katındandır:* Yani Allah katında iyilik ve kötülük cinsinden onlar için takdir edilmiş olan pay ve nasipleri. Bu ifade kuşun uğursuz sayılması inancından alınmış, daha sonra da insanın başına gelen olaylar için isim olarak kullanılmıştır. Bu âyet ile Musa'ya uğursuzluk nispet etmeleri reddedilmektedir.

مَهْمَا/*Her ne:* Bu "مَا/mâ" şart edatıdır, tıpkı "أينما/eynemâ" edatında olduğu gibi ona zâid "مَا/mâ" edatı eklenmiştir. Sonra ilk "مَا/mâ" edatının elifi "he" harfine döndürülmüştür. Bir görüşe göre bu birleşik değil tek bir kelimeden oluşan edattır ve "بِهِ/bihî"deki zamir "مَهْمَا/mehmâ" edatına dönmektedir. Yine burada Firavun ve adamlarının Musa'nın getirmesini istedikleri mucize için "âyet" tabirini kullanmalarının, Musa'nın bu ifadeyi kullanmış olması sebebiyle veya onları alaya alma türünden bir kullanım olduğu söylenmektedir.

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ {١٣٣} وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ {١٣٤}

133. Biz de ayrı ayrı mucizeler olarak onların üzerine tufan, çekirge, haşere, kurbağalar ve kan gönderdik; yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim oldular.
134. Pislik üzerlerine çökünce "Ey Musa! Sana verdiği söz gereğince, bizim için Rabbine dua et; eğer bizden azabı kaldırırsan, mutlaka sana inanacağız ve muhakkak İsrailoğullarını seninle göndereceğiz" dediler.

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ/***Biz de onların üzerine tufan gönderdik:*** Rivayet edildiğine göre bu tufan onların evlerini yıkacak derecede olan, Nil nehrinin taşmasına eşlik eden devamlı yağan şiddetli bir yağmurdu. Bu yüzden neredeyse hepsi helak olacaktı. Bir süre ziraat yapamadılar.[422] Bir görüşe göre de bu veba hastalığıydı.

وَالْجَرَادَ/***Çekirge:*** Ürünlerini ve meyvelerini hatta elbiselerini, evlerinin kapılarını ve çatılarını yemiştir.

وَالْقُمَّلَ/***Haşere:*** Bir görüşe göre, bunlar çekirgenin küçüğüdür, başka bir görüş göre pirelerdir, bir diğer görüşe göre ise güvedir. Bazı kıraatlerde "bit" anlamına gelen "الْقَمْلَ/el-kaml" şeklinde okunmuştur.[423] Bu bitler onların etlerine ve saçlarına yapışıyorlardı.

وَالضَّفَادِعَ/***Kurbağalar:*** Onların bulundukları yerde kurbağalar o kadar çoğaldı ki yatakları ve tabakları bile kurbağalar ile dolmuştur. Birisi konuştuğu zaman kurbağa zıplayarak onun ağzına giriyordu.

وَالدَّمَ/***Kan:*** Suları kana dönüşmüştü. Bir Kıptî ve İsrailli aynı anda ve aynı kova ile bir kuyudan su çekseler, Kıptî'nin kovası kan, İsrailli'nin kovası ise su ile dolu olarak çıkıyordu.

وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ/***Pislik üzerlerine çökünce:*** Yani azap. Bunlar da yukarıda sayılan şeylerdir. Onlar bu azap türlerinden herhangi biri

---

422 Hasen bir hadistir. Bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, 61; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, V, 1545.

423 Hasan el-Basrî bu kelimeyi "الْقَمْلَ" şeklinde okumuştur. Bk. İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 511.

başlarına indiği zaman bu azabı kaldırdığında Musa'ya inanacaklarına dair söz veriyorlardı ancak azap ortadan kaldırılınca bu sözlerini bozuyor ve inkârlarına devam ediyorlardı.

بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ/***Sana verdiği söz gereğince:*** Ona edeceğin dua ve vesileler ile. Buradaki "be" harfinin yemin anlamında ve yeminin cevabının da "لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ/***Mutlaka sana inanacağız"*** sözünün olması veya "ادْعُ لَنَا/***Bizim için dua et"*** ifadesine müteallik olması da muhtemeldir. Bu ifadenin manası "Sana verdiği söz ile Rabbine tevessülde bulun" şeklindedir.

فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ إِلَى أَجَلٍ هُمْ بَالِغُوهُ إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ {١٣٥}
فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ
{١٣٦} وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا
الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ الْحُسْنَى عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا
وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ {١٣٧}

135. Biz, ulaşacakları bir müddete kadar onlardan azabı kaldırınca hemen sözlerinden dönüverdiler. 136. Biz de âyetlerimizi yalanlamaları ve onlardan gafil kalmaları sebebiyle kendilerinden intikam aldık ve onları denizde boğduk. 137. Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de içini bereketli kıldığımız yerin doğu ve batı taraflarına mirasçı kıldık. Sabırlarına karşılık Rabbinin İsrailoğullarına verdiği güzel söz yerine geldi. Firavun ve kavminin yapmakta olduklarını ve inşa ettikleri binaları helâk ettik.

فِي الْيَمِّ/***Denizde:*** Bu âyette kastedilen denizde.

الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ/***Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi:*** Bunlar İsrailoğullarıdır.

مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا/***Yerin doğu ve batı taraflarına:*** Şam ve Mısır.

بَارَكْنَا فِيهَا/***Bereketli kıldığımız:*** Yani verimli ve yiyecek kaynağı bol olan.

وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ الْحُسْنَى عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ/***Rabbinin İsrailoğullarına verdiği güzel söz yerine geldi:*** Yani onlar hakkındaki hüküm tamamlandı ve sabit kılındı. Burada "كَلِمَةً/***kelime***" ile ezelde Allah'ın onlar hakkında vermiş olan hüküm kastedilmektedir. Bir görüşe göre ise bu söz ile ***"Oysa Biz o ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak, onları (ülkelerinin) vârisleri kılmak istiyorduk"***[424] âyetindeki ifade kastedilmektedir.

وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ/***İnşa ettikleri binaları:*** Yani bina ettikleri yapıları. Bir görüşe göre ise burada etrafı çevrili bağ, bahçe gibi şeyler kastedilmektedir. Birinci görüşe göre "يَعْرِشُونَ/***ya'rişûn***" fiilinin kökü "çatı" anlamına gelen "اَلْعَرْشُ/el-arş," ikinci görüşe göre ise "asma çardağı" anlamına gelen "اَلْعَرِيشُ/el-arîş"tir.

وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ {١٣٨} إِنَّ هَؤُلَاءِ مُتَبَّرٌ مَا هُمْ فِيهِ وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ {١٣٩} قَالَ أَغَيْرَ اللَّهِ أَبْغِيكُمْ إِلَهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ {١٤٠}

138. İsrailoğullarını denizden geçirdik, orada kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir kavme rastladılar. Bunun üzerine "Ey Musa! Onların ilâhları olduğu gibi, sen de bizim için bir ilâh yap!" dediler. Musa dedi ki: "Gerçekten siz cahil bir toplumsunuz. 139. Şüphesiz bunların içinde bulundukları yıkılmıştır, yapmakta oldukları da bâtıldır." 140. Musa dedi ki: "Allah sizi âlemlere üstün kılmışken ben size Allah'tan başka bir ilâh mı arayayım?"

قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا/***Ey Musa! Sen de bizim için bir ilâh yap!" dediler:*** Yani bunların, putlarına taptıkları gibi bize de tapmamız için bir put yap.

---

424 Kasas 28/5.

Bu sûrede Musa'nın Firavun ile yaşadığı olayların anlatıldığı bölüm bitince, onun İsrailoğulları ile yaşadıklarını konu alan bölüm başlamaktadır.

مُتَبَّرٌ/*Yıkılmıştır:* Bu kelime helak olmak anlamına gelen "التبار/et-tebâr" kelimesinden türemiştir.

وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ/*Allah sizi âlemlere üstün kılmışken:* Bu ifade ve sonrasındaki bölüm hakkındaki açıklama Bakara sûresinde geçmişti.

وَإِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُقَتِّلُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ {١٤١} وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ {١٤٢} وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَكِنِ انْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ {١٤٣}

141. Hatırlayın ki, size işkencenin en kötüsünü yapan Firavun'un adamlarından sizi kurtardık. Onlar oğullarınızı öldürüyorlar, kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı. İşte bunda size Rabbiniz tarafından büyük bir imtihan vardır. 142. Musa'ya otuz gece vade verdik ve ona on gece daha ilave ettik; böylece Rabbinin tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu. Musa, kardeşi Harun'a dedi ki: "Kavmimin içinde benim yerime geç, onları ıslah et, bozguncuların yoluna uyma." 143. Musa tayin ettiğimiz vakitte gelip de Rabbi onunla konuşunca "Rabbim! Bana göster; seni göreyim!" dedi. (Rabbi) "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin!" dedi. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da baygın

düştü. Ayılınca dedi ki: "Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim."

وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً/***Musa'ya otuz gece vade verdik:*** Rivayet edildiğine göre, burada zikredilen otuz gün Zilkâde ayı, ondan sonra zikredilen on gün ise Zilhicce ayının ilk on günüdür. Bu âyet Bakara sûresinde sözü edilen kırk günün açıklamasıdır.

مِيقَاتُ رَبِّهِ/***Rabbinin tayin ettiği vakit:*** Bu Allah'ın Musa için Tûr dağında münacat etmesi amacıyla belirlediği vakittir.

اخْلُفْنِي/***Benim yerime geç:*** Yani benim yokluğumda İsrailoğulları üzerine benim halifem ol.

قَالَ رَبِّ أَرِنِي/***Rabbim! Bana göster:*** Musa, Allah'ın konuşmasını işitince O'nu görmeyi arzu etti ve şairin şu beytinde belirttiği gibi Allah'tan bunu istedi:

وَأَبْرَحُ مَا يَكُونُ الشَّوْقُ يَوْمًا إِذَا دَنَتِ الدِّيَارُ مِنَ الدِّيَارِ

"Bir gün ben de içinde bulunduğum o özlem hâlimi terk edeceğim
Şehirler şehirlere yaklaştıklarında."[425]

Eş'arîler bu âyeti delil göstererek Allah'ı görmenin aklen caiz olduğunu çünkü eğer bu imkânsız olsaydı Musa'nın böyle bir istekte bulunmayacağını söylemişlerdir. Zira Eş'arîlere göre peygamberler Allah hakkında caiz olan ve imkânsız olan şeyleri bilmektedirler. Zemahşerî, Musa'nın Allah'ı görmek istemesini iki şekilde yorumlamaktadır:

Birincisi: Musa, Allah'ı görmeyi sadece yanında gelen İsrailoğullarından Allah'ı görmeyi isteyenleri ikna etmek için istemiştir. Onlar şöyle demişlerdi: "فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً/***Allah'ı bize açıkça göster.***"[426] Onların bu istekleri üzerine Musa bunun olmayacağı yönündeki Allah'ın

---

425 Ebu'l-Ferec el-İsfehânî bu şiiri İshâk el-Mevsılî'ye isnat etmiştir. Bk. *el-Eğânî*, I, 453.

426 Nisâ 4/153.

cevabını duymaları ve kendilerine çeki düzen vermeleri için bu sözü söylemiştir.

İkincisi: Bu âyette geçen ***"Rabbim! Bana göster, seni göreyim!"*** ifadesi, "Kendini bana tam anlaşılır, açık bir şekilde tarif et" anlamınadır.

Bu görüşlerden her ikisi de zayıftır ancak ikinci görüş daha zayıftır. Çünkü burada kastedilen gözle görme olmasaydı âyette ***"Dağa bak!"*** denilmezdi.

قَالَ لَنْ تَرَانِي/*Sen beni asla göremezsin:* Mücâhit ve diğerleri bu âyeti şöyle yorumlamışlardır: Allah, Musa'ya dedi ki: "Sen beni asla göremezsin. Çünkü sen buna güç yetiremezsin. Ancak ben senden daha güçlü ve dayanıklı olan dağa tecelli edeceğim. Eğer o dağ benim heybetime dayanabilir ve gücü yeterse senin de beni görmen mümkündür. Yok eğer dağ buna dayanamazsa sen hiç dayanamazsın." Bu ifadede Allah, dağı Musa'ya örnek kılmıştır.[427] Başka bir grup âlim şöyle demiştir: Bu âyetin manası şu şekildedir: "Ben dağın üzerinde sana tecelli edeceğim." Bu görüş de zayıftır, âyetteki ***"Rabbi o dağa tecelli edince"*** ifadesi bu görüşü geçersiz kılmaktadır.

Allah Teâlâ'nın ***"Sen beni asla göremezsin"*** sözü görme fiilinin olmayacağını göstermekle birlikte bunun imkânsız olduğuna delil sayılmaz. Çünkü görememeye bunun imkânsız olması değil, Musa'nın gücünün yetmeyeceği sebep olarak gösterilmektedir. Eğer imkânsız olsaydı Musa'nın görme isteğine verilen cevapta Allah Teâlâ'nın tıpkı Nûh'a söylediği ***"Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum"***[428] ifadelerinde olduğu gibi bir kınama ve öfke olurdu. Sonuç olarak burada görmenin gerçekleşmeyeceği söylenirken insanın yapısının zayıflığı sebebiyle sadece bu dünya hayatı kastedilmektedir. Ahirete gelince ise Allah'ın görüleceği Kur'ân ve sünnette açıkça belirtilmiştir ki bunu ancak bid'at ehli kişiler reddederler. Ehl-i Sünnet ve Mutezile arasında Allah'ın görülmesi konusuyla ilgili uzun süren bir tartışma vardır. Bu ko-

---

427 Bu hadis çok zayıftır. Bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, no: 15090.

428 Hûd 11/46.

nuda rivayetlerin sıhhatinin bulunmaması ve içlerinde bozuk görüşlerin geçmesi sebebiyle aktarmadığım pek çok kıssa bulunmaktadır.

جَعَلَهُ دَكًّا/Onu paramparça etti: Burada geçen "دَكًّا/**dekken**" kelimesi ism-i mef'ûl manasında masdardır. "الدكّ/ed-Dekkü" ve "الدقّ/ed-dekku" anlamları birbirine yakın olan iki kelimedir. Bu ifade "جَعَلَهُ دَكَّاءَ/cealehû dekkâe" şeklinde de okunmuştur.[429] Bir görüşe göre dağın üst tarafı gitmiş ancak büyük bir bölümü geriye kalmıştır. Başka bir görüşe göre toz hâline gelinceye kadar ufalanmıştır. Diğer bir görüşe göre çamur hâline gelip denize akmıştır.

وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا/Musa da baygın düştü: Yani kendinden geçti.

تُبْتُ إِلَيْكَ/Sana tevbe ettim: Bunun manası "Gücüm yetmeyeceği hâlde seni görmeyi istemekten pişman oldum" şeklindedir.

وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ/Ben inananların ilkiyim: Yani kendi toplumu veya kendi zamanında inananların ilki anlamındadır ya da mübalağa ifadesi olarak iman konusunda öne geçmeyi ifade etmektedir.

قَالَ يَا مُوسَى إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَبِكَلَامِي فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ {١٤٤} وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا سَأُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ {١٤٥}

144. "Ey Musa!" dedi "Ben risaletlerim ve konuşmam ile seni insanların başına seçtim. Sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol." 145. Nasihat ve her şeyin açıklamasına dair ne varsa hepsini onun için levhalarda yazdık. (Ve dedik ki): "Bunları kuvvetle tut, kavmine de onun en güzelini almalarını emret. Yakında size fasıkların yurdunu göstereceğim."

429 Kufeliler "جَعَلَهُ دَكَّاءَ" şeklinde, diğerleri ise "جَعَلَهُ دَكًّا" şeklinde okumuşlardır. Bk. Dânî, *et-Teysîr*, 101.

اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَبِكَلَامِي/Ben risaletlerim ve konuşmam ile seni insanların içerisinden seçtim: Bu özel anlam taşıyan genel bir ifadedir. Zira bütün peygamberler risalet konusunda müşterektirler. Ancak Allah'ın Musa dışında başka bir peygamberle konuşup konuşmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir. Bu konuda doğru olan görüş, Allah'ın Mirac gecesinde Peygamberimiz Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* ile konuşmuş olduğudur.

فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ/Sana verdiğimi al: Bu ifade eğitim kastıyla söylenmiştir. Yani sana verdiğim risalet ve seninle konuşmam ile yetin ve bunun dışında benden başka bir şey isteme.

وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَاحِ/Onun için levhalarda yazdık: Yani Tevrat levhalarında. Onlar yedi taneydi. Bir görüşe göre, on, başka bir görüşe göre ise iki taneydi. O levhaların zümrütten, yakuttan ve ahşaptan olduğuna dair görüşler de bulunmaktadır.

مِنْ كُلِّ شَيْءٍ/Ne varsa hepsini: Buradaki genel ifade ile onların dinleri konusunda ihtiyaç duydukları konuları içeren özel bilgiler kastedilmektedir. Âyetin devamındaki ***"her şeyin açıklamasına dair"*** ifadesi de aynı şekildedir. "***مِنْ كُلِّ شَيْءٍ/Ne varsa hepsini***" ifadesi "***كَتَبْنَا/yazdık***" fiilinin mef'ûlü olmak üzere mahallen mansubdur ve "***مَوْعِظَةً/nasihat***" kelimesi de ondan bedeldir.

فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ/Bunları kuvvetle tut: Yani ciddiyetle ve azimle tut. ***"Bunları"*** sözüyle Tevrat levhaları kastedilmektedir.

يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا/Onun en güzelini almalarını: Yani onun içerisindekiler, güzel ve ondan daha güzel diye gruplandırılmıştır. Tıpkı kısas ve affetme gibi. Diğer güzel olan mübahlar ve daha güzel olan menduplar da aynı şekildedir.

سَأُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ/Yakında size fasıkların yurdunu göstereceğim: Yani Firavun ve halkının yurdu olan Mısır'ı göstereceğim. Âyetin manası şu şekildedir: "Helak oldukları zaman orayı onlardan nasıl temizlediğimi göstereceğim." Bir görüşe göre "Âd, Semûd ve daha önceki milletlerden

helak edilenlerin yaşadıkları yerleri ibret almaları için İsrailoğullarına göstereceğim" anlamındadır. Başka bir görüşe göre ise "cehennemi göstereceğim" demektir. İbn Abbâs "سَأُرِيكُمْ/*seürîküm*" kelimesini "Sizi mirasçı kılacağım" anlamında "سَأُورِثُكُمْ/*seûrisüküm*" şeklinde okumuştur.[430] Bu kıraate göre bu söz "وَأَوْرَثْنَاهَا بَنِي إِسْرَائِيلَ/*İsrailoğullarını oraya mirasçı yaptık*"[431] âyetinin masdarı olur.

سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ {١٤٦} وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ {١٤٧} وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَى مِنْ بَعْدِهِ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ أَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا اتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِمِينَ {١٤٨} وَلَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ {١٤٩}

146. Yeryüzünde büyüklük taslayanları âyetlerimden uzaklaştıracağım. Onlar bütün mucizeleri görseler de iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Fakat azgınlık yolunu görürlerse, hemen ona saparlar. Bu durum, onların âyetlerimizi yalanlamalarından ve onlardan gafil olmalarından ileri gelmektedir. 147. Hâlbuki âyetlerimizi ve ahirete kavuşmayı yalanlayanların amelleri boşa çıkmıştır. Onlar, yapmakta oldukları amellerden başka bir şey için mi cezalandırılırlar! 148. Musa'nın kavmi onun ardından, ziynet eşyalarından, böğürmesi olan bir buzağı heykelini (ilâh) edindi. Görmediler mi ki o, onlarla ne konuşuyor ne de onlara yol gösteriyor? Onu (ilâh olarak) benimsediler ve zalimler

430 Ebû Hâtim'e göre, Kasâme b. Züheyr "سَأُورِثُكُمْ" şeklinde okumuştur. Mehdevî bu okuyuşu İbn Abbâs'a nispet etmiştir. Bk. İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 521.

431 Şuarâ 26/59.

oldular. 149. Pişman olup da kendilerinin gerçekten sapmış olduklarını görünce dediler ki: "Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsa mutlaka ziyana uğrayanlardan olacağız!"

سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ/*Yeryüzünde büyüklük taslayanları âyetlerimden uzaklaştıracağım:* Burada geçen ***"ayetler"*** ifadesi ile Kur'ân ve diğer kutsal kitapların veya alametler ve delillerin kastedilmiş olması muhtemeldir. **"سَأَصْرِفُ/*Uzaklaştıracağım"*** ifadesi ile onların âyetleri anlamasının ve onlara iman etmelerinin engellenmesi, onların büyüklük taslamaları sebebiyle cezalandırılmaları kastedilmektedir. Bir görüşe göre onların âyetleri geçersiz kılmalarının engellenmesi kastedilmektedir.

وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ/*Ahirete kavuşmayı:* Masdarın "Onların ahirete kavuşmaları" takdirinde mef'ûlü bihe izafe edilmesi veya masdarın zarfa izafe edilmesi caizdir.

وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَى/*Musa'nın kavmi (ilâh) edindi:* Musa'nın kavmi, İsrailoğullarıdır.

مِنْ بَعْدِهِ/*Onun ardından:* Yani Musa'nın Tûr dağına gitmesinden sonra.

مِنْ حُلِيِّهِمْ/*Ziynet eşyalarından:* Burada geçen "**حُلِيّ/*huliy"*** kelimesi "حَلْيٌ/halyün" kelimesinin çoğuludur. Bazı kıraatlerde "ha" harfi diğer harflere uygun olması için kesreli olarak "حِلِيٍّ/hiliyyun" şeklinde okunmuştur. Diğer bazı kıraatlerde ise "حَلْيٌ/halyün" şeklinde okunmuştur.[432] "حَلْيٌ/Halyün" kelimesi "altın ve gümüşten yapılmış ziynet eşyası" anlamındadır.

جَسَدًا/*Heykelini:* Yani ruhsuz bir eşya. Bu kelime bedel olduğu için mansubdur.

لَهُ خُوَارٌ/*Böğürmesi olan:* Buradaki "**خُوَارٌ/*huvâr"*** kelimesi "sığır sesi" anlamına gelmektedir. Sâmirî, denizin yarıldığı gün Cebrail'in atının

---

432 Hamza ve Kisâî "حِلِيّ" şeklinde, Yakub "حَلْيِ" şeklinde, diğerleri ise "حُلِيّ" şeklinde okumuşlardır. Bk. *en-Neşr*, II, 306; *et-Teysîr*, 82.

izinden bir avuç toprak almıştı, o toprağı buzağı heykelini yaptığı malzemeye karıştırınca buzağı böğürme sesi çıkarmaya başladı. Bir görüşe göre ise İblis buzağı heykelinin içine girmiş ve sığır böğürmesi şeklinde bağırmıştır.

أَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ/*Görmediler mi ki o, onlarla ne konuşuyor:* Bu ifade onların buzağıya ibadet etmelerinin yanlışlığını ortaya koymaktadır.

اتَّخَذُوهُ/*Onu (ilâh olarak) benimsediler:* Burada ikinci mef'ûl zaten bilindiği için hazfedilmiştir. Âyetin başındaki "**وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَى/*Musa'nın kavmi (ilâh) edindi*"** ifadesinde de ikinci mef'ûl aynı sebepten hazfedilmiştir.

وَلَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ/*Ellerine düşüldüğü zaman:* Bu ifade "pişman olmak" anlamında bir deyimdir. Bir kişi istediği bir şeyi yapamadığı veya istemediği bir duruma düştüğü zaman "Falanın eline düşürüldü" denilir.

وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي
مِنْ بَعْدِي أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ وَأَلْقَى الْأَلْوَاحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ
يَجُرُّهُ إِلَيْهِ قَالَ ابْنَ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونِي وَكَادُوا يَقْتُلُونَنِي فَلَا
تُشْمِتْ بِيَ الْأَعْدَاءَ وَلَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ {١٥٠}

150. Musa, kızgın ve üzgün bir hâlde kavmine dönünce "Benden sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız! Rabbinizin emrinde acele mi ettiniz?" dedi. Levhaları attı ve kardeşinin başını tuttu, kendine doğru çekti. "Ana oğlu! Bu kavim beni cidden zayıf gördüler ve nerede ise beni öldüreceklerdi. Sen de düşmanları bana güldürme ve beni zalim kavimle beraber tutma!" dedi.

أَسِفًا/*Üzgün bir hâlde:* İsrailoğullarının yaptıkları sebebiyle aşırı hüzünlenmiş olarak. Bir görüşe göre "**فَلَمَّا آسَفُونَا/*Bizi öfkelendirdikleri zaman*"** âyetinde olduğu gibi aşırı öfkeli olarak.

بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي/Arkamdan ne kötü işler yapmışsınız!: Yani yokluğumda benim yerime yaptıklarınız. "**بِئْسَ/Bi'se**" fiilinin fâili "**مَا/mâ**" harfinin tefsir ettiği gizli bir kelimedir. Mezmumun ismi mahzûftur. Bu sözün muhatapları ya Musa'nın yokluğunda Allah'a ibadeti terk ederek Sâmiri'yle birlikte buzağıya tapan topluluktur veya İsrailoğullarının buzağıya taptıkları sırada onlara engel olmayan Harun gibi önderleridir.

أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ/Rabbinizin emrinde acele mi ettiniz?: Bu sözün manası "Rabbinizin emri gelmeden önce acele mi ettiniz?" şeklindedir. Bu da Tûr dağından dönünceye kadar Musa'yı beklemeleridir. Çünkü onlar emrin tamamlanmış olduğunu ve Musa'nın öldüğünü düşünerek buzağıya taptılar.

وَأَلْقَى الْأَلْوَاحَ/Levhaları attı: Kendinde oluşan dehşet ve sıkıntı sebebiyle Allah'ı bırakıp buzağıya taptıkları için öfkeyle levhaları yere attı.

وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ/Kardeşinin başını tuttu: Yani başındaki saçları.

يَجُرُّهُ إِلَيْهِ/Kendine doğru çekti: Çünkü Musa, Harun'un buzağıya tapanların elinde tek başına kalmış olduğunu zannetti.

ابْنَ أُمَّ/Ana oğlu: Harun, Musa'nın kardeşiydi. Ona, annesine atfederek seslenmesi bu üslubun dayanışmayı ve merhameti daha iyi ifade etmesi sebebiyledir. Bu ifade "annemin oğlu" anlamına gelecek şekilde mahzûf bir mütekellim yâ'sına muzaf olduğu hâlde "ابْنَ أُمِّ/ibn ümmi" şeklinde okunmuştur. Başka bir kıraate göre "خمسة عشر/on beş" sayısının fetha üzere mansub okunduğu gibi iki ismi tek bir isim ve mebni olarak "ابْنَ أُمَّ" şeklinde okumuşlardır.[433]

وَلَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ/Beni zalim kavimle bir tutma!: Yani "Benim onlardan biri olduğumu zannetme!" veya "Onların yani buzağıya tapanlar hakkında düşündüğün gibi benim hakkımda da aynı şeyleri düşünme!"

---

433 İbn Âmir, Şu'be, iki kardeş ve Halef "ابْنَ أُمِّ" şeklinde, diğerleri ise "ابْنَ أُمَّ" şeklinde okumuşlardır. Hamza bu kelimede hüznü yansıtmak amacıyla "ابْنَ" ve "أُمَّ" kelimelerini ayırmak için sadece tahkik usulünde vakıf yapmıştır. Bk. *en-Neşr*, II, 306.

قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِأَخِي وَأَدْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ {١٥١} إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ {١٥٢} وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَآمَنُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ {١٥٣} وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَاحَ وَفِي نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ {١٥٤}

151. (Musa da) "Ey Rabbim! Beni ve kardeşimi bağışla, bizi rahmetine kabul et. Zira sen merhametlilerin en merhametlisisin!" dedi. 152. Buzağıyı (ilâh) edinenler var ya, işte onlara mutlaka Rablerinden bir gazap ve dünya hayatında bir alçaklık erişecektir. Biz iftiracıları böyle cezalandırırız. 153. Kötülükler yaptıktan sonra ardından tevbe edip de iman edenlere gelince; şüphesiz ki o tevbe ve imandan sonra, Rabbin elbette bağışlayan ve esirgeyendir. 154. Musa, öfkesi susunca levhaları aldı. Onlardaki yazıda Rablerinden korkanlar için hidayet ve rahmet vardı.

غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَذِلَّةٌ/*Rablerinden bir gazap ve alçaklık:* Yani ahirette bir gazap ve dünyada bir alçaklık.

وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ/*Musa'nın öfkesi susunca:* Yani sakinleşince. Bazı kıraat âlimleri bu anlama gelecek şekilde "سَكَتَ/sekete" yerine "سَكَنَ/sekene" fiili ile okumuşlardır. Zemahşerî bu âyet hakkında şöyle demiştir: "Sanki öfke duygusu Musa'ya 'Levhaları at, kardeşinin başını kendine doğru çek' demiş ve sonra Musa konuşmayı bırakıp susmuştur."[434]

وَفِي نُسْخَتِهَا/*Onlardaki yazıda:* Yani onların üzerindeki yazıda. Bu âyetteki "نُسْخَة/nüsha" kelimesi ismi mef'ûl anlamındadır.

434 Zemahşerî bu şaz kıraati Muâviye b. Kurra'ya izafe etmiştir. Bk. *Keşşâf*, II, 154.

لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ/**Rablerinden korkanlar için:** Burada "لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ/***li'r-rü'yâ ta'bürûn"***[435] âyetinde olduğu gibi mef'ûlü fiilden öne almak için "لِرَبِّهِمْ/***li-rabbihim"*** kelimesinin başına "lam" harfi getirilmiştir. Müberrid bu ifadenin, masdara müteallik ve takdirinin "Onları Rablerine karşı korkutmuştur" şeklinde olduğunu söylemiştir.

وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقَاتِنَا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَإِيَّايَ أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَتَهْدِي مَنْ تَشَاءُ أَنْتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ {١٥٥} وَاكْتُبْ لَنَا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ قَالَ عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ {١٥٦}

155. Musa tayin ettiğimiz vakitte kavminden yetmiş adam seçti. Onları o müthiş deprem yakalayınca Musa dedi ki: "Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de daha önce helâk ederdin. İçimizden birtakım beyinsizlerin işlediği yüzünden hepimizi helâk edecek misin? Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir. Onunla dilediğini saptırırsın, dilediğini de doğru yola iletirsin. Sen bizim sahibimizsin, bizi bağışla ve bize acı! Sen bağışlayanların en iyisisin! 156. Bize, bu dünyada da iyilik yaz, ahirette de. Şüphesiz biz Sana döndük." Allah buyurdu ki: "Kimi dilersem onu azabıma uğratırım; rahmetim ise her şeyi kuşatır. Onu sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım."

وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ/***Musa kavmini seçti:*** Yani kavminden seçti.

سَبْعِينَ رَجُلًا/***Yetmiş adam:*** Onları kendisiyle birlikte Tûr dağına götürdü ve orada Allah'ın Musa ile konuşmasını duydular. Sonra Musa'ya "Allah'ı bize açıkca göster" dediler. Bu istekleri yüzünden onları

435 Yusuf 12/43.

cezalandırmak üzere şiddetli bir sarsıntı yakaladı. Bir görüşe göre sarsıntı onları buzağıya tapmaları veya diğerlerinin tapmalarına ses çıkarmamaları sebebiyle yakalamıştır. Birinci görüş ***"Onlar 'Bize Allah'ı apaçık göster' demişlerdi de bu haksız davranışları yüzünden onları hemen yıldırım çarpmıştı"***[436] âyetinin delaletiyle tercihe daha layıktır. Burada "الرَّجْفَةُ/***er-racfe"*** kelimesinin "ölüm" veya "bayılma" anlamına gelmesi de muhtemeldir, ancak ***"Ölümünüzden sonra sizi tekrar dirilttik"***[437] âyeti sebebiyle birinci görüş daha üstündür.

لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَإِيَّايَ/*Dileseydin onları da beni de daha önce helâk ederdin:* Cümledeki "لَوْ/lev" edatının burada temenni anlamında olması muhtemeldir. Yani Musa ve diğerleri bu olaydan önce ölmüş olmayı temenni ettiler. Çünkü Musa, diğer yetmiş kişi olmadan İsrailoğullarının yanına dönerse onların kargaşa çıkarmasından korkmuştu. Musa'nın bu sözü, Allah'ın emrine boyun eğme ve teslim olmayı ifade etme amacıyla söylemiş olması da muhtemeldir. Bu yoruma göre Musa sanki şöyle demiştir: "Eğer bizi daha önce helak etmek isteseydin muhakkak bunu yapardın. Çünkü bizler senin hükmün altındaki kullarınız ve sen bize istediğini yapabilirsin." Musa'nın bu sözü boyun eğme ve umma duygusuyla söylemiş olması da muhtemeldir. Buna göre Musa sanki şöyle demiştir: "Bizi bugünden önce helak etmek isteseydin muhakkak yapardın. Ancak sen bize afiyet verdin ve bizi sağ bıraktın. Şimdi bize vaat ettiğin şeyi yerine getir ve sarsıntının yakalamış olduğu şu kişileri dirilt."

أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا/*İçimizden birtakım beyinsizlerin işlediği yüzünden hepimizi helâk edecek misin?:* Yani seni görmeyi isteyen ve buzağıya tapan beyinsizlerin yaptıkları yüzünden beni ve İsrailoğullarını helak edecek misin? Bu söz delil yönüyle bir açıklama, beyinsizlerin yaptıkları şeylerden uzak olma ve cezalandırmanın herkesi kapsaması yönüyle bu durumda Allah'a yönelme anlamı taşımaktadır.

إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ/*Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir:* Yani bütün işlerin yönetimi senin elindedir.

---

436 Nisâ 4/153.
437 Bakara 2/56.

تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَتَهْدِي مَنْ تَشَاءُ/Onunla dilediğini saptırırsın, dilediğini de doğru yola iletirsin: Bu söz beyinsizlerin yaptıklarından özür dileme manasındadır. Zira bu davranış da Allah'ın hükmü ve dilemesi ile gerçekleşmiştir.

إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ/Şüphesiz biz Sana döndük: Yani tevbe edip sana yöneldik. Musa *aleyhisselâm*'ın söylediği bu söz bütünüyle Allah'a dayanmayı, yönelmeyi ve O'na yalvarmayı ifade etmektedir ve birtakım cahillerin zannettiğinin aksine ***"İçimizden birtakım beyinsizlerin işlediği yüzünden hepimizi helâk edecek misin?"*** sözünden bir üzüntü anlaşılmaz. Çünkü biz, Musa *aleyhisselâm*'ın bu sözü Allah'a dayanmak ve cahillerin yaptıklarından uzak olduğunu göstermek amacıyla söylemiş olduğunu belirtmiştik.

قَالَ عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ/Allah buyurdu ki: Kimi dilersem onu azabıma uğratırım: Bir görüşe göre burada kendilerini şiddetli sarsıntı yakalamış olanlara işaret edilmektedir. Doğru olan ise bunların dışında da yavaş yavaş günaha batanların kastedilmiş olmasıdır. Bu âyetteki "**مَنْ أَشَاءُ/kimi dilersem"** ifadesi "kötülük yapan" anlamına gelecek şekilde "مَنْ أَسَاءُ/ men esâü" olarak da okunmuştur. Bazı kıraat imamları ise bu okuyuşu inkâr etmişler ve bunun yanlış bir okuma olduğunu söylemişlerdir.[438]

وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ/Rahmetim ise her şeyi kuşatır: Burada dünyadaki rahmetini kastetmiş olması muhtemeldir. Rahmette özel manada, her şeyde ise genel manada gerçekleşir. Çünkü ister mü'min, ister kâfir, ister itaatkâr ve ister isyankâr olsun herkes Allah'ın rahmeti ve nimetine nail olacaktır. Burada rahmetin mutlak olarak değil de cins olarak kastedilmiş olması da muhtemeldir. Bu takdirde rahmet ve her şey konusunda genel bir ifade olmaktadır.

فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ/Onu sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım: Eğer burada adı geçen rahmet, ahiret rahmeti ise bu şüphesiz Allah'ın kendilerine yazmış olduğu Muhammed ümmetine hâstır. Eğer dünya rahmeti ise yine aynı şekilde onlara hâstır. Çünkü

---

438 Hasan el-Basrî, Tâvus ve Amr b. Fâid "مَنْ أَسَاءُ" şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 530.

Allah onlara bütün diğer toplumlar, dinleri konusunda ise diğer bütün dinler karşısında yardım etmiş ve kendilerinden başka kimseye nasip etmediği bir üstünlüğü onlara vermiştir. Eğer rahmet kelimesi, ***"onu yazacağım"*** sözünde olduğu gibi mutlak manada kullanılmış ise mutlakın tahsisi şeklinde olur.

وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ/***Âyetlerimize inananlara yazacağım:*** Yani bütün kitaplara ve peygamberlere inananlara. Ancak bu ifade bu ümmetin dışındakiler için değildir.

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ
فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ
وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ
وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ
وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ {١٥٧}

157. Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî Peygamber'e uyanlar (var ya), işte o Peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten men eder, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını ve üzerlerindeki zincirleri indirir. O Peygamber'e inanıp ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nûr'a (Kur'ân'a) uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır.

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ/***O elçiye, uyanlar:*** Bu özellik Muhammed ümmetini diğerlerinden ayırmaktadır. Bazı âlimlere göre Allah ***"Rahmetim ise her şeyi kuşatır"*** dediği zaman İblis dâhil herkes bu rahmete nail olmayı umdu. Ancak ***"Onu sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım"*** dediği zaman ise İblis ümidini kesmiş, Yahudiler ve Hristiyanlar ise umutlarını devam ettirmişlerdir. Allah ***"O elçiye, uyanlar"*** dediği zaman ise Yahudiler ile Hristiyanlar da ümitsizliğe düşmüşlerdir.

النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ/***O ümmî Peygamber:*** Yani okuma-yazma bilmeyen. Onun bu özelliği de peygamberliğinin en büyük delillerindendir. Zira Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* okuma-yazma bilmemesine rağmen çok önemli bilgiler getirmiştir. Bu sebeple Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: ***"Sen şu Kur'ân'dan önce hiçbir kitap okumuyor ve onu sağ elinle yazmıyordun. (Okuyup yazsaydın) o takdirde bâtıl peşinde koşanlar, şüpheye düşerlerdi."***[439] Bazı âlimler "ümmî" kelimesinin anne anlamına gelen "ümm" kelimesinin, bir görüşe göre ise "ümmet" kelimesinin ism-i mensubu olduğunu söylemişlerdir.

الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ/***Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye:*** Bu cümledeki "يَجِدُونَهُ/***onu bulurlar"*** fiilinin fâili İsrailoğullarıdır. ***"Yanlarındaki"*** kelimesinde de İsrailoğulları kastedilmektedir. "يَجِدُونَهُ/***Onu bulurlar"*** kelimesiyle Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in özellikleri ve sıfatları kastedilmektedir. Yeri gelmişken burada Tevrat'ta, İncil'de ve eskilerden nakledilmiş rivayetlerde Peygamberimiz Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* hakkındaki bilgileri zikredelim. Buhârî'de ve başka hadis kaynaklarında geçtiği üzere Tevrat'ta Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in özellikleriyle ilgili olarak şöyle denilmiştir: "Ey Nebî! Biz seni şahit, müjdeleyici ve korkutucu olarak ve ümmîleri koruyucu olarak gönderdik. Sen kulum ve resûlümsün. Seni mütevekkil olarak isimlendirdim. Katı ve şiddetli biri değilsin, çarşı-pazarlarda gürültü çıkaran biri değilsin, kötülüğe kötülükle mukabelede bulunmazsın. Sen ancak affedici ve hoşgörülüsün. Allah doğruluktan ayrılmış bir milletin o Peygamber aracılığıyla 'La ilâhe illallah' diyerek düzelmelerini sağlayıncaya kadar onun ruhunu kabzetmez ve o Peygamber'le görmeyen gözleri, duymayan kulakları ve kilitli kalpleri açar."[440]

Bu konudaki bilgilerden birisine göre ehl-i kitabın şimdiye kadar elinde kalmış bulunan Tevrat'ın üzerinde icma ettikleri bölümlerinden birisi de şudur: Melek, İbrahim'e indi ve ona şöyle dedi: "Bu yıl adı

---

439 Ankebut 29/48.

440 Buhârî, *Sahîh*, no: 2125; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 163; Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, III, 88.

İshak olan bir oğlun doğacak." İbrahim şöyle dedi: "Ey Rabbim! Keşke İsmail ömrünü senin hizmetinde geçirseydi." Allah, İbrahim'e şöyle dedi: "Bu istediğin sana verilecek ve İsmail hakkındaki duana icabet edilecek. Ben de onu mübarek kılacağım, yetiştireceğim, büyüteceğim, yücelteceğim..." İşte bu söylenilen şeylerin tefsiri de Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'dir.

Bu konudaki Tevrat'tan başka bir örnek şu şekildedir: "Rab Teâlâ Sînâ dağına geldi, Sâir'den doğdu, Fârân dağlarından zuhur etti." Burada Sînâ dağı ile Musa *aleyhisselâm*'ın münacatta bulunduğu yeri, Sâir ile İsa *aleyhisselâm*'ın yaşadığı yeri ve Fârân ile de Peygamberimiz Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in doğduğu ve peygamber olarak gönderildiği yer olan Mekke'yi kastetmektedir. Yine burada geçen Allah'ın gelmesi, doğması ve zuhuru, O'nun dininin bu yerlerde yaşamış olan üç Peygamberin eliyle zuhur etmesi anlamında zikredilmiştir. Eş'iyâ'nın kitabında Mekke'ye hitaben söylediği şu sözler bu âyeti tefsir etmektedir: "Kalk ve kandilinle çiçek aç. Zira senin vaktin yaklaşmıştır. Allah'ın kerameti senin üzerine doğmaktadır. Yeryüzü karanlığa gömülmüş, insanların üzerine musibetler yağmaktadır. Rab ise senin üzerine açıkça doğmaktadır. Senin üzerinde, insanların senin nuruna doğru, kralların senin doğumunun ışığına doğru yürüdükleri bir keramet zuhur etmektedir. Gözünü kaldırarak etrafındaki şeylere bak ve onların senin yanında toplandıklarını düşün. Devletlerin askerleri sana doğru kutsal yolculuk yapmaktadır."

Bazı kitaplarında ise şöyle yazmaktadır: "Övülmüş Muhammed'in parlaklığından gökyüzü paramparça oldu. Yeryüzü onun övgüsüyle doldu. Çünkü o ümmetinin kurtuluşu için ortaya çıktı."

Yine Tevrat'ta bu konuyla ilgili bir bölüm şu şekildedir: İbrahim'in nikâhlı eşi Sâre, İsmail'in annesi Hâcer'e kızınca bir melek ona görünüp şöyle dedi: "Ey Hâcer! Nereye gitmek istiyorsun ve nereden geliyorsun?" Hâcer şöyle cevap verdi: "Efendim Sâre'den kaçıyorum." Melek "Sâre'ye geri dön, sen hamile kalacaksın ve İsmail adında bir çocuk doğuracaksın. O insanlar için bir bayram olacak, onun eli herkesin üzerinde olacak, herkesin eli de tam bir teslimiyet içinde onun eline bağlı

olacak." Bu söz Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in peygamberliğine delalet etmektedir. Şöyle ki: Meleğin Hâcer'e vaat ettiği hususlardan biri olan onun çocuğunun elinin herkesin elinin üzerinde olması ve herkesin elinin tam bir teslimiyet içerisinde onun eline bağlı olması peygamber olan Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in gönderilmesi, dinini üstün kılması ve mesajının yükselmesi ile gerçekleşmiştir. Bu vaat edilen husus Muhemmed *sallallahu aleyhi ve sellem*'den önce ne İsmail'e ne de başkasına nasip olmuştur.

Tevrat'ta ayrıca şöyle bir bölüm de bulunmaktadır: "Rab onlara kendi kardeşlerinden bir peygamber gönderdi. Allah'ın kendisiyle bu peygamberi desteklediği sözü duymamış herhangi bir kişiden Allah intikam alacaktır." Bu sözün delaleti zahirdir. Şöyle ki: İsmailoğulları, İshakoğullarının kardeşleridir. Allah, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözünü dinlemeyen Benî Kurayza, Benî Kaynuka ve diğer Yahudilerden intikam almıştır.

Tevrat'ta bulunan şu bölüm de buna örnektir. Allah, İbrahim'e vahyetti: "İsmail hakkındaki duanı kabul ettim ve onu mübarek kıldık. Onun on iki çocuğu doğacak ve ben onu büyük bir ümmet yapacağım."

İncil'deki şu bölüm de bunu örneğidir. İsa havârîlere şöyle dedi: "Ben sizden ayrılıyorum ve size kendi nefsinden konuşmamış olan Faraklit gelecek ancak kendisine söylenilen şeyi söyleyecek." Allah Teâlâ da peygamberimiz Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'i bu şekilde tanımlamıştır. ***"O, hevasından konuşmaz, onun konuştuğu ancak vahyedilmiş bir vahiydir."***[441] Faraklit kelimesinin açıklaması: Bu kelime Arapça el-Hamd kelimesinden türemiştir. Peygamberimiz Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ismi de Muhammed ve Ahmed'dir. Bir görüşe göre Faraklit kelimesinin manası, "şefaat eden ve şefaati kabul edilen"dir.

Tevrat'taki "Onun Mekke'de doğması ve Taybe (Medine)'ye yerleşmesi ve ümmetinin hamd edenler olması" şeklindeki bölüm de bunu örneğidir. Onun ümmetinin gece ve gündüz bütün namazlarında

441 Necm 53/3-4.

"el-hamdülillâh" (Fatiha) sûresini defalarca okumaları da bu sözün açıklaması olmaktadır.

Şehr b. Havşeb'ten Ka'bu'l-Ahbâr'ın Müslüman oluşuyla ilgili benzer bir bilgi nakledilir. Ka'b, Yemen'in Himyer bölgesinden olmasına rağmen Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* hakkında bilgiler vermekteydi. Bunun sebebi de Ka'b'ın babasının Tevrat ehlinden Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e iman etmiş, onların büyüklerinden ve âlimlerinden biri olmasıydı.

Ka'b bu konuda şunları söylemiştir: Babam, Allah'ın Musa'ya indirdiği Tevrat ve diğer peygamberlerin kitapları hakkında insanların en bilgili olanıydı. Bildiği şeylerden hiçbirini benden saklamadı. Ölüm kendisine gelip çatınca beni çağırdı ve şöyle dedi: "Ey yavrum! Bildiklerimden hiçbir şeyi senden saklamadığımı biliyorsun. Ancak ben senden gönderilecek bir Peygamber'in özelliklerinin yazılı olduğu iki kâğıdı sakladım. O Peygamber'in gönderilme zamanı da geldi. Vefatımdan sonra bazı yalancılar çıkıp da senin onlara tâbi olmayacağından emin oluncaya kadar bu bilgiyi açıklamayı istemedim. O sayfaları senin kitabından kopardım ve şu gördüğün bacaya saklayıp vakti gelmeden önce onları görmemen ve bakmaman için üzerini çamurla sıvadım. Sözünü ettiğim bu Peygamber çıkıncaya kadar onları oradan çıkarmadım. O Peygamber çıkınca ona tâbi ol ve bu iki sayfaya bak. Şüphesiz ki Allah, senin hakkındaki hayrı artıracaktır."

Babam öldüğü zaman o iki sayfada olan şeye bakmak için babamın matemini tamamlamaktan daha çok istediğim hiçbir şey olmadı. Matemi tamamladığım zaman baca deliğini açtım ve sayfaları çıkardım. Onlara baktığımda bir de ne göreyim, şöyle yazıyordu: "Muhammed, Allah'ın resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur. Ondan sonra hiçbir peygamber olmayacaktır. Doğum yeri Mekke, hicret yurdu ise Taybe'dir. Kaba, katı kalpli ve çarşılarda bağıran birisi değildir. Kötülüğe kötülükle karşılık vermez, kötülüğe ancak iyilikle mukabelede bulunur, affeder, bağışlar ve hoşgörür. Onun ümmeti her yüce vasıfla ve her hâlde Allah'ı öven kişilerdir. Dilleriyle Allah'ı yücelterek kendi acizliklerini ifade ederler. Allah bütün düşmanlarına karşı onların Peygamber'ine yardım eder.

Avret mahallerini su ile temizlerler. Peştemaller ile vücutlarını örterler ve incilleri göğüslerindedir. Kurbanlarından kendileri de yerler ve bundan sevap kazanırlar. Kendi aralarındaki merhamet anne-baba bir kardeşlerin arasındaki merhamet gibidir. Onlar kıyamet günü bütün ümmetler içerisinde cennete ilk girecek olanlardır. Onlar önde olanlar, yakın olanlar, şefaat edenler ve şefaat edilenlerdir."

Bunları okuduğum zaman kendi kendime şöyle dedim: "Allah'a yemin olsun ki, bana bundan daha hayırlı bir şey öğretmemiştir." Allah, Peygamberi'ni gönderinceye kadar olduğum yerde bekledim. Benim bulunduğum yer ile o Peygamber'in çıkacağı yer arasında aşmaya gücüm yetmeyecek uzak bir mesafe vardı. Derken bana o Peygamber'in Mekke'de ortaya çıktığı, bazen görünüp bazen de gizlendiği haberi ulaştı. Bunu duyunca "İşte bu odur" dedim. Ancak babamın beni uyarmış ve bana tembih etmiş olduğu yalancı peygamberler konusunu düşününce içime bir korku düştü. Bu konuyu araştırmayı ve hakkında bilgi sahibi olmayı düşünmeye başlamıştım ki bana o kişinin Medine'ye geldiği haberi ulaştı. Kendi kendime şöyle dedim: "Ben ona gitmek istiyordum ve ona gitmek için yol aramaya başlamıştım." Ancak ben bu düşüncemi gerçekleştiremeden Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in vefat ettiği haberi geldi. Ben de kendi kendime "Belki de o benim zannettiğim kişi değildi" dedim. Sonra onun yerine bir halife geçti. Aradan çok geçmemişti ki halifenin askerleri benim yanıma geldiler. Ben de kendi kendime şöyle dedim: "Gelmelerini umduğum ve beklediğim kişilerin onlar olduğunu bilmedikçe bu dine girmeyeceğim." Bu amaçla onların yaşayışlarını, davranışlarını ve sonlarının nasıl olacağını izlemeye başladım ve Ömer b. el-Hattâb bizim olduğumuz yere gelinceye kadar onları tahkik etmek ve iyice tanımak için izlemeyi sürdürdüm. Müslümanların namazını, orucunu, iyiliklerini, ahde vefalarını ve Allah'ın, düşmanlarına karşı onlar için neler yaptığını gördüğüm zaman onların beklediğim kişiler olduklarını anladım ve tüm içtenliğimle İslâm dinine girmeye karar verdim. Allah'a yemin olsun ki, bir gece kendime ait bir arazideyken birden Müslümanlardan bir kişinin Allah'ın Kitabı'nı okuduğunu gördüm. En sonunda ***"Ey ehl-i kitap! Biz birtakım yüzleri silip dümdüz ederek arkalarına çevirmeden yahut Cumartesi***

adamlarını lanetlediğimiz gibi onları da lanetlemeden önce, sizdekini doğrulamak üzere indirdiğimiz Kitab'a iman edin. Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir"[442] âyetine geldi. Ben bu âyeti işitince korktum. Allah'a yemin olsun ki, korkudan yüzüm ensemle yer değiştirmeden sabah olmayacak zannettim. O anda bana bir an önce sabahın olmasından daha sevimli bir şey yoktu. Sabah olunca erkenden Ömer'in yanına gittim ve Müslüman oldum.

Ka'b, Şam'a giderken Ömer'e şöyle dedi: "Ey Mü'minlerin Emiri! İçerisinde İsrailoğullarının yaşadığı bu ülkenin, mü'minlere karşı merhametli, kâfirlere karşı ise şedid olan, gizlisi, açığı gibi açığı da gizlisi gibi, özü sözü bir, haklılık konusunda yakın olanı da uzak olanı da eşit olan, kendisine tâbi olanlar gece ibadetle meşgul olurken, gündüz aslan kesilen, kendi aralarına merhametli, birbirlerine bağlı ve cömert olan, sâlihlerden bir adam eliyle fethedileceği Allah'ın kitabında yazılıdır." Ömer ona şöyle dedi: "Hay Annene rahmet! Bu dediğin doğru mu?" Ka'b: "Evet, Musa'ya Tevrat'ı indirene yemin olsun ki, bu duydukların gerçektir" dedi. Ömer "Bizi Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* ve bütün her şeyi kuşatan rahmetiyle üstün kılan, şereflendiren, değerli kılan ve merhamet eden Allah'a hamd olsun" karşılığını verdi.

Şam'daki Arap krallarından biri olan Ferve b. Ömer el-Cüzâmî'nin Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gördermiş olduğu mektup da bunlara bir örnektir.[443] Bu mektupta şunlar yazılıydı: "Bismillahirrahmânirrahîm. Ferve b. Ömer'den Allah Resûlü Muhammed'e. Ben İslâm'da karar kıldım ve tasdik ettim. Şehadet ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur ve şehadet ederim ki Muhammed, Allah'ın kulu ve resûlüdür ki o, Meryem oğlu İsa'nın müjdelediği peygamberdir." Roma imparatoru Heraklius onun Müslüman olduğunu öğrenince onu yakalatmış ve hapsettirmiştir. Buna rağmen o, Heraklius'a "Allah'a yemin olsun ki, Muhammed'in dininden asla ayrılmayacağım. Onun Meryem oğlu İsa'nın müjdelemiş olduğu Peygamber olduğunu

---

442 Nisâ 4/47.
443 İbn Hişam, *es-Sîre*, IV, 238; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, V, 91.

sen de biliyorsun. Ancak sen krallığını kaybetmemek ve onu devam ettirmek istiyorsun" dedi: Bunun üzerine Kayser "İncil'e yemin olsun ki doğru söyledi" dedi.

Buhârî ve Müslim'in rivayet ettiklerine göre,[444] Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Heraklius'a gönderdiği mektuplar ve Heraklius'un Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in davranışları ve ahlâkı hakkında soru sorması bunu doğrulamaktadır. Heraklius, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* hakkında bilgiler edinince onun Allah'ın Resûlü olduğunu anladı ve şöyle dedi: "Muhakkak ki o şu benim ayaklarımın bastığı yere hükmedecektir. Eğer onunla karşılaşırsam mutlaka onun ayaklarını yıkarım."

Elimizde isnadı ile birlikte mevcut olan Zeyd b. Eslem'in babasından rivayet ettiği bir hadis şöyledir: Ömer b. el-Hattâb cahiliye döneminde Kureyş'ten başka insanlarla birlikte ticaret amacıyla Şam'a doğru yola çıktı. Şöyde dedi: Ben Şam'ın çarşılarından birindeydim. Aniden bir papaz beni boynumdan yakaladı. Ben onunla tartışmaya başladım. Bana "Böyle yapma, ondan sana insaf yok" denildi. Beni bir kiliseye soktu. Bir de baktım, içeride büyük bir toprak yığını var. Bana bir küfe ve kürek getirdi ve "Burada olan şeyleri taşı" dedi. Nasıl yapacağım diye bakmaya başladım. Öğle sıcağı bastırdığı zaman benim yanıma geldi. Üzerinde vücudunun diğer yerlerini görebildiğim şeffaf bir elbise vardı. Bana "Gördüğüm kadarıyla bir şey taşımamışsın" dedi. Sonra iki elini birleştirip kafama vurdu. Ben kendi kendime "Anan ölsün ey Ömer! İstediğini elde ettin mi?" dedim. Sonra küreği kapıp başına vurdum ve onun kafasını yardım. Sonra onu toprağa gömüp nereye gittiğimi bilmeden oradan çıkıp yürüdüm. Günün geri kalanında ve ertesi günün gecesinde öğle sıcağı basıncaya kadar yürümeye devam ettim. Sonunda bir manastıra vardım. Onun avlusunda gölgelendim. Oradan bir adam çıkarak benim yanıma geldi ve bana "Ey Allah'ın kulu! Burada niçin oturuyorsun?" diye sordu. Ben de arkadaşlarımı kaybettiğimi söyledim. Bana "Sen bir yolculukta değilsin ve benim gözüme de korkarak

---

444 Buhârî, Bed'u'l-Vahy, no: 5; Müslim, no: 1773; Ebû Davud, no: 5136; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 626.

bakıyorsun. İçeriye gir, biraz yemek ye ve dinlen" dedi. Bunun üzerine manastıra girdim, bana yiyecek ve içecek getirdi ve beni doyurdu. Bu yaptıklarından dolayı benim gözümde çok değerli bir kişi hâline geldi. O şöyle dedi: "Allah'a yemin olsun ki, ehl-i kitap yeryüzünde Allah'ın kitabını benden daha iyi bilen birinin olmadığını bilir. Ben, senin özelliklerini, ileride bizi bu manastırdan çıkaracak ve bize galip gelecek kişinin özellikleri olarak görüyorum."

Ben "Ey falanca kişi! Sen benim hakkımda olmayacak bir şey söylüyorsun" dedim. Rahip "Adın ne?" deyince, ben "Ömer b. el-Hattâb" dedim. Rahip "Allah'a yemin olsun ki, sen bizim aradığımız kişisin. Sen de benim, manastırım ve manastırdakiler için emanname yaz" dedi. Ben "Ey falanca! Sen bana yapacağın iyiliği yaptın, artık daha fazla zorlama" dedim. Rahip "Senden istediğim şey sadece deri üzerine yazılan kısa bir yazıdır. Eğer sen bizim tahmin ettiğimiz kişiysen bu dediğimi yap, yok eğer değilsen bunun sana bir zararı olmaz" dedi. Ben hem onun hem de manastır ve manastırdakiler için bir emanname yazdım. O da bir elbise ve bir miktar para getirip bana verdi. Sonra bir eşeğe semer vurdu ve bana "Bu eşeği görüyor musun?" dedi. Ben "Evet" deyince, rahip "Ona binip git. Senin uğrayacağın bütün topluluklar onun suyunu ve yemini verir ve seni misafir ederler. Memleketine varınca eşeği geri göndermek için onun yüzüne vur. Yolda uğradığın topluluklar da aynısını yaparlar, böylece eşek bana geri gelir" dedi.

Ömer şöyle dedi: Ben o eşeğe bindim ve her şey o rahibin dediği gibi oldu. Sonunda arkadaşlarıma kavuştum. Onlar da Hicaz'a doğru yol alıyorlardı. Eşeğin geri dönmesi için ona vurdum ve arkadaşlarımla beraber yola koyuldum.

Ömer halife olduğu dönemde Şam'a geldiği zaman Urs manastırının sahibi olan rahip o emannameyi Ömer'e getirdi. Ömer, rahibi görünce hemen tanıdı ve emannameyi görünce "Ömer'e başka kaçacak yer bırakmayan (emanname) geldi" dedi. Sonra arkadaşlarına döndü ve o rahiple başından geçenleri anlattı. Anlatacakları bitince rahibe döndü ve şöyle dedi: "Sizde Müslümanlar için faydalı olabilecek bir şeyler var mı?" Rahip "Evet, ey Mü'minlerin Emiri" deyince, Ömer "Eğer siz

Müslümanları misafir ederseniz, hastalandıkları zaman ilgilenirseniz ve onlara yol gösterirseniz biz de bu emannameye uygun davranırız" dedi. Rahip "Evet, ey Mü'minlerin Emiri" diyerek bu teklifi kabul etti. Ömer ona bir miktar para vererek ondan razı olduğunu gösterdi ve ona iyilikte bulundu.

Seyf yoluyla Sâlim b. Abdullah'tan rivayet edildiğine göre, Ömer Şam'a girdiği zaman onu Şam Yahudilerinden bir adam karşıladı ve ona şöyle dedi: "es-Selâmu aleyke ey Fârûk. Sen İliya'nın dostusun. Allah'a yemin olsun ki Allah İliya'yı açıncaya kadar dönemezsin."[445]

Yine buna benzer bir rivayet şöyledir: Amr b. el-Âs, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in vefatından sonra Medine'ye geldi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onu Ammân'na vali olarak göndermişti. Birgün Ammân Yahudilerinden biri ona gelip "Seni bize göndereni tarif eder misin?" dedi. Amr "O, Allah'ın peygamberidir" deyince, Yahudi "Allah'a yemin olsun ki sen onun peygamber olduğunu kesin olarak biliyorsun" dedi. Amr "Allah'a yemin olsun ki evet" deyince, Yahudi "Söylediğin şey eğer doğruysa o bugün vefat etti" dedi. Amr bunu duyunca arkadaşlarını topladı ve Yahudinin, Peygamber'in vefat ettiği gün olarak söylediği günü not etti. Sonra yola çıktı. Daha yoldayken Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in vefat haberini aldı. Vefat ettiği günün Yahudinin söylediği gün olduğunu anladı.[446]

Yine buna benzer şöyle bir olay anlatılmaktadır: Gassân heyeti Allah Resûlü'nün yanına geldi. Onları Ebû Bekir es-Sıddîk karşıladı ve onlara "Siz kimsiniz?" diye sordu. Gassânlılar "Biz Gassân'dan bir grubuz. Muhammed'in sözlerini dinlemeye geldik" dediler. Ebû Bekir "Siz de diğer heyetlerin konakladığı yerde konaklayın sonra da Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanına gelip onunla konuşabilirsiniz" dedi. Gassânlılar "Biz onunla istediğimiz gibi konuşabilir miyiz?" deyince, Ebû Bekir onların bu sözüne tebessüm etti ve şöyle dedi: "O

---

445 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII, 64.
446 *et-Tabakat*, I, 262; İbnu'l-Esîr, II, 272.

çarşılarda dolaşır, yanında koruması olmadan tek başına yürür ve onu görenler kendisinden istekte bulunabilirler." Gassânlılar "Ey adam, sen kimsin?" diye sorunca, Ebû Bekir "Ben Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'yim" dedi. Gassânlılar "Ondan sonra bu görevi sen yapacaksın" deyince, Ebû Bekir "Allah bilir. Ehli kitap size onun özelliklerini bildirmesine rağmen siz İslâm hakkında nasıl kandırılıyorsunuz. Ki o, peygamberlerin sonuncusudur" dedi. Sonra onlar Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanına gidip Müslüman oldular.

يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ/Onlara iyiliği emreder, onları kötülükten sakındırır: Bu hususun Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Tevrat'ta yazılı olan özelliklerinden birisi olması muhtemeldir. Buna göre cümle "**يَجِدُونَهُ/onu bulurlar"** fiilindeki mef'ûl zamirinden hâl konumunda veya Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* hakkında yazılı olan bilgilerin tefsiri ya da Allah'ın, Tevrat ve İncil'de bulunmayan yeni bir özelliğinden bahsettiği başlangıç cümlesi olur.

وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ/Onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar: İmam Mâlik'e göre "tayyibât" helâl, "habâis" haram olan şeylerdir. İmam Şâfiî'ye göre "tayyibât" içki ve domuz eti gibi dince haram kılınmamış olmak şartıyla lezzet verenler, "habâis" ise gübre böceği, akrep ve diğer pis hayvanlardır.

وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ/Onların ağırlıklarını indirir: Bu ifade onların şeriatlarında sorumlu oldukları tevbe amacıyla kendilerini öldürmeleri, elbiselerine pislik bulaşan kısmı kesip atmaları gibi ağır görevleri belirtmek için kullanılan mecazi bir sözdür.

الْأَغْلَالَ/*Zincirleri:* Bu kelime de aynı şekilde hayvanların iç yağları ve Cumartesi günü çalışmak gibi şeriatları tarafından yasaklanan hususları belirtmektedir.

وَعَزَّرُوهُ/Onu destekleyenler: Yani hiçbir düşmanın ona üstün gelmemesi için yardımlarıyla destekleyenler.

وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ/*Onunla birlikte indirilen nura uyanlar:* Bu nur, Kur'ân ve bütün şeriattır. Onunla birlikte indirilmiş olması, "onun gönderilmesiyle" veya "peygamberliğiyle birlikte" anlamına gelmektedir.

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ {١٥٨}
وَمِنْ قَوْمِ مُوسَى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ {١٥٩}

158. De ki: "Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın elçisiyim. O'ndan başka ilâh yoktur, O diriltir ve öldürür. Öyle ise Allah'a ve ümmî Peygamber olan Resûlü'ne -ki o, Allah'a ve O'nun sözlerine inanır- iman edin ve O'na uyun ki doğru yolu bulasınız." 159. Musa'nın kavminden hak ile doğru yolu bulan ve onun sayesinde adil davranan bir topluluk vardır.

إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا/*Gerçekten ben sizin hepinize gönderilmiş olan Allah'ın elçisiyim:* Bu âyet Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen ***"Her peygamber sadece kendi kavmine gönderilmiştir. Ben ise bütün insanlara gönderildim"***[447] şeklindeki hadisi açıklamaktadır. "جَمِيعًا/***Cemîan"*** kelimesi "إِلَيْكُمْ/***ileyküm"*** kelimesindeki zamirden hâldir.

الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ/*Göklerin ve yerin sahibi olan:* Bu söz "Allah" lafzının sıfatıdır veya gizli bir medih fiilinden dolayı mansubdur ya da gizli bir mübtedanın haberi olduğu için merfudur.

يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ/*Allah'a ve O'nun sözlerine inanır:* Bu sözler, Allah'ın ona ve diğer peygamberlere indirmiş olduğu kitaplardır.

---

447 Bu ifade daha uzun bir hadisin parçasıdır. Bk. Buhârî, no: 330; Müslim, no: 521; Nesâî, I, 209; İbn Hanbel, III, 304.

وَمِنْ قَوْمِ مُوسَى/Musa'nın kavminden: Bunlar, Musa *aleyhisselâm* zamanında diğerleri sarsılmalarına rağmen sabit kalanlar veya asr-ı saadet döneminde yaşayıp Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e iman etmiş olanlardır.

وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى إِذِ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ أَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ {١٦٠}

160. Biz İsrailoğullarını oymaklar hâlinde on iki soya ayırdık. Kavmi kendisinden su isteyince, Musa'ya "Asanı taşa vur!" diye vahyettik. Derhal ondan on iki pınar fışkırdı. Her kabile içeceği yeri belledi. Sonra üzerlerine bulutla gölge yaptık, onlara kudret helvası ve bıldırcın eti indirdik. (Onlara dedik ki:) "Size verdiğimiz rızıkların temizlerinden yiyin." Ama onlar (emirlerimizi dinlememekle) bize değil kendilerine zulmediyorlardı.

وَقَطَّعْنَاهُمُ/*Biz İsrailoğullarını ayırdık:* Yani çeşitli gruplara böldük.

أَسْبَاطًا/*Soylar:* Bu kelime "سِبْطٌ/sıbt" kelimesinin çoğulu olup Araplardaki kabile gibi İsrailoğullarında soylara verilen isimdir. Mansub olarak okunması "اثْنَتَيْ عَشْرَةَ/***on iki"*** kelimesinden temyiz değil, bilakis bedel olması sebebiyledir. Çünkü Arapçada "on iki" sayısının temyizi sadece müfret (tekil) olarak gelir. Zemahşerî'ye göre ise bu kelime temyizdir. Zira bütün kabileler tekil olan "سِبْط/sıbt" kelimesiyle değil "أَسْبَاط/esbât" kelimesiyle ifade edilir.

فَانْبَجَسَتْ/*Derhal fışkırdı:* Bu kelime "patladı, fışkırdı" anlamına gelen "اِنْفَجَرَ/infecera" kelimesiyle eş anlamlıdır ancak manası ondan daha hafif bir fışkırmayı ifade etmektedir. Kazvînî'ye göre "انْبَجَس/inbecese" fiili "اِنْفَجَرَ/infecera" fiilinin ilk başlangıcını ifade eder.

وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ/***Sonra üzerlerine bulutla gölge yaptık:*** Bu ifadeden 162. âyetin sonuna kadar olan bölüm hakkında Bakara sûresinde açıklamalar yapılmıştı.

Uyarı: Burada ve Bakara sûresinde aynı olaydan bahsederken bazı lafızların farklı şekilde geçmesi sebebiyle farklı görüşler dile getirilmiştir. Örneğin; Bakara sûresinde "انفجرت/***infecerat***" burada "انبجست/***inbeceset***" fiili kullanılmış, Bakara sûresinde "وإذ قلنا ادخلوا/***'Girin' dedik***" şeklinde emir verilirken burada "وَإِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا/***Onlara denildi ki: Yerleşin***" denilmiş ve son olarak bu sûrede "وكلوا/***ve yiyin***" emri "vav" harfi ile geçerken Bakara sûresinde fa harfiyle "فكلوا/***fe-külû***" şeklinde geçmektedir. Zemahşerî bu konuda şöyle demektedir. "Anlamda bir çelişki olmadıkça ibarelerdeki farklılığın bir mahsuru yoktur." Bunu Üstadımız Ebû Cafer b. ez-Zübeyr, *Milâkü't-Te'vîl* adlı eserinde ve *ed-Dürre* eserinin yazarı bazıları güçlü, bazıları zayıf görüşlerle yorumlamışlardır. Bu açıklamalar çok uzun olduğu için burada bunları aktarmamayı tercih ettik.

وَإِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ {١٦١} فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ {١٦٢} وَاسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ كَذَلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ {١٦٣} وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا قَالُوا مَعْذِرَةً إِلَى رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ {١٦٤}

161. Onlara denildi ki: "Şu şehirde (Kudüs'te) yerleşin, ondan (nimetlerinden) dilediğiniz gibi yiyin 'Bağışlanmak istiyoruz' deyin ve kapıdan eğilerek girin ki hatalarınızı bağışlayalım. İyilik yapanlara ileride ihsanımızı daha da artıracağız." 162. Fakat onlardan zalim olanlar, sözü,

kendilerine söylenenden başkasıyla değiştirdiler. Biz de zulmetmelerinden ötürü üzerlerine gökten bir azap gönderdik. 163. Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor. Hani onlar Cumartesi günü hakkında haddi aşıyorlardı. Çünkü Cumartesi tatili yaptıkları gün, balıklar meydana çıkarak akın akın onlara gelirdi, Cumartesi tatili yapmadıkları gün de gelmezlerdi. İşte böylece Biz, yoldan çıkmalarından dolayı onları imtihan ediyorduk. 164. İçlerinden bir topluluk "Allah'ın helâk edeceği yahut şiddetli bir şekilde azap edeceği bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?" dedi. (Öğüt verenler) dediler ki: "Rabbinize mazeret beyan edelim diye, bir de sakınırlar ümidiyle (öğüt veriyoruz)."

وَاسْأَلْهُمْ/***Onlara sor:*** Yani Yahudilere, hatalarını anlamaları ve kınama amacıyla sor.

عَنِ الْقَرْيَةِ/***Şehir halkının durumunu:*** Bu şehrin İliya, Taberiyye ve Medyen olduğuna dair farklı görüşler vardır.

حَاضِرَةَ الْبَحْرِ/***Deniz kıyısında:*** Denizin yakınında veya denize sahili olan.

إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ/***Hani onlar Cumartesi günü hakkında haddi aşıyorlardı:*** Yani Allah'ın Cumartesi günü hakkında koymuş olduğu sınırları çiğniyorlardı. Burada, onların yasak edilmesine rağmen Cumartesi günü avlanmaları kastedilmektedir. "إِذْ/***İz***" edatı "الْقَرْيَةِ/***şehir***" kelimesinden bedeldir. Burada şehrin halkı kastedilmektedir. Bu kelime, bedel-i iştimaldir veya "كَانَتْ/kânet" ya da "حَاضِرَةَ/***hâdirate***" kelimeleri sebebiyle mansubdur.

إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا/***Çünkü Cumartesi tatili yaptıkları gün, balıklar meydana çıkarak akın akın onlara gelirdi:*** Balıklar, Cumartesi günü avlanmaları yasak olduğu için İsrailoğullarını yasağa uyup uymadıkları konusunda denemek amacıyla Cumartesi günü denizden çıkarak onların evlerinin yanına kadar geliyorlar, diğer günler ise gözden kayboluyorlardı. "سَبْتِهِمْ/***Sebtihim***" kelimesi "Cumartesi

gününe saygı göstermek” anlamına gelen “سَبَتَ/sebete” fiilinin masdarıdır. “شُرَّعًا/***Şurrean***” kelimesi “ortaya çıkarak, onlara yaklaşarak” anlamına gelmektedir. Bir kişi yaklaştığı zaman “شرع منا فلان” denilir. “إِذْ تَأْتِيهِمْ/***İz te’tîhim***” ifadesindeki “إِذْ/***iz***” edatı “يَعْدُونَ/***ya‘dûne***” fiilinin mef’ûlü olmasından dolayı mansubdur veya “إِذْ يَعْدُونَ/***iz ya‘dûne***” ifadesinden bedeldir.

وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا/İçlerinden bir topluluk “Allah’ın helâk edeceği yahut şiddetli bir şekilde azap edeceği bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?” dedi: Bu âyette İsrailoğulları üç gruba ayrılmıştır. Bir grup Cumartesi günü avlanmak sûretiyle asi olmuştur. Bir grup, onların bunu yapmalarını engellemeye çalışmış ve onlardan ayrılmıştır. Üçüncü bir grup ise Cumartesi yasağını çiğneyenlere karşı sükût etmiş ve onlardan ayrı durmuştur. Böylelikle bunlar ne onları engellemeye çalışmışlar ne de onlar gibi asi olmuşlardır. Bunlar Cumartesi yasağını çiğneyenleri açıkça uyaranları ve yasağa karşı asi olanları gördükleri zaman engellemeye çalışan gruba şöyle demişlerdir: “Siz, Allah’ın helak veya azap etmek istediği bir topluluğa niçin öğüt veriyorsunuz?” Engellemeye çalışan topluluk “Biz onlara Allah’a karşı bir mazeretimiz olsun ve belki de sakınırlar diye öğüt veriyoruz” şeklinde cevap vermiştir. Allah’ın emrine asi olan grup helak olmuş, onları engellemeye çalışan grup ise kurtulmuştur. Ancak üçüncü grubun asilerin yaptıklarına karşı sükût etmeleri sebebiyle helak oldukları veya onlardan ayrılmaları ve emre karşı gelmemeleri sebebiyle kurtuldukları hakkında ihtilaf edilmiştir.

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ {١٦٥} فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ {١٦٦}

165. Onlar kendilerine yapılan uyarıları unutunca, Biz de kötülükten men edenleri kurtardık, zulmedenleri de yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü şiddetli bir azap ile

yakaladık. 166. Kendilerine yasak edilen şeyler hususunda kibirlenince onlara "Aşağılık maymunlar olun!" dedik.

بِعَذَابٍ بَئِيسٍ/*Şiddetli bir azap ile:* "**بَئِيسٍ/*Beîs*"** kelimesi hemzeli olarak "فَعِيلٌ/feîl" ve hemzesiz olarak "فِيعَلٌ/fîal" vezninde okunmuştur.[448] Her iki şekilde de aynı manaya gelmektedir.

فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ/*Kendilerine yasak edilen şeyler hususunda kibirlenince:* Yani men edildikleri şeyi yapmak sûretiyle emrimize karşı büyüklenenince.

قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ/*Onlara "Aşağılık maymunlar olun!" dedik:* Bu konuyla ilgili açıklamalar Bakara sûresinde geçmişti. Bunun manası şu şekildedir: Cumartesi yasağına uymayanlar öncelikle şiddetli bir azap ile cezalandırılmışlar, bu konuda kibirlenince maymun şekline dönüştürülmüşlerdir. Bir görüşe göre bu âyetteki ***"kibirlenince"*** ifadesi bir önceki âyetteki ***"unutunca"*** ifadesinin tekrarıdır. Bir önceki âyetteki şiddetli azap ise maymun şekline dönüştürülmeleridir.

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ {١٦٧}
وَقَطَّعْنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أُمَمًا مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذَلِكَ وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ {١٦٨}

167. Rabbin, elbette kıyamet gününe kadar onların üzerine en kötü eziyeti yapacak kimseler göndereceğini ilan etti. Şüphesiz Rabbin cezayı çabuk verendir. Ve O, çok bağışlayan, pek esirgeyendir. 168. Onları grup grup yeryüzüne dağıttık. Onlardan iyi kimseler vardır, yine onlardan bundan aşağıda olanları da vardır. (Kötülüklerinden) belki dönerler diye onları iyilik ve kötülüklerle imtihan ettik.

---

448 İki Medineli kıraat imamı ve Zeyd, Dicvânî yoluyla Hişâm'dan naklederek "بِيسٍ" şeklinde okumuşlardır. İbn Âmir ve Dicvânî'den Zeyd dışındaki rivayete göre "بَئِيسٍ" şeklinde okunmuştur. Bk. *en-Neşr*, II, 307.

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ/***Rabbin ilân etti:*** Rabbin şu şekilde takdir ettiğini duyurdu.

لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ/***Onların üzerine göndereceğini:*** Yani onlara musallat edeceğini. İsrailoğullarından cizye alınması ve onların bütün ülkelerde hor görülmeleri bundandır.

وَقَطَّعْنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ/***Onları grup grup yeryüzüne dağıttık:*** Yani onları farklı gruplara ayırdık. Her ülkede onlardan bir grup vardır ancak egemen oldukları bir toprak parçası yoktur.

مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ/***Onlardan iyi kimseler vardır:*** Bunlar Abdullah b. Selâm gibi İslâm dinine girenler veya önceki dönemlerde yaşamış olan içlerindeki sâlih kişilerdir.

بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ/***İyilik ve kötülüklerle:*** Yani nimetler ve cezalar ile.

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَدْنَى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا وَإِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللهِ إِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِ وَالدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ {١٦٩} وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ {١٧٠} وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ {١٧١}

169. Onların ardından da şu değersiz dünya malını alıp "Nasıl olsa bağışlanacağız" diyerek Kitab'a vâris olan bazı kimseler geldi. Onlara ona benzer bir menfaat daha gelse onu da alırlar. Peki, Kitap'ta Allah hakkında gerçekten başka bir şey söylemeyeceklerine dair onlardan söz alınmamış mıydı ve onlar Kitap'takini okumamışlar mıydı? Ahiret yurdu sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ aklınız ermiyor mu? 170. Kitab'a sımsıkı sarılıp namazı dosdoğru kılanlar var ya, işte Biz böyle iyiliğe çalışanların ecrini zayi etmeyiz. 171. Bir

zamanlar dağı İsrailoğullarının üzerine gölge gibi kaldırdık da üstlerine düşecek sandılar. "Size verdiğimi (Kitab'ı) kuvvetle tutun ve içinde olanı hatırlayın ki korunasınız" dedik.

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ/***Onların ardından da bazı kimseler geldi:*** Yani onlardan sonra kötü bir topluluk geldi. "خَلْفٌ/Halfun" şeklinde okunduğunda "kötülemek," "خَلَفٌ/halefun" şeklinde okunduğunda "övmek" anlamı taşımaktadır. Burada Yahudilerden, önceki âyetlerde anlatılanların yerine gelen nesil kastedilmektedir. Bir görüşe göre burada Hristiyanlar kastedilmektedir.

يَأْخُذُونَ عَرَضَ هٰذَا الْأَدْنٰى/***Şu değersiz dünya malını alıp:*** Yani dünyalık mallara tamah edip.

وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا/***"Nasıl olsa bağışlanacağız" diyenler:*** Bu iddia onların kendilerini kandırmalarıdır ve yalan bir sözdür.

وَإِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ/***Onlara ona benzer bir menfaat daha gelse onu da alırlar:*** Bu cümlenin başındaki "vav" harfi "hâl vavı"dır. Yani onlar önceki nesillerin yaptıklarına benzer şeyler yapmalarına rağmen affedilmeyi umarlar.

مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ إِلَّا الْحَقَّ/***Kitap'ta Allah hakkında gerçekten başka bir şey söylemeyeceklerine dair onlardan söz:*** Burada ***"nasıl olsa bağışlanacağız"*** şeklindeki sözlerinin yalan olduğuna işaret edilmektedir. "أَنْ لَا يَقُولُوا/***Söylemeyeceklerine"*** ifadesinin irabı, "مِيثَاقُ الْكِتَابِ/***mîsâku'l-kitâb"*** üzerine atf-ı beyân veya onun tefsir cümlesi ya da "أَنْ/en" harfinin ibret ve tefsir harfi şeklinde olmaktadır.

وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ/***Kitab'a sımsıkı sarılanlar:*** Bu âyet "يُمَسِّكُونَ/yümessikûne" ve "يُمْسِكُونَ/yümsikûne" şeklinde okunmuştur.[449] Her ikisi de aynı manaya gelmektedir. "الَّذِينَ/***Ellezîne"*** kelimesi bir önceki âyette geçen "لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ/***sakınanlar için"*** üzerine atıf veya haberi ***"İşte Biz böyle iyiliğe çalışanların ecrini zayi etmeyiz"*** cümlesi olan bir

449 Ebû Cafer "يُمَسِّكُونَ" şeklinde, diğerleri ise "يُمْسِكُونَ" şeklinde okumuşlardır. Bk. *en-Neşr*, II, 308.

mübtedadır. Burada "الْمُصْلِحِينَ/*iyiliğe çalışanlar*" kelimesi zamir yerine kullanılmıştır çünkü bu kişiler âyetin başında zikredilen ***"Kitab'a sımsıkı sarılanlar"***dır.

وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ/***Bir zamanlar dağı üzerlerine kaldırdık:*** Yani dağı yerinden koparıp İsrailoğullarının üzerine kaldırdık ve onlara "Diğerleri Tevrat'tan yüz çevirdiği zaman siz ona sahip çıkın" dedik.

ظُلَّةٌ/***Gölge*** ve خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ/***Size verdiğimi kuvvetle tutun:*** Bu ifadeler hakkındaki açıklamalar Bakara sûresinde geçmişti.

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ {١٧٢} أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ {١٧٣} وَكَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ {١٧٤}

172. Kıyamet gününde "Biz bundan habersizdik" demeyesiniz diye Rabbin, Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" (Onlar da) "Evet (buna) şahit olduk" dediler. 173. Yahut "Daha önce babalarımız, Allah'a ortak koştu, biz de onlardan sonra gelen bir nesildik. Bâtıl işleyenlerin yüzünden bizi helâk edecek misin?" dememeniz için (böyle yaptık). 174. Belki inkârdan dönerler diye âyetleri böyle ayrıntılı bir şekilde açıklıyoruz.

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ/***Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim?:*** Bu âyet hakkında iki görüş vardır.

Birincisi: Allah, Âdem'i yarattığı zaman onun belinden zürriyetini çıkardı. Onların her biri zerre hâlindeydi. Kendisinin onların Rabbi olduğuna dair söz aldı ve onlar da bunu ikrar ettiler. İşte bu söz ile sorumlu

tutulmuşlardır. Bu manada Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den pek çok yoldan rivayetler gelmiş, ayrıca sahâbeden bir topluluk ve diğer kişiler de bu görüşü dile getirmişlerdir.[450]

İkincisi: Bu olay misal verme amacıyla anlatılmıştır. Buna göre Âdem'in belinden zürriyetin alınması onların dünyada yaratılmalarını ifade etmektedir. Onların kendilerine şahit kılınmalarına gelince; bunun manası şudur: Allah, Âdemoğullarına kendi rabliğinin delillerini sunmuş, onların akılları da buna şahit olmuş ve böylece sanki Allah onları kendilerine şahit kılmıştır. Sonra da onlara: ***"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"*** demiş, onlar da lisan-ı hâlleriyle "Evet, sen bizim Rabbimizsin" demişlerdir.

Bu görüşlerden birincisi bu konudaki rivayetlerin tevatüren gelmesi sebebiyle doğrudur ancak âyetin lafızları zahir anlamlarıyla bu görüşe uymamaktadır. Bu sebeple diğer görüşü savunanlar birinci görüşü terk etmişlerdir. Rivayetler ile âyetin lafzı ancak te'vil edilmek sûretiyle mutabık olabilmektedir. Zira rivayetlerde zürriyetin Âdem'in belinden alındığı söylenmesine rağmen âyetin lafzı zürriyetin Âdemoğullarından alındığını göstermektedir. Tıpkı "وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلٰئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ/***And olsun sizi yarattık sonra size***

450 Bu, sahih bir hadistir. Bu hadis iki hüküm içermektedir.

1. Âdem'in zürriyetinin onun belinden çıkarılması.

2. Allah'ın onların Rabbi olduklarına orada şahit tutulmaları.

Birincisi: İbn Abbâs, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle rivayet etmiştir: ***"Allah Teâlâ Arafat'ta Âdem'in sırtından söz almış, yaratmış olduğu zürriyetini Âdem'in belinden çıkarmış ve onları tohumlar gibi önüne sermiştir. Sonra onlara hitap ederek şöyle demiştir: 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da) 'Evet (buna) şahit olduk' dediler. Kıyamet gününde, 'Biz bundan habersizdik' yahut 'Daha önce babalarımız Allah'a ortak koştu, biz de onlardan sonra gelen bir nesildik, bâtıl işleyenlerin yüzünden bizi helâk edecek misin?' dememeniz için (böyle yaptık).'"*** Bk. Hâkim bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Bk. *el-Müstedrek*, I, 27; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 22; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 272.

İkincisi: Hâkim ikinci hükmün isnadının da sahih olduğunu ancak Buhârî ve Müslim'in bunu eserlerine almadığını söylemiştir. Zehebî de bu konuda ona muvafakat etmiştir. Heysemî bu hadisi Ahmed b. Hanbel'in sika ravilerden oluşan bir isnadla rivayet ettiğini belirtmiştir. Bk. *Mecmau'z-Zevâid*, VII, 25. Ahmed Şâkir ve Elbânî de hadisin isnadının sahih olduğunu söylemişlerdir. Bk. *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha*, IV, 184.

şekil verdik sonra da meleklere, 'Âdem'e secde edin!' diye emrettik"[451] âyetinin "Biz, atanız Âdem'i kendi sûretinde yarattık" şeklinde te'vil edildiği gibi, burada da âyetin lafzı ile rivayetlerin arasını telif etmek için âyette Âdemoğulları zikredilmekle birlikte Âdem'in kastedilmiş olduğu şeklinde yorum yapılmaktadır. Zemahşerî'ye göre, bu âyette Âdemoğulları ifadesiyle Yahudilerin ataları, zürriyet ile de Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde yaşayan Yahudiler kastedilmektedir. Ancak doğru olan görüş, bizim de zikrettiğimiz üzere bütün Âdemoğullarının kastedilmiş olmasıdır.

قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا/***"Evet, şahit olduk" dediler:*** Âdemoğulları "Evet" demek sûretiyle Allah'ın rableri olduğunu ikrar etmiş oldular. Bu sözün takdiri "Sen bizim Rabbimizsin" şeklindedir. Burada takrirden (onaylama ifadesi) sonra kullanılan "بَلَى/tabii ki" lafzı "نَعَمْ/evet" kelimesinin aksine ispat (olumlu onaylama) ifade eder. Zira "نَعَمْ/evet" lafzı istifhamdan sonra gelirse zorunluluk, takrirden sonra gelirse nefy (olumsuzluk) ifade eder. Bunun için İbn Abbâs şöyle demiştir: "Eğer onlar 'نَعَمْ/evet' demiş olsalardı kâfir olurlardı."[452]

Âdemoğullarının ***"şahit olduk"*** sözlerine gelince; bunun manası "Biz senin rabliğine şahit olduk" şeklindedir. Bu da Allah'ın rabliğinin temellendirilmesi ve insanların da buna Allah'ın huzurunda şahitlik etmeleridir. Bir görüşe göre ise ***"şahit olduk"*** ifadesi Allah'ın ve meleklerin sözüdür. Buna göre anlamı "Biz, Âdemoğullarının Allah'ın rabliğini itiraf etmelerine şahit olduk" şeklinde olur.

أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ/***Kıyamet gününde... demeyesiniz diye:*** Bu ifade cümlede mef'ûlün li-eclih konumundadır. Yani "Biz bunu şöyle demenizi istemediğimiz için yaptık" anlamındadır. Bu, Âdemoğullarının değil Allah'ın sözüdür. Bu âyet Âdemoğullarına hitap siğasıyla "تَقُولُوا/tekûlû" ve onların gıyabında bahsetme sigasıyla "يَقُولُوا/yekûlû" şeklinde okunmuştur.[453]

---

451 A'râf 7/11.

452 Bu görüşü dile getirenlerden bazıları şunlardır: İbn Abbâs, İbn Amr ve Übey b. Ka'b. Bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 238; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, V, 1613.

453 Ebû Amr "يَقُولُوا", diğerleri ise "تَقُولُوا" şeklinde okumuşlardır. Bk. *en-Neşr*, II, 308.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ {١٧٥} وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ {١٧٦}

175. Onlara, kendisine âyetlerimizden verdiğimiz fakat onlardan sıyrılıp çıkan, o yüzden de şeytanın takibine uğrayan ve sonunda azgınlardan olan kimsenin haberini oku. 176. Dileseydik elbette onu bu âyetler sayesinde yükseltirdik. Fakat o, dünyaya saplandı ve hevesinin peşine düştü. Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer: Üstüne varsan da dilini çıkarıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte âyetlerimizi yalanlayan kavmin durumu böyledir. Kıssayı anlat; belki düşünürler.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ/***Onlara, kendisine âyetlerimizden verdiğimiz fakat onlardan sıyrılıp çıkan kimsenin haberini oku:*** İbn Mes'ûd'a göre bu kişi, İsrailoğullarından Musa'nın Medyen kralına onu Allah'a davet etmesi için gönderdiği bir elçidir. Ancak Medyen kralı o elçiye Musa'nın dinini terk edip kendi dinine tâbi olması için çok miktarda mal vermeyi teklif etmiş ve o elçi de bunu yaparak insanların sapmalarına sebep olmuştur.[454] İbn Abbâs ise bu kişi hakkında şöyle demiştir: "Bu, Ken'ânîlerden Bel'am b. Bâûrâ adında bir kişidir. Bunun yanında Allah'ın ism-i a'zamı vardı. Musa *aleyhisselâm* zorbalık yapan bu Ken'ânîlerle savaşmak istediği zaman onlar Bel'am'dan Allah'ın ismi a'zamı ile Musa *aleyhisselâm* ve ordusuna beddua etmesini istediler ancak o bunu yapmak istemedi. Ancak Ken'ânîlerin ısrar etmesi sonucu Musa *aleyhisselâm*'ın şehre girmemesi için dua etti ve Musa da ona beddua etti."[455] Bu görüşe göre, o kişiye verilen âyetler Allah'ın ismi a'zamıdır. İbn Mes'ûd'un görüşüne göre ise bunlar Musa *aleyhisselâm*'ın şeriatından bildiği şeylerdir. Bir görüşe göre,

---

454 Bu rivayet israiliyyattandır. Bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 253.

455 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, no: 15417; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, V, 1616.

onun yanında İbrahim *aleyhisselâm*'ın sahîfelerinden bulunmaktaydı. Abdullah b. Amr b. el-Âs'a göre bu kişi, Ümeyye b. Ebi's-Salt'tır. Ona ilim ve hikmet verilmişti. Bedir savaşından önce Müslüman olmayı düşünmüş ancak daha sonra bu fikrinden vazgeçerek kâfir olarak ölmüştür. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onun hakkında şöyle demiştir: ***"Ümeyye b. Ebi's-Salt neredeyse Müslüman olacaktı."***[456] Bu görüşe göre âyeti şöyle anlarız: Onun yanında bir ilim yoktu ve onun sıyrılıp çıkması elbisenin ve derinin sıyrılması gibi âyetten uzaklaşması ve ayrılması anlamına gelmektedir.

وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا/*Dileseydik elbette onu bu âyetler sayesinde yükseltirdik:* Yani onun derecesini yanında bulunan âyetler vesilesiyle yükseltirdik.

وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ/*Fakat o, dünyaya saplandı:* Bu ifade onun Allah katındaki derecesinin düşmesinden sonra yaptığı şeyi belirtmektedir.

فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ/*Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer:* O, cimrilik ve bozgunculukta son derece ileri gitmesi yönüyle köpeğe benzemektedir.

إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ/*Üstüne varsan da dilini çıkarıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur:* Burada geçen "لَهْث/lehs" kelimesi, "hızlı şekilde, ağzı titreterek ve dili dışarı çıkarmak sûretiyle solumak" anlamına gelmektedir. Bu hayvanlar sıcak ve yorgunluk durumunda genelde bu şekilde rahatlarlar. Bu da köpeğin devamlı yaptığı bir davranıştır.

إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ/*Üstüne varsan da:* Onu kovalamak ve benzeri şekilde sıkıntıya sokacak, rahatsız edecek bir şey yaparsan.

أَوْ تَتْرُكْهُ/*Bıraksan da:* Onu üstüne gitmeden kendi hâline bıraksan da o her hâlükârda dilini çıkarıp solur. Âyette bahsedilen kişinin köpeğe

---

456 Ebû Hureyre'nin Ebû Seleme'den rivayet ettiğine göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Şairin söylediği 'Allah'ın dışındaki her şey batıldır' ifadesi sözlerin en doğrusudur. Bunu söyleyen Ümeyye b. Ebi's-Salt neredeyse Müslüman olacaktı."*** Bk. Buhârî, no: 3841; Müslim, no: 2256; Tirmizî, no: 2849.

benzetilme yönü şöyledir: O kişiye öğüt versen de sapkınlıktan vazgeçmez, öğüt vermesen de yine sapkınlıktadır. Onun her durumda sapkınlık üzere olması tıpkı köpeğin her durumda dilini çıkarıp soluması gibidir. Bir görüşe göre bu adam dilini göğsünün üzerine sarkıtır ve bu hâliyle tıpkı bir köpeğe benzer. Bu yoruma göre dilini çıkarıp soluması hakiki manada kullanılmıştır.

ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا/*İşte âyetlerimizi yalanlayan kavmin durumu böyledir:* Yani Allah'ın âyetlerini yalanlayanların durumu tıpkı dilini çıkarıp soluyan köpeğin veya ona benzeyen adamın durumu gibidir. Çünkü onlar uyarılsalar da doğru yola girmezler, kendi hâllerine bırakılsalar da doğru yola girmezler. Onların adama benzemeleri tıpkı âyetlerin verildiği kişiye faydası olmadığı gibi onların da âyetleri ve mucizeleri görmelerine rağmen bunların onlara bir faydasının olmaması yönüyledir.

سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَأَنْفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ {١٧٧}
مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضْلِلْ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ
{١٧٨} وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا
يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا
أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ {١٧٩}

177. Âyetlerimizi yalanlayan ve ancak kendilerine zulmetmiş olan kavmin durumu ne kötüdür! 178. Allah kimi hidayete erdirirse, doğru yolu bulan odur. Kimi de şaşırtırsa, işte asıl ziyana uğrayanlar onlardır. 179. And olsun, Biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır.

وَأَنْفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ/**Ancak kendilerine zulmetmiş olan:** Burada mef'ûlün öne alınması "ihtisas" ve "hasr" ifade etmek içindir.

كَثِيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ/**Cinler ve insanlardan birçoğunu:** Bunlar Allah'ın zaten inkârcı olmaları sebebiyle cehenneme gireceklerini bildiği kişilerdir. Burada ***"Bunlar cennet içindir, bu hükmü değiştirmem ve bunlar da cehennem içindir, bu hükmü değiştirmem."***[457] şeklindeki hadisi kudside belirtildiği üzere Allah'ın onları cehennem için yarattığı haber verilmektedir.

لَا يُبْصِرُونَ بِهَا/**Onlarla görmezler:** Burada kastedilen işitmediklerini ve görmediklerini ifade etmek değil, bilakis onların din konusunda kendilerine faydalı olacak şeyleri işitmedikleri ve görmediklerini belirtmektir.

وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ
فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ {١٨٠}

180. En güzel isimler Allah'ındır. O hâlde O'na o güzel isimlerle seslenin. O'nun isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın. Onlar yapmakta olduklarının cezasına çarptırılacaklardır.

وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى/**En güzel isimler Allah'ındır:** Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Kim onları sayarsa cennete girer."***[458] Bu âyetin nüzûl sebebi olarak şu olay nakledilmektedir: Ebû Cehil bir keresinde Allah adını, başka bir defasında da Rahmân adını okuyan ve söyleyen sahâbîleri görünce "Muhammed tek bir ilâh olduğunu iddia ediyordu. İşte o pek çok ilâha ibadet ediyor" demiş ve bunun üzerine bu isimlerin aslında

---

457 Ebû Musa, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: ***"Allah Teâlâ Âdem'i yarattığı zaman onu yarattığı malzemeden iki avuç aldı. Bir kısmı sağ elinde, bir kısmı ise diğer elindeydi. Sağ elindeki için şöyle dedi: 'Bunlar cennet içindir, bu hükmü değiştirmem.' Diğer elindekiler için ise şöyle dedi: 'Bunlar cehennem içindir, bu hükmü değiştirmem.' Sonra onları Âdem'in beline geri koydu ve onlar şimdiye kadar belirlendikleri üzere gelmektedirler."*** Bk. *Müsnedü'l-Bezzâr*, no: 3032; Ebû Davud, no: 3525. Elbânî'ye göre bu hadis zayıftır.

458 Buhârî, no: 2736; Müslim, no: 2677; Tirmizî, no: 3506.

tek bir varlığın ismi olduğunu belirten bu âyet nâzil olmuştur. "الْحُسْنَى/*Hüsnâ*" kelimesi masdardır ve "الْأَسْمَاءُ/*el-esmâ*" kelimesinin sıfatıdır veya "أَحْسَنَ/ahsen" kelimesinin müennesidir. Allah'ın isimlerinin güzel olması O'nu övme, yüceltme ve hamd sıfatları olmaları sebebiyledir.

فَادْعُوهُ بِهَا/***O hâlde O'na o güzel isimlerle seslenin:*** Yani O'nu bu isimlerle isimlendirin. Bu âyet bu isimlerin Allah'a izafe edilebileceğini göstermektedir. Bu isimlerden Kur'ân'da ve hadislerde geçenlere gelince; icma ile bunların Allah'a izafe edilmesi caizdir. Kur'ân ve hadislerde geçmemekle birlikte Allah'ı medhetme anlamı olan ve O'nun hakkında şüphe içermeyen isimlere gelince; Ebû Bekir b. et-Tayyib bunları Allah'a izafe etmenin caiz olduğunu söylerken, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî ve diğerleri bunu yasaklamışlar ve Allah'a sadece Kur'ân ve hadislerde zikredilen isimlerin izafe edilebileceği görüşünü savunmuşlardır. Tirmizî'nin kitabında Allah'ın doksan dokuz ismi zikredilmektedir.[459] Hadis âlimleri bu isimlerin bizzat Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den merfu olarak mı yoksa Ebû Hureyre'den mevkuf olarak mı nakledildikleri konusunda ihtilaf etmişlerdir. Ancak Buhârî'de bunların hangi isimler oldukları belirtilmeden sadece sayılarının doksan dokuz olduğu bildirilmektedir.

وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ/***O'nun isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın:*** Bir görüşe göre bu âyetin manası "Onları kendi hâllerine bırakın, onlarla tartışmayın ve onlara sataşmayın" şeklindedir. Bu yoruma göre âyet kıtal âyetleriyle neshedilmiş olur. Başka bir görüşe göre ise bu âyette ***"Beni tek olarak yarattığım kişi ile baş başa bırak"*** ve ***"yalanlayanları bana bırak"*** âyetlerinde olduğu gibi uyarı ve tehdit kastedilmektedir. Bu yorum âyetin devamı da göz önüne alındığında daha doğru görünmektedir.

Onların Allah'ın isimlerin hakkında eğri yola gitmelerinden kasıt, yukarıda da zikrettiğimiz üzere Ebû Cehil'in sözleridir. Zira bu âyet de bu olay üzerine nâzil olmuştur. Başka bir görüşe göre ise Allah'ın kendisine layık olmayan isimlerle isimlendirilmesidir. Bir diğer görüşe göre putlara, Allah lafzından el-Lât ve el-Azîz isminden el-Uzzâ gibi Allah'ın isimlerinden türetilmiş isimler verilmesidir.

---

459 Tirmizî, no: 3507. Bu hadis zayıftır.

وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ {١٨١} وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ {١٨٢} وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ {١٨٣} أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ {١٨٤} أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ {١٨٥} مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ {١٨٦}

181. Yarattıklarımızdan, daima hakka ileten ve adaleti hak ile yerine getiren bir topluluk bulunur. 182. Âyetlerimizi yalanlayanları hiç bilmeyecekleri yerden yavaş yavaş helâke götüreceğiz. 183. Onlara mühlet veririm; Benim tuzağım çetindir. 184. Düşünmediler mi ki, arkadaşlarında delilik yoktur? O, ancak apaçık bir uyarıcıdır. 185. Göklerin ve yerin hükümranlığına, Allah'ın yarattığı her şeye ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakmadılar mı? O hâlde ondan sonra hangi söze inanacaklar? 186. Allah kimi şaşırtırsa, artık onun için yol gösteren yoktur. Ve onları azgınlıkları içinde şaşkın olarak bırakır.

وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةٌ*/Yarattıklarımızdan, bir topluluk bulunur:* Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den ***"Bu âyet sizden bahsetmektedir, bunun bir benzeri de Musa aleyhisselâm'ın kavmi için geçmiştir"***[460] şeklinde bir hadis rivayet edilmiştir.

سَنَسْتَدْرِجُهُمْ*/Yavaş yavaş helâke götüreceğiz:* Bu ifade "الدرجة/ed-derace"nin istif'âl babındaki şekli "الاستدراج/el-istidrâc" kelimesinden türemiştir. Yani biz onları hiç farkında olmadan adım adım helake doğru sürükleyeceğiz.

وَأُمْلِي*/Onlara mühlet veririm:* Yani onları cezalandırmaya karar vermemle birlikte kendilerine süre tanırım.

---

460 Bu hadis zayıftır. İbn Merdûye tahric etmiştir. Bk. Zeylaî, *Tahrîcu Ehâdîsi'l-Keşşâf*, I, 477.

إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ/***Benim tuzağım çetindir:*** Allah burada yaptığı işi “tuzak” olarak tanımlamıştır. Çünkü onlara mühlet vermesi ilk bakışta bir ihsan gibi görünse de aslında bir kayıp olması açısından tuzağa benzemektedir.

أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ/***Düşünmediler mi ki, arkadaşlarında delilik yoktur?:*** Yani arkadaşları olan Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’de. Bu âyet ile müşriklerin Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’e delilik isnad etmeleri yalanlanmaktadır. Bu cümledeki “مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ/***arkadaşlarında delilik yoktur”*** ifadesinin “أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا/***düşünmediler mi”*** sözünün mamulu olması ve birbiriyle bağlantılı olması muhtemeldir. Buna göre anlam şöyle olur: “Düşünmediler mi ki, kendileri de arkadaşlarında delilik olmadığını biliyorlardı.” Veya başka bir ihtimale göre cümle“أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا/***düşünmediler mi”*** sözüyle bitmekte ve daha sonra “مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ/***arkadaşlarında delilik yoktur”*** ifadesiyle yeni bir cümle başlamaktadır. Birinci görüş daha güzeldir.

أَوَلَمْ يَنْظُرُوا/***Bakmadılar mı?:*** Yani ibret nazarıyla bakmadılar mı?

وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ/***Allah’ın yarattığı:*** Bu ifade “مَلَكُوتِ/***melekût”*** kelimesi üzerine atfedilmiştir.

مِنْ شَيْءٍ/***Her şeye:*** Yani bütün mahlukâta. Zira bütün yaratılmışlar yaratıcılarının vahdaniyetinin delilidir.

وَأَنْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ/***Ecellerinin yaklaşmış olabileceğine:*** Bu cümlenin başındaki “أَنْ/en” edatının aslı “أَنَّ/enne”dir ve “مَلَكُوتِ/***melekût”*** kelimesi üzerine atfedilmiştir. İkinci “أَنْ/en” edatı masdariyedir ve “عَسَى/asâ” fiili sebebiyle merfudur. “أَجَلُهُمْ/***Ecelleri”*** kelimesi “ölümleri” anlamındadır. Buna göre cümlenin manası “Onların ölümlerinin yakınlaşmış olması muhtemeldir. Bu sebeple ecelleri gelmeden önce kendilerinin Allah katında samimi kul olmalarını sağlayacak konulara bakıp ibret almada acele etmeleri gerekir” şeklinde olur.

فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ/***O hâlde ondan sonra hangi söze:*** Burada “ondan sonra” sözüyle Kur’ân kastedilmektedir.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ {١٨٧}

187. Sana kıyameti, ne zaman gelip çatacağını soruyorlar. De ki: "Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır. Onun vaktini O'ndan başkası açıklayamaz. O, göklere de yere de ağır gelmiştir. O size ansızın gelecektir." Sanki sen onu gizliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: "Onun bilgisi ancak Allah'ın katındadır; ama insanların çoğu bilmezler."

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ/***Sana kıyameti soruyorlar:*** Bunu soranlar Yahudiler veya Kureyşlilerdir. Kıyametin "sâat" kelimesiyle ifade edilme sebebi, ***"Kıyametin kopması, bir göz kırpması gibi veya daha az bir zamandır"***[461] âyetinde de belirtildiği üzere hesabın çabuk görülmesidir.

أَيَّانَ مُرْسَاهَا/***Ne zaman gelip çatacağını:*** Buradaki "أَيَّانَ/***eyyâne"*** kelimesi "ne zaman?," "مُرْسَاهَا/***mürsâhâ"*** kelimesi ise "vuku bulması, gerçekleşmesi" anlamındadır. "مُرْسَا/Mürsâ" kelimesi "subût" anlamına gelen "الإرساء/el-irsâ" masdarından türemiştir.

قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي/***De ki: Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır:*** Yani Allah kıyametin gerçekleşme zamanının bilgisini kendisine saklamıştır ve hiç kimse bu bilgiye ulaşamaz.

لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ/***Onun vaktini O'ndan başkası ortaya çıkaramaz:*** Burada geçen "يُجَلِّيهَا/***yücellîhâ"*** kelimesi "ortaya çıkarır" anlamına gelmektedir ve gizli olma anlamına gelen "الخفاء/el-hafâ" kelimesinin zıt anlamlısı olan "الجلاء/el-celâ" kökünden türemiştir. "لِوَقْتِهَا/***Onun vaktini"*** kelimesinin başındaki "lam" harfi zarfiyet ifade etmektedir. Buna göre âyetin anlamı şu şekilde olmaktadır: "Kıyatmetin gerçekleşme vakti geldiği zaman onu ancak Allah ortaya çıkarır."

---

461 Nahl 16/77.

ثَقُلَتْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ/O, göklere de yere de ağır gelmiştir: Bu cümlenin anlamı hakkında üç farklı görüş bulunmaktadır:

Birincisi: Kıyamet, gökler ve yer ehli nazarındaki büyüklüğü ve ondan korkmaları sebebiyle onlara ağır gelmiştir.

İkincisi: Kıyamet koparken göğün yarılması ve yeryüzünün altüst olması sebebiyle bizzat göklerin ve yerin kendisine ağır gelmiştir.

Üçüncüsü: ***"Ağır geldi"*** kelimesi "kıyametin bilgisi ağır geldi" yani "onlara gizli oldu" anlamına gelmektedir.

يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا/Sanki sen onu gizliyormuşsun gibi sana soruyorlar: Âyetin manası "Sanki sen kıyametin vaktini biliyormuş ve gizliyormuşsun gibi sana soruyorlar" şeklindedir. Bir görüşe göre âyet "Sanki sen kıyametin yaklaşmasını onlardan gizliyormuşsun gibi sana soruyorlar" manasına gelmektedir. Bu iki görüşe göre "عَنْهَا/***onu"*** kelimesi "يَسْأَلُونَكَ/***sana soruyorlar"*** fiili ile bağlantılıdır. Bir görüşe göre ise "Sanki sen kıyamet hakkında soru sormayı gizlemişsin gibi sana soruyorlar" anlamındadır.

قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَلَوْ
كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ
إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ {١٨٨}

188. De ki: "Ben, Allah'ın dilediğinden başka kendime herhangi bir fayda veya zarar verecek güce sahip değilim. Eğer ben gaybı bilseydim elbette daha çok hayır yapmak isterdim ve bana hiçbir kötülük dokunmazdı. Ben sadece inanan bir kavim için bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim."

وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ/Eğer ben gaybı bilseydim elbette daha çok hayır yapmak isterdim: Bu âyet Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in gaybın bilgisine sahip olmadığını göstermektedir.

وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ/***Ve bana hiçbir kötülük dokunmazdı:*** Bu ifade ***"elbette daha çok hayır yapmak isterdim"*** ifadesi üzerine atfedilmiştir. Yani eğer gaybı bilseydim mutlaka daha fazla hayır yapmak ister ve kötülükten de korunurdum. Ancak ben gaybı bilmiyorum, bu yüzden gücümün yettiği ölçüde hayır işleyip şerden kaçınıyorum. Bir görüşe göre ***"Ve bana hiçbir kötülük dokunmazdı"*** ifadesi yeni bir cümle başlangıcıdır. Buradaki "السُّوءُ/***kötülük"*** ile "delilik" kastedilmiştir ve bu tümcenin önceki bölümle bağlantılı olarak anlaşılması daha güzeldir.

لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ/***İnanan bir kavim için:*** Bu ifadenin kendisinden önce geçen "نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ/***uyarıcı ve müjdeleyici"*** vasıflarının her ikisiyle bağlantılı olması caizdir. Yani ben, mü'minleri müjdeliyor ve uyarıyorum. Burada müjdelemek ve uyarmak mü'minlere has kılınmıştır. Çünkü bu iki fiilden sadece onlar faydalanırlar. ***"İnanan bir kavim için"*** ifadesinin sadece ***"müjdeleyiciyim"*** vasfıyla ilişkilendirilmesi de caizdir. Buna göre ***"uyarıcıyım"*** kelimesinin ilişkilendirildiği kelime mahzûftur. Yani "kâfirler için uyarcıyım" takdirindedir. Birinci görüş daha güzeldir.

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا
فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَوَا اللَّهَ رَبَّهُمَا
لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ {١٨٩} فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا
جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ {١٩٠}

189. Sizi bir tek candan yaratan, ondan da yanında huzur bulsun diye eşini yaratan O'dur. Eşini örtünce eşi hafif bir yük yüklendi. Onu bir müddet taşıdı. Hamileliği ağırlaşınca, Rableri Allah'a "And olsun bize sâlih bir çocuk verirsen muhakkak şükredenlerden olacağız" diye dua ettiler. 190. Fakat onlara kusursuz bir çocuk verince, kendilerine verdiği bu çocuk hakkında Allah'a ortak koştular. Allah ise onların ortak koştuğu şeyden yücedir.

مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ/***Bir tek candan:*** Yani Âdem'den.

زَوْجَهَا/***Eşini:*** Yani Havva'yı.

لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا/***Yanında huzur bulsun diye:*** Ona meyletsin ve duygusal olarak bağlansın diye.

تَغَشَّاهَا/***Eşini örtünce:*** Bu ifade cinsel ilişkiden kinayedir.

حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا/***Hafif bir yük yüklendi:*** Yani hamile kadınların çektikleri sıkıntı ve eziyetleri o hafif şekilde atlattı. Bir görüşe göre buradaki "hafif yük"ten kasıt vajinadaki spermdir.

فَمَرَّتْ بِهِ/***Onu bir müddet taşıdı:*** Bir görüşe göre bunun manası şöyledir: Çocuğun doğum vaktine kadar onu taşımaya devam etti. Başka bir görüşe göre ise "kalktı ve oturdu" anlamındadır.

فَلَمَّا أَثْقَلَتْ/***Hamileliği ağırlaşınca:*** Yani karnında taşıdığı bebek ağırlaşınca ve onu da ağırlaştırınca.

لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا/***And olsun bize sâlih bir çocuk verirsen:*** Yani bize iyi huylu ve bedenen sağlıklı bir çocuk.

فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا/***Fakat onlara kusursuz bir çocuk verince, kendilerine verdiği şey hakkında ona ortak koştular:*** Yani onlara istedikleri gibi iyi huylu bir evlat verince o ikisi çocuklarını Allah'a şirk koştular. Bu yorum muzafın (tamlayan) hazfedildiği ve muzafun ileyhin (tamlanan) onun yerine geçirildiği takdirdedir.

فِيمَا آتَاهُمَا/***Kendilerine verdiği şey hakkında:*** Yani o ikisinin çocuklarına ve zürriyetlerine verdiği şey hakkında.

Bu âyet hakkındaki başka bir görüş ise şöyledir: Havva hamile kaldığı zaman İblis ona gelip şöyle dedi "Eğer bana itaat eder ve karnındaki çocuğa Abdülhâris adını koyarsan o çocuğu sana hayırlı bir evlat yapacağım. Ama bana isyan edersen onu öldüreceğim." İblis'in isimlerinden birisi de "Hâris"tir. Havva bu olayı Âdem'e anlatınca Âdem ona "O İblis bizi cennetten çıkaran düşmanımızdır" diyerek onun dediğini yapmamaları gerektiğini söyledi. Havva çocuğunu doğurunca çocuk öldü.

Sonra Havva bir kez daha hamile kaldı. İblis tekrar onun yanına gelerek daha önce söylemiş olduğu şeyleri söyledi. Havva yine onu dinlemedi ve doğurduğu çocuk öldü. Sonra Havva üçüncü kez hamile kalınca çocuğun yaşamasını istedikleri için ona Abdülhâris adını koydular. Buna göre âyette ***"kendilerine verdiği bu çocuk hakkında Allah'a ortak koştular"*** ifadesiyle Allah'tan başkasına ibadet etme ve benzeri diğer hususlarda değil sadece çocuğa isim verme konusunda Allah'a şirk koştukları kastedilmektedir.

Ancak üç yönden birinci görüş doğrudur.

Birincisi: Bu görüş Âdem ve eşini büyük veya küçük her türlü şirkten uzak tutmaktadır. Bu da bütün peygamberlerin bir özelliğidir.

İkincisi: Bu ifade sonraki zamanlarda Allah'a şirk koşan Âdem'in evlatları ve zürriyetinden bedeldir. Nitekim âyetin sonundaki ***"Allah ise onların ortak koştuğu şeyden yücedir"*** ifadesinde çoğul zamir kullanılması da bunu göstermektedir.

Üçüncüsü: Âdem ve Havva'nın çocuklarına Abdülhâris adını verdiklerinden bahseden kıssa isnad yönünden zayıftır. İlk görüş de bu kıssada bulunmamaktadır.

Bir görüşe göre bir önceki âyette geçen ***"bir tek candan"*** ifadesiyle Kusay b. Kilâb ve eşi kastedilmektedir. ***"Kendilerine verdiği bu çocuk hakkında Allah'a ortak koştular"*** ifadesiyle onların çocuklarına Abdüluzzâ, Abdüddâr ve Abdümenâf isimlerini vermeleri kastedilmektedir. Ancak bu görüş iki sebepten dolayı doğru olamaz:

Birincisi: Bu görüşe göre, bu âyette sadece Kureyş'ten Kusay'ın zürriyyetine hitap edilmektedir. Ancak âyetin zahirine göre bütün Âdemoğullarına hitap edildiği görülür.

İkincisi: Âyette geçen ***"ondan da eşini yarattı"*** ifadesi Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılmış olması sebebiyle Havva hakkında geçerli olur. Kusay'ın eşinin böyle bir durumu olmadığı için âyette ondan bahsedilmiş olması düşünülemez.

أَيُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ {١٩١} وَلَا يَسْتَطِيعُونَ
لَهُمْ نَصْرًا وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ {١٩٢} وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى
لَا يَتَّبِعُوكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ {١٩٣}

191. Kendileri yaratıldığı hâlde hiçbir şeyi yaratmamış varlıkları ortak mı koşuyorlar? 192. Hâlbuki onlar ne onlara bir yardım edebilirler ne de onların kendilerine bir yardımları olur. 193. Onları doğru yola çağırırsanız size uymazlar; onları çağırsanız da sukût etseniz de sizin için birdir.

أَيُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ/***Kendileri yaratıldığı hâlde hiçbir şeyi yaratmamış varlıkları ortak mı koşuyorlar?:*** Bu âyet, Âdemoğullarından müşriklerin yanlışlığını ortaya koymaktadır. ***"Hiçbir şeyi yaratmamış varlıkları."*** Burada müşriklerin Allah'tan başka ibadet ettikleri putlar ve diğer şeyler kastedilmektedir. Buna göre âyetin manası "Onların kendileri yaratılmış olup onlar yaratıcı değillerdir ancak Allah yaratıcı olup yaratılmış değildir ve tek ilâh O'dur" şeklinde olur.

وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ/***Hâlbuki onlar ne onlara bir yardım edebilirler ne de onların kendilerine bir yardımları olur:*** Âyetin manası "Putlar kendilerine ibadet edenlere yardım etmezler ve kendilerine de yardım etmezler. Zira onlar son derece aciz ve zelil varlıklardır. Öyleyse nasıl ilâh olabilirler!" şeklindedir.

وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَتَّبِعُوكُمْ/***Onları doğru yola çağırırsanız size uymazlar:*** Âyetin manası şöyledir: Putlar, doğru yola ulaştırmaları için veya kendileri doğru yola girmeleri için davet edildiklerinde bu çağrıya cevap veremezler. Çünkü onlar cansız varlıklardır.

سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ/***Onları çağırsanız da sukût etseniz de sizin için birdir:*** Bu cümle kendisinden önceki cümleyi tekit edip açıklamaktadır. Eğer "burada önce fiil cümlesi kullanıldığı hâlde niçin daha sonra 'أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ/***veya sükût etseniz'*** ifadesinde isim cümlesi kullanılmıştır?" şeklinde bir soru sorulacak olursa bunun cevabı şu

şekildedir: Putları hidayete davet etmek süreklilik arz eden bir iştir, isim cümlesi de zamandan soyut olarak süreklilik ifade ettiği için burada kullanılmıştır.

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ {١٩٤} أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا قُلِ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُونِ فَلَا تُنْظِرُونِ {١٩٥} إِنَّ وَلِيِّيَ اللَّهُ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ {١٩٦} وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ {١٩٧} وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَسْمَعُوا وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ {١٩٨}

194. Allah'ı bırakıp da taptıklarınız sizler gibi kullardır. Eğer doğruyu söylüyor iseniz, onları çağırın da size cevap versinler! 195. Onların yürüyecekleri ayakları mı var, yoksa tutacakları elleri mi var veya görecekleri gözleri mi var yahut işitecekleri kulakları mı var? De ki: "Ortaklarınızı çağırın sonra bana tuzağı kurun ve bana göz bile açtırmayın! 196. Şüphesiz ki, benim velim Kitab'ı indiren Allah'tır. Ve O bütün salih kullarını görüp gözetir. 197. O'nun dışında taptıklarınızın ne size yardıma güçleri yeter ne de kendilerine yardım edebilirler. 198. Onları doğru yola çağırmış olsanız işitmezler." Ve onları sana bakıyorlarken görürsün, oysa onlar görmezler.

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ/***Allah'ı bırakıp da taptıklarınız sizler gibi kullardır:*** Burada ilâhlarının da kullar oldukları vurgulanmak sûretiyle müşriklerin yanlışlığı belirtilmektedir. Öyleyse Rabbi ile birlikte O'nun kuluna nasıl ibadet edilir?

فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا/***Onları çağırın da size cevap versinler!:*** Bu, o putların acziyetini ortaya koyma amaçlı bir emirdir.

أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا/***Onların yürüyecekleri ayakları mı var?:*** Bu cümle ve devamındaki bölümün anlamı şu şekildedir: Putlar cansız varlıklardır ve bu sebeple hisleri, organları, canları ve güçleri yoktur. Böyle olan bir varlık da ilâh olamaz. Zira ilâh olmak için idrâk, hayat ve güç gibi özelliklere sahip olmak gerekir. Bu âyette müşriklerin iddialarının yanlışlığının delili bir soru ile gösterilmektedir. Çünkü müşrikler de putlarının yürüyemediklerini, bir şeyi tutamadıklarını, göremediklerini ve işitemediklerini kabul etmektedirler. Bu âyet onları görüşlerinden dönmeye zorlamaktadır.

أَلَهُمْ/***Elehüm:*** Bu ifadedeki hemze müşrikleri kınama amaçlı soru edatıdır. Daha sonraki bölümde üç defa geçen "أَمْ/em" edatları da bu hemzenin veya "بَلْ/bel" anlamını içermekte olup atıf harfi değilir.

قُلِ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُونِ فَلَا تُنْظِرُونِ/***De ki: Ortaklarınızı çağırın sonra bana tuzağı kurun ve bana göz bile açtırmayın!:*** Bu âyetin anlamı şöyledir: "Bana zarar vermek ve tuzak kurmak için putlarınızdan yardım isteyin ve bana mühlet vermeyin. Ancak siz ve putlarınız bana zarar veremezsiniz." Âyetin amacı, putların acziyetini ve zarar verecek güçlerinin bulunmadığını açıklamak sûretiyle müşriklerin yanlışlığını vurgulamaktır. Âyette ayrıca sadece Allah'a tevekkül edileceğine ve sığınılacağına, O'ndan başkasının hiçbir şeye güç yetiremeyeceğine işaret edilmektedir. Sonra bir sonraki âyetteki "إِنَّ وَلِيِّيَ اللّٰهُ/***Benim velim Allah'tır"*** ifadesiyle daha açık olarak zikredilmektedir. Yani size karşı benim koruyucum, yardım edicim O'dur. Bu yüzden siz ve ilâhlarınız ne kadar uğraşsanız da bana zarar veremezsiniz. Sonra Allah, kendisini Kitab'ı indiren ve sâlihlerin velisi olarak tanımlamıştır. Bu iki özellikte Kitab'ın kendisine indiğine dair iddiasında Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in doğru olduğunun kanıtları bulunmaktadır. Zira Allah, Peygamberi'nin velisi olduğunu beyan etmiştir ve Allah her kimin velisi ise o kişi sâlihlerdendir. Sâlih olan kişinin de söylediklerinde ve özellikle Allah adına konuştuğu zaman doğru olması gerekir.

وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ/*O'nun dışında taptıklarınız size yardım edemezler:* Bu âyet de müşriklerin söylediklerinin yanlışlığını beyan etmektedir ki bu konudaki açıklamalar daha önce geçmişti.

وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَسْمَعُوا/*Onları doğru yola çağırmış olsanız işitmezler:* Bu âyette tahkir amacıyla putların kastedilmiş olması ve onlara kulluk edenlere putların işitmeyen cansız ve ölü şeyler olduğu hatırlatılarak yaptıklarının yanlışlığının vurgulanmış olması muhtemeldir. Buna göre âyetin manası daha önce geçen âyetteki gibi olur. Veya burada kendilerine yapılan tebliğe kulak vermemeleri yani kendilerine fayda verecek şeyleri duyunca onların nefretlerini artırması veya Allah'ın kalpleri üzerine mühür vurması sebebiyle kâfirler kastedilmektedir.

وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ/*Ve onları sana bakıyorlarken görürsün, oysa onlar görmezler:* Eğer burada putların özelliğinden bahsediliyorsa ***"bakıyorlar"*** fiili mecazi anlamda, ***"görmezler"*** fiili ise hakiki anlamda kullanılmış olur. Çünkü o putlarda gözün görüntüsü vardır ancak onunla hiçbir şey görmezler. Âyette eğer kâfirlerin vasıflarından bahsediliyorsa ***"işitmezler"*** sözünde olduğu gibi mübalağa üslubuyla ***"bakıyorlar"*** fiili hakiki anlamda, "bakmak" fiili mecazi anlamda, ***"görmezler"*** fiili ise mecazi anlamda kullanılmış olur.

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ {١٩٩} وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ {٢٠٠} إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ {٢٠١} وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ {٢٠٢}

199. Sen af yolunu tut, örfü emret ve cahillerden yüz çevir. 200. Eğer şeytanın fitlemesi seni dürterse hemen Allah'a sığın. Çünkü O, işitendir, bilendir. 201. Takvaya erenler var ya, onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda onlar hatırlayıp hemen gerçeği görürler. 202. Kardeşleri onları azgınlığa sürüklerler. Sonra da onlardan vazgeçmezler.

خُذِ الْعَفْوَ/*Sen af yolunu tut:* Bu âyet hakkında iki görüş bulunmaktadır:

Birincisi: Bunun manası şöyledir: "İnsanların ahlâkı, sözleri ve davranışları hususunda nefret etmemeleri için onlara kolaylık sağlayacak, sıkıntı vermeyecek bir yol seç." Bu yoruma göre "afv" kelimesi, "insanlara kolaylık sağlayıcı ve hoşgörülü olmak" anlamına gelir ve bu da "cehl" ve "sorumluluk yükleme"nin zıddıdır. Nitekim bir şair şiirinde "afv" kelimesini bu anlamda kullanmıştır.

خذي العفو مني تستديمي مودتي

"Benim sevgimin devam etmesini istiyorsan bana karşı hoşgörülü ol."[462]

İkincisi: Bu âyetin manası "İnsanların mallarından sadaka alırken nazik şekilde al veya onların mallarının fazlalıklarından al" şeklinde olur. Bu hüküm zekât farz kılınmadan öncedir. Bu yoruma göre "afv" kelimesi, "kolaylık veya fazlalık" anlamına gelmektedir.

وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ/*Örfü emret:* Yani ma'rufu emret ki, o da iyilik yapmaktır. Bir görüşe göre örf "insanlar arasında uygulanmakta olan âdetlerdir." Mâlikî mezhebi de bu sebeple uygulanmakta olan âdetlere göre hüküm vermede bu âyeti delil göstermektedir.

وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ/*Cahillerden yüz çevir:* Yani sefih insanların sözlerine ve davranışlarına aynı şekilde karşılık verme ve onlara karşı sabırlı, hoşgörülü ol. Bu âyet indiği zaman Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*, Cebrail'e burada ne kastedildiğini sordu. Cebrail ***"Ben de bilmiyorum, onun için bir sorayım"*** dedi. Allah'a sorup geri gelince şöyle dedi: ***"Ey Muhammed! Rabbin sana seninle ilişkisini kesenle bağlantı kurmanı, seni mahrum bırakana vermeni ve sana zulmedeni***

---

462 İbn Atiyye bu şiiri Hâtim et-Tâî'ye nispet etmiştir. Bk. *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 563.

affetmeni emrediyor."[463] Ca'fer es-Sâdık'tan şöyle nakledilmiştir: "Allah, Peygamberi'ne bu âyette ahlâki faziletleri emretmiştir."[464]

Bu yoruma göre bu âyetin hükmü devam etmektedir ki bu görüş doğrudur. Bir görüşe göre ise kâfirlere karşı hoşgörülü olmak emredilmiştir. Bu hüküm daha sonra savaş âyetleriyle neshedilmiştir.

وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ/*Eğer şeytanın fitlemesi seni dürterse:* Şeytanın gerçekler konusunda şüpheye düşürmek ve günahları emretmek veya insanı öfkelendirmek sûretiyle fitlemesi ve vesvese vermesi durumunda Allah şeytandan kendisine sığınılmasını emretmiştir. Nitekim bir hadiste bir adamın çok öfkeli olduğu bir zaman Allah Resûlü'nün şöyle dediği rivayet edilmektedir: ***"Ben öyle bir kelime biliyorum ki bu adam onu söylediği takdirde öfkesi diner. O söz de 'Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım' cümlesidir."***[465]

طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ/*Şeytandan bir vesvese:* "Şeytandan bir dürtme" demektir. Nitekim bu konudaki bir hadiste şöyle buyurulmaktadır: ***"Şeytanın da bir dürtmesi vardır, meleğin de bir dürtmesi vardır."***[466]

Bu âyeti "طَائِفٌ/tâif" şeklinde okuyanlara göre bu kelime ism-i fâil olur "طَيْفٌ/Tayf" şeklinde okuyanlara göre ise ya masdar ya da "مَيْتٌ/meyt" ve "مَيِّتٌ/meyyit" kelimelerinde olduğu gibi "طَيِّفٌ/tayyif" kelimesinin hafifletilmiş hâli olur.

تَذَكَّرُوا/*Hatırlarlar:* Allah'ın cezalandırmasından korkmanın, O'nun sevabının, O'nun gözetiminin, O'ndan utanmanın veya şeytanın düşmanlığının, ondan sığınmanın ve düşünüp ibret almanın ve benzeri şeylerin her türlüsünü kapsaması için bu fiilin mef'ûlü hazfedilmiştir.

---

463 Begavî, *Şerhu's-Sünne*, VI, 276; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, no: 20237.

464 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 156. Cafer es-Sâdık'ın "Kur'ân'da güzel ahlâk hakkında bundan daha kapsamlı bir âyet yoktur" dediği rivayet edilmiştir. Bk. Kurtubî, *Tefsîr*, VII, 345.

465 Buhârî, no: 6115; Müslim; no: 9610; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, V, 1333.

466 Tirmizî, no: 2988; Nesâî, no: 11051, İbn Hibbân, no: 997.

فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ/***Hemen gerçeği görürler:*** Burada kalp gözüyle görmek kastedilmektedir.

وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ/***Kardeşleri azgınlıkta onlara destek olurlar:*** Burada ***"kardeşleri"*** denilirken şeytanlar kastedilmektedir. Önceki âyette geçen ***"Şeytandan bir vesvese"*** ifadesinde şeytan ismi cins anlamında kullanıldığı için burada çoğul zamir kullanılmıştır. Kardeşleri, kâfirlerdir. "يَمُدُّونَهُمْ/***Yemüddûnehüm"*** kelimesinin manası "onlara destek olurlar" şeklindedir. Burada ***"onlara"*** denilirken kâfirler, ***"destek olurlar"*** denilirken ise şeytan kastedilmektedir. ***"Kardeşler"*** kelimesiyle şeytanların, ***"onlara"*** denilirken ise kâfirlerin kastedilmesi de muhtemeldir. Bu âyet iki farklı şekilde anlaşılabilir: Şeytan kâfirlere azgınlıkta destek olur. Bu âyet "يُمِدُّونَهُمْ/yümiddûnehüm" ve "يَمُدُّونَهُمْ/***yemüddûnehüm"*** şeklinde okunmuştur ki ikisi de aynı anlama gelmektedir.

فِي الْغَيِّ/***Azgınlıkta:*** Bu kelime "يَمُدُّونَهُمْ/***yemüddûnehüm"*** fiili ile ilişkilidir. Buna göre "azgınlıkta onlara destek olurlar" anlamına gelir. Bir görüşe göre ise "Allah yolunda kardeş" ve "Şeytan yolunda kardeş" sözlerinde olduğu gibi "إِخْوَانُهُمْ/***Kardeşleri"*** kelimesiyle ilişkilidir. Buna göre "azgınlıkta kardeşleridir" anlamına gelir.

ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ/***Sonra da onlardan vazgeçmezler:*** Yani "şeytanlar, kardeşleri olan kâfirleri desteklemekten vazgeçmezler" veya "kâfirler azgınlıklarından vazgeçmezler."

Bu âyette beyan edatları bulunmaktadır. "مُبْصِرُونَ/***Mübsırûn"*** ve "لَا يُقْصِرُونَ/***lâ yuksırûn"*** kelimelerindeki "rı" harfinden önce gelen "sâd" harfidir.

وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَى إِلَيَّ مِنْ رَبِّي هَذَا بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ {٢٠٣} وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ {٢٠٤}

203. Onlara bir âyet getirmediğin zaman, "Onu da derleyip getirseydin ya!" derler. De ki: "Ben ancak

Rabbimden bana vahyolunana uyarım. Bunlar, Rabbinizden gelen basîretlerdir; inanan bir kavim için hidayet ve rahmettir." 204. Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin.

وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا/***Onlara bir âyet getirmediğin zaman, "Onu da derleyip getirseydin ya!" derler:*** Bu âyette ***"onlara"*** zamiriyle "kâfirler" kastedilmektedir. "لَوْلَا/***Levlâ"*** kelimesi "teklif, öneri" anlamı taşımaktadır. "اجْتَبَيْتَهَا/***İctebeytehâ"*** fiilinin anlamı konusunda iki farklı görüş vardır:

Birincisi: Onu kendinden uydursaydın. Bu yoruma göre buradaki "âyet" Kur'ân'ın parçası anlamındadır. Bazen vahyin Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelmesi gecikiyordu. Bu durumda kâfirler, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Kendi kendine bir Kur'ân getirmedin mi?" diyorlardı.

İkincisi: Allah'tan âyet isteseydin ve bizi onunla şaşırtsaydın. Bu yoruma göre "âyet," mucize anlamına gelmektedir. Yani "Allah'tan bir mucize iste" diyorlardı.

قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَى إِلَيَّ مِنْ رَبِّي/***De ki: Ben ancak Rabbimden bana vahyolunana uyarım:*** Yukarıdaki birinci görüşe göre âyetin manası "Ben Kur'ân'ı kendim uydurmam," ikinci görüşe göre "Ben Allah'tan bir mucize istemem" şeklinde olur.

هَذَا بَصَائِرُ/***Bunlar, basiretlerdir:*** Yani alametler ve hidayet. Burada Kur'ân'a işaret edilmektedir.

وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا/***Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun:*** Bu âyet hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Burada emredilen susup dinleme, namazda imamın kıraatte bulunduğu zamandır.

İkincisi: Hutbe okunurken susup dinlemektir.

Üçüncüsü: Kur'ân'ın okunduğu her zaman için geçerlidir. Bu görüş iki sebepten dolayı tercih edilir: Birinci sebep: Âyetin lafzı geneldir ve tahsis etmeyi gerektirecek bir delil yoktur. İkinci sebep: Bu âyet Mekke'de nâzil olmuştur, oysa hutbe Medine'de okunmaya başlamıştır.

لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ/***Size merhamet edilsin:*** Bazı âlimler şöyle demişlerdir: Bu âyete göre, rahmet Kur'ân dinleyen kişiye en yakın olan şeydir.

وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ {٢٠٥} إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ {٢٠٦}

205. Kendi nefsinde, yalvararak ve ürpererek, yüksek olmayan bir sesle sabah ve akşam Rabbini zikret. Gafillerden olma. 206. Kuşkusuz Rabbinin katındakiler O'na kulluk etmekten kibirlenmezler, O'nu tesbih eder ve yalnız O'na secde ederler.

وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ/***Kendi nefsinde Rabbini zikret:*** Burada dil ile değil de kalp ile veya dil ile gizlice zikretmenin kastedilmiş olması muhtemeldir. Birinci yoruma göre âyetteki "وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ/***yüksek olmayan bir sesle"*** ifadesi atf-ı mütegâyir olur. Yani başka bir zikretme şeklini ifade eder. İkinci yoruma göre birinci zikir şeklini beyan ve tefsir etmektedir.

بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ/***Sabah ve akşam:*** Buradaki "آصَالٌ/***âsâl"*** kelimesi "أُصُلٌ/üsulün" kelimesinin, o da "أَصِيلٌ/esîlün" kelimesinin çoğuludur. Bir görüşe göre burada sabah ve ikindi namazı, başka bir görüşe göre Müslümanların namazı, bir diğerine göre ise beş vakit farz namaz kastedilmektedir. En doğrusu âyetin mutlak manada anlaşılmasıdır.

إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ/***Kuşkusuz Rabbinin katındakiler:*** Bunlar meleklerdir. Burada meleklerin zikredilmesi mü'minleri teşvik, kâfirleri ise eleştirme amaçlıdır.

وَلَهُ يَسْجُدُونَ/***Yalnız O'na secde ederler:*** Burada "لَهُ/***ona***" ifadesinin önce zikredilmesi "hasr" ifade etmek içindir yani "sadece O'a secde ederler" demektir.

سُورَةُ الْأَنْفَالِ

8. ENFÂL SÛRESİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

Rahmân Rahîm Allah'ın Adıyla

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَنْفَالِۜ قُلِ الْاَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِۚ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْۖ وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُٓ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ {١}

1. Sana savaş ganimetlerini soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah'a ve Peygamber'e aittir. O hâlde siz (gerçek) mü'minler iseniz Allah'tan korkun, aranızı düzeltin, Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin.

Bu sûre Bedir savaşı ve ganimetleri hakkında indirilmiştir.[467]

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَنْفَالِ/***Sana savaş ganimetlerini soruyorlar:*** Burada hitap Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e aittir. Soranlar ise sahâbîlerdir. "Enfâl" kelimesi "ganimetler" anlamındadır. Bedir'de sahâbîler üç gruba ayrılmıştı. Bir grup Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'le birlikte onu koruyan bir çardak içindeydi. Bir grup müşrikleri esir almak

---

467 Tirmizî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Hadis için bk. Tirmizî, no: 1561; İbn Mâce, no: 2852; Ahmed b. Hanbel, V, 318. "Taberî'nin *Tefsîr*'ini tahkik eden İbn Şâkir bu haberin isnadının sahih olduğunu ifade etmiştir. Bk. Taberî, *Câmiul-Beyân*, XIII, 368.

ve öldürmek için takip ediyordu. Bir grup ise müşriklerin hezimete uğraması için onların ganimetlerini ve birliklerini kuşatıyordu. Savaş bitip insanlar toplanınca her grup ganimetlere diğer gruptan daha layık olduğunu düşündü. Aralarında bu konuda ihtilaf ettiler ve âyet bunun üzerine indi.

Âyetin manası şöyledir: Sahâbe sana ganimetin hükmünü ve ganimetleri kimin hak ettiğini soruyor.

Bir görüşe göre buradaki "enfâl" imamın/devlet başkanının, ordunun bir kısmına ganimetten fazla pay vermesidir. Fakihler şu konuda ihtilafa düşmüşlerdir: Ganimetten verme beşte bir midir? İmam Mâlik'in görüşü beşte bir yönündedir. Yoksa beşte dört müdür? Ya da beşte birden önce ganimetin başı mıdır?

قُلِ الْاَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ/***De ki: Ganimetler Allah'a ve Peygamber'e aittir:*** Bu âyete göre hem ganimetin hem de ganimeti kimin hak ettiğinin hükmü size değil, Allah'a ve Resûlü'ne aittir.

وَاَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ/***Aranızı düzeltin:*** Yani ittifak edin, birbirinize karşı samimi olun. Buradaki "ذَاتَ/***zât***" kelimesi, Zemahşerî'ye göre "hâller" manasına gelir.[468] İbn Atiyye ise buradaki zâttan kastedilenin bir şeyin kendisi ya da hakikati olduğunu söyler.[469] Zübeyrî ise zâtın bir şeyin kendisi ya da hakikati anlamında kullanılmasının Arap kelamında yer almadığını ifade eder.

وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ/***Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin:*** Burada ganimetlerdeki hükümde Allah'a ve Resûlü'ne itaat kastedilir. Ubâde b. es-Sâmit şöyle demiştir: "Bu âyet bizim hakkımızda yani ashâbı Bedir hakkında indi. Bizler aramızda ihtilaf edip ahlâkımız kötü olunca Allah ganimetleri elimizden aldı ve ganimetlerin hükmünü Resûlü'ne verdi, o da eşit şekilde pay etti. Böylece Allah'tan korkmak, Resûlü'ne itaat ve aralarında sulh meydana geldi."

---

468 Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 185.

469 İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, II, 572.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ
اٰيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَاناً وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَۚ {٢} اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ
وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَۜ {٣} أُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقّاًۜ لَهُمْ دَرَجَاتٌ
عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌۚ {٤} كَمَا اَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ
بِالْحَقِّۖ وَاِنَّ فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَۙ {٥} يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ
بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَاَنَّمَا يُسَاقُونَ اِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَۜ {٦}

2. Mü'minler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir. 3. Onlar namazlarını dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden (Allah yolunda) harcayan kimselerdir. 4. İşte onlar gerçek mü'minlerdir. Onlar için Rableri katında nice dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır. 5. (Onların bu hâli,) mü'minlerden bir grup kesinlikle istemediği hâlde, Rabbinin seni evinden hak uğruna çıkardığı (zamanki hâlleri) gibidir. 6. Hak ortaya çıktıktan sonra sanki gözleri göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi (cihad hususunda) seninle tartışıyorlardı.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ/***Mü'minler ancak:*** Yani imanı kâmîl olanlar. "إِنَّمَا/***İnnemâ"*** burada tekit, mübalağa ve hasr içindir.

وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ/***Yürekleri titreyen:*** Yani korkarlar. Ubey b. Ka'b "فزعت/fezeat" şeklinde okumuştur.[470]

زَادَتْهُمْ إِيمَاناً/***İmanlarını artıran:*** "İman ne artar ne eksilir; imanın artması sadece amelle olur" diyen kimsenin aksine "onların tasdikleri ve imanları güçlenir" manasındadır.

لَهُمْ دَرَجَاتٌ/***Onlar için Rableri katında nice dereceler:*** Yani cennette vardır.

---

470 İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, II, 573.

كَمَٓا اَخْرَجَكَ/***Rabbinin seni evinden hak uğruna çıkardığı (zamanki hâlleri) gibidir:*** Buradaki "kef"in i'râbıyla ilgili üç görüş vardır:

Birincisi: "Kef," mahzûf mübtedânın haberiyse merfu olur. Hazf olunan mübtedanın takdiri şöyledir: "هذه الحال كحال إخراجك/Bu hâl senin çıkarıldığın gibidir." Yani onların ganimet verilirken hoşnutsuzluk hâlleri seninle savaşa çıkma durumundaki hâlleri gibidir.

İkincisi: "Kef," "اَلْاَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ/***Ganimetler Allah'a ve Peygamber'e aittir"*** sözündeki mukadder fiilin masdarının sıfatıysa mansub olur. O hâlde mana "senin savaşa çıkmanın kararlaştırıldığı gibi ganimetler de Allah ve Resûlü için kararlaştırılmıştır" şeklindedir.

Üçüncüsü: "Kef," "يُجَادِلُونَكَ/***seninle tartışıyorlar"*** kelimesine bağlanmıştır.

مِنْ بَيْتِكَ/***Evinden:*** Yani Medine'deki evinden Bedir savaşı için Allah seni çıkardı.

وَاِنَّ فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَۙ/***Mü'minlerden bir grup kesinlikle istemediği hâlde:*** Onlar düşmanla savaşmayı istemediler. Bu durum şöyle oldu ki, Kureyş'ten 40 muhafız ile birlikte içinde büyük mallar olan bir kervan Şam'dan geliyordu. Kervanın gelişini Cebrail, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bildirince Allah Resûlü mü'minlerin yanına çıktı. Mekkeliler kervanın gelişini duyunca pek çok kişi toplanıp kervanı alıkoymak için yola çıktılar. Bunun üzerine Cebrail indi ve ***"Ey Muhammed! Allah size iki gruptan birini vaat etti; ya kervan ya da Kureyş('le savaşmak)"*** dedi. Akabinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ashâbıyla istişare etti. Ashâb "Kervan, düşmanla karşılaşmaktan bizim için daha iyidir" dedi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Kervan sahile doğru gidip kurtuldu. İşte Ebû Cehil de geldi"*** dedi. Bunun üzerine Sa'd b. Ubâde "Sen dilediğin gibi hareket et; biz sana tâbiyiz" dedi.[471] Sa'd b. Muaz ise "Seni hak ile gönderen Allah'a yemin

---

471 Şevkâni, *Fethu'l-Kadîr*, VII, 336; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, III, 31; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 664.

olsun ki, sen şu denize dalsan biz de seninle beraber dalarız. Allah'ın bereketiyle bizi yürüt" dedi.[472]

يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ/*Hak ortaya çıktıktan sonra (cihad hususunda) seninle tartışıyorlardı:* Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in mü'minlerin muzaffer olacağını bildirmesi hakikati ortaya çıkmasına rağmen onların tartışmaları, kervanı tercih etmek ve Kureyş ile savaşmamak konusundaydı. Çünkü kervanda hem çok mal hem de az insan vardı.

كَاَنَّمَا يُسَاقُونَ اِلَى الْمَوْتِ/*Sanki ölüme sürükleniyorlarmış gibi:* Bu âyet, onların Kureyş'le karşılaşma korkularındaki hâllerine bir benzetmedir.

وَاِذْ يَعِدُكُمُ اللّٰهُ اِحْدَى الطَّٓائِفَتَيْنِ اَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ اَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُر۪يدُ اللّٰهُ اَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِه۪ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِر۪ينَۙ {٧} لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَۚ {٨} اِذْ تَسْتَغ۪يثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ اَنّ۪ي مُمِدُّكُمْ بِاَلْفٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُرْدِف۪ينَ {٩}

7. Hatırlayın ki, Allah size, iki taifeden (kervan veya Kureyş ordusundan) birinin sizin olduğunu vaat ediyordu; siz de kuvvetsiz olanın (kervanın) sizin olmasını istiyordunuz. Oysa Allah, sözleriyle hakkı gerçekleştirmek ve (Kureyş ordusunu yok ederek) kâfirlerin ardını kesmek istiyordu. 8. (Bunlar,) günahkârlar istemese de hakkı gerçekleştirmek ve bâtılı ortadan kaldırmak içindi. 9. Hatırlayın ki, siz Rabbinizden yardım istiyordunuz, O da "Ben peş peşe gelen bin melek ile size yardım edeceğim" diyerek duanızı kabul etti.

وَاِذْ يَعِدُكُمُ اللّٰهُ اِحْدَى الطَّٓائِفَتَيْنِ/*Hatırlayın ki, Allah size, iki taifeden birinin sizin olduğunu vaat ediyordu:* Yani kervan veya Kureyş ordusunu. "اِذْ/***İz***"deki âmil hazfedilmiştir. Takdiri "اُذْكُرُوا/hatırlayın"dır.

اَنَّهَا لَكُمْ/*Sizin olduğunu:* İki taifeden birine bedeldir.

---

472 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 400; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 17.

وَتَوَدُّونَ اَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ/Siz de kuvvetsiz olanın (kervanın) sizin olmasını istiyordunuz: "الشَّوْكَةِ/**Şevket**" kelimesi "silah" anlamındadır. Ayırt edilmesi için bu şekilde isimlendirilmiştir. Manası şöyledir: "Sizler silahsız olanla yani kervanla karşılaşmayı arzu ediyorsunuz."

اَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ/Oysa Allah, hakkı gerçekleştirmek: Allah, kâfirlerin öldürülmesiyle ve Bedir günü helak olmalarıyla İslâm'ı ortaya çıkarır.

لِيُحِقَّ الْحَقَّ/Hakkı gerçekleştirmek için: Hazfedilen bir fiile bağlanmıştır. Takdiri hakkı ortaya çıkarmak ve bâtılı yok etmek için "فَعَلَ ذَلِكَ/bunu yaptı"dır. Burada birinciye tekrar yoktur. Çünkü birincide mef'ûl kastedilir, ikinci de ise Allah'ın fiiline ta'lil (sebebiyet) vardır. Birinci hakta zaferle vaat kastı, ikinci hakta ise İslâm kastı muhtemildir. O zaman mana şöyle olur: "Onların zafer kazanması İslâm'ın ortaya çıkması içindir." Bunu "وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ/**küfrü yok etmek için**" âyeti destekler.

اِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ/Hatırlayın ki, siz Rabbinizden yardım istiyordunuz: Buradaki "اِذْ/**iz,**" "وَاِذْ يَعِدُكُمْ/**Size vaat ediyordu**" âyetindeki "اِذْ/**iz**"e bedeldir. Bir görüşe göre ya "لِيُحِقَّ الْحَقَّ/**hakkı gerçekleştirmek için**" ifadesine bağlanmıştır ya da gizli bir fiile bağlanmıştır. İstigâs, onların zafer için yardım dualarıdır.

مُمِدُّكُمْ/Size yardım edeceğim: Sizi çoğaltacağım.

مُرْدِفِينَ/Peş peşe gelen: Bu kelime birini takip etme, arkasında olma filinden gelir. Manası "birbirlerini takip ederler" şeklinde olur. Her kim onu "مُرْدَفِينَ/mürdefîn" diye okursa bu kelime ism-i mef'ûl olur. Her kim "مُرْدِفِينَ/mürdifîn" diye okursa kelime ism-i fâil olur.[473] İki kıraatin manası da sahihtir. Çünkü melekler birbirlerini takip ederek inerler. Onlardan kimisi takip eden, kimisi de takip edilendir.

473 İki Medineli ve Ya'kub "مُرْدَفِينَ" şeklinde, diğerleri ise "مُرْدِفِينَ" şeklinde okumuşlardır. Bk. İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 310.

وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ اِلَّا بُشْرٰى وَلِتَطْمَئِنَّ بِهٖ قُلُوبُكُمْۚ وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ۟ {١٠} اِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ اَمَنَةً مِنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهٖ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلٰى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْاَقْدَامَۜ {١١}

10. Allah bunu sadece müjde olsun ve onunla kalbiniz yatışsın diye yapmıştı. Zaten yardım yalnız Allah tarafındandır. Çünkü Allah mutlak galiptir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir. 11. O zaman katından bir güven olmak üzere sizi hafif bir uykuya daldırıyordu; sizi temizlemek, şeytanın pisliğini (verdiği vesveseyi) sizden gidermek, kalplerinizi birbirine bağlamak ve savaşta sebat ettirmek için üzerinize gökten bir su (yağmur) indiriyordu.

وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ*/Allah bunu yapmadı:* Zamir vaade ya da meleklerin yardımına aittir.

اِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ*/Sizi hafif bir uykuya daldırıyordu:* "اِذْ/***İz,***" "وَاِذْ/يَعِدُكُمْ***Size vaat ediyordu***" âyetindeki "اِذْ/***iz***"e bedeldir ya da zaferle nasb edilmiştir veya zafer manasında Allah'ın katındakine nasp edilmiştir yahut gizli bir fiille nasb edilmiştir. Bu fiilin takdiri "اُذْكُرْ/üzkür"dür. Kim "يُغْشِيكُمْ/yuğşîküm"[474] diye okursa okuyuşu "أغشى/ağşâ" fiiline dayanır. Kim "يُغَشِّيكُمْ/yuğaşşîküm" şeklinde okursa okuyuşu "غشّى/ğaşşâ" fiiline dayanır. Her iki okuyuş da iki mef'ûl alır. "النُّعَاسَ/***en-Nüâs***"ın mansub olması ikinci mef'ûl olduğu içindir. Manası "sizi onunla örter"dir. Bundan dolayı "يُغَشِّيكُمْ/***yuğaşşîküm***"de istiâre vardır. Kim de "يَغْشَاكُمْ/yağşâküm" diye okursa okuyuşu bir mef'ûl alan "غَشِيَ/ğaşiye" fiiline dayanır. O zaman da mana "size uyku iner" olur.

اَمَنَةً مِنْهُ*/Katından bir güven olmak üzere:* Buradaki mecrur zamir Allah'a aittir. "اَمَنَةً/***Emeneten***" kelimesi mef'ûl olduğu için mansubdur.

---

474 "يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ"nin okunuşunda ihtilaf edilmiştir. İbn Kesîr ve Ebû Amr "يَغْشَاكُمُ النُّعَاسُ" şeklinde okurken, iki Medineli "يُغْشِيكُمُ النُّعَاسَ", diğerleri ise "يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ" şeklinde okumuşlardır. Bk. İbnu'l Cezerî, *en-Neşr*, II, 310.

İbn Mes'ûd "Savaşın geldiği sırada Müslümanlara hafif uykunun verilmesi düşmandan kurtulma alâmetidir" demiştir.[475]

وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً/***Üzerinize gökten bir su (yağmur) indiriyordu:*** Buradan başka bir nimeti de onlara vermesi anlaşılır. Çünkü yanlarında Bedir'e ulaşmadan önce Bedir savaşı için su bulunmuyordu. Bir görüşe göre mü'minler Bedir'e ulaştıktan sonra Allah öyle bir yağmur yağdırdı ki vadilerden akıyordu.

لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ/***Sizi temizlemek için:*** Onların bir kısmı cünup olduğundan bu yağmur suyuyla gusul abdesti aldı; diğerleri ise normal abdest aldı. Bu sudan önce onların yanında abdest almak için su bulunmuyordu.

وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ/***Şeytanın pisliğini (verdiği vesveseyi) sizden gidermek için:*** Şeytan bazılarının kalbine su bulunmadığı için vesvese atmıştı. Vesvesenin etkisiyle onlar "Bizler Allah'ın dostuyuz; üstelik Allah Resûlü de aramızdadır. Nasıl susuz kalırız?" dediler. Bunun üzerine Allah yağmur yağdırdı ve şeytanın vesvesesini onlardan giderdi.

وَلِيَرْبِطَ عَلٰى قُلُوبِكُمْ/***Kalplerinizi birbirine bağlamak için:*** Şeytanın verdiği vesveseyi gidererek, tembelliği onlardan kaldırıp dinçlik vererek onların kalplerini sabitledi.

وَيُثَبِّتَ بِهِ الْاَقْدَامَ/***Savaşta sebat ettirmek için:*** Buradaki zamir suya aittir. Çünkü onlar kızgın kum üzerinde duruyorlardı ve bu yüzden ayakları sabit kalamıyordu. Yağmur yağınca kumlar birbirine yapışıp kenetlendi; yolda yürümek ve durmak kolaylaştı. Bir rivayete göre, bu yağmurun müşriklerin yolunu zorladığı ve bunun Allah'ın lütfundan başka bir şeyle açıklanmadığı geçmektedir.

اِذْ يُوحِي رَبُّكَ اِلَى الْمَلٰٓئِكَةِ اَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا سَاُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْاَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ

---

475 Abdurezzâk, *el-Musannef*, I, 226; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, no: 15758; İbn Ebî Hâtim de bu hadisi zayıf bir isnadla rivayet etmiştir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, V, 1664.

{١٢} ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ شَاقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُۚ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ {١٣} ذٰلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَاَنَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابَ النَّارِ {١٤}

12. Hani Rabbin meleklere "Muhakkak Ben sizinle beraberim; haydi iman edenlere destek olun. Ben kâfirlerin yüreğine korku salacağım; vurun boyunlarına! Vurun onların bütün parmaklarına!" diye vahyediyordu. 13. Bu söylenenler, onların Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelmelerinden ötürüdür. Kim Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelirse, bilsin ki Allah, azabı şiddetli olandır. 14. İşte bu yenilgi size Allah'ın azabı! Şimdilik onu tadın! Kâfirlere bir de cehennem ateşinin azabı vardır.

اِذْ يُوحِي/***Hani Rabbin vahyediyordu:*** Buradaki "اِذْ/***iz***"in daha önce geçen "اِذْ/***iz***"lere bedel olması muhtemeldir ya da o âmildir.

فَثَبِّتُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا/***Haydi iman edenlere destek olun:*** Buradaki destek, meleklerin mü'minlerle beraber savaşmaları ya da onlara "Âdemoğlunun sûretleriyle sûretlenin" gibi kalbi güçlendirici samimi sözler söylemeleri veya mü'minlerin içine güvenlik atılması ile olabilir.

سَاُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ/***Ben kâfirlerin yüreğine korku salacağım:*** Buradaki hitap, mü'minlerin sebatını tamamlamak için Bedir gazvesi hakkında meleklere söylenen bir hitap olabilir ya da gelecekte Allah'ın yapacağını bildirmesidir.

فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْاَعْنَاقِ/***Vurun boyunlarına!:*** Buradaki hitap meleklere ya da mü'minleredir. "فَوْقَ الْاَعْنَاقِ/***Fevka'l-e'nâk***" ifadesi, "başla boyun arasındaki eklem yeri"ne anlamındadır. Çünkü orası kurban edilme yeridir. Oraya vurmak başı koparır. Bir görüşe göre ise bu kelime "başlarına vurun" anlamı taşır. Çünkü başlar boynun üstündedir. Diğer görüşe âyetteki "فَوْقَ/***fevka***" zâiddir, sadece "boyun" kastedilir.

كُلَّ بَنَانٍ/***Bütün parmaklarına:*** Bir görüşe göre "eklem yerleri," bir görüşe göre lügatte de meşhur olan "parmaklar" demektir. Bunun faydası parmağa vurulduğu zaman savaşçı savaşamaz; onu esir almak ve öldürmek mümkün olur.

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ شَٓاقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُۚ/***Bu söylenenler, onların Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelmelerinden ötürüdür.*** İşaret ismi, kâfirlerin Bedir'de karşılaştıkları musibetlere işaret eder. "Be" ta'lil/sebebiyet ifade eder. "شَاقُّوا/***Şâkkû***" fiili "düşmanlık, ilişik kesme" anlamları olan "şikâk"tan gelir.

ذٰلِكُمْ فَذُوقُوهُ/***İşte bu yenilgi size Allah'ın azabı! Şimdilik onu tadın!:*** Hitap, kâfirlere aittir. "ذٰلِكُمْ/***Zâliküm***" merfûdur. Azap ve ceza onun takdiridir. "فَذُوقُوهُ/***Onu tadın***" ile ele alınırsa mansub olma ihtimali vardır. Tıpkı "زَيْدًا فَضْرِبُوهُ/Zeyd, ona vurun" gibi.

وَاَنَّ لِلْكَافِرِينَ/***Kâfirler için:*** Bu cümle, merfu, mansub, "vav"ın mea manasına geldiği mef'ûlün mea takdirlerinden biriyle "ذٰلِكُمْ/***zâliküm***"e atıftır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفاً فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْاَدْبَارَۚ {١٥}
وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُٓ اِلَّا مُتَحَرِّفاً لِقِتَالٍ اَوْ مُتَحَيِّزاً اِلٰى فِئَةٍ فَقَدْ بَٓاءَ بِغَضَبٍ
مِنَ اللّٰهِ وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ {١٦} فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ
وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰىۚ وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَٓاءً حَسَناًۜ اِنَّ
اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ {١٧} ذٰلِكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ {١٨}

15. Ey mü'minler! Toplu hâlde kâfirlerle karşılaştığınız zaman onlara arkanızı dönmeyin (korkup kaçmayın). 16. Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilme veya diğer bölüğe ulaşıp mevzi tutma durumu dışında, kim öyle bir günde onlara arka çevirirse muhakkak ki o, Allah'ın gazabını hak etmiş olarak döner. Onun yeri de cehennemdir. Orası, varılacak ne kötü yerdir! 17. (Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü onları; attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı (onu). Ve bunu, mü'minleri güzel bir imtihanla denemek için (yaptı). Şüphesiz Allah işitendir, bilendir. 18. Bu böyledir. Şüphesiz Allah, kâfirlerin tuzağını bozar.

زَحْفاً/Toplu hâlde: Ya kâfirlerin hâlidir ya da "لَقِيتُمْ/**karşılaştığınız**" fiilindeki fâilin hâlidir. Manası saflarla ve şahıslarla karşılaştığınızda olur. "Zahf" kelimesinin aslı "girişmek, üzerine atılmak" tır.

فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْاَدْبَارَ/Onlara arkanızı dönmeyin: Bu âyet, böyle bir durumda savaştan kaçmayı yasaklar. Buradaki nehy, kâfirlerin Müslümanlardan fazla olmasıyla takyit edilmiştir.

وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ/Kim öyle bir günde onlara arka çevirirse: "Hangi zamanda olursa olsun kim böyle yaparsa" demektir.

اِلَّا مُتَحَرِّفاً لِقِتَالٍ/Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilme: "Savaş hilelerinden biri olarak düşmanın kendisinin yenildiği için kaçtığını düşünmesi ve böylece gaflete düşmesini sağlamak için geri çekildikten sonra düşmana saldırmak" demektir.

اَوْ مُتَحَيِّزاً اِلٰى فِئَةٍ/Veya diğer bölüğe ulaşıp mevzi tutma durumu: Diğer bölükle kastedilen Müslümanlardan bir gruptur. Savaşta bir grup bir mevzide bulunurken diğer grubun geri gelerek onlara katılması ittifakla câizdir. Müslümanların ve komutanlarının böyle bir durumun söz konusu olmadığı halde cepheden kaçarak Medine'ye geri dönmeleri konusunda ihtilafa düşülmüştü. Ömer *radıyallahu anh*'ın "Biz her Müslüman için bir (sığınılacak) bir bölüğüz"[476] demesi, bu durumun da mübah olduğuna işaret etmektedir. Sonuç olarak cepheden kaçmak büyük günahlardandır.

مُتَحَرِّفاً/Müteharrifen: Bu kelime "وَمَنْ يُوَلِّهِمْ/**kim onlara arka çevirirse**" istisnası olmak üzere nasp okunur. Zemahşerî, "Hâl olduğu için mansubdur" der. Hâl olmama durumu hatadır. Ayrıca "مُتَحَيِّز/**mütehayyiz**"in vezni "مُتَفَيْعِل/mütefey'il"dir. Eğer "مُتَفَعِّل/mütefe'il" vezninden olsaydı "متحوز/mütehavviz" olurdu. Çünkü o "حاز/hâze" fiilinden gelir.[477]

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ/(Savaşta) onları siz öldürmediniz: Onları öldürmek sizin kudretinizde değildir. Çünkü onlar sizden hem daha çok hem de daha

---

476 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, V, 1671; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XII, 537; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 77.
477 Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 190.

kuvvetlidir. Onları ancak Allah öldürdü. Bunu melekleriyle ve sizi onlara karşı destekleyerek yaptı.

وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ/Attığın zaman da sen atmadın: Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* Bedir günü yerden bir avuç toprak ve çakıl alarak kâfirlerin yüzlerine doğru fırlattı; bunun üzerine kâfirler yenilgiye uğradılar.[478] Âyette, kâfirlerin mağlup edilmesinin hakikatte Allah'tan olduğu vurgulanmaktadır."

بَلَاءً حَسَنًا/Güzel bir imtihan: Yani sevap, yardım ve ganimet demektir.

مُوهِنُ/Mûhin: "Vehn"den gelir, "zayıf" anlamındadır. "مُوَهِّنُ/ Müvehhin" diye de okunur,[479] manası aynıdır.

اِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَٓاءَكُمُ الْفَتْحُۚ وَاِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْۚ وَاِنْ تَعُودُوا نَعُدْۚ وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْـًٔا وَلَوْ كَثُرَتْۙ وَاَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٩﴾

19. (Ey kâfirler!) Eğer siz fetih istiyorsanız, işte size fetih geldi! Ve eğer (inkârdan) vazgeçerseniz bu sizin için daha iyidir. Yine (Peygamber'e düşmanlığa) dönerseniz, Biz de (ona) yardıma döneriz. Topluluğunuz çok bile olsa, sizden hiçbir şeyi savamaz. Çünkü Allah mü'minlerle beraberdir.

اِنْ تَسْتَفْتِحُوا/Eğer siz fetih istiyorsanız: Hitap Kureyş kâfirlerine aittir. Çünkü onlar iki gruptan hangisi Allah'a daha sevimliyse ona yardım etmesi için Allah'a dua ediyorlardı. Rivayete göre bu duayı yapan kimse Ebû Cehil'di. Ancak Allah mü'minlere yardım etti ve fethi onlara nasip etti. "**اِنْ تَسْتَفْتِحُوا/İn testeftihû**"nun manası "Siz fethi talep ettiniz" şeklindedir. İstedikleri fethin zafer ya da hüküm manasında olma ihtimali vardır. Bir görüşe göre hitap mü'minleredir.

---

478 Taberânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, III, 203.

479 İki Medineli, İbn Kesîr ve Ebû Amr "مُوَهِّنُ كَيْدَ" şeklinde, diğerleri ise "مُوهِنُ كَيْدِ" şeklinde okumuşlardır. Bk. İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 311.

فَقَدْ جَاءَكُمُ الْفَتْحُ/***İşte size fetih geldi:*** Hitap eğer kâfirlereyse buradaki fethin manası ya zafer ya da hükümdür. Yani Allah'ın kâfirlerin aleyhine yenilgi, ölüm, esir alınma gibi hükmettiği hüküm size geldi. Eğer hitap mü'minlereyse bu âyetteki fethin manası hüküm olabilir. Çünkü Allah mü'minlerin lehine hükmetmiştir ya da zafer manasındadır.

وَاِنْ تَنْتَهُوا/***Eğer vazgeçerseniz:*** Yani küfürden dönerseniz. Bu âyet kâfirlere hitaba delildir.

وَاِنْ تَعُودُوا نَعُدْ/***Dönerseniz, Biz de döneriz:*** Eğer fetih istemeye veya öldürmeye dönerseniz biz de sizi öldürmeye ve sizi mağlup etmeye döneriz.

يَٓا اَيُّهَاالَّذِينَ اٰمَنُٓوا اَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَاَنْتُمْ تَسْمَعُونَۚ {٢٠} وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ {٢١} اِنَّ شَرَّ الدَّوَٓابِّ عِنْدَ اللّٰهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ {٢٢} وَلَوْ عَلِمَ اللّٰهُ فِيهِمْ خَيْراً لَاَسْمَعَهُمْ وَلَوْ اَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ {٢٣}

20. Ey iman edenler! Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin, işittiğiniz hâlde O'ndan yüz çevirmeyin. 21. İşitmedikleri hâlde "İşittik" diyenler gibi olmayın. 22. Şüphesiz Allah katında canlıların en kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir. 23. Allah onlarda bir hayır görseydi elbette onlara işittirirdi. Fakat işittirseydi bile yine onlar yüz çevirerek dönerlerdi.

وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ/***O'ndan yüz çevirmeyin:*** Zamir Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ya da taati emreden âmire aittir.

وَاَنْتُمْ تَسْمَعُونَۚ/***İşittiğiniz hâlde:*** Yani Kur'ân'ı ve vaazları işitiyorsunuz.

كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ/***İşitmedikleri hâlde "İşittik" diyenler gibi:*** Onlar kâfirlerdir. Onlar kalpleriyle değil kulaklarıyla işitirler. Bu yüzden onların işitmeleri yok gibidir.

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ/***Şüphesiz canlıların en kötüsü:*** "Devâb" kelimesi "hareket eden her şey" anlamındadır. Burada kastedilen kâfirlerdir. Çünkü onlar mahlukâtın en şerlileridir. İbn Kuteybe "Bu âyet Benî Abdiddâr hakkında indirildi. Çünkü onlar müşriklerle beraber savaşmaya niyet etmişlerdi" demiştir.[480]

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ اِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْۚ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِه۪ وَاَنَّـهُٓ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ {٢٤} وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُص۪يبَنَّ الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَٓاصَّةًۚ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ {٢٥} وَاذْكُرُوا اِذْ اَنْتُمْ قَل۪يلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْاَرْضِ تَخَافُونَ اَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَاٰويٰكُمْ وَاَيَّدَكُمْ بِنَصْرِه۪ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ {٢٦}

24. Ey inananlar! Hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah'a ve Resûlü'ne uyun. Ve bilin ki, Allah kişi ile onun kalbi arasına girer ve siz mutlaka onun huzurunda toplanacaksınız. 25. Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz. Bilin ki, Allah'ın azabı şiddetlidir. 26. Hatırlayın ki, bir zaman siz yeryüzünde aciz tanınan az (bir toplum) idiniz; insanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz da şükredesiniz diye Allah size yer yurt verdi; yardımıyla sizi destekledi ve size temizinden rızıklar verdi.

لِمَا يُحْيِيكُمْ/***Hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman:*** Yani "itaate" demektir. Bir görüşe göre cihadadır. Çünkü zaferle hayat bulunur.

يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ/***Allah kişi ile onun kalbi arasına girer:*** Bir görüşe göre onu öldürür. Bir görüşe göre de Allah nasıl dilerse kalpte tasarruf eder, imandan küfre, küfürden imana dönebilir.

480 Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 43. Buhârî, İbn Abbâs'tan bu âyette sözü edilen kimselerin Benî Abdiddâr'dan olduklarını rivayet etmiştir. Bk. Buhârî, no: 4369. Ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 460; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, V, 1677.

فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ/*Öyle bir fitne ki içinizden zulmedenlere erişmekle kalmaz:* Yani bu fitne sadece zulmedenler için değil onlarla birlikte münkeri değiştirmeyip zulmetmese bile zulme engel olmayanlar için de geçerlidir. Taberî'ye göre bu âyet Ali b. Ebî Tâlib, Ammâr b Yâsir, Talha ve Zübeyr hakkında indirilmiştir.[481] Çünkü Cemel günü fitne onlar için de cereyan etmişti. "**تُصِيبَنَّ/*Tusîbenne*"** fiilinin sonuna "nun"' harfinin getirilmesi nehy manası taşıdığı içindir.

اِذْ اَنْتُمْ قَلِيلٌ/*Hatırlayın ki, bir zaman siz az (bir toplum) idiniz:* Yani onlar Mekke'deyken azdı. Allah sizi Medine'ye sığdırdı ve size Bedir'de ve diğer savaşlarda zafer nasip etti.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَخُونُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُٓوا اَمَانَاتِكُمْ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ {٢٧} وَاعْلَمُٓوا اَنَّمَا اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌۙ وَاَنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُٓ اَجْرٌ عَظِيمٌ {٢٨} يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَاناً وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ ذُوالْفَضْلِ الْعَظِيمِ {٢٩} وَاِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ اَوْ يَقْتُلُوكَ اَوْ يُخْرِجُوكَۜ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللّٰهُۜ وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ {٣٠}

27. Ey iman edenler! Allah'a ve Peygamber'e hainlik etmeyin; (sonra) bile bile kendi emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz. 28. Bilin ki, mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir ve büyük mükâfat Allah'ın katındadır. 29. Ey iman edenler! Eğer Allah'tan korkarsanız O, size iyi ile kötüyü ayırt edecek bir anlayış verir, suçlarınızı örter ve sizi bağışlar. Çünkü Allah büyük lütuf sahibidir. 30. Hatırla ki, kâfirler seni tutup bağlamaları veya öldürmeleri yahut seni (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar (sana) tuzak kurarlarken Allah da (onlara) tuzak kuruyordu. Çünkü Allah tuzak kuranların en iyisidir.

---

481 Bu hadisin mürsel ve zayıf olduğu belirtilmiştir. Bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 473.

لَا تَخُونُوا اللّٰهَ/*Allah'a hainlik etmeyin:* Bu âyet Ebû Lübâbe kıssası hakkında indirilmiştir. O "Allah Resûlü'nün yanında sadece kurbanlık vardır" diyerek Benî Kurayza'ya işaret etmişti.[482] Bir görüşe göre âyet "ganimetlerden çalmak suretiyle ihanet etmeyin" manasındadır. Lafız da umûmîdir.

وَتَخُونُوا اَمَانَاتِكُمْ/*Kendi emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz:* Bu ifade "لَا تَخُونُوا/***ihanet etmeyin***" ifadesine atıftır veya mansubdur.

يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا/*O, size iyi ile kötüyü ayırt edecek bir anlayış verir:* Yani hak ile bâtılı ayırt edecek bir anlayış. Bu, takvanın kalbi nurlandırdığına, göğse ferahlık verdiğine, ilim ve marifeti artırdığına delildir.

وَاِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا/*Hatırla ki, kâfirler sana tuzak kuruyorlardı:* Bu âyet "اِذْ اَنْتُمْ قَلِيلٌ/***bir zaman siz az (bir toplum) idiniz***" ifadesine atıftır ya da isti'naftır (başlangıç cümlesidir). Bu âyet yaşlı bir adam sûretinde şeytanın hazır bulunduğu Dâru'n-Nedve'de Kureyş'in toplanmalarına işaret eder.

لِيُثْبِتُوكَ/*Seni tutup bağlamaları:* Yani seni hapsetmeleri.

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَٓاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هٰذَٓا اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ {٣١} وَاِذْ قَالُوا اللّٰهُمَّ اِنْ كَانَ هٰذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَاَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَٓاءِ اَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ اَلِيمٍ {٣٢} وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللّٰهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ {٣٣}

31. Onlara âyetlerimiz okunduğu zaman dediler ki: "(Evet) işittik, istesek biz de bunun benzerini elbette söyleyebiliriz. Bu öncekilerin masallarından başka bir şey değildir." 32. Hani (o kâfirler) bir zaman da "Ey Allah'ım! Eğer bu Kitap senin katından gelmiş bir gerçekse üzerimize gökten taş yağdır yahut bize elem verici bir azap getir!" demişlerdi. 33. Hâlbuki sen

---

482 Bikâî, *Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, III, 207.

onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildir. Ve onlar mağfiret dilerlerken de Allah onlara azap edici değildir.

قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا/***Dediler ki: (Evet) işittik:*** Bir görüşe göre bu âyet Nadr b. Hâris hakkında inmiştir.[483] Nadr b. Hâris, Fâris ve Rum haberlerinden bir şeyler öğrenmişti. İçinde peygamberlerin haberlerinin bulunduğu Kur'ân'ı işittiği zaman "Dilesem ben de bunun gibi şeyler söylerim" dedi. Başka bir görüşe göre bu âyet Kureyş'ten bazı kimseler hakkındadır.

اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ/***Öncekilerin masalları:*** Öncekilerin haberleridir.

وَاِذْ قَالُوا اللّٰهُمَّ/***Hani (o kâfirler) bir zaman da "Ey Allah'ım!" demişlerdi:*** Nadr b. Hâris ya da Kureyş'ten bazı kimseler bu sözü söylemişti. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'i yalanlayarak ve kendi durumlarının hak olduğunu iddia ederek bu sözü söylemişlerdi. Buhârî ve Müslim'in rivayet ettiklerine göre bunu iddia eden kişi Ebû Cehil'dir.[484]

Âyetteki "الْحَقَّ/***hak***" kelimesi kâne'nin haberi olduğu için mansubdur. Zemahşerî "Onların kelâmının manası küfürdür. Onlar 'Bu (Kur'ân) eğer haksa onu inkâr etmekten dolayı bizi cezalandır' dediler, 'O hak olmadığı için biz cezalandırılmıyoruz' dediler. Onların asıl muradı kendilerine beddua etmek değil; kendilerinden azabın kaldırıldığını göstermektir" demiştir.[485]

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فِيهِمْ/***Hâlbuki sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildir:*** Bu âyet Peygamber'e değer verildiğini gösterir.

وَمَا كَانَ اللّٰهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ/***Ve onlar mağfiret dilerlerken de Allah onlara azap edici değildir:*** Yani onlar iman edip istiğfar ettikçe (azaba uğratılmazlar). Çünkü istiğfar azaba manidir. Seleften biri şöyle demiştir: "Bizim için azaptan kurtaran iki şey vardır: Peygamber *sallallahu*

---

483 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 503;İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, V, 1679.

484 Buhârî, no: 4648; Müslim no: 2796; Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, III, 352; Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 198.

485 Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 205.

aleyhi ve sellem'in varlığı ve istiğfar. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* vefat edince azaptan kurtarıcı bir şey gitti, diğeri kaldı."[486]

Bir görüşe göre "يُعَذِّبَهُمْ/***yüazzibehüm***"deki zamir kâfirler içindir, "وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ/***ve hüm yesteğfirûne***"deki zamir ise kâfirler arasındaki mü'minler içindir.

وَمَا لَهُمْ اَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللّٰهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُوا اَوْلِيَاءَهُ اِنْ اَوْلِيَاؤُهُ اِلَّا الْمُتَّقُونَ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ {٣٤} وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ اِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ {٣٥} اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ فَسَيُنْفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذِينَ كَفَرُوا اِلٰى جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ {٣٦} لِيَمِيزَ اللّٰهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلٰى بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعاً فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ {٣٧}

34. Onlar Mescid-i Haram'ın mütevellîleri olmadıkları hâlde (mü'minleri) oradan geri çevirirlerken Allah onlara ne diye azap etmeyecek? Oranın mütevellîleri takva sahiplerinden başkaları değildir. Fakat onların çoğu bunu bilmez. 35. Onların Beytullah yanındaki duaları da ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey değildir. (Ey kâfirler!) İnkâr etmekte olduğunuz şeylerden ötürü şimdi azabı tadın! 36. Şüphesiz ki inkâr edenler mallarını, (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcıyorlar. Daha da harcayacaklar. Ama sonunda bu, onlara yürek acısı olacak ve en sonunda mağlup olacaklardır. Kâfirlikte ısrar edenler ise cehenneme toplanacaklardır. 37. (Bu toplama) Allah'ın murdarı temizden ayıklaması (mü'mini kâfirden ayırması) ve bütün murdarların bir kısmını

486 Tirmizî bu hadisin garib olduğunu belirtmiştir. Ancak âlimlere göre bu hadisin şâhitleri onu hasen derecesine çıkarmıştır. Bk. Tirmizî no: 3082; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 512; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, V, 1691.

diğer bir kısmının üstüne koyup hepsini yığarak cehenneme atması içindir. İşte onlar ziyana uğrayanların kendileridir.

وَمَا لَهُمْ اَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللّٰهُ/***Allah onlara ne diye azap etmeyecek?:*** "Kâfirler, mü'minleri Mescid-i Harâm'dan men ederlerken hangi şey onları azaptan engelleyebilir?" manasındadır. Cümle hâl konumundadır. Kâfirlerin böyle yapmaları azabın onlara gerektiğini gösterir.

وَمَا كَانُٓوا اَوْلِيَٓاءَهُ/***Oranın mütevellîleri değildir:*** Zamir Mescid-i Harâm'a ya da Allah'a aittir.

وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ اِلَّا مُكَٓاءً وَتَصْدِيَةً/***Onların Beytullah yanındaki duaları da ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey değildir:*** "Mükâ," ağızla ıslık çalmak, "tasfiye" ise elle akışlamak demektir. Müslümanlar namaz kıldıklarında onların namazlarını karıştırmak için müşrikler bu iki hareketi yaparlardı.

يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ/***Mallarını harcıyorlar:*** Bu âyet, Uhud savaşında Kureyş'in harcamaları hakkında indirilmiştir.[487] Başka bir görüşe göre Ebû Süfyân b. Harb hakkında indirilmiştir.[488] O Habeş'ten bir kervanı kiralamıştı. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Uhud günü onlarla savaştı.

تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً/***Ama sonunda bu, onlara yürek acısı olacak:*** Onlar faydasız olan bu harcamalarından dolayı (bu dünyada) ya da ahirette üzülecekler.

ثُمَّ يُغْلَبُونَ/***Sonunda mağlup olacaklardır:*** Onların yenileceklerini haber verir.

لِيَمِيزَ اللّٰهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ/***Allah'ın murdarı temizden ayıklaması için:*** Buradaki "habîs," kâfirlerdir, "Tayyib" ise mü'minlerdir. Bir görüşe göre "habîs," kâfirlerin infâk ettiği şeylerdir, "tayyip" ise mü'minlerin infâk ettiği şeylerdir "لِيَمِيزَ/***Li-yemîze***"deki "lâm" harfi "يُغْلَبُونَ/***yuğlebûn***"a bağlantılıdır. Ama öncelikle "يُحْشَرُونَ/***yuhşerûn***"a bağlantılıdır.

487 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 432; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, V, 1698.
488 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 530; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, V, 1697; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 63.

فَيَرْكُمَهُ/Feyerkümehû: "Birbirine eklemek, bir kısmını diğerinin üstüne koymak" demektir.

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَۚ وَاِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْاَوَّلِينَ {٣٨} وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلّٰهِۚ فَاِنِ انْتَهَوْا فَاِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ {٣٩} وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَوْلٰيكُمْۜ نِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّصِيرُ {٤٠}

38. İnkâr edenlere, vazgeçerlerse, geçmiş günahlarının bağışlanacağını söyle. Yok, geri dönerlerse kendilerinden öncekilerin hâli gözlerinin önündedir! 39. Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın! (İnkâra) son verirlerse şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını çok iyi görür. 40. Eğer (imandan) yüz çevirirlerse, bilin ki Allah sizin sahibinizdir. O ne güzel sahip ve ne güzel yardımcıdır!

اِنْ يَنْتَهُوا/Vazgeçerlerse: "Küfürden vazgeçip İslâm'a dönerlerse" demektir. Çünkü İslâm (önceden olan) küfürden vazgeçmeyi gerektirir. Bağışlanma ancak bu şekilde olur.

وَاِنْ يَعُودُوا/Yok geri dönerlerse: Yani savaşa.

فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْاَوَّلِينَ/Kendilerinden öncekilerin hâli gözlerinin önündedir: Bedir günü başlarına gelen şeyle ve geçmiş ümmetlerin başına gelen olaylarla onları tehdit etmektedir.

حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ/Fitne ortadan kalkıncaya kadar: Buradaki "fitne," küfürdür. Bu Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"İnsanlarla 'Lâ ilâhe illallah' deyinceye kadar savaşmakla emrolundum"*** hadisi[489] gibi "kâfir kalmayıncaya kadar onlarla savaşın" manasındadır.

---

489 Buhârî, no: 6924; Müslim no: 20; Ebû Dâvud, no: 1556; Tirmizî, no: 2607; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 11; Suyûtî, *Câmius-Sagîr*, I, 102; Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, II, 189.

وَاعْلَمُوا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ وَمَا اَنْزَلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ {٤١}

41. Eğer Allah'a ve hak ile bâtılın ayrıldığı gün, iki ordunun birbiri ile karşılaştığı gün (Bedir savaşında) kulumuza indirdiğimize inanmışsanız, bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resûlü'ne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir. Allah her şeye hakkıyla kadirdir.

وَاعْلَمُوا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ/***Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin:*** "Şey" lafzı, umûmî lafıztır; ancak burada husus kastedilmiştir. Çünkü mallar kâfirlerden alınır. Bu mallardan biri, beşte bir olandır. Beşte bir mal, savaştan sonra zaferden dolayı alınan maldır. Bir diğeri, beşte biri değil, alan kimse için malın hepsidir. Bu, korku duymaksızın savaş beldesinde olan kimsenin aldığı ve düşmanın boğulma (yenilme) korkusuyla attığı maldır. Bir diğeri de malın hepsini imamın/devlet başkanının aldığı maldır. İmam maldan ihtiyacı kadarını alır, diğerlerini ise Müslümanların maslahatı için harcar. Bu ganimet, ne cimrinin ne de süvarinin korktuğu bir ganimettir.

فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ/***Beşte biri Allah'a:*** Beşte birin sınıflara pay edilmesi konusunda ihtilaf edilmiştir. Bir grup demiştir ki: "Ganimeti altı paya ayırarak sarf edelim. Birisi Kâbe'nin yapımında Allah için, birisi Müslümanların maslahatı konusunda Allah Resûlü için (bir görüşe göre Peygamber'den sonra vali için), biri kendilerine sadaka helâl olmayan akrabalar için, biri yetimler için, biri miskinler için, biri de yolcu için." İmam Şâfiî şöyle demiştir: "Ganimetler beşe bölünür. Allah için özel bir ganimet ayrılmaz. Âyette Allah kendisiyle başlamıştır; çünkü bütün her şey O'nun mülküdür." Ebû Hanîfe ise şöyle demiştir: "Üç paya bölünür: Yetimlere, miskinlere ve özellikle yolculara." İmam Mâlik'e göre beşte

biri imamın içtihadına bağlıdır, imam ihtiyacı kadarını alır, diğerlerini Müslümanların faydası için harcar.

اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ/***Eğer Allah'a inanmışsanız:*** İ'râb bakımından önceki âyete döner. Manası şöyledir: "Eğer mü'minlerseniz Allah'ın sizin için beşte bir olarak zikrettiği ganimeti bilin ve buna göre amel edin. Allah'a da karşı gelmeyin."

وَمَا اَنْزَلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا/***Kulumuza indirdiğimize:*** Yani Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e; kendisine Kur'ân ve zafer inen kimseye.

يَوْمَ الْفُرْقَانِ/***Yevme'l-furkân:*** "Hak ile bâtılın ayrılması" demektir. O da Bedir günüdür.

الْتَقَى الْجَمْعَانِ/***İki ordunun birbiri ile karşılaştığı:*** Yani kâfirlerle Müslümanların.

اِذْ اَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوٰى وَالرَّكْبُ اَسْفَلَ مِنْكُمْۜ وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعَادِۙ وَلٰكِنْ لِيَقْضِيَ اللّٰهُ اَمْراً كَانَ مَفْعُولاًۙ لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيٰى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍۜ وَاِنَّ اللّٰهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌۙ {٤٢}

42. Hatırlayın ki, (Bedir savaşında) siz vadinin yakın kenarında (Medine tarafında) idiniz, onlar da uzak kenarında (Mekke tarafında) idiler. Kervan da sizden daha aşağıda (deniz sahilinde) idi. Eğer (savaş için) sözleşmiş olsaydınız, sözleştiğiniz vakit hususunda ihtilafa düşerdiniz. Fakat Allah, gerekli olan emri yerine getirmesi, helak olanın açık bir delille (gözüyle gördükten sonra) helak olması, yaşayanın da açık bir delille yaşaması için (böyle yaptı). Çünkü Allah hakkıyla işitendir, bilendir.

اِذْ اَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا/***Hatırlayın ki, (Bedir savaşında) siz vadinin yakın kenarında (Medine tarafında) idiniz:*** Buradaki âmil "الْتَقَى/***iltekâ***" fiilidir. "Udve" kelimesi "vadinin kenarı" anlamına gelir. "عُدْوَةِ/Udve" veya

"عِدْوَة/ıdve" diye okunur. İkisi de ayrı lügatlerdendir.[490] "ed-Dünya," Medine'ye yakındır, "el-Kusvâ" ise Medine'ye uzaktır.

وَالرَّكْبُ اَسْفَلَ مِنْكُمْ/***Kervan da sizden daha aşağıda (deniz sahilinde) idi:*** Ebû Süfyan'ın içinde bulunduğu kervan. O Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den korktuğu için yoldan sapmıştı. Müşrik Kureyş topluluğu kervanla Müslümanların arasına girmişti.

وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعَادِ/***Eğer (savaş için) sözleşmiş olsaydınız, sözleştiğiniz vakit hususunda ihtilafa düşerdiniz:*** Siz Kureyş'le anlaşsanız sonra da onların çokluğunu, sizin azlığınızı bilseydiniz ihtilafa düşerdiniz ve onlarla birleşmezdiniz. Ya da siz onlarla anlaşsanız, Allah'ın kolaylığıyla ve lütfuyla ittifak etmediği gibi sizin birleşmeniz de onlarla ittifak etmezdi.

لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ/***Helâk olanın açık bir delille (gözüyle gördükten sonra) helâk olması:*** "Kendisine hüccetin gerçekleşmesiyle Bedir günü ölen kimselerin ölmesi, kendisine açıklandıktan sonra yaşayan kimsenin de yaşaması için" manasındadır. Bir görüşe göre "inkâr edenin helak olması, iman edenin yaşaması için" manasındadır.

مَنْ حَيَّ/***Men hayye:*** İzhar ve idgamla okunabilir. Bunlar iki lügattendir.[491]

اِذْ يُرِيكَهُمُ اللّٰهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلاًۜ وَلَوْ اَرٰيكَهُمْ كَثِيراً لَفَشِلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الْاَمْرِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ سَلَّمَۜ اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ {٤٣} وَاِذْ يُرِيكُمُوهُمْ اِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي اَعْيُنِكُمْ قَلِيلاً وَيُقَلِّلُكُمْ فِي اَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللّٰهُ اَمْراً كَانَ مَفْعُولاًۜ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ {٤٤} يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَثِيراً لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ {٤٥} وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُواۜ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ {٤٦} وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَراً وَرِئَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ {٤٧}

---

490 "İbn Kesîr ve Basralılar "عِدْوَة" şeklinde, diğerleri ise "عُدْوَة" diye okumuşlardır." Bk. İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 274. Hasan b. el-Hasan, Katâde ve Amr ise "عَدْوَة" diye okumuşlardır." Bk. İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 523.

491 İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 311.

43. Hatırla ki, Allah, uykunda sana onları az gösterdi. Eğer onları sana çok gösterseydi, elbette çekinecek ve bu iş hakkında münakaşaya girişecektiniz. Fakat Allah (sizi bundan) kurtardı. Şüphesiz O, kalplerin özünü bilir. 44. Allah, olacak bir işi yerine getirmek için (savaş alanında) karşılaştığınız zaman onları sizin gözlerinizde az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu. Bütün işler Allah'a döner. 45. Ey iman edenler! Herhangi bir topluluk ile karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki başarıya erişesiniz. 46. Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider. Bir de sabredin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir. 47. Çalım satmak, insanlara gösteriş yapmak ve (insanları) Allah yolundan alıkoymak için yurtlarından çıkanlar (kâfirler) gibi olmayın. Allah onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır.

اِذْ يُرِيكَهُمُ اللّٰهُ/***Hatırla ki, Allah sana gösterdi:*** Manası şöyledir: “Savaşmaya cesur olmaları için, Allah her taifeyi diğerinin gözünde az gösterdi.”

رِيحُكُمْ/***Rîhuküm:*** “Kuvvetiniz, dinçliğiniz” demektir. Bu istiâredir.

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ/***Yurtlarından çıkanlar gibi olmayın:*** Yani Bedir'e çıktıklarında Kureyş kâfirleri gibi olmayın.

بَطَراً/***Betaran:*** “Kibirli” manasına gelmektedir.

وَاِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَاِنّ۪ي جَارٌ لَكُمْۚ فَلَمَّا تَرَاءَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلٰى عَقِبَيْهِ وَقَالَ اِنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِنْكُمْ اِنّ۪ٓي اَرٰى مَا لَا تَرَوْنَ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اللّٰهَۜ وَاللّٰهُ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٤٨﴾ اِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هٰٓؤُلَٓاءِ د۪ينُهُمْۜ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَاِنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٤٩﴾ وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ يَتَوَفَّى الَّذ۪ينَ

كَفَرُواۙ الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَاَدْبَارَهُمْۚ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ {٥٠} ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِۙ {٥١}

48. Hani şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi de "Bugün insanlardan size galip gelecek kimse yoktur, şüphesiz ben de sizin yardımcınızım" dedi. Fakat iki ordu birbirini görünce ardına döndü ve "Ben sizden uzağım, ben sizin göremediklerinizi (melekleri) görüyorum, ben Allah'tan korkuyorum; Allah'ın azabı şiddetlidir" dedi. 49. O zaman münafıklarla kalplerinde hastalık bulunanlar, (sizin için) "Bunları, dinleri aldatmış" diyorlardı. Hâlbuki kim Allah'a dayanırsa, bilsin ki Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir. 50. Melekler yüzlerine ve arkalarına vurarak ve "Tadın yakıcı cehennem azabını" (diyerek) o kâfirlerin canlarını alırken onları bir görseydin! 51. İşte bu, ellerinizle yaptığınız yüzündendir, yoksa Allah kullara zulmedici değildir.

وَاِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ/*Hani şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi:* Kureyş Bedir'e çıktığı zaman şeytan, Sürâka b. Mâlik sûretinde onlara göründü ve "Ben kavmim içinden sizin yardımcınızım" dedi. Onlar onun kavminden korkuyorlardı. O ise onlara zaferi vaat etti.

نَكَصَ/*Nekasa:* "Arkasına döndü" anlamındadır.

اِنّي اَرٰى مَا لَا تَرَوْنَ/*Ben sizin göremediklerinizi görüyorum:* Meleklerin savaştığını görüyordu.

يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ/*Münafıklar diyordu:* Medine'deki münafıklar. Bir görüşe göre kâfirlerle beraber olan münafıklar. Onlar Kureyş'ten bir gruptu: Kays b. Velîd b. Mugîre, Ebû Kays İbnu'l-Fâkih b. Mugîre, Hâris b. Rabîa b. el-Esved, Ali b. Ümeyye b. Halef, Âs b. Ümeyye b. Haccâc. Bu kimseler Müslüman olmuşlardı. Ancak hicret etmediler ve Bedir günü kâfirlerle birlikte çıkıp şu sözü söylediler ***"Bunları, dinleri aldatmış."***

Yani “Müslümanlar dinleriyle aldanmış, kendilerini güçleri yetmeyecek şeylere dâhil etmişler” dediler.

وَلَوْ تَرٰى اِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلٰٓئِكَةُ/***Melekler o kâfirlerin canlarını alırken onları bir görseydin:*** Bedir günü öldürülen kâfirler hakkındadır.

“وَاَدْبَارَهُمْ/***Ve edbârahüm:*** “Arkalarına” demektir. Bir görüşe göre “sırtlarına” demektir.

وَذُوقُوا/***Tadın:*** Bu, meleklerin sözüdür. Takdiri şöyledir: Onlar, “Azabı tadın” dediler. Hazfedilen “يقولون/dediler” sözü “يَضْرِبُونَ/***vuruyorlar”*** fiiline atfedilmiştir. Bu fiilden sonraki sözün meleklerin sözü olma ihtimali vardır ya da bu söz başlangıç cümlesidir.

كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَۙ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْۜ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ بِذُنُوبِهِمْۜ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ {٥٢} ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّراً نِعْمَةً اَنْعَمَهَا عَلٰى قَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْۙ وَاَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌۙ {٥٣} كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَۙ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْۜ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ فَاَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَاَغْرَقْنَا اٰلَ فِرْعَوْنَۚ وَكُلٌّ كَانُوا ظَالِمِينَ {٥٤}

52. (Bunların durumu) tıpkı Firavun ailesi ve onlardan öncekilerin durumu gibidir. (Onlar da) Allah'ın âyetlerini inkâr etmişlerdi de Allah onları günahları sebebiyle yakalamıştı. Allah güçlüdür, O'nun cezası şiddetlidir. 53. Bu da bir millet kendilerinde bulunanı (güzel ahlâk ve meziyetleri) değiştirinceye kadar Allah'ın onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden dolayıdır. Gerçekten Allah işitendir, bilendir. 54. (Evet bunların durumu,) Firavun ailesi ve onlardan öncekilerin durumuna benzer. Onlar Rablerinin âyetlerini yalanlamışlardı; Biz de onları günahlarından ötürü helâk etmiştik ve Firavun ailesini (denizde) boğmuştuk. Hepsi de zalimler idiler.

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ/**Zâlike biennallahe:** Sîbeveyh'e göre bunun takdiri "الأمر ذٰلِكَ/el-emru zâlike"dir. "Be" sebep ifade eder. Manası "Kullar, küfür ve masiyetle değişmedikleri müddetçe Allah kulları üzerindeki nimeti değiştirmez" şeklindedir.

كَدَأْبِ/**Durumu gibidir:** Âl-i İmrân sûresinde bu kelime hakkında bilgi verilmişti.

اِنَّ شَرَّ الدَّوَٓابِّ عِنْدَ اللّٰهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَۚ {٥٥} اَلَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ {٥٦} فَاِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ {٥٧} وَاِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ اِلَيْهِمْ عَلٰى سَوَٓاءٍ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْخَٓائِنِينَۚ {٥٨} وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا اِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ {٥٩}

55. Allah katında, canlıların en kötüsü kâfir olanlardır. Çünkü onlar iman etmezler. 56. Onlar, kendileriyle antlaşma yaptığın sonra her defasında hiç çekinmeden ahidlerini bozan kimselerdir. 57. Eğer savaşta onları yakalarsan, ibret almaları için onlar ile (onlara vereceğin ceza ile) arkalarında bulunan kimseleri de dağıt. 58. (Antlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik yapmasından korkarsan, sen de (onlarla yaptığın ahdi) aynı şekilde bozduğunu kendilerine bildir. Çünkü Allah, hainleri sevmez. 59. İnkâr edenler yakayı kurtardıklarını sanmasınlar. Çünkü onlar (Bizi) aciz bırakamazlar.

اَلَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ/***Onlar, kendileriyle antlaşma yaptığın:*** Benî Kurayza kastediliyor.

فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ/***Onlar ile arkalarında bulunan kimseleri de dağıt:*** Onları diğerlerini de caydıracak bir ceza ile cezalandır.

وَاِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً/(Antlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik yapmasından korkarsan: Antlaşmayı bozmaları konusunda.

فَانْبِذْ اِلَيْهِمْ/Sen de bozduğunu kendilerine bildir: Yani senin ve onların arasında olan ahdi reddetmek. Burada mef'ûl hazfedilmiştir. Takdiri: "عَهْدَهُمْ/ahdehüm"dür.

عَلٰى سَوَٓاءٍ/Aynı şekilde: Denk olarak. Bir görüşe göre manası, "Onların ahdi bozduğunu bilerek onlara eşit davranmandır" şeklindedir.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا/İnkâr edenler yakayı kurtardıklarını sanmasınlar: Kâfirler kendilerinin kurtulduklarını sanmasınlar.

اِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ/Çünkü onlar (Bizi) aciz bırakamazlar: Yani dünyada da ahirette de bir yere kaçamazlar.

وَاَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللّٰهِ وَعَدُوَّكُمْ وَاٰخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْۚ لَا تَعْلَمُونَهُمْۚ اَللّٰهُ يَعْلَمُهُمْۜ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ {٦٠}

60. Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın, onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği (düşman) kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız size eksiksiz ödenir, siz asla haksızlığa uğratılmazsınız.

وَاَعِدُّوا لَهُمْ/Onlara hazırlayın: Buradaki zamir, ahidlerini bozanlara ya da aciz bırakamayacak kimselere aittir. Hükmü kâfirlerin tamamı olmak üzere umûmîdir.

مِنْ قُوَّةٍ/Kuvvet: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Haberiniz olsun kuvvet, ok atmaktadır"***[492] buyurmuştur.

---

492 Müslim, no: 1917; Ebû Dâvud no: 2514; İbn Mâce no: 2813; Ahmed b. Hanbel, IV, 156; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, III, 371; İbn Hibbân, IV, 7; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*,

وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ/Cihad için bağlanıp beslenen atlar: Zemahşerî şöyle demiştir: "Ribât, Allah yolunda bağlanan ata denilir."[493] İbn Atiyye de şöyle demiştir: "Ribât, rabtın çoğuludur veya masdardır."[494]

عَدُوَّ اللّٰهِ وَعَدُوَّكُمْ/Allah'ın düşmanını ve sizin düşmanınızı: Bununla kâfirler, "**وَاٰخَرِينَ/başka kimseler**" ifadesi ile münafıklar kastedilir. Bir görüşe göre "**وَاٰخَرِينَ/başka kimseler**" ile Benî Kurayza, bir görüşe göre de cinler kastedilmiştir. Çünkü cinler atların seslerinden nefret eder. Bir görüşe göre de atlılar kastedilir. İlk görüş daha tercihe şayandır. Çünkü münafıklar nifak etmede inat ediyorlardı.

لَا تَعْلَمُونَهُمْ اَللّٰهُ يَعْلَمُهُمْ/Sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği: Süheylî şöyle demiştir: "Onların hakkında bir şey denilmez. Çünkü Allah 'Siz onları bilmezsiniz' buyurmuştur. Birinin onları bilmesi nasıl mümkün olur?" O hâlde (onlar hakkında bilgi üretmek) gerekmez. Bu âyetin manası şöyledir: Sizler onlardan ne herhangi birini ne de onların ileri gelenlerini bilirsiniz. Onların sınıfları insanlar tarafından bilinir. Bu gibi sözler münafıklar hakkında söylenmiştir.

وَاِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ
{٦١} وَاِنْ يُرِيدُوا اَنْ يَخْدَعُوكَ فَاِنَّ حَسْبَكَ اللّٰهُ هُوَ الَّذِي اَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ
وَبِالْمُؤْمِنِينَ {٦٢} وَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ اَنْفَقْتَ مَا فِي الْاَرْضِ جَمِيعاً
مَا اَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ اَلَّفَ بَيْنَهُمْ اِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ {٦٣} يَا اَيُّهَا
النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللّٰهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ {٦٤} يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ
الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَاِنْ
يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا اَلْفاً مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ {٦٥}

XIII, 570; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, V, 1709; Abdurrezzak, *Tefsîr*, I, 2. Bu hadisin ravileri sikadır.

493 Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 220.

494 İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 625.

61. Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et. Çünkü O, işitendir, bilendir. 62. Eğer sana hile yapmak isterlerse, şunu bil ki, Allah sana kâfidir. O, seni yardımıyla ve mü'minlerle destekleyendir. 63. Ve (Allah) onların kalplerini birleştirmiştir. Sen yeryüzünde bulunan her şeyi verseydin, yine onların gönüllerini birleştiremezdin. Fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı. Çünkü O, mutlak galiptir, hikmet sahibidir. 64. Ey Peygamber! Sana ve sana uyan mü'minlere Allah yeter. 65. Ey Peygamber! Mü'minleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüze (kâfire) galip gelirler. Eğer sizden yüz kişi olursa, kâfir olanlardan bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir topluluktur.

وَاِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا/***Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş:*** Burada "silm," "ateşkes" demektir. Bu âyet Tevbe sûresindeki kıtâl âyetiyle neshedilmiştir. Çünkü kâfirlerin Müslümanlarla ateşkes yapması caiz değildir.

وَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ/***Ve (Allah) onların kalplerini birleştirmiştir:*** Evs ve Hazrec'in kalbi kastedilir. Onların arasında düşmanlık vardı, İslâm'la birlikte bu düşmanlık yok oldu. Buradaki lafız geneldir.

وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ/***Sana uyan mü'minlere:*** Bu cümle Allah lafzına atıftır. Zemahşerî "Buradaki 'vav' harfi 'mea' manasındadır. Burada mef'ûlun mea vardır. Yani 'Sana ve seninle beraber sana uyanlara Allah yeter manasındadır" demiştir.

اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ/***Sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa:*** Bu âyet haberîdir. Sabır şartıyla vaadi içerir, bir kişinin varlığı on kişiye denk gelir. Ancak daha sonra bu âyet "bir kişi iki kişiye denk gelir" şeklinde nesh edilmiştir.

بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ/***Çünkü onlar anlamayan bir topluluktur:*** Kâfirler dinsizlik üzerine savaşır; onlarda ne basiret ne de sebat vardır.

اَلْـٰٔنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ اَنَّ فِيكُمْ ضَعْفاًۜ فَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِۚ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ اَلْفٌ يَغْلِبُوا اَلْفَيْنِ بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرِينَ {٦٦} مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَكُونَ لَهُٓ اَسْرٰى حَتّٰى يُثْخِنَ فِي الْاَرْضِۜ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَاۗ وَاللّٰهُ يُرِيدُ الْاٰخِرَةَۜ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ {٦٧} لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللّٰهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَٓا اَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ {٦٨} فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالاً طَيِّباًۘ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ۟ {٦٩}

66. Şimdi Allah, yükünüzü hafifletti; sizde zayıflık olduğunu bildi. O hâlde sizden sabırlı yüz kişi bulunursa, (onlardan) iki yüz kişiye galip gelirler. Ve eğer sizden bin kişi olursa, Allah'ın izniyle (onlardan) iki bin kişiye galip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir. 67. Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar, hiçbir peygambere esirleri bulunması yaraşmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, hâlbuki Allah (sizin için) ahireti istiyor. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir. 68. Allah tarafından önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı, aldığınız fidyeden ötürü size mutlaka büyük bir azap dokunurdu. 69. Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yiyin ve Allah'tan korkun. Şüphesiz ki Allah bağışlayan, merhamet edendir.

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَكُونَ لَهُٓ اَسْرٰى/Hiçbir peygambere esirleri bulunması yaraşmaz: Bedir günü esirler alındığında Ebû Bekir *radıyallahu anh* esirlerin hayatta kalmasını, Ömer *radıyallahu anh* ise öldürülmesini uygun

gördü.[495] Bu âyet, esirlerin korunması konusunda bir azarlama olarak indirilmiştir.[496]

حَتّٰى يُثْخِنَ فِي الْاَرْضِ/***Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar:*** "Savaşta mübalağa edinceye kadar" manasındadır.

تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا/***Siz geçici dünya malını istiyorsunuz:*** Esirlerden fidye alınmasını isteyenlere azarlamadır.

لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللّٰهِ سَبَقَ/***Allah tarafından önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı:*** Buradaki "kitap," Allah'ın ezelde onları affetmeye dair verdiği hükümdür. Bir görüşe göre, Allah'ın onlara ganimetleri helâl saydığı hükümdür.

فِيمَا اَخَذْتُمْ/***Aldığınız:*** Burada esirler ya da fidyeler kastedilir. Bu âyet inince Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Eğer azap indirilseydi senin dışında kimse kurtulmazdı ey Ömer"***[497] demiştir.

---

495 Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Ebû Bekir, Ali ve Ömer'le istişare etti. Ebû Bekir "Ey Allah'ın Resûlü! Bunlar amcaoğulları, akrabalar ve kardeşlerdir. Ben onlardan fidye alınmasını uygun görüyorum. Böylelikle onlardan aldığımız fidye kâfirlera karşı bize kuvvet olur. Umulur ki Allah onlara hidayet verir ve onlar bize yardımcı olurlar" dedi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Sen ne düşünüyorsun ey Hattâboğlu"*** dedi. Ömer "Ben Ebû Bekir gibi düşünmüyorum. Bana izin ver ki -yakınındakine işaret ederek- filancanın boynunu vurayım, Ali'ye izin ver, o da Akîl'in boynunu vursun, Hamza'ya izin ver, o da kardeşinin boynunu vursun. Ta ki Allah bizim kalplerimizde müşriklere karşı şefkat olmadığını bilsin. İşte bu müşrikler, onların en ileri gelenleri, imamları ve önderleridir" dedi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Ömer'in sözüne değil, Ebû Bekir'in sözüne meyletti ve esirlerden fidye aldı. Ömer dedi ki: Ertesi gün sabah vakti Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'le Ebû Bekir'in yanına gittim. İkisi de ağlıyordu. "Ey Allah'ın Resûlü! Seni ve arkadaşını ağlatan şey nedir? Eğer ağlanacak bir şey varsa ben de ağlayayım, eğer yoksa da sizin ağlamanızdan dolayı ben de ağlar gibi yaparım" dedim. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Arkadaşının esirlerden fidye alınmasını bana arz etmesinden dolayı ağlıyorum. Bana onların azabı*** -yakındaki bir ağacı göstererek- ***şu ağaç kadar yakın sunuldu"*** dedi. Ardından bu âyet indi. Bk. İbn Kesîr, Tefsîr, IV, 18.

496 Müslim, no: 1763; Ebû Dâvud, no: 2690; Tirmizî, no: 3081; Ahmed b. Hanbel, I, 30; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 15734; İbn Hibbân, XI, 114; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, II, 235; İbn Ebî Hâtim, Tefsîr, V, 1730.

497 İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*, I, 158; Süheylî, *er-Ravdu'l-Unuf*, III, 132.

فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ/Artık elde ettiğiniz ganimetten yiyin: Ganimetler ve esirlerden alınan fidyeler için mübah kaydı vardır.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي اَيْدِيكُمْ مِنَ الْاَسْرٰٓى اِنْ يَعْلَمِ اللّٰهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْراً يُؤْتِكُمْ خَيْراً مِمَّٓا اُخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ {٧٠} وَاِنْ يُرِيدُوا خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ فَاَمْكَنَ مِنْهُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ {٧١}

70. Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere de ki: "Eğer Allah kalplerinizde hayır olduğunu bilirse, sizden alınandan (fidyeden) daha hayırlısını size verir ve sizi bağışlar." Çünkü Allah bağışlayandır, esirgeyendir. 71. Eğer sana hainlik etmek isterlerse (üzülme. Çünkü) daha önce Allah'a da hainlik etmişlerdi de Allah onlara karşı sana imkân ve kudret vermişti. Allah bilendir, hikmet sahibidir.

اِنْ يَعْلَمِ اللّٰهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْراً/Eğer Allah kalplerinizde hayır olduğunu bilirse: "Eğer Allah sizin kalplerinizde imanı bilirse sizden alınan fidyeyi yerine koyar." Abbâs "Bu âyet benim hakkımda indirildi" demiştir. Bedir günü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* fidye verilmesini istedi. Abbâs, Allah Resûlü'ne güç yetiremediği maldan fidye verdi ve dedi ki: "Allah bana benden aldığından daha hayırlısını verdi, beni bağışlamasını da umuyorum."[498]

وَاِنْ يُرِيدُوا خِيَانَتَكَ/Eğer sana hainlik etmek isterlerse: Âyet onları tehdit içindir.

اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَالَّذِينَ اٰوَوْا وَنَصَرُٓوا اُولٰٓئِكَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍ

---

498 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 73; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XI, 137; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 324. Hâkim şöyle demiştir: "Bu hadis Müslim'in şartına göre sahihtir. Ancak o bu hadisi kitabına almamıştır."

وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتّٰى يُهَاجِرُواۚ وَاِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدّٖينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ اِلَّا عَلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مٖيثَاقٌ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ {٧٢}

72. İman edip de hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhâcirleri) barındırıp yardım edenler var ya, işte onların bir kısmı diğer bir kısmının dostlarıdır. İman edip de hicret etmeyenlere gelince; onlar hicret edinceye kadar size onların mirasından hiçbir pay yoktur. Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavim aleyhine olmaksızın (o Müslümanlara) yardım etmek üzerinize borçtur. Allah yapacaklarınızı hakkıyla görmektedir.

اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا/***İman edenler:*** Sûrenin sonuna doğru bu âyetten kastedilen, muhâcirlerin, ensârın, iman edip hicret etmeyenlerin, Hudeybiye'den sonra hicret edenlerin konumlarının beyânıdır. Öncelikle muhâcirlerden başladı sonra ensârı zikretti. Ensâr, muhâcirleri barındırdı, onlara yardım etti. O yüzden aralarında birbirleriyle yardımlaşma ve dostluk sabit oldu. Bir görüşe göre aralarında miras sabit oldu ancak sonra bu durum ***"Aralarında akrabalık bağı olanlar miras için daha önceliklidir"***[499] âyetiyle nesh edildi.

وَاِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ/***Eğer sizden yardım isterlerse:*** Hicret eden mü'minlerle hicret etmeyen mü'minler arasındaki vilâyeti (miras vb.) kaldırınca, yardım isterlerse onlara yardım edilmesini emretti. Eğer kendileriyle mü'minler arasında ahid olan bir kavmin aleyhine yardım isterlerse o zaman onlara yardım edilmez.

وَالَّذٖينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ اِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْاَرْضِ وَفَسَادٌ كَبٖيرٌ {٧٣}

499 Ahzab 33/6.

73. Kâfir olanlar da birbirlerinin yardımcılarıdır. Eğer siz onu (Allah'ın emirlerini) yerine getirmezseniz yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat olur.

اِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ/*Eğer siz onu yerine getirmezseniz yeryüzünde bir fitne olur:* "اِلَّا/***İllâ"*** burada in-i şartiyyeden terkip edilmiştir. "لا/ Lâ" nâfiyedir/olumsuzluk harfidir. "تَفْعَلُوهُ/***Tef'alûhü"***deki zamir, mü'minlerin vilâyetine ve yardımlaşmasına ya da âyette geçen ***"sizinle onların arasında bir misâk vardır"*** kısmındaki misâka aittir. Veya ***"yardım etmek size gerekir"*** kısmındaki yardıma aittir. Manası "Eğer siz böyle yapmazsanız fitne olur" şeklindedir.

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَالَّذِينَ اٰوَوْا وَنَصَرُوا اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقاًّ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ {٧٤} وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَاُولٰٓئِكَ مِنْكُمْ وَاُولُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ {٧٥}

74. İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler, (Muhâcirleri) barındıran ve yardım edenler var ya, işte gerçek mü'minler onlardır. Onlar için mağfiret ve bol rızık vardır. 75. Sonradan iman eden ve hicret edip de sizinle beraber cihad edenler de sizdendir. Allah'ın Kitabı'na göre yakın akrabalar birbirlerine (vâris olmaya) daha uygundur. Şüphesiz ki Allah her şeyi bilendir.

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا/*İman edip de Allah yolunda hicret edenler:* Bu âyette muhâcir ve ensâra övgü, vaad ve cennette rızık vardır.

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْ بَعْدُ/*Sonradan iman edenler:* Yani Hudeybiye ve Rıdvan biatından sonra hicret edenler.

وَاُولُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ/*Yakın akrabalar birbirlerine (vâris olmaya) daha uygundur:* Bu âyet, muhâcir ve ensâr arasındaki mirası nesh eder. İmam Mâlik "Bu âyet miras hakkında değildir" derken, Ebû

Hanîfe âyetin bilakis mirasla ilgili olduğunu ve bu âyetle dayının, halanın ve diğer akrabaların mirasının verilmesi gerektiğini söylemiştir.

فِي كِتَابِ اللّٰهِ/***Allah'ın Kitabı'na göre:*** Yani Kur'ân'a göre. Bir görüşe göre ise Levh-i Mahfûz'a göre.

9. TEVBE SÛRESİ

Berâe sûresi, “Tevbe sûresi” ve “Fâdiha/Rezil Eden sûre” diye isimlendirilir. Fâdiha diye isimlendirilmesinin sebebi, münafıkların sırlarını ortaya çıkarmasından dolayıdır. Mushaflar ve kârîler sûrenin başındaki besmelenin düşürülmesi konusunda ittifak etmişlerdir; ancak bunun sebebi konusunda aralarında ihtilaf vardır. Osman b. Affân “Bu sûrenin manaları Enfâl sûresinin manalarına benzemektedir. Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* zamanında bu sûreler ‘karîneteyn (iki yakın arkadaş)’ olarak anılıyordu. Bu yüzden ben onları birleştirdim ve ikisini yedi uzun sûreye dâhil ettim” demiştir.[500] Sahâbe, Berâe ve Enfâl iki sûre mi yoksa tek sûre mi konusunda ihtilaf etmiştir. Bundan dolayı aralarına besmelenin yazılması terk edilmiştir.[501] Bu konuda Ali b. Ebî Tâlib “Besmele, emândır. Berâe ise kılıçla/savaşla ilgili indi. Bu yüzden emân ile başlamaz” demiştir.[502]

بَرَٓاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖٓ اِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَۜ {١} فَسِيحُوا
فِي الْاَرْضِ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَاعْلَمُٓوا اَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِۙ وَاَنَّ اللّٰهَ مُخْزِي
الْكَافِرِينَ {٢} وَاَذَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖٓ اِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْاَكْبَرِ اَنَّ

500 Ebû Dâvud, no: 786; Tirmizî, no: 3086; Nesâî, no: 32; Ahmed b. Hanbel, I, 57; Ebû Ubeyd, 285; İbn Hibbân, I, 230; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 102; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, IV, 7.

501 Übey b. Ka‘b bu sûre hakkında “Allah Resûlü bize besmelenin yazılmamasını emrediyordu” demiştir. Bk. İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, III, 3.

502 Bu hadisin isnadı zayıftır. Hadis için bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 330.

اللّٰهِ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَاِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا اَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ اَلِيمٍ {٣} اِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئاً وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ اَحَداً فَاَتِمُّوا اِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ اِلٰى مُدَّتِهِمْ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ {٤}

1. Allah ve Resûlü'nden kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere bir ihtar! 2. (Ey müşrikler!) Yeryüzünde dört ay daha dolaşın. İyi bilin ki siz Allah'ı aciz bırakacak değilsiniz; Allah ise kâfirleri rezil (ve perişan) edecektir. 3. Hacc-ı ekber (en büyük hac) gününde Allah ve Resûlü'nden insanlara bir bildiridir: Allah ve Resûlü müşriklerden uzaktır. Eğer tevbe ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Ve eğer yüz çevirirseniz bilin ki, siz Allah'ı aciz bırakacak değilsiniz. (Ey Muhammed!) O kâfirlere elem verici bir azabı müjdele! 4. Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden hiçbir şeyi size eksik bırakmayan ve sizin aleyhinize herhangi bir kimseye arka çıkmayanlar hariçtir. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayın. Allah sakınanları sever.

بَرَٓاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ/***Allah ve Resûlü'nden bir ihtar!:*** Berâe'nin manası "müşriklerden uzak durmak" demektir. Berâe'nin merfû olması ya mübtedanın haberi ya da mübteda olduğu içindir.

اِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ/***Kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere:*** Manası şudur: Kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere karşı Allah'tan ve Resûlü'nden bir uzak durma vardır. "مِنَ/***Min***" ve "اِلَى/***ilâ***" berâe'ye değil hazfedilen başka bir şeye (fiile) bağlantılıdır. ***"Antlaşma yaptığınız"*** fiilindeki antlaşma, Müslümanlara dayandırılır. Çünkü Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in fiili Müslümanların fiiliyle bağlantılıdır. Müslümanların müşriklerle antlaşma yaptığı gibi Allah Resûlü de müşriklerle belirli zamanlarda antlaşma

yapmıştır.[503] Onlardan kimisi antlaşmaya vefa gösterdi. Bunun üzerine Allah antlaşmanın vaktinin bitimine kadar tamamlanmasını emretti. Kimisi antlaşmasını bozdu, kimisi de bozmaya yeltendi. Bozmaya kalkışana dört ay süre verildi ve bir daha da onunla antlaşma yapılmamasına karar verildi.

فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ/***Yeryüzünde dolaşın:*** Size verilen dört aylık müddet zarfında emin bir şekilde yürüyün. Bu sürenin vakti konusunda ihtilaf edildi. Görüşlere göre Şevvâl, Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem'dir. Çünkü sûre (hicretin) dokuzuncu yılında bu zamanda indirildi. Başka bir görüşe göre bu süre kurban bayramından başlayıp Rebîülâhir'in onuna kadar olan aralıktadır. (Raviler) bunun doğruluğunu bilirler. Çünkü Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* o sene Ebû Bekir'i insanlara hac yaptırması için gönderdi. Ondan sonra da Ali'yi gönderdi[504] ve arefe gününde insanlara Berâe sûresi okundu. Diğer bir görüşe göre ise bu sûre kurban bayramında okunmuştur.

غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِ/***Siz Allah'ı aciz bırakacak değilsiniz:*** Yani O'ndan kaçamazsınız.

وَاَذَانٌ/***Bildiri:*** Yani Allah ve Resûlü'nün müşriklerden uzak olduğunu haber vermedir.

اِلَى النَّاسِ/***İnsanlara:*** Berâe'yi (yani ihtârı) müşriklerle antlaşma yapanlara has kıldı. Berâe'yi bildirmeyi ise antlaşma yapan yapmayan, müşrik olsun olmasın bütün insanlara genel kıldı.

الْحَجِّ الْأَكْبَرِ/***En büyük hac:*** Bu gün arefe günü veya kurban bayramı günüdür. Bir görüşe göre, mevsimin her günüdür. Bununla içinde birçok gün barındıran Sıffîn ve Cemel günü sözündeki gibi bir gün tâbir olunur.

اَنَّ اللّٰهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ/***Allah müşriklerden uzaktır:*** Bu cümlenin takdiri "اَذَانٌ بِأَنَّ اللّٰهَ بَرِيءٌ/Allah'ın müşriklerden uzak olduğunu haber verme"dir.

---

503 Tirmizî, no: 871; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 107; Ahmed b. Hanbel, I, 79; Dârimî, no: 1925; Hâkim "Bu hadis Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahihtir ancak onlar bu hadisi rivayet etmemişlerdir" demiş, Zehebî de ona muvafakat etmiştir.

504 Ahmed b. Hanbel, I, 100; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 106.

"Be," tahfiften dolayı hazfedilmiştir. "اِنَّ اللّٰه/*İnnallahe*" diye kesreli okunmuştur; çünkü burada "اَذَانٌ/*bildiri*" kelimesi "قول/söz" manasındadır.[505]

وَرَسُولُهُ/*Resûlü:* "بَرِيٓءٌ/*Uzaktır*"daki zamire ya da "اِنَّ/inne"nin ismine atfederek merfû olarak i'râblanır. Veyahut mübteda olduğu için merfudur, haberi ise mahzûftur. "اِنَّ/İnne"nin ismine atfederek mansub (Resûlehü) şeklinde de okunmuştur.[506] Kesre ile okunmasına (Resûlihi) gelince; müşriklere atıf caiz olmayıp manayı bozduğu için bu şekilde okumak caiz değildir. Kasem şeklinde okumak câizdir ancak bu uzak bir görüştür ve şâz kıraatten sayılır.

فَاِنْ تُبْتُمْ/*Eğer tevbe ederseniz:* Yani küfürden tevbe ederseniz.

اِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ/*Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız:* Yani antlaşmayı bozmayanlar.

فَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍۚ فَاِنْ تَابُوا وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ {٥} وَاِنْ اَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَاَجِرْهُ حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ ثُمَّ اَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَۚ {٦}

5. Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, onları hapsedin ve onları her gözetleme yerinde oturup bekleyin. Eğer tevbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekâtı da verirlerse artık yollarını serbest bırakın. Allah bağışlayan, esirgeyendir. 6. Ve eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar ona aman ver sonra

---

505 İbn Atiyye, cumhur ulemânın "اَنَّ اللّٰه" sözünü "اَنَّ اللّٰه بَرِيٓءٌ" şeklinde okuduklarını bildirmiştir. Hasan ve A'rec ise "اِنَّ اللّٰه" şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, III, 8.

506 İbn Ebî İshak ve İsa b. Irem bu şekilde okumuşlardır. Bk. İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, III, 8.

onu güven içinde bulunacağı bir yere ulaştır. İşte bu, onların, bilmeyen bir kavim olmalarından dolayıdır.

فَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ/***Haram aylar çıkınca:*** Yani onlara verilen dört aylık süre bitince. Bu ayların Şevvâl, Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem olduğunu söyleyenler vardır. Bu aylar bilinen haram aylardır; ancak Şevvâl eklenip Receb söylenmemiştir. Çoğunluğu göz önüne alınarak "haram aylar" diye isimlendirilmiştir. Bu ayların Rebîülâhir'e kadar olduğunu söyleyenler de vardır. Bu aylar hürmetinden dolayı ve içinde savaşmak yasak edildiğinden haram aylar şeklinde isimlendirilir.

فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ/***Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün:*** Bu âyet Kur'ân'da geçen kâfirlere karşı tevâzu göstermekle ilgili diğer âyetleri nesh eder. Bir görüşe göre bu âyet "فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَاءً/***Artık bundan sonra (esirleri) ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin***"[507] âyetini nesh eder. Diğer görüşe göre ise Muhammed sûresindeki bu âyet, Tevbe sûresindeki bu âyeti nesh eder. Çünkü karşılıksız ya da fidye karşılığı salıvermek caizdir.

وَخُذُوهُمْ/***Onları yakalayın:*** Yani esirleri. "الأخيذ/el-Ehîz" kelimesi "esir" anlamına gelmektedir.

كُلَّ مَرْصَدٍ/***Her gözetleme yerinde:*** Yani her yolda. Zarf olduğundan dolayı mansubdur.

فَاِنْ تَابُوا/***Eğer tevbe ederlerse:*** Yani küfürden tevbe ederlerse. Sonra bunu imanla, namazla ve zekâtla bitiştirdi. Bu Ebû Bekir'in de yaptığı gibi namazı ve zekâtı terk edenlerle savaşmaya delildir.[508] Bu âyet Allah Resûlü'nün şu hadisiyle aynı manadadır: ***"İnsanlarla 'Lâ ilâhe illallah' deyinceye, namazı kılıp zekâtı verinceye kadar savaşmakla emrolundum."***[509]

فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ/***Yollarını serbest bırakın:*** Bu, onlar için bir amandır.

---

507 Muhammed 47/4.
508 Daha önce geçmişti.
509 Daha önce geçmişti.

وَاِنْ اَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ/***Ve eğer müşriklerden biri senden aman dilerse:*** Yani senden aman dilerlerse onlara aman ver. Tâ ki Kur'ân'ı dinlesin ve Müslüman olacak mı olmayacak mı görülsün.

ثُمَّ اَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ/***Sonra onu güven içinde bulunacağı bir yere ulaştır:*** Eğer Müslüman olmazsa onu kendi yerine ulaştır. Bu bir grup âlime göre sâbit bir hükümdür. Diğer grup âlime göre ise savaşmakla neshedilmiştir.

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعِنْدَ رَسُولِهٖ اِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ {٧} كَيْفَ وَاِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ اِلًّا وَلَا ذِمَّةً يُرْضُونَكُمْ بِاَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبٰى قُلُوبُهُمْ وَاَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ {٨}

7. Mescid-i Harâm'ın yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınızın dışında müşriklerin Allah ve Resûlü yanında nasıl (muteber) bir ahdi olabilir? Onlar size karşı dürüst davrandıkları müddetçe siz de onlara dürüst davranın. Çünkü Allah (ahdi bozmaktan) sakınanları sever. 8. Nasıl olabilir ki! Onlar size galip gelselerdi, sizin hakkınızda ne ahit ne de antlaşma gözetirlerdi. Onlar ağızlarıyla sizi razı ediyorlar, hâlbuki kalpleri (buna) karşı çıkıyor. Çünkü onların çoğu yoldan çıkmıştır.

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ/***Müşriklerin nasıl bir ahdi olabilir?:*** Bu lafız istifhamdır (sorudur). Manası ise müşrikleri inkâr etmek veya uzaklaştırmaktır.

اِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ/***Mescid-i Harâm'ın yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınızın dışında:*** Burada kastedilen Kureyş'tir. Bir görüşe göre Benî Bekir kabilesidir.

فَمَا اسْتَقَامُوا/***Dürüst davrandıkları müddetçe:*** Buradaki "mâ" zarfiyyedir.

Bu âyette geçen "كَيْفَ/*keyfe (nasıl)*" önceki âyette geçen "كَيْفَ/*keyfe*"yi tekit etmektedir. Keyfe'den sonraki fiil bilindiği için hazfedilmiştir. Takdiri şöyledir: "Onların nasıl bir ahdi olabilir?"

لَا يَرْقُبُوا/***Lâ yerkubû:*** Yani gözetmezlerdi.

اِلًّا وَلَا ذِمَّةً/***Ne ahit ne de antlaşma:*** Burada geçen "اَلْإِلُّ/el-illü" kelimesi, "yakınlık" demektir. Bir görüşe göre ise "yemin" demektir. Zimmet ise "ahd" demektir.

وَاَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ/***Onların çoğu yoldan çıkmıştır:*** İman ile hükmedilenleri istisna etmiştir.

اِشْتَرَوْا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ ثَمَناً قَلِيلاً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ اِنَّهُمْ سَٓاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ {٩} لَا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ اِلاًّ وَلَا ذِمَّةً وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ {١٠} فَاِنْ تَابُوا وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَنُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ {١١} وَاِنْ نَكَثُٓوا اَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُٓوا اَئِمَّةَ الْكُفْرِ اِنَّهُمْ لَٓا اَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ {١٢}

9. Allah'ın âyetlerine karşılık az bir değeri satın aldılar da O'nun yolundan alıkoydular. Gerçekten onların yapmakta oldukları şeyler ne kötüdür! 10. Bir mü'min hakkında ne ahit tanırlar ne de antlaşma. Çünkü onlar saldırganların kendileridir. 11. Fakat tevbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse, artık onlar dinde kardeşlerinizdir. Biz, bilen bir kavme âyetlerimizi böyle açıklıyoruz. 12. Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozarlar ve dininize saldırırlarsa, küfrün önderlerine karşı savaşın. Çünkü onlar yeminleri olmayan adamlardır. (Onlara karşı savaşırsanız) umulur ki küfre son verirler.

اَئِمَّةَ الْكُفْرِ/Eimmete'l-küfr: Yani küfrün elebaşları. Bir görüşe göre bunlar -Allah onlara lanet etsin- Ebû Cehil, Ümeyye b. Halef, Utbe b. Rebîa, Ebû Süfyân b. Harb ve Süheyl b. Amr'dır. Taberî küfrün ele başları olarak bu isimleri zikretmiştir.[510] Ancak bu görüş zayıftır. Çünkü bu adı sayılan kişiler bu sûrenin indirilmesinden önce ölmüşlerdi. Burada tercih edilen görüş ayetin küfürde önderlik eden bütün insanları kapsayacak şekilde genele hamletmek olmalıdır.

لَٓا اَيْمَانَ/Yeminleri olmayan: Onların yerine getirdikleri yeminleri yoktur.

لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ/Umulur ki küfre son verirler: Bu cümle "قَاتِلُوا/*savaşın*" ifadesine bağlantılıdır.

اَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْماً نَكَثُٓوا اَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِاِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدَؤُ۫كُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍۜ اَتَخْشَوْنَهُمْۚ فَاللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ تَخْشَوْهُ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ {١٣} قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ بِاَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَۙ {١٤} وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْۜ وَيَتُوبُ اللّٰهُ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ {١٥}

13. (Ey mü'minler!) Verdikleri sözü bozan, Peygamber'i (yurdundan) çıkarmaya kalkışan ve ilk önce size karşı savaşa başlamış olan bir kavme karşı savaşmayacak mısınız; yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer (gerçek) mü'minler iseniz, bilin ki, Allah, kendisinden korkmanıza daha layıktır. 14. Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın; onları rezil etsin; sizi onlara galip kılsın ve mü'min toplumun kalplerini ferahlatsın. 15. Ve onların (mü'minlerin) kalplerinden öfkeyi gidersin. Allah dilediğinin tevbesini kabul eder. Allah bilendir, hikmet sahibidir.

وَهَمُّوا بِاِخْرَاجِ الرَّسُولِ/Peygamber'i (yurdundan) çıkarmaya kalkışırlar: Yani Uhud ve Hendek'te onunla savaşırken onu Medine'den

---

510 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 62.

çıkarmaları. Bir görüşe göre onlar Dârü'n-Nedve'de istişâre ederlerken onu Mekke'den çıkarmaları. Daha sonra ise Allah Resûlü kendisi çıkmıştır.

وَهُمْ بَدَؤُكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ/*İlk önce size karşı savaşa başlamış olan bir kavim:* Yani Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ve Müslümanlara Mekke'de eziyet etmeleri.

يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ بِاَيْدِيكُمْ/*Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın:* Burada savaşmak ve esir almak kastedilir. Aynı şekilde burada Müslümanlara zaferi vaat etmek de vardır.

قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ/*Mü'min toplumun:* Bir görüşe göre bunlar Huzâa'dır. Burada bu cümlenin mutlak olduğunu söylemek ise daha güzeldir.

وَيَتُوبُ اللّٰهُ/*Allah dilediğinin tevbesini kabul eder:* Bu, başlangıç cümlesidir. Allah'ın bazı kâfirlerin tevbesini kabul ettiğini haber verir ki onlar Müslüman olmuştur.

اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ {١٦}

16. Yoksa Allah, sizden, cihad edip Allah, Peygamber ve mü'minlerden başkasını kendilerine sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

اَمْ حَسِبْتُمْ/*Sandınız:* Allah, çirkin olandan temiz olanı ortaya çıkarmadan onları terk etmez manasındadır. "**اَمْ/*Em***" burada "بل/bel" ve "hemze" manasındadır.

يَعْلَمِ اللّٰهُ/*Ya'lemillah:* Allah bunu delilin yerine getirilmesinden dolayı zorunlu olarak bilir.

وَلِيجَةً/*Velîce:* "Sırdaş" demektir.

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ اَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللّٰهِ شَاهِدِينَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ اُو۬لٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ {١٧} اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ وَلَمْ يَخْشَ اِلَّا اللّٰهَ فَعَسٰٓى اُو۬لٰٓئِكَ اَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ {١٨} اَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَٓاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ لَا يَسْتَوُ۫نَ عِنْدَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ {١٩}

17. Allah'a ortak koşanlar, kendi kâfirliklerine bizzat kendileri şahitlik ederken, Allah'ın mescitlerini imar etmeye layık değildirler. Onların bütün işleri boşa gitmiştir. Ve onlar ateşte ebedî kalacaklardır. 18. Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar ederler. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır. 19. (Ey müşrikler!) Siz hacılara su vermeyi ve Mescid-i Harâm'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihad edenlerin imanı ile bir mi tutuyorsunuz? Hâlbuki onlar Allah katında eşit değillerdir. Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ اَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللّٰهِ/***Allah'a ortak koşanlar, Allah'ın mescitlerini imar etmeye layık değildirler:*** Yani bunu yapmaya onların hakkı yoktur. Onlar (mescitleri) ancak üstünlük göstermek ve zulüm için imar ederler. Kim "مَسَاجِدَ/mesâcid" diye okursa bütün mescitleri kastetmiş olur. Kim müfred olarak (mescid şeklinde) okursa o zaman Mescid-i Harâm'ı kasteder.[511]

شَاهِدِينَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ/***Kendi kâfirliklerine bizzat kendileri şahitlik ederken:*** Yani onların hâlleri ve sözleri küfrü ikrar etmeyi gerektiriyor.

---

511 İki Basralı ve İbn Kesîr "مَسْجِدَ اللّٰهِ" şeklinde, diğerleri ise "مَسَاجِدَ" şeklinde okumuşlardır. Âlimler cemi' okunması konusunda ittifak etmişlerdir. Bk. İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 312.

Bir başka görüşe göre, onların telbiyedeki "Senin ortağın yoktur; tek bir ortak vardır, o da senindir" sözlerine işarettir.[512]

أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ/*Siz hacılara su vermeyi bir mi tutuyorsunuz?:* Bu âyetin sebebi şudur: Kureyş'ten bir kavim hacılara su vermekle ve mescitleri imar etmekle övünüyordu. Bunun üzerine Allah cihadın bundan daha faziletli olduğunu söyledi. Bu âyet Ali b. Ebî Tâlib, Abbâs b. Abdilmuttalib ve Talha b. Şeybe hakkında indirildi.[513] Zira onlar bununla övünmüşlerdi. Talha "Ben Kâbe'nin sahibiyim ve anahtarları da bendedir" dedi. Abbâs "Ben su verenim" dedi. Ali de "Ben insanlardan önce Müslüman oldum ve Allah Resûlü ile beraber cihat ettim" dedi.

اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ اَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللّٰهِ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ {٢٠} يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُقِيمٌ {٢١} خَالِدِينَ فِيهَٓا اَبَداً اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُٓ اَجْرٌ عَظِيمٌ {٢٢} يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُٓوا اٰبَٓاءَكُمْ وَاِخْوَانَكُمْ اَوْلِيَٓاءَ اِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْاِيمَانِ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ {٢٣} قُلْ اِنْ كَانَ اٰبَٓاؤُكُمْ وَاَبْنَٓاؤُكُمْ وَاِخْوَانُكُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَاَمْوَالُۨ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَٓا اَحَبَّ اِلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ بِاَمْرِهِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ {٢٤}

20. İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler. Kurtuluşa erenler de işte onlardır. 21. Rableri onlara, tarafından bir rahmet ve hoşnutluk ile, kendileri için, içinde tükenmez nimetler bulunan cennetler müjdeler. 22. Onlar orada ebedî kalacaklardır. Şüphesiz ki Allah katında büyük mükâfat vardır. 23. Ey iman edenler! Eğer küfrü imana

512 İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, III, 17.
513 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, no: 16563.

tercih ediyorlarsa, babalarınızı ve kardeşlerinizi (bile) veli edinmeyin. Sizden kim onları dost edinirse, işte onlar zalimlerin kendileridir. 24. De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, Resûlü'nden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez."

لَا تَتَّخِذُوا اٰبَاءَكُمْ/***Babalarınızı veli edinmeyin:*** Bu âyet hicretten alıkoyanlar hakkında indirilmiştir.[514] Ancak bu âyetin lafzı da hükmü de geneldir.

فَتَرَبَّصُوا/***Bekleyin:*** Ailesini, malını ve meskenini hicret ve cihada tercih edenler için bir tehdittir.

بِاَمْرِهِ/***Emrini:*** Bir görüşe göre Mekke'nin fethidir. Diğer görüşe göre ise bu azap ve cezaya işaret eder.

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ فٖي مَوَاطِنَ كَثٖيرَةٍۙ وَيَوْمَ حُنَيْنٍۙ اِذْ اَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْـًٔا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرٖينَۚ {٢٥}

25. And olsun ki Allah, birçok yerde (savaş alanlarında) ve Huneyn savaşında size yardım etmişti. Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti, sonunda (bozularak) gerisin geri dönmüştünüz.

وَيَوْمَ حُنَيْنٍ/***Huneyn savaşı günü:*** Bu ifade "مَوَاطِنَ/***mevâtine***" kelimesine bağlantılıdır ya da gizli bir fiille mansubdur. Gizli bir fiille mansub olması iki vecihten dolayı daha güzeldir.

Birincisi: "اِذْ اَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ/***Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş***" cümlesi Huneyn'e hastır. Diğer savaş alanları için bu doğru

---

514 Vâhidî bunun zayıf olduğunu söylemiştir. Bk. Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 206; Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, IV, 24; Sa'lebî, *el-Keşf*, II, 256.

olmaz. Aralarındaki ihtilaftan dolayı Huneyn'in savaş alanlarına atfedilmesi zayıftır.

İkincisi: Savaş alanları kelimesi mekân zarfıdır, Huneyn ise zaman zarfıdır. Bu yüzden onlardan birinin diğerine atfedilmesi zayıftır. Ancak ne var ki savaş alanları ile vakitler kastedilmiştir. Huneyn, ismi Huneyn diye bilinen bir adamın olmasından dolayı alem bir isimdir. Munsarıf ve müzekker bir kelimedir.

اِذْ اَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ/*Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş:* Onlar o gün on iki bin kişiydiler. İçlerinden bazıları dedi ki: "Biz bugün azlıktan dolayı mağlup olmayacağız."[515] Bunu üzerine Allah onların acizliğini ortaya çıkarmayı murad etti; akabinde insanlar Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'den kaçtılar. Allah Resûlü sayıca çok az bir grubun içinde, bineğinin üzerinde kalmıştı. Sonra Allah'tan yardım istedi, topraktan bir avuç aldı ve kâfirlerin yüzüne doğru onu atıp şöyle dedi: ***"Yüzleri çirkinleşsin."***[516] Ashâbına seslendi ve onlar da ona yöneldiler. Allah da kâfirleri yenilgiye uğrattı. İşte Huneyn kıssası siyerde böyledir.

بِمَا رَحُبَتْ/*Genişliğine rağmen:* Yani genişliğine rağmen onları sıktı. "Mâ" burada masdar mâ'sıdır.

ثُمَّ اَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلٰى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَاَنْزَلَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُواۜ وَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ يَتُوبُ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٧﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هٰذَاۚ وَاِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖٓ اِنْ شَٓاءَۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٢٨﴾

---

515 Beyhakî, *Delâil*, V, 123. Bu, mürsel ve hasen bir hadistir. Bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 180.

516 Müslim, no: 1777; Ahmed b. Hanbel, I, 207; Nesâî, no: 5134; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, no: 16577.

26. Sonra Allah, Resûl'ü ile mü'minler üzerine sekînetini (sükûnet ve huzur duygusu) indirdi, sizin görmediğiniz ordular (melekler) indirdi de kâfirlere azap etti. İşte bu, o kâfirlerin cezasıdır. 27. Sonra Allah, bunun ardından yine dilediğinin tevbesini kabul eder. Zira Allah bağışlayan, esirgeyendir. 28. Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, (bilin ki) Allah dilerse sizi kendi lütfundan zengin edecektir. Şüphesiz Allah iyi bilendir, hikmet sahibidir.

وَاَنْزَلَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْهَا/***Sizin görmediğiniz ordular indirdi:*** Yani melekleri.

ثُمَّ يَتُوبُ اللّٰهُ/***Sonra Allah, tevbesini kabul eder:*** Müslümanlarla Huneyn'de savaşan Hevâzin'in Müslüman olduğuna işarettir.

اِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ/***Müşrikler ancak bir pisliktir:*** Bir görüşe göre onların pis olması küfürlerinden dolayıdır. Bir görüşe göre cünüplükten dolayıdır.

فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ/***Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar:*** Bu âyet müşriklere puta taptıkları hâlde Mescid-i Harâm'a yaklaşmayı yasaklayan bir hükümdür. Âlimler bu konuda birlik içindedir. İmam Mâlik ise müşriklere ehl-i kitap ve başka dinlerde olan diğer kâfirleri de kıyâs etti ve yine Mescid-i Harâm'a diğer mescitleri kıyas etti. Buna göre bütün kâfirler bütün mescitlerden men edilir. İmam Şâfiî ise bütün kâfirleri genellemenin yanında mescitlerden Mescid-i Harâm'ı tahsis etmiştir. Buna göre bütün kâfirler Mescid-i Harâm'a girmekten men edilmiştir; onların diğer mescitlere girmeleri ise mübahtır. Ebû Hânîfe ise nassa bakarak kasr hükmünü getirmiştir. Bu hükme göre yalnızca müşrikler özellikle Mescid-i Harâm'a girmekten men edilmişlerdir. Diğer mescitlere girebilirler. Ehl-i kitabın da Mescid-i Harâm'la birlikte diğer mescitlere girmesi mübahtır.

بَعْدَ عَامِهِمْ هٰذَاۚ/***Bu yıllarından sonra:*** Hicretin dokuzuncu senesi kastedilir. Yani Ebû Bekir'in insanlara hac yaptırıp onlara Tevbe sûresini okuduğu zaman.

وَاِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً/***Eğer yoksulluktan korkarsanız:*** Yani fakirlikten. Müşrikler yemeklerini Mekke'ye çekiyorlardı. Eğer müşrikler kendilerini yemekten alıkoyarlarsa insanlar az bir azıkla kalmaktan korkuyorlardı. Bunun üzerine Allah fazlından zengin edeceğine dair onlara vaatte bulundu. Akabinde Arapların hepsi Müslüman oldu ve yemeklerin Mekke'ye gelmesi devam etti. Sonra Müslümanlar diğer büyük şehirleri de fethettiler.

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ
مَا حَرَّمَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ اُو۫تُوا
الْكِتَابَ حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٢٩﴾

29. Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Resûlü'nün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ/***Allah'a ve ahiret gününe inanmayanlarla savaşın:*** Ehl-i kitapla savaşmayı emretmektedir. Yahudilerin "Üzeyr, Allah'ın oğludur" Hristiyanların da "Mesîh, Allah'ın oğludur" demelerinden dolayı onlarda iman yoktur. Onlarda ahirete iman da bulunmaz. Çünkü itikatları bozuktur. Onlar öldükten sonra dirilmeyi ve hesabı kabul etmezler.

وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ/***Allah'ın ve Resûlü'nün haram kıldığını haram saymayan:*** Çünkü onlar leşi, kanı, domuz etini ve haram olan diğer şeyleri helâl sayarlar.

وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ/***Hak dini kendine din edinmeyen:*** Yani İslâm'a girmeyen.

مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ/***Kendilerine kitap verilenlerden:*** Bunun beyanı onlarla savaşmanın emredilmesidir. Bu âyet Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* Hristiyanlarla savaşmak için Tebük gazvesine çıktığında indirildi.[517]

حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ/***Cizye verinceye kadar:*** Âlimler Yahudiler ve Hristiyanlardan cizye alınması konusunda ittifak etmişlerdir. Allah Resûlü'nün ***"Ehl-i kitaba yaptığınızı onlara da uygulayın"***[518] hadisinden dolayı Mecûsîleri de buna ilâve etmişlerdir. Putlara ve yıldızlara tapanlardan cizye alınması konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. İmam Mâlik, altını olan kimseler için dört dinar; gümüşü olanlar için dört dirhem takdir etmiştir. Bu her sene alınır.

عَنْ يَدٍ/***Elleriyle:*** Bu konu hakkında birçok te'vil vardır:

Birincisi: Zımmînin, biriyle göndermeyip ve ertelemeksizin eliyle cizyeyi vermesi. "Elden ele verdim" demen gibi.

İkincisi: Teslim olarak ve boyun eğerek vermesi. "Filanca kimse eliyle verdi" demen gibi.

وَهُمْ صَاغِرُونَ/***Küçülerek:*** Yani alçalarak.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللّٰهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللّٰهِ ذٰلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِؤُنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ أَنّٰى يُؤْفَكُونَ {٣٠}

30. Yahudiler, "Üzeyr, Allah'ın oğludur" dediler. Hristiyanlar da "Mesîh (İsa), Allah'ın oğludur" dediler. Bu onların ağızlarıyla geveledikleri sözlerdir. (Sözlerini) daha önce kâfir olmuş kimselerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin! Nasıl da (haktan bâtıla) döndürülüyorlar!

---

517 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 200; İbn Ebî Hâtim, Tefsîr, VI, 1778; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 167.

518 Mâlik, *Muvatta*, I, 278; Şâfi, *Müsned*, II, 130; Beyhakî, *Delâil*, IX, 89; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, IV, 24; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VI, 68; İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, II, 114; Buhârî, no: 3156; Ebû Dâvud, no: 3034; Tirmizî, no: 1586, Ahmed b. Hanbel, I, 190.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللّٰهِ/*Yahudiler, "Üzeyr Allah'ın oğludur" dediler:* İbn Abbâs şöyle demiştir: "Bu sözü Yahudilerden dört kişi söyledi: Sellâm b. Mişkem, Nu'man b. Evfâ, Şâs b. Kays ve Mâlik b. Sayf."[519] Bir görüşe göre bu sözü bir tek Nahhâs söylemiştir ancak bu söz bütün Yahudilere nispet edilmiştir. Çünkü Yahudiler bu sözü söyleyene tâbî olmuşlardı. Açıktır ki bunu o topluluk söylemiştir. Zira onlar, kendilerine bu söz nispet edildiği zaman inkâr etmemişlerdir. Onların böyle söylemelerinin sebebi şudur: Yahudiler Tevrat'ı kaybetmişlerdi. Bir tek Üzeyr onu muhafaza ediyor ve onlara Tevrat'ı öğretiyordu. Bunun üzerine Yahudiler "Üzeyr, Allah'ın oğlu olduğu için Allah ona Tevrat'ı öğretiyor" dediler. Bu âyette Üzeyr, mübtedâ, İbnullah ise onun haberidir. Üzeyr, tenvin almaz çünkü hem yabancı hem de gayrı munsarıf bir kelimedir. Bir görüşe göre bilakis munsarıftır, iki cezimli harfin bir araya gelmesinden dolayı tenvin hazfedilmiştir. Son görüş zayıftır. Üzeyr'de bulunan "nun" onu Arapça bir isim yapar.

وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللّٰهِ/*Hristiyanlar da "Mesîh (İsa), Allah'ın oğludur" dediler:* Ebü'l-Meâlî "Hristiyanlar, Mesîh'in ilâh ve ilâhın oğlu olduğuna inanmışlardı" demiştir. Bu çok çirkin bir küfürdür.

بِأَفْوَاهِهِمْ/*Ağızlarıyla:* Bu söz iki manayı içerir:

Birincisi: Onların bu söze tutunmaları ve bu konuyu vurgulamaları.

İkincisi: Onların bu konuda bir delilleri yoktu. Bu sırf bir iddiadır. Yalan konuşan kimseye "Bu senin dilinin sözüdür" demen gibi.

يُضَاهِؤُنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ/*Sözlerini) daha önce kâfir olmuş kimselerin sözlerine benzetiyorlar:* "يُضَاهِؤُنَ/*Yüdâhiûne*"nin manası "benzetiyorlar" demektir. Zamir Yahudilere ve Hristiyanlara aittir.

الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ/*Daha önce kâfir olmuş kimseler:* Ya Arap müşrikleri kastedilir. Onlar "Melekler, Allah'ın kızlarıdır" demişlerdi, böylelikle onlar ilk kâfirler oldular. Ya Sâbiîler kastedilir; ya da geçmiş ümmetler

519 İbn İshak, *Sîre*, I, 579; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, VI, 1781.

kastedilir. Her ne kadar zamir Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* zamanındaki Yahudi ve Hristiyanlara aitse de bunlardan önce geçmiş selef kâfirler için de geçerlidir.

قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ/Allah onları kahretsin: Bu bir bedduadır. Bir görüşe göre manası "Allah onlara lanet etsin"dir.

اَنّٰى يُؤْفَكُونَ/Nasıl da döndürülüyorlar: Yani nasıl da haktan, doğrudan döndürülüyor, şaşırmak gerek.

اِتَّخَذُٓوا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَاباً مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَۚ وَمَٓا اُمِرُٓوا اِلَّا لِيَعْبُدُٓوا اِلٰهاً وَاحِداًۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ {٣١}

31. (Yahudiler) Allah'ı bırakıp bilginlerini (hahamlarını); (Hristiyanlar) da rahiplerini ve Meryem oğlu Mesîh'i (İsa'yı) rabler edindiler. Hâlbuki onlara ancak tek İlâh'a kulluk etmeleri emrolundu. O'ndan başka ilâh yoktur. O, bunların ortak koştukları şeylerden uzaktır.

اِتَّخَذُٓوا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَاباً/Bilginlerini ve rahiplerini rabler edindiler: Her ne kadar onlara kulluk etmeseler de Allah'a itaat edilir gibi onlara itaat ettiler.

وَالْمَسِيحَ/Ve Mesîh'i: Bilginlere ve ruhbanlara atıftır.

وَمَٓا اُمِرُٓوا اِلَّا لِيَعْبُدُٓوا اِلٰهاً وَاحِداً/Onlara ancak tek İlâh'a kulluk etmeleri emrolundu: Yani İsa *aleyhisselâm* ve Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara bunu emretti.

يُرِيدُونَ اَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللّٰهُ اِلَّٓا اَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ {٣٢} هُوَ الَّذ۪ٓي اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَد۪ينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّ۪ينِ كُلِّه۪ۙ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ {٣٣}

32. Allah'ın nurunu ağızlarıyla (üfleyip) söndürmek istiyorlar. Hâlbuki kâfirler hoşlanmasalar da Allah nurunu

tamamlamaktan asla vazgeçmez. 33. O (Allah), müşrikler hoşlanmasalar da (kendi) dinini bütün dinlere üstün kılmak için Resûlü'nü hidayet ve Hak Din ile gönderendir.

يُرِيدُونَ اَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ/***Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar:*** Yani Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in nübüvvetini, O'nun getirdiği tevhidi ve Allah'a kulluğu söndürmek istiyorlar.

بِاَفْوَاهِهِمْ/***Ağızlarıyla:*** Onların sihirbaz, şair gibi sözlerine işarettir. Aynı zamanda istedikleri şeyde onların hilelerinin zayıflığına da işarettir.

لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ/***Dinini bütün dinlere üstün kılmak için:*** Zamir Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e veya dine aittir. "İzhâr" kelimesi, "doğuları ve batıları kaplayıncaya kadar dinini en üstün ve en güçlü din kılmak" manasındadır. Bir görüşe göre İsa *aleyhisselâm*'ın nüzûlü zamanında da İslâm'dan başka bir din kalmayacaktır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اِنَّ كَثِيراً مِنَ الْاَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ اَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ {٣٤} يَوْمَ يُحْمٰى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوٰى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ {٣٥}

34. Ey iman edenler! (Bilin ki) hahamlardan ve rahiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler ve (insanları) Allah yolundan engellerler. Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele! 35. (Bu paralar) cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla onların alınları, yanları ve sırtlarının dağlanacağı gün (onlara denilir ki) "İşte bu, kendiniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık yığmakta olduğunuz şeylerin (azabını) tadın!"

لَيَأْكُلُونَ اَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ/***İnsanların mallarını haksız yollardan yerler:*** Bu, hükümlerde rüşvet ve diğerleri" manasındadır.

وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ/***Altın ve gümüşü yığanlar:*** Hadiste gelmiştir ki ***"Zekâtı verilen her mal kenz değildir. Zekâtı verilmeyen bütün mallar ise kenzdir."***[520] Ebû Zer[521] ve zâhitlerden bir grup "Ne zaman insanın ihtiyacından fazla bir mal yanında bulunursa o kenzdir" demişlerdir.

وَلَا يُنْفِقُونَهَا/***Onu harcamazlar:*** Buradaki zamir mallar veya mananın içerdiği kenzlere (biriktirilmiş mallara) aittir. Bir görüşe göre bunlar gümüştür. Burada altınla yetinilmiştir. Çünkü ikisinde de hüküm aynıdır.

يَوْمَ يُحْمٰى/***Dağlanacağı gün:*** Buradaki âmil zarftadır ya da hazfedilmiştir.

عَلَيْهَا/***Aleyhâ:*** Buradaki zamir "yunfikûnehâ"daki zamirin ait olduğu yere döner.

اِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللّٰهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْراً فِي كِتَابِ اللّٰهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ اَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَٓافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَٓافَّةً وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ {٣٦}

36. Gökleri ve yeri yarattığı günde Allah'ın yazısına göre Allah katında ayların sayısı on iki olup bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu doğru hesaptır. O aylar içinde (Allah'ın koyduğu yasağı çiğneyerek) kendinize zulmetmeyin ve müşrikler nasıl sizinle topyekün savaşıyorlarsa siz de onlara karşı topyekün savaşın ve bilin ki Allah (kötülükten) sakınanlarla beraberdir.

---

520 Beyhakî zayıf olduğunu söylemiştir. Bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 82. Ayrıca bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, III, 10.

521 Buhârî, no: 1406; Nesâî, IX, no: 11916; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, no: 17661; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, VI, 1789; İbn Sa'd, *Tabakât*, XIV, 166; Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 206.

اثْنَا عَشَرَ شَهْراً/On iki: Bunlar bilinen aylardır. İlki Muharrem, sonuncusu Zilhicce'dir. Muharrem'in ilk ay sayılması Ömer *radıyallahu anh* zamanında olmuştur.[522]

فِي كِتَابِ اللّٰهِ/Allah'ın yazısına göre: Yani Levh-i Mahfuz'da. Bir görüşe göre Kur'ân'da. İlk görüş ***"Gökleri ve yeri yarattığı gün"*** sözünden dolayı daha tercih edilir.

مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ/Bunlardan dördü haram aylardır: Bu aylar, Receb, Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem'dir.

ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ/İşte bu doğru hesaptır: Yani haram ayların haram kılınması, İbrahim ve İsmail *aleyhimesselâm*'ın dini gibi müstakim bir dinin getirdikleridir. Nitekim Araplar bu aylara hatta içlerinden bazıları bu aylarla birlikte diğer aylara da tutunuyorlardı.

فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ اَنْفُسَكُمْ/O aylar içinde kendinize zulmetmeyin: Buradaki zamir meşhur olan haram aylara aittir. Bu ayların zikredilmesinin sebebi onların değerinin büyüklüğü ve her ne kadar diğer aylarda zulüm yasak olsa da özellikle haram aylarda günah işlemenin kötü bir şey olmasıdır. Bir diğer görüşe göre zamir, on iki aya aittir. Çünkü bu işler her ay için geçerlidir. Bu görüşe göre ilk görüş daha tercih edilir.

وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَٓافَّةً/Siz de müşriklere karşı topyekün savaşın: Yani onlarla haram aylarda savaşın. Bu âyet, haram aylarda savaşmanın haram kılınmasından dolayı nesh edilmiştir. "كَٓافَّةً/***Topyekün"*** ifadesi, fâil ya da mef'ûlden dolayı hâldir.

اِنَّمَا النَّسٖيٓءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذٖينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ عَاماً وَيُحَرِّمُونَهُ عَاماً لِيُوَاطِؤُا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللّٰهُ زُيِّنَ لَهُمْ سُٓوءُ اَعْمَالِهِمْ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرٖينَ {٣٧}

37. *(Haram ayları) ertelemek, sadece kâfirlikte ileri gitmektir. Çünkü onunla, kâfir olanlar saptırılır. Allah'ın haram*

522 İbn Şebbe, *Fî Târîhi'l-Medîne*, II, 758; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 315.

kıldığının sayısını bozmak ve O'nun haram kıldığını helâl kılmak için (haram ayı) bir yıl helâl sayarlar, bir yıl da haram sayarlar. (Böylece) onların kötü işleri kendilerine güzel gösterilmiştir. Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.

اِنَّمَا النَّسٖٓيءُ/***Ertelemek:*** Yani ayın haramlığını diğer aya ertelemek. Bunun zikredilmesinin sebebi şudur: Araplar savaş insanlarıydı ve onlara haram aylarda savaş yapmaları haram kılınmıştı. Savaşı terk etmek onlara ağır geliyordu. Bu yüzden haram ayda savaş yapıyorlar, diğer ayı ise onun yerine haram sayıyorlardı. Belki de Muharrem'i helâl sayıp Sefer ayını haram kılarak seneyi dört ayı haram ay olarak tamamlıyorlardı.

يُحِلُّونَهُ عَاماً وَيُحَرِّمُونَهُ عَاماً/***Bir yıl helâl sayarlar, bir yıl da haram sayarlar:*** Yani bazen helâl sayıyorlar, bazen de haram sayıyorlardı. Burada "sene" kelimesi hakikat manasında değildir.

لِيُوَاطِؤُا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ/***Allah'ın haram kıldığının sayısını bozmak için:*** Yani haram olan dört ayın sayısıyla uyumlu olmaları.

فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللّٰهُ/***O'nun haram kıldığını helâl kılmak için:*** Yani savaşı haram ayda helâl kılmaları.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا مَا لَكُمْ اِذَا قٖيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ اثَّاقَلْتُمْ اِلَى الْاَرْضِ اَرَضٖيتُمْ بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا مِنَ الْاٰخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا قَلٖيلٌ {٣٨} اِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَاباً اَلٖيماً وَيَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْـٔاً وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ {٣٩}

38. Ey iman edenler! Size ne oldu ki "Allah yolunda savaşa çıkın!" denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz? Dünya hayatını ahirete tercih mi ediyorsunuz? Fakat dünya hayatının faydası ahiretin yanında pek azdır. 39. Eğer (gerektiğinde savaşa) çıkmazsanız, (Allah) sizi pek elem verici bir azap ile cezalandırır ve yerinize sizden başka bir kavim getirir; siz (savaşa çıkmamakla) O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Allah her şeye kadirdir.

مَا لَكُمْ اِذَا قِيلَ لَكُمُ انْفِرُوا/*Size ne oldu ki "Allah yolunda savaşa çıkın!" denildiği zaman:* Tebük gazvesinden geride kalanlar için bir azarlamadır.

اثَّاقَلْتُمْ اِلَى الْاَرْضِ/*Yere çakılıp kalıyorsunuz:* Bu onların geri kalmasını ifade eden bir terimdir. "اثَّاقَلْتُمْ/***Essâkaltüm***" fiilinin aslı tefâül bâbındandır.

اِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ/*Eğer (gerektiğinde savaşa) çıkmazsanız, (Allah) sizi pek elem verici bir azap ile cezalandırır:* Bu şart ve ceza cümlesidir. Ceza (yani cevap) dünyada ve ahirette azaptır.

اِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللّٰهُ اِذْ اَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ اِذْ هُمَا فِي الْغَارِ اِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ اِنَّ اللّٰهَ مَعَنَاۚ فَاَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَاَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلٰىۜ وَكَلِمَةُ اللّٰهِ هِيَ الْعُلْيَاۜ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ {٤٠}

40. Eğer siz ona (Allah Resûlü'ne) yardım etmezseniz (bu önemli değil); ona Allah yardım etmiştir: Hani, kâfirler onu, iki kişiden biri olarak (Ebû Bekir ile birlikte Mekke'den) çıkarmışlardı; hani onlar mağaradaydı; o, arkadaşına "Üzülme çünkü Allah bizimle beraberdir" diyordu. Bunun üzerine Allah ona (sükûnet sağlayan) emniyetini indirdi, onu sizin görmediğiniz bir ordu ile destekledi ve kâfir olanların sözünü alçalttı. Allah'ın sözü ise zaten yücedir. Çünkü Allah üstündür, hikmet sahibidir.

اِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللّٰهُ/*Eğer siz ona yardım etmezseniz (bu önemli değil); ona Allah yardım etmiştir:* Burada şart ve cevap bir aradadır. Zamir Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e aittir. "Bu şartın cevapla bağlantısı nasıldır?" denilirse cevabı şu olur: Eğer siz ona yardım etmezseniz ikinin ikincisi yanındayken Allah ona yardım edecektir. Bu sözde gelecekte Allah'ın, Resûlü'ne yardım edeceğine dair delil vardır.

اِذْ اَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا/***Hani, kâfirler onu çıkarmışlardı:*** Yani onun çıkışı Mekke'den muhâcir olarak Medine'yeydi. Çıkarma fiili kâfirlere dayandırılmıştır; çünkü kâfirler Allah Resûlü'nün çıkmasını gerektirecek türlü eziyetler yapmışlardı.

ثَانِيَ اثْنَيْنِ/***İkinin ikincisi:*** Buradaki kişi Ebû Bekir'dir.

اِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ/***O, arkadaşına "Üzülme" diyordu:*** Yani Ebû Bekir'e diyordu.

اِنَّ اللّٰهَ مَعَنَاۚ/***Allah bizimle beraberdir:*** Yani yardımıyla ve lütfuyla.

فَاَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ/***Bunun üzerine Allah ona (sükûnet sağlayan) emniyetini indirdi:*** Zamir Allah Resûlü'ne aittir. Bir görüşe Ebû Bekir'e aittir. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* zaten sekinet hâlindeydi. Ancak zamirlerin Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'den uzak olduğu görüşü zayıftır.

وَاَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا/***Onu sizin görmediğiniz bir ordu ile destekledi:*** Yani Bedir günü ve diğer günlerde melekleriyle.

وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلٰىۜ/***Kâfir olanların sözünü alçalttı:*** Onların sözünün aşağılanmasını ve yok olmasını kasteder.

وَكَلِمَةُ اللّٰهِ هِيَ الْعُلْيَاۜ/***Allah'ın sözü ise zaten yücedir:*** Bu söz "Lâ ilâhe illallahtır." Bir görüşe göre dinin tamamıdır.

اِنْفِرُوا خِفَافاً وَثِقَالاً وَجَاهِدُوا بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾ لَوْ كَانَ عَرَضاً قَرِيباً وَسَفَراً قَاصِداً لَاتَّبَعُوكَ وَلٰكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُۜ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْۚ يُهْلِكُونَ اَنْفُسَهُمْۚ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٤٢﴾ عَفَا اللّٰهُ عَنْكَۚ لِمَ اَذِنْتَ لَهُمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ ﴿٤٣﴾ لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اَنْ يُجَاهِدُوا بِاَمْوَالِهِمْ

وَاَنْفُسِهِمْ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ بِالْمُتَّقٖينَ {٤٤} اِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فٖي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ {٤٥}

41. (Ey mü'minler!) Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. 42. Eğer yakın bir dünya malı ve kolay bir yolculuk olsaydı (o münafıklar) mutlaka sana uyup peşinden gelirlerdi. Fakat meşakkatli yol onlara uzak geldi. Gerçi onlar "Gücümüz yetseydi mutlaka sizinle beraber çıkardık" diye kendilerini helâk edercesine Allah'a yemin edecekler. Hâlbuki Allah onların mutlaka yalancı olduklarını biliyor. 43. Allah seni affetti. Fakat doğru söyleyenler sana iyice belli olup sen yalancıları bilinceye kadar onlara niçin izin verdin? 44. Allah'a ve ahiret gününe iman edenler, mallarıyla, canlarıyla savaşmaktan (geri kalmak için) senden izin istemezler. Allah takva sahiplerini pek iyi bilir. 45. Ancak Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşüp kuşkuları içinde bocalayanlar senden izin isterler.

اِنْفِرُوا خِفَافاً وَثِقَالاً/*Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın:* Savaşa çıkmaya emirdir. Hafiflik, yolculuğun kolaylıkla geçtiği kimselere istiâre edilmiştir. Ağırlık ise yolculuğun zorlukla geçtiği kimselere istiâre edilmiştir. Bir görüşe göre hafiflikten gençler, ağırlıktan ise yaşlılar kastedilir. Diğer bir görüşe göre hafiflikten dinçlik, ağırlıktan ise tembellik kastedilir. Tüm bunlar hafiflik ve ağırlık için verilen örneklerdir. "Bu âyet ***'ne zayıflara ne de hastalara zorlama vardır'***[523] âyetiyle nesh edilmiştir" denilmektedir.

لَوْ كَانَ عَرَضاً قَرِيباً/*Eğer yakın bir dünya malı olsaydı:* Bu âyet ve bu sûredeki bu âyetten sonraki âyetlerin çoğu Tebük savaşından geri kalan münafıklar hakkında inmiştir.[524] Tebük uzak bir yerdeydi ve çok sıcak bir bölgedeydi, oranın meyveleri temiz olmasına rağmen bütün bunlar

---

523 Tevbe 9/91.

524 Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 208; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, IV, 54.

münafıklara ağır geliyordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ yolculuk yakın bir dünya malı için olsaydı ya da kısa mesafeye yapılsaydı onların bunu muhakkak yapacaklarını haber verdi.

بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ/***Meşakkat onlara uzak geldi:*** Yani yol ve mesafe.

وَسَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ/***Allah'a yemin edecekler:*** Bu gaybdan haber vermedir. Onlar yemin ederek yalancı mazeretlerle özür dileyecekler.

يُهْلِكُونَ اَنْفُسَهُمْ/***Kendilerini helâk edercesine:*** Yani yalan yeminleriyle veya gazveden geri kalmalarıyla kendilerini helâke düşürecekler.

عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ لِمَ اَذِنْتَ لَهُمْ/***Allah seni affetti. Onlara niçin izin verdin?:*** Bazı münafıklar savaştan geri kalmak için Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'den izin istediler. O da onlara izin verdi. Hemen akabinde onlara izin verdiğinden dolayı Allah Teâlâ Resûlü'nü azarladı. Ancak Peygamberi'ne değer verdiğinden dolayı affetmesini azarlamasının öncesinde zikretti. Bir görüşe göre ***"Allah seni affetti"*** sözü ne günah ne de azarlama için zikredilmiştir; bu "Allah seni ıslah eylesin" cümlesi gibi bir başlangıç cümlesidir.

حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذٖينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبٖينَ/***Fakat doğru söyleyenler sana iyice belli olup sen yalancıları bilinceye kadar:*** Münafıklar dediler ki: "Biz ondan oturmak için izin isteyelim. Eğer bize izin verirse oturur, savaşa gitmeyiz." Eğer Allah Resûlü onlara izin vermeseydi doğrular yalancılardan ayırt edilecekti. İşte o zaman asi, münafık oturacak, itaat eden ise yola çıkacaktı.

لَا يَسْتَاْذِنُكَ الَّذٖينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ/***Allah'a iman edenler senden izin istemezler:*** Allah'a ve ahiret gününe iman edenler özürsüz olarak savaştan geri kalmak için senden izin istemezler.

وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ/***Kalpleri şüpheye düşüp:*** Yani şüphe ederler. Bu âyet Abdullah b. Übey b. Selûl ve Ced b. Kays hakkında inmiştir.

وَلَوْ اَرَادُوا الْخُرُوجَ لَاَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَلٰكِنْ كَرِهَ اللّٰهُ انْبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ {٤٦} لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ اِلَّا خَبَالاً وَلَاَاَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ وَفِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ {٤٧} لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَقَلَّبُوا لَكَ الْاُمُورَ حَتّٰى جَٓاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ اَمْرُ اللّٰهِ وَهُمْ كَارِهُونَ {٤٨} وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي وَلَا تَفْتِنّ۪ي اَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُواۜ وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ {٤٩}

46. Eğer onlar (savaşa) çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah onların davranışlarını çirkin gördü ve onları geri koydu; onlara "Oturanlarla (kadın ve çocuklarla) beraber oturun!" denildi. 47. Eğer içinizde (onlar da savaşa) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı ve mutlaka fitne çıkarmak isteyerek aranızda koşarlardı. İçinizde, onlara iyice kulak verecekler de vardır. Allah zalimleri gayet iyi bilir. 48. And olsun onlar önceden de fitne çıkarmak istemişler ve sana nice işler çevirmişlerdi. Nihayet hak geldi ve onlar istemedikleri hâlde Allah'ın emri yerini buldu. 49. Onlardan öylesi de var ki, "Bana izin ver, beni fitneye düşürme" der. Bilesiniz ki onlar zaten fitneye düşmüşlerdir. Cehennem, kâfirleri mutlaka kuşatacaktır.

وَلَوْ اَرَادُوا الْخُرُوجَ/Eğer onlar (savaşa) çıkmak isteselerdi: Yani eğer onların savaşa gitme gibi niyetleri olsaydı zamanından önce onlar savaşmak isterlerdi.

انْبِعَاثَهُمْ/Onların davranışlarını: Yani çıkışlarını.

فَثَبَّطَهُمْ/Onları geri koydu: Yani onların kararlarını kırdı ve kalplerine tembellik koydu.

وَقِيلَ اقْعُدُوا/***"Oturun!" denildi:*** Burada söyleyen kimsenin Allah olması ihtimali vardır. Böyle demesi onlar hakkında oturma kazasını ifade eder. Ya da bu sözün, birbirlerinin sözü olma ihtimali de vardır.

مَعَ الْقَاعِدِينَ/***Oturanlarla beraber:*** Yani kadınlarla, çocuklarla ve mazeretlilerle. Burada oturmada onlarla birlikte oldukları için münafıkları aşağılama vardır.

لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ اِلَّا خَبَالاً/***Eğer içinizde (onlar da savaşa) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı:*** Yani kötülük ve fesat katkıları olurdu.

وَلَاَوْضَعُوا/***Koşarlardı:*** "İdâ" kelimesi, "yürümenin hızlı olması" demektir. Manası şudur: Onlar fesat çıkarmak ve laf taşımak için hızla koşarlardı.

خِلَالَكُمْ/***Hılâleküm:*** Yani aranızda.

يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ/***Yebğûnekümü'l-fitnete:*** Yani sizi fitneye sokmak için çabalarlardı.

سَمَّاعُونَ لَهُمْ/***onlara iyice kulak verecekler:*** Bir görüşe göre, onların sözlerini dinlerler. Diğer bir görüşe göre, onların haberlerini dinlerler ve bunları iletirler.

لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ/***And olsun onlar önceden de fitne çıkarmak istemişler:*** Yani fesadı istediler. Bu âyetin Abdullah b. Übey b. Selûl ve münafık arkadaşları hakkında indirildiğine dair rivayet vardır.[525]

وَقَلَّبُوا لَكَ الْاُمُورَ/***Ve sana nice işler çevirmişlerdi:*** Yani sana her taraftan planlar kurmuşlardı ama Allah onların gayretlerini boşa çıkardı.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي وَلَا تَفْتِنِّي/***Onlardan öylesi de var ki "Bana izin ver, beni fitneye düşürme" der:*** Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* insanları Tebük'e çağırdığı zaman (münafıklardan) Ced b. Kays "Bana

525 İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, III, 42.

oturmak için izin ver, beni Beni'l-Asfar'ın gözünde fitneye düşürme, ben kadınlara sabredemem" dedi.[526]

اَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا/**Onlar zaten fitneye düşmüşlerdir:** Yani onlar kaçtıkları fitneye düştüler.

اِنْ تُصِبْكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْۚ وَاِنْ تُصِبْكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ اَخَذْنَٓا اَمْرَنَا مِنْ قَبْلُ وَيَتَوَلَّوْا وَهُمْ فَرِحُونَ {٥٠} قُلْ لَنْ يُصِيبَنَٓا اِلَّا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَنَاۚ هُوَ مَوْلٰينَاۚ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ {٥١} قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَٓا اِلَّٓا اِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِۜ وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ اَنْ يُصِيبَكُمُ اللّٰهُ بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِه۪ٓ اَوْ بِاَيْدِينَاۗ فَتَرَبَّصُٓوا اِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ {٥٢} قُلْ اَنْفِقُوا طَوْعاً اَوْ كَرْهاً لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْۜ اِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْماً فَاسِقِينَ {٥٣} وَمَا مَنَعَهُمْ اَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ اِلَّٓا اَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَبِرَسُولِه۪ وَلَا يَأْتُونَ الصَّلٰوةَ اِلَّا وَهُمْ كُسَالٰى وَلَا يُنْفِقُونَ اِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ {٥٤}

50. Eğer sana bir iyilik erişirse, bu onları üzer. Ve eğer başına bir musibet gelirse "İyi ki biz daha önce tedbirimizi almışız" derler ve böbürlenerek dönüp giderler. 51. De ki: "Allah'ın bizim için yazdığından başkası bize asla erişmez. O bizim mevlâmızdır. Onun için mü'minler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler." 52. De ki: "Siz bizim için ancak iki iyilikten birini beklemektesiniz. Biz de Allah'ın, ya kendi katından veya bizim elimizle size bir azap vermesini bekliyoruz. Haydi bekleyin; şüphesiz biz de sizinle beraber beklemekteyiz." 53. De ki: "İster gönüllü verin, ister gönülsüz, sizden (sadaka) asla kabul olunmayacaktır. Çünkü siz yoldan çıkan bir topluluk oldunuz." 54. Onların harcamalarının kabul edilmesini engelleyen, onların Allah'ı ve Resûlü'nü inkâr etmeleri, namaza ancak üşenerek gelmeleri ve istemeyerek harcamalarından başka bir şey değildir.

526 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, II, 275; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, no: 9600; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 13; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV, 217.

اِنْ تُصِبْكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ ***/Eğer sana bir iyilik erişirse, bu onları üzer:*** Buradaki iyilik zafer, ganimet ve bunun gibi şeylerdir.

يَقُولُوا قَدْ اَخَذْنَا اَمْرَنَا مِنْ قَبْلُ ***/"İyi ki biz daha önce tedbirimizi almışız" derler:*** Yani biz daha önceden tedbirimizi almışız.

قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا اِلَّا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَنَا ***/De ki: Allah'ın bizim için yazdığından başkası bize asla erişmez:*** Yani kaza ve kaderde olan şeyler. Bu âyet münafıkların iddialarına reddiyedir.

قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَا اِلَّا اِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ ***/De ki: Siz bizim için ancak iki iyilikten birini beklemektesiniz:*** Yani siz ancak iki durumdan birini bekliyorsunuz. Ya zaferi ve yardımı ya da Allah yolunda ölümü. Ki her iki haslet de güzeldir.

بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِهِ ***/Kendi katından bir azap:*** Musibetler, gökten inenler ya da ahiret azabı.

اَوْ بِاَيْدِينَا ***/Bizim elimizle:*** Yani öldürerek.

فَتَرَبَّصُوا ***/Haydi bekleyin:*** Bu ifade tehdit amaçlı söylenmiştir.

قُلْ اَنْفِقُوا طَوْعاً اَوْ كَرْهاً ***/De ki: İster gönüllü verin, ister gönülsüz:*** Buradaki emir şart anlamındadır; bu yüzden cevaba ihtiyaç duyar. Manası şöyledir: "Sizler ister gönüllü verin, ister zorla verin, Allah sizden asla kabul etmeyecektir." Gönüllülük ve gönülsüzlük infakta geneldir. Yani her hâlükârda Allah onlardan sadaka kabul etmeyecektir.

وَمَا مَنَعَهُمْ اَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ اِلَّا اَنَّهُمْ كَفَرُوا ***/Onların harcamalarının kabul edilmesini engelleyen, onların inkâr etmeleri:*** Onların harcamalarının kabul edilmemesinin sebebi, küfürleridir. "مَا مَنَعَهُمْ***/Mâ meneahüm"***ün fâili "اَنَّهُمْ كَفَرُوا***/ennehüm keferû"*** olabilir. Ya da "اَنَّهُمْ كَفَرُوا***/ennehüm keferû"*** ifadesi mef'ûlün li-eclihtir. Fâil ise Allah'tır.

فَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَلَٓا اَوْلَادُهُمْۜ اِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ {٥٥} وَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ اِنَّهُمْ لَمِنْكُمْۜ وَمَا هُمْ مِنْكُمْ وَلٰكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ {٥٦} لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَاً اَوْ مَغَارَاتٍ اَوْ مُدَّخَلاً لَوَلَّوْا اِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ {٥٧}

55. (Ey Muhammed!) Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin. Çünkü Allah bunlarla ancak dünya hayatında onların azaplarını çoğaltmayı ve onların kâfir olarak canlarının çıkmasını istiyor. 56. (O münafıklar) mutlaka sizden olduklarına dair Allah'a yemin ederler. Hâlbuki onlar sizden değillerdir fakat onlar (kılıçlarınızdan) korkan bir toplumdur. 57. Eğer sığınacak bir yer yahut mağaralar veya bir delik bulsalardı, koşarak o tarafa yönelip giderlerdi.

اِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا/***Allah bunlarla ancak onların azaplarını çoğaltmayı istiyor:*** Bir görüşe göre onların dünyada musibetlerle azaplandırılmalarıdır. Başka bir görüşe göre ise çünkü onlar zekât vermemişlerdir.

وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ/***Onların kâfir olarak canlarının çıkmasını istiyor:*** Bu onların kâfir olarak öleceklerini haber vermedir.

وَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ اِنَّهُمْ لَمِنْكُمْۜ/***(O münafıklar) mutlaka sizden olduklarına dair Allah'a yemin ederler:*** Yani mü'min olduklarına yemin ederler.

يَفْرَقُونَ/***Yefrakûne:*** Yani korkarlar.

لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَاً/***Eğer sığınacak bir yer bulsalardı:*** Yani mekânlardan sığınılacak bir yer.

اَوْ مَغَارَاتٍ/***Veya mağaralar:*** Dağlardaki mağaralar.

اَوْ مُدَّخَلاً/***Ey müddehalen:*** "Girmek" fiilinin "müfteal" vezninden gelmiştir, manası "yerin içine girmek" ya da "sızmak"tır.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِۚ فَاِنْ اُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَاِنْ لَمْ يُعْطَوْا مِنْهَا اِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ {٥٨} وَلَوْ اَنَّهُمْ رَضُوا مَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ سَيُؤْتِينَا اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه۪ وَرَسُولُهُٓۙ اِنَّٓا اِلَى اللّٰهِ رَاغِبُونَۚ {٥٩}

58. Onlardan sadakaların (taksimi) hususunda seni ayıplayanlar da vardır. Sadakalardan onlara da (bir pay) verilirse razı olurlar, şayet onlara sadakalardan verilmezse hemen kızarlar. 59. Eğer onlar Allah'ın ve Resûlü'nün kendilerine verdiğine razı olup "Allah bize yeter, yakında bize Allah da lütfundan verecek, Resûlü de. Biz yalnız Allah'a rağbet edenleriz" deselerdi (daha iyi olurdu).

وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِۚ/*Onlardan sadakalar hususunda seni ayıplayanlar da vardır:* Yani sadakaların taksimi konusunda seni ayıplarlar. Bu âyetin öncesi ve sonrası münafıklar hakkındadır. Bir görüşe göre bu âyet Zülhuveysıra hakkındadır. O "Ey Muhammed! Adil ol, sen adil davranmıyorsun" deyince Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Sana yazıklar olsun! Eğer ben adil davranmazsam kim adil davranabilir"*** buyurmuştur.[527]

وَلَوْ اَنَّهُمْ رَضُوا/*Eğer onlar razı olsalar:* Âyet kendileri için hayırlı olana onları teşvik ediyor. "Lev"in cevabı hazfedilmiştir; takdiri "Bu onlar için daha hayırlı olurdu" cümlesidir.

اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَٓاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَابْنِ السَّبِيلِۜ فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ {٦٠}

60. Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri

---

527 Buhârî, no: 3344; Müslim, no: 1064; Ebû Dâvud, no: 4764; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, no: 16817; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, IV, 60; Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 209; Ahmed b. Hanbel, III, 4.

(İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda olana, yolda kalana mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir.

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ/***Sadakalar (zekâtlar) ancak yoksullara, düşkünlere:*** Zekât bu sekiz sınıf için geçerlidir. Bu âyet zekâtın sınırlı olduğunu gösterir. Zekâtı bu sekiz sınıftan başkasına vermek câiz değildir. İmam Mâlik, imamın içtihadıyla bu sekiz sınıfa zekâtın pay edilmesini söyler. Bazılarına zekât verip bazılarına vermemesi imamın hakkıdır. İmam Şâfiî ise zekâtın eşit şekilde sekiz sınıfın tamamına pay edilmesi görüşündedir. Âlimler, fakir mi yoksa miskin mi daha ihtiyaç sahibidir konusunda tartışmışlardır. Bir görüşe göre ikisi de eşittir. Başka bir görüşe göre fakir, insanlardan isteyen ve hâli bilinen kimsedir. Miskin ise insanlardan istemediği hâlde onun durumu da bilinmez.

وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا/***Ve'l-âmilîne aleyhâ:*** Yani zekâtı alıp dağıtanlar.

وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ/***Gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara:*** Bunlar kâfirlerdir. İslâm'a teşvik etmek için onlara zekât verilir. Bir görüşe göre onlar mü'minlerdir, imanlarını sağlamlaştırmak için onlara zekât verilir. Bu hükmün kalıp kalmaması konusunda ihtilaf edilmiştir.

وَفِي الرِّقَابِ/***Kölelere:*** Yani satılan ve azad edilen köleler.

وَالْغَارِمِينَ/***Ve'l-gârimîne:*** Yani borçlu olanlar. Bu, kötü bir şey ve israf yapmak için borç alan kimseler için geçerli değildir.

وَفِي سَبِيلِ اللهِ/***Allah yolunda olana:*** Yani cihatta olana. Mücahitlere zekât verilir, onlara savaş âletleri satın alınır. Zekâtın surların yapımında ve gemi filolarının inşasında harcanması konusunda ihtilaf edilmiştir.

وَابْنِ السَّبِيلِ/***Vebni's-sebîl:*** Bu kelime "garip, muhtaç kimse" anlamına gelmektedir.

فَرِيضَةً/***Farîza:*** Yani belirli bir hak. Mef'ûlü mutlak olduğu için mansubdur.

Eğer; "Münafıklardan bahseden bu ayetler grubunun arasında niçin zekatın verileceği yerler konusu zikredildi?" denilirse şöyle cevap verilir: Münafıkların mala olan arzularının törpülenmesi için zekâtın verileceği yerler özellikle onlardan bahseden ayetlerin arasına yerleştirilmiştir. Bu âyet, mana bakımından yukarıda geçen; ***"Onlardan sadakalar hususunda seni ayıplayanlar da vardır"*** âyetiyle bağlantılıdır.

وَمِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ اُذُنٌ قُلْ اُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ يُؤْمِنُ
بِاللّٰهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ
رَسُولَ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ {٦١} يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْ
وَاللّٰهُ وَرَسُولُهُ اَحَقُّ اَنْ يُرْضُوهُ اِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ {٦٢}

61. (Yine o münafıklardan) "O (Peygamber, her söyleneni dinleyen) bir kulaktır" diyerek Peygamber'i incitenler de vardır. De ki: "O, sizin için bir hayır kulağıdır. Çünkü o, Allah'a inanır, mü'minlere güvenir ve o, sizden iman edenler için de bir rahmettir. Allah'ın Resûlü'ne eziyet edenler için mutlaka elem verici bir azap vardır." 62. Rızanızı almak için size (gelip) Allah'a and içerler. Eğer mü'min iseler Allah'ı ve Resûlü'nü razı etmeleri daha doğrudur.

وَمِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ/***Onlardan Peygamber'i incitenler de vardır:*** Yani münafıklar ve onların Allah Resûlü'ne söz ve fiilleriyle yaptıkları eziyetler.

وَيَقُولُونَ هُوَ اُذُنٌ/***"O bir kulaktır" diyorlar:*** Yani kendisine her söyleneni işitiyor ve tasdik ediyor. Rivayet edildiğine göre, bu sözü söyleyen kimse Nebîl b. Hâris'tir.[528] O münafıkların inatçılarındandı. Bir görüşe göre o Attâb b. Kays'tır.

قُلْ اُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ/***De ki: O, sizin için bir hayır kulağıdır:*** Yani o hayrı ve hakkı işitir.

528 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 325; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, VII, 305; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, III, 59.

وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ/***Mü'minlere güvenir:*** Yani onları tasdik eder. Arapçada "Seni doğrulayınca sana iman ettim/güvendim" denilir. Bundan dolayı bu fiil "lam" ile teaddî etmiştir. "Allah'a iman etti" derken ise iman etti fiili "be" ile teaddî eder.

وَرَحْمَةٌ/***Bir rahmettir:*** Ref okunursa kulak kelimesine, kesre okunursa hayr kelimesine atfedilir.

يَحْلِفُونَ/***Yemin ederler:*** Yani münafıklar yemin ederler.

وَاللّٰهُ وَرَسُولُهُ اَحَقُّ اَنْ يُرْضُوهُ/***Allah'ı ve Resûlü'nü razı etmeleri daha doğrudur:*** Bu cümle aslında iki cümledir. İkincisindeki zamir birinciye delâlet ettiği için hazfedilmiştir. Başka bir görüşe göre zamir tekildir. Çünkü Allah'ın ve Resûlü'nün rızası aynıdır.

اَلَمْ يَعْلَمُوا اَنَّهُ مَنْ يُحَادِدِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِداً فِيهَاۜ ذٰلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ {٦٣} يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ اَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْۜ قُلِ اسْتَهْزِؤُاۚ اِنَّ اللّٰهَ مُخْرِجٌ مَا تَحْذَرُونَ {٦٤}

63. (Hâlâ) bilmediler mi ki, kim Allah'a ve Resûlü'ne karşı koyarsa elbette onun için, içinde ebedî kalacağı cehennem ateşi vardır. İşte bu büyük rüsvaylıktır. 64. Münafıklar, kalplerinde olanı kendilerine haber verecek bir sûrenin mü'minlere indirilmesinden çekinirler. De ki: "Siz alay edin! Allah o çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır."

مَنْ يُحَادِدِ اللّٰهَ/***Kim Allah'a karşı koyarsa:*** Yani kim ona düşmanlık eder, muhalif davranırsa.

فَاَنَّ لَهُ/***Onun için vardır:*** Buradaki "اَنَّ/***enne***" birinciye tekit için tekrar edilmiştir. Bir görüşe göre bedeldir. Bir görüşe göre takdiri "ona gereken şey" cümlesidir; bu durumda "اَنَّ/***enne***" mahzûf mübtedanın haberi olur.

يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ اَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ/*Münafıklar bir sûrenin indirilmesinden çekinirler:* Yani kendileri hakkında Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bir sûre indirilmesinden. Bu âyetteki "hüm" zamirleri münafıklara aittir. Zemahşerî şöyle demiştir: "'عَلَيْهِمْ/***aleyhim'*** ve 'تُنَبِّئُهُمْ/***tünebbiühüm'***deki zamirler mü'minlere, 'فِي قُلُوبِهِمْ/***fî kulûbihim'***deki zamir münafıklara aittir." Birinci görüş daha uygundur.

قُلِ اسْتَهْزِؤُا/*De ki: Siz alay edin:* Tehdittir.

اِنَّ اللّٰهَ مُخْرِجٌ مَا تَحْذَرُونَ/*Allah o çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır:* Nitekim bu sûrede yapmıştır. Çünkü bu sûre münafıkları rezil eder.

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ اِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ قُلْ اَبِاللّٰهِ وَاٰيَاتِهِ وَرَسُولِهِ
كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤُنَ {٦٥} لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ اِيمَانِكُمْ اِنْ نَعْفُ
عَنْ طَٓائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبْ طَٓائِفَةً بِاَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ {٦٦}

65. Eğer onlara, (niçin alay ettiklerini) sorarsan, elbette "Biz sadece lafa dalmış şakalaşıyorduk" derler. De ki: "Allah ile, O'nun âyetleriyle ve O'nun Peygamberi ile mi alay ediyordunuz?" 66. (Boşuna) özür dilemeyin; çünkü siz iman ettikten sonra tekrar kâfir oldunuz. Sizden (tevbe eden) bir grubu bağışlasak bile, bir gruba da suçlu olduklarından dolayı azap edeceğiz.

اِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ/*Biz sadece lafa dalmış şakalaşıyorduk:* Bu âyet Vedîa b. Sâbit hakkında indirilmiştir.[529] Onun "Muhammed Şam'ın saraylarını fethetmek istiyor, boşuna uğraşıyor" sözü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ulaştı. Sonra Vedîa'ya bu durumu sorduklarında, o "Biz sadece lafa dalmış şakalaşıyorduk" diye cevap verdi.

---

529 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 331. İsnadı sahihtir ancak mürseldir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, VI, 183.

اِنْ نَعْفُ عَنْ طَٓائِفَةٍ مِنْكُمْ/***Sizden (tevbe eden) bir grubu bağışlasak bile:*** Onlardan ismi Muhaşşin olan bir adam vardı, tevbe etti ve şehit olarak öldü.

اَلْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍۢ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ اَيْدِيَهُمْۜ نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِيَهُمْۜ اِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ {٦٧} وَعَدَ اللّٰهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَاۜ هِيَ حَسْبُهُمْۚ وَلَعَنَهُمُ اللّٰهُۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌۙ {٦٨} كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُٓوا اَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَاَكْثَرَ اَمْوَالاً وَاَوْلَاداًۜ فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلَاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلَاقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلَاقِهِمْ وَخُضْتُمْ كَالَّذِي خَاضُواۜ اُو۬لٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۚ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ {٦٩} اَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَاُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ اِبْرٰهِيمَ وَاَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِۜ اَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِۚ فَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ {٧٠}

67. Münafık erkekler ve münafık kadınlar (sizden değil), birbirlerindendir. Onlar kötülüğü emreder, iyilikten alıkoyar ve cimrilik ederler. Onlar Allah'ı unuttular, Allah da onları unuttu! Çünkü münafıklar fâsıkların kendileridir. 68. Allah, erkek münafıklara da kadın münafıklara da kâfirlere de içinde ebedî kalacakları cehennem ateşini vaat etti. O, onlara yeter. Allah onlara lanet etmiştir! Onlar için devamlı bir azap vardır. 69. (Ey münafıklar! Siz de) sizden öncekiler gibi (yaptınız). Onlar sizden kuvvetçe daha üstün, mal ve evlatça daha çok idiler. Onlar (dünya malından) paylarına düşenden faydalandılar. İşte sizden öncekiler nasıl paylarına düşenden faydalandıysalar, siz de payınıza düşenden faydalandınız ve (bâtıla) dalanlar gibi siz de daldınız. İşte onların amelleri dünyada da ahirette de boşa gitmiştir. Ve onlar ziyana uğrayanların kendileridir. 70. Onlara kendilerinden evvelkilerin, Nûh, Âd ve Semûd

kavimlerinin, İbrahim kavminin, Medyen halkının ve altüst olan şehirlerin haberi ulaşmadı mı? Peygamberi onlara apaçık mucizeler getirmişti. Demek ki, Allah onlara zulmedecek değildi fakat onlar kendi kendilerine zulmetmekte idiler.

بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ/***Birbirlerindendir:*** Bu onların mü'minlerden olduklarını nefyeder.

وَيَقْبِضُونَ اَيْدِيَهُمْ/***Ve ellerini tutarlar:*** Cimriliğe kinâye vardır.

نَسُوا اللّٰهَ/***Onlar Allah'ı unuttular:*** Yani Allah'ı zikretmekten gâfil oldular.

فَنَسِيَهُمْ/***Allah da onları unuttu:*** Onları rahmetinden ve fazlından mahrum etti.

وَعَدَ اللّٰهُ الْمُنَافِقِينَ/***Allah münafıklara vaat etti:*** Vaat kelimesinin kötü bir şeyde kullanılması if'âl babından gelir; ancak burada kötülüğü açıkladığı için ***"vaat etti"*** denilmiştir.

كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ/***Sizden öncekiler gibi:*** Münafıklara hitaptır, "kef" mansubdur. Takdiri "Sizden öncekilerin yaptığı gibi siz de yaptınız" şeklindedir.

وَخُضْتُمْ/***Daldınız:*** Yani karıştınız. Suya dalmaktan istiâre edilmiştir. Bu ancak bâtıl söz için söylenir.

كَالَّذِي خَاضُوا/***Dalanlar gibi:*** Takdiri "dalanların dalması gibi" şeklindedir. Bir görüşe göre buradaki "الَّذِي/***ellezî***" çoğul manasındadır.

اَلَمْ يَأْتِهِمْ/***Gelmedi mi?:*** Geçmiş ümmetlerin başına gelen şeylerle onları tehdit etmektir.

وَالْمُؤْتَفِكَاتِ/***Ve'l-mü'tefikât:*** Yani Medyenliler (Lût Kavmi).

بِالْبَيِّنَاتِ/***Bi'l-beyyinâti:*** Yani mucizelerle.

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍۘ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَيُطِيعُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُۜ اُو۬لٰٓئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللّٰهُۜ اِنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ {٧١} وَعَدَ اللّٰهُ الْمُؤْمِن۪ينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً ف۪ي جَنَّاتِ عَدْنٍۜ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ اَكْبَرُۜ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ {٧٢}

71. Mü'min erkeklerle mü'min kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Şüphesiz Allah azîzdir, hikmet sahibidir. 72. Allah, mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vaat etti. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür. İşte büyük kurtuluş da budur.

بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍۘ/***Birbirlerinin velileridir:*** Mü'minler de birbirindendir. Ancak Allah dostluk vasfını mü'minlere has kıldı.

جَنَّاتِ عَدْنٍۜ/***Adn cennetleri:*** Bir görüşe göre Adn, cennetin bir şehridir ve en büyüğüdür. Zemahşerî "Alem isimdir" demiştir.

وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ اَكْبَرُۜ/***Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür:*** Yani zikredilen her şeyden Allah'ın rızası büyüktür. Bunun manası hadiste gelmiştir: ***"Allah cennet ehline 'Bir şey istiyor musunuz, size arttırayım' buyurur. Onlar 'Ey Rabbimiz! Bize hangi şeyi arttıracaksın?' derler. O da 'Rızamı. Benim rızamdan sonra sonsuza kadar size öfkelenmem' buyurur."***[530]

530 Buhârî, no: 6549; Müslim, no: 2829; Tirmizî, no: 2555; Ahmed b. Hanbel, III, 88; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 356; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, XV, 231.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ {٧٣} يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ اِسْلَامِهِمْ وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا وَمَا نَقَمُوا اِلَّٓا اَنْ اَغْنٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ فَاِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْراً لَهُمْ وَاِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ عَذَاباً اَلِيماً فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِي الْاَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ {٧٤}

73. Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran. Onların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü bir varış yeridir! 74. (Ey Muhammed! O sözleri) söylemediklerine dair Allah'a yemin ediyorlar. Hâlbuki o küfür sözünü elbette söylediler ve Müslüman olduktan sonra kâfir oldular. Başaramadıkları bir şeye de (Peygamber'e suikast yapmaya da) yeltendiler. Ve sırf Allah ve Resûlü kendi lütuflarından onları zenginleştirdiği için öç almaya kalkıştılar. Eğer tevbe ederlerse onlar için daha hayırlı olur. Yüz çevirirlerse Allah onları dünyada da ahirette de elem verici bir azaba çarptıracaktır. Yeryüzünde onların ne dostu ne de yardımcısı vardır.

جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ/***Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et:*** Kâfirlere cihat, kılıçla; küfürlerine delâlet eden bir şey ortaya çıkmadığı sürece münafıklara cihat, dille olur. Eğer onlardan bu durum belli olursa o zaman onların hükmü de kâfirlerinki gibi olur. Öldürülüp öldürülmemesi konusunda ihtilaf edilmiştir.

وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ/***Onlara karşı sert davran:*** "Gılza," rahmet ve rikkatin zıttıdır. Söz, fiil ve başka şeylerle olabilir.

يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ مَا قَالُوا/***Söylemediklerine dair Allah'a yemin ediyorlar:*** Cülâs b. Süveyd hakkında indirildi.[531] O "Eğer Muhammed'in sözü doğruysa biz eşekten daha kötüyüz" dedi. Bu sözü Peygamber *sallallahu*

---

531 Cülâs daha sonra güzel bir tevbe etmiştir. Hatta o iyi bir Müslüman olmuştur. Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, VI, 1843; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 241.

aleyhi ve sellem'e ulaşınca Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ondan emin olmak istedi. Bunun üzerine Cülâs o sözü söylemediğine yemin etti.

وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ/*Hâlbuki o küfür sözünü elbette söylediler:* Yani Cülâs'ın önceden geçen sözünü. Bu âyet onların yalan söylediğini gösterir.

وَكَفَرُوا بَعْدَ اِسْلَامِهِمْ/*Müslüman olduktan sonra kâfir oldular:* Burada "imanlarından sonra" demedi. Çünkü onlar dilleriyle "İman ettik" diyorlardı ancak iman kalplerine girmiyordu.

وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا/*Başaramadıkları bir şeye de yeltendiler:* Cülâs sözünü ulaştıran kimseyi öldürmeye yeltenmişti. Bir görüşe göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'i öldürmeye yeltendi. Başka bir görüşe göre bu âyet Abdullah b. Übey b. Selûl hakkında indirilmiştir.[532] Söyleyenin küfür sözü şudur: "Köpeğin seni yiyerek şişmanlasın."[533] Başaramayacağı bir şeye yeltendiği söz şudur: ***"And olsun, eğer Medine'ye dönersek, daha üstün olan, daha alçak olanı oradan mutlaka çıkaracaktır."***[534]

وَمَا نَقَمُوا اِلَّا اَنْ اَغْنٰيهُمُ اللّٰهُ/*Ve sırf Allah onları zenginleştirdiği için öç almaya kalkıştılar:* Onların ayıpladığı şey kendisine teşekkür etmeleri gereken zengindi. Bu Cülâs veya Abdullah b. Übey b. Selûl hakkındadır.

فَاِنْ يَتُوبُوا/*Eğer tevbe ederlerse:* Allah onlara tevbe kapısını açtı. Cülâs tevbe etti ve güzel bir Müslüman oldu.

وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللّٰهَ لَئِنْ اٰتٰينَا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّا اٰتٰيهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٧٦﴾ فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقاً فِي قُلُوبِهِمْ اِلٰى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَا اَخْلَفُوا اللّٰهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿٧٧﴾ اَلَمْ يَعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿٧٨﴾

---

532 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 364; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, VI, 1843.
533 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, VI, 1844; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 364.
534 Münâfikûn 63/8.

75. Onlardan kimi de "Eğer Allah lütuf ve kereminden bize verirse, mutlaka sadaka vereceğiz ve elbette biz sâlihlerden olacağız!" diye Allah'a and içti. 76. Fakat Allah lütfundan onlara (zenginlik) verince, onda cimrilik edip (Allah'ın emrinden) yüz çevirerek sözlerinden döndüler. 77. Nihayet, Allah'a verdikleri sözden döndüklerinden ve yalan söylediklerinden dolayı Allah, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar onların kalbine nifak (iki yüzlülük) soktu. 78. (Münafıklar,) Allah'ın, onların sırrını da fısıltılarını da bildiğini ve gaybları (gizli şeyleri) çok iyi bilen olduğunu hâlâ anlamadılar mı?

وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللّٰهَ/***Onlardan kimi Allah'a and içti:*** Bu âyet Sa'lebe b. Hâtıb hakkında indirildi. O "Ey Allah'ın Resûlü! Bana malımın çoğalması için dua et" dedi. Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* **"Şükrünü eda ettiğin az mal, şükrüne güç yetiremediğin çok maldan daha hayırlıdır"** buyurdu. Sa'lebe tekrar geldi ve Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona dua etti. Sa'lebe'nin malı öyle çoğaldı ve Sa'lebe malıyla öyle meşgul oldu ki namazlarını terk etti. Sonra da zekât vermeyi reddetti. Bunun üzerine âyet indi. Akabinde zekâtını Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e getirdi ancak Allah Resûlü yüzünü çevirdi, onun zekâtını almadı ve şöyle buyurdu: ***"Allah bana senin zekâtını almamamı emretti."*** (Halifelik dönemlerinde) Ebû Bekir, Ömer ve Osman da onun zekâtını almadılar.[535]

بَخِلُوا بِهِ/***Onda cimrilik edip:*** Zekâtı vermemeye işarettir.

فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقاً/***Onların kalbine nifak soktu:*** İsyanlarından dolayı şiddetli bir azapla onları azaplandırmasıdır.

---

535 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 370; İbn Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I, 283; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 201. Sahih değildir, İbn Hacer, *Keşşâf*'ın hadislerini tahrîc ederken bu hadisi zayıf saymıştır. Ayrıca bk. İbn Hazm, Muhallâ, XI, 208. Bu hadis uzun bir hadistir ve münkerdir. Bk. Zehebî, *Tecrîdü Esmâi's-Sahâbe*, I, 66. Elbânî de bu hadisin isnadının zayıf olduğunu söylemiştir. Bk. *Silsiletü'l-Ehâdîsi'z-Zaîfe,* no: 4081.

إِلٰى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ/*Kendisiyle karşılaşacakları güne kadar:* Bu, nifak üzere ölmelerine dair bir hükümdür.

اَلَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ اِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللّٰهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ {٧٩}

79. Sadakalar hususunda, mü'minlerden gönüllü verenleri ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları çekiştirip onlarla alay edenler var ya, Allah işte onları maskaraya çevirmiştir. Ve onlar için elem verici azap vardır.

اَلَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ/*Sadakalar hususunda, mü'minlerden gönüllü verenleri çekiştirip onlarla alay edenler var ya:* Bu âyet münafıklar hakkındadır.[536] Abdurrahmân b. Avf dört bin dirhem sadaka verdiğinde münafıklar "Bu ancak bir riyâdır" dediler. "الْمُطَّوِّعِينَ/***el-Müttavviîne***"nin aslı "الْمُتَطَوِّعِينَ/el-mütedtvviîne"dir ve manası "çok sadaka vermek" demektir.

وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ اِلَّا جُهْدَهُمْ/*Güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanlar:* Onların çok az bir mala güçleri yeter ve onu sadaka olarak verirler. Bu âyet Ebû Akîl hakkında indirilmiştir.[537] O bir sâ' hurma sadaka vermişti. Bunun üzerine münafıklar "Allah'ın bunun sadakasına ihtiyacı yoktur" dediler.

فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ/*Onlarla alay ederler:* Yani onları hafife aldılar.

سَخِرَ اللّٰهُ مِنْهُمْ/*Allah işte onları maskaraya çevirmiştir:* Bu, cezayı isimlendirmedir.

---

536 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 384. Mücâhid ve Katâde'nin mürsellerindendir. İsnadındaki ravilerin hepsi sikadır.

537 Buhârî, no: 1415; Müslim no: 1018.

اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْۜ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَࣖ {٨٠}

80. *(Ey Muhammed!) Onlar için ister af dile, ister dileme; onlar için yetmiş kez af dilesen de Allah onları asla affetmeyecek. Bu, onların Allah'ı ve Resûlü'nü inkâr etmelerinden ötürüdür. Allah, fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez.*

اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ/***Onlar için ister af dile, ister dileme:*** Bu iki mana taşıyabilir:

Birincisi: Lafzı emirdir, manası şarttır. O hâlde mana şöyle olur: Onlar için af dilesen de dilemesen de Allah onları asla bağışlamayacaktır. Tıpkı Münâfıkûn sûresinde olduğu gibi.

Diğeri: Burada tercih vardır. Yani istersen onlar için af dilersin ya da dilemezsin. Sonra Allah onları affetmeyeceğini bildirmiştir. Bu görüş Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözüne de daha uygundur: ***"Allah bana tercih hakkı verdi, ben de birini seçtim."***[538] Bu söz Ömer *radıyallahu anh* "Abdullah b. Übey'in cenaze namazını kılacak mısın? Allah seni bundan men etmemiş miydi?" dediğinde söylenmiştir.

سَبْعِينَ مَرَّةً/***Yetmiş defa:*** Çok sayıyı temsil etmesi için zikredilmiştir.

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللّٰهِ وَكَرِهُوا اَنْ يُجَاهِدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّۜ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ اَشَدُّ حَراًّۜ لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ {٨١} فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلاً وَلْيَبْكُوا كَثِيراًۚ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ {٨٢} فَاِنْ رَجَعَكَ اللّٰهُ اِلٰى طَٓائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ اَبَداً وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُواًّۜ اِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ اَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ {٨٣}

---

538 Buhârî, no: 1366; Tirmizî, no: 3097; Nesâî, IV, 67; Ahmed b. Hanbel, I, 16; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 408.

81. Allah'ın Resûlü'ne muhalefet etmek için geri kalanlar (sefere çıkmayıp) oturmaları ile sevindiler; mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad etmeyi çirkin gördüler ve "Bu sıcakta sefere çıkmayın" dediler. De ki: "Cehennem ateşi daha sıcaktır!" Keşke anlasalardı! 82. Artık kazanmakta olduklarının cezası olarak az gülsünler, çok ağlasınlar! 83. Eğer Allah seni onlardan bir grubun yanına döndürür de (Tebük seferinden Medine'ye döner de başka bir savaşa seninle beraber) çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: "Benimle beraber asla çıkmayacaksınız ve düşmana karşı benimle beraber asla savaşmayacaksınız! Çünkü siz birinci defa (Tebük seferinde) yerinizde kalmaya razı oldunuz. Şimdi de geri kalanlarla (kadın ve çocuklarla) beraber oturun!"

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ/**Geri kalanlar sevindiler:** Onlar Bedir'den geri kaldılar ve oturdular. Bu âyette onlar için tahkîr ve aşağılama vardır. Bundan dolayı Allah "الْمُتَخَلِّفُونَ/el-mütehallefûne" demedi.

بِمَقْعَدِهِمْ/**Bi-mek'adihim:** Yani oturmaları ile.

خِلَافَ رَسُولِ اللّٰهِ/**Allah'ın Resûlü'ne muhalefet etmek için:** Bedir'den sonra da Allah Resûlü Tebük'e çıktığı zaman. "خِلَافَ/**Hilâfe"** kelimesi burada zarftır. Başka bir görüşe bu kelime masdardır; masdarsa mef'ûl konumundadır.

وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ/**"Bu sıcakta sefere çıkmayın" dediler:** Bu sözü söyleyen Benî Seleme'den bir kişidir. Ona sıcakta Tebük'e yolculuğa çıkmak zor gelmişti.[539]

فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلاً وَلْيَبْكُوا كَثِيراً/**Az gülsünler, çok ağlasınlar:** Bu cümle haber manasında emirdir. Onların dünyada kaldıkları müddetçe gülmeleri azdır. Ahirette ise ağlamaları çoktur. Bir başka görüşe göre bu cümle emir manasındadır. Yani onların içine düştükleri durumdan dolayı dünyada az gülmeleri ve çok ağlamaları gerekir.

---

539 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 400.

إِلٰى طَٓائِفَةٍ مِنْهُمْ/***Onlardan bir grup:*** Burada "إِلَيْهِمْ/ileyhim" demedi. Çünkü onların içinde nifaktan dolayı tevbe edenler ve savaştan geri durduklarına pişman olanlar vardır.

لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ اَبَداً/***Benimle beraber asla çıkmayacaksınız:*** Bu cümle onlara içinde rezillik ve kızmayı barındıran bir cezadır.

اَوَّلَ مَرَّةٍ/***Birinci defa:*** Yani Tebük gazvesinde.

فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ/***Şimdi de geri kalanlarla beraber oturun!:*** Yani kadın ve çocuklarla.

وَلَا تُصَلِّ عَلٰٓى اَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ اَبَداً وَلَا تَقُمْ عَلٰى قَبْرِهِۜ اِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ {٨٤} وَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَاَوْلَادُهُمْۜ اِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ {٨٥}

84. Onlardan ölmüş olan hiçbirine asla namaz kılma; onun kabri başında da durma! Çünkü onlar, Allah'ı ve Resûlü'nü inkâr ettiler ve fâsık olarak öldüler. 85. Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin. Çünkü Allah, bunlarla ancak dünyada onların azaplarını çoğaltmayı ve onların kâfir olarak canlarının güçlükle çıkmasını istiyor.

وَلَا تُصَلِّ عَلٰٓى اَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ اَبَداً/***Onlardan ölmüş olan hiçbirine asla namaz kılma:*** Bu âyet Abdullah b. Übey b. Selûl öldüğü zaman Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in onun cenaze namazını kılmaya çalıştığı sırada indi.[540] Bir rivayete göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onun cenaze namazını kıldı ki bu âyet indi.[541] Bir başka rivayete göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Abdullah b. Übey'in cenaze namazını kılmak için gittiğinde Cebrail geldi ve onun elbisesini çekti

540 Buhârî, no: 1366; Tirmizî, no: 3097.

541 Câbir b. Abdullah'tan rivayet edildiğine göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Abdullah b. Übey mezara konulduğu zaman geldi ve onun mezarından çıkarılmasını emretti. Sonra onu dizlerinin üzerine koydu ve onun üstüne üfledi, gömleğini de ona giydirdi. Bk. Buhârî, no: 1285; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 407.

sonra da bu âyeti okudu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de yolundan döndü ve onun namazını kılmadı.[542]

وَاِذَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ اَنْ اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذَنَكَ اُولُوا الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَقَالُوا ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْقَاعِدِينَ {٨٦} رَضُوا بِاَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ {٨٧}

86. "Allah'a inanın, Resûlü ile beraber cihad edin" diye bir sûre indirildiği zaman, onlardan servet sahibi olanlar, senden izin istediler ve "Bizi bırak (evlerinde) oturanlarla beraber olalım" dediler. 87. Geride kalan kadınlarla beraber olmaya razı oldular. Onların kalplerine mühür vuruldu. Bu yüzden onlar anlamazlar.

وَاِذَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ/***Bir sûre indirildiği zaman:*** Yani Berâe/Tevbe sûresi indirildiği zaman. Bu görüş mutlak olarak tercih edilir.

اَنْ اٰمِنُوا/***İnanın diye:*** Buradaki "اَنْ/en" tefsir edicidir.

اسْتَأْذَنَكَ اُولُوا الطَّوْلِ مِنْهُمْ/***Onlardan servet sahibi olanlar, senden izin istediler:*** Yani zengin olanlar ve çok malı olanlar.

لٰكِنِ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ جَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ وَاُولٰٓئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ {٨٨} اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ {٨٩}

88. Fakat Peygamber ve onunla beraber inananlar, mallarıyla, canlarıyla cihad ettiler. İşte bütün hayırlar onlarındır ve onlar kurtuluşa erenlerin kendileridir. 89. Allah onlara içinde ebedî kalacakları ve zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte büyük kazanç budur.

---

542 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 407. İsnadı zayıftır.

لٰكِنِ الرَّسُولُ/***Fakat Peygamber:*** Yani onlar ne kadar geri dursalar da Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ve beraberindekiler cihad ettiler.

اَلْخَيْرَاتُ/***el-Hayrât:*** "Hem dünya hem de ahiretin faydalarını kapsayan hayırlar" demektir. Bir görüşe göre "خَيْرَاتٌ حِسَانٌ/***hayrâtün hisânün***"[543] sözünden dolayı onlar iri gözlü hurilerdir.

وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْاَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ {٩٠}

90. Bedevîlerden (mazeretleri olduğunu) iddia edenler, kendilerine izin verilsin diye geldiler. Allah'a ve Resûlü'ne yalan söyleyenler de oturup kaldılar. Onlardan kâfir olanlara elem verici bir azap erişecektir.

وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ/***Mazeretleri olduğunu iddia edenler geldiler:*** Onlar mazeret gösterenlerdir. Burada "te" harfi "zel"e idgâm edildi ve harekesi "ayn" harfine taşındı. "Onlar mazeretlerinde doğru mu söylüyorlardı yoksa yalancılar mıydı?" konusunda ihtilaf edilmiştir. Bir görüşe göre onlar özürden kaçınanlardır. "الْمُعَذِّرُونَ/***el-Müazzirûne***" kelimesinin vezni "müfe'ılûn"dur. Bir rivayete göre bu âyet Benî Gaffâr'dan bir kavim hakkında indirilmiştir.[544]

وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ/***Allah'a ve Resûlü'ne yalan söyleyenler de oturup kaldılar:*** Onlar ne cihad eden ne de geri kaldıklarından dolayı özür dileyen bir kavimdi. İman davaları hakkında yalan söylüyorlardı.

سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ/***Onlardan kâfir olanlara:*** Yani özür beyan edenlere.

لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضٰى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ اِذَا نَصَحُوا لِلّٰهِ وَرَسُولِهِ مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَاللّٰهُ

---

543 Rahmân 55/70.

544 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, VI, 1860. İsnadı zayıftır.

غَفُورٌ رَحِيمٌۙ {٩١} وَلَا عَلَى الَّذِينَ اِذَا مَٓا اَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَٓا اَجِدُ مَٓا اَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِۖ تَوَلَّوْا وَاَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَناً اَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَۜ {٩٢} اِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَهُمْ اَغْنِيَٓاءُۚ رَضُوا بِاَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِۙ وَطَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ {٩٣}

91. Allah ve Resûlü için (insanlara) öğüt verdikleri takdirde, zayıflara, hastalara ve (savaşta) harcayacak bir şey bulamayanlara günah yoktur. Zira iyilik edenlerin aleyhine bir yol (sorumluluk) yoktur. Allah çok bağışlayan ve çok esirgeyendir. 92. Kendilerine binek sağlaman için sana geldiklerinde "Sizi bindirecek bir binek bulamıyorum" deyince, harcayacak bir şey bulamadıklarından dolayı üzüntüden gözleri yaş dökerek dönen kimselere de (sorumluluk yoktur). 93. Sorumluluk ancak, zengin oldukları hâlde senden izin isteyenleredir. Çünkü onlar geri kalan kadınlarla beraber olmaya razı oldular. Allah da onların kalplerini mühürledi artık onlar (neyin doğru olduğunu) bilmezler.

لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَٓاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضٰى/***Zayıflara, hastalara günah yoktur:*** Bu âyet zayıflık, fakirlik gibi gerçek özür sahiplerinden sıkıntıyı kaldırır. Bu durumda onlar savaşı bırakırlar. Bir görüşe göre bu âyetteki zayıflar kadınlar ve çocuklardır. Ancak bu görüş (mantıktan) uzaktır.

وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ/***Ve (savaşta) harcayacak bir şey bulamayanlara günah yoktur:*** Bir görüşe göre Benî Mukarrin hakkında indirilmiştir.[545] Onlar Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sahâbîlik yapan altı kardeştir. Diğer görüşe göre Abdullah b. Mugaffel el-Müzenî hakkında indirilmiştir.[546]

اِذَا نَصَحُوا لِلّٰهِ/***Allah için (insanlara) öğüt verdikleri takdirde:*** Yani savaşa çıkmasalar dahi niyet ve sözleriyle.

545 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 421; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, VI, 1862.
546 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 420. İsnadı zayıftır.

مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ/*İyilik edenlerin aleyhine bir yol (sorumluluk) yoktur:* Onları "muhsinler" diye nitelemesinin sebebi onların Allah'a ve Resûlü'ne samimi olmalarıdır. Onlardan cezayı, şiddeti ve kınamayı kaldırmıştır.

وَلَا عَلَى الَّذِينَ اِذَا مَٓا اَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ/*Kendilerine binek sağlaman için sana geldiklerinde:* Bir görüşe göre Benî Mukarrin, başka bir görüşe göre İbn Mugaffel hakkında indirilmiştir. Diğer görüşe göre onlar ağlayarak farklı yerlerden gelen yedi kişidir. ***"Kendilerine binek sağlaman için"*** kısmında kastedilen, "develer"dir. "اِذَا/***İzâ"***nın cevabı "قُلْتَ لَٓا اَجِدُ مَٓا اَحْمِلُكُمْ/***'Sizi bindirecek bir binek bulamıyorum' deyince"*** veya "تَوَلَّوْا/***dönenlere"*** âyetlerinden biri olabilir.

يَعْتَذِرُونَ اِلَيْكُمْ اِذَا رَجَعْتُمْ اِلَيْهِمْۜ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَّاَنَا اللّٰهُ مِنْ اَخْبَارِكُمْۜ وَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ {٩٤} سَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ اِذَا انْقَلَبْتُمْ اِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْۜ فَاَعْرِضُوا عَنْهُمْۜ اِنَّهُمْ رِجْسٌۘ وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُۚ جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ {٩٥} يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَاِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَرْضٰى عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ {٩٦}

94. (Seferden) onlara döndüğünüz zaman size özür beyan edecekler. De ki: "(Boşuna) özür dilemeyin! Size asla inanmayız; çünkü Allah, haberlerinizi bize bildirmiştir. (Bundan sonraki) amelinizi Allah da görecektir, Resûlü de. Sonra görüleni ve görülmeyeni bilene döndürüleceksiniz de yapmakta olduklarınızı size haber verecektir." 95. Onların yanına döndüğünüz zaman size, kendilerinden (onları cezalandırmaktan) vazgeçmeniz için Allah adına and içecekler. Artık onlardan yüz çevirin. Çünkü onlar murdardır. Kazanmakta olduklarına (kötü işlerine) karşılık ceza olarak varacakları yer cehennemdir. 96. Onlardan razı

olasınız diye size yemin edecekler. Fakat siz onlardan razı olsanız bile Allah fâsıklar topluluğundan asla razı olmaz.

اِذَا رَجَعْتُمْ/***Döndüğünüz zaman:*** Yani Tebük savaşından döndüğünüzde.

لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ/***Size asla inanmayız:*** Yani sizi tasdik etmeyiz.

مِنْ اَخْبَارِكُمْ/***Haberlerinizi:*** Bu kelime hazfedilen (ikinci mef'ûlün) sıfatıdır. İkinci mef'ûlün takdiri "Allah bize haberlerinizin tamamını bildirdi" şeklindedir.

اَلْاَعْرَابُ اَشَدُّ كُفْراً وَنِفَاقاً وَاَجْدَرُ اَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ {٩٧} وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَماً وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَائِرَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ {٩٨} وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرُبَاتٍ عِنْدَ اللّٰهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ اَلَٓا اِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللّٰهُ فِي رَحْمَتِهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ {٩٩}

97. Bedevîler, kâfirlik ve münafıklık bakımından hem daha beter hem de Allah'ın, Resûlü'ne indirdiği kanunları tanımamaya daha yatkındırlar. Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir. 98. Bedevîlerden öylesi vardır ki (Allah yolunda) harcayacağını angarya sayar ve sizin başınıza belalar gelmesini bekler. (Bekledikleri) o kötü bela kendi başlarına gelmiştir. Allah pek iyi işiten, çok iyi bilendir. 99. Bedevîlerden öylesi de vardır ki, Allah'a ve ahiret gününe inanır, (hayır için) harcayacağını Allah katında yakınlığa ve Peygamber'in dualarını almaya vesile edinir. Bilesiniz ki o (harcadıkları mal, Allah katında) onlar için bir yakınlıktır. Allah onları rahmetine (cennetine) koyacaktır. Şüphesiz Allah bağışlayan, esirgeyendir.

اَلْاَعْرَابُ اَشَدُّ كُفْراً وَنِفَاقاً/***Bedevîler, kâfirlik ve münafıklık bakımından hem daha beter:*** Onlar bedevî Araplardır.

وَاَجْدَرُ اَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ/*Hem de Allah'ın, Resûlü'ne indirdiği kanunları tanımamaya daha yatkındırlar:* Onlar medeniyetten ve ilim meclislerinden uzak kaldıkları için şeriatı bilmemeye daha yatkındırlar.

وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَماً/*Bedevîlerden öylesi vardır ki (Allah yolunda) harcayacağını angarya sayar:* Yani haksız bir şey olan angaryanın ağırlığı gibi Allah yolunda olan zekât ve nafaka onlara ağır gelir.

وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَٓائِرَ/*Sizin başınıza belalar gelmesini bekler:* Yani dünya musibetlerinin sizin başınıza gelmesini beklerler.

عَلَيْهِمْ دَٓائِرَةُ السَّوْءِ/*Bekledikleri) o kötü bela kendi başlarına gelmiştir:* Bu, haber ya da beddua cümlesidir.

وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ/*Peygamber'in dualarını:* Yani onlara olan dualarını. "صَلَوَاتِ***Salavât***" kelimesi "قُرُبَاتٍ/kurubât" kelimesine bağlanmıştır. Yani onlar harcamalarıyla Allah'a yakın olmayı ve Peygamberleri'nin kendilerine dua etmesini istiyorlar. Bir görüşe göre bu âyet Benî Mukarrin hakkında indirilmiştir.

وَالسَّابِقُونَ الْاَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْاَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِاِحْسَانٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَٓا اَبَداً ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٠٠﴾ وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ اَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ اِلٰى عَذَابٍ عَظِيمٍ ﴿١٠١﴾ وَاٰخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلاً صَالِحاً وَاٰخَرَ سَيِّئاً عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٠٢﴾

100. (İslâm dinine girme hususunda) öne geçen ilk muhâcirler ve ensâr ile onlara güzellikle tâbi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlara, içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur.
101. Çevrenizdeki bedevî Araplardan ve Medine halkından

birtakım münafıklar vardır ki, münafıklıkta maharet kazanmışlardır. Sen onları bilmezsin, Biz biliriz onları. Onlara iki kez azap edeceğiz sonra da onlar büyük bir azaba itileceklerdir. 102. Diğerleri ise günahlarını itiraf ettiler, iyi bir ameli diğer kötü bir amelle karıştırdılar. (Tevbe ederlerse) umulur ki Allah onların tevbesini kabul eder. Çünkü Allah çok bağışlayan, pek esirgeyendir.

وَالسَّابِقُونَ الْاَوَّلُونَ/***Öne geçenler:*** Bir görüşe göre onlar iki kıbleye doğru namaz kılanlardır. Başka bir görüşe göre Bedir'de şehit olanlardır. Diğer görüşe göre ise Rıdvân biatında hazır bulunanlardır.

وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ/***Onlara tâbi olanlar:*** Diğer sahâbîler. Bunun içine tâbiîler ve onlara güzellikle uyma şartıyla kıyamete kadar tâbiîlerden sonra gelenler dâhil edilir.

مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ/***Münafıklıkta maharet kazanmışlardır:*** Yani buna cüret etmişlerdir. Bir görüşe göre de münafıklıkta ikâmet etmişlerdir.

سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ اِلٰى عَذَابٍ عَظِيمٍ/***Onlara iki kez azap edeceğiz sonra da onlar büyük bir azaba itileceklerdir:*** Buradaki büyük azap ateştir/cehennemdir. Ateşten önceki iki azaba gelince; bu azaptan ikincisi kabir azabı, ilki ise dünyada onlara uygulanan hadlerdir. Bir görüşe göre onların münafıklıkla rezil edilmeleridir.

وَاٰخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ/***Diğerleri ise günahlarını itiraf ettiler:*** Bir görüşe göre bu âyet Ebû Lübâbe hakkında indirilmiştir.[547] Onun iyi ameli cihattır; kötü ameli ise Benî Kurayza'ya öğüdüdür. Başka bir görüşe göre o, Tebük'ten geride kalan mü'minlerdendi. Onların salih ameli önce Müslüman olmalarıydı ama kötü amelleri Tebük'ten geri kalmalarıydı. Rivayete göre onlar kendilerini mescidin direklerine bağladılar ve "Allah'ın Resûlü bizi çözmedikçe kendimizi çözmeyeceğiz" dediler. Diğer görüşe göre bu âyet kıyamete kadar bütün ümmet için geçerlidir. Âlimlerden bazıları şöyle demiştir: "Kur'ân'da bu âyet kadar ümit verici bir âyet yoktur."

---

547 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 451; Beyhakî, *Delâil*, V, 271; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, VI, 1873.

خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ اِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ {١٠٣} اَلَمْ يَعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ {١٠٤}

103. Onların mallarından sadaka al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin. Ve onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (onları yatıştırır). Allah işitendir, bilendir. 104. Allah'ın, kullarının tevbesini kabul edeceğini, sadakaları geri çevirmeyeceğini ve Allah'ın tevbeyi çok kabul eden ve pek esirgeyen olduğunu hâlâ bilmezler mi?

خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً/***Onların mallarından sadaka al:*** Bu âyet geride kalanlar hakkında indirildi.[548] Onlar tevbelerini Allah'ın kabul etmesi için kendilerini bağladılar ve "Ey Allah'ın Resûlü! Bizler mallarımızı sadaka olarak vermek istiyoruz" dediler. Bunun üzerine bu âyet indi. Allah Resûlü onların mallarının üçte birini aldı. Bir görüşe göre âyette bahsedilen, farz olan zekâttır. Zamir bütün Müslümanlara aittir.

تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا/***Onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin:*** Burada hitap sadakaya sıfat konumunda Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e aittir ya da "خُذْ/***al***"daki zamirin hâlidir.

وَصَلِّ عَلَيْهِمْ/***Ve salli aleyhim:*** Yani onlara dua et.

سَكَنٌ لَهُمْ/***Onlar için sükûnettir (onları yatıştırır):*** Yani kendileri sakinlik duyarlar. Burada kastedilen itikatlarının düzgün olması veya Allah'ın onların tevbesini kabul ettiğini bildiklerinde nefislerinin huzur bulmasıdır.

اَلَمْ يَعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ/***Allah'ın, kullarının tevbesini kabul edeceğini hâlâ bilmezler mi?:*** "يَعْلَمُوا/***Ya'lemû***" fiilindeki zamir geride kaldıklarından dolayı tevbe edenlere aittir, bir görüşe göre de geride

---

548 Beyhakî, *Delâil*, V, 271; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 454; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, VI, 1874.

kalıp tevbe etmeyenler içindir. Başka bir görüşe göre ise zamir geneldir. Müekked zamirin (هُوَ/o) faydası ise Allah'tan başka hiç kimsenin tevbeleri kabul etmeyeceğini tahsistir.

وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ/*Sadakaları geri çevirmeyeceğini:* Bir görüşe göre manası "Sadakaları almayı emrediyor" şeklindedir, başka bir görüşe göre "Onları kullarından kabul ediyor" şeklindedir.

وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَۜ وَسَتُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَۚ {١٠٥} وَاٰخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ اِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَاِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْۜ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ {١٠٦}

105. De ki: "(Yapacağınızı) yapın! Amelinizi Allah da Resûlü de mü'minler de görecektir. Sonra görüleni ve görülmeyeni bilen Allah'a döndürüleceksiniz de O size yapmakta olduklarınızı haber verecektir." 106. (Sefere katılmayanlardan) diğer bir grup da Allah'ın emrine bırakılmıştır. O, bunlara ya azap eder veya bunların tevbelerini kabul eder. Allah çok bilendir, hikmet sahibidir.

وَاٰخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ/*Diğer bir grup da Allah'ın emrine bırakılmıştır:* Bir görüşe göre onlar Allah'ın, tevbelerini kabul etmeden önce geride kalan üç kişiydiler. Diğer görüşe göre onlar Dırâr mescidini yapanlardır. "مُرْجَوْنَ/***Mürcevne"*** kelimesi "مُرْجَئُونَ/mürceûne" şeklinde hemzeli ve hemzesiz okunmuştur. İkisi de iki lügattir, manası ise "ertelemek" demektir.[549]

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِداً ضِرَاراً وَكُفْراً وَتَفْرِيقاً بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَاِرْصَاداً لِمَنْ حَارَبَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُۜ وَلَيَحْلِفُنَّ اِنْ اَرَدْنَا اِلَّا الْحُسْنٰىۜ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ {١٠٧} لَا تَقُمْ فِيهِ اَبَداًۜ لَمَسْجِدٌ اُسِّسَ عَلَى التَّقْوٰى مِنْ اَوَّلِ يَوْمٍ اَحَقُّ اَنْ تَقُومَ فِيهِۜ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ اَنْ يَتَطَهَّرُواۜ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ {١٠٨}

549 İbn Kesîr, Ebû Amr ve Yakub "مُرْجَئُونَ" şeklinde, diğerleri ise "مُرْجَوْنَ" şeklinde okumuşlardır. Bk. İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 461.

107. (Münafıklar arasında) bir de (mü'minlere) zarar vermek, (hakkı) inkâr etmek, mü'minlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah'a ve Resûlü'ne karşı savaşmış olan adamı beklemek için bir mescid kuranlar ve "(Bununla) iyilikten başka bir şey istemedik" diye mutlaka yemin edecek olanlar da vardır. Hâlbuki Allah onların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik eder.

108. Onun içinde asla namaz kılma! İlk günden takva üzerine kurulan mescit (Kuba mescidi) içinde namaz kılman elbette daha doğrudur. Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da çok temizlenenleri sever.

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِداً/*Bir mescid kuranlar:* "وَالَّذِينَ/***Vellezîne***" ism-i mevsulü "وَاٰخَرُونَ مُرْجَوْنَ/***ve âherûne mürcevne***" ifadesine sıfat olarak "vav"sız şekilde okunmuştur. Ya da takdiri "هُمُ الذين/hümüllezîne"dir. Bu kıraat, "وَاٰخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ/***Diğer bir grup da Allah'ın emrine bırakılmıştır***" ifadesinde kastedilenlerin Dırâr mescidi sahipleri olduğunu söyleyenlerin sözüne göredir. Diğer bir görüşe göre "وَالَّذِينَ/***vellezîne***" ism-i mevsulü "وَاٰخَرُونَ مُرْجَوْنَ/***Diğer bir grup da bırakılmıştır***" ifadesine atıf olarak "vav"lı okunmuştur. Bu kıraat, âyetin geride kalan üç kişi hakkında indirildiğini kabul edenlere göredir.[550]

ضِرَاراً وَكُفْراً/(Mü'minlere) zarar vermek, (hakkı) inkâr etmek için: Ensârdan Amr b. Avf oğulları Kuba mescidini inşa etmişlerdi. Allah Resûlü oraya gelip onda namaz kılıyordu. Ganm b. Avf ve Sâlim b. Avf oğulları bu durumdan dolayı Amr b. Avf oğullarına hased ettiler. Bunun üzerine Kuba mescidinin yakınına insanları orada namaz kılmaktan engellemek için başka bir mescit inşa ettiler. Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelmesini ve kendilerine namaz kıldırmasını istedikleri bu mescid Dırâr mescididir. Âyet bu olay üzerine inmiştir.[551]

---

550 İki Medineli ve İbn Âmir "الذين" şeklinde okumuşlar ki bu hem Medine hem de Şam Mushaflarında böyledir. Diğerleri ise "وَالَّذِينَ" şeklinde okumuşlardır. Bk. İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 316.

551 Tahâvî, *Müşkil*, XII, 173; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 472. Bu hadisin ravileri sikadır.

وَتَفْرِيقاً بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ/**Mü'minlerin arasına ayrılık sokmak için:** Onlar mü'minlerin Kuba mescidinden ayrılmalarını istiyorlardı.

وَاِرْصَاداً لِمَنْ حَارَبَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ/**Allah'a ve Resûlü'ne karşı savaşmış olan adamı beklemek için:** Bu kimse Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in "fâsık" diye isimlendirdiği Ebû Âmir'dir. O Medineliydi. Ne zaman ki Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Medine'ye geldi. Ebû Âmir küfrünü ve nifakını açıkça haykırdı. Sonra Mekke'ye gitti ve orada müşriklerden bir grup kurdu. Mekke fethedilince Tâif'e gitti. Tâifliler Müslüman olunca bu sefer Kayser'den yardım almak için Şam'a gitti ve orada öldü.[552] Dırar mescidi sahipleri "Ebû Âmir Medine'ye geldiğinde bu mescitte namaz kılar" diyorlardı.

مِنْ قَبْلُ/**Daha önce:** Ebû Âmir'in müşriklerle yaptığı şeylere işarettir.

وَلَيَحْلِفُنَّ اِنْ اَرَدْنَٓا اِلَّا الْحُسْنٰى/**"İyilikten başka birşey istemedik" diye mutlaka yemin edecek olanlar:** Yani buradaki iyilik namaz kılmak ve zikirdir. Allah da onları yalanlamıştır.

لَا تَقُمْ فِيهِ اَبَداً/**Onun içinde asla namaz kılma:** Bu âyet, söz konusu mescide gitmeyi ve içinde namaz kılmayı yasaklamaktadır. Bundan sonra Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* o mescidin yolundan bile geçmiyordu.

لَمَسْجِدٌ اُسِّسَ عَلَى التَّقْوٰى/**Takva üzerine kurulan mescit içinde namaz kılman elbette daha doğrudur:** Bir görüşe göre bu Kuba mescididir. Başka bir görüşe göre Medine'deki Mescid-i Nebevî'dir. Nitekim Allah Resûlü'nden bu bilgiye dair rivayet vardır.[553]

فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ اَنْ يَتَطَهَّرُوا/**Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır:** Onlar su ile taharetlenirler. Takva üzerine kurulan mescidin Mescid-i Nebevî olduğunu söyleyenlere göre bu âyet ensâr hakkında inmiştir. Takva üzerine kurulan mescidin Kuba mescidi olduğunu söyleyenlere göre ise âyet özellikle Amr b. Avf oğulları hakkında[554] inmiştir.

---

552 Beyhakî, *Delâil*, V, 259. İsnadı munkatıdır.

553 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 476.

554 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XI, 1065; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 187. Hâkim bu hadisin Müslim'in şartına göre sahih olduğunu söylemiştir.

اَفَمَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلٰى تَقْوٰى مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ اَمْ مَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلٰى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ {١٠٩} لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ اِلَّا اَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ {١١٠}

109. Binasını Allah korkusu ve rızası üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır yoksa yapısını yıkılacak bir yarın kenarına kurup onunla beraber kendisi de çöküp cehennem ateşine giden kimse mi? Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez. 110. Yaptıkları bina, (ölüp de) kalpleri parçalanıncaya kadar yüreklerine devamlı olarak bir kuşku (sebebi) olacaktır. Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.

اَفَمَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلٰى تَقْوٰى مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ اَمْ مَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلٰى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ*/Binasını Allah korkusu ve rızası üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa yapısını yıkılacak bir yarın kenarına kurup, onunla beraber kendisi de çöküp cehennem ateşine giden kimse mi:* Bu âyet takrîr manasında sorudur. Allah korkusu ve rızası üzerine kurulan mescid ya Mescid-i Nebevî ya da Kuba mescididir. Yapısı yıkılacak bir yarın kenarına kurulan mescid ise Dırâr mescididir. Takva ve Allah'ın rızası üzerine kurulan bir binanın temeli güzel bir niyetle, Allah'ın rızasını talep etmekle ve onun şeriatını ortaya çıkarmakla olur. Yapısı yıkılacak bir yarın kenarına kurulan binanın temeli ise kötü niyetle, riyayı istemekle ve mü'minlerin arasını ayırmakla olur. Burada istiâre ve teşbih vardır. "شَفَا جُرُفٍ/***Şefâ curufin***" kelimeleri "bir çukurun kenarı" anlamına gelir. "هَارٍ/***Hârin***" kelimesi ise "düşen şey veya düşmeye yaklaşmış vaziyette zayıflayan şey" demektir. "هَارٍ/***Hârin***" kelimesin aslı "هَائِرٍ/hâir"dir ve kalb edilmiştir. Çünkü onun lâme'l-fiili ayne'l-fiilinin yerine geçmiştir. Başka bir görüşe göre bu, hakiki anlamındadır. O kimse cehennem ateşine düşer ve düştüğü yerden duman çıkar. Neticede Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Dırâr mescidinin yıkılmasını emretti ve o mescid yıkıldı.[555]

555 Beyhakî, *Delâil*, V, 259. Bu hadis zayıftır.

فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ/***Fenhâra bihî fî nâri cehennem:*** Yani "cehennem ateşine düşen" demektir. Bu ifade mecazı andırır. Çünkü çukur kelimesinin "جُرُفِ/curuf" kelimesine benzetilmesinde aslında "اِنْهِيَار/inhiyâr" kelimesini anlatmak vardır.

لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ/***Yaptıkları bina, kalplerinde bir kuşku olarak kalacaktır:*** Dırâr mescidinin sahiplerinin kalplerinde bu binadan dolayı bir kuşku hep kalacaktır. Yani yaptıklarının doğruluğuna inanarak bu bina sebebiyle İslâm hakkında şüpheleri ya da yıkılması sebebiyle kalplerinde öfke olacaktır.

اِلَّٓا اَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ/***Kalpleri parçalanıncaya kadar:*** Yani ölünceye kadar.

اِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَۜ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْداً عَلَيْهِ حَقاًّ فِي التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجِيلِ وَالْقُرْاٰنِۜ وَمَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِهِ مِنَ اللّٰهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِۜ وَذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ {١١١} اَلتَّٓائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّٓائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْاٰمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِۜ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ {١١٢}

111. Allah mü'minlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler, ölürler. (Bu,) Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da Allah üzerine hak bir vaattir. Allah'tan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır! O hâlde O'nunla yapmış olduğunuz bu alışverişinizden dolayı sevinin. İşte bu, (gerçekten) büyük kazançtır. 112. (Bu alışverişi yapanlar,) tevbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, oruç tutanlar, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın sınırlarını koruyanlardır. O mü'minleri müjdele!

إِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ/Allah mü'minlerden, mallarını ve canlarını satın almıştır: Bu âyet Akabe biatı hakkında inmiştir.[556] Ancak kıyamete kadar Allah yolunda cihad eden bütün mü'minler için geçerlidir. Bazı âlimler dediler ki: "Bu ne büyük bir ikramdır. Bizim canlarımızı Allah yarattı, mallarımızı bize O verdi. Sonra bize bunları hibe etti ve daha sonra da bizden pahalı bir şey karşılığında bunları satın alıyor. Muhakkak bu alışverişte kâr vardır."

يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ/Onlar Allah yolunda savaşırlar: Satın almayı beyan etmek için hâl konumunda gelen cümledir.

فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ/O hâlde O'nunla yapmış olduğunuz bu alışverişinizden dolayı sevinin: Âlimlerden biri şöyle demiştir: "Dikkatli bak ki bu alışverişte satın alan Allah Teâlâ, ücret Me'vâ cenneti, (alışverişin gerçekleşmesindeki) vasıta ise Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'dir."

اَلتَّائِبُونَ/Tevbe edenler: Bundan sonra zikredilen vasıflar Allah'ın kendilerinden canlarını ve mallarını satın aldığı mü'minlere aittir. Buranın takdiri "هُمُ التَّائِبُونَ/onlar tevbe edenlerdir" şeklindedir.

اَلسَّائِحُونَ/es-Sâihûn: Bir görüşe göre manası oruç tutanlardır. "سَاحَ فِي الْأَرْضِ/Sâha fi'l-ardi" ifadesi "gitti" manasındadır.

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا اُو۬لِي قُرْبٰى مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُمْ اَصْحَابُ الْجَح۪يمِ {١١٣} وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ اِبْرٰه۪يمَ لِاَب۪يهِ اِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا اِيَّاهُۚ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ اَنَّهُ عَدُوٌّ لِلّٰهِ تَبَرَّاَ مِنْهُۜ اِنَّ اِبْرٰه۪يمَ لَاَوَّاهٌ حَل۪يمٌ {١١٤}

---

556 Muhammed b. Ka'b el-Kurazî ve başkalarından rivayet edildiğine göre, Abdullah b. Revâha, Resûlullah'a "Rabbim ve benim için dilediğin şeyleri şart koş" dedi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Rabbim için O'na kulluk etmeni ve bir şeyi O'na ortak koşmamanı şart koşuyorum. Kendim için de canlarınızı ve mallarınızı nelerden koruyorsanız beni de onlardan korumanızı şart koşuyorum"*** dedi. Onlar "Bunları yaparsak bize ne vardır?" dediler. Allah Resûlü ***"Cennet"*** cevabını verdi. Onlar da "Bu alışveriş kârlı oldu. Biz bundan ne vazgeçeriz ne de vazgeçmek isteriz" dediler. Bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 499; Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 220. İsnadı zayıftır.

113. (Kâfir olarak ölüp) cehennem ehli oldukları onlara açıkça belli olduktan sonra, akraba dahi olsalar, (Allah'a) ortak koşanlar için af dilemek ne Peygamber'e yaraşır ne de inananlara. 114. İbrahim'in, babası için af dilemesi, sadece ona verdiği sözden dolayı idi. Ne var ki, onun Allah'ın düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzaklaştı. Şüphesiz ki İbrahim çok yumuşak huylu ve pek sabırlı idi.

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ/***(Allah'a) ortak koşanlar için af dilemek ne Peygamber'e yaraşır ne de inananlara:*** Bu âyet ölümü esnasında "Lâ ilâhe illallah" demekten kaçınan Ebû Tâlib hakkında indirildi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona "Vallahi, senin hakkında yasaklanmadığım müddetçe senin affını isteyeceğim" dedi. Allah Resûlü, Ebû Tâlib hakkında istiğfarda bulundu ki bu âyet indi.[557] Bir diğer görüşe göre Müslümanlar müşrik babaları için istiğfar talebinde bulununca bu âyet inmiştir.[558]

وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ اِبْرٰهِيمَ لِاَبِيهِ اِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ/***İbrahim'in, babası için af dilemesi, sadece ona verdiği sözden dolayı idi:*** Yani ey mü'minler! İbrahim'in, babası için af dilemesi sizin deliliniz olamaz. O ancak önceden verilmiş bir sözden dolayı idi. O da şu sözüdür: "سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي/Senin için Rabbimden bağışlanma dileyeceğim."[559]

فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ اَنَّهُ عَدُوٌّ لِلّٰهِ تَبَرَّاَ مِنْهُ/***Onun Allah'ın düşmanı olduğu kendisine belli olunca, ondan uzaklaştı:*** Yani babasının küfür üzere olması ona belli oldu. Bir görüşe göre babası için af dilemesi ona yasaktır.

لَاَوَّاهٌ/***Leevvâhün:*** Yani duası çok olan. Bir görüşe göre o mûkîndir (yakînen iman edendir), bir görüşe göre o fakihtir, diğer bir görüşe göre Allah'ı çokça zikredendir. Başka bir görüşe göre de Allah korkusundan çok ah çekendir.

---

557 Buhârî, no: 1360; Müslim, no: 24; Nesâî, no: 2035; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 510; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 433; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, IV, 100.

558 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 513; Tahâvî, *Müşkil*, VI, 282; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 99; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 335. Hâkim bu hadisin isnadının sahih olduğunu ancak hadisi Buhârî ve Müslim'in kitaplarına almadıklarını söylemiştir.

559 Bk. Mümtehine 60/4.

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِلَّ قَوْماً بَعْدَ اِذْ هَدٰيهُمْ حَتّٰى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ {١١٥} اِنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يُحْيِ وَيُمِيتُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ {١١٦} لَقَدْ تَابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْاَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ اِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ {١١٧}

115. Allah bir topluluğu doğru yola ilettikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayıncaya kadar onları saptıracak değildir. Allah her şeyi çok iyi bilendir. 116. Göklerin ve yerin mülkü yalnız Allah'ındır. O diriltir ve öldürür. Sizin için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı vardır. 117. And olsun ki Allah, Müslümanlardan bir grubun kalpleri eğrilmeye yüz tuttuktan sonra, Peygamber'i ve güçlük zamanında ona uyan muhâcirlerle ensârı affetti. Sonra da onların tevbelerini kabul etti. Çünkü O, onlara karşı çok şefkatli, pek merhametlidir.

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِلَّ قَوْماً/*Allah onları saptıracak değildir:* Bu âyet izin almadan müşrikler için af dileyen mü'minlerden bir kavim hakkında indirildi. Onlar bu durumdan korktular ve bu âyet onları sakinleştirmek için indi.[560] Yani Allah size bu durumu yasaklamayı açıklamadan önce sizi sorumlu tutacak değildir.

فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ/*Güçlük zamanında:* Yani Tebük savaşındaki çabanızda. Buradaki saatin manası "belli bir vakit" demektir. "Usret" ise "darlık, şiddet" demektir.

مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ/*Müslümanlardan bir grubun kalpleri eğrilmeye yüz tuttuktan sonra:* Yani sıkıntı ve meşakkati gördüklerinde iman üzere sebattan kaymaları ya da Tebük gazvesine çıkmamaktan dolayı. "كَادَ/***Kâde***"de emir ve şa'n zamiri vardır.

560 İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, III, 104; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, IV, 103.

ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ/Sonra da onların tevbelerini kabul etti: Yani Müslümanlardan o grubun tevbesini kabul etti. Tevbe, onların içine düştükleri şeyden vazgeçtiklerini gösterir.

وَعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتّٰى اِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ اَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا اَنْ لَا مَلْجَاَ مِنَ اللّٰهِ اِلَّا اِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ {١١٨}

118. Ve (seferden) geri bırakılan üç kişinin de (tevbelerini kabul etti). Yeryüzü genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini sıktıkça sıkmıştı. Nihayet Allah'tan (O'nun azabından) yine Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Sonra (eski hâllerine) dönmeleri için Allah onların tevbesini kabul etti. Çünkü Allah tevbeyi çok kabul eden, pek esirgeyendir.

وَعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا/Ve (seferden) geri bırakılan üç kişinin de: Onlar Ka'b b. Mâlik, Hilâl b. Ümeyye ve Mürâre b. Rebî'dir. Mazeretleri olmaksızın Tebük gazvesinden geri kaldılar. Onlarda bir münafıklık da yoktu ve muhalefete kastetmemişlerdi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Tebük'ten dönünce onları azarladı ve kimsenin onlarla konuşmamasını emretti. Onlara da hanımlarından uzak durmalarını ve Allah'ın tevbelerine dair bir âyet indirinceye kadar bu şekilde kalmalarını emretti. Onların hadisleri Buhârî'de, Müslim'de ve siyer kitaplarında bulunmaktadır.[561] "**خُلِّفُوا/Hullifû**" fiilinin manası "Tebük gazvesinden geri durma"dır. Ka'b b. Mâlik "**خُلِّفُوا/hullifû**"nun manasının "mazeretin kabul edilmesinden geri bırakılmaları" olduğunu söylemiştir. Burada gazveden geri bırakılma yoktur. Bu görüşü ***"Yeryüzü onlara dar gelmiş"*** âyeti güçlendirir. Bu âyet geride bırakılmalarının sonucunu gösterir.

ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْاَرْضُ/Yeryüzü, onlara dar gelmiş: Bu âyet üzüntüden ve Allah'tan korkmalarından dolayı başlarına gelen şeyi ifade eder.

---

561 Buhârî, no: 2757; Müslim, no: 2764; Ebû Dâvud, no: 2202; Tirmizî, no: 3102; Nesâî, VI, 152; Ahmed b. Hanbel, III, 454; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 557.

ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا/Sonra (eski hâllerine) dönmeleri için Allah onların tevbesini kabul etti: Tevbelerinde istikamet üzere kalmaları için Allah onlara döndü.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقٖينَ {١١٩}

119. Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun.

وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقٖينَ/Doğrularla beraber olun: Bu âyet dilin doğru konuşmasını kastetmiş olabilir. Çünkü söz konusu üç kimse doğru söylediler ve yalanlarına mazeret göstermediler. Allah da onları tevbelerini kabul etmekle faydalandırdı. Âyet dilin doğru konuşmasından daha genel bir şeyi de ifade etmiş olabilir. O da sözde, fiilde, niyette, kararlarda doğru olmaktır. Âyetteki doğrularla kastedilen ***"… fakir muhâcirlerindir. İşte doğru olanlar bunlardır"***[562] âyetinden olayı hicret edenlerdir. Ebû Bekir bu âyetle Sakîfe günü ensâra karşı çıkmıştır. Ve "biz doğru olanlarız. Allah size bizimle olmanızı yani bize tâbi olmanızı emretti" demiştir.[563]

مَا كَانَ لِاَهْلِ الْمَدٖينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ اَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِاَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهٖ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ لَا يُصٖيبُهُمْ ظَمَاٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ وَلَا يَطَؤُ۫نَ مَوْطِئاً يَغٖيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلاً اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهٖ عَمَلٌ صَالِحٌ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُضٖيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنٖينَ {١٢٠} وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغٖيرَةً وَلَا كَبٖيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِياً اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ اَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ {١٢١}

120. Medine halkına ve onların çevresinde bulunan bedevî Araplara Allah'ın Resûlü'nden geri kalmaları ve onun canından önce kendi canlarını düşünmeleri yakışmaz. İşte onların Allah yolunda bir susuzluğa, bir yorgunluğa ve bir

---

562 Haşr 59/8.

563 Kurtubî, *el-Câmi'*, VIII, 268; Ebû Bekir İbnu'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, 43.

açlığa dûçar olmaları, kâfirleri öfkelendirecek bir yere (ayak) basmaları ve düşmana karşı bir başarı kazanmaları, ancak bunların karşılığında kendilerine sâlih bir amel yazılması içindir. Çünkü Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez. 121. Allah'ın onları, yapmakta olduklarının en güzeli ile mükâfatlandırması için, küçük büyük yaptıkları her masraf, geçtikleri her vadi mutlaka onların lehine yazılır.

مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ/*Medine halkına yakışmaz:* Bu âyet Yesrib ehlinden ve onun civarındaki diğer Arap kabilelerinden Tebük gazvesinden geri kalanlar için bir azarlamadır.

وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ/*Onun canından önce kendi canlarını düşünmeleri yakışmaz:*" Yani onlar Allah Resûlü'nün tahammül ettiği meşakkatlere girmekten vazgeçmesinler.

ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ/*Zâlik bi-ennehüm lâ yusîbuhüm:* Bu kısım tehallüfün (geride kalmanın) olmadığı durumda kendilerine gereken şeyleri göstermek içindir.

ظَمَأٌ/*Zameün:* Yani susuzluk.

وَلَا نَصَبٌ/*Ve lâ nasabün:* Yani yorgunluk.

وَلَا مَخْمَصَةٌ/*Ve lâ mehmasatün:* Yani açlık.

وَلَا يَطَؤُنَ/*Basmaları:* Yani ayaklarıyla ya da hayvanlarıyla.

وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلاً/*Ve düşmana karşı bir başarı kazanmaları:* Bu kısım kâfirlerin başına gelen her musibeti ifade eden genel bir tabirdir.

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَٓافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَٓائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ اِذَا رَجَعُوا اِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ {١٢٢}

122. Mü'minlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminde bir grup dinde (dinî ilimlerde)

geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً/*Mü'minlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir:* Abdullah b. Abbâs bu âyetin savaşa giden birlikler hakkında indirildiğini söylemiştir.[564] Yani bütün mü'minlerin seriyyeye gitmesi gerekmez. Bu durum eğer Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* de savaşa çıkarsa o zaman gerekir. Bundan dolayı önceki âyette savaştan geri kalmalarından dolayı onları azarlamıştır. İlk âyette Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraber çıkma söz konusudur. Bu âyet ise Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in gönderdiği seriyyeler hakkındadır. Bir görüşe göre bu âyet savaşa toplu çıkmanın emredildiği bütün âyetleri nesh edicidir. Bu da cihadın farz-ı ayn değil farz-ı kifâye olduğuna delildir. Bir görüşe göre bu âyet ilim talebi hakkındadır. O zaman mana şöyle olur: İlim talebi için yolcuğa çıkmak herkese değil bazı kimselere farzdır. Çünkü ilim talep etmek farz-ı kifâyedir.

فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَٓائِفَةٌ/*Onların her kesiminde bir grup:* Nefer/grup kelimesinde tahsis vardır. Ya cihad için çıkan bazı mü'minleri ya da ilim talebi için yola çıkan bazı mü'minleri kasteder.

لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ/*Dinde (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek için:* Eğer biz bu âyetin ilim talebi için yola çıkmayı kastettiğini söylersek o zaman "**لِيَتَفَقَّهُوا/*li-yetefekkahû*"**daki zamir ilim talebi için yola çıkan gruba aittir. Böyle olunca âyetteki "**وَلِيُنْذِرُوا/*ve li-yünzirû*"** ve "**رَجَعُٓوا/*raceû*"**daki zamirler de ilim talebi için yola çıkanlara ait olmuş olur. Eğer biz bu âyetin seriyyeler hakkında olduğunu söylersek o zaman "**لِيَتَفَقَّهُوا/*li-yetefekkahû*"**daki daki zamir Medine'de oturup savaşa çıkmayan gruba ait olur. Ancak bu durumda "**رَجَعُٓوا/*raceû*"**daki zamir seriyyeyle birlikte çıkan gruba aittir.

لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ/*Umulur ki sakınırlar:* Buradaki zamir kavime aittir.

564 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 567; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, VI, 1912; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 322.

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿١٢٣﴾ وَاِذَا مَآ اُنْزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ اَيُّكُمْ زَادَتْهُ هٰذِهٖٓ اِيمَاناً فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا فَزَادَتْهُمْ اِيمَاناً وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿١٢٤﴾ وَاَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْساً اِلٰى رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿١٢٥﴾ اَوَلَا يَرَوْنَ اَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً اَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾ وَاِذَا مَآ اُنْزِلَتْ سُورَةٌ نَظَرَ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ هَلْ يَرٰيكُمْ مِنْ اَحَدٍ ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٢٧﴾

123. Ey iman edenler! Kâfirlerden yakınınızda olanlara karşı savaşın ve onlar (savaş anında) sizde bir sertlik bulsunlar. Bilin ki, Allah sakınanlarla beraberdir. 124. Herhangi bir sûre indirildiği zaman onlardan bir kısmı der ki: "Bu sizin hanginizin imanını artırdı?" İman edenlere gelince; (bu sûre) onların imanlarını artırır ve onlar sevinirler. 125. Kalplerinde hastalık (kâfirlik ve münafıklık) olanlara gelince; onların da inkârlarını büsbütün artırır ve onlar artık kâfir olarak ölürler. 126. Onlar her yıl bir veya iki kez (çeşitli belalarla) imtihan edildiklerini görmüyorlar mı? Sonra da ne tevbe ediyorlar ne de ibret alıyorlar. 127. Bir sûre indirildiği zaman, (göz kırpıp alay ederek) birbirlerine bakar (ve) "(Çevreden) sizi birisi görüyor mu?" diye sorarlar sonra da (sıvışıp) giderler. Anlamayan bir kavim oldukları için Allah onların kalplerini (imandan) çevirmiştir.

قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ/***Kâfirlerden yakınınızda olanlara karşı savaşın:*** (Kâfirlerden) yakınlarda olanlarla savaşmaya dair emirdir. Yakınlık dereceye göre olur. Bir görüşe göre Şam'daki Rumlarla savaşmaya işarettir. Çünkü onlar Arap yurdunda kâfirlere en yakın olanlardır. O zaman Arap yurdunda İslâm yayılmıştı. Irak ise uzakta kalıyordu.

وَاِذَا مَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ اَيُّكُمْ زَادَتْهُ هٰذِهٖٓ اِيمَاناًۚ/***Herhangi bir sûre indirildiği zaman onlardan bir kısmı der ki: Bu sizin hanginizin imanını artırdı?:*** Yani münafıklardan bazıları bazılarına Kur'ân'ı hafife alarak "Bu sûre hanginizin imanını artırdı?" diyorlardı. Sanki onlar "Bu sûredeki hangi güzellik ya da hangi delil sizin imanınızı artırdı" diyorlardı.

فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا فَزَادَتْهُمْ اِيمَاناً/***İman edenlere gelince; (bu sûre) onların imanlarını artırır:*** Her sûre indiğinde mü'minlerin nezdinde burhanlar ve deliller meydana geldiği için onların imanları artar.

وَاَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْساً اِلٰى رِجْسِهِمْ/***Kalplerinde hastalık (kâfirlik ve münafıklık) olanlara gelince; onların da inkârlarını büsbütün artırır:*** Buradaki hastalık şüphe ve nifaktır. "فَزَادَتْهُمْ رِجْساً اِلٰى رِجْسِهِمْ" kısmının manası şöyledir: "Onların küfürleri ve nifakları üzerine küfürlerini ve nifaklarını artırdı."

يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ/***Onlar her yıl imtihan edilirler:*** Bir görüşe göre, onlar hastalıkla ve açlıkla imtihan edilirler. Başka bir görüşe göre, cihad yapmaları emredilmekle imtihan edilirler. İbn Atiyye "sırlarının ortaya çıkmasıyla rezil olurlar" manasını tercih etmiştir.[565]

نَظَرَ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ/***Birbirlerine bakarlar:*** Yani göz kırparlar. Kur'ân'ı hafife alarak birbirlerine işarette bulunurlar. Sonra birbirlerine derler ki: "Çevreden sizi birisi görüyor mu ve bu hafife almayı sizden naklediyor mu?" Onların böyle sormalarının sebebi kendilerinden birinin bu durumu nakletmesinden korkmalarıdır. Bir görüşe göre ***"birbirlerine bakarlar"***ın manası, Kur'ân'dan sırlarını ortaya çıkaracak bir sûrenin indirilmesine şaşırmalarıdır. Sonra da birbirlerine "هَلْ يَرٰيكُمْ مِنْ اَحَدٍ/***sizi birisi görüyor mu?"*** derler. Yani çevrenizde birinin sizden bunları naklettiğini gördünüz mü? Ya da nakil olmaksızın birine öğretildiğini duydunuz mu? Bunların hepsi de onların şaşırma durumlarından kaynaklanır.

---

565 Âyetin öncesinden ve sonrasından anlaşıldığına göre, onların imtihanı Allah'ın onların sırlarını ortaya çıkarmasıyla ve inançlarını ifşa etmesiyle olur. Üzerinde delilin kâim olduğu imtihan budur. Bk. İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, III, 113.

ثُمَّ انْصَرَفُوا/***Sonra da (sıvışıp) giderler:*** Burada bedenleriyle gitmeyi ya da kalpleriyle hidâyetten ayrılmalarını kastetmiş olabilir.

صَرَفَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ/***Allah onların kalplerini (imandan) çevirmiştir:*** Bu bedduadır. Ya da haber cümlesidir.

بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ/***Anlamayan bir kavim oldukları için:*** Bu, kaplerinin çevrilmesine sebeptir.

لَقَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ اَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ {١٢٨} فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ {١٢٩}

128. And olsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü'minlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir. 129. (Ey Muhammed!) Yüz çevirirlerse de ki: "Allah bana yeter. O'ndan başka ilâh yoktur. Ben sadece O'na güvenip dayanırım. O yüce Arş'ın sahibidir."

لَقَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ اَنْفُسِكُمْ/***And olsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki:*** Yani Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem.* Hitap Araplara ya da özellikle Kureyşlilere aittir. Yani sizin kabilenizden soyunu, doğruluğunu, güvenilirliğini bildiğiniz biri. Ya da tüm Âdemoğullarına aittir. Yani sizin cinsinizden bir peygamber.

مِنْ اَنْفُسِكُمْ/***Kendisinden:*** "Sizin şerefliniz" manasında "مِنْ اَنْفَسِكُمْ/min enfuseküm" şeklinde de okunmuştur.[566]

عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ/***Sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir:*** "Anet" kelimesi, "din ve dünyada onlara zarar veren şey" demektir. Azîz, Resûlullah'ın sıfatıdır. "مَا عَنِتُّمْ/***Mâ anittüm***" kelimesi "عَزِيزٌ/***azîz***"in

566 İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, III, 114.

fâilidir. ***"Mâ"*** masdardır. Ya da "مَا عَنِتُّمْ/***mâ anittüm"*** mübtedâdır,, "عَزِيزٌ/ ***azîz"*** mukaddem haberdir. Cümle sıfat konumundadır.

حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ/***O, size çok düşkün:*** Yani sizin imanınıza ve mutluluğunuza çok düşkündür.

بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ/***Mü'minlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir:*** Allah burada Resûlü'nü iki isimle isimlendirmiştir.

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُ/***Yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter:*** "Eğer sana karşı imandan yüz çevirirlerse Allah'tan yardım iste ve O'na tevekkül et." Bu iki âyetin Mekke'de indirildiği söylenmiştir.[567]

567 Bu sûre Medenî'dir ancak son iki âyet Mekkîdir. Bk. İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, III, 3.

سُورَةُ يُونُسَ

10. YUNUS SÛRESİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

Rahmân Rahîm Allah'ın Adıyla

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَك۪يمِ ﴿١﴾ اَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَباً اَنْ اَوْحَيْنَٓا اِلٰى رَجُلٍ مِنْهُمْ اَنْ اَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ مُب۪ينٌ ﴿٢﴾

1. Elif. Lâm. Râ. İşte bunlar hikmetli Kitâb'ın âyetleridir. 2. İçlerinden bir adama "İnsanları uyar ve iman edenlere, onlar için Rableri katında bir doğruluk makamı olduğunu müjdele" diye vahyetmemiz, insanlar için şaşılacak bir şey mi oldu ki, o kâfirler "Bu, elbette apaçık bir sihirbazdır" dediler?

الٓرٰ/***Elif. Lâm. Râ.:*** Bazı sûrelerin başlarında bulunan bu hece harfleriyle ilgili olarak Bakara sûresinin girişinde bilgi vermiştik.

تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ/***İşte bunlar Kitâb'ın âyetleridir:*** Bu ifadede sûrenin içermiş olduğu âyetlere işaret vardır. Bu âyette geçen "Kitâb" ifadesiyle "Kur'ân" kastedilmektedir.

الْحَكِيمِ/Hikmetli: Bu kelime "hikmet," "hüküm" veya bir şeyi sağlam yapmak anlamında "ihkâm" kelimelerinden türemiştir. Yani Allah onu sağlam kılmıştır.

اَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَباً اَنْ اَوْحَيْنَٓا اِلٰى رَجُلٍ مِنْهُمْ اَنْ اَنْذِرِ النَّاسَ/İçlerinden bir adama "İnsanları uyar" diye vahyetmemiz, insanlar için şaşılacak bir şey mi oldu?: Âyetin başındaki "hemze" inkâr anlamı taşımaktadır. "عَجَباً/**Şaşılacak bir şey"** kelimesi "kâne"nin haberi, "اَنْ اَوْحَيْنَٓا/**vahyetmemiz"** kelimesi ise ismidir. "اَنْ اَنْذِرِ/**Uyar diye"** ifadesi vahyin içeriğini açıklamaktadır. Burada "insanlar" denilerek Kureyşli ve diğer kâfirler kastedilmektedir. "اِلٰى رَجُلٍ/ **Bir adama"** ifadesindeki bu kişi, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'dir. Bu âyet, peygamberliği mümkün görmeyen veya Allah'ın peygamber olarak bir adam göndermesine şaşıranlara bir reddiyedir.

قَدَمَ صِدْقٍ/Bir doğruluk makamı: Yani önceden gönderdikleri sâlih bir amel. İbn Abbâs bu konuda şöyle demiştir: "Levh-i Mahfûz'da onlar için takdir edilmiş olan bir saadettir."[568]

قَالَ الْكَافِرُونَ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ/Kâfirler "Bu, elbette apaçık bir sihirbazdır" dediler: Burada Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'i kastediyorlardı. Âyet "لَسِحْرٌ/bir sihirdir" şeklinde okunduğu takdirde Kur'ân'dan ona gelenler kastedilmiş olur.[569] Kâfirlerin söyledikleri bu sözün onların peygamberlik konusundaki şaşkınlıkları hakkında bir açıklama cümlesi olması ve yeni bir konudan bahsetmiş olması da muhtemeldir.

اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذٖي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فٖي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى
عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْاَمْرَ مَا مِنْ شَفٖيعٍ اِلَّا مِنْ بَعْدِ اِذْنِهٖ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ
فَاعْبُدُوهُ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ {٣} اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمٖيعاً وَعْدَ اللّٰهِ حَقّاً اِنَّهُ يَبْدَؤُا
الْخَلْقَ ثُمَّ يُعٖيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ وَالَّذٖينَ
كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمٖيمٍ وَعَذَابٌ اَلٖيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ {٤}

568 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 15; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, VI, 1922. Hasen bir isnadla rivayet etmişlerdir.

569 Bu âyet cumhura göre "لَسِحْرٌ مُبِينٌ" şeklinde, Saîd b. Cübeyr ve A'meş'e göre ise "لَسَاحِرٌ مُبِينٌ" şeklinde okunmuştur. Bk. İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, III, 150.

3. Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan sonra da işleri yerli yerince idare ederek Arş'a istivâ eden Allah'tır. O'nun izni olmadan hiç kimse şefaatçi olamaz. İşte O Rabbiniz Allah'tır. O hâlde O'na kulluk edin. Hâlâ düşünmüyor musunuz! 4. Allah'ın gerçek bir vaadi olarak hepinizin dönüşü ancak O'nadır. Çünkü O, mahlûkatı önce yoktan yaratır sonra da iman edip iyi işler yapanlara adaletle karşılık vermek için geri çevirir. Kâfir olanlara gelince; inkâr etmekte oldukları şeylerden ötürü onlar için kaynar sudan bir içki ve elem verici bir azap vardır.

اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ/***Şüphesiz ki Rabbiniz, Allah'tır:*** Burada insanların O'na ibadet etmeleri ve şirk koşmamaları için Allah ve sıfatları tarif edilmektedir. Aynı zamanda bu âyette peygamberliği inkâr edenler için bir reddiye vardır. Bu âyette sanki Peygamber şöyle demektedir: "Ben sizleri ancak gökleri ve yeri yaratan Rabbinize ibadet etmeye çağırıyorum. Bu apaçık bir gerçek iken siz nasıl olur da bunu inkâr edersiniz?"

مَا مِنْ شَفِيعٍ اِلَّا مِنْ بَعْدِ اِذْنِهِ/***O'nun izni olmadan hiç kimse şefaatçi olamaz:*** Kendisine şefaat konusunda izin verilmeden hiç kimse şefaatçi olamaz. Burada putların kendilerine şefaat edeceğini iddia eden müşriklerin yanılgıları vurgulanmaktadır.

وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا/***Allah'ın gerçek bir vaadi:*** Burada "وَعْدَ/***va'd***" kelimesinin mansub okunması Allah'a dönüşün gerçekleşeceğini tekit eden mutlak masdar olmasından dolayıdır. "حَقًّا/***Hakkan***" kelimesinin mansub olması da "وَعْدَ اللّٰهِ/***Allah'ın vaadi***" kelimesinin mutlak masdarı olması sebebiyledir.

اِنَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ/***O, mahlûkatı önce yoktan yaratır sonra da geri çevirir:*** Yani Allah mahlûkatı dünyada yaratmıştır ve ahirette de onlara canlarını geri verecektir. Bu âyet canların tekrar verileceğinin delilidir.

لِيَجْزِيَ/***Karşılık vermek için:*** Bu ifade mahlûkata canlarının geri verilme -ki bu da ahirette tekrar diriltilmedir- sebebini açıklamaktadır.

بِالْقِسْطِ/***Adaletle:*** Yani karşılıklarını vermede adaletle veya sâlih amellerinin karşılığını vermek sûretiyle.

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا
عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ ذٰلِكَ اِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ
الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ {٥} اِنَّ فِي اخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا
خَلَقَ اللّٰهُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ {٦}

5. Güneşi bir ışık, ayı da bir nur kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona menziller takdir eden O'dur. Allah bunları ancak bir gerçeğe binaen yaratmıştır. O, bilen bir kavme âyetlerini açıklamaktadır. 6. Gece ve gündüzün değişmesinde, Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı şeylerde, sakınan bir kavim için elbette nice deliller vardır!

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا/***Güneşi bir ışık, ayı da bir nur kılan O'dur:*** Bu âyet Allah'ın fiillerini, kudretini ve hikmetini tanımlamaktadır. Işık, nurdan daha üstündür.

وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ/***Ona menziller takdir eden:*** Burada kendisine menziller takdir edilen ay'dır. Âyetin manası "Allah, ayın yörüngesinde nasıl hareket edeceğini belirlemiştir" şeklindedir.

وَالْحِسَابَ/***Hesabı:*** Yani ayların, gündüzlerin ve gecelerin vakitlerini, hesabını bilmeniz için.

مَا خَلَقَ اللّٰهُ ذٰلِكَ اِلَّا بِالْحَقِّ/***Allah bunları ancak bir gerçeğe binaen yaratmıştır:*** Yani Allah bunları boş yere yaratmamıştır. Âyette ***"bunları"*** denilmek sûretiyle öncesinde zikredilmiş olan mahlûkata işaret edilmektedir.

اِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَاطْمَاَنُّوا بِهَا
وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ اٰيَاتِنَا غَافِلُونَ {٧} اُولٰٓئِكَ مَأْوٰيهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا

يَكْسِبُونَ {٨} اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِاِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْاَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ {٩}

7. Bize kavuşacaklarını ummayanlar, dünya hayatına razı olup onunla tatmin olanlar ve âyetlerimizden gafil olanlar var ya; 8. İşte onların, kazanmakta oldukları (günahlar) yüzünden varacakları yer, ateştir! 9. İman edip güzel işler yapanlara gelince; Rableri onları imanları sebebiyle nimet dolu cennetlerde, alt tarafından ırmaklar akan yere ulaştırır.

اِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا/***Bize kavuşacaklarını ummayanlar:*** Bir görüşe göre burada ***"ummayanlar"*** kelimesi "korkmayanlar" anlamındadır. Başka bir görüşe göre âyet "Bize güzel bir şekilde kavuşacaklarını ummayanlar" anlamındadır. Bir diğer görüşe göre ise "Bize kavuşacaklarını beklemeyenler ve akıllarına getirmeyenler" anlamındadır.

وَرَضُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا/***Dünya hayatına razı olup:*** Elde edecekleri paylarının ve nasiplerinin dünya hayatında olmasına kanaat edenler.

وَاطْمَاَنُّوا بِهَا/***Onunla tatmin olanlar:*** Yani dünyadan ayrılmayı hatırlamaya gelince hiç sesleri çıkmayanlar.

وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ اٰيَاتِنَا غَافِلُونَ/***Âyetlerimizden gafil olanlar:*** Bunların, âyette daha önce zikredilmiş olanlar ile aynı grup olması -ki bu durumda sıfatlar atfedilmiş olur- veya onlardan başkaları olması da mümkündür.

يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِاِيمَانِهِمْ/***Rableri onları imanları sebebiyle ulaştırır:*** Allah onları iman etmeleri sebebiyle doğru yola veya ahirette cennet yoluna ulaştırır. Âyetin devamındaki ifadelerden dolayı ikinci yorum tercih edilir.

دَعْوٰيهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌۚ وَاٰخِرُ دَعْوٰيهُمْ اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ۟ {١٠} وَلَوْ يُعَجِّلُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ اِلَيْهِمْ اَجَلُهُمْ فَنَذَرُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ {١١}

10. Oradaki seslenişleri "Allah'ım! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz!" şeklindedir. Orada birbirleriyle karşılaştıkça söyledikleri ise "selâm"dır. Onların dualarının sonu da şudur: "Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur." 11. Eğer Allah insanlara hayrı çarçabuk istedikleri gibi şerri de acele verseydi, elbette onların ecelleri bitirilmiş olurdu. Fakat Bize kavuşmayı beklemeyenleri biz, azgınlıkları içinde bocalar bir hâlde (kendi başlarına) bırakırız.

دَعْوٰيهُمْ فِيهَا/***Oradaki seslenişleri:*** Yani duaları.

وَلَوْ يُعَجِّلُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ اِلَيْهِمْ اَجَلُهُمْ/***Eğer Allah insanlara hayrı çarçabuk istedikleri gibi şerri de acele verseydi, elbette onların ecelleri bitirilmiş olurdu:*** Yani Allah eğer insanların hayrın hemen gelmesini umdukları gibi şerri de hemen verseydi mutlaka onlar hızlı şekilde helak olurlardı. Bu âyet bir topluluğun, bir insanın canı, malı ve çocuğu hakkında beddua etmesi üzerine inmiştir.[570] Bir görüşe göre ise Enfal sûresi 32. âyetindeki ***"Ey Allah'ım! Eğer bu Kitap senin katından gelmiş bir gerçekse üzerimize gökten taş yağdır yahut bize elem verici bir azap getir!"*** diyenler hakkında nâzil olmuştur.[571]

وَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنْبِهٖٓ اَوْ قَاعِدًا اَوْ قَٓائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ
ضُرَّهُ مَرَّ كَاَنْ لَمْ يَدْعُنَٓا اِلٰى ضُرٍّ مَسَّهُ كَذٰلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا
يَعْمَلُونَ {١٢} وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَٓاءَتْهُمْ
رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ {١٣}
ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَٓائِفَ فِي الْاَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ {١٤}

---

570 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 34; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, VI, 1932.

571 Bu hadis zayıftır. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, VIII, 293. İbn İshak ve Mukâtil'e göre bu, Nadr b. el-Hâris'in sözüdür. Bk. Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, IV, 124; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, III, 123.

12. İnsan, kendisine bir zarar geldiği zaman, yan yatarak, oturarak veya ayakta durarak Bize dua eder; fakat Biz ondan sıkıntısını kaldırınca, sanki kendisine dokunan bir sıkıntıdan ötürü Bize dua etmemiş gibi geçip gider. İşte böylece haddi aşanlara yapmakta oldukları şeyler güzel gösterildi. 13. And olsun ki sizden önce, peygamberleri kendilerine mûcizeler getirdiği hâlde zulmettiklerinden dolayı nice milletleri helâk ettik; zaten onlar iman edecek değillerdi. İşte Biz suçlu kavimleri böyle cezalandırırız. 14. Sonra da nasıl davranacağınızı görelim diye onların ardından sizi yeryüzünde halifeler kıldık.

وَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا/***İnsan, kendisine bir zarar geldiği zaman Bize dua eder:*** Bu âyette rahat zamanlarında Allah'a dua etmeyi ihmal eden, sadece sıkıntılı zamanlarında O'na dua edenlere bir eleştiri vardır.

لِجَنْبِه/***Yan yatarak:*** Yani yatar şekilde. Bu âyetin, hastalığından dolayı yatalak olan Ebû Hüzeyfe b. el-Mugîre hakkında nâzil olduğu rivayet edilmiştir.[572]

وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ/***And olsun ki nice milletleri helâk ettik:*** Bu ifadede kâfirler için bir tehdit vardır.

لِنَنْظُرَ/***Görelim diye:*** Bu âyetin manası "Sizi vücuda getirmek ve böylece sizin aleyhinize bir kanıt olması için" şeklindedir.

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَٓاءَنَا ائْتِ بِقُرْاٰنٍ غَيْرِ هٰذَٓا اَوْ بَدِّلْهُ قُلْ مَا يَكُونُ لِٓي اَنْ اُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَٓائِ نَفْسِي اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰٓى اِلَيَّ اِنِّٓي اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ {١٥} قُلْ لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَٓا اَدْرٰيكُمْ بِهِ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ اَفَلَا تَعْقِلُونَ {١٦} فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِهِ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ {١٧}

572 Kurtubî, *el-Câmi'*, VIII, 295. Bu hadisi isnadlı olarak bulamadım.

15. Onlara âyetlerimiz açık açık okunduğu zaman Bize kavuşmayı beklemeyenler "Ya bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir!" dediler. De ki: "Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir. Ben, bana vahyolunandan başkasına uymam. Çünkü Rabbime isyan edersem elbette büyük günün azabından korkarım." 16. De ki: "Eğer Allah dileseydi onu size okumazdım, Allah da onu size bildirmezdi. Ben bundan önce bir ömür boyu içinizde durmuştum. Hâlâ akıl erdiremiyor musunuz?" 17. Öyleyse kim Allah'a karşı yalan uydurandan veya onun âyetlerini yalanlayandan daha zalimdir! Bilesiniz ki suçlular asla onmazlar!

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ/***Onlara okunduğu zaman:*** Yani Kureyşlilere.

قُلْ لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ/***De ki: Eğer Allah dileseydi onu size okumazdım:*** Yani ben onu ancak Allah'ın dilemesi ile okuyorum. Çünkü o, Allah'ın katındandır, benim yanımda değildir.

وَلَٓا اَدْرٰيكُمْ بِهٖ/***Allah da onu size bildirmezdi:*** Allah onu size duyurmazdı.

فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهٖ/***Ben bundan önce bir ömür boyu içinizde durmuştum:*** Yani peygamber olarak görevlendirilmeden önce aranızda kırk yıl kalmış ve Allah katından bana vahiy gelene kadar bu konuda hiç konuşmamıştım.

فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا/***Öyleyse kim Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalimdir:*** Bu âyet Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Allah adına yalan uydurmasından uzak olduğunu ve müşriklerin ona nispet ettikleri yalancılık ithamından masum olduğunu beyan etmektedir. Bunun yanında müşriklerin Allah hakkında yalan uydurmak sûretiyle O'na ortaklar koştuklarına işaret edilmektedir.

اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِهٖ/***Veya onun âyetlerini yalanlayandan:*** Bu ifade, müşriklerin Allah Resûlü'nü yalanlamak sûretiyle işledikleri zulmü beyan etmektedir.

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هٰؤُلَٓاءِ شُفَعَٓاؤُ۬نَا عِنْدَ اللّٰهِۜ قُلْ اَتُنَبِّؤُ۫نَ اللّٰهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِۜ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٨﴾

18. Onlar Allah'ı bırakıp kendilerine ne zarar ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar ve "Bunlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir" diyorlar. De ki: "Siz Allah'a göklerde ve yerde bilemediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz? Hâşâ! O, onların ortak koştuklarından uzak ve yücedir."

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ/***Onlar Allah'ı bırakıp kendilerine ne zarar ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar:*** Bu âyetteki ***"onlar"*** zamiriyle Araplardan kâfir olanlar kastedilmektedir. Onlara zarar ve fayda veremeyecek olanlar ise putlardır.

وَيَقُولُونَ هٰؤُلَٓاءِ شُفَعَٓاؤُ۬نَا عِنْدَ اللّٰهِ/***"Bunlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir" diyorlar:*** Onlar putların kendilerine şefaat edeceklerini sanıyorlardı.

قُلْ اَتُنَبِّؤُ۫نَ اللّٰهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ/***De ki: Siz Allah'a bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz?:*** Bu ifade putların şefaat edeceğine dair iddialarını yalanlamaktadır. Âyetin manası şöyledir: "Putların şefaat edecekleri göklerde ve yerdeki her şeyi bilen Allah'ın bilgisinde yoktur ve Allah'ın bilgisi olmadığı bir şey de mutlaka yoktur." Bu âyetteki ***"Allah'a mı haber veriyorsunuz?"*** ifadesi onları kınama ve eleştirme üslubuyla onların yanlışlıklarını ortaya koymaktadır. Yani Allah'ın bilmediği bir şeyi siz nasıl bilirsiniz?

وَمَا كَانَ النَّاسُ اِلَّٓا اُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُواۜ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٩﴾ وَيَقُولُونَ لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهِۚ فَقُلْ اِنَّمَا الْغَيْبُ لِلّٰهِ فَانْتَظِرُواۚ اِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿٢٠﴾ وَاِذَٓا اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَّٓاءَ مَسَّتْهُمْ اِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِي اٰيَاتِنَاۜ قُلِ اللّٰهُ اَسْرَعُ مَكْراًۜ اِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ ﴿٢١﴾

19. İnsanlar sadece bir tek ümmetti, sonradan ayrılığa düştüler. Eğer Rabbinden bir söz geçmemiş olsaydı, ayrılığa düştükleri konuda hemen aralarında hüküm verilirdi. 20. "Ona Rabbinden bir âyet indirilse ya!" diyorlar. De ki: "Gayb ancak Allah'ındır. Bekleyin ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim." 21. Kendilerine dokunan bir sıkıntıdan sonra insanlara bir rahmet tattırdığımız zaman, bir de bakarsın ki âyetlerimiz hakkında onların bir sinsilikleri vardır. De ki: "Allah'ın tuzağı daha süratlidir." Şüphesiz elçilerimiz kurduğunuz tuzakları yazıyorlar.

وَمَا كَانَ النَّاسُ اِلَّٓا اُمَّةً وَاحِدَةً/***İnsanlar sadece bir tek ümmetti:*** Bu konudaki açıklama Bakara sûresindeki ***"İnsanlar bir tek ümmetti"***[573] âyetinde geçmişti.

وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ/***Bir söz geçmemiş olsaydı:*** Yani hüküm/karar verilmemiş olsaydı.

وَيَقُولُونَ لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ/***"Ona Rabbinden bir âyet indirilse ya!" diyorlar:*** Onlar talep ettikleri âyetlerden bir âyetin indirilmesini istiyorlardı. Ancak kandilerine büyük âyetler indirilmiş olmasına rağmen inatları ve aşırı sapkınlıkları sebebiyle onları kabul etmediler.

فَقُلْ اِنَّمَا الْغَيْبُ لِلّٰهِ/***De ki: Gayb ancak Allah'ındır:*** Eğer dilerse yapar, dilerse yapmaz ve bunu hiç kimse bilemez.

فَانْتَظِرُوا/***Bekleyin:*** Yani talep ettiğiniz şeyin inmesini bekleyin.

اِنّ۪ي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِر۪ينَ/***Ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim:*** Yani inkâr etmenizden dolayı cezalandırılmanızı bekliyorum.

وَاِذَٓا اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَّٓاءَ/***Bir sıkıntıdan sonra insanlara bir rahmet tattırdığımız zaman:*** Bu âyet kâfirlerden bahsetmekte ve hem bu şekilde davrananların hem de başka şekilde günah işleyenlerin yanlış oldukları mesajını içermektedir.

---

573 Bakara 2/213.

مَكْرٌ/Sinsilik: Burada "Allah'ın âyetleri hakkında ileri geri konuşmak ve O'na şükrü terk etmek" anlamındadır. Süratli olduğu belirtilen Allah'ın tuzağı ise kâfirleri cezalandırmasıdır. Bunun "tuzak" olarak isimlendirilmesi müşâkele sanatı gereği ve cezalandırmanın günah ismiyle isimlendirilmesi sebebiyledir.

هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتّٰى اِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَٓاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَٓاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ اُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنْ اَنْجَيْتَنَا مِنْ هٰذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٢٢﴾ فَلَمَّا اَنْجٰيهُمْ اِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٣﴾

22. Sizi karada ve denizde gezdiren O'dur. Hatta siz gemilerde bulunduğunuz, o gemiler de onları tatlı bir rüzgârla alıp götürdükleri ve bu yüzden neşelendikleri zaman, o gemiye şiddetli bir fırtına gelip çatar, her yerden onlara dalgalar hücum eder ve onlar çepeçevre kuşatıldıklarını anlarlar da dini yalnız Allah'a halis kılarak "And olsun eğer bizi bundan kurtarırsan mutlaka şükredenlerden olacağız" diye Allah'a dua ederler. 23. Fakat Allah onları kurtarınca bir de bakarsın ki onlar, yine haksız yere taşkınlık ediyorlar. Ey insanlar! Sizin taşkınlığınız ancak kendi aleyhinizedir; sadece dünya hayatının menfaatini elde edersiniz; sonunda dönüşünüz yine bizedir. O zaman yapmakta olduklarınızı size haber vereceğiz.

وَجَرَيْنَ بِهِمْ/Onları alıp götürdükleri: Burada "alıp götürenler" gemilerdir. ***"Onları"*** zamiriyle insanlar kastedilmektedir. Bu cümlede önce ***"siz"*** zamiriyle hitap kipi kullanılırken sonra ***"onları"*** zamiriyle gayb kipine geçiş yapılmıştır. Bu üsluba "iltifat" denilmektedir.

إِذَا كُنْتُمْ/**Bulunduğunuz zaman:** Şart edatının cevabı "جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ/ **şiddetli bir fırtına gelip çatar"** sözüdür.

دَعَوُا اللّٰهَ/**Allah'a dua ederler:** Zemahşerî'ye göre bu ifade "ظَنُّوا/**anlarlar"** kelimesinden bedeldir.[574] Manası "Sadece Allah'a yalvarırlar ve O'nun dışındakileri inkâr ederler" şeklindedir.

مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا/**Dünya hayatının menfaatini:** Bazı kıraatlerde "مَتَاعَ/ **metâa"** kelimesi gizli bir mübtedanın haberi olarak merfu okunmuştur. Buna göre cümle "Bu dünya hayatının menfaatidir" şeklinde takdir edilir. Ya da ***"Sizin taşkınlığınız"*** ifadesinin haberi kabul edilir. Cümlenin i'râbına göre üzerinde durulup durulmayacağı hususu ihtilaflıdır.

إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْاَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْاَنْعَامُ حَتّٰى إِذَا اَخَذَتِ الْاَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ اَهْلُهَا اَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا اَتٰيهَا اَمْرُنَا لَيْلاً اَوْ نَهَاراً فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَاَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْاَمْسِ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ {٢٤}

24. Dünya hayatının durumu, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, insanların ve hayvanların yiyeceklerinden olan yeryüzü bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Nihayet yeryüzü ziynetini takınıp süslendiği ve sahipleri de onun üzerinde kudret sahibi olduklarını sandıkları bir sırada, bir gece veya gündüz ona emrimiz gelir de onu sanki dün yerinde yokmuş gibi biçilmiş hâle getiririz. İşte iyi düşünecek kavimler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.

إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ/**Dünya hayatının durumu, gökten indirdiğimiz bir su gibidir:** Âyetteki mesaj, dünyanın önemsizliği ve yok oluşunun çabukluğunu göstermektir. Bu âyette dünya, kendisiyle bitkilerin yetiştiği sonra da tam güzel ve olgun oldukları zaman bu bitkilere bir afetin isabet ettiği bir yağmura benzetilmiştir.

---

574 Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 323.

مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ/***İnsanların yiyeceklerinden olan:*** Ekin ve meyveler gibi.

وَالْاَنْعَامُ/***Ve hayvanların yiyeceklerinden olan:*** Yani hayvanların çimen ve diğer şeyleri yedikleri otlaklar.

اَتٰيهَٓا اَمْرُنَا/***Ona emrimiz gelir:*** Yani rüzgâr ve dondurucu soğuk gibi bazı felaketler.

فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا/***Biçilmiş hâle getiririz:*** Yani ürünlerini biçilmemiş olsa bile biçilmiş gibi yaparız.

كَاَنْ لَمْ تَغْنَ/***Sanki dün yerinde yokmuş gibi:*** Sanki dün canlı değilmiş gibi.

وَاللّٰهُ يَدْعُٓوا اِلٰى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ
{٢٥} لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ
وَلَا ذِلَّةٌ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ {٢٦}

25. Allah selâm yurduna çağırıyor ve O, dilediğini doğru yola iletir. 26. Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır. Onların yüzlerine ne bir toz bulaşır ne de bir horluk. İşte onlar cennet ehlidirler. Ve onlar orada ebedî kalacaklardır.

وَاللّٰهُ يَدْعُٓوا اِلٰى دَارِ السَّلَامِ/***Allah selâm yurduna çağırıyor:*** Cennete çağırıyor. Cennetin esenlik yurdu olarak isimlendirilmesi, oranın her türlü sıkıntı ve yorgunluktan selamette olunan yer olması sebebiyledir. Bir görüşe göre buradaki ***"selâm"*** Allah'ın ismidir. Yani "Allah kendi yurduna çağırıyor" demektir.

وَيَهْدِي مَنْ يَشَٓاءُ/***O, dilediğini doğru yola iletir:*** Cennete çağırılmak herkes için geçerli genel bir ifadedir ancak doğru yola iletilmek Allah'ın dilediği kişiler için özeldir.

لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ/***Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır:*** Daha güzel karşılık cennet, fazlası ise Allah'ın

yüzüne bakmaktır.[575] Bir görüşe göre daha güzel karşılık, iyiliklere on kat fazlasının verilmesi, fazlası ise bu karşılığın yedi yüz katına kadar artırılmasıdır. Birinci görüş bu konuda bir hadisin ve bunu benimseyen pek çok kişinin bulunması sebebiyle daha doğrudur.

قَتَرٌ/Toz: Yani yüzü tanınmayacak hâlde kaplayan toz.

وَالَّذٖينَ كَسَبُوا السَّيِّاٰتِ جَزَٓاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَاۙ وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌۜ مَا لَهُمْ مِنَ
اللّٰهِ مِنْ عَاصِمٍۚ كَاَنَّمَٓا اُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعاً مِنَ الَّيْلِ مُظْلِماًۜ اُو۬لٰٓئِكَ
اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ {٢٧} وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمٖيعاً ثُمَّ
نَقُولُ لِلَّذٖينَ اَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ اَنْتُمْ وَشُرَكَٓاؤُ۬كُمْۚ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ وَقَالَ
شُرَكَٓاؤُ۬هُمْ مَا كُنْتُمْ اِيَّانَا تَعْبُدُونَ {٢٨} فَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهٖيداً بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ
اِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلٖينَ {٢٩} هُنَالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَٓا اَسْلَفَتْ
وَرُدُّٓوا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ۟ {٣٠}

27. Kötülük yapanlara gelince; kötülüğün cezası misli iledir. Onları zillet kaplayacaktır. Onları Allah'a karşı koruyacak hiç kimse yoktur. Onların yüzleri sanki karanlık geceden parçalara bürünmüştür. İşte onlar da cehennem ehlidir. Onlar orada ebedî kalacaklardır. 28. Onların hepsini bir araya toplayacağımız sonra da Allah'a ortak koşanlara "Siz ve koştuğunuz ortaklar yerinizde bekleyin" diyeceğimiz gün artık onların aralarını tamamen ayırmışızdır. Ve onların ortakları derler ki: "Siz bize ibadet etmiyordunuz. 29. Bu yüzden bizimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. Şüphesiz ki biz sizin tapmanızdan tamamen habersizdik." 30. Orada herkes geçmişte yaptıklarının ne olduğunu anlar. Artık onlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülmüşlerdir. Uydurmakta oldukları şeyler de onları terk edip kaybolmuştur.

---

575 Müslim, no: 181; Tirmizî, no: 2553; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 332; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 69.

وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّـَٔاتِ/*Kötülük yapanlara gelince:* Muzafı hazfedilmiş bir mübtedadır. "Kötülük yapanların karşılığı yaptıkları kötülüğün misli iledir" veya "Onlara yaptıkları kötülüğün bir misli vardır" şeklinde takdir edilir ya da bir önceki âyetteki ***"Güzel davrananlar"*** ifadesi üzerine atfedilmiştir. Buna göre "جَزَٓاءُ سَيِّئَةٍ/***kötülüğün cezası"*** mübteda ve "بِمِثْلِهَا/ ***misli iledir"*** ise haber olur.

مَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ عَاصِمٍ/*Onları Allah'a karşı koruyacak hiç kimse yoktur:* Yani hiç kimse onları Allah'ın azabından kurtaramaz.

قِطَعًا مِنَ الَّيْلِ مُظْلِماً/*Karanlık geceden parçalar:* Bu âyet "قِطَعًا/***kıtean"*** şeklinde okunduğunda "parça" anlamına gelen "قِطْعَةٌ/kıt'atün" kelimesinin çoğulu olur. Bu kıraate göre "مُظْلِماً/***muzlimen"*** kelimesi "الَّيْلِ/***el-leyl"*** kelimesinden hâldir. "Gecenin bir bölümü" anlamında "قِطْعًا/***kıt'an"*** şeklinde okunduğunda ise "مُظْلِماً/***muzlimen"*** bu kelimenin sıfatı veya "الَّيْلِ/ ***el-leyl"*** kelimesinden hâl olur.[576]

مَكَانَكُمْ/*Yerinizde bekleyin:* Yani Allah'ın size yapacağı şeyi görene kadar yerinizden ayrılmayın.

فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ/*Onların aralarını tamamen ayırmışızdır:* Yani onları farklı gruplara böldük.

تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَٓا اَسْلَفَتْ/*Herkes geçmişte yaptıklarının ne olduğunu anlar:* Yani önceden yapmış olduğu amellerini öğrenirler. Bu âyet "تَتْلُوا/ tetlû" şeklinde de okunmuştur.[577] Buna göre "takip ederler" veya "geçmişte yaptıklarını amel defterlerinden okurlar" anlamına gelir.

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ اَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ
وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ
يُدَبِّرُ الْاَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللّٰهُ فَقُلْ اَفَلَا تَتَّقُونَ {٣١} فَذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمُ

---

576 İbn Kesîr, Yakub ve Kisâî "قِطْعًا" şeklinde, diğerleri ise "قِطَعًا" şeklinde okumuşlardır. Bk. İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 318.

577 Hamza, Kisâî ve Halef "تَتْلُوا" şeklinde, diğerleri ise "تَبْلُوا" şeklinde okumuşlardır. Bk. İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 318.

الْحَقُّۚ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا الضَّلَالُۚ فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ {٣٢} كَذٰلِكَ
حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُٓوا اَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ {٣٣}

31. De ki: "Size gökten ve yerden kim rızık veriyor? Ya da kulaklara ve gözlere kim mâlik bulunuyor? Ölüden diriyi kim çıkarıyor, diriden ölüyü kim çıkarıyor? İşi kim idare ediyor?" "Allah" diyecekler. De ki: "Öyle ise sakınmıyor musunuz?" 32. İşte O, sizin gerçek Rabbiniz olan Allah'tır. Artık haktan sonra sapıklıktan başka ne kalır? O hâlde nasıl döndürülüyorsunuz? 33. İşte böylece Rabbinin yoldan çıkanlar hakkındaki "Onlar inanmazlar" sözü gerçekleşmiş oldu.

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ/***De ki: Size kim rızık veriyor?:*** Bu âyette kâfirlere, kabul etmekten başka bir yollarının olmadığı pek çok delil sunulmaktadır.

يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ/***Ölüden diriyi çıkarıyor:*** Bu konuyla ilgili olarak Âl-i İmrân sûresinde açıklama yapılmıştı.

رَبُّكُمُ الْحَقُّ/***Gerçek Rabbiniz:*** Yani O'nun dışında taptıklarınızın aksine Allah'ın rabliği kesin bir gerçektir.

فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا الضَّلَالُ/***Artık haktan sonra sapıklıktan başka ne kalır?:*** Yani artık gerçek açıkça belli olduktan sonra Allah'tan başkasına tapmak sapıklıktır. Bu âyet inanç konularında hak ve bâtıl arasında bir ara konumun olmadığının bir delilidir. Çünkü inanç konularında diğer furû meselelerin aksine tek bir doğru yön bulunur.

كَذٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُٓوا/***İşte böylece Rabbinin yoldan çıkanlar hakkındaki sözü gerçekleşmiş oldu:*** Âyetin mesajı şudur: İnanç konularında hakkın gerçek olduğu gibi haddi aşanlar ve şüphe duyanlar hakkında "onların inanmayacağına" dair Rabbinin sözü de gerçek olmuştur. Bu âyette "كَلِمَتُ/söz" ile "kader ve kaza" kastedilmektedir.

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۜ قُلِ اللّٰهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ
يُعِيدُهُ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ {٣٤} قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَهْدِٓي اِلَى الْحَقِّ

قُلِ اللّٰهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ اَفَمَنْ يَهْدِي اِلَى الْحَقِّ اَحَقُّ اَنْ يُتَّبَعَ اَمَّنْ لَا يَهِدِّي اِلَّا اَنْ يُهْدٰى فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ {٣٥} وَمَا يَتَّبِعُ اَكْثَرُهُمْ اِلَّا ظَنًّا اِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْـًٔا اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ {٣٦}

34. De ki: "Ortak koştuklarınız arasında, ilk defa yaratacak, arkasından onu yeniden döndürecek biri var mı?" De ki: "Allah ilk defa yaratıp onu yeniden döndürür. O hâlde nasıl saptırılırsınız!" 35. De ki: "Ortak koştuklarınızdan hakka iletecek olan var mı?" De ki: "Hakka Allah iletir. Öyle ise hakka ileten mi uyulmaya daha layıktır; yoksa hidayet verilmedikçe kendi kendine doğru yolu bulamayan mı? Size ne oluyor? Nasıl hükmediyorsunuz?" 36. Onların çoğu zandan başka bir şeye uymaz. Şüphesiz zan, haktan hiçbir şeyin yerini tutmaz. Allah onların yapmakta olduklarını pek iyi bilendir.

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ/***De ki: Ortak koştuklarınız arasında, ilk defa yaratacak, arkasından onu yeniden döndürecek biri var mı?:*** Bu âyet de kâfirlere sunulan bir delildir. Eğer "kâfirler yeniden dirilmeyi kabul etmedikleri hâlde yaratmanın geri döndürülmesi onlara nasıl delil olarak sunulur?" diye sorulacak olursa şöyle cevap verilir: Onlar Allah'a şirk koştukları putların ilk defa yaratamayacağını ve yaratılışı tekrar geri döndüremeyeceğini itiraf ediyorlardı. Burada putların rab olamayacakları ortaya konulmaktadır. Aynı şekilde "geri döndürme" burada Allah'ın rabliğinin delilinin üstünlüğü hakkında ittifak edildiğini göstermektedir.

اَمَّنْ لَا يَهِدِّي/***Kendi kendine doğru yolu bulamayan mı?:*** Manası "Kendi kendine doğru yolu bulamayan başkasına nasıl yol göstersin?" şeklindedir. Bu ifade "يَهْدِي/yehdî" şeklinde okunduğunda ise "başkasına doğru yolu gösteremeyen" anlamına gelir.[578] Delil olarak sunma açısından birinci okunuş şekli daha uygundur.

---

578 Dânî, *Teysîr* isimli eserinde şöyle demiştir: "İbn Kesîr, Verş ve İbn Âmir 'يَهَدِّي' şeklinde, Kâlûn ve Ebû Amr da benzer şekilde okumuşlardır ancak 'ه' harfinin harekesini gizlemişlerdir. Kâlûn'a göre sakin okunur. Yezîdî, Ebû Amr'dan şöyle nakletmiş-

فَمَا لَكُمْ/*Size ne oluyor?:* Buradaki "مَا/**mâ**" harfi soru edatıdır. Bu ifadede müşriklerin yanlışlıklarını kabul etmeleri ve onları kınama amaçlanmaktadır. "لَكُمْ/***Leküm***" kelimesi haber/yüklem'dir ve okuyuş esnasında onun üzerinde vakfedilir.

كَيْفَ تَحْكُمُونَ/*Nasıl hükmediyorsunuz?:* Allah'tan başkasına tapmanız hususunda nasıl yanlış hüküm veriyorsunuz?

وَمَا يَتَّبِعُ اَكْثَرُهُمْ اِلَّا ظَنًّا/*Onların çoğu zandan başka bir şeye uymaz:* Yani gerçek olup olmadığını inceleyip düşünmeden zanna uyarlar. Çünkü zan, bir delile dayanmamaktadır.

اِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْـًٔا/*Şüphesiz zan, haktan hiçbir şeyin yerini tutmaz:* Bu hüküm inanç konularında geçerlidir. Çünkü inanç konularında furû konularının aksine kesin bilgi gereklidir.

وَمَا كَانَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ اَنْ يُفْتَرٰى مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ {٣٧} اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ {٣٨} بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ {٣٩} وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ {٤٠}

37. Bu Kur'ân Allah'tandır. Başkası tarafından uydurulmuş bir şey değildir. Ancak kendinden öncekini doğrulayan ve o Kitab'ı açıklayandır. Onda şüphe yoktur, o âlemlerin Rabbindendir. 38. Yoksa "Onu uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer sizler doğru iseniz Allah'tan başka, gücünüzün yettiklerini çağırın da onun benzeri bir sûre getirin." 39. Bilakis onlar hakkıyla bilmedikleri ve te'vili henüz kendilerine

---

tir: 'ه' harfi fethalı okunmaya daha yakındır. Ebû Bekir bu kelimeyi 'يِهِدِّي' şeklinde, Hafs 'يَهِدِّي' şeklinde, Kisâî 'يَهْدِي' şeklinde okumuşlardır." Bk. Dânî, *et-Teysîr*, 87; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 319.

gelmemiş olanı yalanladılar. Onlardan öncekiler de böyle yalanlamışlardı. Şimdi bak, zalimlerin sonu nasıl oldu! 40. İçlerinden öylesi var ki ona inanır, yine onlardan öylesi de var ki ona inanmaz. Rabbin bozguncuları en iyi bilendir.

تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ/***Kendinden öncekini doğrulayan:*** Bu konuyla ilgili açıklama Bakara sûresinde geçmişti.

اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ/***Yoksa "Onu uydurdu" mu diyorlar?:*** Buradaki "اَمْ/***em"*** harfi "بَلْ/bel" ve soru hemzesi anlamındadır.

فَأْتُوا بِسُورَةٍ/***Bir sûre getirin:*** Bu ifade onların acziyetini göstermekte ve onların aleyhine bir delil getirmektedir.

مَنِ اسْتَطَعْتُمْ/***Gücünüzün yettiklerini:*** Yani Allah'a ortak koştuklarınız ile cin ve insan türünden diğerlerini.

مِنْ دُونِ اللّٰهِ/***Allah'tan başka:*** Yani Allah'ın dışında başkaları.

بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ/***Bilakis onlar hakkıyla bilmedikleri Kur'ân'ı yalanladılar:*** Yani onlar anlamadıkları ve açıklamasını bilmedikleri şeyi yalanlamakta yarış içerisine girdiler.

وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ/***Ve te'vili henüz kendilerine gelmemiş olanı:*** Yani te'vilinin bilgisi. Burada "te'vili" ifadesiyle müşrikler hakkındaki tehdit kastedilmektedir.

وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ/***İçlerinden öylesi var ki ona inanır:*** Bu âyet hakkında iki farklı görüş vardır:

Birincisi: Gelecekte onlar içerisinde gerçekleşecek bir şeyi haber vermektedir. Buna göre onlardan bazıları inanacak, bazıları ise inkâr etmeye devam edecektir.

İkincisi: Onların şu andaki durumunu bildirmektedir. Onlardan bazıları ona inanmalarına rağmen imanlarını gizlemekte, bazıları ise onu yalanlamaktadır.

وَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِي عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْۚ اَنْتُمْ بَرِئُونَ مِمَّا اَعْمَلُ
وَاَنَا بَرِيٓءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ {٤١} وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ اِلَيْكَۜ اَفَاَنْتَ
تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ {٤٢} وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ اِلَيْكَۜ
اَفَاَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ {٤٣} اِنَّ اللّٰهَ لَا
يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْـٔاً وَلٰكِنَّ النَّاسَ اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ {٤٤}

41. Onlar seni yalanlarlarsa de ki: "Benim işim bana, sizin işiniz de size aittir. Siz benim yaptığımdan uzaksınız, ben de sizin yaptığınızdan uzağım." 42. Onlardan seni dinleyenler vardır. Fakat sağırlara -üstelik akılları da ermiyorsa- sen mi duyuracaksın? 43. Onlardan sana bakan da vardır. Fakat -hele göremiyorlarsa- körleri sen mi doğru yola ileteceksin? 44. Şüphesiz ki Allah insanlara hiçbir şekilde zulmetmez fakat insanlar kendilerine zulmederler.

فَقُلْ لِي عَمَلِي/*De ki: Benim işim bana aittir:* Karşı tarafı kendi hâline bırakma anlamı taşıyan bu âyet kâfirlerle savaşmayı emreden âyetler ile neshedilmiştir.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ اِلَيْكَ/*Onlardan seni dinleyenler vardır:* Yani Kur'ân'ı dinleyenler vardır. Burada "**يَسْتَمِعُونَ/*dinliyorlar***" fiilinin çoğul olarak gelmesi "**مَنْ/*men***" ism-i mevsulüyle çok sayıda insanın kastedilmiş olması sebebiyledir.

اَفَاَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ/*Sağırlara sen mi duyuracaksın?:* Âyetin manası şu şekildedir: "Sen sağırlara mı duyurmak istiyorsun? Halbuki bu olacak şey değildir, özellikle de sağırlığa bir de akılsızlık eşlik ettiği zaman."

اَفَاَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ/*Körleri sen mi doğru yola ileteceksin?:* Âyetin manası şu şekildedir: "Sen körleri mi doğru yola iletmek istiyorsun? Halbuki bu olacak şey değildir, özellikle de körlüğe bir de basiretsizlik eşlik ettiği zaman." Bu iki âyette geçen sağırlık ve körlük onların anlayışlarının azlığını ifade etmektedir.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَاَنْ لَمْ يَلْبَثُوا اِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللّٰهِ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ {٤٥} وَاِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَاِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللّٰهُ شَهِيدٌ عَلٰى مَا يَفْعَلُونَ {٤٦}

45. Allah'ın onları, sanki günün ancak bir saati kadar kaldıklarını zanneder vaziyette yeniden diriltip toplayacağı gün aralarında birbirleriyle tanışırlar. Allah'ın huzuruna varmayı yalanlayanlar elbette zarara uğramışlardır. Zira onlar doğru yola gitmemişlerdi. 46. Ya onları tehdit ettiğimizin bir kısmını sana gösteririz ya da seni vefat ettiririz. Sonunda dönüşleri bizedir. Sonra Allah onların yapmakta olduklarına da şahittir.

كَاَنْ لَمْ يَلْبَثُوا اِلَّا سَاعَةً/Sanki günün ancak bir saati kadar kaldıklarını zannederler: Bu ifade onların dünyadaki veya kabirlerdeki kalış sürelerinin azlığını vurgulamaktadır.

يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ/Birbirleriyle tanışırlar: Yani yeniden diriltildikleri günde. Bu yoruma göre "يَلْبَثُوا/***yelbesû"*** fiilinin zamirinden hâl olur.

وَاِمَّا نُرِيَنَّكَ/Ya sana gösteririz: Bu şart cümlesidir, cevabı da "فَاِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ/***Sonunda dönüşleri bizedir"*** ifadesidir. Bu âyetin manası şöyledir: "Onlara vereceğimiz azabın bir kısmını dünyada da gösterebiliriz ya da bundan önce seni vefat ettirebiliriz. Sonuçta onların dönüşü bizedir."

ثُمَّ اللّٰهُ شَهِيدٌ/Sonra Allah şahittir: İbn Atiyye'ye göre buradaki "ثُمَّ/***sonra"*** edatı olayların gerçekleşme sırasını değil cümlede bildirilme sırasını belirtmektedir. Zemahşerî ise "Burada şahitlik ile Allah'ın onların cezalandırılmalarına şahit olacağı kastedilmektedir. Buna göre âyetteki olayların gerçekleşme sırası geçerlidir" demektedir.

وَلِكُلِّ اُمَّةٍ رَسُولٌ فَاِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ {٤٧} وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ {٤٨} قُلْ لَا اَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا اِلَّا مَا شَاءَ اللّٰهُ لِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌ اِذَا

جَٓاءَ اَجَلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ {٤٩} قُلْ اَرَاَيْتُمْ
اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتًا اَوْ نَهَارًا مَاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ {٥٠}
اَثُمَّ اِذَا مَا وَقَعَ اٰمَنْتُمْ بِهِ اٰلْئٰنَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ {٥١}

47. Her ümmetin bir elçisi vardır. Elçileri geldiği zaman, aralarında adaletle hükmedilir ve onlara asla zulmedilmez. 48. "Doğru iseniz bu vaat ne zamandır?" diyorlar. 49. De ki: "Ben kendime bile Allah'ın dilediğinden başka ne bir zarar ne de bir menfaat verme gücüne sahibim." Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri geldiği zaman artık ne bir saat geri kalırlar ne de ileri giderler. 50. De ki: "Ne dersiniz? Eğer Allah'ın azabı size geceleyin veya gündüzün gelirse! Suçlular ondan hangisini istemekte acele ediyorlar?" 51. Olduktan sonra mı O'na iman edeceksiniz? Şimdi mi? Hâlbuki onu istemekte acele ediyordunuz?

فَاِذَا جَٓاءَ رَسُولُهُمْ/***Elçileri geldiği zaman:*** Bir görüşe göre elçilerin bu gelişi ahirette insanları ayrıştırmak için olacaktır. Başka bir görüşe göre ise bu geliş dünyada olacaktır ve o da peygamber olarak gönderilmeleridir.

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ/***"Bu vaat ne zamandır?" diyorlar:*** Bu ifadede, inanmama ve hafife alma vardır.

بَيَاتًا/***Geceleyin:*** Yani siz gece uykudayken.

مَاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ/***Suçlular ondan hangisini istemekte acele ediyorlar?:*** Âyetin manası şöyledir: "Onların acele gelmesini istedikleri azap dayanamayacakları bir şeydir." Bu cümledeki "مَاذَا/***mâzâ***" ifadesi "اِنْ اَتٰيكُمْ/***Eğer size gelirse***" şart cümlesinin cevabıdır ve cümle "اَرَاَيْتُمْ/***Ne dersiniz?***" ifadesine bağlantılıdır.

اَثُمَّ اِذَا مَا وَقَعَ اٰمَنْتُمْ بِهِ/***Olduktan sonra mı O'na iman edeceksiniz?:*** Burada onların yanıldıklarını vurgulamak için atıf harfi olan "ثُمَّ/***sümme***"nin başına hemze gelmiştir. Âyetin manası şöyledir: "Azap gerçekleştiği ve siz de ona şahit olduğunuz zaman mı iman edeceksiniz? Bu

andaki imanınızın size hiçbir faydası olmaz. Çünkü sizler o azabın bir an önce gelmesini istiyor ve onu yalanlıyordunuz."

ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِۚ هَلْ تُجْزَوْنَ اِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ {٥٢} وَيَسْتَنْبِؤُنَكَ اَحَقٌّ هُوَ قُلْ اِي وَرَبِّي اِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَا اَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ {٥٣} وَلَوْ اَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي الْاَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهِ وَاَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَاَوُا الْعَذَابَۚ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ {٥٤}

52. Sonra o (kendilerine) zulmedenlere "Ebedî azabı tadın!" denilecek. Kazanmakta olduğunuzdan başkasının karşılığını mı bulacaksınız? 53. "O, gerçek midir?" diye senden haber istiyorlar. De ki: "Evet, Rabbime and olsun ki o şüphesiz gerçektir ve siz aciz bırakacak değilsiniz." 54. Zulmeden herkes yeryüzündeki bütün servete sahip olsa elbette onu feda eder. Ve azabı gördükleri zaman pişmanlığı gizlerler. Aralarında adaletle hükmolunur ve onlara zulmedilmez.

وَيَسْتَنْبِؤُنَكَ اَحَقٌّ هُوَ/***"O, gerçek midir?" diye senden haber istiyorlar:*** Yani sana, tehdit edildikleri o azabın veya getirdiğin şeriatın ve dinin gerçek olup olmadığını soruyorlar. Âyetin devamındaki ***"siz aciz bırakacak değilsiniz"*** ifadesinde onların tehdit edilen azaptan kaçamayacaklarının belirtilmesi sebebiyle birinci görüş tercihe daha uygundur.

ظَلَمَتْ/***Zulmeden:*** bu kelime "نَفْسٍ/***nefs***" kelimesinin sıfatıdır. Âyetin manası "Zalim kişi bütün dünyaya sahip olsa bile ahiret azabından kurtulmak için mutlaka onları feda ederdi" şeklindedir.

وَاَسَرُّوا النَّدَامَةَ/***Pişmanlığı gizlerler:*** Yani pişmanlıklarını kendi içlerinde gizlerler. Bir görüşe göre ise "pişmanlıklarını izhar ederler" demektir.

اَلَٓا اِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ اَلَٓا اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ {٥٥} هُوَ يُحْيٖ وَيُمٖيتُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ {٥٦} يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَٓاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنٖينَ {٥٧} قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِهٖ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُواۜ هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ {٥٨}

55. Bilesiniz ki, göklerde ve yerde olan her şey Allah'ındır. Yine bilesiniz ki, Allah'ın vaadi haktır fakat onların çoğu bilmez. 56. O hem diriltir hem de öldürür ve yalnız O'na döndürüleceksiniz. 57. Ey insanlar! Size Rabbinizden bir öğüt, gönüllerdekine bir şifa, mü'minler için bir hidayet ve rahmet gelmiştir. 58. De ki: "Ancak Allah'ın lütfu ve rahmetiyle, işte bunlarla sevinsinler. Bu, onların topladıklarından daha hayırlıdır."

مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ/Rabbinizden bir öğüt: Yani Kur'ân.

وَشِفَٓاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ/Gönüllerdekine bir şifa: Yani gönüllerde bulunan cehalet ve şüphe duygusu gibi şeylere şifa olur.

قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِهٖ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوا/De ki: Ancak Allah'ın lütfu ve rahmetiyle, işte bunlarla sevinsinler: Bu âyetteki "***بِفَضْلِ/lütfuyla***" kelimesi "***فَلْيَفْرَحُوا/sevinsinler***" kelimesi ile bağlantılıdır. "***فَبِذٰلِكَ/İşte bunlarla***" kelimesinde "***بِ/bi***" harfi tekit için tekrar edilmiştir. Manası "Onlar başka şeylerle değil ancak Allah'ın lütfu ve rahmetiyle sevinsinler" şeklindedir. Lütuf ve rahmet genel anlamda kullanılmıştır. Bir görüşe göre lütuf, İslâm'dır, rahmet ise Kur'ân'dır.

هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ/Bu, onların topladıklarından daha hayırlıdır: Yani Allah'ın lütfu ve rahmeti onların toplamış oldukları dünyalık enkazdan daha hayırlıdır.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَاماً وَحَلَالاًۜ قُلْ آٰللّٰهُ اَذِنَ لَكُمْ اَمْ عَلَى اللّٰهِ تَفْتَرُونَ {٥٩} وَمَا ظَنُّ الَّذٖينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ {٦٠}

59. De ki: "Allah'ın size indirdiği rızıktan bir kısmını helâl, bir kısmını da haram bulmanıza ne dersiniz?" De ki: "Allah mı size izin verdi yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz?" 60. Allah'a karşı yalan uyduranların kıyamet günü hakkındaki kanaatleri nedir? Şüphesiz Allah insanlara karşı lütuf sahibidir. Fakat onların çoğu şükretmezler.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ/*De ki: Allah'ın size indirdiği rızıktan bir kısmını helâl, bir kısmını da haram bulmanıza ne dersiniz?:* Bu âyet bahîra, sâibe ve benzeri şekilde isimlendirdikleri hayvanların etlerini haram kabul eden kâfir Araplara hitap etmektedir.

قُلْ آٰللّٰهُ اَذِنَ لَكُمْ/*De ki: Allah mı size izin verdi?:* Bu cümle bir önceki cümle ile bağlantılıdır. Her iki cümlede de "**قُلْ/*De ki*"** emrinin tekrar edilmesi tekit amaçlıdır. Âyette helâl ve haram kılma konusunun Allah'ın izni ve onların iftirası olarak ikiye ayrılmış olması kâfirlerin Allah'a iftira ettiklerini göstermektedir. Çünkü onlar bu konuda Allah'ın kendilerine izin vermediğini kabul etmektedirler.

وَمَا ظَنُّ/*Kanaatleri nedir?:* Bu âyette Allah'a karşı yalan uyduranlar tehdit edilmektedir.

يَوْمَ الْقِيٰمَةِ/*Kıyamet günü:* Bu kelime "**ظَنُّ/*zannü*"** kelimesinin zarfı olması sebebiyle mansubdur. Buna göre anlam "Kıyamet gününde kendilerine hangi şeyin yapılacağına dair kanaatleri nedir?" şeklinde olur.

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْاٰنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ اِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُوداً اِذْ تُفِيضُونَ فِيهِۜ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا فِي السَّمَٓاءِ وَلَٓا اَصْغَرَ مِنْ ذٰلِكَ وَلَٓا اَكْبَرَ اِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ {٦١}

61. Ne zaman sen bir işte bulunsan, ne zaman Kur'ân'dan bir şey okusan ve siz ne zaman bir iş yaparsanız, o işe daldığınız zaman Biz mutlaka üstünüzde şahidizdir. Ne yerde ne gökte zerre ağırlığınca bir şey Rabbinden uzak kalmaz. Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü yoktur ki apaçık kitapta bulunmasın.

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ/Ne zaman sen bir işte bulunsan: Burada Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e hitap edilmekle birlikte hem o hem de bütün insanlar kastedilmektedir. Bu sebeple sonrasında "وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ/***siz ne zaman bir iş yaparsanız***" şeklinde çoğul ve muhatap sigasında fiil kullanılmıştır. Bu âyette Allah'ın ilminin her şeyi kapsadığı vurgulanmaktadır.

وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْاٰنٍ/Ne zaman Kur'ân'dan bir şey okusan: Buradaki "مِنْهُ/***minhü***" kelimesindeki zamir ile her ne kadar daha önce zikredilmemiş olsa bile cümlenin devamından anlaşıldığı üzere "Kur'ân" kastedilmektedir. Sanki "Kur'ân'dan bir bölüm okusan" demek istemektedir. Bir görüşe göre ise bu zamir "شَأْنٍ/***iş***" kelimesine dönmektedir. Ancak "bir şeyin zikredilmeden önce zamir ile ifade edilmesi onu övmek içindir" kuralı gereği birinci görüş tercihe daha uygundur.

اِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ/O işe daldığınız zaman: Bir kişi bir işle ciddi anlamda meşgul olduğu zaman "أفاض الرجل في الأمر/Adam bir işe daldı" denilir.

وَمَا يَعْزُبُ/Rabbinden uzak kalmaz: Yani gizli kalmaz.

مِثْقَالِ ذَرَّةٍ/Zerre ağırlığınca: Zerre, karınca küçüklüğüdür. Zemahşerî bu âyetin tefsirinde şunları söylemiştir: Eğer "Bu âyette Sebe sûresindeki benzer âyetin aksine yeryüzü gökyüzünden önce zikredilmiştir?" denilecek olursa şöyle cevap veririz: "Sebe sûresinde gökyüzünün daha önce zikredilme hakkı olduğu için bu şekilde ifade edilmiştir, burada ise yeryüzünde yaşayanlar hakkında şahitlikten bahsedildiği için yeryüzü önce zikredilmiştir."

وَلَٓا اَصْغَرَ مِنْ ذٰلِكَ وَلَٓا اَكْبَرَ/Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü yoktur ki: Bazı kıraat âlimleri buradaki "اَصْغَرَ/***asgar***" ve "اَكْبَرَ/***ekber***" kelimelerini "مِثْقَالِ/***miskâl***" lafzı üzerine atfedildiği için mansub okumuşlardır. Bazıları ise "مِثْقَالِ/***miskâl***" lafzının konumu üzerine atfedilmesi veya mübteda/özne olması sebebiyle merfu olarak okumuşlardır.[579]

---

579 Yakub, Hamza ve Halef bu kelimeleri merfu olarak, diğerleri ise mansub olarak okumuşlardır. Bk. İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 321.

أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ {٦٢} اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ {٦٣} لَهُمُ الْبُشْرٰى فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْاٰخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ {٦٤} وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ اِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعاً هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ {٦٥} اَلَا اِنَّ لِلّٰهِ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُرَكَاءَ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ {٦٦}

62. Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de. 63. Onlar, iman edip de takvaya ermiş olanlardır. 64. Dünya hayatında da ahirette de onlara müjde vardır. Allah'ın sözlerinde asla değişme yoktur. İşte bu, büyük kurtuluşun kendisidir. 65. Onların sözleri seni üzmesin. Çünkü bütün izzet Allah'ındır. O, işitendir, bilendir. 66. İyi bilin ki, göklerde ve yerde ne varsa yalnız Allah'ındır. Allah'tan başka ortaklara tapanlar neyin ardına düşüyorlar! Doğrusu onlar zandan başka bir şeyin ardına düşmüyorlar ve onlar sadece yalan söylüyorlar.

أَوْلِيَاءَ اللّٰهِ/***Allah'ın dostlarına:*** Allah'ın dostları ifadesiyle kimlerin kastedildiğine dair âlimler tarafından çok sayıda görüş dile getirilmiştir. Bu konudaki doğru tanım ise bizzat Allah tarafından bir sonraki âyette ***"Onlar, iman edip de takvaya ermiş olanlardır"*** şeklinde yapılmıştır. Buna göre her kim iman ve takvayı kendisinde bulundurursa işte o, Allah dostudur.

اَلَّذِينَ اٰمَنُوا/***İman edenler:*** "أَوْلِيَاءَ/***Dostlar"*** ifadesinin sıfatı veya tahsis olduğu için mansubdur. "هُمُ الَّذِينَ/Hümüllezîne" takdiriyle merfu olduğu da söylenmiştir ancak bu ifade öncesinden bağımsız olmadığı için yeni bir cümle başlangıcı olamaz.

لَهُمُ الْبُشْرٰى فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْاٰخِرَةِ/***Dünya hayatında da ahirette de onlara müjde vardır:*** Ahiretteki müjdenin cennet olduğunda ittifak vardır. Ancak dünyadaki müjdeye gelince; bu konuda farklı görüşler vardır.

Kimine göre bu, iyi insanların gördüğü veya kendisine gösterilen sâlih rüyadır. Nitekim Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu konuda bir hadis rivayet edilmiştir.[580] Bir görüşe göre sâlih bir insan için insanların sevgisidir.[581] Başka bir görüşe göre ise Kur'ân'da sevap cinsinden verilen müjdelerdir.

لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ/Allah'ın sözlerinde asla değişme yoktur: Allah'ın sözlerinde bir değişiklik olmaz ve O'nun vaadinde bir dönme de olmaz. İbn Ömer bu âyeti hiçbir kişinin Kur'ân'ı değiştirmeye gücünün yetmeyeceğine delil olarak göstermektedir.[582]

وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ/Onların sözleri seni üzmesin: Yani kâfirlerin hakkı yalanlama konusunda söyledikleri.

اِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ/Çünkü bütün izzet Allah'ındır: Bu cümle Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bir zafer müjdesi ve teselli anlamı taşımaktadır.

وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُرَكَٓاءَ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ/Allah'tan başka ortaklara tapanlar neyin ardına düşüyorlar! Doğrusu onlar zandan başka bir şeyin ardına düşmüyorlar: Bu cümle iki farklı şekilde anlaşılabilir:

Birincisi: Baştaki "مَا/*mâ*" harfi olumsuzluk ifade etmekte ve sondaki "**اِلَّا الظَّنَّ/sadece zanna**" ifadesi olumlu olmaktadır. "**اِنْ يَتَّبِعُونَ/ Düşmüyorlar**" ifadesi ise tekit için getirilmiştir. Buna göre anlam "Kâfirler sadece zannın ardına düşüyorlar" şeklinde olur.

---

580 Abdullah b. Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* perdeyi açtı. Vefatına sebep olan hastalığı yüzünden başı sarılı idi. Üç defa ***"Allah'ım! Tebliğ ettim mi?"*** dedi. (Sonra şunları ilave etti:) ***"Hiç şüphe yok ki sâlih bir kulun göreceği yahut kendisine gösterileceği rüyadan başka peygamberliğin müjdecilerinden hiç bir şey kalmamıştır."*** Bk. Müslim, no: 479; Mâlik, *Muvatta*, no: 1715; Ebû Davud, no: 876; Nesâî, II, 189; İbn Mâce, no: 3899; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 219.

581 Sahih hadislerde geçtiği üzere Resulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Allah Teâlâ bir kulu sevdiği zaman Cebrail'e 'Ben filanı seviyorum, sen de onu sev!' diye emreder. Cebrail onu sever ve sonra gök halkına 'Allah filanı seviyor, onu siz de sevin' diye seslenir. Gök halkı da o kimseyi sever, sonra yeryüzündekilerin kalbinde o kimseye karşı bir sevgi uyanır."*** Bk. Buhârî, no: 7047; Müslim, no: 6873; Mâlik, *Muvatta*, no: 1710.

582 Hakim, *el-Müstedrek*, II, 339; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 141.

İkinci: Baştaki "***مَا/mâ***" harfi soru edatıdır ve cümle "***شُرَكَاءَ/ortaklar***" kelimesiyle son bulur. Onların ardına düştükleri şeyin tahkir edilmesinin amaçlandığı bu bölümün anlamı "Allah'tan başka ortaklara tapanlar neyin ardına düşüyorlar?" şeklindedir. Sonra yeni bir cümle başlar: "***اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ/Onlar zandan başka bir şeyin ardına düşmüyorlar.***"

Her iki yoruma göre de "***شُرَكَاءَ/ortaklar***" kelimesi "***يَدْعُونَ/tapıyorlar***" fiilinin mef'ûlü olmasından dolayı mansubdur.

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ {٦٧} قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ اِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهٰذَا اَتَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ {٦٨} قُلْ اِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ {٦٩} مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذِيقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ {٧٠}

67. O, geceyi içinde dinlenesiniz diye sizin için yaratan, gündüzü aydınlık kılandır. Şüphesiz bunda dinleyen bir toplum için ibretler vardır. 68. "Allah çocuk edindi" dediler. Hâşâ! O bundan münezzehtir. O'nun ihtiyacı yoktur. Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Bu hususta yanınızda herhangi bir delil yoktur. Allah hakkında bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz? 69. De ki: "Allah hakkında yalan uyduranlar asla kurtuluşa eremezler." 70. Dünyada bir miktar geçimliktir sonra dönüşleri Bizedir; sonra da inkâr etmekte oldukları şeylerden ötürü onlara şiddetli azabı tattırırız.

لِتَسْكُنُوا فِيهِ/İçinde dinlenesiniz diye: Buradaki "***لِتَسْكُنُوا/dinlenesiniz diye***" fiili hareketin zıt anlamlısı olan "sükun" kökünden türemiştir.

وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا/Gündüzü aydınlık: Yani çevrenizdekileri görmeniz için gündüzü aydınlık kılmıştır.

قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا/"Allah çocuk edindi" dediler: Burada, meleklerin Allah'ın kızları olduğunu söyleyen Hristiyanlar kastedilmektedir.

هُوَ الْغَنِيُّ/O'nun ihtiyacı yoktur: Bu özellik Allah'ın çocuğu olamayacağını ifade eder ve O'na çocuk nispet edenlerin görüşlerini reddeder. Çünkü Allah her şeyden müstağnidir ve O'nun çocuğa ihtiyacı yoktur.

لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ/Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur: Bu ifade Allah'ın her şeyden müstağni olduğunu tekit etmektedir. Âyetin devamındaki ifadeler ise kâfirleri kınamakta ve onlar için tehdit içermektedir.

مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا/Dünyada bir miktar geçimliktir: Bu ifade aslında "Onlar için dünyada bir miktar geçimlik vardır" takdirindedir.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ نُوحٍۢ اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَتَذْكِيرِي بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَعَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْتُ فَاَجْمِعُوا اَمْرَكُمْ وَشُرَكَٓاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ اَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُٓوا اِلَيَّ وَلَا تُنْظِرُونِ ﴿٧١﴾ فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَاَلْتُكُمْ مِنْ اَجْرٍۜ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِۙ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٧٢﴾

71. Onlara Nûh'un haberini oku: Hani o kavmine demişti ki: "Ey kavmim! Eğer benim durmam ve Allah'ın âyetlerini hatırlatmam size ağır geldi ise, ben yalnız Allah'a dayanıp güvenirim. Siz de ortaklarınızla beraber toplanıp işinizi kararlaştırın. Sonra işiniz başınıza dert olmasın. Sonra hükmü bana uygulayın ve bana mühlet de vermeyin. 72. Eğer yüz çeviriyorsanız, zaten ben sizden bir ücret istemedim. Benim ecrim Allah'tan başkasına ait değildir ve bana Müslümanlardan olmam emredildi."

نُوحٍ/Nûh: Asıl isminin Abdülgaffar olduğu ancak Allah korkusundan dolayı kendisini çokça kınadığı için "Nûh" şeklinde isimlendirildiği rivayet edilmiştir.

كَبُرَ عَلَيْكُمْ/Size ağır geldi ise: Yani zor ve meşakkatli.

مَقَامِي/Benim durmam: Yani size öğüt vermek ve sizinle konuşmak için ayakta durmam. Bir görüşe göre bunun manası "varlığım" şeklindedir. Yani "kendisi" demektir. Nitekim bir işi bir kişi için yapınca "فعلت ذلك لمكان فلان" denilir.

فَاَجْمِعُوا/Toplanın: Bu kelime if'âl babından "bir işi yapmak üzere karar vermek" anlamında "فَاَجْمِعُوا/***fe-ecmiû***" şeklinde ve sülasi olarak "فَاجْمَعُوا/***fe-ecmaû***" şeklinde okunmuştur.

وَشُرَكَاءَكُمْ/Ortaklarınız: Yani Allah'ın dışında tapmış olduklarınız. Bu kelime cümlede mef'ûlü meah veya "اُدْعُوا شُرَكَاءَكُمْ/Allah'a ortak koştuklarınızı çağırın" takdirinde gizli bir fiilin mef'ûlü bih'idir. Bu görüş âyetin "فَاَجْمِعُوا/***fe-ecmiû***" şeklinde okunması durumunda geçerlidir. "فَاجْمَعُوا/***Fe-ecmaû***" şeklinde okunduğunda ise matuf olur.

ثُمَّ لَا يَكُنْ اَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً/Sonra işiniz sizlere gizli kalmasın: Yani beni öldürmeyi kastetmeniz gizli olmasın, aksine açık olsun, bana onu açıkça gösterin. Ay görülmediği zaman "غمّ الهلال" denilir. Bu âyette iki yerde "Nûh'u öldürmeniz" anlamında "اَمْرُكُمْ/***işiniz***" kelimesi geçmektedir. Yani eğer beni öldürebilecekseniz bunu yerine getirin.

ثُمَّ اقْضُوا اِلَيَّ/Sonra hükmü bana uygulayın: Yani yapmak istediğiniz şeyi yapın. Âyetin içerdiği mesaj şu şekildedir: Nûh, kavmine "Benim sizi Allah'a imana davet etmem eğer sizin zorunuza gittiyse bana istediğiniz şeyi yapın. Ben Allah'a tevekkül ettiğim ve O'na güvendiğim için sizin yapmayı düşündüğünüz şeyler beni etkilemez" demiştir.

فَكَذَّبُوهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَٓائِفَ وَاَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَاۚ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ {٧٣} ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رُسُلاً اِلٰى قَوْمِهِمْ فَجَٓاؤُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُۜ كَذٰلِكَ نَطْبَعُ عَلٰى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ {٧٤}

73. Yine de onu yalanladılar, Biz de hem onu hem de onunla beraber gemide bulunanları kurtardık ve onları halifeler kıldık;

âyetlerimizi yalanlayanları da boğduk. Bak ki uyarılanların sonu nasıl oldu! 74. Sonra onun arkasından birçok peygamberi kendi toplumlarına gönderdik. Onlara mucizeler getirdiler. Fakat onlar daha önce yalanladıkları şeye inanacak değillerdi. İşte haddi aşanların kalplerini Biz böyle mühürleriz.

وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَٓائِفَ/*Onları halifeler kıldık:* Yani boğularak helak olanların yerine geçirdik.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رُسُلاً/*Sonra onun arkasından birçok peygamber gönderdik:* Yani Hûd, Sâlih, İbrahim ve diğerlerini.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسٰى وَهٰرُونَ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهِ بِاٰيَاتِنَا فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْماً مُجْرِمِينَ {٧٥} فَلَمَّا جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُٓوا اِنَّ هٰذَا لَسِحْرٌ مُبِينٌ {٧٦} قَالَ مُوسٰى اَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَكُمْ اَسِحْرٌ هٰذَاۜ وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ {٧٧} قَالُٓوا اَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَا وَتَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِيَٓاءُ فِي الْاَرْضِۜ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنِينَ {٧٨} وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونِي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ {٧٩} فَلَمَّا جَٓاءَ السَّحَرَةُ قَالَ لَهُمْ مُوسٰٓى اَلْقُوا مَٓا اَنْتُمْ مُلْقُونَ {٨٠} فَلَمَّٓا اَلْقَوْا قَالَ مُوسٰى مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُۜ اِنَّ اللّٰهَ سَيُبْطِلُهُۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ {٨١}

75. Sonra onların ardından da Firavun ve toplumuna Musa ile Harun'u mucizelerimizle gönderdik. Fakat onlar kibirlendiler ve günahkâr bir toplum oldular. 76. Katımızdan kendilerine hak gelince "Bu elbette apaçık bir sihirdir" dediler. 77. Musa "Size hak geldiğinde onun için ('Bu bir sihirdir') mi diyorsunuz? Bu bir sihir midir? Hâlbuki sihirbazlar iflâh olmazlar" dedi. 78. Onlar dediler ki: "Babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeyden bizi döndürmek için ve yeryüzünde ululuk sizin ikinizin olsun diye mi bize geldin? Hâlbuki

biz size inanacak değiliz." 79. Firavun dedi ki: "Bilgili bütün sihirbazları bana getirin!" 80. Sihirbazlar gelince Musa onlara "Atacağınızı atın" dedi. 81. Onlar atınca, Musa dedi ki: "Sizin getirdiğiniz sihirdir. Allah onu boşa çıkaracaktır. Çünkü Allah bozguncuların işini düzeltmez."

أَسِحْرٌ هٰذَا/***Bu bir sihir midir?:*** Bir görüşe göre bu sözü Firavun'un kavmi söylemiştir. Ancak bu görüş zayıftır. Çünkü onlar zaten Musa'nın yaptıklarının sihir olduğuna inanıyorlardı. O hâlde nasıl böyle bir soru sorabilirler? Başka bir görüşe göre ise bu sözü Musa, onların yanılgılarını vurgulamak ve onları kınamak amacıyla söylemiştir. Âyetin öncesi de bu görüşe uygundur. Buna göre "… mi diyorsunuz?" sözüyle kastedilen cümle mahzûftur. Cümlenin takdiri şu şekilde olur: "Size hak geldiğinde onun için 'Bu bir sihirdir' mi diyorsunuz?" Bu görüşün doğruluğuna Firavun ve adamlarının ***"Bu ancak apaçık bir sihirdir"*** şeklindeki sözleri delil olarak gösterilmektedir. Onların sözü bitince Musa konuşmaya başlamış ve onları kınamak için ***"Bu bir sihir midir? Hâlbuki sihirbazlar iflâh olmazlar"*** demiştir. Bu görüş, hocamız Ebû Ca'fer b. ez-Zübeyr'in tercihidir.

لِتَلْفِتَنَا/***Bizi döndürmek için:*** Yani bizleri babalarımızın dininden döndürmek ve geri çevirmek için.

وَتَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِيَاءُ/***Ululuk sizin ikinizin olsun diye:*** Yani egemenlik. Burada Musa *aleyhisselâm* ve kardeşi Harun *aleyhisselâm*'a hitap edilmektedir.

مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ/***Sizin getirdiğiniz sihirdir:*** Bu cümlenin başındaki "مَا/***mâ***" harfi ism-i mevsuldür ve mübteda/özne olduğu için merfudur. Sihir kelimesi ise haber/yüklemdir. Bu âyetteki "السِّحْرُ/***es-sihr***" kelimesi başında soru hemzesi olduğu hâlde "آلسِّحْرُ/ês-sihru" şeklinde de okunmuştur.[583] Buna göre "مَا/***mâ***" harfi de soru edatı olur. Buna göre âyet

583 Sadece Ebû Amr bu âyeti soru edatı şeklinde "آلسِّحْرُ" olarak okumuştur. Diğerleri ise haber/yüklem olarak "السِّحْرُ" şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, 328; İbn Halef, *el-Unvân*, 17.

"Ne getirdiniz? Sihir mi?" şeklinde anlaşılır. Bu takdirde "Sihir mi?" kelimesi gizli bir mübtedanın haberidir.

وَيُحِقُّ اللّٰهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ﴿٨٢﴾ فَمَٓا اٰمَنَ لِمُوسٰٓى اِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ عَلٰى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهِمْ اَنْ يَفْتِنَهُمْ وَاِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْاَرْضِ وَاِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ ﴿٨٣﴾

82. Suçluların hoşuna gitmese de Allah sözleriyle gerçeği açığa çıkaracaktır. 83. Firavun ve ileri gelenlerden korktukları için kavminden bir grup gençten başka kimse Musa'ya iman etmedi. Çünkü Firavun yeryüzünde ululuk taslayan ve haddi aşanlardan idi.

وَيُحِقُّ اللّٰهُ الْحَقَّ/***Allah gerçeği açığa çıkaracaktır:*** Bu ifadenin Musa'nın sözü veya Allah'ın bir bildirimi olması muhtemeldir

فَمَٓا اٰمَنَ لِمُوسٰٓى اِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ/***Kavminden bir grup gençten başka kimse Musa'ya iman etmedi:*** Burada Musa'nın kavminden bir grup gençten bahsedilmektedir. Âyetteki "ذُرِّيَّةٌ/***zürriyyet***" kelimesi "İsrailoğullarından gençler, delikanlılar" manasındadır. Firavun'dan korkmalarına rağmen Musa'ya iman etmişlerdir. Bir görüşe göre bu gençler Firavun'un kavmindendir. Bunların Firavun'un hanımı, hazinecisi ve hazinecisinin hanımı olduğu rivayet edilmiştir.[584] Ancak bu görüşün doğru olma ihtimali çok düşüktür. Çünkü bunlar için "ذُرِّيَّةٌ/***zürriyyet***" ifadesi kullanılmaz ve ayrıca bir zamirin öncelikle en yakındaki isme ait olması gerekir.

عَلٰى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهِمْ/***Firavun ve ileri gelenlerden korktukları için:*** Burada geçen "وَمَلَا۬ئِهِمْ/***ve meleihim***" kelimesindeki "هِمْ/***him***" zamiri ile Musa'ya iman eden gençlerden bahsedilmektedir. Yani İsrailoğulları içerisinden bir grup genç, Firavun'dan ve İsrailoğullarının büyüklerinden korkmalarına rağmen Musa'ya iman ettiler. Çünkü İsrailoğullarının ileri gelenleri de Firavun'dan korktukları için çocuklarının Musa'ya iman etmesini engelliyorlardı. Bir görüşe göre "هِمْ/***him***" zamiri ile Firavun

---

584 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 164. Bu hadisin isnadı çok zayıftır.

kastedilmektedir. Buna göre bu ileri gelenler Rebîa ve Mudar denildiği gibi Firavun'un ailesidir veya Firavun'dan emir alan adamlarıdır.

اَنْ يَفْتِنَهُمْ/***Kendilerine zorluk çıkarmasından:*** Burada Firavun kastedilmektedir.

لَعَالٍ فِي الْاَرْضِ/***Yeryüzünde ululuk taslayan:*** Yani büyüklenen ve zorbalık yapan.

وَقَالَ مُوسٰى يَا قَوْمِ اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا اِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ {٨٤} فَقَالُوا عَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ {٨٥} وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ {٨٦} وَاَوْحَيْنَا اِلٰى مُوسٰى وَاَخِيهِ اَنْ تَبَوَّاٰ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتاً وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ {٨٧}

84. Musa dedi ki: "Ey kavmim! Eğer Allah'a inandıysanız ve O'na teslim olduysanız sadece O'na güvenip dayanın." 85. Onlar da dediler ki: "Allah'a dayandık. Ey Rabbimiz! Bizi o zalimlerin sıkıntı verdiği kişiler kılma! 86. Ve bizi rahmetinle o kâfirler topluluğundan kurtar!" 87. Biz de Musa ve kardeşine "Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın ve evlerinizi kıble yapın, namazlarınızı da dosdoğru kılın. Mü'minleri müjdele!" diye vahyettik.

رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ/***Ey Rabbimiz! Bizi o zalimlerin sıkıntı verdiği kişiler kılma!:*** Yani onların bize işkence etmelerine imkân verme. Zira Firavun ve adamları "Eğer İsrailoğulları hak bir yol üzere olsalardı biz onlara işkence etmezdik ve onlar bu şekilde sıkıntı çekmezlerdi" diyorlardı.

اَنْ تَبَوَّاٰ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتاً/***Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın:*** Yani İsrailoğullarının namaz kılmaları ve ibadet etmeleri için evler hazırlayın. Bir görüşe göre burada İskenderiye şehri kastedilmektedir.

وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً/***Evlerinizi kıble yapın:*** Yani evlerinizi mescitler edinin. Bir görüşe göre, "Evlerinizi kıbleye dönük olarak inşa edin" demektir. Eğer "'تَبَوَّاٰ/***evler hazırlayın'*** emrinde niçin sadece Musa ve Harun'a daha sonra 'وَاجْعَلُوا/***evlerinizi kıble yapın'*** emrinde İsrailoğullarına hitap edilmiştir?" şeklinde bir soru sorulursa buna şöyle cevap veririz: "تَبَوَّاٰ/***Evler hazırlayın"*** emri peygamberlere ve idarecilere has emirlerdendir.

وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ/***Mü'minleri müjdele!:*** Bu emir Musa'ya, bir görüşe göre ise Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e yöneliktir.

وَقَالَ مُوسٰى رَبَّنَٓا اِنَّكَ اٰتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَاَهُ زِينَةً وَاَمْوَالاً فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۙ رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَۚ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلٰٓى اَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِيمَ {٨٨} قَالَ قَدْ اُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَٓانِّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ {٨٩}

88. Musa dedi ki: "Ey Rabbimiz! Gerçekten sen, Firavun ve kavmine dünya hayatında ziynet ve nice mallar verdin. Ey Rabbimiz! İnsanları senin yolundan saptırsınlar ve elem verici cezayı görünceye kadar iman etmesinler! Ey Rabbimiz! Onların mallarını yok et, kalplerine sıkıntı ver." 89. Dedi ki: "İkinizin de duası kabul olunmuştur. O hâlde siz istikamet üzere olun ve sakın o bilmezlerin yoluna gitmeyin!"

رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ/***Ey Rabbimiz! İnsanları senin yolundan saptırsınlar:*** Bu ifade emri gâip sigasında bir duadır. Bir görüşe göre fiilin başındaki lam harfi "كَيْ/için" harfi anlamında ve "اٰتَيْتَ/***verdin"*** kelimesiyle bağlantılıdır.

اطْمِسْ عَلٰٓى اَمْوَالِهِمْ/***Onların mallarını yok et:*** Yani yok et!

وَاشْدُدْ عَلٰى قُلُوبِهِمْ/***Kalplerine sıkıntı ver:*** Yani onların kalplerini kasvetli eyle!

فَلَا يُؤْمِنُوا/İman etmesinler!: Bu ifade ***"kalplerine sıkıntı ver"*** duasının cevap cümlesidir ve olumsuz lafızla yapılmış bir duadır.

قَالَ قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا/Dedi ki: İkinizin de duası kabul olunmuştur: Önceki âyetlerde sadece Musa'nın duasından bahsedilmekle birlikte Musa'nın duasına Harun "Âmîn" dediği için burada Musa ve Harun'a birlikte hitap edilmektedir.

فَاسْتَقِيمَا/O hâlde siz istikamet üzere olun: Yani Allah'a davet hususunda girdiğiniz yol üzerinde sebat edin.

وَجَاوَزْنَا بِبَنِي اِسْرَٓائِلَ الْبَحْرَ فَاَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدْوًا حَتّٰٓى اِذَٓا اَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قَالَ اٰمَنْتُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا الَّذ۪ٓي اٰمَنَتْ بِه۪ بَنُٓوا اِسْرَٓائ۪لَ وَاَنَا مِنَ الْمُسْلِم۪ينَ {٩٠} آٰلْـٰٔنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِد۪ينَ {٩١} فَالْيَوْمَ نُنَجّ۪يكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ اٰيَةًۜ وَاِنَّ كَث۪يراً مِنَ النَّاسِ عَنْ اٰيَاتِنَا لَغَافِلُونَ {٩٢}

90. Biz, İsrailoğullarını denizden geçirdik. Ama Firavun ve askerleri zulmetmek ve saldırmak üzere onları takip etti. Nihayet boğulma hâline gelince "Gerçekten, İsrailoğullarının inandığı İlâh'dan başka ilâh olmadığına ben de iman ettim. Ben de Müslümanlardanım!" dedi. 91. Şimdi mi! Hâlbuki daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun. 92. Senden sonra geleceklere ibret olman için, bugün senin bedenini kurtaracağız. İşte insanlardan birçoğu, hakikaten âyetlerimizden gafildir.

فَاَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ/Firavun onları takip etti: Yani peşlerine düştü. Zemahşerî'ye göre onları yakalayıncaya kadar takip etti.[585] İbn Atiyye'ye göre "اَتْبَعَ/***etbea***" fiili "تَبِعَ/tebia" ile eşanlamlıdır. Ancak "اِتَّبَعَ/ittebea" fiili yakalasın veya yakalayamasın "bir izi takip etmek" demektir.[586]

---

585 Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 348.

586 İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, III, 157. Âlimlerin çoğunluğu bu âyeti "فَاَتْبَعَهُمْ" şeklinde, Katâde ve Hasan "فَاتَّبَعَهُمْ" şeklinde okumuşlardır. Ebû Hâtim'e göre yakalamak anlamı içerdiği için "فَاَتْبَعَهُمْ" şeklinde okunmalıdır.

لَٓا اِلٰهَ اِلَّا الَّذ۪ٓي اٰمَنَتْ بِه۪ بَنُٓوا اِسْرَٓائ۪لَ/***İsrailoğullarının inandığı İlâh'dan başka ilâh olmadığına:*** Burada Allah'ı kastediyor. Firavun'un bu sözü, Allah ismini açıkça beyan etmemesi yönüyle onun cahilliğini ve hatasını göstermektedir.

آٰلْـٰٔنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ/***Şimdi mi! Hâlbuki daha önce isyan etmiştin:*** Yani Firavun'a "Böyle zor duruma düşünce mi iman ediyorsun? Bu imanın kabul edilmeyecektir" denilmiştir.

نُنَجّ۪يكَ/***Seni kurtaracağız:*** Yani seni, kavmin gibi denizin dibini boylamaktan kurtaracağız. Bir görüşe göre, "Seni denizden kurtarıp yüksekçe bir yere atacağız" anlamındadır.

بِبَدَنِكَ/***Bedenini:*** Yani ruhu çıkmış cesedini. Bir görüşe göre bu ifade ile Firavunun zırhı kastedilmektedir. Zira Firavun'un altın bir zırhı vardı ve bu zırhından tanınıyordu. Buradaki "بِ/***bi***" harfi birliktelik, beraberlik ifade etmektedir.

وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪لَ مُبَوَّاَ صِدْقٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِۚ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتّٰى جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُۜ اِنَّ رَبَّكَ يَقْض۪ي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ف۪يمَا كَانُوا ف۪يهِ يَخْتَلِفُونَ {٩٣} فَاِنْ كُنْتَ ف۪ي شَكٍّ مِمَّٓا اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ فَسْـَٔلِ الَّذ۪ينَ يَقْرَؤُ۫نَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَۚ لَقَدْ جَٓاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَر۪ينَۙ {٩٤} وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَتَكُونَ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ {٩٥}

93. And olsun Biz, İsrailoğullarını sıdk yurduna yerleştirdik ve onlara temiz nimetlerden rızık verdik. Kendilerine ilim gelinceye kadar ayrılığa düşmediler. Şüphesiz ki Rabbin, kıyamet günü onların, aralarında ihtilaf etmekte oldukları şeyler hakkında hükmedecektir. 94. Eğer sana indirdiğimizden kuşkuda isen, senden önce Kitab'ı okuyanlara sor. And olsun ki, Rabbinden sana hak gelmiştir. Sakın şüphecilerden olma! 95. Allah'ın âyetlerini yalanlayanlardan da olma, sonra ziyana uğrayanlardan olursun.

مُبَوَّأَ صِدْقٍ/*Sıdk yurduna:* Güzel bir yerleşim yerine. Orası da Mısır ve Şam'dır.

فَمَا اخْتَلَفُوا حَتّٰى جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُ/*Kendilerine ilim gelinceye kadar ayrılığa düşmediler:* Bir görüşe göre burada dinleri konusundaki ayrılıkları, başka bir görüşe göre ise Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in peygamberliği hususundaki ayrılıkları kastedilmektedir.

فَاِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ/*Eğer kuşkuda isen:* Bir görüşe göre burada Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e hitap edilmekle birlikte onun dışındakiler kastedilmektedir. Başka bir görüşe göre ise bir adamın, oğlunun kendisinden olduğunda şüphesi olmamakla birlikte "Eğer sen benim oğlum isen bana iyilik et!" demesi gibidir. Ancak kuşku ilim sahiplerine sormakla giderilir ve burada da onlara sorması emredilmiştir. İbn Abbâs şöyle demiştir: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* hiç kuşku duymamış ve hiç sormamıştır."[587] Zemahşerî'ye göre bu ifade, faraziye ve varsayım türündendir. Yani "Eğer bir kuşkuya düşeceğini farz ediyorsan ilim sahiplerine sor" demektir.

مِمَّا اَنْزَلْنَا اِلَيْكَ/*Sana indirdiğimizden:* Bir görüşe göre burada Kur'ân veya şeriat kastedilmektedir. İkinci görüş daha kuvvetlidir. Başka bir görüşe göre ise yukarıda geçtiği üzere İsrailoğullarının kendilerine hak gelmesinden sonra ayrılığa düştükleri husustur.

فَسْـَٔلِ الَّذِينَ يَقْرَؤُنَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ/*Senden önce Kitab'ı okuyanlara sor:* Yani Tevrat'ı ve İncil'i okuyanlar. Süheylî bu kişilerin Abdullah b. Selâm, Muhayrık ve diğer Müslüman olan Yahudi din adamları olduğunu söylemiştir. Ancak bu âyetin Mekke'de nâzil olması, bu kişilerin ise Medine'de İslâm'a girmiş olmaları sebebiyle bu görüş doğru olamaz. Bu sebeple âyetin mutlak manada bütün ehl-i kitap âlimlerine hamledilmesi daha uygundur.

فَلَا تَكُونَنَّ/*Sakın şüphecilerden olma!:* Burada Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e hitap edilmekle birlikte diğer insanlar kastedilmektedir.

---

587 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, VI, 1986; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 202; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, V, 332. Bu hadis çok zayıftır.

إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ {٩٦} وَلَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ اٰيَةٍ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِيمَ {٩٧} فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَا اِيمَانُهَا اِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَّا اٰمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى حِينٍ {٩٨}

96-97. Gerçekten haklarında Rabbinin sözü gerçekleşenler, kendilerine bütün mucizeler gelmiş olsa bile, elem verici azabı görünceye kadar inanmayacaklardır. 98. Yunus'un kavmi müstesna, herhangi bir ülke halkı, keşke iman etse de bu imanları kendilerine fayda verseydi! Yunus'un kavmi hariç, onlar iman edince, kendilerinden dünya hayatındaki rüsvaylık azabını kaldırdık ve onları bir süre faydalandırdık.

حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ/***Haklarında Rabbinin sözü gerçekleşenler:*** Yani iman etmeyeceklerine dair hüküm verdikleri.

فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ/***Herhangi bir ülke halkı, keşke iman etse de:*** Buradaki "لَوْلَا/***levlâ***" edatı teşvik etme amacıyla "هَلَّا/hellâ" manasında kullanılmıştır. Bu âyet bazı şaz kıraatlerde "هَلَّا/hellâ" olarak okunmuştur.[588] Âyetin manası şöyledir: Geçmiş toplumlardan bir toplum azap kendilerine gelmeden önce iman etmeli değil miydi ki bu imanları kendilerine fayda versin. Çünkü azabın geleceği belli olduktan sonra artık Firavun'da olduğu gibi iman etmenin faydası olmaz.

اِلَّا قَوْمَ يُونُسَ/***Yunus'un kavmi hariç:*** Yunus'un kavmi diğer toplumlardan istisna edilmiştir. Âyetin manası "Fakat Yunus'un kavmi iman ettikleri zaman azabı onlardan kaldırdık" şeklindedir. Bu âyeti "Yunus'un kavmi hariç diğer toplumlar iman etmediler" şeklinde anlamak da mümkündür. Yunus'un kavmi hakkında şöyle rivayet edilmiştir: Yunus onları Allah'ın azabına karşı uyarmış, insanlar azabın geleceğini gördükleri zaman Yunus onların arasından ayrılmıştı. Böylece onlar azabın kendi

---

588 Übey ve İbn Mes'ûd'un Mushaf'larında bu âyet "هَلَّا" edatıyla yazılmıştır. Bk. İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, III, 121.

üzerlerine ineceğini anlamışlardı. Bunun üzerine tevbe edip Allah'a boyun eğmişler ve Allah da onların üzerinden azabı kaldırmıştı.

وَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى حِينٍ/***Ve onları bir süre faydalandırdık:*** Burada onların ezelde belirlenmiş ecel vakitleri kastedilmektedir.

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَاٰمَنَ مَنْ فِي الْاَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعاًۜ اَفَاَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتّٰى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٩٩﴾ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تُؤْمِنَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٠﴾ قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَمَا تُغْنِي الْاٰيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠١﴾

99. Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi. O hâlde insanları inanmaları için sen mi zorlayacaksın?100. Allah'ın izni olmadan hiç kimse inanamaz. O, akıllarını kullanmayanları murdar kılar. 101. De ki: "Göklerde ve yerde neler var, bakın! Fakat inanmayan bir topluma âyetler ve uyarılar fayda sağlamaz."

اَفَاَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتّٰى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ/***O hâlde insanları inanmaları için sen mi zorlayacaksın?:*** Buradaki soru edatı olan hemze inkâr anlamı taşımaktadır. Yani "Sen insanların kalplerine imanı sokmak için zorlamak ve onları inanmaya mecbur etmek mi istiyorsun? Bu senin yetkinde değil sadece Allah'ın elindedir" anlamına gelmektedir. Bir görüşe göre "Sen insanlar iman edene kadar onlarla savaşmak sûretiyle zorlayacak mısın?" anlamındadır. Bu hüküm cihat emri gelmeden önce İslâm'ın ilk yıllarında geçerliydi. Sonra seyf âyetiyle nesh edildi.

انْظُرُوا/***Bakın!:*** Bu emir insanların Allah'ın âyetlerine bakıp ibret almalarını istemektedir.

وَمَا تُغْنِي الْاٰيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ/***Fakat inanmayan bir topluma âyetler ve uyarılar fayda sağlamaz:*** Yani Allah'ın hakkında iman etmeyeceğine hükmetmiş olduğu kişilere. Bu ifadenin başındaki "مَا/***mâ***" harfi olumsuzluk edatıdır veya olumsuzluk anlamında soru edatıdır.

فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ اِلَّا مِثْلَ اَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ قُلْ فَانْتَظِرُوا اِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ {١٠٢} ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا كَذٰلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنْجِ الْمُؤْمِنِينَ {١٠٣}

102. Onlar, kendilerinden önce gelip geçmiş toplumların günlerinin benzerlerinden başkasını mı bekliyorlar? De ki: "Haydi bekleyin! Şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim." 103. Biz sonra peygamberlerimizi ve aynı şekilde iman edenleri kurtarırız. İnananları üzerimize bir hak olarak kurtaracağız.

فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ/***... mı bekliyorlar?:*** Bu ifade tehdit anlamındadır.

عَلَيْنَا حَقًّا/***Üzerimize bir hak:*** Bu ifade âmil ile mamul arasında bir ara cümledir. Bu ikisi "كَذٰلِكَ/***aynı şekilde***" ve "نُنْجِ الْمُؤْمِنِينَ/***iman edenleri kurtarırız***" ifadeleridir.

قُلْ يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي فَلَا اَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ اَعْبُدُ اللّٰهَ الَّذِي يَتَوَفّٰيكُمْ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ {١٠٤} وَاَنْ اَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ {١٠٥} وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ فَاِنْ فَعَلْتَ فَاِنَّكَ اِذاً مِنَ الظَّالِمِينَ {١٠٦} وَاِنْ يَمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ اِلَّا هُوَ وَاِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ {١٠٧} قُلْ يَا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا اَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ {١٠٨} وَاتَّبِعْ مَا يُوحٰى اِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتّٰى يَحْكُمَ اللّٰهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ {١٠٩}

104. De ki: "Ey insanlar! Benim dinimden şüphede iseniz, ben Allah'ı bırakıp da sizin taptıklarınıza tapmam fakat ancak sizi öldürecek olan Allah'a kulluk ederim. Bana mü'minlerden

olmam emrolundu." 105. "Ve hanîf olarak yüzünü dine çevir; sakın müşriklerden olma" diye (emredildi). 106. Allah'ı bırakıp da sana fayda veya zarar vermeyecek şeylere tapma. Eğer bunu yaparsan, o takdirde sen mutlaka zalimlerden olursun. 107. Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa, onu yine O'ndan başka giderecek yoktur. Eğer sana bir hayır dilerse, O'nun keremini geri çevirecek de yoktur. O, hayrını kullarından dilediğine eriştirir. Ve O bağışlayandır, esirgeyendir. 108. De ki: "Ey insanlar! Size Rabbinizden Hak gelmiştir. Artık kim doğru yola gelirse, ancak kendisi için gelecektir. Kim de saparsa, o da ancak kendi aleyhine sapacaktır. Ben sizin üzerinize vekil değilim." 109. (Resûlüm!) Sen, sana vahyolunana uy ve Allah hükmedinceye kadar sabret. O hâkimlerin en hayırlısıdır.

وَاَنْ اَقِمْ وَجْهَكَ/***Yüzünü çevir:*** Yüz, burada "amaç ve din" anlamındadır.

وَمَا اَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ/***Ben sizin üzerinize vekil değilim:*** Bu ifade kâfirlerle savaşmayı emreden âyetler ile nesh edilmiştir. Bir sonraki âyetteki ***"Allah hükmedinceye kadar sabret"*** ifadesi de aynı şekildedir. Allah bu âyette zafer ve kâfirlere karşı üstün olmayı vaat etmektedir.